HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1959

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1959

ÚJ FOLYAM BUDAPEST VI. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

Szerkeszti a Szerkesztő Bizottság

Főszerkesztő:
Mucs Sándor

Elnök:
Otta István

Tagok:
Balázs József, Barta István, dr. Csillag Ferenc, Kornis Pál, Liptai Ervin

Felelős szerkesztő:
Dr. Horváth Miklós

Technikai szerkesztő:
Sztana Béla

A szerkesztőség címe:
Budapest, I., Kapisztrán tér 2. Telefon: 360–764.

Felelős kiadó: A Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, VI., Népköztársaság útja 2. Telefon: 112–064.

Kiadásért felelős:
Kornis Pál

Megjelenik félévenként.
Egyes szám ára: 16,– Ft. Előfizetési ára egész évre: 32,– Ft.
Csekkszámlaszám: 61 297 bef. szla. Budapest.
Megrendelhető: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1. Telefon: 180–850 és a kiadónál.

591288/1 – Zrínyi Nyomda, Budapest.

A MAGYAR–ROMÁN ELLENÁLLÁSI MOZGALMAK TÖRTÉNETÉBŐL.

(1943. augusztus–1944 augusztus)

Csatári Dániel

A szabadságért küzdő román nép politikai vezérkarának rádióállomása, a Romînia Libera (Szabad Románia) 1944. április 12-i adásában felhívást intézett a Dunamedencében harcoló partizánokhoz, s őket a közös ellenség, a német megszállók elleni harcra buzdította. „... Duna medence partizánjai! Minden erőtöket állítsátok e szent cél szolgálatába!"[1] A felhívás „címzettei", a jugoszlávak, csehek, szlovákok, kárpátukránok, bolgárok, magyarok legjobbjai ekkor már fegyvert ragadtak elnyomóik ellen. Az itt élő népek történelmének koronatanúja, a Duna, most az új idők változásaitól terhes társadalmak vajúdását figyelhette meg. E folyamat elé vágtak járható ösvényt azok, akik, ha kellett, fegyverrel a kézben, a legveszélyeztetettebb pontokon mértek csapást a régi társadalom pilléreire.

S bármilyen furcsán hangzik, harc közben nemcsak csapásokat osztogattak, hanem sebeket is gyógyítottak be. A dunai népek antifasiszta küzdelmüket ugyanis nem kizárólag párhuzamosan vívták, hanem az etnikailag kevert, sokszínű térségben különböző nyelveket beszélők vállvállvetve küldöttek s ezzel megkezdték a soviniszta-nacionalista uszítás által népeik közé emelt válaszfalak ledöntését. A jugoszlávok népfelszabadító háborúja, a szlovákok felkelése példázza ezt, csak úgy, mint a magyarok és a románok ellenállási mozgalma is. Nem állítjuk, hogy az akkori román s magyar társadalom többségét áthatották az ilyen érzelmek, de az antifasiszta küzdelmekben szövődő román–magyar együttműködés mégis figyelemreméltó kapocs volt a magyarok és a románok között. Annál is inkább az, mivel a hitleri politika éppen e két dunai ország kapcsolatait rombolta széjjel a legnagyobb sikerrel. A felszabadított nacionalista szenvedélyek, anyagiak és lelkiek terén egyaránt tetemes károkat okoztak. A háború évei alatt 60 000 délerdélyi

[1] Idézik: I. Gheorghiu–A. Roman: Din lupta PCR pentru scoaterea Romîniei din războiul antisovietic si întoarcerea armelor inpotriva hitleristilor. Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lîngă C. C. al P. M. R. 1956, május–június. 77. l. (A továbbiakban: *Analele.)*

magyar volt kénytelen elhagyni családi tűzhelyét, de ugyanez a sors jutott osztályrészül 200 000 észak-erdélyi románnak is. Nem tekinthető tehát feleslegesnek, ha ezúttal a közös dunai történelmi könyv olyan fejezetét lapozzuk fel, amelyek a két nép legjobbjainak együttes küzdelmeiről szólnak. Mégpedig annak az antifasiszta ellenállási küzdelemnek a történetét, amelynek színtere főként az akkori Dél-, illetve Észak-Erdélyben volt, és annak a politikai programnak megfelelően zajlott le, amelyet a romániai és magyarországi kommunista pártok ebben az időben meghirdettek.[2]

1. A román nép harca a németbarát rendszer ellen.

1943-ban Románia belpolitikai életében a németeket kiszolgáló Antonescu rendszer válságának határozott tünetei mutatkoztak. A céltalan szovjetellenes háborúban Románia több százezer embert veszített,[3] nyersanyagkincseit: petróleumát, fáját, gabonáját a német hadigépezet emésztette fel. Az oktalan háborús áldozatok, az alacsony bérek és fizetések, az elviselhetetlen drágaság főleg a munkásosztály helyzetét tették tarthatatlanná. Inflációs pénzben 1943 októbere—novembere folyamán az átlagfizetés 10.000—13.000 leit tett ki, de ugyanakkor a munkásosztály tekintélyes rétegei mindössze 2—3000 leit kerestek. A román titkosrendőrség, a Siguranţa is beismerte, hogy a fizetés és a drágaság aránytalansága nyugtalanítóan hatott.[4]

A tengely katonai vereségei s politikai kudarca főként Olaszország kiugrása után felszínre hozták a román nép Antonescu és németellenes hangulatát. Az aradi magyar konzul 1943. június 31-i jelentése szerint Mussolini bukásának a románok örültek, és kormányzat és német ellenes véleményüknek adtak kifejezést.[5] „Romániában — olvashatjuk egy magyar ügyiratban — határozottan németellenes a nép és a hadsereg hangulata."[6] A náciellenes hangulat tüze főként Dél-Erdély városaiban parázslott fel,[7] s olyan fokot ért el, hogy a németek Himmlert akarták Romániába küldeni a rend helyreállítása céljából. Azzal a gondolattal is foglalkoztak, hogy átveszik a román vasutak főútvonalainak a keze-

[2] Az itt közölt dolgozat egy terjedelmesebb munka néhány részletét tartalmazza. Ezért még a címben jelzett problematika tárgyalásában sem léphet fel a teljesség igényével. Mindössze az olasz kiugrás és a romániai fordulat közötti hónapok ellenállási mozgalmainak néhány jellegzetes vonását emeli ki.

[3] I. Cupsa, Gh. Matei, I. Focseneanu, B. Bălteanu, L. Ion, V. Zăhărescu: *Contributia Rominiei la războiul antihitlerist.*) 23 August 1944 — 9 mai 1945. (Bucuresti, 1958. 9. skk. (A továbbiakban: *Contributia Rominiei.)*

[4] *Analele,* 1956. máj., jún. 64 — 65. l.

[5] Országos Levéltár, Miniszterelnökség, O tétel 27653/1943. (A továbbiakban: O. L. ME.)

[6] A rendőrség szamosújvári kapitányságának 1943. december 9-i jelentése. O. L. ME. O 15498/1944.) Ugyanerről a rendőrség sepsiszentgyörgyi kapitányságának 1943. szeptember 7-i jelentése is szól. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága mellett működő Párttörténeti Intézet Irattára. A/XXII. 71/1943/7. (A továbbiakban: P. I. I.) A rendőrség székelyudvarhelyi kapitányságának 1943. júl. 26-i jelentése azt is megjegyzi, hogy Antonescun kívül Romániában mindenki a Szövetségesek győzelmében bízik. (O. L. ME. O 15027/1943.)

[7] O. L. ME. O 15027/1943, 15422/1943, 27759/1943.

lését, és azokat német vonatkísérő s pályafenntartó személyzettel látják el.[8]

A román politikai életben az illegalitás körülményei között harcoló Romániai Kommunista Párt volt az az erő, amely számolni tudott a népi tömegek németellenes akaratával — és ezt — reális program kidolgozásával — az ellenállási mozgalom cselekvő tényezőjévé tudta átalakítani. 1943 júniusában a RKP Központi Bizottsága javaslatot tett a Hitlerellenes Hazafias Front megteremtésére, és körvonalazta ennek lehetséges programját. A program a hadsereg megmentését, a Németországba irányuló szállítások beszüntetését, a Németországgal való szakítást, a különbéke megkötését, a kormány és a németbarát rendszer megdöntését, Románia szabadságának és nemzeti méltóságának a visszaszerzését, a letartóztatott hazafiak szabadlábra helyezését, a hitlerista szervezetek azonnali feloszlatását, a nemzetiségek elnyomásának azonnali megszüntetése, a Horthy-elnyomás alatt élő észak-erdélyi románok felszabadítását jelöli meg a demokratikus erők feladatául. A megvalósítás eszközeire a RKP a fegyveres harcot, partizánosztagok szervezését és szabotázsakciók végrehajtását javasolja.[9] E programhoz csakhamar csatlakoztak: Az Uniunea Patriotilor, (a Hazafiak Szövetsége), a dr. Groza Péter vezetése alatt álló Frontul Plugarilor (Ekésfront), a Szociáldemokrata Párt egyes szervezetei és a romániai magyarság demokratikus szervezete, a MADOSZ.[10] A Hazafias Egységfront megteremtése, amely a RKP első nagy politikai sikere volt,[11] nagy lökést adott a romániai antifasiszta küzdelemnek. A reális helyzettel számoló, a nép kívánságainak hangot adó programja és bátor harca következtében jelentősen megerősödött a RKP befolyása, városban és falun, a hátországokban és a fronton, románok és nemzetiségek között egyaránt.

Szinte nincs olyan korabeli, a romániai helyzettel foglalkozó magyar jelentés, amely nem emelné ki: „a kommunista tanok erősen terjednek a lakosság között."[12] „Amíg eddig — olvashatjuk a Rendőrség Nagybányai Kapitányságának 1943. november 23-i jelentésében — a lakosság két részre szakadt csak, a tengely és angolszász szimpátia révén, most, hogy az orosz offenziva közvetlenül a román határok közelségébe juttatta az orosz csapatokat, általános nagy balratolódás észlelhető." Amíg az értelmiség inkább az angolszászok felé tájékozódik, addig „a munkásság, még a mezőgazdasági lakosság is... teljesen átállt a kommunista oldalra. Ma a lakosság 80%-a a kommunisták oldalán áll."[13] Bukarest,[14] Ploesti,[15]

[8] A bukaresti magyar követ 1944. január 14-i jelentése (O. L. ME. O 16610/1944.)

[9] A határozatot közli *Documente din Istoria Partidului Comunist din Romînia.* Buc. 1951, 347—349. l. (A továbbiakban: *Documente.)*

[10] A MADOSZ csatlakozásának körülményeivel a későbbiek során még részletesebben foglalkozunk.

[11] Gh. Gheorghiu-Dej: *Cikkek és beszédek.* Buc. 1951, 21. l.

[12] A Magyar Belügyminisztérium Államvédelmi Központja 1943. november 9-i értekezletének román anyaga. (O. L. ME. O 15749/1943.) Ugyanerről szól a bukaresti Magyar Követség 1943. november 12-i jelentése is. (P. I. I. Külügyminisztériumi anyag.)

[13] P. I. I. ME. O 20842/1943.

[14] O. L. ME. O 27751/1943. és 19135/1944.

[15] A Belügyminisztérium Államvédelmi Központja 1943. augusztus 11-i értekezletének román anyaga. (O. L. ME. O 27734/1943.)

Temesvár, Brassó és Arad munkásainak antifasiszta küzdelméről tudósító anyagaink közül emeljük ki azokat, amelyek Temesvárról, Aradról és Brassóról szólnak. Temesváron a befagyasztott bérek, a növekedő drágaság következtében a CFR műhely, a Láncgyár és a Progres cérnagyár munkásai kezdtek el sikeres gazdasági harcot.[16] Hasonló akciók Brassóban is előfordultak. Itt kommunistákkal rokonszenvező munkások irányításával kezdtek bérharcba a gyárak munkásai 1944 februárjában, és bérjavítást értek el.[17] A brassói Astra gyár munkásai, akik „kizárólag a munkabérek alacsony voltát... hangoztatták," eredményes munkabeszüntetéssel tiltakoztak az egyhavi fizetésüket kitevő hadikölcsön levonása ellen.[18] A harc természetesen nemcsak gazdasági síkon folyt, hiszen „nagy számban jelentek meg Brassó város házainak falain a kommunizmust éltető feliratok..."[19] is, és az egész városban erős kommunista propaganda folyt.[20] Ezért írhatta a magyar konzul 1944 március 16-i jelentésében, hogy Brassóban nehéz nagyobb tömeget „összehozni anélkül, hogy a hatóságoknak kommunista kilengésektől ne kellene tartania. A nagy rendőri készültség is inkább a kommunistáknak szólhatott, akik a keleti front eseményeinek arányában tartják izgalomban a hatóságokat."[21] Brassóhoz hasonlóan, a kommunisták Aradon is széleskörű politikai tevékenységet fejtettek ki, röpcédulákkal árasztották el a várost, és ezekben a háborús hadigépezet szabotálására, a termények elrejtésére buzdítottak, a kormány lemondását, a németek kiűzését követelték. Felvilágosító munkájuk főként a munkásokra gyakorolt érezhető hatást,[22] de a város környékére is eljutott." A hatóságok minden óvintézkedése ellenére — írja az aradi magyar konzul 1944. március 4-i jelentésében — a kommunista szervezkedés egyre nagyobb méreteket ölt úgy Aradon, mint környékén. A kommunista ügynökök működése eddig főképpen a városi munkásság beszervezésére irányult, legújabban azonban már a falusi lakosságra is kiterjedt. Szervezkedésük állítólag már annyira előrehaladt, hogy a városban vezetőség, minden nagyobb községben pedig egy-egy kommunista sejt van, vagy legalábbis egy bizalmi ember működik."[23]

Ez az idézet jelzi, hogy a balratolódás, a németellenes harc szükségességének a felismerése a román parasztság soraiba is behatolt, köreiben is „mind gyakrabban hallani... kommunista megnyilatkozásokat,"[24] éppen úgy, mint ahogy a RKP befolyása az értelmiségiek és frontra vezényelt katonák között is növekedőben volt.[25] De nemcsak a romá-

[16] Népszabadság, 1943. jún.
[17] P. I. I. ME. O 18252/1944.
[18] O. L. ME. 25238/1944.
[19] P. I. I. ME. O 15025-1943.
[20] Ld. a rendőrség sepsiszentgyörgyi kapitányságának 1943. aug. 7-i, szeptember 7-i, nov. 9-i és dec. 10-i jelentéseit. (P. I. I. A./XXII. 71/1943/7.)
[21] O. L. ME. O 19030/1944.
[22] Az aradi konzul 1944. jan. 22-i jelentése. (P. I. I. ME. O 16692 1944. és 19070/1944.) Ugyanezt megerősíti a Magyar Rendőrség Vidéki Főkapitányságának 1944. április 24-i ügyirata is. (P. I. I. ME. O 15494/1944.)
[23] P. I. I. ME. O 18823/1944.
[24] A bukaresti követ 1943. október 22-i jelentése. O. L. ME O 32214/1943. Ugyanerről az aradi konzul 1943. november 20-i jelentése is. (O. L. M. O 33664/1943.)
[25] A brassói konzul 1944. február 19-i jelentése. P. I. I. ME. O 18252/1944.

nokra, hanem a romániai magyarság népi tömegeire is kiterjedt: „Az utóbbi időben különösen a munkásosztály körében — nemzetiségre való tekintet nélkül — mind erősebben kezdenek terjedni a kommunista eszmék."[26] „Sajnálatos tény — olvashatjuk a Magyar Belügyminisztérium egy ügyiratában — hogy a kommunista eszmék iránt nemcsak a román, hanem a magyarajkú lakosság is erős hajlamot mutatott, amit igazol az a több oldalról megerősítést nyert hír, hogy Dél-Erdélynek északi határmegyéiben, így például Bihar vármegyének Romániához tartozó részében levő Erdőgyárok és Árpás községekben magyar véreink nem azt várják, hogy Magyarországhoz kerüljenek, hanem Sztálin marsal katonáit várják, mert csak úgy fognak az örök elnyomás alól felszabadulni. A magyarországi kormányrendszert ugyanis túlzottan feudálisnak tudják, és azt érzik, hogyha Magyarországhoz kerülnének, továbbra is elnyomatásban élnének, mert itt csak a grófoknak van jó dolguk."[27] A magyarság népi tömegei balratolódásának méreteit és indítékait világítja meg egy 1944. március 4-i jelentésük: „Az állandó munkaszolgálat következtében a bolsevista propaganda a legszegényebb magyarság körében talál legalkalmasabb talajra, akik között a beszervezés már ijesztő méreteket ölt. Elkeseredésükben és helyzetük kilátástalansága következtében ugyanis gondolkozás nélkül csatlakoznak ehhez a megmozduláshoz, amelytől sanyarú sorsuk jobbrafordulását remélhetik."[28] Látható tehát, hogy a dél-erdélyi magyarság balratolódása azért következett be, mert a RKP-ben és fegyvertársában, a MADOSZ-ban a nemzetiségi elnyomás elítélőit, a nemzetiségek egyenjogúságának következetes harcosait ismerte meg. A RKP-nak különösen a nemzetiségi területeken dolgozó szervei ítélték el következetesen a rendszer megkülönböztető lépéseit, nacionalista uszítását, s leplezték le a dél-erdélyi magyarság tarthatatlan helyzetét. Saját tapasztalatai alapján adhatott igazat Dél-Erdély magyarsága a MADOSZ bánsági szervezete 1944 februári, a nemzetiségek helyzetét elemző röpiratának. „A hitleri bécsi döntés a dél-erdélyi és bánsági több mint félmilió magyart kiszolgáltatta Antunescu fajgyűlölő, rablóháborús, fasiszta elnyomó politikájának. Hitlernek ez a mindenre képes hóhérlegénye, miközben a román nép fiait a hitleri vágóhídra hurcolja, gondot visel arra, hogy az itt élő magyarsággal s a többi nemzetiségekkel, zsidókkal, szerbekkel együtt még jobban megszenvedtesse ezt a sorsot. A magyar dolgozó tömegeket megfosztotta munkahelyüktől, a magyar gyermekeket iskolájuktól, s a szakmai kiképzés lehetőségeitől. Bevezették a katonai munkatáborokat, ahol otthonmaradt fiaink tömegesen pusztulnak el a rabszolgamunkában, éhezéstől, betegségtől sújtva. S míg Horthy fasiszta martalócai, mint gyarmatra vetették magukat Észak-Erdélyre, elsősorban az ott élő román tömegekre, addig Antonescu pribékjei dél-erdélyi és bánsági magyar falvaink népét fosztották ki utolsó vagyonukból, elhordva az utolsó szem vetőmagot, de még a mezei munkát végző, és a mindennapi táplálékot nyújtó háziállatokat is. Antonescu fasiszta uszító politikájának, a Horthy-ügynökök lélekmérgező propagandájának követ-

[26] Az aradi konzul 1943. október 30-i jelentése. P. I. I. ME. O 32598/1943.
[27] A Magyar Belügyminisztérium 1943. szeptember 28-i jelentése. P. I. I. ME. O 30467/1944.
[28] P. I. I. ME. O 18823/1944.

keztében Dél-Erdélyben és a Bánságban egész városnegyedek és falvak néptelenedtek el. Ahelyett, hogy fegyvert ragadtak volna, hogy a román antimilitarista hazafiakkal együtt harcoljanak a népgyilkos Antonescu-uralom megdöntésére, az itteni bandíták kiüldözésére, Horthy Magyarországára szöktek át. Jobb sorsot reméltek, és ugyanarra a hitleri rabságra ébredtek ott is, keserű árat fizetve keserű ábrándjukért."[29]

Mivel a többség nem vehette kézbe a vándorbotot, és nem akaszthatta nyakába az útitarisznyát, húsba vágó tapasztalatok alapján — egyre inkább — a román néphez hasonlóan, az igazi ellenség felé fordította tekintetét. Főként munkássága és parasztsága megértette, „hogy az országot.. Hitler és Antonescu gyalázatos háborújából csak a román nép és a nemzeti kisebbségek hitlerellenes egységfrontja vezetheti ki."[30]

A RKP irányítása alatt folytatott fasisztaellenes harcban így omlottak le azok a válaszfalak, amelyeket a két ország urai a magyarok és románok közé a nacionalista gyűlölködéssel akartak emelni. Ahogy a RKP felvilágosító munkája és az események következtében csökkent a nacionalista propaganda hatóköre, úgy közeledett ez a sokat szenvedett két nép egymáshoz. És nemcsak Temesvár, Brassó és Arad román és magyar munkásai haladtak egymás oldalán, hanem Dél-Erdély vegyes lakosságú falvainak lakói is mind többen hallgattak a RKP alábbi tanácsaira. „Felejtsük el a köztünk lévő egyenetlenkedést — írta a bánsági földművesekhez intézett felhívás — és alakítsunk... vallásra, fajra való tekintet nélkül hazafias csoportokat, amelyek egy Hazafias Bizottság vezetése alatt szervezzék a harcot életünk, vagyonunk megvédésére."[31]

Ezért 1943 téli és 1944 tavaszi, elsősorban a magyar parasztok ellen végrehajtott állatrekvirálási akciói során a román parasztok magyar testvéreik mellé álltak.[32] A Magyar Népközösség Fogaras megyei szervezete ezzel kapcsolatban megállapította: „A dombosi (ti. lakosság), ahonnan pedig elég gyakran érkezett hír gyűlölségről, megdöbbenve vett tudomást, és nem helyeselte, sőt, ahol lehet, segített a magyar gazdatársán. Volt eset, hogy a tehenet kihajtotta saját kertjébe, a bírák pedig... elnézők voltak, mert bár tudták, hogy kinek hány marhája van, az istállóban talált mennyiséget fogadták el alapul."[33] Ahol nem tudták megakadályozni a magyar parasztok kifosztását, ott pénz gyűjtöttek nekik lisztre és gabonára.[34] A román—magyar szolidaritás példájaként említjük meg, hogy a Tîrgu—Jiu-i internálótáborból — itt raboskodott a RKP vezetőinek egy része — Victor Eftimiu, a közeledés régi harcosa egy kiszabaduló magyar írótársán keresztül üdvözletét küldte a magyar

[29] Idézi Bányai László: *Harminc év.* Jegyzetek a romániai magyarság útjáról. Buk. 1949, 82—83. l.

[30] A RKP Bánsági Tartományi Titkárságának 1943 szeptemberi határozata. A Román Munkáspárt Párttörténeti Intézetének Archívuma. Cota: A XXVII 7, Nr. Ind.: 1144. Hasonló megállapítások a *Népszabadság* 1943 októberi számában is találhatók.

[31] *Népszabadság*, 1943. okt.

[32] Főleg Csegőd, Erdőgyarok, Árpád és Dombos magyar lakosságát érintette. O. L. ME. O 22288/1944.

[33] Ld. a szervezet 1943. nov. 18-i jelentését. O. L. A Magyar Népközösség anyaga, számozatlan.

[34] A brassói konzul 1943. júl. 3-i jelentése. O. L. O 23247/1944.

íróknak.[35] 1944 tavaszán, mikor az ellenállási mozgalom szószólói már egyes legális szervezetekben is hangot adtak elképzeléseiknek, Alsórákoson, egy hivatalos előadás keretében — a rendezők nagy megrökönyödésére — a román előadó a román és a magyar nép egyetértéséről, a kölcsönös megértés szükségességéről beszélt.[36] A bukaresti *Timpul* 1944 egyik januári számában is a két nép együttműködését sürgető cikk jelenhetett meg. Írója rámutatott arra, hogy a két nép legjobb fiai „nem különülnek el egymástól soviniszta magatartásban, megértik egymást, a valamennyiük részére kijáró jogok dolgában." S bár Erdély sorsa az általános európai problémához kötődik, máris rá lehet mutatni azokra a megnyilatkozásokra, amelyek Erdély igazi szellemét képviselik." Úgy tűnik, hogy Kós Károly nyilatkozata, amelyet a kolozsvári Termés című folyóirat őszi ankétján tett — folytatódik a cikk[37] — az erdélyi sors legjobb útjára mutat. Ennek a ritka polgári bátorságról tanúskodó megnyilatkozásnak a félremagyarázása csöppet sem használna Erdély őslakosai közmondásos tárgyilagosságának. Ezeket a sorokat abban a hitben írtam, hogy az Erdélyben megvalósult szintézis a Dunamedence, sőt, talán egész Délkelet-Európa megbékéltető szerszáma lészen, ha a végső órában az erdélyiek higgadt és határozott szavát is számbaveszik."

Teljesen elfogadhatónak tekinthető tehát a MADOSZ-nak a romániai Antifasziszta Egységfronthoz történt csatlakozása. A csatlakozást bejelentő dokumentum nincs a birtokunkban, de e jelentős lépés indokait megismerhetjük a mozgalom egyéb, korabeli anyagaiból. Így például a már idézett 1944 februári felhívásból, amely leszögezi: „Ez a föld, Erdély és Bánság földje, mindig a román néppel való együttélésre, a közös elnyomás elleni közös küzdelemre tanított. Erdély és a Bánság történelmének véres tanúságai arra intenek, hogy az itt élő népeket mindig csak a megosztás tudta romlásba sújtani."[38] Ezért — folytatódik a felhívás: „A román néppel közös hitleri rabságunkból csak egy kivezető út van: a közös antihitlerista szabadságharc útja! A magyar és a román nép életét semmiféle elnyomatás nem fenyegette oly végzetesen a történelem folyamán, mint a hitleri csizma uralma, az új labancvilág, amely úgy Romániára mint Magyarországra vérszopó módjára rátelepedett. Az aljas hazaárulók Antonescu Romániájában és Horthy Magyarországában mindkét népet eszközül használják Hitler rablóhadjáratához, s most egyenesen feláldoznák őket a fejveszetten hátráló német hordák fedezésére. Az itt élő magyarság csak a román néppel közös hitleri iga lerázása útján, csak az általános emberi szabadságjogok megvalósítása útján, elsősorban nagy szomszédunk, a Szovjetunió barátságának elnyerése útján juthat el a szabadsághoz."[39]

A MADOSZ csatlakozását a román demokratikus közvélemény, a RKP nagy örömmel üdvözölte. A *Bánsági Magyar Szó* című illegális lap

35 P. I I. ME. 33672/1943.
36 A brassói magyar konzul 1944. jan. 21-i jelentése. O. L. ME. O 17058/1944.
37 Utalás a kolozsvári *Termés* című folyóirat 1943 nyári számában közölt vitaanyagra, amely Elvek, gondolatok cím alatt jelent meg.
38 A felhívás idézett részlete megtalálható a *Bánsági Magyar Szó* 1944 áprilisi számában is.
39 Idézi Bányai L.: i. m. 8384. l.

megállapította, hogy ez a csatlakozás soha jobbkor nem jöhetett volna. A román nép antifasiszta szervezeteinek hűséges fegyvertársa, a MADOSZ ezzel a lépésével ugyanis ráébresztette a valóságra azokat a magyarokat, akiknek még hályog volt a szemén.

Mindezek alapján jogosan állapította meg a *Népszabadság* 1944 februári száma: „A dél-erdélyi és bánsági magyar és román tömegeket... már nem lehet egymásnak uszítani. Jól tudják, hogy az igazi közös ellenségük az áruló Antonescu-kormány,amely az egész országot német rabságba juttatta. A javaiból kifosztott és szerencsétlenné tett magyar már nem a vándorbotot fogja a kezébe, hogy a Horthy-Magyarország éhezőit szaporítsa, hanem a fegyvert, hogy román testvérével együtt küzdjön a közös elnyomók, a hitleri német banditák és szolgáik ellen, az itt élő népek jogegyenlőségéért és nemzeti szabadságáért."

Így jött létre Románia népi tömegeinek, munkásoknak és parasztoknak, kommunistáknak és szociáldemokratáknak, románoknak és magyaroknak a németellenes harci egységfrontja. Az ország politikai hangulatában beállott változás, a németellenes közvélemény felszínrekerülése és gyakorlati megnyilvánulása olyan nagyarányú volt, hogy a román uralkodó osztály egy részének figyelmét sem kerülhette el. Az antifasiszta összefogás gondolata az angolszászok felé tájékozódó Iuliu Maniu Nemzeti Paraszt Pártjának és Gh. Brătianu Liberális Pártjának tagjaiban is egyre nagyobb tért hódított. E differenciálódás eredményeként vált ki 1943 őszén a Liberális Pártból Tătarescu csoportja, és csatlakozott 1944 tavaszán a Hazafias Egységfronthoz. Ezzel majdnem egyidőben, 1944 elején a Nemzeti Paraszt Párt tagjainak egy jelentékeny csoportja jelentette be, hogy cselekvési szabadságot biztosít magának, mivel nem ért egyet a vezetőség politikájával.[40] E pártok vezetői ugyanis nem vették figyelembe a külpolitika realitásait, nem számoltak az ország tényleges hangulatával, és ezért azt gondolták, hogy Antonescut a hozzá eljuttatott emlékiratokkal jobb belátásra lehet bírni.[41] Úgy vélték, hogy a németekkel való szakításra a társadalmi rendszer érintetlenül hagyásával, a néptömegek kirekesztésével kerül majd sor. Terveik egy olyan balkáni angolszász partraszállás lehetőségével számoltak, amely Romániára is kiterjedne.[42] Ezért következetesen visszautasították a RKP egységfront javaslatait.[43]

Érthető módon a rendszer vezetőit — annak ellenére, hogy a nyilvánosság előtt tagadni próbálták a RKP vezette ellenállási mozgalom sikereit —[44] aggodalommal töltötte el a népi tömegek balratolódása. Partizánmozgalmak létrejöttének bekövetkezésétől és attól tartottak, hogy

[40] Lupta PCR pentru răsturnarea dictaturi fasiste antonesciene si înfrîngerea armelor împotriva contropitorilor hitleriști (1941—1944). *Lupta de Clasă*, 1956. nov. 106—107. l.

[41] A Magyar Belügyminisztérium Államvédelmi Központja 1943. aug. 11-i értekezletének román anyaga. O. L. ME. O 27734/1943.

[42] A rendőrség szamosújvári kapitányságának 1943. dec. 9-i jelentése. (P. I. I. A XXII 71/1943/5) és az aradi konzul 1943. július 17-i jelentése (O. L. ME. O 26794/1943.). Továbbá O. L. M E. O 15422/1943.

[43] A RKP Központi Bizottságának 1943. nov. 7-i kiáltványa. *Documente* 350—351.

[44] A *Curierul Banatului* 1943. jul. 30-i számának vezércikke például azt bizonygatja, hogy Romániában az RKP eszméinek nincs sok táptalaja.

a szovjet csapatok közeledésére a nép maga veszi kezébe sorsának irányítását.[45] Ezért, ezt a szerteágazó, élettel telített demokratikus mozgalmat az Antonescu- rendszer a szélsőjobboldali elemek aktivizálásával és a letartóztatások sorozatával próbálta derékba törni. A szélsőjobboldali elemek aktívizálását jelezte az a rendelettörvény, amely a Hivatalos Közlöny 32. számában látott napvilágot, és elrendelte az 1941. évi vasgárdista lázadás elítélt vezetőinek és résztvevőinek szabadonbocsátását." „A rendelettörvény kiadását román politikai körökből származó információm szerint — írja a bukaresti magyar követ 1944. február 12-én — azért találták indokoltnak, hogy a Romániában dúló nagyfokú kommunista mozgalommal szembeállítsák ezeket a fanatikus nacionalista diákokat..."[46] Az 1943 októberétől meginduló letartóztatási hullám az ország egész területére kiterjedt. Ez a sors érte Temesváron a feloszlatott munkásszervezetek leghűségesebb vezetőit, köztük Káli Jánost, a Falusi és Városi Dolgozók Blokkjának[47] képviselőjét, és 10 jugoszláv partizánt, akik azért jöttek át a határon, hogy kapcsolatot teremtsenek a bánsági ellenállási mozgalommal.[48] „Október hó 23-ig körülbelül 340 főre emelkedett a Románia különböző helyein letartóztatottak száma. Ezek közt volt a nagyszebeni román egyetem néhány tanára és több hallgatója is. A brassói repülőgépgyárban állítólag német mérnököket is tartóztattak le kommunista üzelmek vádja miatt. Németország a letartóztatott kommunisták kiadását kérte Romániától. A kommunista szervezkedés kiterjedt még Arad, Temesvár, Torda és Aranyosgyéres erdélyi városokra is. A szervezkedés miatt letartóztatott személyek 90%-a intelligens egyénekből tevődött össze. A Nagyszeben melleti avrigi hadiüzemben azonban hatvan munkást is őrizetbe vettek. A zsilvölgyi bányamunkások kommunista beszervezése szintén megtörtént."[49]

A letartóztatott demokratákat gyorsított bírói eljárásnak vetették alá. A temesvári törvényszék, a bukaresti hadbíróság tömegesen ítélte el az eléje kerülő antifasisztákat.[50] A bukaresti hadbíróság a Gestapo utasítására öt halálos ítéletet hozott,[51] március 17-én a Gestapo terrorjának esett áldozatul a rîbniţai börtönben raboskodó 52 romániai antifasiszta — köztük az erdélyi Bernát András — és 300 szovjet partizán.[52] December 16-án, Déván letartóztatták dr. Groza Pétert is, annak az Ekésfrontnak a vezetőjét, amely az elsők között csatlakozott a Hazafias Fronthoz. Noha néhány nap múlva kiengedték,[53] karácsony napjaiban újra a Siguranţa

45 P. I. I. Me. O. 16333/1944. és O. L. 18251 1944.

46 O. L. ME. 17659/1944.

47 A Falusi és Városi Dolgozók Blokkja az RKP által irányított legális szervezet volt. Fellépett az 1927-es községi választásokon és nagy sikereket ért el.

48 A *Népszabadság* 1944. febr.-i száma.

49 P. I. I. ME. O. 32468/943., R 34141/1943. és O. L. O 15993/1944. Itt említjük meg, hogy a romániai demokratikus felfogású németek részvételét az ellenállási mozgalomban a *Népszabadság* 1944. februári számának adatai is igazolják.

50 O. L. ME. 17338 1944.

51 *Analele*, 1956. május — jún. 80. l.

52 *Scînteia*, 1959. márc. 17.

53 Az aradi konzul 1943. december 23-i jelentése. (P. I. I. ME. O 15977/1943). Továbbá a Külföldieket Ellenőrző Hivatal kolozsvári kirendeltségének 1944. jan. 7-i jelentése. (P. I. I. ME. O 16333/1944).

karmai közé került.[54] „A letartóztatás okául kommunistabarát és németellenes magatartását hozták fel... Hír szerint a letartóztatás von Killinger bukaresti német követ személyes kívánságára történt... A román hatóságok Grozát Bukarestben, egy laktanyában helyezték el, amelyet el nem hagyhat... senkivel nem érintkezhet..."[55] Malmaisoni napjairól — itt raboskodik még Vlădescu — Răcoasa professzor, Miron Belea és Gheorghe Micle, az Ekésfront vezetői — Groza Péter maga számol be börtönnaplójában. Ebben helyet kapnak a román—magyar viszonyról vallott gondolatai is." A románt is, a magyart is — írja — ugyanaz a honvágy emészti, a románt is, a magyart is ugyanaz a viharos szél rázza meg, amelyben sírva jajong a Hargita erdejének cserjéiben és a Retyezáton egyforma emberi tragédia. De hamarabb közeledik egymáshoz ez a két hegy, mint a népek végzete által egymás mellé telepített két nemzet fiai. Gyűlölködő pillantásokat vetnek egymás felé, s hiábavalónak tűnik minden fáradozás, amely közelebb akarja hozni őket egymáshoz. És mindennek ellenére, mert csak a hegyek nem találkoznak egymással sohasem, de az emberek mindig és annál inkább — semmi fáradozás, semmi kockázat nem lehet túl nagy és nem lehet túl nehéz azokat elviselni, akkor, amikor arról van szó, hogy egy emberi eszméért, az emberek és népek között békés közeledésért harcoljunk. Különösen akkor, amikor a történelmi szomszédság állandó találkozásokat és útkereszteződéseket szab eléjük. Ennek a magasabbrendű erkölcsi és emberi lényekből fakadó parancsnak meg nem értése szakadatlan, véres összeütközésekre vezethet, és csúcspontját napjaink óriási leszámolásában érte el, amely felperzseli az egész földet és tönkreteszi az egész emberiség lelki egyensúlyát, békéjét és boldogságát." A múlt súlyos tapasztalatainak összegezése megvillantja a derűsebb jövő lehetőségeit: „A ráébredés nem késik soha! A válasz csattanós lesz! A kibékülésre, a békére, a népek testvériesülésére szomjas dolgozó tömegek nem fognak a válasszal késni. Ettől csak azok rettegnek, akik az emberiségnek, s vele együtt két kis népünknek e véres tragédiáját megrendezték. A dolgozó népek nagy ünnepe nincs messze, ebből a két kis népnek is jut osztályrész — együtt ünnepelve."[56]

Groza Péter letartóztatása nemcsak „... a Hunyad megyei románság körében, ahol nagy népszerűségnek örvendett..."[57] váltott ki nagy felháborodást, hanem az ország egész lakosságában, a demokratikus magyarság köreiben is. A bánsági *Népszabadság* 1944. februári száma közli Groza Péter letartóztatásának, a több száz szebeni elhurcolásának hírét. Nagy Istvántól tudjuk, hogy Groza Péter sorsa az észak-erdélyi demokratákat is aggodalommal töltötte el.[58] Még a polgári *Ellenzék, Esti Lap* és *Nagyvárad* is kénytelen letartóztatásáról beszámolni.[59] Az észak-erdélyi de-

[54] A bukaresti magyar követség 1944. március 4-i jelentése. P. I. I. ME. O 19070/1944.

[55] A Magyar Belügyminisztérium 1944. febr. 4-i jelentése. (O. L. ME. O 17240 1914). Ugyanezeket megerősíti az aradi konzul 1944. január 12-i jelentése. (O. L. ME. O 16442/1944.).

[56] Dr. Groza Péter: *A börtön homályában.* Nagyvárad, 1945. 274—276., 314. l.

[57] O. L. ME O 17240/1944.

[58] *Scînteia*, 1958. jan. 11.

[59] O. L. ME. O 18138/1944.

mokraták együttérzése a harcostárs Groza Péternek szólt — a román hatóságok végül is kénytelenek őt szabadlábra helyezni — annak, akivel néhány hónappal azelőtt egy kolozsvári illegális értekezleten egyeztették nézeteiket,[60] s megállapodtak abban, hogy a két nép ráébredésének érdekében ők is fokozzák erőfeszítéseiket.

Mit tettek ebben az irányban a találkozó óta az észak-erdélyiek? Hogyan alakult ez idő alatt az ellenállási mozgalom története a Feleki Tetőn innen?

2. *A Békepárt a magyar—román megbékélésért.*

A tárgyalt időszakban a magyarországi ellenállási mozgalom tevékenységét ugyanazok a nemzetközi események határozták meg, amelyek a román nép imént részletezett küzdelmére is hatottak. A Szovjet Hadsereg 1943 nyarán elért győzelmei ,a szicíliai partraszállás, Mussolini július 25-én bekövetkezett bukása és a háború okozta gazdasági nehézségek Magyarországon szintén felszínre hozták az ország hangulatában beállott változásokat. Korabeli rendőrségi ügyiratok tanúsítják hogy „... a lakosság hangulata a kedvezőtlen hírek hatása alatt nyomottabb." „Erdély földjén ... egyre csak növekvő nyugtalanság tapasztalható."[61] Gyergyószentmiklós, Csíkszereda, Bánffyhunyad, Szamosújvár rendőrkapitányai azt jelentik, hogy az emberek nem bíznak többé a német fegyvenek győzelmében.[62] A szilágysomlyói, máramarosszigeti, nagyváradi, székelyudvarhelyi, kézdivásárhelyi hatósági iratokból pedig az derül ki, hogy az ellenzéki hangulat térnyerésében a háború okozta gazdasági krízis (a krónikus áruhiány, a közélelmezés katasztrófális helyzete, a katonai behívások, a rekvirálások) is szerepet játszott.[63] A nemzetközi helyzetben és az ország lakosságának hangulatában beállott változások a németellenes erőkre ösztönzőleg hatottak, mivel a „szabadságot zengő olasz nép"[64] példája követésre buzdított. A legális ellenzéki pártok tevékenysége megélénkült. Létrejött a Szociáldemokrata Párt és a Független Kisgazdapárt németellenes szövetsége. Bajcsy-Zsilinszky Endre emlékezetes emlékiratában és nagy személyi bátorságról tanúskodó parlamenti beszédeiben adott hangot a németellenes erők követeléseinek.[65]

A demokratikus ellenzék tevékenységének fellendülése, erőinek tömörítése nagy lépés volt előre a hitlerellenes függetlenségi harc terüle-

[60] Balogh Edgár: Adatok Józsa Béla történeti képéhez. *Utunk*, 1956. nov. 24.

[61] A rendőrség nagybányai kapitányságának 1943. szeptember 10-i jelentése. (P. I. I. A IV/10 3.) és a rendőrség beszterce kapitányságának 1943. nov. 8-i jelentése. (O. L. ME. O 18356 1943). Hasonló jelenségekről ad hírt a Szilágy megyei főispán 1943. augusztus 27-i jelentése is. (P. I. I. A XXII. 5/25/35).

[62] P. I. I. A XXII. 71/1944 3, — 12, A XXIII. 1/1944 1, A XXII. 71/1943/5, — 25 és A XXII. 5/52 16.

[63] P. I. I. A XXII. 9/45 1944 5, A XX. 71/1943/5, A XXII. 71/1944/8, — 26, A XIII. 1/1944/2, A XIII. 3 / 48/19431, A XXII. 5/52 35, továbbá: O. L. ME. O 18356 1943 és 17800/1944.

[64] Ld. A *Szabad Szó* 1943. aug. 22-i számának, a Parlamentben Oláh György által támadott A szabadság dicsérete című cikkét. (Az 1939. évi jún. 10-re hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai. Képviselőházi Napló XVII. k 229—230. l.)

[65] Vö.: Az 1939. évi. jún. 10-re hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai. Képviselőházi Napló. XVIII. k. 145, 280—284., 699—704 l.

tén. De e szövetség komoly fogyatékosságokkal is rendelkezett. Nem tudta egészen kivonni magát a reakció nemzeti egységet hirdető politikája hatása alól, elmulasztotta a népi tömegek nagyobb arányú mozgósítását, gyakran felemás, óvatos politikája a nemzetiségek kérdésében is megnyilvánult.[66]

Az ellenzéki pártok említett gyengéit szóvátevő magyar kommunisták mozgalmában is jelentős események játszódtak le.[67] 1943 júniusában a KMP vezetői úgy döntöttek, hogy elterjesztik a párt feloszlatásának a hírét, és megteremtik a feltételeit egy széles antifasiszta front létrehozásának.[68] A párt feloszlatását bejelentő röpirattal egyidejűleg — amelyet Szatmár, Szilágy megye, Kolozsvár, Nagyvárad és Nagybánya demokratáihoz is eljuttattak[69] — az észak-erdélyi kommunisták a sajátos erdélyi helyzettel foglalkozó alábbi röpiratot is terjesztették: „Hitler kettészakította Erdélyt, s ezzel fokozta az erdélyi népek nyomorúságát és szenvedéseit. Mert ezzel a politikai gesztussal még jobban szembeállította egymással az ott élő népeket, és mindkét ország kormányát kényszeríteni tudta az erdélyi kérdés örökös nyitvahagyásával, hogy népeiket német rabló érdekekért harcba vigyék. Hitler ma is az erdélyi kérdéssel akar magyar katonát, búzát stb. szerezni. Erdély népei azonban idegen érdekekért sem harcolni, sem éhezni nem hajlandók. És ha ezt Erdély polgársága nem látja, vagy nem akarja észrevenni, úgy saját vesztébe rohan, de szörnyű katasztrófa felé vezeti az egész országot és az egész nemzetet. Pártunk, amely a békéért, egy szabad, független és demokratikus Magyarországért sok életet is megkövetelt áldozatot hozott most ismét elöljár az áldozatban: feloszlott, hogy megkönnyítse egy széles és harcos nemzeti egység létrejöttét. Ennek a nemzeti egységnek pedig egyetlen útja van: harc az azonnali békéért és az ország politikai és hadászati függetlenségéért."[70] Mivel az észak-erdélyi kommunisták már e röpirat befejező soraiban is kifejezték készségüket a harc folytatására, az elsők között vannak, akik a párt vezetőinek — velük is közölt — júliusi taktikai irányelveinek alapján hozzálátnak a Békepárt megszervezéséhez. Augusztus végén sor került a Békepárt Észak-Erdélyi Tartománytitkárságának megalakítására. Az alakuló kolozsvári értekezlet mérlegelte az észak-erdélyi demokratikus erők tömörítésének lehetőségeit, foglalkozott a párt szervező munkájának kiterjesztésével (a Szakszerve-

[66] Ld. a Békepárt 1944. januári *Emlékiratának* bírálatát. Közölve a *Csillag* 1947. dec. (37—45. l.) és 1948. jan. (42—48. l.) számaiban.

[67] Miután a magyarországi függetlenségi mozgalmat feldolgozta Kállai Gyula: *A magyar függetlenségi mozgalom 1936—1945.* (Bp. 1948) c. munkájában, a fegyveres ellenállást pedig Mucs Sándor a *Hadtörténelmi Közlemények* 1957. 1—2. számában megjelent tanulmányában, e sorok írójának csupán az a feladata, hogy az akkori Észak-Erdély magyar s román tömegeinek antifasiszta harcára vonatkozóan hozzon új adatokat, és a magyarországi ellenállási mozgalmat csak a nemzetiségi kérdés vonatkozásaiban tárgyalja.

[68] Kádár János: A Kommunisták Magyarországi Pártja körülményeinek és a Békepárt munkájának néhány kérdéséről. *Párttörténeti Közlemények*, 1956. 3. sz. 23—24. l.

[69] A rendőrség szatmárnémeti kapitányságának 1943. június 29-i jelentése. (PII. A IV 1943 71), a Szilágy megyei főispán júl. 20-i jelentése. (P. I. I. A XXII 5/53 29). a rendőrség kolozsvári kapitányságának júl. 8-i jelentése. (P. I. I. A XXII 71 1942 28 és a rendőrség nagybányai kapitányságának júl. 1-i jelentése.) P. I. I. A IV. 4 1943/71.

[70] P. I. I. A W. 4/1943/71.

zetben, a Dohánygyárban, a Magyar Acéliparnál, a Belga—Magyar textilgyárban voltak kommunista csoportok), és a románok jogvédelmének kérdéseivel. A résztvevők megbeszélték a Békepárt kolozsvári kézi nyomdája működésbe hozásának teendőit, és tervbe vették egy külön román nyelvű technikai apparátus létrehozását is.[71] A Békepárt megalakulását bejelentő magyar és román nyelvű röpiratot már augusztus utolsó és szeptember első napjaiban terjesztették Gyergyószentmiklóson, Szilágy megyében, Kolozsvárt, Nagybányán és Erdély más városaiban, mindazokon a helyeken, „ahol alkalmuk van nagyobb tömegekkel ezután is érintkezést találni."[72] E röpiratok, mint ahogy a kolozsvári illegális nyomdában 500 példányban kiszedett Ütött az óra! kezdetű felhívás is,[73] arra buzdítanak, hogy „Magyarország népei ne teljesítsenek semmiféle szolgáltatást a Kállay-kormánynak. Ne termeljenek Kállaynak hadianyagot, ne fizessenek Kállaynak adót, ne szolgáltassák be... a terményt, ne engedelmeskedjenek Kállay behívó parancsainak, mert a Kállay-kormány Hitler kormánya, nem magyar kormány. Alakítsák meg minden községben, városban a demokratikus egység békebizottságait."[74]

Az országos méretű feladatokkal egyidejűleg a Békepárt a sajátos észak-erdélyi teendőket is körvonalazta. Így a szeptember 11-én nyomtatott, s főként Kolozsvárt terjesztett röpiratban, amely a kolozsvári munkásokat a háborús hadigépezet szabotálására és a román néppel való együttműködésre figyemezteti,[75] és az 1000 példányban elkészült Magyarország népeihez intézett felhívásban, amely joggal tekinthető a Békepárt észak-erdélyi programadásának is.[76] Idézzük ezért kissé részletesebben mondanivalóját: „Erdély népei egy járom alatt nyögnek — magyarok, románok, szászok, zsidók német iga alatt, rabszolga sorban élnek. Hitler magyar és román bábkormányai egymás ellen uszítják a *közös sorsú*, egymás mellett élő népeket, és erőszakkal gátolják összefogásukat *közös ellenségük:* a hitlerizmus és a háború ellen. Hitler háborúja Erdély népeinek nyomorúságot, fokozottabb nemzetiségi elnyomást, fajgyűlölködést hozott. Feleken innen Kállay, azon túl Antonescu és kormányaik hűségesen szolgálják német urukat és a szabadság ősi földjén, Erdélyben hitlerista politikát folytatnak. Egyeduralmat kívánnak biztosítani Hitler erdélyi ügynökeinek. A magyar—román kérdés kiélezésével Erdély idevagy odacsatolásának fenyegetésével segítik Hitler zsarolásait, folytatják és szolgálják Hitler reménytelen, végzetes háborúját. Hitler háborújának csődjéből a magyar és román reakció Erdélyért meginduló új háborúval akarja bőrét és uralmát megmenteni. Ezt készítik elő itt a román, ott a magyar kisebbségi nemzet elnyomásával, faji gyűlölködés szításával.

[71] P. I. I. A IV. 27/108/c.

[72] A rendőrség nagybányai kapitányságának 1943. szeptember 10-i jelentése. P. I. I. A IV. 20/60. Továbbá: a Szilágy megyei főispán 1943. szeptember 10-i jelentése. (P. I. I. A XXII 5/ 52.34), a Baloldali Összesítő 1943. aug. 28-i jelentése. (P. I. I. A IV. 4/1943/76) és a rendőrség gyergyószentmiklósi kapitányságának 1943. aug.-i jelentése. (P. I. I. A XXII. 71/1943/25).

[73] P. I. I. A IV/27/108/C.

[74] P. I. I. Röpirattár, III. 16/1943/IX/2342.

[75] A rendőrség kolozsvári kapitányságának 1943. szeptemberről szóló jelentése. P. I. I. A IV. 27/73.

[76] P. I. I. A IV. 27/108. C.

Ez a hazug hódító politika ellenkezik az erdélyi népek elemi érdekeivel, Erdély sorskérdéseit sohasem oldja meg. Az erdélyi népek érdeke: béke, szabadság, demokrácia! Magyarok, románok, szászok, zsidók az értelmetlen áldozatoknak, a háborús nyomorúságnak, a kényszerbeszolgáltatásnak, a munkaszolgálatnak, a faji és nemzeti uszításnak a megszüntetését, maradéktalan egyenjogúságot, szabadságjogokat, a sorsuk feletti rendelkezés jogát, békét és demokráciát akarnak. Erdély népeinek látniuk kell: békéhez és demokráciához, önrendelkezési joguk gyakorlásához csak közös ellenségük, a hitlerizmus elpusztításán keresztül juthatnak el. *A határon innen és túl, testvéri egységben* vállalniuk kell a dunai népek közöt harcát az *oszthatatlan* demokráciáért, a hitlerizmus megsemmisítéséért, bábkormányaik elkergetéséért, itt Magyarország, ott Románia szabadságáért és függetlenségéért." A Békepárt észak-erdélyi vezérkara a konkrét tennivalókat is körvonalazta: „Magyarországon, a magyar demokratikus erők pártjainak és a megalakítandó román, szász és zsidó politikai szervezeteknek a vezetése alatt harcolniuk kell: a Kállay-kormány ellen — nemzeti kormányért, a háború ellen — azonnali különbékéért, az erdélyi népek maradéktalan egyenjogúságáért, a politikai foglyok szabadonbocsátásáért, szervezkedési és gyülekezési szabadságért, szabad, független, demokratikus Magyarországért!" Az erdélyi helyzetet vázoló és az együttélő népek követeléseit tartalmazó, programadó felhívása a Békepártnak végezetül kifejezi reményét, hogy „Szabadságunk győzelme biztosítja az egyenrangú népek testvéri együttélését, önrendelkezési joguk gyakorlását, Erdély népeinek szabadságát, boldogságát."

A Békepárt helyesen megválasztott harci jelszavai hamarosan népszerűvé váltak, és a németellenes hangulatot az ellenállási mozgalom hatékony erejévé alakították át. Erről tanúskodnak Észak-Erdély magyar s román dolgozóinak, falvak és városok lakóinak alábbi cselekedetei.

Észak-Erdély parasztsága mind bátrabban tagadta meg a kötelező beszolgáltatást, olyannyira, hogy vele szemben gyakran a rendőrségnek kellett fellépnie.[77] A mezőgazdasági munkára kivezényeltek sztrájkokkal és szökéssel válaszoltak a Békepárt felhívásaira. „A mezőgazdasági munka végzésének megtagadása miatt néhány egyént — írja a Szilágy megyei főispán 1943. augusztus 27-én — a példa statuálása céljából internáltattam, több arató- és cséplőmunkást karhatalommal állíttattam munkába."[78] Ennek ellenére 1943 nyarán a mezőgazdasági munkára kirendeltek sztrájkmozgalma elég széles területre kiterjedt: a Nagynyarádhoz tartozó Fekete Kapu és Vizslapusztán, a Szabadszentkirály községhez tartozó Kolosd pusztán, Eszterházy herceg Nosztány pusztai gazdaságában, a honvédség Csékatelep újdalmandi gazdaságában fordultak elő ilyen esetek észak-erdélyi és kárpátaljai résztvevőkkel.[79] Október és november folyamán az észak-erdélyi mezőgazdasági munkások a mágocsi uradalomban, a Várdomb községhez tartozó Orbó-pusztán, a Mezőcsokonyához tartozó Középnyírespusztán, az Újdombóvár községhez tartozó

[77] A Szilágy megyei főispán 1943. nov.-i jelentése. P. I. I. A XX. 71 1943 25.
[78] A XXII. 5/52/35.
[79] P. I. I. A IV. 4 1944 76, — 78.

Szilváspusztán és a Kemenespálfa községhez tartozó Martonfa pusztán léptek sztrájkba. A munkabeszüntetést ezeken a helyeken az embertelen munkafeltételek, az alacsony munkabérek, a ruha és a lábbelihiány miatti elkeseredés váltotta ki.[80]

Nagyvárad, Gyergyószentmiklós és Csíkszereda munkásai mind nyíltabban beszéltek a Szovjet Hadsereg közeli győzelméről, Szatmárnémetiben hamis papírokat készítettek az üldözöttek számára, Kolozsvárt a bebörtönzött békeharcosok céljaira rendeztek gyűjtést.[81] „Sepsiszentgyörgyön ... az ipari munkásság, közelebbről az építő munkásság körében ... indokolatlan bérkövetelések és munkamegtagadások fordultak elő,"[82] a Szamos-vidéki Erdőipar és Fűrészüzem telepén pedig november 29-én 7400 pengő kárt okozó szabotázscselekmény.[83]

A Békepártba tömörült komunisták szavai a Dés—Zsibó-i vasútépítésnél dolgozó békési, szentesi, csongrádi, hódmezővásárhelyi kubikosok közé is eljutottak. „Értesülésem szerint — írta a dési rendőrkapitány 1943. november 8-án — ezek a vasút mentén fekvő román falvak lakossága között kommunista agitációt fejtenek ki."[84] A gyergyószentmiklósi rendőrkapitány arról panaszkodik, hogy a munkaszolgálatosok agitációja folytán „az utóbbi időben a székely lakosság hangulata igen gyakran kommunista ízű kifejezésekben jut kifejezésre, bár egyelőre még szervezett mozgalmakról nem lehet beszélni."[85] Annál inkább viszont az embertelen körülmények között élő észak-erdélyi bányamunkásság körében, ahol a Békepártnak különösen nagy befolyása volt.[86] Ezért a katonai elzárások ellenére az aknaszlatinai, aknasuhatagi, nagybányai, veresvízi, kapnikbányai ipari- és bányamunkásság „határozott érdeklődést és rokonszenvet mutat a baloldali pártok programja iránt."[87] Az óradnai és az Erzsébetbánya üzemeinél például gazdasági követeléseikért szálltak síkra, a veresvízi bányában az Internacionálét énekelték,[88] az aknasuhatagi sóbánya munkásai bojkottálták a hivatalos ünnepségeket, és meg akarták verni a nyilas vezetőket,[89] a kereszthegyi bányában a Vörös Segély céljaira adakoztak és fegyvereket gyűjtöttek, mivel — mondotta egyikük — „az orosz partizánok nemsokára itt lesznek, és akkor sokan fognak harcolni. A partizánok nem fogják bántani sem a magyarokat,

80 A csendőrség október 15-i, 29-i és nov. 12-i Baloldali Összesítői, továbbá a P. I. I. A IV. 4 1943 82. számú iratanyaga.

81 A rendőrség szatmárnémeti kapitányságának 1944. márc. 6-i jelentése. (P. i. i. A XXII. 3/45/1944/27, O. L. ME. O 17800/1944), a rendőrség nagybányai kapitányságának 1943. szept. 10-i jelentése. (P. I. I. A IV. 4 1943 71), a rendőrség gyergyószentmiklósi kapitányságának 1943. nov. 10-i jelentése. (PII. ME. O 34293/1943.).

82 A rendőrség sepsiszentgyörgyi kapitányságának 1943. aug. 7-i jelentése. P. i. i. A XXII. 71/1943/7.

83 P. I. I. A XXII/1943 4.

84 P. I. I. A XXII 71/1943 24.

85 O. L. ME. O 16 548 1944 és P. I. I. A XXII. 71 1943 25.

86 A rendőrség nagybányai kapitányságának 1943. okt. 9-i és dec. 9-i jelentései. (P. i. i. A IV 10/60), továbbá: a Szilágy megyei főispán 1943. október 23-i jelentése (P. i. i. A XXII/5/52/31).

87 A Külföldieket Ellenőrző Hivatal 1944. febr.-i jelentése. P. I. I. ME. O 15317/1944.

88 A rendőrség nagybányai kapitányságának 1943. nov. 9-i jelentése. P. I. i. A IV/10/60.

89 P. I. I. ME. O 15 317/1944.

sem a románokat."[90] A partizánok fogadására Nagybányán is felkészültek: pincéket és búvóhelyeket kerestek, fegyvereket és robbanó anyagokat szereztek be. Ezért a rendőrség bevezeti a bányaüzemek robbanóanyagainak fokozottabb ellenőrzését", mert a jelenlegi ellenőrzés mellett tartani lehet attól, hogy a bányamunkásság között lappangó kommunista szervezkedés tagjai a készletek összegyűjtésének lehetőségét kihasználva, könnyűszerrel készíthetnek elő szabotázscselekményeket." A nagybányai és a Nagybánya környékén dolgozó bányászok ilyen jellegű akcióit az itt dolgozó jugoszláv és magyar munkaszolgálatosok is támogatták.[91] A partizánok támogatásának és a fegyveres harci csoportok szervezésének gondolata egyébként Zsibó és Máramarossziget környékén szintén megérlelődött.[92]

A Békepárt befolyása az észak-erdélyi román tömegek között is növekedőben volt, s küzdelmeik fellendülését eredményezte. Rendőrségi jelentések szerint Szamosújváron, Besztercén, Nagybányán, Szászrégenben és e városok környékén lakó román dolgozók bizakodva tekintettek a frontokon bekövetkezett események felé, a szovjet fegyverek győzelmét, s ettől felszabadulásukat várták." Adatok merültek fel arra vonatkozóan is — írja a szászrégeni Rendőrkapitányság vezetője 1943. szeptember 6-i jelentésében —, hogy a keleti hadműveleti területről szabadságolt román nemzetiségű munkaszolgálatos katonák az ismerőseik körében szovjetbarát érzelmű kijelentéseket tettek, melyek alkalmasak, hogy köreikben a szovjet iránti szimpátia erősödjön."[93] Ugyanígy hatott rájuk a Máramaros megyében repülőgépről ledobott orosz partizánok tevékenysége is. „A Kőrösmezőnél lefolyt partizánharcok erősen befolyásolták a rutén és román lakosság magatartását, — írta a Külföldieket Ellenőrző Hivatal máramarosszigeti kirendeltségének vezetője 1943. augusztus 31-én. — Bizonyos agresszivitás tapasztalható a kőrösmezői események óta."[94] Vagyis: „rövid néhány hét óta minden kétséget kizáróan... észlelhető, hogy a román felek mind merészebben, mondhatni, követelőző modorban lépnek fel a hatósági közegekkel szemben."[95]

A Szovjet Hadsereg győzelmei az önbizalom növekedésén túl, a Békepárt programjában foglaltak értelmében, a gyakorlati cselekvésre is ösztönöztek. A románok, balratolódásuknak megfelelően, egyre gyakrabban játszották ki a hatóságok rendeleteit, szegültek szembe azok intézkedéseivel. Maros—Torda megye Nászmán falva nevű községében például megverték az adóvégrehajtót,[96] Maros—Torda és Szilágy megye egyes románlakta községeiben pedig nem engedelmeskedtek a katonai és honvédelmi munkaszolgálatra történő behívásnak,[97] mégpedig olyan tömeges mére-

[90] O. L. ME. O 17 800/1944, PII. A XXII/71/1944/3, — 5.
[91] A rendőrség nagybányai kapitányságának 1943. szept. 10-i, okt. 9-i és nov. 9-i jelentései. P. I. I. A IV/10/60.
[92] A rendőrség kolozsvári kapitányságának 1943. dec. 10-i (P. I. I. ME. O 15 194/1944) és a Külföldieket Ellenőrző Hivatal máramarosszigeti kirendeltségének 1944. febr.-i jelentése. (P. I. I. ME. O 15 317/1944).
[93] P. I. I. A XXII. 71/1943/5, — 6, A IV/10/60 és O. L. ME. O 18 356 1943.
[94] P. I. I. A XXII. 552 1943/83.
[95] A Kolozs megyei főispán 1943. aug. 11-i jelentése. O. L. ME. O 16 893/1944.
[96] *Székely Szó*, 1944. febr. 9.
[97] A csendőrség 1944. márc. 9-i jelentése. (O. L. ME. O 18 852/1944.) és a Szilágy megyei főispán 1943. dec. 23-i jelentése. (P. i. i. A XXII/15/52/31).

tekben, hogy Szilágy megyében velük szemben hatósági intézkedéseket foganatosítottak.[98] „Szolnok–Doboka és Beszterce–Naszód vármegyében — írja ez utóbbi főispánja 1943. november 24-én — sok ezerre megy azoknak a román nemzetiségű férfiaknak a száma, akik a katonai vagy munkaszolgálatos kötelezettségük teljesítése elől megszöktek. Ezeknek tekintélyes része, átszökött a szomszédos Romániába, jó része azonban itt bujkál, főképpen a havasok alján elterülő községeknek a községeken kívül és az erdők között szerteszéjjel fekvő házcsoportjaiban és juhtanyáiban. A falusi román lakosság táplálja és rejtegeti őket. Véleményem szerint ezek még távol vannak attól, hogy partizáncsapatokat alkossanak, talán fegyverzetük sincs elegendő, mégis semmi tekintetben sem kívánatos, hogy ez az állapot továbbra is fennmaradjon...[99] Máramaros megyében az aknasuhatagi járás Krácsfalva község erdeiben folyó erdőkitermelésnél „a román nemzetiségű lakosság az ország háborús erőfeszítéseit nem érezte át, és a kirendeléssel szemben 90%-ban ellenállást tanúsított" — olvashatjuk a Kolozsvári Miniszterközi Bizottság 1944. február 28-i jelentésében. A különböző ígérgetések „...dacára az itt dolgozó cégek az előírt munkateljesítmény elvégzése érdekében a legtöbb esetben a honvédelmi munkásoknak a munkahelyükre való előállítását karhatalom útján voltak kénytelenek kérni."[100] Máramarossziget környékén „...a munkatörzsparancsnokságok nem tudnak megfelelő számban munkásokat és fuvarosokat biztosítani, mert a román falvak népei inkább nem dolgoznak, elbújnak, de... munkába nem állanak." „Alsóvisón történt meg, hogy a csendőrség által éjjel munkára előállított 18 román munkás egy adott jelre a katonákat félrelökve széjjelfutott, riasztólövésekre sem állottak meg... Középapsa község lakosai a felhívásra egyáltalán nem jelentkeztek, illetve a munkát megtagadták... feltehető, hogy tudatosan történik a munkateljesítésre való felhívás nem teljesítése."[101] Az észak-erdélyi román népi tömegek nagyarányú balratolódása arról tanúskodott, hogy kezdték kivonni magukat polgári vezetőik nacionalista befolyása alól, és felsorakoztak a magyar dolgozók oldalán a Békepárt magyar–román megbékélést hirdető politikája mögé. E változással számot vetve, a Békepárt észak-erdélyi vezetői elérkezettnek látták az időt egy baloldali román szervezet megalakítására. Azok a lépések, amelyeket e cél érdekében az észak-erdélyi Békepárt magyar s román vezetői tettek, és az a visszhang, amelyet kezdeményezésük a román tömegek részéről kiváltott, igazolta, hogy reálisan mérték fel a végbement változásokat.[102] Így kezdtek létrejönni annak a feltételei, hogy az észak-erdélyi románok demokratikus tömegeit szervezetten is bekapcsolják abba a széles, antifasiszta mozgalomba, amelynek észak-erdélyi körvonalai a Békepárt észak-erdélyi tevékenysége nyomán ugyancsak ezekben a hónapokban kezdtek szilárdabb alakzatot ölteni. A *Termés* nyári ankétjain részt vevő észak-erdélyi hozzászólók (Kós Károly, Nagy István),

98 A Szilágy megyei főispán 1943. nov. 20-i jelentése. P. I. I. A XII. 71/1943/31.
99 P. I. I. ME. tétel nélkül.
100 O. L. ME. O 18 352/1944.
101 A rendőrség máramarosszigeti kapitányságának 1944. márc. 4-i jelentése. P. I. I. A XXII. 513/1944/2.
102 P. I. I. A IV. 27/180/c. ME. O 15 832/1944 és ME. O 15 494/1944.

a második Vásárhelyi Találkozó megrendezésével összefüggő tárgyalások, az Erdélyi Párt balszárnyának kialakulása, a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek megélénkülő tevékenysége, a *Szabad Szó* szerkesztőségében és a Független Kisgazdapárt értelmiségi tagozatában lévő kommunista csoportok[103] és az észak-erdélyiek összehangolt legális akciói arról tanúskodnak, hogy Észak-Erdélyben a népfrontpolitika átütő sikerei kezdtek érlelődni.

De a kifejlődést a rend urainak szándékai keresztezték. Ezt a fejlődő, politikailag erősödő és kereteit bővítő ellenállási mozgalmat törte derékba ugyanis, s ennek észak-erdélyi bázisait morzsolta szét az a letartóztatási hullám, amely 1943 nyarán vette kezdetét, és az ősz folyamán Észak-Erdélybe is átcsapott. Az Államvédelmi Központ irányítása alatt álló nyomozás adatai szerint a letartóztatások főként a Békepárt tagjait érintették. A júliusban letartóztatottak, illetőleg előállítottak között erdélyieket még nem találunk,[104] de a Rendőrség Központi Nyomozó Osztálya parancsnokának októberi jelentései már arról számolnak be, hogy a kolozsvári nyomozó alcsoport erdélyi békepárti harcosokat is őrizetbe vett. Míg a Békepárt központi területeken működő szervezeteinek 67 tagját Soroksárra szállították, addig az erdélyi tagozat résztvevőit — számszerint 43-at Szamosfalvára vitték.[105] De a letartóztatott észak-erdélyiek száma úgy emelkedett, ahogy a nyomozás kiterjedt Nagybányára, Szászrégenre, Szatmárra, Szamosújvárra, és más helyekre.[106] Jellemzésként említjük meg, hogy csak Szatmáron 85 személyre terjedt ki a nyomozás.[107] A Békepártnak pedig, alighogy kezdte kiheverni a letartóztatások okozta vérveszteséget, alighogy életjelt adott magáról 1944 januárjában az Észak-Erdélyben is terjesztett röpirataival,[108] a nemzetiségi elnyomást leleplező *Emlékiratai*-val és a kolozsvári Vasmunkás Otthonban megrendezett március 15-i ünnepséggel, ahol „a magyar hadsereg hazahozatala, a német csapatok eltávolítása, a demokratikus szabadságjogok és a béke mellett tüntetett,"[109] amikor újabb rettenetes csapást kellett elszenvednie. 1944. március 19-én bekövetkezett Magyarország német megszállása.

Még özönlöttek a német csapatok Magyarországra, amikor az utolsó legális lehetőségeket kihasználva, az ellenállási mozgalom Kossuth Lajos emlékét szólaltatta meg tiltakozásképpen, és a szomszéd népekkel való összefogást sürgette,[110] de aztán lecsapott a rendőri önkény. A németbérenc kormány március 30-i ülésén elfogadta Jaross rendeleteit a Szociáldemokrata Párt, a Kisgazda Párt, a Parasztszövetség feloszlatásáról, és

[103] Kádár János: *im.* 25. l.
[104] P. I. I. A IV. 4/1942/58.
[105] P. I. I. A IV. 10 47.
[106] A rendőrség nagybányai kapitányságának 1943. dec. 9-i jelentése. (P. I. I. A IV. 4/1943 71), a rendőrség szászrégeni kapitányságának 1943. okt. 10-i és nov. 10-i jelentései, (P. I. I. A XXII 71 1943 6) és P. i. i. A XXII 5 1944/4.
[107] A rendőrség szatmári kapitányságának 1943. október 9-i jelentése. O. L. ME. O 16 052/1943.
[108] P. I. I. ME. O. 17514 1944.
[109] Bányai L.: *im.* 81. l. A kolozsvári ünnepségeket leírja a *Népszava* 1944. márc. 18-i száma.
[110] Ld. a Szabad Szó 1944. márc. 19-i, a Székely Szó márc. 19-i, az Ellenzék márc. 20-i és a Kolozsvári Esti Lap márc. 20-i számának vezércikkeit.

a belügyminiszter 5666/1944—VII számú rendeletére megkezdődik a baloldali mozgalom résztvevőinek tömeges letartóztatása, internálása. Április első napjaiban letartóztatási és internálási hullám söpört végig Észak-Erdély városain, iparvidékein és falvain. Sepsiszentgyörgy, Máramarossziget, Nagybánya, Forgácskút—Ferencbányatelep, Egeres—Ipartelep, Libánfalva, Nagyszalonta, Dés, Rombó, Szatmárnémeti, Brusztura, Szászrégen, Balogfalva, Borgóprund, Felsőbánya, Gurakonc, Aknaszlatina, Nagyilva, Palotailva, Nagybocskó, Patóháza, Szinérváralja, Székelyudvarhely, Csíkszereda, Csíksomlyó és Kolozsvár antifasisztáit hurcolták el.[111] A letartóztatások méreteit azokból a rendőrségi adatokból lehet hozzávetőleg megállapítani, amelyek az ekkor nyilvántartott kommunisták számát tüntetik fel. Ezek szerint Csíkszeredán 77, Székelyudvarhelyen 5, Máramarosszigeten 85, Marosvásárhelyen 7, Szászrégenben 13 kommunista volt nyilvántartva — de ez csak néhány város ilyen jellegű adata.[112] Bár ez az eljárás jelentékeny számú román antifasisztát érintett, az említett rendeleten kívül egyéb utasítások következtében, külön is sújtotta őket a rendőri önkény. Bölön, Nagyajta, Szeretfalva, Forgácskút—Bányatelep, Felsőbánya, Kászon, Metőszaladáton voltak azok a helységek, ahol április első napjaiban baloldali érzelmű románokat tartóztattak le.[113] Látható tehát, hogy Magyarország német megszállása alaposan szétzilálta az észak-erdélyi ellenállási mozgalmat, újabb, szinte kiheverhetetlen vérveszteségeket okozván. De ahogy a Békepárt lassan rendezi sorait, és május végére sikerrel befejezi a Magyar Front megteremtésére irányuló tárgyalásait, az újjáéledés jelei Észak-Erdélyben is kezdenek mutatkozni.[114] Megtörténik az antifasiszta erők szervezett összefogása,[115] és útmutatása nyomán július 7-én a görgényszegi hadiüzemben az első sztrájkmozgalom is kibontakozik. „A lefolytatott nyomozás során megállapítást nyert, hogy a munka abbahagyására Szavilla Demeter bujtogatta a munkásokat. Megállapítást nyert az is, hogy 1944. június hóban ezek a munkások a munkát szándékosan hanyagul teljesítették, miáltal a termelést körülbelül 30%-al csökkentették."[116] Adatok szólnak arról is, hogy egyes helyeken, főként Nagybánya és Máramarossziget környékén a lakosság támogatta a partizánokat.

Az észak-erdélyi ellenállási mozgalom azonban e hősies erőfeszítések ellenére sem tudta teljesen kiheverni azt a csapást, amelyet Magyarország a német megszállással szenvedett el.

111 P. I. I. A IV 4/1914/27. — 52, 63, — 64, 127, — 143, — 147, — 160, — 210, — 211, A XXI 3/16/, A XXI 3/40, A/IV/27 17, — 24, — 27, — 35, — 38, — 40, — 41, — 42, — 46, — 47, — 56, — 59, — 60, — 61, — 74, — 75, — 77, — 83, — 87, — 99, — 104, A XXII 5/52/37, A XXII 6/1/77, — 88. — 108, — 110, A XXII 61/69 és A XXII 71/1944/15, — 17, továbbá: O. L. ME O 16548/1944.

112 P. I. I. A IV/4/1944/1936, — 200, 215, A IV/27/97 és XXII 6 1 19.

113 O. L. ME O 23575/1944, ME O 20 789/1944, ME O 22893/1944 és P. I. I. A XXII 5/52/81, XXII 6/1/108, — 110, A XXI 3 40, A XXII 5/13/1944/9, A IV/27/87, A 7/1944 2.

114 A Kelet-Magyarországi Hadműveleti Terület német katonai parancsnoka mellé kirendelt magyar kormánybiztos 1944. jún. 17-i jelentésében megállapítja, hogy a Békepárt tevékenységének a hatása főleg a románlakta területeken észlelhető. (P. I. I. A XXII 5/6/25. Továbbá: P. I. I. A VI/27/7, — 36, — 44, A XXII 5/52/19. A XXII 7/1944/2, A XXII 6 88, — 194 és A XXI 3/16.

115 O. L. Békeelőkészítés 89 pol./1946.

116 A csendőrség 1944. április 21-i és júl. 15-i Baloldali Összesítői.

3. *A fordulat előkészítése Romániában.*

Magyarország német megszállása után a romániai ellenállási mozgalom együttérzően tekintett a súlyos megpróbáltatások terhei alatt roskadozó magyar népre, és azt a németellenes fegyveres harcra buzdította. A *Bánsági Magyar Szó* áprilisi száma például így írt: „Magyarország népe mindezzel a saját bőrén tanulta meg, hogy ne hallgasson a várakozást, tétlenséget, semlegességet hirdetők megtévesztő szólamaira, hogy csak egy kiút van: ha fegyveresen védekezik a fasiszta banditák ellen."

A romániai mozgalom maga is erre az útra lépett, de kedvezőbb körülmények között, mint a magyarországi. Az 1943 októberében megindult letartóztatási hullám ellenére Antonescuék nem tudták az ellenállási mozgalmat térdre kényszeríteni, az ország közhangulatát megváltoztatni. Magyar jelentések szerint a románok és a németek viszonya szemmel láthatóan rosszabbodik, a német csapatok jelenlétét a románok nem nézik jó szemmel,[117] „velük szemben mindinkább ellenséges lesz a hangulat."[118] Azok az atrocitások, amelyeket a német csapatok a lakosság körében előidéztek, csak olajat öntöttek a tűzre.[119]

E németellenes hangulatnak, és a vele számoló ellenállási mozgalomnak határozott lökést adott az a körülmény, hogy április elején a Szovjet Hadsereg a Prut és a Szeret vonalán elérte Románia keleti határait. Ebből az alkalomból, április 2-án a Szovjet Kormány nyilatkozatot adott ki, s bejelentette, hogy a Szovjet Hadsereg a németek üldözése közben Románia földjére lépett, anélkül, hogy igényelné társadalmi rendjének megváltoztatását. A nyilatkozat, amelyet repülőgépről leszórva Románia egész lakosságával megismertettek,[120] siettette a politikai élet kibontakozását.[121]

E kedvező körülmények közepette a RKP 1944. áprilisában rendezte sorait, kapcsolatot teremtett a börtönökben lévő és szabadlábon élő vezetői között,[122] majd rátért az antifasiszta harc soron levő feladatainak a megoldására. Mindenekelőtt tárgyalásokat folytatott a Szociáldemokrata Párttal, amelynek vezetésében ekkor már komoly szerepe volt a baloldaldalnak.[123] Lotar Rădaceanu-ek fellépése következtében sikerült létrehozni a két munkáspárt akcióegységét. A munkáspártok május elsején bejelentették a Munkás Egységfront megteremtését, és a román néphez intézett felhívásukban[124] a német megszállók elleni harc teendőit körvonalazták. Ugyanebben az időpontban jelent meg a RKP Központi Bi-

[117] *Scînteia*, 1944. szept. 26., *Lupta de Clasă* 1956. nov. 110. l.

[118] A brassói konzul 1944. febr. 19-i, a kolozsvári rendőrkapitányság koloskarai határszéli szolgálatának ápr. 15-i és a csendőrség Központi Nyomozó Osztályának jún. 14-i jelentései. (O. L. ME O 18251/1944, 21422/1944. és 2335/1944.)

[119] Ilyen atrocitásokról ad hírt a *Tribuna Romîna* 1944. jún. 8-i száma.

[120] A rendőrség székelyudvarhelyi kapitányságának 1944. máj. 7-i jelentése. O. L. ME O 15498/1944.

[121] A Szovjet Kormány nyilatkozata, megjelent: az illegális *Romînia Liberă* 1944. május 26-i számában. Közölve: *Documente:* 351. l.

[122] Az esemény fontos anyagait közlik a *Scînteia* és az *Előre* 1958. aug 23-i számai.

[123] *Előre*, 1955. aug. 30. és *Lupta de Clasă*, 1956. nov. 188. l.

[124] *Documente*, 355–356. l.

zottságának egy külön röpcédulája is, amely a szabotázsakciók és a fegyveres harc megszervezésének fontosságára utalt.[125]

Az a válasz, amelyet a román nép a felhívásokban foglaltakra tettleg adott, igazolták, hogy a helyzet áprilisban megérett a fordulatra, és a németellenes harc feladatait helyesen jelölték ki. A Munkás Egységfront megalakuló üzemi szervezetei[126] minden eszközzel akadályozták a haditermelést.[127] „Az ASTRA ágyúgyárhoz és az IAR repülőgépgyárhoz — olvashatjuk egy magyar ügyiratban — német vizsgáló bizottság kiszállását várják. Ugyanis... a német gyártmányú munkagépeket csak kis részben helyezték üzembe, másrészt a termelés az előirányzottnak csak töredékét teszi ki, úgyhogy nyílt szabotázsról suttognak. Igen csekély a repülőgépgyártás eredménye, és a felszerelés ellenében a németeknek szállítandó tankok száma messze alatta marad a várakozásnak."[128]

A munkahelyek elhagyása 1944 nyarán olyan nagy méreteket öltött, hogy az Arad vármegyei hivatal kénytelen felszólítani a megye gyárainak munkásait: jelenjenek meg munkahelyeinken, mert ellenkező esetben szabotázs miatt hadbíróság elé állítják őket.[129]

A román falvak (Alexeni, Risipiti stb.) lakóinak németellenes fellépései[130] arra utalnak, hogy az ellenállási mozgalom felhívásait a parasztság is együttérzően fogadta. Az aradi konzul április 4-én megállapítja: „...a környékbeli román lakosság igen kevés lelkesedéssel tesz eleget a katonai behívásoknak. Ez a jelenség nemcsak, hogy nem csökkent, hanem jelenleg már majdnem szervezett, passzív reszisztencia jelleggel bír."[131]

Ezen a helyzeten még a hivatalos közegek drasztikus közbelépései sem tudtak változtatni,[132] azért, mert a román falvak lakossága — jegyezte meg az aradi magyar konzul 1944. augusztus 17-én — a Szovjet Hadsereg előrenyomulásától várja sorsa megjavulását.[133]

A román értelmiség is kifejezésre juttatta, hogy a munkásosztály és a parasztság oldalán kíván haladni. 1944. áprilisában a román tudományos élet színe-java, 69 akadémikus és professzor — köztük C. I. Parhon, D. Bagdazar, M. Ralea, A. Otetea — emlékiratot juttatott el Antonescuhoz és abban a németekkel való szakítást követelte.[134]

A Szovjet Hadsereg előretörése és a román nép balratolódása nem hagyhatta érintetlenül az uralkodó osztály angolszász tájékozódású részét és a királyt sem. Ezek a Nemzeti Parasztpártban (Partidul Național Taranesc) és a Nemzeti Liberális Pártban (Partidul Național Liberal)-ban reménykedtek. Úgy gondolták, hogy e pártok vezetői, Iuliu Maniu és D. Bratianu képesek lesznek az országban érlelődő németellenes fordulatot

125 *Documente*, 352–354. l.
126 *Analele*, 1956. máj.–jún. 83. l.
127 *Contrabuția Rominiei* 24–25. l.
128 A brassói konzul 1944. ápr. 14-i jelentése. O. L. ME O 20540/1944.
129 Stirea, 1944. júl. 8.
130 *Analele*, 1956. máj.–jún. 72–73. l.
131 O. L. ME O 20315/1944.
132 P. I. I. ME O 25919/1944.
133 PII ME O 25919/1944.
134 C. I. Parhon: Intelectualitatea alături de popor. *Contemporanul*, 1957. aug. 23. Az emlékirat részleteit közölte a: 23 August — sărbătoarea națională a poporului romîn című füzet (Buc. 1949.)

a társadalmi rendszer megváltoztatása nélkül végrehajtani. Álláspontjuk indítékait jól világítja meg a bukaresti magyar követ 1944. február 26-i jelentése. Szerinte Maniuék azért kacsintgatnak Moszkva felé, mivel nem bíznak abban, hogy Romániát a németek veresége után angolszász csapatok szállják meg, és azért beszélnek bizonyos szociális reformok szükségességéről, mivel félnek a kommunista veszélytől.[135] Politikai felfogásuk kettőssége tevékenységükben is megnyilvánult. Egyrészt közeledtek a háborúellenes politikai felfogáshoz, másrészt adott kérdésekben támogatták Antonescut. Például leültek tárgyalni a Romániai Kommunista Párt vezetőivel, de kezdetben visszautasították a szabotázsakciók és partizánharcok szervezésére vonatkozó javaslataikat.[136] De 1944 nyarán már kénytelen figyelemre méltatni ezeket is. E tárgyalások eredményeképpen alakítják meg végül is 1944. június 20-án a Blocul Național Democratic-ot.[137]

Ezzel a fordulat végrehajtásához szükséges politikai feltételeket sikerült megteremteni.

A romániai ellenállási mozgalmat tehát sem az Antonescu-rendszer terrorhadjárata, sem a szélső jobboldali nacionalista mozgalmak aktivizálása nem tudta térdre kényszeríteni. Sőt, az RKP határozott álláspontjának következtében a szolidaritás érzése egyre alaposabban törte át a nacionalista téboly bűvkörét. Amikor például a MADOSZ temesvári illegális lapjának, a *Bánsági Magyar Szó*-nak az áprilisi száma a közvélemény elé tárta a Brad, Déva, Brassó és Tîrgu-Jiu vasútállomásainál dolgozó 20 000 magyar munkaszolgálatos embertelen szociális körülményeit, „még a komolyan gondolkozó románok is megdöbbentek a magyarság összeterelésén."[138] De nemcsak e kérdés kapcsán, hanem általában is megállapítható, hogy a magyarok iránt a dél-erdélyi... románság... érzülete... a legkevésbé ellenséges."[139]

Az ellenállási mozgalom keretében tehát a román nép jelentékeny rétegei s a demokratikus közvélemény a nemzetiségi elnyomás által sújtott magyarság védelmezőjének bizonyultak. Hatottak-e a románok együttérzéséről tanúskodó lépései a magyarokra? Hogyan foglalt állást ebben a sorsdöntő helyzetben Románia magyarsága? A RKP oldalán harcoló MADOSZ-nak természetesen nem volt oka arra, hogy az előbbiek során jelzett politikai felfogásán változtatásokat eszközöljön. De vajon, a keretein kívül lévő magyarság egyetértett-e a *Bánsági Magyar Szó*nak az alábbi felhívásával? „Életre-halálra szóló döntés előtt áll az ország népe, s vele együtt az itt élő magyarság is — írta a lap áprilisi száma. — Mindnyájunk: románok, szerbek, magyarok, zsidók s az ellenséggé nem vált a németek számára eljött az utolsó óra, amikor még határozhatnak arról, hogy hagyjuk-e országunkat hadszintérré, magun-

[135] O. L. ME O 18407/1944.
[136] *Lupta de Clasă*, 1956. nov. 105. l.
[137] B. M. Kolher: *i. m.* 149. l.
[138] A Magyar Népközösség 1944. július 7-i jelentése. O. L. A Magyar Népközösség anyaga. Iktatatlan.
[139] Ld. a kolozsvári Rendőrfőkapitányság 1944. február 9-i és a bukaresti Magyar Követség április 26. jelentését. P. I. I. ME O 15494/1944. és O. L. ME O 21439/1944.

kat ágyútöltelékké, szeretteinket, javainkat a tűz prédájává tenni, avagy közösen ragadunk fegyvert a közös elnyomók kiűzésére?" A romániai magyarság széles rétegei az utóbbi megoldás mellett döntöttek. Az ő életükről szóló anyagok arról tanúskodnak, hogy a hitlerellenes harc, a demokratikus együttműködés gondolata olyan rétegeit, főként értelmiségieket is áthatotta, akik eddig távol tartották magukat a RKP és a MADOSZ felfogásától. De adjuk át inkább a szót a korabeli jelentéseknek. „Nem csinálunk titkot belőle — írta a Magyar Népközösség egyik vezetője 1944. július 20-án —, hogy a magyarság egy része a jelen sanyarú helyzetből mindenáron való szabadulást nem a német fegyverek győzelmétől várja... A hangulat oly veszedelmes, hogy kénytelenek vagyunk kijelenteni, nem tudjuk vállalni a magyarság lelki irányítását, ha gyors és azonnali erélyes közbelépéssel Berlin meg nem szünteti a magyarság megalázó állapotát... sok magyar ember gyűlölettel vagy legalább haraggal beszél a magyar uralkról, (magyarországiakról és itteniekről), s különösen a munkásosztályban oly nagy az elkeseredés, hogy ez kész melegágya egy adott alkalommal kirobbanó és sokak által óhajtott forradalomnak."[140] Pedig ez a forradalom ekkor már több volt, mint óhaj. Valóságos súlyát a fegyveres harcok méreteinek növekedése jelezte 1944 áprilisa és augusztusa között partizáncsoportok alakultak a krassó-szörényi hegyekben, a Buceg-i, Vrancea-i hegységekben, a Duna deltájánál, a Bacău körül és Suceava tartományban. Az Oravița melletti Caraș hegységben harcoló partizáncsoport, amely 1944. júniusában a temesvári kommunisták kezdeményezésére jött létre, Ștefan Plaveț vasutas vezetésével nagy károkat okozott a németeknek. A csoport vezetője a román csendőrökkel folytatott harcban esett el.[141] A Ploeşt-i és a Fogaras-i vasútvonal mentén tevékenykedett ugyanebben az időben a Kárpátok I. csoport, amely 7 német üzemanyagszállítmányt robbantott fel. Partizán bázisok voltak még a Temes völgye melletti Piatra Mare és az Azuga melletti Clabucetul hegyen is. Az itt harcoló csoportok július-augusztus folyamán 16 német hadiszerelvényt robbantottak fel.[142] Ezekben a hónapokban a partizáncsoportokhoz mind nagyobb számban csatlakoztak olyan katonák, néhol egész egységek, akik fegyvereik csövét a német megszállók ellen kívánták fordítani. A hadsereg fronton lévő és az országban állomásozó egységeiben ugyanis egyaránt fokozódott az elkeseredés. A Román Nagyvezérkar például 1944 júliusában jelentést készített az első vonalban harcoló egységek hangulatáról, s ebben kénytelen volt megállapítani: a katonák és a tisztek nem akarnak tovább harcolni a Szovjetunió ellen.[143] Érthető ezek után, hogy 1944 nyarán a fronton lévő román egységek katonái tömegesen szöktek át a szovjet csapatokhoz.[144] De az országban állomásozó egységek semmivel sem „lelkesedtek" jobban a német fegyverek győzelméért. A RKP ezért súlyt helyezett arra, hogy a katonaság körében tapasztalható elkeseredést az anti-

140 O. L. A Magyar Népközösség anyaga. Iktatatlan.
141 *Előre*, 1958. aug. 22.
142 *Előre*, 1959. jún. 20, továbbá BM Kolher: *i. m.* 147. l.
143 *Lupta de Clasă*, 1956. nov. 110. l.
144 I. Tutoveanu: Participarea militară a Romîniei la războiul antifașist. *Lupta de Clasă*, 1957. aug. 13. l.

fasiszta mozgalom cselekvő erejévé alakítsa át. A *Népszabadság* februári száma például felhívást intézett a hadsereg egységeihez, és felszólította őket: ne lőjenek a partizánokra, hanem csatlakozzanak hozzájuk. Hogy a felhívásnak és a RKP ilyen irányú felvilágosító munkájának milyen foganatja volt, arra szolgáljanak bizonyítékul az alábbi adatok. A hegyaljai Gyórok községben például egy kiképzés alatt álló gyalogos század megtagadta az engedelmességet, és teljes felszerelésével a hegyekbe menekült. Ugyanez történt Belényesben is: a város környéki hegyekbe, erdőkbe szintén katonák vetették be magukat.[145]

A RKP nemcsak a hadsereg egyes egységeire, hanem a hadsereg egész németellenes részére számított. A fordulathoz szükséges politikai feltételek megteremtése (a párt megerősítése, a hitlerellenes erők összefogása, a népi mozgalmak, a partizánharcok megszervezése) után ugyanis a cselekvés előterébe egyre inkább a fegyveres felkelés katonai előkészítése nyomult. Erre pedig a politikai feltételek még oly kedvező találkozása esetén sem lehetett felkészülni, a hadsereg számításba vétele nélkül.

Ezért a párt megbízottai 1944. június 13-ról 14-re virradó éjszaka megbeszélésen vettek részt Bukarest katonai parancsnokának és a hadseregnek a képviselőivel. Ezen az értekezleten alakították meg azt a háromtagú Forradalmi Katonai Bizottságot, amelyet a katonai akció előkészítésével bíztak meg. A Bizottság, élvezve a RKP és a hadsereg németellenes főtisztjeinek támogatását[146] — kidolgozta a fegyveres felkelés részletes tervét. A terv a felkelés súlypontját az ország fővárosába, Bukarestbe helyezte, és számításba vette a felhasználható fegyveres erőket (katonai egységeket és a hazafias harci gárdákat), meghatározta az Antonescuék letartóztatásával, a börtönben lévő politikai foglyok kiszabadításával, és a németek várható ellentámadásának leküzdésével kapcsolatos teendőket. Megszervezték a RKP börtönökben és internálótáborokban levő vezetőinek ,köztük Gh. Gheorghiul Dejnek a megszöktetését.[67]

Egyúttal összegyűjtötték a számbajöhető erőket, megakadályozták, hogy Bukarestből a frontra vezényeljenek román katonai egységeket, majd hozzáláttak a munkásokból, értelmiségiekből álló hazafias harci gárdák megszervezéséhez, felfegyverzéséhez és kiképzéséhez. A hazafias harci gárdák számára támaszpontokat hoztak létre Olténiában, a Bánságban, a Barcaságban, Moldvában, Dobrudzsában. E katonai szervező munka méreteire jellemző, hogy 1944. júniusa és augusztusa között csak Bukarestben 50 ilyen harci csoport alakult.[148] Fegyvert és lőszert többnyire a román hadsereg németellenes katonáitól és tisztjeitől szereztek.[149]

Természetesen mindez a legnagyobb titokban történt, és a nyilvánosság mindebből nem sokat tudott. De a bukaresti üzemek: a Malaxa,

[145] Az aradi konzul 1944. augusztus 17-i jelentése. (P. i. I. ME O 25919/1944) és a Rendőrség Nagyszalontai Kapitányságának 1944. május 9-i jelentése. (O. L. ME O 15304/1944.)

[146] Egyik tagja a RKP meghatalmazottjával állandó kapcsolatot tartott fenn. (*Scînteia*, 1955. ug. 23.)

[147] *Lupta de Clasă*, 1956. nov. 110–112. l.

[148] *Lupta de Clasă*, 1956. nov. 109–110. l., és *Előre*, 1957. aug. 22.

[149] BM. Kolher: *i. m.* 148. l. és *Scînteia*, 1955. aug. 21.

a Lemaître, a STB vasúti műhely hazafias bizottságainak és a RKP Központi Bizottságának 1944 júliusában—augusztusában széles körben terjesztett röpcédulái sejtetni engedték, hogy a romániai társadalom méhében jelentős változások érlelődtek meg. Ezért szólíthatta fel a párt a realitásokból fakadó határozottság hangjával az Antonescu-rendszer megdöntésére a németellenes erőket.[150] A Bánsági Hazafias Harci Bizottság augusztusi kiáltványa is az egységes, határozott cselekvést sürgetheti: „A békét és a szabadságot csak a román nép és az együttlakó nemzetiségeknek hitlerellenes Hazafias Frontba tömörült együttes harcával tudjuk kivívni."[151]

Az ellenállási mozgalomnak ezzel az egységet, erőt sugárzó és céltudatos cselekvési akaratot sejtető állapotával szemben a rendszer uralkodó rétegeiben a legnagyobb zavar és fejvesztettség tapasztalható. A román földbirtokosok lázasan csomagolnak és menekülnek, mivel — mint mondják —: „egy esetleges bolsevista megmozdulás esetén munkásaink és cselédeink elsőknek minket végeznek ki, mert mi még szinte rabszolga módon bánunk birtokainkon alkalmazott cselédeinkkel és a napszámosokkal."[152]

A magyar követ 1944 augusztus 19-i jelentése tehát jól látta, hogy Antonescuék teljesen elszigetelődtek, és a demokrata blokk már készen áll a hatalom átvételére.

Amikor a Szovjet Hadsereg Frontparancsnokságának román nyelvű Lapja[153] augusztus elején felteszi a kérdést: merre tart Románia? — az ország dolgozói már készek a válaszadásra. Megteremtették a fegyveres felkelés, a németekkel való szakítás belső feltételeit, készenlétbe helyezkedtek.[154] Most már minden a fronton múlott. Augusztus 19-nek 20-ra virradó éjszakáján aztán itt is megérett a döntés. A Szovjet Hadsereg ugyanis áttörte a Iaşi-i —Chişnău-i német védelmi vonalat, körülzárt, illetve szétszórt 37 ellenséges hadosztályt, és Bukarest felé tört előre. Augusztus 22-én és 23-án Maniu és Brătianu még egy kísérletet tettek, hogy rávegyék Antonescut a háborúból való kiugrásra, de miután az visszautasította javaslataikat, és általános mozgósítással fenyegetőzött, céltalan volt minden további habozás. Elérkezett tehát a cselekvés pillanata. A Románia területén tartózkodó 613 000 német katona félelmetes ellenfélre talált.[155] Augusztus 23-án Bukarestben megkezdődött a román nép fegyveres felkelése,[156] amely a magyarországi ellenállási mozgalomra is nagy hatást gyakorolt...

[150] *Documente*, 357—359. l.

[151] A Román Munkáspárt Központi Bizottsága mellett működő Párttörténeti Intézet Irattára. Cota K. XXVIII. 4. Nr. ind. 1171.

[152] A magyar követ június 10-i, alsótömösi jelentése. P. I. I. Külügyminisztériumi anyag, O. L. ME 0 15070/1944. Ugyanerről ír az aradi konzul június 3-i jelentése is. (O. L. ME O 23046/1944.)

[153] Ld. a *Graiul Nou* 1944. augusztus 2-i számát.

[154] Vö. 23 August: 11 ani de la eliberarea patriei noastre. *Analele*, 1955 3. sz. 112—123. l.

[155] *Contribuţia Romîniei* ... 151. l.

[156] Augusztus 23-a eseményeire lásd a *Hadtörténelmi Közlemények* 1958. 1—2. számában megjelent: Román csapatok részvétele Magyarország felszabadításáért lefolyt harcokban című dolgozatom 26—30. lapjait.

MAGYARORSZÁG BELÉPÉSE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBA

Ránki György:
a történettudományok kandidátusa

A magyar uralkodó osztályok kezdettől fogva szoros külpolitikai együttműködést valósítottak meg a hatalomra jutott német fasizmussal. Ismeretes, hogy a fasiszta magyar miniszterelnök, Gömbös Gyula volt az első külföldi államférfi, akit Hitlert felkereste. A magyar uralkodó osztályok a fasiszta Németországban látták a varseillesi békerendszer — s ezen belül a trianoni békeszerződés — elleni harc legfőbb támaszát. Úgy vélték, hogy a fasiszta Németország segítségével visszaállíthatják a régi soknemzetiségi Magyarországot, végrehajthatják a revíziót. Végül, de nem utolsósorban a náci Németországot a Szovjetunió elleni harc elsőszámú letéteményesének is tekintették. Ha a magyar külpolitikának a fasiszta Németországgal való szövetség volt a fővonala, ez távolról sem jelenti azt, hogy a magyar uralkodó osztályoknak ne lett volna számos kérdésben ellentéte a náci Németországgal, hogy bizonyos mértékig maguk is — elsősorban a magyar iparban érdekelt nagytőke — ne tartottak volna az agresszív német imperializmus terjeszkedési törekvéseitől. Ezért külpolitikájuk, ha alapjában a német orientációra is volt alapozva — s ezt bizonyítja tevékeny részvételük Csehszlovákia feldarabolásában Németország oldalán, csatlakozásuk az Antikomintern paktumhoz — igyekeztek a tengelyhatalmakon belül továbbra is erősen Olaszországra támaszkodni és nem akartak teljesen szembefordulni a nyugati hatalmakkal sem, annál is inkább, mert tartottak attól, hogy a nyugati hatalmakkal való háborúban ismét Németország marad alul.

Ez az elképzelés határozta meg a Teleki komány külpolitikáját 1939 nyarán. Ezért nem örültek, hogy a háború nem Németország s a Szovjetunió, hanem Németország s a nyugati hatalmak között robbant ki. Ezért jelzi Teleki 1939 júliusi leveleiben, hogy Magyarország nem vesz részt a Lengyelország elleni háborúban[1] — s bár a leveleket később vissza-

[1] Documenti Diplomatici Italiani Ottava serie XII. 616, Documents on German Foreign Policy Series VI. 1019. és 1043.

vonja[2] — mégsem csatlakoznak a Lengyelország elleni támadáshoz, sőt — a semlegességre hivatkozva — megtagadták a német csapatok magyarországi átvonulását — amely kérdésben olasz támogatást is kaptak[3] — és menedékjogot, támogatást biztosítottak — a kommunisták kivételével — a lengyel menekültek számára, s ezért voltak lelkes támogatói a szovjet—finn háború időszakában a szovjetellenes tőkés egységfront gondolatának.

A fasiszta Németország 1940 tavaszi nagy katonai sikerei azonban feloldották a kezdeti tartózkodó álláspontot és természetesen rendkívül erős hatást váltottak ki a magyar uralkodó osztály körében Norvégia, Dánia, Hollandia, Belgium pár hét alatt történt lerohanása megerősítette a német hadsereg verhetetlenségébe vetett hitet. Azt a hitet, melyet a legfelsőbb magyar katonai vezetés, s a kormánykörök jó része is nagy előszeretettel táplált. Természetes tehát, hogy a magyar uralkodó osztályokon belül gyarapodtak azok a hangok, melyek az eddigi németbarát semleges külpolitikát, a háborúhoz való csatlakozás politikájával kívánták felcserélni. A Vezérkar, a kormánypárt jobbszárnya és a nyilas párt — ez a kispolgárság egy része, valamint a lumpenproletariátusra támaszkodó — nyílt fasiszta mozgalom, melyet a németek pénzeltek — egyöntetűen a német fasizmus teljes fenntartás nélküli kiszolgálását követelték.

Milotay István hírhedt fasiszta újságíró ennek a politikának kívánta elméleti megalapozását adni, midőn következőket írta: „Egy kis nemzet soszor olyan helyzetbe kerülhet, hogy nem is nagyon válogathat se a barátok, se a barátság feltételei között. Meg kell adnia magát a nálánál hatalmasabb fél barátságának s minden árat meg kell azért fizetnie."[4]

A kormánypárton belül erősödő Imrédy Béla vezette frakció, több alkalommal követelte, az eddigi külpolitika revízióját.[5] Teleki miniszterelnök azonban hangot adva a burzsoázia angolbarát csoportjai, valamint a nagybirtokosok legitimista csoportjai nézetének, nem tette magáévá ezt a külpolitikai elképzelést. Így 1940 júniusában az olasz hadbalépést követő napon a magyar külügyminiszter nyilatkozatot tett közzé, melyben kijelentette: „A magyar kormány továbbra is meg fogja őrizni nem hadviselő államnak megfelelő magatartását."[6]

A magyar uralkodó osztály tehát 1940 nyarán nem állt nyíltan a fasiszta Németország oldalára, továbbra is igyekeztek a tengelyen belül az olasz vonalat fenntartani. Ez azonban távolról sem jelentette azt, hogy tettek volna további lépéseket Hitlerék kiszolgálása terén. A fasiszta Németország gazdasági, s politikai nyomása Magyarországra ugyanis 1940-ben fokozódott. A náci kormány a fenyegetés, az erőszak politikáját kiegészítve a magyar uralkodó osztályoknak nyújtott koncok, a „mézesmadzag" politikájával tovább folytatta a magyar revíziós igények részleges kielégítését. A második bécsi döntéssel, mellyel az 1940 nyarán

[2] A németek magyarországi politikája titkos német diplomáciai okmányokban (1937—1942). Bp. 1950. 89. és 91. l. 1939 július 24-én írt levelek.
[3] V. ö. Documenti Diplomatici Italiani Nona serie I. 113.
[4] Új Magyarság. 1940 április 21.
[5] Országos Levéltár. Kozma-iratok. 11. csomó.
[6] Saly Dezső: Szigorúan bizalmas! Bp. 1945. 207. l.

rendkívül kiéleződő román—magyar ellentétet kívánták felodani, Magyarországnak ítélték Erdély északi részét. Ennek fejében viszont — számos egyéb politikai és gazdasági engedmény mellett — biztosították Magyarország csatlakozását a háromhatalmi egyezményhez. A magyar uralkodó osztályok revizionista politikájának megnyergelése a szovjetellenesség mellett döntő eszköz volt a fasiszta Németország kezében Magyarország megnyerésére és erősen fokozta az évtizedeken át szélsőségesen soviniszta, revizionista demagógiával megfertőzött középrétegek, sőt egyes elmaradottabb dolgozó rétegek németbarátságát. Ez természetesen megkönnyítette a németbarát uralkodó körök hazaáruló politikájának érvényre juttatását. Hitler hódító céljainak elérésére, aminek szerves részét képezte Magyarország leigázása is, állást foglalt a magyar revizió mellett, végső soron azonban éppen azért, hogy azt használja ki Magyarország függetlenségének megszüntetésére.

A hivatalos magyar kormánypolitika állandó hátrálása, sorozatos engedményei ellenére is, illetve éppen ezek útján igyekezett továbbra is fenntartani külpolitikáját. Ez jellemezte az ország külpolitikáját 1940—1941 fordulóján. Erről beszél 1941 tavaszán a londoni és washingtoni követségek tájékoztatására összeállított külügyminisztériumi anyag, melyben a következőkben összegezik álláspontjukat: „A magyar kormánynak fő feladata ebben az európai háborúban az, hogy Magyarország katonai, anyagi és népi erejét a háború végéig konzerválja. Minden áron távol kell maradnia a konfliktusban való részvételtől. A háború kimenetele kétséges. De minden eshetőségben Magyarországnak fontosabb, hogy megtépázatlanul álljon ott az európai konfliktus befejeződésének periódusában. Nagyon könnyen megtörténhetik, különösen Németország esetleges vereségének esetén, vagy még Németország nem is egészen teljes veresége esetén, hogy a háború végén Európa ebben a keleti részében kaotikus állapotok állanak be, amelyek legnagyobb veszéllyel azon államokra fognak járni, amelyek védtelenek, amelyek anyagi eszközeiket és hadseregüket a konfliktus befejeződése előtt feláldozták."[7]

Ez világos állásfoglalás volt. A forradalomtól, a belső demokratikus átalakulástól való félelem is azt sugallta a Teleki kormánynak, hogyha alapjában támogatják is a fasiszta Németországot, teljesen ne kössék le magukat mellettük, hogy esetleges katonai vereségükben — melyet a magyar uralkodó osztály angolbarát része valószínűnek tartott — ne kelljen osztozniok. E politika alátámasztására a nyugati hatalmakkal való kapcsolat fenntartásán túl, a környező — még független — országok szövetségét próbálták biztosítani. Ebben az időben azonban már tekintettel arra, hogy az ország nyugati, északi, s keleti határain német, illetve megszállt (Szlovákia, Románia) országok csapatai álltak, s tekintettel arra, hogy a Szovjetuniónak Magyarország felé tett gesztusa (kedvező gazdasági szerződés stb.) ellenére a Szovjetunióval való kapcsolatok erősítése „horribile dictu" volt az uralkodó osztályok előtt, csakis Jugosz-

[7] Országos Levéltár. Külügyminisztérium Res. pol. 1941—11—485. Idézi Zsigmond László: Adalékok a magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikájához. 1929—1945. Bp. 1953. 94. l.

lávia jöhetett számításba, mellyel kapcsolatot lehet létesíteni bizonyos németellenes éllel.

Teleki tehát 1940 őszén tárgyalásokat kezdett Jugoszláviával, barátsági szerződés megkötése céljából. A magyar uralkodó osztály álláspontja a Jugoszláviával való kapcsolatot illetően korántsem volt egyöntetű. Jelentős csoportok vélték úgy, hogy miután Csehszlovákia s Romániával szemben sor került a magyar revíziós tervek részleges megvalósítására, most Jugoszláviával szemben kell-e követeléseket érvényre juttatni. Ezek a csoportok, melyhez mindenekelőtt a németbarát vezérkar tartozott, örömmel üdvözöltek volna egy Jugoszlávia ellen irányuló közös német—magyar katonai akciót. Hadler német vezérkari főnök levele Werth Henrikhez, a magyar vezérkar vezetőjéhez, mely éppen ezt a lehetőséget csillantotta meg, természetesen igen pozitív visszhangra talált.[8] Más csoportjai az uralkodó osztálynak felismerték, hogy a német imperializmus az önálló magyar imperialista törekvések ellensége is, s ezért hajlandók voltak ideiglenesen a jugoszláv területrevízió kérdését ad acta tenni, hogy saját pozíciójukat, ha nem is Németország ellen, de Németország mellett erősítsék. Egyébként a Jugoszláviához való közeledés nem váltott ki nagyobb belpolitikai vitákat sem, mivel — természetesen egész más indítóokok alapján ugyan, de — Hitlerék sem ellenezték a jugoszláv magyar megegyezést. Németország teljes balkáni uralmának biztosítására ugyanis ekkor már készítette 1941 elejére Görögország megtámadását, a Marita tervet. Bulgáriában s Romániában már német csapatok állomásoztak, Jugoszláviát pedig úgy gondolták, diplomáciai úton sikerült a tengely szekerébe fogni. Hitlerék tehát a jugoszláv—magyar közeledésben Jugoszlávia német vazallussá válásának első lépését látták, s az 1940. december 12-én Belgrádban aláírt szerződést így is kezelték. A tartós békéről s örök barátságról szóló egyezmény — melyet a magyar parlament felbruárban ratifikált — időtartama azonban mindössze néhány hónap volt.

Eleinte az események Jugoszláviában is a német elképzeléseknek megfelelően haladtak, s a németbarát Cvetkovics-kormány 1941. március 25-én aláírta Jugoszlávia csatlakozását a háromhatalmi egyezményhez. Másnap azonban a szerződés ellen titakozó néptömegek és a jugoszláv burzsoázia és tisztikar, melynek jelentősebb része inkább a nyugati orientáció híve volt, megdöntötték a németbarát kormányt.

A jugoszláv fordulat híre, annál is inkább felbőszítette Hitlert, mivel ez nemcsak a német imperializmus balkáni terveit keresztezte, de a Szovjetunió elleni támadást is. Hitler tehát már március 27-én megbeszélést tartott a hadsereg vezetőivel, melynek során megszületett az elhatározás: Jugoszlávia katonai lerohanása. A katonai akció végrehajtásában Hitler azonnal számbavette az olasz és magyar katonai támogatást is. Mint mondotta: „A Jugoszlávia elleni háború igen népszerű lesz Olaszországban, Magyarországon és Bulgáriában: ezeknek az országoknak területi engedményeket kell kilátásba helyezni: Az Adriai ten-

[8] Halder levele lásd Proćes des Grands Criminels de Guerre. Nurenberg. 1947. XII. 336. l.

gerpartot Olaszországnak, a Bánátot Magyarországnak és Macedóniát Bulgáriának."[9]

Másnap Hitler Musolinihez intézett levelében utal is arra, miért tartotta feltétlenül szükségesnek a magyar haderő bekapcsolását a Jugoszlávia elleni hadjáratba. Éppen a Szovjetunió elleni háború mielőbbi megindítása érdekében, szerette volna ugyanis a balkáni hadjáratok gyors befejezését „Magyarország és Bulgária segítsége nélkül pedig — írja levelében a Duce, — a hadműveletek nem fejlődhetnek olyan gyorsan, mint az a körülmények között szükséges lehet."[10]

Hitler még március 27-én magához kérette Sztójay Döme berlini magyar követet, átnyújtva neki Horthyhoz intézett levelét, kérte a követet, hogy a rendelkezésére bocsátott különrepülőgépen még aznap továbbítsa azt Budapestre. Hitler a levélben arra kért választ Horthytól, vajon a magyar—jugoszláv[11] megegyezést úgy kell-e tekintetni, mint a magyar területi követelésekről való lemondást. Ha nem, akkor kéri Horthyt, hogy magyar csapatok is vegyenek részt a Jugoszlávia elleni akcióban, s tegye lehetővé, hogy a német csapatok Magyarország területén is felvonulhassanak Jugoszlávia ellen.

Horthy másnap küldte el válaszát Hitlernek, s a válasz beleegyező volt.

„Én magamat Németországgal szemben teljesen lekötelezve érzem — hangzott a levél. — A magyar nemzet a múltban mindig a német birodalom oldalán állott és így ma is szilárd elhatározása — a sorsközösségünk tudatában —, hogy ezt a politikai vonalat követi és erejének megfelelően változatlan hűséggel kitart a német birodalom mellett.

Azok a területi igények, amelyekre Nagyméltóságod üzenetében célozni szíves volt, fennállanak és teljesítésre várnak...

Nagyméltóságod szíves volt Sztójay követnek kilátásba helyezni azt, hogy a haderő főparancsnoksága a magyar hadvezetőséggel fel fogja venni az érintkezést. Ez elé az érintkezés elé őszinte örömmel tekintek."[12]

Horthy válasza, melyet Sztójay még 28-án átnyújtott Hitlernek, igen nagy örömet okozott. Hitler, Frick, Rosenberg — írja Sztójay egyik jelentésében — úgy nyilatkoztak, ez az üzenet a német—magyar barátság teljes helyreállítását jelenti, ha a múltban voltak is véleménykülönbségek, most ezek megszűntek, s Magyarország „nagy jövő" elé tekint.[13] Hitler ismét a revizió lehetőségére utalt, amikor „hangoztatta... meggyőződését, hogy visszaszerezzük legértékesebb területeinket, aminek ő szintén örülni fog."[14]

A németek még aznap kidolgozták a katonai tervet, mely szerint a német erők egy része Délnyugat-Dunántúlon keresztül kellett, hogy

[9] Nazy Conspiracy and Agression IV. 267. l.
[10] Nazy Conspiracy and Agression IV. 475. l.
[11] Belügyminisztérium Irattára. Háborús bűnösök anyaga. V. 135341. Sztójay-per. Sztójay- 1941 április 6-i jelentése.
[12] Nagy Vilmos: Végzetes esztendők. Budapest. 1945. 61—62. l. Horthy emlékiratában a jugoszláv események kapcsán erről a levélről nem emlékezik meg.
[13] Belügyminisztérium Irattára. V. 135341. Sztójay-per. Sztójay 1941 ápr. 6-i jelentése.
[14] Uo. Sztójay 1941 márc. 29-i számjeltávirata.

Jugoszláviára támadjon, a magyar hadsereg pedig német erősítéssel a Duna két partján vonuljon Belgrád ellen.[15]

Még aznap Budapestre küldték Paulus tábornokot azzal a célzattal, hogy egyezzen meg a magyar vezérkarral a német csapatok magyarországi átvonulása, valamint a magyar csapatoknak a Jugoszlávia elleni hadműveletekben való részvétele kérdésében.[16] Paulus azonban előbb Bécsbe utazott. 28-án megérkezett viszont Pestre Kinzel tábornok, a német vezérkar keleti osztályának vezetője, Halder Werthhez intézett levelével, melyben öt hadtest részvételét kéri a Jugoszlávia elleni hadműveletekhez.[17]

Horthy gyors lelkesedő válasza Jugoszlávia megtámadását illetően korántsem jelentette azt, hogy a magyar kormánykörökben teljes egyetértés uralkodott e kérdésben. Teleki miniszterelnök s vele a magyar uralkodó osztály egy része úgy látta, hogy Jugoszlávia megtámadása — a nemrég kötött örökbarátsági szerződés felrúgásán kívül — véget vet a „két vas tüzben tartása" politikájának, s egyértelmű a fasiszta Németország háborújához való csatlakozással, melynek ódiumát a háború befejeződése után, mely befejeződést ő mint nyugati győzelmet képzelt el, vállalni kell.

Ez nyomta rá bélyegét a március 28-án tartott minisztertanácsi ülésre. Bárdossy külügyminiszter számolt be itt a jugoszláv eseményekről, a németbarát kormány bukását az angol—amerikai befolyás s a kommunista propaganda eredményének tulajdonítva. Rögtön bejelentette „számítani lehet egy szétesési processzusra". Közölte továbbá, hogy „a német kormány a közeljövőben nagy elhatározások előtt fog állani." Ismertette Hitler levelét s Horthy válaszát.[18] A minisztertanácsban már Teleki ingadozó álláspontja következtében is vita alakult ki — melyben ugyan a németeket kiszolgáló politika kerekedett felül, leszögezve, hogy a háromhatalmi egyezmény érvénye erősebb, mint a jugoszláv—magyar örökbarátsági szerződése —, s ezért a magyar támadást bizonyos formai feltételek alapján helyezték csak kilátásba. Így ha Jugoszlávia, mint állam szétesik, s önálló horvát állam alakul, vagy ha Jugoszláviában a magyar lakosságot sértő akciók kezdődnek, vagy pedig ha a katonai akciók folytán a magyarlakta területeken vacum adódna elő.[19]

Március 30-án a magyar kormány a tervezett akció hatásának kipuhatolása céljából üzenetet küldött Londonba s Washingtonba. Az üzenetben az angol, s amerikai kormányt arról igyekeztek meggyőzni, hogyha a tengely megtámadja Jugoszláviát, úgy a magyar kormány kénytelen a magyar lakosság védelme céljából egyes területeket megszállni. Hangoztatták továbbá, hogy az új jugoszláv kormány politikája miatt a jugoszláv—magyar szerződést nem tekintik magukra kötelezőnek.[20]

[15] Nazy Conspirazy and Agression I. 275.
[16] Proces des Grands Criminels des Guerre VII. 246. l.
[17] Uo. 337–338. l.
[18] Országos Levéltár. Minisztertanácsi jkv. 1941 márc. 28.
[19] Belügyminisztérium Irattára. V. 19430. Szálasi-per anyaga. Hóman Bálint feljegyzései.
[20] C. A. Macartney: October Fifteenth a History of Modern Hungary Edenburg 1956. I. 481. l.

Ugyanaznap érkezett Budapestre a német vezérkar megbízásából Paulus tábornok. Werth-tel s Lászlóval, a vezérkar helyettes vezetőjével folytatott tárgyalások igen símán lezajlottak, s a megegyezés hamarosan megszületett.[21]

Az egyezmény szerint Magyarország mozgósítja a kért öt hadtestet. Ebből kettő tartalékban maradt volna, az I., az V., valamint a gyorshadtest azonnal beavatkozott volna a harcokban a Duna—Tisza közén, valamint a Tisza balpartján előrenyomulva.

A vezérkar április 1-ére tűzte ki az ígért katonai egységek mozgósítását.[22] Tekintettel arra, hogy mozgósítást csak Horthy, s a kormány együttesen rendelhette el, április 1-én összeült a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács.[23]

Werth itt bejelentette a németekkel a „kapott felhatalmazás alapján" kötött megegyezést. A megbeszélésen Bartha honvédelmi miniszter Hóman kultuszminiszter és Reményi Schneller pénzügyminiszter ismert németbarát politikusok az agresszióban való feltétlen részvétel mellett foglaltak állást, s támogatták a Werth által előterjesztett egyezményt.[24] Teleki viszont arra törekedett, hogy néhány formai intézkedéssel leplezze az agresszióban való részvétel gyalázatát. Ezért azt javasolta, hogy a magyar egységek ne kapcsolódjanak közvetlenül be a német támadásba, hanem csak pár nappal a német támadás után induljanak el. Javasolta továbbá, hogy a magyar alakulatok ne kerüljenek az OKW parancsnoksága alá, hanem Horthy önállóan rendelkezzen felettük. Végül újra megerősítette a 30-i minisztertanácsi határozatot, mely a magyar támadást a három feltétel — az önálló jugoszláv állam megszűnése, a magyar uralkodó osztály által igényelt területeken vacuum keletkezése, magyar lakosság üldözése — egyikének bekövetkeztével kapcsolta össze.[25]

Ezek a kisebb módosítások azonban nem változtattak a katonai mozgósítás tervén, mely az eredeti javaslat szerint lett jóváhagyva.[26]

Április 2-án két esemény történt Az els őalapjában nem okozott különösebb zavart a magyar uralkodó osztályok körében. Arról volt szó csupán, hogy az átvonuló német csapatok vezérkari főnöksége megérkezett Budapestre.[27]

Volt azonban egy másik sokkal fontosabb esemény is. Utaltunk már a magyar kormány március 30-i, a nyugati hatalmakhoz küldött üzenetére, melyben a magyar lakosság védelmével próbálták megindokolni Jugoszlávia ellen készülő támadásokat. Teleki reménykedett, hogy az angolok megértő magatartást tanúsítanak. Április 2-án megérkezett azonban Barcza londoni magyar követ jelentése. Ez leszögezte, hogy az angol

[21] Proćes des Grands Criminels de Guerre VII. 264.

[22] Proćes VII—338. és Belügyminisztérium Irattára. V. 19430. Szálasi-per anyaga. Hóman feljegyzése.

[23] Tagjai a kormányzó, a miniszterek s néhány katonai vezető, elsősorban a vezérkari főnök voltak.

[24] A Bárdossy-per. Bp. 1945. 46. l. Náray tábornok a Legfelső Honvédelmi Tanács jegyzőkönyvvezetőjének vallomása.

[25] A Legfelsőbb Honvédelmi Tanács ülésére lásd: Belügyminisztérium Irattára. V. 19430. Szálasi-per anyaga. Hóman feljegyzése és A Bárdossy-per 6. l.

[26] Uo.

[27] Ulrich von Hassel: Vom anderem Deutschland. 157. l.

kormány, amennyiben a Jugoszláviára támadó német csapatok Magyarországon átvonulnak, megszakítja Magyarországgal a diplomáciai kapcsolatot. Ha pedig magyar csapatok is részt vesznek — bármiféle ürügy alapján — a támadásban, úgy Anglia hadat üzen Magyarországnak s a háború után mint legyőzött ellenségként fogják az országot kezelni.[28]

Telekit, akinek fő politikai elképzelése mindig a két vas tüzbentartása volt, a hír rendkívül elkeserítette. Az uralkodó osztály jelentős része, Horthy s a vezérkar a támadás mellett volt, sőt ennek megtagadását, mely nyílt németellenes lépés lett volna, ő sem merte megtenni. Az engedmények politikája evvel véget ért, két lehetőség maradt volna, vagy nyíltan szembefordulni a németekkel, a népre és a haladó erőkre támaszkodva, vagy kiszolgálni a németeket, tovább menni a feltétlen németbarát politika útján, mely pedig a két vas tüzbentartása politikának csődjét jelenti, s — Teleki számára ez többé-kevésbé világos volt — katasztrófába sodorja az országot. Az elsőt nem merte megtenni, hiszen a németekkel szembefordulni csak akkor lehetett volna, ha egészében szakítanak a Horthy-rendszer reakciós politikájával, mely politikának egészében ő is egyik értelmi szerzője s gyakorlati végrehajtója volt. A másikat nem akarta megtenni, csupán arra törekedett, ha magát a katasztrófát nem is, de hogy a katasztrófa az ő nevéhez fűződjön, megakadályozza — április 2-ról 3-ra virradó éjszaka öngyilkos lett. Búcsúlevelében világosan megmondta „Szószegők lettünk. Vádolom magam, mivel nem tudtam megakadályozni részvételünket a Jugoszlávia elleni német támadásban... Gazemberekkel szövetkeztünk."[29] De a levélnek, s Teleki tettének csupán erkölcsi jelentősége volt. Ennél többre azonban nem is szánták. Teleki s a magyar uralkodó osztály angol orientációs része nem akarta, hogy Magyarország nyíltan szembeforduljon a német fasizmussal. S egyébként Horthytól mi sem állt távolabb, mint egy ilyen politika. Még aznap kinevezte az új kormányt, melynek miniszterelnöke az ismert németbarát Bárdossy László lett.[30] S körülbelül evvel egyidőben a Jugoszlávia elleni támadásra felvonuló német csapatok elérték Budapestet.

Horthy kisebb huzavona után kiadta a Teleki által halasztgatott mozgósítási paracsot, mely a gyorshadtest, valamint a IV. és V. hadtestet érintette.[31] Ezután Hitlernek írt még egy újabb levelet, melyet Bartha hadügyminiszter vitt másnap 4-én a német főhadiszállásra. Horthy levelében utalva miniszterelnöke öngyilkosságára, arra kérte Hitlert, járuljon hozzá az együttműködés bizonyos módosításához, mivel „a magyar beavatkozás Jugoszláviával fennálló barátsági szerződés következtében csak az esetben volna lehetséges, ha egy casusbelli constataltatnék". Horthy tehát itt lényegében az április 1-i Honvédelmi Tanács által

[28] Az angol kormány üzenetére lásd: Belügyminisztérium Irattára. V. 55184. Imrédy-per. Bárczy István feljegyzése és a Bárdossy-per 8. l. Meg kell jegyezni, hogy az angol kormány sem ekkor, sem a Szovjetunió elleni agresszióban való részvételekor sem üzent hadat. Ezt csak a Szovjetunió ismételt követelésére tette meg 1941 decemberében.

[29] Belügyminisztérium Irattára. V. 55184. Imrédy-per. Bárczy feljegyzése és A Bárdossy-per. 33–34. l.

[30] Belügyminisztérium Irattára. V. 19430. Szálasi-per. Hóman feljegyzése.

[31] Macartney: i. m. II. 4. l.

Teleki javaslatára kidolgozott tanácsi feltételekre utal, midőn casus-bellinek tekinti, ha a jugoszlávok megtámadnák a magyar csapatokat „illetőleg ha sikerülne ilyen konfliktust kiprovokálni" vagy ha a horvátok kimondanák Horvátország függetlenségét.[32] Mindez szükséges — írta Horthy — „das Gesicht wahren". Kérte továbbá, hogy a magyar csapatok ne kerüljenek német vezetés alá, hanem maradjanak Horthy közvetlen parancsnoksága alatt.[33]

Hitlernek nem volt különösebb kifogása az új magyar javaslattal szemben. Hangoztatta ugyan, hogy — nézete szerint — a casus belli máris fennáll, de jóváhagyta, hogy a magyar csapatok Horthy vezetésével tevékenykedjenek s Hitler csak tanácsokat ad. Kérte viszont, hogy a magyar csapatok támadása ne húzódjon el soká. Befejezésül ismét a magyar reviziót helyezte kilátásba. A Bánátot s a Bácskát Magyarországnak ígérte, sőt arról is beszélt, hogy esetleg a tengerhez is kaphatnak kijáratot.[34]

Bartha még Keitellel s Paulussal is tárgyalt ismét a katonai együttműködés részleteit is tisztázva, majd másnap április 5-én visszatért Budapestre.

Ugyanakkor Sztójay berlini követ tájékoztatva Weizsäcker német külügyi államtitkárt a Hitlerrel való megbeszélésekről — melyen ő is részt vett — s felhívta a figyelmet arra, hogy milyen módon lehet a magyar támadás ürügyéül szolgáló önálló horvát állam kikiáltását keresztülvinni, Sztójay szerint, amennyiben Macek nem volna képes a németek által neki szánt szerepet elvállalni, úgy érdeklődjenek Percevicnél és Pavelicsnél.[35]

Az elkövetkező napok a politikai eseményekben nem hoztak semmiféle lényeges változást. Kisebb huzavona a magyar egységek hadműveleti feladatai körül folyt. A Wehrmacht április 3-ról kelt 26. számú utasítása ugyanis javasalota, hogy a román csapatokat Temesvártól keletre összpontosítsák, nehogy zavarja a német s magyar csapatok bánáti hadműveleteit.[36] A román uralkodó osztály azonban szintén igényt tartott erre a jugoszláv területre és semmiképp sem egyezett bele, hogy ez a konc a magyar uralkodó osztályt illesse. Antonescu április 5-én közölte tehát a német követtel, hogy a megegyezés értelmében a román csapatok ugyan nem vesznek részt a Jugoszlávia elleni harcokban[37] — viszont nem egyeznek bele a magyar csapatok Tiszától keletre történő bevetésébe, s abban az esetben, ha magyar csapatok megteszik ezt, akkor fegyveresen fellép ellenük.[38]

A németek Antonescu érveit elfogadták. Himmer tábornok az OKW magyarországi összekötője még 5-én értesítette a magyar vezérkart, hogy

[32] Belügyminisztérium Irattára. V. 195341. Sztójay-per. Sztójay április 6-i jelentése.
[33] Uo. és Nagy Vilmos: i. m. 65. l.
[34] Uo. V. 19430. Szálasi-per. Hóman Bálint feljegyzése.
[35] Uo. V. 135341. Sztójay-per. Sztójay április 6-i jelentése.
[36] Andreas Hillgruber: Hitler, König Carol und Marschall Antonescu Wiesbaden 1954. 124. l.
[37] Hitler nem akarta, hogy a Szovjetunió ellen felvonuló román csapatok hadrendjét megbontsák.
[38] Hillgruber i. m. 125. l.

a Tiszától keletre mégsem alkalmaznak magyar csapatokat. A Wehrmacht hadműveleti osztálya számára készített április 6-i utasítás a balkáni hadjáratot három stádiumra osztotta. A magyar támadást — elfogadva Horthy kérését, hogy csak pár nappal később kapcsolódnak be a hadjáratba — a második stádiumba sorolták április 14-i kezdettel a Gradiska—Novisad vonalon.[39]

A német hadsereg támadása az első tervezetnél korábban — április 6-án indult. A magyar sajtó gyalázkodó hangon, különböző rémhírek keltésével igyekezett a hangulatot előkészíteni a Jugoszlávia elleni magyar támadásra.[40] Bárdossy pedig a parlamenti pártok vezetőit hívta össze, hogy támogatásukat kérje a támadásra. A szélsőjobboldali pártok természetesen helyeselték az akciót, a Szociáldemokrata Párt s a polgári demokratikus pártok képviselői viszont tiltakoztak ellene.[41] Tiltakozásuk azonban megmaradt a parlamenti tárgyalások kulisszáin belül.

A hangulati előkészítés 8-án és 9-én hágott tetőpontra. 7-én ugyanis néhány repülőgép — feltehetően jugoszláv — bombákat dobott három magyar helységre. A sajtófőnökség utasította a lapokat, hogy „a híreket feltűnő helyen szembeszökő főcímekkel hozni és vastag nyomással zsedni" szíveskedjenek. A jugoszláv kormányról már csak mint szerb puccsistákról emlékeztek meg. S letagadva a magyar mozgósítás, valamint a magyar területről támadó német egységek tényét, igyekeztek saját korrekt magatartásukat kiemelni.[42] 7-én az angol kormány megszakította Magyarországgal a diplomáciai viszonyt, hangoztatván „ha egy ország már nem ura akaratának és függetlenségéről önként lemond, akkor legalább nem köt barátsági szerződéseket, amelyeket azután megszeg"[43]

A magyar kormányköröket azonban ez már nem zavarta, az előkészületek gyorsított ütemben folytak. Sőt Horthy ígéretet tett Hitlernek, hogy tekintettel a német csapatok tervezettnél gyorsabb előnyomulására, a magyar támadást is néhány nappal előbbre hozzák, mégpedig 12-ére.[44]

Ribbentropp is sürgette a magyar támadást, Sztójaynak kijelentette, fájlalja ugyan Teleki halálát, de „Tények és bombázások hatása alatt aggályai eloszlottak volna: Jugoszlávia elleni fellépés morális volta kétséget kizárólag igazolt... oly előnyös, hogy minden aggály alaptalan."[45]

Április 10-én elérkezett a várva-várt pillanat. Zágrábban, melyet a német csapatok már elfoglaltak ugyanis az esti órákban, Kvarternik német ügynök Horvátországot „önálló és független" államnak kiáltotta ki. A hírt Bartók, zágrábi magyar konzul még aznap este megtáviratozta Budapestre.[46] Horthy és Bárdossy csak erre vártak. Hiszen az „önálló" horvát állam kikiáltásában, történjék ez bárki által s bármilyen módon,

[39] Trials of War Criminals Vol. X. The High Command Case 924. l.
[40] Saly Dezső: Szigorúan bizalmas. Bp. 1945. 332.
[41] Belügyminisztérium Irattára. V. 55184. Imrédy-per. Rassay Károly 1945 szept. 19-i vallomása.
[42] Saly Dezső: Szigorúan bizalmas. 333—334. l.
[43] A Bárdossy-per. 60. l.
[44] Macartney: i. m. II. 9.
[45] Belügyminisztérium Irattára. V. 135341. Sztójay-per. Sztójay ápr. 11-i számjeltávirata.
[46] A Bárdossy-per. 61. l.

ők megtalálni vélték gyalázatos tettükhöz a fügefalevelet, hivatkozván a velük örökbarátsági szerződést kötött jugoszláv állam felbomlására.

Este fél 11-kor már együtt ült a minisztertanács, melyen Werth vezérkari főnök is részt vett. Bárdossy bejelentette: „A késő esti órákban értesültünk arról, hogy Horvátországban tehát horvát területen egy komoly csoport, amelynek élén Kvarternik tábornok áll, kikiáltotta az önálló Horvátországot." A horvát események — folytatta — „lehetővé teszik, hogy olyan módon és akkor vegyünk részt a katonai akcióban, amikor Jugoszlávia mint államalakulat megszűnt s ennek folytán teljes akciószabadságunkat visszanyertük."

Ezek után Werth közölte, hogy másnap megkezdődnek a katonai hadműveletek, majd Horthynak a nemzethez intézendő — korábban megfogalmazott — kiáltványát ismertették. A kiáltvány mindenekelőtt elítélte a március 26-i jugoszláv fordulatot, majd így folytatta „Az új belgrádi rendszer katonai erőket vonultatott fel határainkon s ezzel szemben Magyarország csak akkor tett védelmi intézkedéseket, amikor sorozatos légitámadások érték az ország területét és határunkon betöréseket kíséreltek meg, ami ellen kormányom hiába tiltakozott." Üdvözli a független horvát államot, melynek „megalakulásával Jugoszlávia megszűnt létezni és alkotó elemeire bomlott". Ezzel indokolja, hogy parancsot adott az 1918-ban elszakított területek visszafoglalására.[47] Ahány mondat, annyi hazugság. A források egyértelműen bizonyítják, hogy Horthy már március 28-án beleegyezett Jugoszlávia megtámadásába, már április 3-án mozgósította hadseregének egy részét erre a támadásra, s a horvát bábállam kikiáltása csak az előre elkészített ürügy szerepét töltötte be az akcióban.

A minisztertanács tagjai azonban a kiáltványt egyhangúlag elfogadták s 11-én hajnalban a magyar csapattok átlépték a jugoszláv határt.

A feháborító gazság híre nagy visszatetszést keltett a népek körében. A szovjet kormány álláspontját Visinszkij helyettes külügyi népbiztos fejtette ki Kristóffy követnek. A szovjet kormány nevében kijelentette „a szovjet kormány nemhelyeselheti a magyar kormány elhatározását és azt, hogy a magyar csapatok bevonultak Jugoszlávia területére. A szovjet kormányra különösen az tesz rossz benyomást — folytatta —, hogy Magyarország ugyanazt a Jugoszláviát támadja meg katonailag, amellyel négy hónappal ezelőtt örökbarátsági szerződést kötött."[48]

A támadó magyar egységek a sajtó bombasztikus jelentései ellenére viszonylag jelentéktelen ellenállásba ütköztek és gyorsan nyomultak előre. A jugoszláv csapatok ugyanis a Baranya háromszöget egyáltalán nem védték,[49] a Bácskában is jelentéktelen erőket hagytak csupán. Ezek is hamarosan visszavonultak attól tartva, hogy a keletről és nyugatról előrenyomuló német csapatok elvágják őket hadseregük zömétől. Így azután négy nap alatt, 14-én estig a magyar egységek megszállták a Baranya háromszöget s egész Bácskát. A Horthy-hadsereg így is mintegy

[47] OL. Minisztertanácsi jkv. 1941 ápr. 10. 114. csomó.
[48] Uo. 1941 ápr. 13. 114. csomó.
[49] „Rassegza d Ungheria" 1941 giugno 277. l." La campagne Militare per la Reoccuparione dell Ungheria Meridionala.

2300 civilt, köztük asszonyokat és gyerekeket gyilkolt meg alig pár nap alatt.

A gyors előrenyomulás ellenére a katonai hadműveletek kérdésében komplikációk támadtak. Werkmeister német ügyvivő ugyanis közölte 12-én Horthyval Hitler kívánságát, hogy az 1. és a 2. motorizált dandár lépje át a Duna vonalát s folytassa akcióját Szerbiában.

Horthy ugyan látta, hogy egy ilyen akció kihúzná eddigi indokai — mely szerint csupán a magyar lakosság biztonsága érdekében avatkozott be a harcba — alól a talajt. Ennek ellenére nem utasította vissza a kérést: Bárdossy is támogatta nézetét, utalva ugyan arra, hogy a kérdést az esetleges gyors jugoszláv kapituláció amúgy is feleslegessé teheti. Keresztes Fischer s Bánffy amellett volt, hogy utasítsák vissza a német kérést. Bárdossy a német—magyar viszony miatt azonban keresztülvitte az egyöntetű állásfoglalást.[50] A magyar egységek egy része így át is kelt a Dráván, de a további hadműveletekben való részvételt a jugoszláv kapituláció már megakadályozta.[51] Ezzel a Jugoszlávia elleni támadás katonai része véget is ért. A magyar reakciós uralkodó osztályok Csehszlovákia után újabb szomszédjuk szétdarabolásában asszisztáltak tevékenyen a hitleri Németországgal. Már csak egy kérdés tisztázása volt hátra: az árulás jutalmáé. Ismeretes, hogy Horthyék azt remélték, hogy galád tettük jutalmaként valamennyi általuk követelt területet megkapják. Tévedésükre azonban hamarosan rá kellett döbbenniük. Hitler április 12-én ugyanis közölte Sztójayval, hogy állja korábbi ígéretét, de a Bánát kérdésében a románok miatt néhány hónapig várni kell.[52] A Wehrmachtnak adott április 12-i utasításában leszögezi „Le territoire compris entre le point d'intersection de la Drave et de la frontiere hongroise et le confluent de la Tisza avec le Danube, retourne a la Hongrie. *La territoire situé à l'est de la Tisza sere tout d'abord placé sous la protection de l'Allemagne.*"[53]

A magyar uralkodó osztálynak természetesen a német döntés rendkívül nagy csalódást okozott. Mind az április 13-i, mind az április 15-i minisztertanácsi ülésen sokat foglalkoztak a kérdéssel, s egyesek (Keresztes Fischer stb.) tiltakozást javasoltak Hitlernél.[54] De midőn Horthy április 24-én Hitlernél jár, Bánátra vonatkozólag csak homályos ígéreteket kapott.[55]

Még egy területi probléma merült fel, a Muraköz kérdése. A magyar csapatok ugyanis mind a Mura-vidéket, mind a Muraközt megszállták, de az utóbbi területre a horvátok is igényt tartottak. A magyarok csak bizonyos koncessziók fejében voltak hajlandók a területet átengedni, majd midőn a horvátok ezek teljesítését megtagadták, katonai közigazgatást vezettek be a területen (júl. 8.), melyet egészen a háború végéig fenntartották.[56]

[50] OL. Minsiztertanácsi jkv. 1941 ápr. 13.
[51] A Bárdossy-per. 8. l.
[52] Belügyminisztérium Irattár. V. 19430. Szálasi-per. Hóman feljegyzése.
[53] Proćes des Grands Criminels de Guerre VII. 246. l.
[54] OL. Minisztertanácsi jkv. 1941 ápr. 13., ápr. 15.
[55] Macartney: i. m. II. 13. l.
[56] Muraköz kérdésére lásd OL. Minisztertanácsi jkv. 1941 ápr. 13., ápr. 21., júl. 1.

A jugoszláv eseményekkel kapcsolatos problémák azonban mindinkább háttérbe szorultak, a közelgő Szovjetunió elleni agresszió következtében.

A balkáni hadjárat befejeződésével most már végérvényesen napirendre került a Barbarossa-terv. Tudtak-e a magyar kormánykörök a Szovjetunió megtámadásának közeli lehetőségéről? Nem egy dokumentum bizonyítja, hogy a magyar vezérkar már 1940 őszén birtokában volt azoknak a híreknek, melyek az 1941-re tervezett német támadásra utaltak.

Paulus tábornok a nürnbergi per elé terjesztett vallomásában beszámolt arról, hogy 1940 szeptemberében László ezredessel, a magyar vezérkar egyik vezetőjével Zossen és a német vezérkar más vezetői nyíltan közölték ennek a támadásnak a lehetőségét.[57] 1940 novemberében Günther Krappe német katonai attasé átnyújtotta Werthnek Halder — a jugoszláv támadással kapcsolatban már közölt levelét[58] — melyben figyelmezteti a Szovjetunió elleni „preventív" háború közeledtére. 1940 decemberében Halder Homlok Sándor berlini magyar katonai attasének utalt Hitler Szovjetunió elleni terveire, avval, hogy ezeket hozza Werth Henrik tudomására.[59] 1941 januárjában pedig midőn Bartha Károly honvédelmi miniszter Németországban járt, nemcsak a német fasiszta katonai vezetőkkel, de Hitlerrel folytatott megbeszéléséből is következtethetett arra, hogy 1941 nyarára német támadás várható a Szovjetunió ellen.[60] Végül, de nem utolsósorban, figyelmeztette erre a magyar katonai vezetőket Paulus is, midőn a Jugoszlávia elleni támadás katonai részletei megbeszélése céljából 1941 március 30-án Pesten járt.[6] Természetes, hogy ezek a magyar katonai vezetők számára tett közlések nem maradtak titokban a magyar politikai vezetők előtt sem. Egyébként Hitler, midőn 1941 márciusában fogadta Bárdossyt, mint külügyminisztert, szintén beszélt a szovjet—német háború lehetőségéről.[62]

A magyar kormány azonban nem volt beavatva pontosan a fasiszta Németország terveibe. Sőt a Barbarossa-terv különféle változatai csak a román s finn hadsereg részvételével számoltak a szovjetellenes háborúban, a magyar haderővel nem.

Halder naplójának 1940. december 5-i bejegyzése a Szovjetunió elleni háború előkészületeiről következőképpen hangzik: „Partners Finns, Rumanians, Not Hungary."[63] Hitler álláspontja ebben a kérdésben nem változott a tavasz folyamán. Az április 30-i megbeszélésben, melyen a Szovjetunió elleni támadás napjául június 22-ét jelölték ki, továbbra is csak Románia s Finnország együttműködéséről esik szó. Megállapodnak továbbra abban, hogy Magyarországgal csak május utolsó harmadában

[57] Proćes des Grands Criminels de Guerre Tome VII. 263.
[58] Uo. 336.
[59] Erich Kordt: Wahn und Wirklichkeit. Stuttgart. 1948. 307. l.
[60] Proćes des Grands Criminals de Guerre Tome VII. 337. és Nagy Vilmos i. m. 59—61. l.
[61] Proces VII. 264.
[62] Macartney: i. m. II. 17. l.
[63] Trial of War Criminals Volume X. The High Command Case. 946. l.

kezdenek tárgyalásokat, s csupán defenzív intézkedéseket kérnek tőlük a Kárpátok vonalán.[64]

A nürnbergi per publikált anyagában még három alkalommal esik szó a Barbarossa-terv előkészítése kapcsán Magyarországról. Mindhárom dokumentum arról tanúskodik, hogy a fasiszta Németország továbbra sem igényelte Magyarország részvételét a szovjetellenes háborúban, sőt a háború lehetőségéről hivatalos diplomáciai úton június közepéig nem értesítették Magyarországot. A június 6-ról keltezett jelentés a Barbarossa-terv beosztásával kapcsolatban csak felveti, hogy esetleg kérik a magyar kormány hozájárulását, hogy a Heeresgruppe Süd egy része magyar területeken gyülekezzen.[65]

Hadler naplójának június 11-i bejegyzése ismét leszögezi „Hungary will not be taken into confidence, but merely advised that Hungarian defense measures must into consideration the increase of Russian forces of her border."[66]

A Szovjetunió elleni támadás előkészületeinek részletes időrendi beosztása, mely június elejéről származik, június 14-re írta elő az OKW feladatként „Hint to Hungarian Armed Forces to reinforce their safeguards on the border against Soviet—Russia."[67]

Függetlenül azonban Hitlerék elképzelésétől, hogy bevonják-e Magyarországot a szovjetellenes támadásba vagy sem, május elejétől a szovjetellenes háború kérdése került a magyar politikai élet előterébe. A kérdés ez esetben nem úgy merült fel, mint a Jugoszlávia elleni támadás. Aligha akadt olyan probléma, mellyel kapcsolatban a magyar nagytőke és nagybirtok álláspontja oly egységes lett volna, mint ez. Az ellenforradalmi Horthy-rendszer kommunista gyűlölete, félelme a Szovjetuniótól, ajánlkozásai nem egy esetben a szovjetellenes intervencióban való részvételre közismert volt. A fasiszta Németország újabb katonai akciójának terve osztatlan örömet keltett tehát a magyar kormánykörökben.

A Szovjetunió megsemmisítésének vágyában egységes volt a magyar uralkodó osztály, függetlenül annak angol vagy német orientációs szárnyától. A kérdés azonban úgy merült fel, mi legyen Magyarország szerepe ebben a háborúban. A német orientáció legszélsőségesebb képviselői, mint pl. Werth Henrik vezérkari főnök válasza egyértelmű volt. Magyarország önként ajánlja fel segítségét Hitleréknek a Szovjetunió elleni hadjáratra. Május 6-án, május 31-én, majd június 14-én három alkalommal fordult terjedelmes memorandumban a vezérkari főnök a kormányhoz, melyben követelte a német—magyar katonai szerződést a Szovjetunió ellen.[68] Midőn a kormány tagjai arra hivatkoztak, hogy semmiféle konkrét politikai értesüléseik sincsenek a közelgő háborút illetően, akkor Werth vállalta, hogy a kérdést a német hadvezetőséggel még egyszer tisztázza. Harmadik memoranduma Halderra hivatkozik, s még részletesebben kifejti, miért tartja szükségesnek a Szovjetunió elleni há-

[64] Nazy Conspiracy and Agression Vol. III. 534.
[65] Uo. VI. 857.
[66] Trials Vol. X. Case 953. 1.
[67] Nazy Conspiracy and Agression Vol. VI. 862.
[68] Belügyminisztérium Irattára. V. 19430. Szálasi-per anyaga.

háborúban való részvételt. Mindenekelőtt az ország társadalmi berendezkedésének biztosítása céljából — hangzott az érvelés — mivel a kommunizmus elleni magyarországi harc csak akkor fejeződhet be, ha a Szovjetuniót megsemmisítették. A magyar uralkodó osztály kommunista gyűlöletére apellált Werth, midőn a Szovjetunió elleni harc világnézeti jellegére mutatott rá. A szovjet hadseregnek a magyar határoktól való eltávolítása, mint katonai cél szerepelt Werth érvelésében. Végül, de nem utolsósorban, azért is szükségesnek tartotta a Szovjetunió elleni harcban való részvételt, mivel ez tekinthető igazi tengelypolitikának, s ettől várható a további revíziós igények kielégítése, melyet a Szovjetellenes harc részvétele fejében, mint jutalmat joggal várhatnak.[69] Hasonló tartalmú táviratokkal ostromolta a kormányt Sztójay Döme berlini követ is, aki a szovjetellenes háborúba való önkéntes belépést azzal támasztotta alá, miszerint Hitler most meg van elégedve Magyarország szolgálataival a jugoszláv hadjáratban, így tehát „a magyar—német baráti viszonyban bizonyos tőkét gyűjtöttünk, mely kamatokat fog hozni, s mely ilyeneket már hozott is."[70] Ennél — hangsúlyozta több alkalommal május 24-én, június 7-én és 17-én Sztójay — tovább kell menni a Szovjetunió elleni akcióval.

A kérdés most már június 15-én minisztertanács elé került. A miniszterek többsége, s maga a hírhedt németbarát Bárdossy is, ellenezték azonban, hogy önként csatlakozzanak a háborúhoz.[7] Bennük ugyanis a Szovjetunió elleni gyűlölet nem párosult avval a katonai szűklátókörűséggel, mint Werth és Sztójay esetében (Sztójay is katona volt eredetileg) ezért úgy gondolták, hogy a magyar hadsereget igyekeznek a revízió további megvalósítása céljából érintetlenül hagyni. Tudatában voltak annak, hogy a magyar nép körében egy ilyen háború nem találhat támogatást. Területi követeléseik pedig nem a Szovjetunióval, hanem a Szovjetunió ellen hadbalépő más fasiszta országokkal szemben voltak. Mindenesetre elhatározták, megkérdezik, van-e esetleg a németeknek valami kívánságuk, a szovjet—német háború kapcsán. A kérdés feltevése azonban már feleslegessé vált, hiszen másnap, június 16-án a Barbarossaterv időrendi tábláinak megfelelően Ribbentrop utasította Erdmannsdorf német követet, közölje Bárdossyval a következőket: „várható, hogy július elején a Führer kényszerítve lesz a német—orosz viszony tisztázására és evvel kapcsolatban bizonyos követelések támasztására. Tekintettel arra, hogy a tárgyalások kimenetele nem látható előre, a német kormány szükségesnek tartja, hogy Magyarország is tegyen bizonyos lépéseket határai biztosítására."[72]

A diplomáciai nyelv finom fogalmazásából természetesen a kormány világosan megértette, hogy közelgő német támadásról van szó, de az is világos volt előttük, hogy a németek aktív magyar részvételt ebben nem kérnek. Ez megerősítette a minisztertanács korábbi álláspontját, nem

[69] Uo. és Imrédy-per anyaga. V. 55. 184. Bárczy István feljegyzése.
[70] Uo. V. 135341. Sztójay-per anyaga.
[71] Uo. V. 55. 184. Imrédy-per anyaga.
[72] A nürnbergi-per N. G. 3082. számú dokumentumát idézi Macartney: i. m. II. 20.

ajánlani fel önként a szovjetellenes hadjáratban való részvételt. Bárdossy azonban nem habozott kiegészíteni ezt azzal „Ha azonban a Birodalmi Kormány később szükségesnek találja Magyarország részvételét és kifejezi ilyen irányú követelését, akkor természetesen hajlandók vagyunk csatlakozni."[73]

Mindenesetre a németektől kért katonai mozdulatokat végrehajtották. Erre utal az is, hogy a június 17-i minisztertanácson részt vett Kozma Miklós, Kárpátalja kormánybiztosa is, s mint a jegyzőkönyv leszögezi, beszámolót tartott az ottani helyzetről.[74]

Így érkezett el június 22 hajnala, midőn a fasiszta német csapatok orvul betörtek a Szovjetunió területére. Erdmannsdorf követ reggel 1/4 7-kor közölte Bárdossyval az eseményt, felszólítva őt „vonja le a következtetést ebből az elhatározásból".[75] Hogy mik legyenek ezek a következtetések, ennek eldöntésével várni kellett, mivel Erdmannsdorf közölte, hogy még a nap folyamán eljuttatja Horthyhoz Hitler személyes levelét a Szovjetunió elleni háborúval kapcsolatban.[76]

Hitler levele — melyet 22-én a késő délelőtti órákban nyújtottak át Horthynak — a támadás megindokolását tartalmazó néhány frázison túl, Magyarországra vonatkozóan ténylegesen nem tartalmazott többet, mint köszönetet a Kárpátaljában tett katonai lépésekért, mellyel lekötik a szovjet erők egy részét, továbbá azt a meggyőződést, hogy egyetértenek a német támadással.[77] (Meg kell jegyezni, hogy Horthy állítása, mely szerint Hitler 22-i üzenete már felszólította volna őt a hadbalépésre, ellentmond a tényeknek,, csak arra jó, hogy a tájékozatlan olvasóban a hadüzenet 26-i eldöntését a német akarattal való ideiglenes szembenállásnak állíthassa be.[78] A levél, a Szovjetunió elleni támadás híre rendkívül nagy örömet okozott Horthynak, Erdmannsdorf követ szavai szerint „a bolsevizmus elleni harc régi bajnoka, rendkívül örvendett a hír hallatára".[79] Jókívánságait tolmácsolta a fasiszta Németországnak, az írásbeli választ későbbre ígérve.

A magyar kormány első álláspontja az volt, hogy mindenesetre a háromhatalmi egyezmény értelmében a diplomáciai viszonyt megszakítják a Szovjetunióval. Bárdossy Horthy jóváhagyásával ezt a javaslatot terjesztette a 23-án délelőtt összeülő minisztertanács elé. A minisztertanács tagjai közül csupán Keresztes-Fischer belügyminiszter, az uralkodó osztály angolszász orientációjú csoportjainak egyik prominens képviselője jegyezte meg: „Ne oly gyorsan." Bárdossy azonban avval érvelt, hogy „Mennél gyorsabban, annál előnyösebb." Bárdossy ugyanis arra utalt, hogy gyors cselekvés esetén ismét számíthatnak a németek hálájára, másrészt lehetetlenné teszik, hogy a magyar szélsőjobboldali frakciók túlli-

[73] Macartney: i. m. II. 21.
[74] OL. Minisztertanácsi jkv. 116. fasc. 1941. jún. 17.
[75] A Bárdossy-per. Bp. 1945. 20. l.
[76] Uo.
[77] Hitlernek levele nem található a Magyar Külügyminisztérium anyagában. Egy részét közli a magyar külügyi anyag nyugatra hurcolt összeállítása alapján: Macartney: i. m. II. 21. Kivonatosan szerepel A Bárdossy-per. 13. l. című összeállításban.
[78] Nikolaus Horthy: Ein Leben für Ungarn. 234—235. l. Bonn. 1953.
[79] Ermannsdorf közlése. Macartney: i. m. II. 21.

citálják, — erre már voltak jelek — a kormányt. A kormány tagjai ezek után egyhangúlag hozzájárultak, hogy Vörnle külügyminiszterhelyettes még aznap közölje Csaranov Nikolájjal, a Szovjetunió budapesti követével „miután Magyarország tagja a háromhatalmi szövetségnek, ezért indíttatva érzi magát, hogy megszakítsa a diplomáciai viszonyt."[80]

Ezek után a miniszterek között a szovjet—német háború eshetőségeire terelődött a szó. Megkérték Bartha Károly honvédelmi minisztert, mondjon szakvéleményt a kérdésről. „Miután a németek a lengyeleket három hét alatt győzték le, a franciákkal is kb. ennyi idő alatt végeztek, miután a jugoszláv hadsereget tizenkét nap alatt leverték és három hét alatt az egész Balkánt lefoglalták, úgy gondolom, hogy hat hét alatt a németek Moszkvában lesznek és teljesen leverik Oroszországot"[81] — hangzott a hadügyminiszter szakvéleménye, mely egyaránt kifejezte a Horthy-hadsereg hadvezetésének katonai szűklátókörűségét s a magyar uralkodó osztályok vágyálmát. Nem sokkal ezután Bárdossy közölte a német követtel a kormány elhatározását. Ő azonban már némi elégedetlenséggel fogadta ezt, „Das ist ja das allerwenigste, was Sie tun konnten" — állapítva meg.[82]

Talán ugyanabban az órában, midőn a magyar minisztertanács 20 perces ülésén elhatározta a diplomáciai viszony megszakítását a Szovjetunióval, Molotov, a Szovjetunió külügyminisztere hívatta Kristoffyt — Magyarország moszkvai követét — Magyarország álláspontja iránt érdeklődve. Molotov közölte Kristoffyval, hogy a szovjet kormánynak „nincs követelése vagy támadó szándéka Magyarországgal szemben", kifejezte továbbá reményét, hogy a magyar kormány nem kapcsolódik bele a szovjet—német háborúba. Kristóffy természetesen még nem tudott határozott választ adni. Tekintettel az események gyors menetére, a szovjet kormánynak tudnia kellene, hogy Magyarország részt vesz-e a háborúban avagy semleges magatartást tanúsít — folytatta Molotov — s arra kérte a követet, hogy a szovjet kormány által rendelkezésre bocsátott távíró vonalon Ankarán keresztül lépjen összeköttetésbe Budapesttel, s közölje kormányával a szovjet üzenetet. Kristóffy ezt meg is tette, s üzenetét 24-én Bárdossy kézhez is kapta.[83]

24-én azonban más üzenet is érkezett Bárdossyhoz. Werth juttatta tudomására, hogy Himmer tábornok, az OKW összekötője a magyar Honvédelmi Minisztériumnál közölte vele, az OKW és Halder nevében „Deutschland wäre dankbar, wenn Ungarn mittun könnte" s egyúttal aziránt érdeklődött, vajon milyen segítséget nyújthatna a magyar hadsereg, s mikor.[84]

Mire vezethető vissza a változás a németek álláspontjában? Mindenekelőtt arra, hogy a Heeresgruppe Süd előrenyomulása a szovjet csa-

[80] Belügyminisztérium Irattára. V. 55184. Imrédy-per. Bárczy István feljegyzése és A Bárdossy-per. 31. l.
[81] A Bárdossy-per. 31. l.
[82] Belügyminisztérium Irattára. V. 55184. Imrédy-per. Bárczy István feljegyzése.
[83] A Bárdossy-per. 23. l.
[84] Belügyminisztérium Irattára. V. 55184. Imrédy-per. Bárczy István feljegyzése.

patok rendkívül heves ellenállásába ütközött, s már a második nap nyilvánvalóvá vált, hogy ez a tervezettnél jóval lassúbb.[85]

A német hadvezetőségtől már korábban sem állt távol a magyar csapatok bekapcsolásának gondolata. Rundstädt, aki a Heeresgruppe Süd parancsnoka volt, már a tavasz folyamán felvetette, hogy a támadásba a magyar csapatokat is kapcsolják be, melynek folytán a németek az offenzíva számára kedvezőbb vonalakat foglalhatnak el.[86] Ez a terv — mely akkor elvetésre talált — most éppen a katonai nehézségek miatt újból előtérbe került.

Hozzájárult ehhez Hitler is, akinek Horthy örömét a szovjetellenes háború kitörése felett avval tolmácsolták, hogy Horthy mélyen fájlalja, hogy nem szólították őt fel a kommunizmus elleni harcban való részvételre.[87]

Bár nincs bizonyíték arra nézve, hogy Horthy ezt a kijelentést hivatalos közlés céljából tette volna, nem kétséges, hogy a Szovjetunió elleni háborúban való részvétel gondolata rendkívül tetszetős volt számára. Meggyőződése volt ugyanis, hogy a háború a németek számára kedvezően fog eldőlni s ebből ő, akinek személye az ellenforradalomból emelkedett fel, semmiképp sem akart kimaradni.[88] A német kívánság — tehát számára inkább egy kellemes, semmint egy kínos kötelezettség végrehajtását jelentette. A magyar kormánykörök éles szovjetellenes beállítottsága, a félelem, hogy lemaradnak a fasiszta Németország kiszolgálásában, mind a hadüzenet felé hajtotta őket, ha voltak is az uralkodó osztálynak olyan csoportjai, melyek a nyugati hatalmakra való tekintettel, szerettek volna kívül maradni a háborúból.

Molotov üzenetével, melyet — mint láttuk — Bárdossy szintén aznap kapott meg, a kormánykörök nem sokat törődtek.[89] Sokkal inkább a hadüzenet ürügyét kívánták megtalálni, mellyel a magyar tömegek előtt oly népszerűtlen hadjáratot megindokolhatják.

A háborúba való bekapcsolódás június 25-én még sürgetőbbé vált. Ekkor érkezett ugyanis a híre, hogy Szlovákia, mely eredetileg szintén nem volt bekapcsolva a Barbarossa-tervbe, már hadat üzent a Szovjetuniónak. A magyar kormányköröket mélységes aggodalom szállta meg. Úgy érezték, hogy a Németország kegyeiért folytatott versenyfutásban lemaradtak a környező országok mögött. Úgy vélték, hogy ez hátrányosan hathat revíziós terveik végrehajtásában. A magyar uralkodó osztályok tudatában voltak, hogy a német imperializmus érdekei keresztezik saját önálló érdekeiket. Mégis végül mindig alávetették érdekeiket a németeknek, mivel úgy gondolták, ez a legbiztosabb módja, hogy revizionista terveiket — ha máshogy nem — mint a németek vazallusa megvalósítják. A

[85] Macartney: i. m. II. 23. Halder személyes közlése alapján.
[86] Trials of War Criminals Vol. X. 951. l.
[87] Macartney: i. m. II. 23. Warlimont tábornok közlése alapján.
[88] A Bárdossy-per. 22. l.
[89] Horthy emlékiratában azt állítja, hogy Bárdossy nem is közölte vele a Kristóffy-féle táviratot, s arról csak 1944-ben szerzett tudomást. Bár Bárdossy a pere során ennek ellenkezőjét állította, más források (pl. Bárczy feljegyzése) Horthy állítását látszanak igazolni. Teljesen hamis azonban Horthy beállítása, midőn arra próbál célozni, hogy ennek tudomásában ő esetleg nem üzent volna hadat.

Duna-völgyi vezetőszerep a német érdekszférán belül, a primus inter pares elve a német csatlósok közt — ez a gondolat vezette őket a háromhatalmi egyezmény aláírásában is. Most, mikor érdekeik a Szovjetunió elleni háborúban teljesen találkoztak, nem akarták, hogy katonai tétlenségüket a konkurrens csatlós országok Magyarország háttérbe szorítására felhasználhassák. Katonai passzivitásuk, úgy gondolták — mint Sztójay egyik beszámolójában ezt nyíltan le is szögezte — veszélyezteti „prioritásunk, amely eddig bennünket Közép-Európában, mint Németország első barátját illetett".[90]

Az elhatározás tehát már június 24, de legkésőbb 25-én megszületett a fegyveres támadásra. Most már csak az ürügyet kellett kitalálni. Az ürügyet pedig a német s magyar vezérkar együttműködése hamarosan szállította is. Június 26-án a déli órákban három repülőgép jelent meg Kassa városa fölött. A három gép mintegy 27 bombát dobott a városra, melyek anyagi károkat s néhány ember halálát okozták.[9]

A támadás során a gépek felségjelzését nem lehetett megállapítani. De a támadás hírére mindenesetre Bartha hadügyminiszter és Werth vezérkari főnök azonnal felkeresték Horthyt s közölték vele, szovjet gépek bombázták Kassát. Horthy nem sokat tétovázott, azonnal kiadta a parancsot, hogy tegyék meg az intézkedéseket a megtorlásra, azaz a Szovjetunió elleni katonai támadásra.[92] Bárdossynak — aki néhány perccel később érkezett — szintén azzal a javaslattal, hogy Kassa bombázása legyen a Szovjetunió elleni támadás ürügye, már nem is volt sok tennivalója. Öt perc alatt elintéztek mindent. Horthy, aki ismételten kijelentette, hogy „ezek után lesülne az arcomról a bőr, ha nem válaszolnék" utasította Bárdossyt a minisztertanács haladéktalan összehívására, s a hadüzenet bejelentésére.[93]

Nincs közvetlen bizonyítékunk arra, hogy Horthy és Bárdossy már ekkor tudatában lettek volna, hogy a támadó gépek németek voltak. Horthy emlékiratának az az állítása, mely szerint a provokáció hiánya miatt nem üzente meg korábban a hadat a Szovjetuniónak,[94] arra enged gyanítani, hogy maga is tudhatott a provokáció előkészítéséről. Elképzelhető azonban az is, hogy a bombázás kulisszatitkaiba csak a két vezérkar volt beavatva,[95] s ők szállították a várt alkalmat a politikai vezetés számára a hadüzenethez.

[90] Belügyminisztérium Irattára. V. 135341. Sztójay júl. 2-i számjeltávirata. Ezekre a problémákra lásd még ugyanitt jún. 27., jún. 30-i táviratát.

[91] OL. Magyar Távirati Iroda. 1941. jún. 27.

[92] A Bárdossy-per. 9. l.

[93] A Bárdossy-per. 25. l.

[94] Horthy: i. m. 234—235. l. Most már Horthy is bevallja, hogy a bombázás a németek műve volt.

[95] A német és magyar vezérkar együttműködéséről a provokáció előkészítésében először Ujszászy István, a magyar kémelhárító főnöke számolt be a nürnbergi-per elé terjesztett részletes vallomásában.

„Je suis convaincu que les bombardements en question furent effectués par des avions allemands portant des signes distinctifs russes. Ma conclusion se base

a) Le général Fuetterer et la propagande allemande firent une publicité très étedue de ces bombardements.

b) Le général László me donna immédiatement l'ordre par l'intermédiaire de la section de propagande du deuxiéme Bureau du Grand Etat-Majeur royal-hongrois d'obtenir des photographies des restes des bombes soviétiques et de les faire publier dans la presse des Etats fascistes.

A Horthy-rendszer lassú államgépezete ez egyszer gyorsan működött. Alig telt el 80 perc Kassa bombázása után, midőn a minisztertanács már együtt ült.

Bárdossy bejelentve Kassa bombázását, javasolta a minisztertanácsnak, hogy deklarálják a hadiállapotot a Szovjetunióval. Ha megteszik ezt, s meg kell tenni, tegyék meg minél gyorsabban, — hangoztatta Bartha, Hóman s más miniszterek a leghatározottabban támogatták a kérdésben Bádossyt. Keresztes-Fischer emelt szót, hogy Kassa bombázásáért még nem kellene ily kockázatos lépésbe bocsátkozni — s utalva arra, hogy a németektől diplomáciai felkérés a háborúhoz való csatlakozásra még mindig nem érkezett — javasolta, hogy míg a németek ezt határozottan nem követelik, addig ne tegyenek semmiféle lépést. Végül azonban a minisztertanács jóváhagyta a hadüzenet tényét.[96]

Ezek után Bárdossy a hadbalépést bejelentő kommüniké megfogalmazásával foglalatoskodott, midőn Kassa légvédelmi parancsnoka, Krudy alezredes jelentkezett, s közölte Bárdossyval, hogy a Kassát bombázó gépek németek voltak. A kérdés azonban Bárdossyt egyáltalán nem ösztönözte, hogy esetleg megmásítsa korábbi elhatározását.[97] Ellenkezőleg — Ullein Reviczky Antal sajtófőnöknek kijelentette: „Mivel a Vezérkar, mely szemmel láthatóan megegyezett a németekkel, azt állítja, hogy a gépek oroszok voltak... basta."[98] Kassa bombázása ebben a formában kiváló ürügy volt a hadbalépésre, s Bárdossy ezt az ürügyet nem kívánta elmulasztani. Egyébként is — hangoztatta — ha a gépek németek voltak, az még inkább arra utal, hogy be kell lépni a háborúba, mert ez a németek kívánsága.

Kiadta tehát a parancsot a gyorshadtest mozgósítására, s még a délutáni órákban fogadta Werkmeister német ügyvivőt. Közölte vele a minisztertanács döntését, mely szerint a minisztertanácsa megállapította a Szovjetunió és Magyarország közötti hadiállapot beállát. Mivel „a német kormány — hangoztatta — együttes fellépésre alkalmat adott a román és szlovák kormánynak, de nekünk nem" — a magyar kormány kénytelen volt egyedül cselekedni.[99]

Az újságok pedig — Kassa bombázását úgy adták hírül — a légvédelmi parancsnok jelentése ellenére, mintha a támadók szovjet gépek lettek volna. A hangulat elő volt készítve a parlament ülésére.

c) Le général Fuetterel, le général László et le colonel Fremond firent répandre sous le manteau, le bruit que des pilotee slovaques au service de la Russie avaient bombardé Koschitze, lé precision du bombardement était expliqué par le fait que ces pilotes connaissaient la région." Procès des Grands Criminels de Guerre VII. 339—340.

Még határozottabban leszögezi a németek szerepét Rudolf Bamer: Der deutsche militarische Geheimdienst bei der Vorbereitung und Durchfuhrung des zweiten Weltkriege — Tabu der west deutsche Geschichtsschreibung című tanulmányában. (Probleme der Geschichte des zweiten Weltkrieges Berlin Akademie Verlag. 446. l.), ahol arról ír, hogy az ügyet a német titkosszolgálat szervezte, s a gépek felségjelzés nélkül szlovák repülőterekről szálltak fel.

[96] A minisztertanács jegyzőkönyvét később Bárdossy meghamisította, s kihagyta belőle a hadüzenet ellen tett észrevételeket. A minisztertanács lefolyására lásd: Belügyminisztérium Irattára. V. 55184. Imrédy-per. Bárczy István feljegyzése és A Bárdossy-per. 33. l.

[97] A Bárdossy-per. 16. l. Horthy: i. m. 235. l.

[98] Ullein Reviczky Antal: Guerre Allemande, Paix Russe. Paris. 108. l.

[99] A Bárdossy-per. 13. l.

Június 27-én ½11-kor a képviselőházban az elnöki megnyitó után felállt Bárdossy miniszterelnök s a következőket mondotta:

„Tisztelt Ház! Egészen rövid bejelentést szeretnék tenni. A Ház elnöke méltó szavakkal bélyegezte meg a szovjet népjogellenes és minősíthetetlen támadását. A magyar királyi kormány megállapítja, hogy a támadások következtében Magyarország és a Szovjetunió között a hadiállapot beállt."[100]

Ugyanebben az órában a magyar repülőgépek szovjet városokat bombáztak s a magyar hadsereg már benyomult a Szovjetunió területére.

*

A magyar uralkodó osztály németbarát, a német fasizmust kiszolgáló politikája tehát eljutott a háborúhoz. Lépése, — mellyel a második világháború katasztrófájába sodorták az országot — logikus következménye több, mint kétévtizedes külpolitikájának, melyben a revizionizmus mellett mindig a szovjetellenesség volt a vezérmotívum. A hadüzenet — melyet alkotmányellenesen hajtottak végre,[100] — az ellenforradalmi rendszer utolsó felvonásának jelentette bevezető akkordját. Horthy Hitlerhez június 28-án intézett leveléből még az uralkodó osztályok öröme s a Szovjetunió megsemmisítésébe vetett reménye visszhangzik. „Az Oroszország elleni háború híre — hangzik a levél — bennem és az egész magyar nemzetben a legőszintébb megelégedés és öröm érzetét keltette." Szilárd meggyőződése, hogy egész Európa örökre hálás lesz Hitlernek ezen lépéséért — folytatja, — majd leszögezi „ich habe den Kriegszustand mit Russland erklären lassen. Igen boldog vagyok, hogy hadseregem a dicsőséges és győzelmes német hadsereg oldalán vehet részt a kommunista veszély megszüntetésére irányuló harcban."[102]

Az öröm természetesen nem sokáig tartott. 1942 végén nyilvánvalóvá vált, hogy a harc nem a Szovjetunió, hanem a német fasizmus s magyar csatlósainak megsemmisülésével fog végződni. A reakciós magyar uralkodó osztályok továbbra is mindent megtettek azonban, hogy elkerülhetetlen pusztulásukba az egész nemzetet magukkal rántsák.

A gyászos múltban azonban ott volt a bíztató jövő, s alig pár hónappal a Szovjetunió megtámadása után, Budapest utcáin a Kommunista Párt vezette nagy háborúellenes tüntetésen megmutatták, hogy él az az erő, mely kivezeti az országot abból a katasztrófából, melybe az ellenforradalmi rendszer a második világháború időszakában sodorta.

[100] Képviselőházi Napló. 1941. jún. 27.

[101] Az 1920. évi XIII. tc. csak a parlament előzetes hozzájárulása esetén teszi lehetővé a kormányzó számára a hadüzenetet. Hasonlóan a parlament előzetes hozzájárulásától teszi függővé a magyar hadsereg határon túli felhasználását. Ezzel szemben Bárdossy csak 1941. július 24-én jelentette be a minisztertanácsnak, hogy kéri a parlament beleegyezését, járuljon hozzá az ország haderejének határokon túl történő bevetésére. OL. Minisztertanácsi jkv. 1941. júl. 29.

[102] A levelet kivonatosan közli: A Bárdossy-per. 25. l.

A 3. VÖRÖS HADOSZTÁLY LOSONC FELSZABADÍTÁSÁÉRT FOLYTATOTT HARCTEVÉKENYSÉGE

1919. május 25—31.

Dömötör Gergely.

1. FEJEZET.

Losonc—Salgótarján térségének katonaföldrajzi leírása.

Bevezetés. A terület határai — domborzata — vizei — közlekedése — bányászata — ipara — mezőgazdasága és népességi viszonyai.

Hadtörténelmünk egyik legragyogóbb fejezete a Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborúja. A hatalmas túlerő ellen vívott harc az oly sok dicsőséggel teljes északi hadjáratban érte el csúcspontját. E hadjárat egyik hadműveletével — Losonc felszabadításával — szeretnék foglalkozni.

A losonci harcok semmiképpen sem választhatók el a salgótarjáni eseményektől, hiszen ez utóbbi város biztosítása az előbbi birtokbavételét feltételezte. De nem választották szét ezeket 1919-ben sem, mert a Salgótarjánt védő egységek harcparancsaiban minduntalan felbukkant Losonc felszabadításának gondolata. A cseh burzsoá haderő pedig mintegy kiindulási bázisul használta fel támadásaihoz Losonc környékét.

A két város térségében vívott küzdelem a legváltozatosabb harccselekmények szebbnél-szebb példáit adta:

— a széles arcvonalon vívott — igaz nem éppen sikeres — védelmi harcok (V. 2—10.),

— a hadműveleti terület mélységéből felvonuló tartalék ellencsapásának megszervezése (V. 7—10.),

— az önmagában nézve dicséretre méltó merész kezdeményezés (Karancs, 729 magaslat visszafoglalása), ami azonban előre nem látható kihatásaival keresztül húzta az elöljáró parancsnok számításait,

— az excentrikus csapás végrehajtása, az üldözés (V. 11—V. 14.) és ennek során a gépesített csapatok első magyarországi alkalmazása.

— a bekerítésben vívott harc (V. 18—20.),
— a kétoldali átkarolás (Losonc, V. 30),
— és az egyéni hősiesség olyan kimagasló példái, mint a Karancs magaslat visszafoglalása, a karancssági hőstett és a pétervásári csapda stb., mind külön-külön tanulmányra méltó témák. A harccselekmények nagyszerűségét csak aláhúzta, hogy mindezeket zömmel sebtében toborzott munkásokból és a legkülönbözőbb nemzetek fiaiból álló csapatok hajtották végre.

Maga a terep is rendkívül érdekes és változatos. A harcok nagyjából a Detva—Rimaszombat—Pétervásár—Balassagyarmat által határolt térségben zajlottak le.

E terület déli szegélyén a Cserhát és Mátra erdős középhegysége húzódik (500—600, illetve 900—1000 m. körüli magaslatokkal), míg az északnyugati határát az Osztrovszki 900—1000 m. magas hegyei zárják le. Az előbbiekre merőleges a Medgyes hegység (500—600 m) észak-déli irányú vonulata, melynek egyik nyúlványa — a környéken uralgó Karancs magaslat (729) — északról védi Salgótarján városát. A terület többi része erdős dombvidék.

Az enyhe lejtők, a kis viszonylagos magasságok a terepen való mozgást különösebben nem gátolták, bár a kényelmesebb meneteléssel kecsegtető folyóvölgyek szinte ellenállhatatlanul csábították mindkét fél parancsnokait. Az erdőkkel sűrűn tarkított domborzat még nagyobb egységek rejtőzésére és rejtett mozgásaira is jó lehetőségeket nyújtott. Ezeket az adottságokat kihasználó merész parancsnok váratlan rajtaütésekkel, meglepetésszerű átkarolásokkal, gyors előretörésekkel igen nehéz helyzetbe hozhatta ellenfelét.

A terület vízben elég szegény. Csak az Ipoly, Zagyva, Rima folyók és a Gács patak említésre méltók. Egyik sem képez jelentősebb harcászati akadályt. Ennek ellenére az Ipoly és a Rima vonalát a cseh burzsoá csapatok megpróbálták védelemre felhasználni.

A fő közlekedési vonalak a folyóvölgyekben húzódtak, a hegyeken át csak néhány kevésbé fontos út volt. Délről északi irányba az Ipoly völgyében Balassagyarmat—Losonc felé vezetett a legjobb út és vasútvonal. Ez azonban a hadműveletek szempontjából mindvégig kihasználatlan maradt, mert az arcvonal közvetlen közelében — néha azon keresztül — húzódott. Csak egyszer-egyszer pöfögött végig a vasúti síneken egy-egy felderítő páncélvonat. A Balassagyarmatnál csatlakozó aszódi vasút, illetve váci út már jelentősebb volt. Részben ezeken bonyolódott le a 3. hadosztály balszárnyán harcoló 1. vörös dandár ellátása.

A harccselekmények szempontjából legfontosabb közlekedési vonalak a Zagyva—Gács völgyében húzódtak Hatvan—Pásztó—Kisterenye—Salgótarján—Fülek irányába — innen elágazással Losonc és Feled felé. Ezeken bonyolódott le a 3. vörös hadosztály gerincét alkotó 80. dandár ellátása. Ezeken vonult fel Salgótarján felmentésére a 6. hadosztály. Ez utóbbi várostól északra pedig sűrűn mozogtak — felderítettek, harcoltak, üldöztek — a páncélvonatok. Természetesen a cseh csapatok ugyanígy kihasználták ezeket a közlekedési vonalakat. Ugyanakkor a saját felhasználást megpróbálták megzavarni. A Salgótarján elleni második burzsoá táma-

dásnak legfőbb célja — egy fontos közlekedési csomópont: Kisterenye elfoglalásával — a 80. dandár ütőerének elvágása volt.

A kelet-nyugati irányba húzódó közlekedési vonalak közül a legfontosabb a Feled—Fülek—Losonc-i volt. Jelentősége, kihasználása az előbb tárgyaltakéval azonos, hiszen lényegében azok folytatását képezte.

A Pásztó—Salgótarján-i vasútvonalhoz Kisterenyénél csatlakozott a Kálkápolna—Verpelét-i elágazás. Ezt a 3-hoz jobbról csatlakozó 5. vörös hadosztály páncélvonata nagyon jól kihasználta a cseh burzsoá csapatok elleni támadásra Kisterenye elestekor.

Az eddig tárgyalt irányokban utak és vasutak nagyjából párhuzamosan húzódtak. A hadműveletek szempontjából nagyobb jelentősége az utóbbinak volt, mert az imperialista háború által kizsarolt ország lóállománya jelentéktelen volt,[1] nagyszámú gépkocsi[2] beállítását pedig részben az ipar elmaradottsága, részben az üzemanyaghiány, illetve a gazdasági blokád[3] lehetetlenné tette. Ezért nemcsak a hadműveleti, hanem a harcászati csapat- és anyagmozgatásnak is legfontosabb eszköze a vasút volt.[4] Nem beszélve arról, hogy a tanácshatalom küzdelmeiben a páncélosokat — néhány páncélgépkocsitól eltekintve — csaknem kizárólag a páncélvonatok képviselték.[5] Mindez sokszorosan aláhúzta a vasúthálózat fontosságát.

Természetesen harcászati manőverezésre felhasználták az utakat is. Így a felsoroltakon kívül a Salgótarján—Rap—Losonc-i út, ahol a 6. vörös hadosztály a főcsapást mérte (máj. 10—12.), a Pétervásár—Kisterenye-i, illetve a Szécsény—Zagyvapálfalvi és a Szécsény—Pásztó-i útvonalak kerültek a harccselekmények középpontjába. Ez utóbbiakon keresztül kísérelte meg a cseh burzsoá hadsereg Salgótarján bekerítését.

A vidék legfontosabb közlekedési csomópontja Losonc városa volt, ahol öt út és vasút futott össze. Természetes tehát, hogy birtoklásáért heves harcok folytak. Kisebb jelentőségű közlekedési gócok Fülek, Rimaszombat, Kisterenye, Balassagyarmat.

E terület gazdaságilag legértékesebb része a salgótarjáni bányavidék. A Tanács—Magyarország napi 700—1500 vagon széntermelésének átlag egyötödét innen kapta. Természetesen a harcoktól függően a terme-

[1] Magyarország 1914—1918. között 1 500 000 lovat vesztett. Ajtay: Magyar huszár. Bp. 1936. 343. o.

A Vörös Hadsereg rendelkezésére álló lóállomány 25—30 000 db volt, ami a szükségletnek mintegy 50—60%-át fedezte. Hadtörténelmi Intézet Levéltára (HIL) Hadügyi népbiztosság iratai (Hünb) 27. csomó.

[2] Minden vörös hadosztály egy „autó századdal" rendelkezett. Ennek állománya papíron 6 személy-, 13 teher-, 3 sebesültszállító és 2 műhelygépkocsi volt. Gyakorlatban azonban a meghibásodások, az üzemanyag- és alkatrész-hiány miatt csak egy-kettő működött. HIL. Vörös Hadsereg parancsnokság (VHP) iratai 530., 51., 61. csomó.

[3] A mindenfelől ellenséges államokkal körülvett Tanácsköztársaság egyedül Ausztriából számíthatott behozatalra. Jellemző azonban az osztrák kormány magatartására, hogy a közös hadianyag felszámolásából származó és a hadügyi népbiztosság megbízottja által átvett 292 teher- és 50 személygépkocsi elszállítását is megakadályozta. HIL. VHP. iratai. 609/462. 52. cs.

[4] Minden hadosztály hadtápja általában két vasúti szerelvényen mozgott. Az egyiken rendszerint a lőszer — és sáncszerszám — a másikon az élelem- és sütőoszlopot szállították. HIL. VHP. 61—62. Ezek a vonatok a legnagyobb hősiességgel biztosították a csapatok ellátását. Sokszor befutottak egészen a peremvonalig. Az ellenséges tűzben rakták le a lőszert, élelmet és felvették a sebesülteket.

[5] A Vörös Hadsereg állományában 12 páncélvonat működött. HIL. VHP. 61.

lés erősen ingadozott, ezt a rendelkezésemre álló hiányos adatokból is megítélhetjük.[6]

május	1— 7	∅ vagon	(első cseh támadás)
„	9	162 „	
„	10	265 „	(6. ho. ellencsapása)
„	18	259 „	
„	19	172 „	
„	20	76 „	(második cseh támadás)
„	21	144 „	
„	22	151 „	
június	23	170 „	
„	26	160 „	

A haditermelés alapjául szolgáló szénbányászat után az acéltermelés domborítja ki elsősorban Salgótarján hadigazdasági fontosságát. Szén és acél nélkül nincs fegyver-, lőszer-, hadianyaggyártás, megbénul a közlekedés és nem lehet háborút viselni. Ezért volt oly jelentős a salgótarjáni acélgyár, melynek termelése félkészáruban a következőképpen alakult:[7]

1919.	február	7,815.80 q
	március	13,536.97 q
	április	17,298.51 q
	május	3,228.40 q
	június	5,240.97 q
	július	5,935.74 q

Ezekből az adatokból is jól látszik, hogy a Tanácsköztársaság kikiáltásakor a termelés ugrásszerűen megnőtt, majd a városért vívott harcok idején ötödére zuhant, de a helyzet megszilárdulása után ismét növekedni kezdett. Az áprilisi színvonalat többé nem érte el, ami nem is nagyon csodálható, hiszen ha a közvetlen veszély el is múlt, Salgótarján mindvégig hadműveleti terület maradt.

A környék másik gazdasági gócpontja Losonc volt. Itt inkább a mezőgazdasági jellegű ipar csoportosult. A losonci textil és mezőgazdasági gépgyáron kívül több malom-, szesz- és cukoripari üzem volt a városban és a környéken.[8] Ezenkívül Rimaszombaton, Füleken és Balassagyarmaton is volt néhány kisebb ipari létesítmény.

Mezőgazdasági szempontból az Ipoly menti gazdag termőföldek voltak a legértékesebbek. A fő termény a gabona és a cukorrépa volt. A vidék állattenyésztése az országos átlagot nem haladta meg. A hónapokon át váltakozó szerencsével dúló harcok a területet eléggé kiélték, úgyhogy a helyszíni beszerzésen alapuló élelmezés nehézségekbe ütközött.

6 Az első négy adat: Bata elvtárs, a bányászszövetség kiküldöttjének, a széntermelés helyi vezetőjének nyilatkozatából. Vörös Újság, május 18.
További négy: Dovcsák népbizos-helyettes jelentéséből. HIL. VHP. 50. A többi Böhm (Két forradalom tüzében. Népszava 278. o.) könyvében található.

7 Salgótarjáni acélgyár iratai. Munkásmozgalmi Intézet (MMI) archívuma CV. 1/1917/2.

8 A 3. vöröshadosztály csapatai Losonc visszafoglalásakor a mezőgazdasági gépgyárban 1000 országos járművet (MMI 614) 418. A/II/2 211, a városban pedig nagyobb mennyiségű textilanyagot és élelmiszert zsákmányoltak. HIL. VHP. 357/34. 77. csomó.

Átlagos népsűrűség kb. 70 fő volt négyzetkilométerenként.[9] Nagyobb városok: Salgótarján, Losonc, Rimaszombat és Balassagyarmat. Ezek Salgótarján és részben Losonc kivételével tisztán mezőgazdasági jellegűek voltak.

A lakosság túlnyomó többsége parasztokból állt, a munkásság elsősorban Salgótarjánban és részben Losoncon összpontosult. A vidék északi és nyugati részein szlovákok, másutt magyarok voltak többségben. A Vörös Hadsereg támogatásánál nemcsak osztály, hanem nacionalista szempontok is szerepet játszottak, főleg a csehek által megszállt területen. Itt a burzsoá propaganda azt állította, hogy: „a magyar bolsevizmus a magyar imperializmus álarca."[10] A hírverésnek sokan hitelt adtak. Természetes tehát, hogy a magyarok várták és támogatták, a szlovákok pedig ellenezték a Vörös Hadsereg előnyomulását. A losonci bevonulásról például a 3. vörös hadosztály parancsnoka a következőket jelentette: „A lakosság a magyar átalakulásokat nem ismeri, a felszabadítás nacionalista melegséggel lett fogadva..."[11]

Később a helyzet az osztályviszonyok alapján némileg megváltozott, bár a Tanácsköztársaság hibás parasztpolitikája nem hatott elég vonzóan a szlovák földművesekre. A terület csekély számú nagyipari munkássága azonban, nemzetiségre való tekintet nélkül, szilárdan támogatta a Vörös Hadsereget.[11/A]

2. FEJEZET.

Események Losonc—Salgótarján térségében, 1919. május 2—25 között.[12]

A cseh burzsoá csapatok általános előnyomulása — Miskolc eleste — a Salgótarján elleni első támadás — a 80. dandár védelmi harcai. A 6. vörös hadosztály felvonulása — az ellenséges erők visszavonulása — üldözés. A gödöllői haditanács — a hadsereg főparancsnokság hadászati helyzetmegítélése — az üldözés leállítása — kecskeméti felvonulás. Letovszki altábornagy támadó tervei. Kisterenye eleste és visszafoglalása. — a pétervásári csapda — a karancssági hőstett. Az ózd—miskolci hadművelet.

A 3. hadosztály átszervezése, — az Ipoly-vonal elfoglalása.

A mohó cseh burzsoázia már a magyar Tanácsköztársaság megalakulásakor rohamra akarta hajszolni csapatait a fiatal szocialista állam ellen. A cseh proletariátus azonban keresztül húzta számításait, úgyhogy a román intervenciós erők április 16., május 2. között lezajló támadásának

[9] 1910-es adatok szerint 63.8, 1930-ban pedig 77 fő (km²) volt a népsűrűség Nógrád megyében. A Hont (1910:46. l) és Gömör (1910:44) megyékből a területre eső néhány négyzetkilométer az átlagot nem változtatja.

[10] Erről részletesebben: Jindrich Vesely: Csehszlovákia és a magyar Tanácsköztársaság. Magyar történész kongresszus. 470. és köv. oldalak. (Akadémia kiadó 1954.) VI. 5-én a 3. hadosztály a következőket jelentette: „A hadosztály bal szárnya a csehekkel szimpatizáló, irányunkban felette ellenséges indulatú lakosságú területre jutott, ahol a hátbatámadás veszélye állandóan fenyegeti. A lakosság mindenütt lőfegyverrel van ellátva." HIL. VHP. 111 1/21. 51. Hason-

is csak utolsó akkordjaihoz tudott csatlakozni. Az antant tábornokok által vezetett cseh burzsoá csapatok célja ekkor is korlátozott maradt. Ki akartak jutni a Cserhát—Mátra—Bükk déli lejtőire, hogy megjavítsák stratégiai helyzetüket és birtokba vegyék a magyar tanácsállam északi bánya- és iparvidékét. A cseh támadás április utolsó napjaiban bontakozott ki.

Az intervenciós csapatok támadása az északi arcvonal keleti és középső szakaszán játszi könnyedséggel dobta vissza az 5. vörös hadosztály gyenge erőit. Rövidesen Miskolc is az ellenség kezére jutott. Eredményeket értek el az arcvonal középső szakaszán is. Itt a Mátra és a Bükk közötti horpadáson át, mintegy 15 km-re közelítették meg Egert.

A Salgótarján elleni támadás május 2-án kezdődött. Ezen a területen mintegy 70 km szélességben a három gyenge zászlóaljból és egy ütegből álló 80. dandár védekezett. Ezzel az elenyésző erővel természetesen nem lehetett feltartóztatni a nyomasztó túlerőben lévő burzsoá csapatok előnyomulását. Ezért a 80. dandár Rimaszombat dél, Guszona, Nagydaróc, Ipolynyitra kelet, Galsa kelet, Rap, Ipolytarnóc, Pösztyén vonalból Salgótarján északi szegélyére Zagyvaróna, Karancsalja, Ságújfalu területére vonult vissza. Az elöljáró 3. hadosztály tartalékok hiányában tehetetlennek bizonyult. A Salgótarján térségében kialakult válságos helyzet a Vörös Hadsereg főparancsnokságát is beavatkozásra késztette.[13]

A hadseregparancsnokság elhatározása alapján bevetett 6. hadosztály[14] a város térségében átvette a parancsnokságot,[15] és megkezdte a támadás előkészítését. A 6. hadosztály felvonulása még javában folyt, mikor a salgótarjáni munkásokkal megerősödött 80. dandár egyik zászlóalja elfoglalta a Karancs (729) uralgó magaslatát. Ez a hősi tett megingatta a cseh burzsoá csapatok önbizalmát. A vereség és a fenyegetően közelgő nagyobb magyar erők hatására az intervenciósok megkezdték visszavonulásukat. A 6. hadosztály parancsnoka ebben a bonyolult helyzetben nem tehetett mást, mint lázas ütemben befejezte csapatai felvo-

lóan hangzik a 80. dd. VI. 11-i jelentése is: „Az itteni harcok sikerét hátrányosan befolyásolja a lakosság ellenséges hangulata . . Kielmec és Badin községekben a lakosok géppuskával harcoltak csapataink ellen." HIL. VHP. 162 14. 53.

11 HIL. VHP. 106/7. 50.

11/A „Beérkezett jelentések szerint a visszafoglalt felvidéki városokban igen sok a Vörös Hadseregbe jelentkező. Kérem intézkedését, hogy ezen helyekre mielőbb toborzó bizottságok kiküldessenek . . ." — írja az egykorú jelentés. HIL. VHP. 1834. 53. Egy másik táviratban a főleg szlovák lakosságú Selmecbánya direktóriuma kérte, hogy *ottani munkásokkal* egy kb. 900 fő létszámú önálló zászlóaljat alakíthasson. HIL. VHP. 134/6. 54.

12 A cseh támadás előtti helyzetet és a Salgótarján környéki harcokat Balázs József tanulmányában (Salgótarján 1919. Hadtörténelmi Közlemények 1954. 3—4. szám) részletesen tárgyalja. Ezért igyekszem az eseményeket dióhéjban összefoglalni. Ezt azonban feltétlenül szükségesnek tartom a további hadműveletek megértéséhez, annál inkább, mert a fentnevezett tanulmányt néhány ténnyel szeretném kiegészíteni.

13 Egyesek által Rákosi Mátyásnak tulajdonított salgótarjáni munkás-mozgósítást az egykorú jelentés a következőképpen írta le: „*Hevesi* népbiztos elrendelte úgy a gyárakban, mint a bányákban a munkának beszüntetését és az összes munkások fegyverbe szólítattak." HIL. VHP. 78/9. op. 77.

14 Kilenc gyalogzászlóalj, egy rohamszázad, két műszaki század, egy távbeszélő szakasz és hat üteg. HIL. VHP. 171/2. 61. Ehhez hozzá kell számítani a 80. dandár erejét, amelyik időközben három zászlóaljra, két ütegre és két páncélvonatra nőtt.

15 Május 7-én 18 h-kor HIL. VHP. 507/17. 46.

nultatását és május 11-én megkezdte az üldözést. A hadosztály a visszavonuló cseh erőket Almágy, Ajnácskő, Sid, Fülek, Perse dél, Terbeléd, Rap, Litke vonaláig követte, megtörve az ellenséges utóvédek szétszórt próbálkozásait. Ezekben a napokban a 6. hadosztály kedvező hadműveleti helyzetben volt, hiszen az ellenség húsában mélyen betüremlő arcvonalból egyaránt támadhatott mind északnyugatra Losonc felé, mind keletre a Rima, Sajóvölgy irányába. Különösen ez utóbbi lett volna veszélyes a cseh burzsoá hadsereg számára, mert a III. hadtest[16] néhány nappal később megindított ózd—miskolci hadműveletével összehangolva bekeríthette volna a Mátra—Bükk térségében működő ellenséges erőket. Az ellenség — bár ez utóbbi lehetőségről még nem tudott — felismerte a veszélyes helyzetet és mindent megtett az előnyomulás megállítására.

Különösen az antant propaganda volt hatásos, melynek sikerült elhitetni a Vörös Hadsereg parancsnokságával, hogy a Szeged környéki francia megszálló erők rövidesen támadni fognak. Ezért Gödöllőn május 11-én megtartott haditanács úgy határozott, hogy „az antant előrelátható támadásánál a demarkációs vonalon csak a legszükségesebb erők hagyandók meg, míg az összes rendelkezésre álló és felszabaduló erők a Duna—Tisza között egyesítendő".[17] Ennek az elhatározásnak az alapján a hadseregparancsnokság a 6. hadosztálynak a következő feladatot adta:[18] „az ellenség visszavetése után a demarkációs vonal megfigyelése Litkétől—Ajnácskőig, Losoncot nagyobb ellenállás nélkül esetleg elfoglalhatja. A demarkációs vonal csak tábori őrsökkel szállandó meg. A hadosztály zöme Salgótarjánban, mint tartalék összevonandó". E parancs tehát jelentős mértékben korlátozta a 6. hadosztály folyamatban lévő előnyomulását. Sőt, néhány nappal később azt is elrendelték, hogy a hadosztály erőit Kecskemét térségébe csoportosítsa át. A csapatok elszállítása május 18-án 6 órakor kezdődött meg. A 80. dandár még ugyanezen nap 16 h-kor átvette Salgótarján biztosítását.[18/A]

[16] A Magyar Vörös Hadseregben a zászlóaljak, tüzérosztályok és hadtestek hadrendi számát római számmal jelölték.

[17] HIL. VHP. 511 12. 60. A haditanácson részt vett Kun Béla, Szántó hadügyi népbiztos, Böhm Vilmos hadseregparancsnok és Stromfeld Aurél vezérkari főnök. Stromfeld helyzetmegíté.ése a következő volt: „8 hadosztályunk van, ebből 5 a demarkációs vonalon, 3 pedig Hatvan környékén tartalékban; az utóbbiak a legjobban felszerelt, legfegyelmezettebb, legmegbízhatóbb erők. Gyalogságunk zömét munkás alakulatok képezik. Az, ami az ellenséget illeti, mindenütt legalább egyformán erős, de tartalékai erősebbek. Zágrábtól északra legalább 3 antant hadosztály, a Duna—Tisza közén pedig 3 antant és 2 gyenge szerb hadosztály áll tartalékban. A románoknak csak egy hadosztályuk van, a második lépcsőben. A jelek arra mutatnak, hogy az ellenség rövidesen támadni fog. A Magyar Tanácsköztársaságnak tehát létérdeke, hogy a szovjet erők Kolomeából Stiren át Csap felé törjenek előre, s a magyar csapatokat legalább a román fronton tehermentesítsék." HIL. VHP. 511/15. 47.

[18] HIL. VHP. 512 23. 60.

[18/A] A hadseregparancsnokság a következőképpen fejezte ki megelégedését: „A salgótarjáni és füleki harcokban a 6. hadosztály és ennek kötelékében harcoló dandárok és zászlóaljak proletár katonái valóban minden dicséretet megérdemlő elszántsággal és támadó lendülettel verték meg a magyarországi proletár uralmat veszélyeztető ellenséget. Erről a fiatal tanácsköztársaság hálásan emlékezik meg. A kormányzótanács és magam nevében különös elismerésemet fejezem ki a harcokban részt vett valamennyi zászlóalj parancsnokainak, politikai megbízottjainak és vöröskatonáinak; külön dicséretet érdemelnek a harcokban részt vett 2., 6. és 8. sz. páncélvonat parancsnoka és vöröskatonái . . . A céltudatos és fáradságot nem kímélő vezetésért pedig külön elismerésemet fejezem ki Rab Ákos hadosztályparancsnoknak, Bengyel Gyula vezérkari főnöknek és Münnich Ferenc politikai megbízottnak, Böhm hadseregparancsnok." HIL. VHP. 155/4. 77.

A dandár helyzete nem volt könnyebb, mint május 1-én. Több mint 70 km hosszú arcvonalát az ellenség félkörbe vette körül. Létszáma is csekély volt. A parancsnok rendelkezésére mindössze három zászlóalj, a salgótarjáni munkáscsapatok és két üteg állott. A dandár súlyos helyzetét a hadsereg parancsnokság is érezte, ezért utasította annak parancsnokát, hogy a demarkációs vonalat csak tábori őrsökkel figyeltesse meg, erői zömét pedig Salgótarján északon összpontosítsa. Az ellenséges támadást e tartalék ellenlökésével kellett volna elhárítani.[19] E módszer azonban az eddigi harcokban is csak kisebb ellenséges csoportok ellen vált be.

Salgótarján körül azonban már sötét viharfelhőként gyülekeztek a hatalmas túlerőben lévő ellenség erői. Borsodnádas térségében az intervenciósok 3. dandárának csapatai csoportosultak. E dandár fő erői ugyan a szomszédos 5. vörös hadosztály sávjában működtek, de számolni lehetett azzal, hogy az ellenséges dandárparancsnok kedvező helyzetét néhány zászlóalj erejű átkarolás végrehajtásával próbálja kihasználni. Rimaszombat—Losonc között a 4. cseh dandár működött 6—8 zászlóaljjal és négy üteggel, Losonc—Pöstyén területén pedig a kb. 4—6 zászlóaljból és két ütegből álló 2. dandár volt. Mindezen erők közös parancsnoka Letovszki altábornagy már május 14-én koncentrikus csapással akarta szétzúzni a 6. vörös hadosztályt.

Támadási parancsa, mely később a magyar csapatok kezébe jutott, egykorú fordításban a következőképpen hangzik.[20]

„1. MNO. nem akarja, hogy a magyar előnyomulás tovább menjen és 14922. sz. paranccsal elrendelte, hogy legsürgősebben ellentámadást intézzünk a Losonc felé előnyomuló magyarok szárnyai ellen és verjük őket vissza az új demarkációs vonalra.

2. Szándékom elsősorban Salgótarján környékét megszállni és biztosítani. E célból a kiinduló helyzetből Kisterenye—Fülek vonala ellen akarok ellentámadást intézni és az ellenséget az Ipoly folyó elhagyására kényszeríteni.

3. Ellenséges helyzet: A salgótarjáni körlet a magyar 6. hadosztály által van megszállva, mely számos felfegyverzett munkással van megerősítve.

4. Az erők elosztása:

a) 6. ho. részei zászlóaljak és ágyúk a III. dd. parancsnoksága alatt május 16-ig Járdánháza, Nádasd, Apátfalva környékén gyülekeznek.

b) IV. dd. május 18-ig 4 zászlóaljat küld ki, ezekből kettőt a 67. gyalogezredtől, mint az én tartalékom és két üteget Rimaszombatra, egy zászlóaljat Rimaszécsre, egy zászlóaljat Bátkára.

c) A II. dd. május 19-ig Törincs Pöstyén vonalra küld ki 3 zászlóaljat, egy géppuskás századot, a 7. dragonyosszázadot Pöstyén közelében, az ágyús üteget nem messze Bussától.

5. Az ellentámadás keresztülvitele:

a) A III. dd. május 17-én Pétervására Nádújfalun át Kisterenyére

[19] HIL. VHP. 518. 48.
[20] HIL. VHP. 523/16. 50.

kezdi előnyomulását és összeköttetést tart fenn a IV. dandárral Pétervásárról Zabar—Tajtin át Salgótarján felé.

b) A IV. dd. Rimaszombat, Bátka, Rimaszécsi gyülekezésből Feledet koncentrikusan foglalja el, azután Balogfalva, Ajnácskő, Almád Tajtin át Salgótarjánt és Somosújfalut szállja meg. Ajnácskőről egy zászlóaljat küld Fülek elfoglalására, összeköttetést tart Simonyi Péterfalván és Ajnácskőről — Zabar Pétervásáron át a III. dd. részeivel.

Amint Feled el van foglalva a IV. dandár vonala a bal szárnytól kezdve Fülek keleti bejárata felé. Tartalékai a IV. dandár főoszlopát Feled, Almágyon és Salgótarjánra követik.

c) A II. dandár május 20-án Törincs—Pöstyén vonalán demonstrál és mihelyt az ellenség ezt a vonalat elhagyja, előnyomulását a következőképpen kezdi meg:

— egy zászlóalj és a lovas század Szécsény Toldon át megszállja Bokri és Tepke hegyeket és Pásztót,

— egy zászlóalj a légiós géppuskás századdal és egy üteggel Endrefalván át megszállja Andrásfalvát és Alsópálfalvát,

— egy zászlóalj Litke Karancskeszin át Salgótarjánra. A II. dandár előnyomuló részei Salgótarján nyugati részeit foglalják el."

A következő nap a Feledre kikülönített és páncélvonattal megerősített magyar osztag a községet kiürítette s ezért Letovszki altbgy. parancsát némileg módosította.[21] „IV. dd. parancsnokság május 15-én délelőtt 9 h-kor jelenti, hogy Feled el van foglalva. Ennek folytán a IV. dd. május 19-ig Rimaszombat—Bátka—Rimaszécsről Feled körletébe tolja erőit. A III. dandárral az összeköttetést fenntartja és Füleken át Salgótarjánra nyomul elő és harcérintkezést tart fenn az ellenséggel.

Előnyomulás május 20-án az op. 48. parancs szerint:"

A burzsoá tábornok nyilvánvalóan elszámította magát, mert bár a 6. hadosztály helyett csak a 80. dandárral és az 5. ho. részeivel találta magát szemben, mégis csúfosan kudarcot vallott. Igaz, sikerült a 80. dandárt Zagyvaróna, Somoskő, Karancsalja vonalba visszadobnia és Salgótarján hátában Kisterenyét is birtokba vennie. De ez utóbbit az elszállítás alatt álló 6. hadosztály visszafordított részei és a salgótarjáni munkások rövidesen visszafoglalták (május 20.). A Kisterenyéről menekülő cseh csapatok pedig az 5. vörös hadosztály Pétervásárra előretört I/39. zászlóaljának csapdájába futottak. Sok halott, 300 fogoly és 35 géppuska veszteség lett a kaland vége.

Salgótarjántól nyugatra is vereséget szenvedtek az intervenciósok. Itt a terv szerint valamivel később indult meg a 2. cseh dandár támadása. A dandár középső-, egy zászlóalj, egy géppuskás század és egy üteg erejű oszlopa — zömével Endrefalvát érte el. Egy osztagát pedig Karancsságra tolta előre. A jobb oszlop ugyanakkor az 1. vörös dandár sávjában birtokba vette Szécsényt, Varsányt és Rimócot. A 80. dandárt az endrefalva—karancsági oszlop veszélyeztette jobban, mert ez előtt komoly saját erők nem álltak. Az ellenségről a dandár 21-én este érte-

[21] Uo.

sült, mikor „... az ettesi bányából telefonáltak, hogy Karancság községbe d. u. 6 órakor kb. 200 cseh vonult be. Miután a dandárparancsnokságnak semminemű alkalmazható tartaléka nem volt, a dandárparancsnokságon szolgálatot teljesítő tábori vörös őrség 12 vörös őrét, Dénes József elvtárs parancsnoksága alatt küldte ki Karancságra azzal a feladattal, hogy a jelentett cseheket derítse fel és amennyire lehetséges, az erősítések beérkeztéig előnyomulásukat akadályozza. Dénes elvtárs feladatát kiváló ügyességgel és példátlan bátorsággal hajtotta végre. F. hó 22-én már jelentést küldött, hogy a csehek Karancságon tényleg bent vannak. Reggel felé pedig megtámadta őket, mire a csehek pánikszerűen visszafutottak. A cseheket azután Endrefalváig üldözte, ahol a csehek megállottak. Dénes jelentése szerint Karancságon 3 szakasz cseh volt, Endrefalván azonban azt figyelte meg, hogy ott kb. 1 zászlóalj és 3 ágyú erősségű cseh csapat jött össze minden irányból. A tábori vörösőrség e kis különítményének harcában részt vettek a ságújfalusi ifjú bányamunkások is, akiknek bátor magaviseletét Dénes elvtárs különösen kiemelte"[22] — írta a 80. dandár jelentésében.

Időközben az arcvonal középső és keleti szakaszán döntő események érlelődtek. Piccione olasz tábornok, a cseh burzsoá hadsereg főparancsnoka mindenáron ellensúlyozni akarta az első salgótarjáni támadása során elszenvedett kudarcot. Ezért a kisterenyei eseményekkel egy időben Egertől északra is előre hajszolta csapatait. Kisebb kezdeti sikerek után azonban támadásának lendülete megtört az 5. vörös hadosztály makacs ellenállásán. Sőt, rövidesen a magyar csapatok lendültek rohamra. A Vörös Hadsereg parancsnoksága ugyanis — látva, hogy a délről várt támadás egyelőre nem következik be — május 15-én elhatározta Ózd—Miskolc körzetének visszafoglalását.[23] Ehhez a III. hadtestparancsnokság alatt egyesítette a tartalékból felvonuló 1. és az arcvonalban álló 5. hadosztályokat.

Ez utóbbi ellenállásával nemcsak biztosította az 1. hadosztály zavartalan átcsoportosítását, hanem annak nagy erejű csapásához csatlakozva, május 25-ig tartó harcokban elérte a Rima—Sajó vonalát. A fő irányban támadó 1. hadosztály ezalatt Miskolcot vette birtokba, majd visszaverve a cseh és román intervenciósok együttes próbálkozásait, a Sajó—Hernád vonalban szilárdan megvetette a lábát.

Ez az igen jelentős ellencsapás hideg zuhanyként hatott a burzsoázia táborára. A cseh sajtó fennhéjázó harcias hangja lágy fuvolaszóvá enyhült. Klofác hadügyminiszter, aki nemrég még milliós hadseregről és könnyű győzelmekről ábrándozott, kijelentette, hogy nem akarnak Budapestre bevonulni és nem avatkoznak be a magyar belügyekbe.[24]

Az Ózd—Miskolc környéki sikerek nagymértékben befolyásolták a Salgótarján körüli helyzetet. E város már sok gondot okozott a magyar hadseregparancsnokságnak, természetes tehát, hogy már május 22-én eré-

[22] HIL. VHP. 49.
[23] HIL. VHP. 515/17, 47.
[24] HIL. VHP. 521. 49.
[25] HIL. VHP. 522/3. 49.

lyes intézkedések egész sorával igyekezett végleg megszilárdítani a helyzetet.[25]

A 6. hadosztály előbb említett elszállítását nem szakították meg, de e hadosztály visszafordított részeit (a 46. dandárt négy zászlóaljjal) továbbra is Salgótarján körzetében hagyták. Ugyanakkor tervbe vették a 80. dandár leharcolt csapatainak (11. és 53. ezred) felváltását is az újjászervezett 1. és 2. nemzetközi ezredekkel. Így a dandár ereje az eddig is kötelékében harcoló (salgótarjáni) munkás és az V. vadász zászlóaljakkal együtt hét ütőképes zászlóaljra nőtt. A vezetés megjavítására mindkét dandár fölötti parancsnokságot a 3. hadosztály vette át. A hadosztály alárendeltségéből pedig kivált az Esztergom—Szécsény között harcoló 1. dandár, így minden figyelmét Salgótarján—Losonc körzetére összpontosíthatta. Többek között ebből is látszik, hogy a hadseregparancsnokság a Miskolc—Kassa-i főirány után e területeknek tulajdonított legnagyobb fontosságot.

További intézkedésekkel a hadosztály tüzérséget erősítették meg még három üteggel.[26] Ezzel együtt a 3. hadosztály ereje tizenegy gyalog zászlóaljra, hét ütegre, egy páncélvonatra, egy repülő századra, műszaki és híradó egységekre nőtt. A hadseregparancsnokságtól ugyanakkor azt a feladatot kapta, hogy az ellenséget Szécsény és Feled között vesse vissza.

A felváltásokhoz, átcsoportosításokhoz és egyéb ezzel kapcsolatos intézkedések végrehajtásához természetesen időre volt szükség. A hadseregparancsnokság ezért május 25-e előtt nem is számított az előnyomulás megkezdésére. A miskolci események hatására azonban a cseh burzsoá csapatok önként visszahúzódtak. A 3. hadosztály a pillanatnyilag rendelkezésre álló erővel természetesen követte őket, bár erélyes üldözésről szó sem lehetett. Mégis sikerült 23-án estig nemcsak Endrefalvát, Mucsényt és Füleket birtokba venni, hanem az átcsoportosítás zömét is végrehajtani.

Említésre méltó harcra csak Karancsberénynél került sor, ahol az V. vadász zászlóalj a tüzérség hathatós támogatásával szétugrasztott két ellenséges századot. Az előnyomulás során csapataink 32 foglyot ejtettek és sikerült visszavenni a Kisterenyénél elvesztett gépkocsikat is.[27]

A következő napokon lassú előnyomulás folyt. Losonc közvetlen előterében Rapp—Fülekkelecsény—Perse térségében az ellenség ellenállása észrevehetően megerősödött. Zászlóalj erejű ellenlökés végrehajtására került sor, páncélvonatunk kifutását négy üteg heves tüze fogadta stb.[28] Ettől délre azonban az Ipoly vonalán a 80. dandár beérkezett csapatai mindenütt megkezdték az idáig előnyomuló 16. vörös ezred felváltását.

A hadosztály Losonc felé sem nagyon erőltette az előnyomulást. Az aránylag csendes napokat inkább arra használta fel, hogy kiegészítse a felszerelését, rendezze kötelékeit és felkészüljön a nehezebb feladatok megoldására.

Ilyen körülmények között érkezett meg a hadseregparancsnokság minden eddigit felülmúló nagyszabású támadó intézkedése.

26 HIL. VHP. 522/8. 49.
27 HIL. VHP. 98a/1. 49.
28 HIL. VHP. 99/21, 99. 2/3. 49.

3. FEJEZET

A 3. hadosztály személyi állománya.

A régi alakulatok — a 46. dandár. A Vörös Hadsereg nemzetközi csapatai: oroszok — németek és osztrákok — délszlávok — szlovákok — kárpát-ukránok — egyéb nemzetiségűek. A nemzetközi ezredek felállítása — átszervezése. A 80. dandár nemzetközi ezredei. A harcosállomány értékelése — a parancsnoki kar.

Milyen volt az említett átszervezés során a 3. hadosztály alárendeltségébe kerülő csapatok összetétele, edzettsége, kiképzése, fegyelme? Mindmegannyi súlyos kérdés, melynek mindegyike nyomasztóan nehezedett a hadosztályparancsnokra.

A régi alakulatokat, a salgótarjáni munkás harcosokat és az V. vadász zászlóaljat jól ismerte, hiszen ezek az egységek azelőtt is a hadosztály kötelékében harcoltak. A 46. dandárról is csak jó véleménnyel lehetett, hiszen a jól vezetett, összeforrott és nagyrészt olyan „viharsarki" agrárproletárokból álló alakulat volt, akik végigverekedték a világháború vérzivataros esztendeit. Nemcsoda tehát, hogy ez a dandár mind a tiszántúli védelmi harcokban, mind a salgótarjáni ellencsapásnál jól megállta a helyét.

A 80. dandár alárendeltségébe kerülő nemzetközi alakulatok értéke azonban még ismeretlen volt. A különféle nemzetek fiai ugyan harcoltak már itt is, ott is a tanácshatalom honvédő háborújában, jelentős sikereket is elértek, de a nemzetközi egységek ily nagymérvű alkalmazására eddig még nem került sor.

A nemzetközi ezredek jelentős részét az orosz hadifoglyok soraiból toborozták. Az első imperialista világháború során hadifogságba került és még haza nem szállított orosz katonák ugyanis már néhány nappal a tanácshatalom kikiáltása után, március 30-án gyűlést tartottak Budapesten, melyen felolvasták Csicserin orosz külügyi népbiztos felhívását:

„Ti hadifoglyok, akik végigéltétek az imperialista háborúnak minden borzalmát, kik saját bőrötökön tapasztaltátok az orosz és magyar burzsoának kizsákmányolását, minden erőtökkel támogassátok az ifjú Magyar Tanácsköztársaságot. Az ellenségek összefogtak már a magyar és az orosz proletár elnyomására. Minden orosz és magyar proletárnak a Vörös Hadseregben van a helye, épp úgy, mint az Oroszországban tartózkodó magyar proletárok rendíthetetlenül küzdenek az ottani érdekekért. Védjétek meg a magyar proletárt! A magyar és az orosz proletár egyetemben küzd az összes proletárok közös éredekeiért."[29]

A lelkes hangulatú gyűlés után a volt hadifoglyok tömegesen jelentkeztek a nemzetközi ezred soraiba és annak I. zászlóalját alkották. Ezt az alegységet a losonci harcok után megszemlélte a 3. hadosztály parancsnoka és megállapította, hogy: „A csapatoknak igen jó fegyelme és

[29] Dokumentumok a magyar Párttörténet tanulmányozásához. II. Szikra 1954. 146. old.

magas harcképessége van."[30] Ezt a jó véleményt nemcsak a szemlén, hanem már a megelőző harcok során kiérdemelték az orosz katonák és azért a hadosztályparancsnok a zászlóaljat hadseregparancsnoki dicséretre javasolta.

A nemzetközi egységek másik jelentős része az osztrákok és németek soraiból került ki. A hazai németajkú lakósok közül is sokan jelentkeztek, de a testvéri osztrák munkásosztály még tömegesebben küldte el legjobb fiait a magyar Vörös Hadseregbe. Április 3-án például egy különvonaton 1200 osztrák önkéntes érkezett.[31] Ezek és a többi osztrák önkéntesek már a tiszántúli harcokban is részt vettek és jól megállták a helyüket. Később külön nemzetközi ezredbe vonták össze őket.

A délszlávokat (szerbeket, horvátokat) egy önálló zászlóaljba szervezve eleinte a déli arcvonalon alkalmazták, majd a 80. dandár megerősítésére északra szállították,[32] ahol olaszokkal és törökökkel megerősítve a Balkáni zászlóalj nevet kapta. A Losonctól északnyugatra vívott harcokban ez a zászlóalj is tanúságot tett bátorságáról és merészségéről. Június 15-én 4 órakor „két cseh század 2 géppuskával Végles felől az országúton gondtalanul menetelt keleti irányba. A délszláv zászlóalj a két századot elég közel engedte jönni, azután pedig tűzzel rajtaütött. A csehek hanyatthomlok futottak hátra. A délszláv zászlóalj egyes részeivel azután ellentámadásba ment át és a cseheket Végles községen túl kergette"[33] — írta a 80. dandár jelentésében.

A tanácshatalom kezdeti időszakában megalakult Ruszin Népbiztosság első rendeletei a ruszin fegyveres erő a Vörös Gárda és a Vörös Őrség megalakításáról szóltak. Kárpátukrajna — akkori nevén Ruszka-Krajna — azonban rövidesen a cseh burzsoázia uralma alá került. Ezért önálló kárpátukrán egységek megszervezésére nem kerülhetett sor. Mégis a Vörös Hadsereg soraiban számos ruszin harcolt a proletariátus hatalmáért. Így például a 14. munkás ezred III. zászlóaljának egyik százada tisztán kárpátukránokból állt.[34]

Sok szlovák dolgozó harcolt a 16. felvidéki gyalogezred honti (I.), gömöri (II.) és szepesi (III.) zászlóaljainak soraiban is,[35] de nagyobb tömegeik toborzására csak a Szlovák Tanácsköztársaság megalakulása után került sor. Ekkor azonban ezrével tódultak a sorozóhelyekre. A selmecbányai munkások kb. 900 főnyi zászlóaljat akartak alakítani. Ugyanakkor a Losonc mellett Vashegyen 1800 bányász, Kassán pedig 3000 fő jelentkezett.[35/A] Önkéntesben másutt sem volt hiány, az önálló szlovák Vörös Hadsereg megszervezésére azonban mégsem került sor. Erre nem volt elég idő, ezért a bevonuló szlovák munkások és parasztok a legkülönbözőbb egységekbe kerültek.

Lényegesen kisebb számban vettek részt a magyar proletárhadsereg

[30] HIL. VHP. 51. 108/10.
[31] A Magyar Tanácsköztársaság hősi küzdelmeiről. Szikra 1954. 120. old.
[32] HIL. VHP. 52. 610/14. beérkezett június 13-án.
[33] HIL. VHP. 53. 166/16.
[34] HIL. VHP. 61. 215/19.
[35] Uo.
[35/A] A Magyar Tanácsköztársaság hősi küzdelmeiről. Szikra 1954. 225. old.

harcaiban román és lengyel vörös katonák. Őket főleg az 1. nemzetközi ezredbe sorozták be. A sok nyelven beszélő, de egy szívvel érző, közös célért küzdő harcosok ezrei közül most bennünket elsősorban az úgynevezett nemzetközi ezredek katonái érdekelnek, hiszen ezek alkották a Losoncot felszabadító 3. hadosztály 80. dandárát.

A nemzetközi ezredek felállítását a Hadügyi Népbizottság április 6-án rendelte el. Ettől az időtől kezdve minden toborzási és sorozási rendelet leszögezte, hogy a nem magyar nemzetiségű katonák a nemzetközi ezredekhez irányítandók.[36] Erre annál inkább szükség volt, mert az időközben felállított négy nemzetközi ezred feltöltéséhez elegendő létszámot biztosítani nem tudták. Ugyanis a volt hadifoglyok, akik jelentkezésére elsősorban lehetett számítani, már zömmel hazatértek. Ezért a Hadügyi Népbiztosság május 26-án a 3. és 4. nemzetközi ezredet kénytelen volt feloszlatni.[36/A] Ebben az időben egy nemzetközi ezredparancsnokság és öt nemzetközi zászlóalj útban volt a 80. dandárhoz. A 2. ezredparancsnokság és egy zászlóalj felállítása pedig rövidesen befejeződött. A rendelet ezenkívül fenntartotta az akkor még a déli hadszintéren működő önálló délszláv nemzetközi zászlóaljat és a pótzászlóaljat Budapesten.

Ez az intézkedés keresztezte a hadseregparancsnokságnak a nemzetközi ezredek átszervezésére május 20-án kiadott paracsát és ezzel némi zavart is okozott. Ezért a Hadügyi Népbiztosság május 30-án kénytelen volt helyesbíteni,[37] de a hadseregparancsnokságnak is meg kellett erősítenie előző parancsát.[38] Az új intézkedés szerint a már fronton lévő ezredparancsnokság lett a 26., az újonnan felállított pedig a 27. Az előzőbe az oroszokból és az Oroszországból hazatért magyar hadifoglyokból, míg az utóbbiba az oszrákokból és németekből álló zászlóaljakat osztották be. A délszláv zászlóalj e szerint is önálló maradt. Ezeket a parancsokat azonban a losonci harcok kezdetéig még nem hajtották végre, sőt az egymásnak némileg ellentmondó rendeletekben szereplő különböző hadrendi számozást még az egykorú okmányok is sokáig összezavarták.

Végeredményben május 29-én a 80. dandárparancsnokság és a nemzetközi csapatok létszáma a következő volt:

80. dandár parancsnok: Folkusházy,[39]
politikai megbízott: Politzer,
parancsőrtiszt: Medveczky,
híradó szakaszparancsnok: Szabó.

[36] HIL. VHP. 93. 19. gy. e. iratai: „Toborzott legénységből az egyes alosztályokba beosztott bármely nemzetiségű hadifoglyok útbaindítandók Budapestre az „Internacionálé" ezredbe való felvétel végett. Jelentkezések Budapesten a nemzetközi lovarda épületében (Eszterházy u. 26.) fogadtatnak el."

[36] A HIL. Hünb. 8. 10636/6.

[37] HIL. Hünb. 8. 137. 426/6.

[38] HIL. VHP. 50.529/9.

[39] A 80. dandár parancsnokságát VI. 14-én Kossányi vette át. HIL. VHP. 53 614/7.

N. K. ezred	Élelmezési létszám	Ütközet létszám	Géppuska	
ezred törzs	41 fő	10 fő	—	pk.: Szántó Zoltán pol. megbízott: Jancsó[40]
vonat osztag	27	—	—	Lukács Antal
segélyhely	29	—	—	Dr. Gráf Andor
fegyvermester				Neubauer István
I. zászlóalj (orosz)	729	602	7	pk.: Kablukov Kirill pol. megbízott: Meller
II. zászlóalj (német)	727	577	4	pk.: Kiss Zsigmond
III. zászlóalj (magyar)	448	365	7	pk.: Mataisz Pál
IV. zászlóalj (székely)	557	530	5	pk.: Keresztes József
V. zászlóalj (német)	455	442		pk.: Pichel pol. megbízott: Levadovszki

Összesen: 3023 fő élelmezési, 2526 fő ütközet létszám, 2818 puska, 172 pisztoly, 23 géppuska, 259 vonathámos, 54 hátas, 21 málhás ló, 29 mozgókonyha, 87 országos jármű.[41]

Néhány szóval meg kell itt emlékezni a székely zászlóaljról is. Az ún. székely hadosztályról csak az áprilisi árulás ismeretes. Pedig abban az időben ez volt a tanácshatalom legjobban szervezett, jól fegyelmezett és felszerelt alakulata. Katonái készek voltak harcolni otthonaik felszabadításáért. Parancsnoki kádereinek zöme azonban a legreakciósabb tisztek soraiból került ki. A Tanácsköztársaság legsúlyosabb katonai hibái közé tartozott, hogy nem váltotta le időben ezeket a parancsnokokat és emiatt az ellenforradalmi tisztek korlátlan befolyása alatt álló hadosztály április 26-án áruló módon letette a fegyvert. Így veszett el a tanácshatalom számára egy igen értékes magasabb egység.

A fegyverletétel után a székely hadosztály egyes részei tovább harcoltak, de a visszavonulás során többé-kevésbé szétbomlottak. Megfelelő újjászervezés és kiegészítés után a 2. dandár kötelékébe egyesítették őket. Ez a dandár az északi hadjárat második részében elég jól megállta a helyét. A losonci harcok után ebbe a dandárba helyezték át a IV. székely zászlóaljat is.

Ez az aránylag rövid összefoglalás is világosan mutatja, hogy nemzetiségi szempontból milyen tarka volt a 80. dandár összetétele. Nem

[40] Az ezredparancsnokságot később Österreicher vette át, akit — bár időközben Szántó Zoltánt újból megbízták az ezredparancsnoksággal (VI. 16. 616/10) — a dandár kérésére később beosztásában megerősítették. HIL. VHP. 54. 617/13 Jancsó pol. megbízott VI. 10-én vonult be az ezredbe. HIL. VHP. 52.600 fsz.

[41] HIL. VHP. NK. e. iratai. 99.

volt sokkal rózsásabb a helyzet a kiképzés tekintetében sem. A volt hadifoglyok természetesen mindannyian tapasztalt katonák voltak, de az orosz, olasz, vagy szerb hadsereg kiképzése nemcsak a volt Monarchia hadseregétől különbözött, hanem egymásra sem igen hasonlított. Elképzelhetik például, hogy milyen egyöntetű lehetett annak a menetszázadnak a kiképzése, ami a június 4-i távirat szerint 2 parancsnokból, 2 írnokból, 1 orvosból, 24 török, 90 olasz és 45 szerb vörös katonából állt.[42] Persze az átképzés nem volt megoldhatatlan, erre azonban elegendő időt és erőt fordítani sohasem tudtak, annál inkább, mert úgy a nemzetközi, mint a többi ezredeknél százával voltak teljesen kiképzetlen harcosok, akik még sokkal nagyobb problémát okoztak.

Azt leszögezhetjük, hogy a nem egyöntetű kiképzés megnehezítette ugyan a vezetést, de még mindig jobb volt, mintha csak sebtében kiképzett katonákkal kellett volna harcolni. Ilyen a nemzetközi ezredekben aránylag kevés volt.

Az egységek fegyelme is igen jó volt.[43] Ez természetes is, hiszen a harcosok zöme önként, a proletárok ügye iránti lelkesedésből jött a Vörös Hadsereg zászlói alá. Az öntudatos, fegyelmezett, nem egyöntetűen, de mégis jól kiképzett, harcedzett és hosszú háborús tapasztalatokkal rendelkező zászlóaljak harcértéke csak igen magasfokú lehetett.

Ezt a magasfokú harcértéket azonban károsan befolyásolta számos tényező. Itt elsősorban a katonák fizikai teljesítőképességéről kell beszélni. „Bizottsági orvosok jelentése szerint 50% beteg jelenleg és a legtöbb valóban beteg is, mert a toborozásnál nem lettek alaposan megvizsgálva és sok katonai szolgálatra alkalmatlan egyén lett felvéve, akik most a harci fáradalmakat nem bírják," — írta a 80. dandár június 12-i jelentésében.[44] Pedig a fáradalmakból bőven kijutott. A „csapatok a május 29-e óta tartó állandó harcok következtében teljesen ki vannak merülve... a sok járőrözés, összeköttetés fenntartása, tartalékok eltolása által naponta igen nagy menetteljesítményeket tettek. Szakképzett alparancsnokok hiánya következtében a csapat részint sok felesleges mozgást végzett, részint bizalmatlanok a vezetés iránt..." Az emberek annyira kimerültek, hogy „apatikusan lefekszenek és azt mondják lőjjék azonnal agyon, de ők nem képesek további akcióra..."[45] A vezetésnek tehát komolyan számolni kellett volna a harcosok fizikai teljesítőképességének aránylag alacsony határával. A hadvezetőség ezt elmulasztotta, vagy nem volt tisztában a helyzettel, vagy csak későn döbbent rá a szomorú valóságra. Így történhetett, hogy azok a nemzet-

[42] HIL. VHP. 51. 604/58.

[43] A nemzetközi ezred május 25-én kiadott 25. sz. ezredparancsa erről a következőket írja: „Böhm hadsereg főparancsnok elvtárs a **Gödöllőn átszállított** csapatainknál tapasztalt fegyelemért és rendért elismerését fejezte ki." HIL. VHP. 99.

[44] HIL. VHP. 53. 163/15.

[45] Uo. A 26. nemzetközi ezredparancsnokság következő napijelentésében az alábbiakat írta: eddig kb. 15—20 százaléka a létszámnak betegség és gyengeség folytán ment el, a halottak, sebesültek és eltüntek száma szintén kb. 20 százalékot tesz ki (... például az V. zászlóaljnak 16 halott, 62 sebesült, 14 eltűnt, 107 beteg, összesen több mint 30 százaléka), egyes századok csak 30—40 harcképes emberből állanak. HIL. VHP. 53. Hasonló tartalmú jelentést küldött VI. 19-én a dandár politikai megbízott is. HIL. VHP. 54. 19.

közi zászlóaljak, melyek szinte játszva foglalták el Losoncot és egy lendülettel Zólyomig rohantak le, két hét múlva csúfos vereséget szenvedtek a számban kisebb ellenségtől.[46] A hadseregparancsnokság, ha későn is, de levonta a megfelelő tanuságot. A nemzetközi zászlóaljak pedig néhány napi pihenő és megfelelő kiegészítés után ismét visszanyerték harckészségüket.

Nagymértékben hozzájárult az egységek ütőképességének csökkentéséhez a felszerelés hiánya is. A szervezetszerű nyolc géppuskája egyik zászlóaljnak sem volt meg. „Az emberek nagyrésze annyira rossz lábbeliben jár, hogy az itteni hegyes utak teljesen felsebzik a lábukat" — írta a dandár politikai megbízott.[47] A pótlás még hiányosabb volt. „Az I/27. nemzetközi zászlóalj három százada 363 fő létszámmal ma délután 6 órakor Kriványba beérkezett. Egy százada még útban van ide. A zászlóalj olyan felszereléssel érkezett, hogy egyenlőre hadműveleti célokra nem tudtam alkalmazni (nincs géppuska, vonat, mozgókonyha, gh.)..."[48] A magyar tanácshatalom honvédő háborúja során mindvégig hadianyaghiánnyal küzdött. A legegyszerűbb felszerelési cikkeket is csak a legnagyobb nehézségek árán tudták előteremteni. Úgyhogy ez a panasz nem volt egyedülálló, de a parancsnoknak mégis számolni kellett ezzel a tényezővel is.

Csökkentette a harckészséget az összeforrottság hiánya is, ennek megoldása azonban csak idő kérdése volt. Nagy problémákat okoztak a nyelvi nehézségek is. A különböző nemzetiségű egységekhez, nem tudtak megfelelő parancsnokokat és politikai megbízottakat küldeni. A dandárparancsnok az I. zászlóaljhoz orosz, vagy oroszul beszélő, volt hadifogoly alparancsnokok beosztását kérte. A politikai biztos pedig az I. (orosz) és az V. (osztrák) zászlóalj politikai megbízottak kicserélését javasolta.[49]

Már többször felmerült az alparancsnokok kérdése, akik vagy nem értették beosztottaik nyelvét, vagy képzetlenségük miatt felesleges fáradalmaknak,veszteségeknek tették ki őket és akik éppen a legsúlyosabb helyzetben, mikor a kimerültség miatt a csapatok harckészsége megingott, nem tudtak fegyelmet tartani. Sajnos, ez a Vörös Hadsereg általános gyengesége volt. A proletárhatalomhoz hű és megfelelő szakértelemmel rendelkező parancsnokokat egyik napról a másikra kiképezni nem lehetett. Bár a Kormányzótanács már áprilisban rendeletet hozott a parancsnokképző tanfolyam felállításáról[50] a végrehajtást elsodorta a román támadás okozta zűrzavar. A tanfolyam működését csak július végén kezdte meg, de akkor már túl késő volt, hiszen néhány nap múlva összeomlott a tanácshatalom. Ez súlyos hiba volt. Ha már áprilisban megkezdik a kiképzést, a harcterek viharaiban megedződött vöröskatonákból néhány hét alatt is megfelelő képzettségű és a Tanácsköztársasághoz minden tekintetben hű parancsnokokat tudtak volna nevelni.[51]

[46] 80. dandár jelentései. HIL. VHP. 53., 54.
[47] HIL. VHP. 54., 619.
[48] HIL. VHP. 53. 166/25.
[49] HIL. VHP. 52. 600 fsz.
[50] Kisközlöny. 23. szám. ápr. 14. 97. old. 8122/eln. 7. 1919. sz. rendelet.
[51] A jelentkezés feltétele volt legalább 12 hónapos harctéri szolgálat. A tanfolyam tervezett időtartama 6 hét volt.

Az így nyert pár száz parancsnok szakasz, század, sőt zászlóalj vezetésére is jól alkalmazható lett volna. Sőt ez a proletár-parancsnoki gárda nemcsak a régi tisztek szakmai szabotázsát akadályozhatta volna meg — amire a politikai apparátus képtelen volt — hanem jelentősen enyhítette volna a képzett alsóbb katonai vezetők égető hiányát.

Mindez azonban nem történt meg, ezért a Tanácsköztársaság kénytelen volt a régi tisztek tömegeit alkalmazni. Ez még nem lett volna hiba. A baj ott kezdődött, hogy a régi tisztek alkalmazása megfelelő ellenőrzés nélkül történt. Egyedül, minden támogatás nélkül ugyanis a politikai apparátus képtelen volt megfelelő ellenőrzésre. A tisztek egy része a tanácshatalom tudatos ellensége volt és vagy kivonta magát a szolgálat alól, vagy minden rendelkezésre álló eszközzel igyekezett kárt okozni. A tisztikar másik része szívvel-lélekkel szolgálta a proletariátus ügyét. A legtöbben azonban sem egyik, sem a másik csoporthoz nem tartoztak. Nem szimpatizáltak ugyan a Tanácsköztársasággal, de fájdalommal töltötte el őket az ellenség minden sikere. Különös, gyorsan változó vélemények alakultak ki. A Vörös Hadsereg kudarcainak óráiban a proletárdiktatúra közeli bukásában reménykedtek, de fájt nekik minden tapalattnyi magyar föld elvesztése. A győzelmek idején az ellenség gyors kiverésében hittek, de jól tudták, hogy minden siker a proletariátust erősíti. Így történhetett, hogy a sikeres hadműveleteknél a volt tisztek nagy része tudása legjavát adta, de a kritikus pillanatokban legalább is meginogtak és félrevonultak. Ilyen volt a 80. dandár parancsnoka Folkusházy is. A losonci hadműveletek idején csupa erély, rátermettség, tettrekészség volt, de a zólyomi vereség után jelentései tele voltak panasszal, kifogással, segélykéréssel. Kimerült idegállapotára hivatkozva még leváltását is kérte, amit a hadseregparancsnokság június 14-én teljesített is.

Ezek voltak azok a belső adottságok, melyek jelentősen befolyásolták a 3. vörös hadosztály losonci harcait.

4. FEJEZET

Az ellenséges helyzet és a Vörös Hadsereg első támadó tervei.

A cseh burzsoá hadsereg megalakulása — olasz és francia légiók — erők csoportosítása a magyar hadszintéren. Ellenséges csapatok Losonc körül. Az ezredek szervezése — felszerelés — hangulat — propaganda. Az ellenség szándéka — intézkedései május végén.
A Vörös Hadsereg általános helyzete. A III. hadtest javaslata — a hadügyi népbiztosság és a hadsereg vezérkari főnök terve.

Az intervenciós hadsereget a Miskolc—Ózd—Salgótarján térségében elszenvedett vereségek igen érzékenyen érintették, de a gerince még koránt sem tört meg. „A hadifoglyok állítása, valamint a zsákmányolt okiratok tanulsága szerint csapataink támadó fellépése... a cseheket igen meglepte." Ami természetesen nagy zavart és fejetlenséget okozott.

A burzsoá „vezetés idegesen kapkod össze-vissza, tartalékait egyik frontrészéről a másikra dobja át, itt foltoz, amott foltoz és reparál"[52] — írta az egykorú jelentés.

A cseh vezérkar kapkodó intézkedései természetesen még tovább rontották a helyzetet. A csapatok, csapatrészek szinte elválaszthatatlanul összekeveredtek. Sűrűn előfordult, hogy egy zászlóalj századait két-három ezredből kaparták össze. Persze ez, a hadseregszervezés legelemibb elveit is felrúgó káros gyakorlat csak fokozta a sokféle elemből összetákolt hadsereg tarkaságát.

Azt hiszem teljesen felesleges arról beszélni, hogy ily körülmények között mily nagy nehézségekkel kellett a vezetésnek megküzdenie. De nehéz feladatokat kell megoldania a Vörös Hadsereg felderítésének is, hiszen a tarka-barka ellenséges erőkről szinte lehetetlen volt tiszta képet kapni. Az egymásnak néha gyökeresen ellentmondó adatok alapján mégis megkísérlem a cseh hadsereg jellemzését, oly mértékben, ahogy ezt a Vörös Hadsereg és a 3. hadosztály parancsnoksága ismerte, hiszen elhatározásukat ez döntő mértékben befolyásolta.

A Monarchia összeomlásakor megalakult cseh burzsoá hadsereg csak szokolistákból, önkéntes alakulatokból és nemzetőrökből állott. Létszáma nem haladta meg a 4000 gyalogost, 1—2 lovas századot és néhány üteget. Az olaszországi és franciaországi légiók[53] megérkezése, valamint a teljes erővel folytatott toborzás azonban rövid idő alatt megváltoztatta a helyzetet.[54] A rendelkezésre álló erők zömét, olasz tisztek parancsnoksága alatt a magyarországi hadszintéren összepontosították.[55]

Itt május végén a magyar hadseregparancsnokság adatai szerint az ellenség csoportosítása a következő volt: Munkács—Ungvár—Sátoraljaújhely térségében a 3. légiós hadosztály hat-hét zászlóaljjal, Kassa—Sajószentpéter észak—Rozsnyó körzetében a 6. hadosztály (tizenkilenc—huszonöt zászlóalj) és a 3. légiós hadosztályból megerősítésül ideszállított nyolc—tíz zászlóalj volt. Rimaszombat—Losonc között a 3. (hét—nyolc), a 4. (hét—nyolc) és a 2. (nyolc—kilenc) dandár állott. Végül az Ipoly és a Duna mentén a 7. légiós hadosztály tizenegy—tizenkét zászlóalja védett.[56] Az ellenség erejét tehát hatvan—hetvennyolc zászlóaljra becsülte a hadseregparancsnokság.

Május 31-ig a cseh csapatokat olasz tisztek vezették, de a súlyos vereségekért őket okolták, ezért a parancsnokságot francia tábornokok vették át.[57] A nyugati frontszakasz — amihez Losonc környéke is tartozott — parancsnoka Mittelhauser, míg a keletié Hennocque tábornok

[52] HIL. VHP. 50. 523/161. A hadseregparancsnokság II. (hírszerző) csoportjának május 23-i összefoglaló jelentése.

[53] A francia légió Philipe ezredes parancsnoksága alatt a 21., 22., 23. ezredből az olaszországi légió a 31—35. és a 39. ezredből állott Piccione tbk. vezetése alatt. Mindkét légió felszerelése, kiképzése, harcedzettsége kifogástalan volt. Az oroszországi légió ezidőben még nem érkezett be.

[54] Május elején a cseh hadsereg a nemzetőrökön kívül már 78 gyalogzászlóaljjal, 36 üteggel, 8 lovasszázaddal, 27 gyalogosított lovasszázaddal, műszaki, híradó és egyéb különleges alakulatokkal rendelkezett.

[55] Május elején 54 gyalogzászlóalj, 28 üteg és több lovasszázad volt a magyar arcvonalon.

[56] Kerekes: Magyarország forradalmi harcai. Kézirat XI. kötet. 682. old.

[57] HIL. VHP. 602/16.

lett. A Losonc körül működő három önálló dandárból megalakították a 4. hadosztályt Schneidarek tábornok parancsnoksága alatt. A fővezérséget pedig Pellé vette át.[58]

A magyar támadás megindulása éppen a parancsnokságok átadását zavarta meg s így szerencsésen kihasználta a vezetés átmeneti lazulását, ami az ilyen esetek elkerülhetetlen velejárója.

A 3. vörös hadosztály sávjában is hasonló volt a helyzet. A hadosztály jobb szárnyán a Schobel alezredes parancsnoksága alatt álló 3. csehszlovák dandár működött. E dandár a két vörös hadosztály csatlakozásánál, Feled—Rimaszécs—Bánréve körzetében a Rima vonalán vetette meg a lábát. Várgede—Füleksávoly—Galsa között felderítőink a 4. dandár erőit állapították meg. Itt a magyar csapatok a 3. és 93. cseh ezred részeit, a 14. szokol zászlóaljat és a III/4. zászlóalj erőit derítették fel. Várgede—Rimaszombat között egy, Losonctól északnyugatra négy ellenséges üteg volt tüzelőállásban. Valahol a dandár mélységében pedig ott állt a 67. cseh gyalogezred. A dandárparancsnok, Vatruba ezredes, harcálláspontja Osgyánban volt.

Losoncnál és attól délre az Ipoly vonalán a 71. ezred egy zászlóalja, valamint a 3. és a 8. ezred részei védtek egy üteggel megerősítve. Ezekhez csatlakozott Szécsénytől északnyugatra 4. ezred két zászlóalja egy üteggel. Ezek a csapatok a 2. cseh dandár kötelékébe tartoztak. Ennek parancsnoka Hanák ezredes volt.[59] Mindhárom dandárt ideiglenesen Letovszki altábornagy irányította, akinek közvetlen elöljárója a 7. hadosztály eddigi parancsnoka Burian tábornok volt.[60]

Felületes olvasásra kissé fölöslegesnek tűnik a parancsnoksági viszonyok ily részletes tárgyalása, de minden katonaviselt ember jól fel tudja mérni ennek jelentőségét. Véleményem szerint a vezetők személyének megváltozása — éppen a legdöntőbb időben — lényegesen befolyásolta a harcok kimenetelét.

A csehszlovák ezredek szervezése eredetüktől függően más és más volt. Például a 18. ezred három zászlóaljból állt, zászlóaljként három századdal. Minden században 130—150 harcos volt két géppuskával. A 21. francia légiós ezrednek szintén három zászlóalja volt. A zászlóaljak a három lövész századon kívül azonban egy géppuskás századdal is rendelkeztek. Míg az első két zászlóaljnak francia, addig a harmadiknak olasz felszerelése volt.

A 34. légiós ezred ezzel szemben három lövész és egy géppuskás zászlóaljból állt. Így az ezred — a lövész zászlóaljak géppuskás századait is beszámítva — hét géppuskás századdal, mintegy 54 géppuskával rendelkezett.[61]

[58] Február elején ötven tisztből álló francia katonai misszió alakult Prágában. A misszió parancsnokát, Pellé tábornokot május 26-án a csehszlovák hadsereg vezérkari főnökévé, majd június 4-én főparancsnokává nevezték ki. Bujac: Précis de quelques campagnes d'apres guerre. L'occupation de la Slovaquie. Mai—juin. 1919. — La France Militaire, 1930. jan. 17., febr. 4.

[59] HIL. VHP. 51. 601/13.

[60] HIL. VHP. 50. 530/162.

[61] HIL. VHP. 51. 601/13.

A Losonc környékén harcoló dandárok „ezred, zászlóalj, század, valamint a tüzérezred és ütegek szervezése kisebb eltérésektől eltekintve ugyanaz, mint a volt Monarchia hadseregének közelmúltbeli szervezete volt..."

Általában a „fegyverzet, felszerelés, lőszer, élelem, egészségügyi felszerelés, vonat igen jó és tökéletes, sőt napról-napra javul. A vonatnál az országos járművek a legkisebb szükséges mérvre szoríttatnak, mert minden szervezetnél már bőséges autóparkok állnak rendelkezésre...

A hangulat mindenütt igen emelkedett és bizakodó, sőt a csapatoknál is igen jónak mondható. A bolsevik eszmék nem terjednek..."[62]

Ez utóbbi megállapításnak némileg ellentmondott a cseh sajtóiroda 25-én kelt hivatalos jelentése, mely szerint „Kassától délre magyar bolsevisták által előidézett lázadás van, melynek letörésére a szükséges intézkedések megtétettek."[63]

Az antant propaganda a „barbár magyarokba oltott vörösök" állítólagos kegyetlenkedéseiről szóló rémmesékkel tömte tele a cseh katonák fejét. A hírverés oly sikerrel járt, hogy Ripka cseh százados, aki „a Kisterenyénél operált II/1. zászlóalj parancsnoka volt és V. 19-én Ivádon magyar fogságba került, azt beszéli, hogy zászlóaljának több tisztje, történetesen a segédtisztje is, a helyszínen öngyilkos lett, nehogy a magyar hadifogság borzalmait kénytelenek legyenek végig szenvedni."[64]

Az ellenség szándékáról a hadseregparancsnokság aránylag keveset tudott. A felfogott rádiótáviratokból kiderült, hogy egyrészt Miskolctól északra, ellenlökésekkel tarkított makacs ellenállást terveznek és ezzel párhuzamosan utasítást adtak a védőállások kiépítésére.[65] Másrészt elhatározták a főerők Kassa környéki összpontosítását.

Azt is tudták, hogy a cseh parancsnokság legalább is sejti a készülő támadást, mert az ellenséges felderítés már jelentette, hogy Párkánynál és az „Ipoly szakasszal szemben a magyarok jelenleg nagyobb erőket koncentrálnak."[66]

Ennek ellenére csak kisebb ellenintézkedések történtek, ami az erőviszonyokat lényegében nem változtatta meg. A 7. cseh hadosztály és a losonci csoport közelebb hozta harcászati tartalékait és gyors ütemben folyatta az Ipoly átjárók korábban megkezdett megerősítését.

Néhány, a tanulmány szempontjából fölösleges részlettől eltekintve, a támadás megindulásakor ennyit tudott a 3. hadosztály parancsnoka az ellenségről. De nem sokkal több adat állt a hadseregparancsnokság rendelkezésére sem. Mégis ezeknek az eléggé hiányos adatoknak alapján kellett a tanácshatalom számára szinte létfontosságú elhatározásra jutni.

Az általános hadászati helyzet is elég aggasztó volt. Igaz, hogy a román erőket a Magyar Tanácsköztársaság tehermentesítésére indított

[62] HIL. VHP. 50. 523/161.
[63] HIL. VHP. 50. 526/19.
[64] HIL. VHP. 50. 523/161.
[65] HIL. VHP. 50. 526/19.
[66] HIL. VHP. 50. 528/18.

szovjet támadás némileg lekötötte,[67] és a Tisza vonalat aránylag könnyen lehetett védeni. Temesvár miatt román—jugoszláv, Trieszt kérdésében pedig olasz—jugoszláv viszály volt kibontakozóban. Ezzel szemben a franciák Szeged környékén jelentős erőket összpontosítva támadásra készültek.[68] Ez azonban inkább csak fenyegetés jellegű volt, mert a párizsi „Négyek tanácsa" még nem döntött Magyarország kérdésében. Mindezek a tények ingodozóvá tették a Vörös Hadsereg parancsnokságot, amelyik szívesen kihasználta volna a kedvező helyzetet, de nem akarta kisszámú, oly nagy nehézségek árán megteremtett tartalékát kockáztatni. Az ingadozó mérleg serpenyőjét a III. hadtest javaslata a támadás oldalára billentette. A javaslat abból az igen merész, de nem minden alapot nélkülöző feltevésből indult ki, „hogy a franciák mindaddig nem támadnak, míg erre részükről nem provokáltatnak..."

Majd így folytatta „... a déli arcvonalon csakis annyi erő volna visszahagyható, amennyi a ... megfigyelő (kordon) szolgálatra elengedhetetlenül szükséges."

Az így felszabadított csapatok és a tartalékok zöme „... akár a románok, akár a csehek ellen volna alkalmazandó, amelyekkel szemben... kétségtelenül katonai és ennek hatása alatt politikai sikereket érhetünk el."

„... bizonyos, hogy a Tisza (átkelés) forszírozása nehezebb, mint Felső-Magyarország felszabadítása, ahol erőink jelenlegi csoportosítása és részben sikeres harcai az offenziva megkezdésére már alapot nyújtanak."

„Javaslatom tehát, hogy az 1., 3., 5. hadosztályokból, megerősítve az ezen területre vonandó 4. és 6. hadosztállyal, valamint még esetleg rendelkezésre álló tartalékokkal — egy északi támadó csoport létesítessék, mely Zsolna, vagy pedig Kassa általános iránnyal az offenzivát mielőbb kezdje meg.

A Kassa-i irány előnyei: az orosz vörös hadsereggel való összeköttetés helyreállításának mielőbbi lehetősége — valamint az offenziva sikere esetén a könnyebb átcsoportosítás Csap környékén a Tiszántúl felszabadítására."[69]

Ha egy kicsit végiggondoljuk a hadtest javaslatát, láthatjuk, hogy magába foglalja mindazokat az elemeket, melyek alapján az északi hadjárat nagyszabású hadműveletei kialakultak. Így tehát megtalálhatjuk

[67] Lenin május 15-én a következő táviratot intézte Kun Bélához: „Tegnap ukrán csapatok a románokat legyőzve, átlépték a Dnyesztert." — Lenin Magyarországról. Szikra 1954. 96. old. — Igaz, a siker nem volt tartós. A szovjet hadsereg Grigorjev atamán lázadása és Petljura előnyomulása miatt nehéz helyzetbe került és visszavonulásra kényszerült. Kun Béla: A Magyar Tanácsköztársaságról. Kossuth 1958. 449. old. — Azonban ez a részletsiker némi eredményekre vezetett. Május 17-i hírszerzői jelentések szerint Debrecen és Nyíregyháza környékéről Beszarábia és Tarnopol felé szállították el a román csapatok zömét. E városokban csak helyi szolgálatra alkalmas osztagok maradtak vissza. — HIL. VHP. 48. 517/170. hírsz.

[68] A francia támadási készülődés nemcsak rémlátás volt, ahogy napjainkban többen látják. Ezt megerősíti Mardarescu, az akkori román főparancsnok könyve: Az Erdély elfoglalásáért folytatott hadjárat és Budapest megszállása. 1918—1920.

[69] HIL. VHP. 70.

az erők döntő többségének északi összpontosítását, a többi arcvonalak elhanyagolását és a kassai főirány kiválasztását.

A kérdés még sem volt ilyen egyszerű. A III. hadtest memorandumában a tagadhatatlanul kiváló éleslátással összeállított katonai szakszempontok mellett a személyi kérdéseknek is volt némi szerepük. A javaslat kidolgozásában a parancsnokkal, Landler Jenővel együtt jelentős mértékben részt vett a hadtest nagyravágyó vezérkari főnöke Julier Ferenc is, aki később árulónak bizonyult. Az is kétségtelen, hogy a memorandum szerint végrehajtott támadásba döntő szerep és ezzel sok dicsőség jutott volna a III. hadtestnek és természetesen annak vezérkari főnökének is. Ez azonban egymagában még nem bűn és cseppet sem csökkenti a javaslat értékét.

A Hadügyi Népbiztosságról Tombor Jenő, Szántó népbiztos útján a cseh burzsoá haderővel való végleges leszámolást ajánlotta. Szerinte a támadásnak az Ipoly mellől kiindulva Pozsony—Nyitra és Trencsén irányában kellene kibontakoznia. Ennek a javaslatnak kétségtelen előnye az volt, hogy sikeres előnyomulás esetén az ellenség Szlovákia kiürítésére kényszerül.

A hadsereg vezérkari főnöke Stromfeld Aurél a cseh hadsereg némi visszaszorítását tervezte, nagyjából a III. hadtest javaslata szerint, majd erői zömével a román intervenciós hadsereg ellen fordulva a Tiszántúlt kívánta felszabadítani.

A hadseregparancsnokság május 25-én kiadott előzetes intézkedése már ez utóbbi elhatározás jeleit tükrözte.

5. FEJEZET

Az északi hadjárat tervének kialakulása.

A hadseregparacsnokság előzetes intézkedése — a 3. hadosztály feladata — az intézkedés értékelése. A 3. hadosztály támadási sávja — csoportosítása. A támadás elhalasztása. Május 27-i támadási parancs — a 3. hadosztály feladata — a hadseregparancsnokság elhatározásának értékelése.

Május 25-én 12.30 h-kor adta ki a hadseregparancsnokság előzetes intézkedését, mely szerint elhatározta, hogy a „Tisza és Losonc között fekvő területen mindazon előkészületet megteszi, melyek egy esetleges nagyobb támadó hadműveletthez szükségesek."[70]

A terv szerint a főirányba működő III. hadtestnek zömével a Sajó és Hernád menti ellenséges állások áttörésére és Szerencs—Szikszó irányában való előnyomulásra, bal szárnyával pedig Rimaszombat elfoglalására kellett felkészülnie.

Ezzel párhuzamosan a 3. hadosztály feladata a következő volt:

„a) Halászi északi szegélyétől az Ipoly—Benapatak—Sid—Csákány puszta—Várgede vonalat megfigyelni.

[70] HIL. VHP. 521/11.

b) Losoncot birtokba venni.

c) Erőinek zömét Fülek, Rap, Mucsény területén összpontosítani akként, hogy ezeket az erőket Losonc irányába való további előnyomulásra vagy pedig vasúton való elszállításra lehessen felhasználni."[71]

A parancs a támadás kezdetét május 27-én 9 h-ban állapította meg. Tehát az előkészületekre aránylag igen rövid időt hagyott, ami érthető volt, hiszen a hadseregparancsnokság nem tudhatta, hogy a lélegzetvételi szünet meddig tart. A sávhatárok meghatározása a 3. hadosztály szempontjából igen érdekes volt. Az intézkedés, ha nem is sokkal, de csökkentette a hadosztály sávját, ezzel lehetővé tette az erők jobb kihasználását.

A parancsokból kiviláglott, hogy a hadseregparancsnokság még nem döntött hadműveleti tartalékai — a 4. és 6. hadosztály — bevetéséről, de egész sor intézkedés arra vallott, hogy nagyobb szabású vállalkozásra készül. 25-én lázasan dolgoztak a gödöllői főhadiszállás géptávirászai. Parancs parancs után röpült szét minden irányba. A közelgő hadművelet előjelei nyomták rá bélyegüket minden intézkedésre. A légi felderítés pontosabb szabályozása, a hadseregközvetlen repülőcsoport megszervezése, vadászrepülők kikülönítése a III. hadtesthez,[72] a Dunahajóraj egy részének előretolása[73] és a 8. hadosztály készenlétbe helyezése jellemezték[74] e lázas tevékenységet.

A kiadott okmányokból még nem tűnt ki, hogy a hadseregparancsnokság célja korlátozott-e, vagy pedig távolabbi tervei is vannak. A 3. hadosztály feladatát azonban könnyű volt tisztázni. A hadosztálynak másodrendű irányba kellett támadnia. A közelebbi feladata Losonc elfoglalása volt. Majd két eshetőségre kellett felkészülnie: a további támadásra, vagy az elszállításra. Ez némileg megnehezítette az előkészületeket, mert többirányú, körültekintőbb törzsmunkát igényelt.

A hadsereg intézkedése szerint a hadosztály 55 km széles sávban működött, ami a mai, de az első világháborús katona szemével nézve is túl széles volt. Az oroszországi polgárháború és a Tanácsköztársaság honvédő háborújának viszonyai között azonban ha nem is kicsiny, de minden esetre normális sávszélességnek számított. A hadosztályhoz balról Hugyagnál szorosan csatlakozott az 1. vörös dandár, de a jobb szárny csatlakozását Feled—Várgede—Rimaszombat térségében aránylag erős ellenséges csoport veszélyeztette. Ez később sok gondot okozott a 3. hadosztály parancsnokságnak.

A főhadiszállás utasításainak végrehajtása során a 3. hadosztály megtette az előkészületeket Losonc elfoglalására. A hadosztály törzs 26-án Pásztóra települ át[75] és innen irányította dandárait. A 80. dandár Hugyag és Terbeléd között 35 km széles sávot kapott. Két zászlóaljának — még harc árán is — harcelőrsöket kellett felállítani az Ipoly parton, míg a fennmaradó három nemzetközi zászlóaljat, valamint az alárendelt három

[71] Uo.
[72] HIL. VHP. 49. 525.
[73] HIL. VHP. 49. 525/15.
[74] HIL. VHP. 49. 525/13.
[75] HIL. VHP. 49. 100 a/22.

ütegből álló tüzércsoportot Salgótarján—Lapujtő—Karancság körzetében kellett összpontosítania.[76]

A 46. dandár hat zászlóaljával és négy ütegből álló tüzércsoportjával 20 km széles sávot kapott.[77] Ez a dandár ereje zömét Fülek—Somosújfalu körül összpontosította, míg részeivel folytatta az előnyomulást Losonc és Feled irányába. A felderítőink több helyen erős ellenállásba ütköztek. Perse alól az ellenséges tüzérség tűzösszpontosítása visszavonulásra kényszerítette a 6. páncélvonatunkat. Balogfalván, Guszonán járőrcsatározás folyt. Fülekkelecsényben, Rappon, Tarnócon és Nógrádszakálban levő állásait az ellenség makacsul tartotta. Mindezzel azonban lényegesen nem befolyásolta a 3. hadosztály előkészületeit.

A 3. hadosztály a rendelkezésre álló, aránylag rövid idő alatt, ha nem is tökéletesen, de a szükségnek megfelelően fel tudott volna készülni a támadásra. A többi magasabb egységnél azonban más volt a helyzet. Ezt a hadseregparancsnokság is belátta, ezért a támadás kezdetét két nappal elhalasztotta.[78] A halasztásban közrejátszott az is, hogy az általános katonapolitikai helyzet tisztázódása igazolni látszott az eddigi feltevéseket[79] és ez a főhadiszállást további lépésekre késztette.

A főparancsnokság folytatta a tartalékok előkészítését, ezért a 2. dandár csapatainak kiegészítését sürgette,[80] a főirányba működő erők ellátásának biztosítására pedig Miskolcon hadtáp állomásparancsnokság felállítását tervezte.[81]

Így bár tovább érlelődött, de még mindig nem alakult ki véglegesen a hadseregparancsnokság elhatározása.

Május 27-én azonban megtörtént a döntés. Az alárendelt egységeknél monoton kopogással végtelen papírszalagokat hánytak ki a géptávírók. Csörögtek a távbeszélkészülékek és a bóbiskolásból felriadt ügyeletes tisztek lázasan jegyezték a parancsot. „A hadseregparancsnokság szándéka a cseh—román erők belső szárnyát áttörve a cseheket megverni és azután a Tiszán átkelve a román haderő ellen fordulni..."[82]

A főhadiszállás lázasan dolgozott. Parancsai nyomán katonavonat katonavonat után robogott a májusi éjszakában, mindig észak felé. A fél-

76 HIL. VHP. 100. 144/11.
77 HIL. VHP. 100. 1. tü. védőcsop. ság.
78 HIL. VHP. 50. 526/21. leadva 26-án 10.30 h-kor.
79 „A szerbek eltolása mutatja, hogy ők egy Magyarország ellen induló támadáshoz csatlakozni nem akarnak...
Beérkezett hírek, valamint az újsághírek arra engednek következtetni, hogy Magyarország sorsa eldöntetlen. Ezen kérdés jelenleg két nagyhatalom különböző véleménye és célja között lebeg. Egyrészt Franciaország, mely fegyverrel akar közbelépni... másrészt Anglia, mely féltékenyen nézi a franciák keleten történő módfeletti terjeszkedését, éppen ezért a fegyveres beavatkozást ellenzi... Ily helyzetekben határozott cselekvésnek rendesen sikerre van kilátása." A hadseregparancsnokság politikai összefoglalója május 26-ról. HIL. VHP. 50. szám nélkül.
A szovjet—román arcvonalról a hadseregparancsnokság a következőket tudta: „Tiraszpol környékén nehéz harcok. Az oroszok azon jelentéseit, hogy a Dnyeszteren átkeltek a románok, cáfolják. Látszólag a front még mindig a Dnyeszter mellett húzódik. Odessza birtoka kétséges. A várost a reakciónárius Grigorjev tartja birtokában." HIL. VHP. 50. 526/11.
80 HIL. VHP. 50. 526/16.
81 HIL. VHP. 50. 526/426.
82 HIL. VHP. 50. 527/22.

tett hadműveleti tartalék a 4. és 6. hadosztály ezredei vonultak Miskolc alá.[83]

Szervezési intézkedések egész sora röpült szét. Páncélvonatra, műszaki csapatokra, lovasságra és új tartalékokra volt szükség.[84] Ezt pedig elő kellett teremteni a föld alól is. De gondoskodni kellett a főcsoportosítás légi biztosításáról, — amit a 8. vadászrepülő századnak kellett ellátnia[85] és a Tisza arcvonalon veszélyes közelségben levő román hadsereg lekötéséről is. Ez utóbbi feladat végrehajtására az I. hadtestnek tüntető támadásokat kellett végrehajtani.[86]

A fővezérség támadási parancsa az előzetes intézkedésnél jóval nagyobb feladatokat szabott ki. Így a főerőnek — a III. hadtestnek Sátoraljaújhely—Kassa—Szepsi vonalat kellett elérnie. Az 5. hadosztálynak Rimaszombat elfoglalása után zömét tartalékként kellett visszatartani. Az előnyomuláshoz — az eddigiekkel szemben — az 1. dandárnak is csatlakoznia kellett.

A parancs a 3. hadosztály feladatát a következőképpen szabta meg: „29-én Losoncot megszállni és a (város) bevétele után azonnal (ki) válogatott csapatokból összeállított különítményt Zólyomra előretolni. A hadosztály zöme ugyanúgy, mint az 5. hadosztályé, szintén hadseregtartaléknak számít és Losonc környékén helyezendő el. A hadosztály zömének feladata egyelőre az Ipoly északi partján álló cseh erőket végleg visszavetni és lehetőleg megsemmisíteni.[87]

Mindezekből látszik, hogy a hadseregparancsnokság a cseh intervenciósokra gyors, erőteljes csapást akart mérni. Azután minden erejét — valószínűleg a 3. hadosztály zömét is — a román burzsoá hadsereg ellen akarta összpontosítani. Az ilyen elhatározás — melyre rendszerint a belső hadműveleti vonalon működő gyengébb fél kényszerül — önmagában véve helyes. Módot ad a túlerőben levő erők részenkénti megsemmisítésére. De igen nagy kockázattal is jár, mert hallatlanul nagy követelmények elé állítja az alárendelt csapatokat és parancsnokságokat egyaránt. Ezt a főhadiszállás is nagyon jól tudta, ezért leszögezte, hogy „ezzel az intézkedéssel az összes tartalékait egy határozott célra bevetette, így ezen hadműveletek sikerétől igen sok függ. Elvárja tehát a hadseregparancsnokság, hogy úgy a parancsnokságok, mint a csapatok a legnagyobb eréllyel, körültekintéssel és sablonoktól ment merészséggel hajtják végre a fenti irányelveket."[88]

Szerencsés volt a főcsapás irányának kiválasztása is. A széles Hernád völgy kedvező terepviszonyai, az aránylag sűrű út és vasúthálózata, túlnyomórészt magyar lakossága és viszonylag nagyszámú ipari proletáriá-

[83] HIL. VHP. 50. 527/22.
[84] A hadseregparancsnokság páncélvonatot kért a Hünb-től HIL. VHP. 50. 527/9. műszaki csapatok szervezésére intézkedett 527/4, az I. hadtest műszaki csapatai átcsoportosítására adott parancsot, 527/15. Szolnokra páncélos csónakot irányított 527/8. Vasútépítő csapatokat helyezett menetkész állapotba 527/14, lovasság szervezését sürgette 527/3. és értesítette a 2. dandárt, hogy jún. 2-től bevetésre kerülhet 527/18.
[85] HIL. VHP. 50. 527/2.
[86] HIL. VHP. 50. 527/21.
[87] HIL. VHP. 50. 527/22.
[88] ugyanott

tusa — mely egyrészt nemzeti, másrészt osztály szempontból szimpatizált a Vörös Hadsereggel — mind figyelemre méltó előnyöket jelentettek. Ezenkívül a főcsapás a Kassa körül összpontosított ellenséges főerőt érte, és módot nyújtott a cseh—román haderők csatlakozó szárnyának szétvágására. Végül lehetőséget — igaz csak igen távoli lehetőséget — nyújtott a szövetséges orosz Vörös Hadsereggel való egyesülésre.[89]

A másodrendű irányokban működő 1. dandár 3. és 5. hadosztálynak feladata az ellenséges tartalékok lekötése volt. Ezek közül a legjelentősebb erőt a 3. hadosztály képviselte, igaz neki jutott a legnehezebb feladat is.

A hadjárat még az első világháborús szemszögből nézve is igen nagyszabásúnak készült. Mintegy 250 kilométer szélességben az első lépcsőben négy hadosztállyal és egy dandárral, a második és harmadik lépcsőben pedig egy-egy hadosztállyal és egy-egy dandárral indult harcba a Vörös Hadsereg. A tüzérségnek, a páncélvonatoknak, a légierőknek és a Dunahajórajnak kb. 80—90%-a támogatta az előretörést. Igaz a roham megindulásáig még volt egy kis tétovázás. A III. hadtest kérésére a támadás kezdetét 30-án 6 h-ra halasztották el. Akkor azonban a Dunától a Tiszáig felmorajlott a front, a támadást előkészítő lövegek százainak diadalmas mennydörgése hirdette, hogy megkezdődött a győzelmes északi hadjárat.

6. FEJEZET

A 3. vörös hadosztály támadási előkészületei.

A hadosztályparancsnok elhatározása — a 80. és 46. dandárparancsnok harcparancsa. A tüzérség — páncélvonatok — műszakiak és repülők feladatai. Az anyagi ellátás. A hadosztályparancsnok elhatározásának — a parancsnoki és a harcos állománynak értékelése.

Losonc felszabadítása, a szinte elérhetetlennek tűnő vágyálom — ami már hetek óta újból és újból felbukkant a Salgótarján körül működő magasabb egységek harcparancsaiban[90] — a cseh támadás elhárítása után érintésnyi közelbe került. Érthető tehát, hogy a 3. vörös hadosztály vezetése már jóval a támadási parancs megérkezése előtt körültekintő gondossággal igyekezett a rég óhajtott feladat megoldására felkészülni. A hadseregparancsnokság előzetes intézkedése, majd a támadási parancsa csak újabb lökést adott ezeknek a munkálatoknak. A hadosztály fokozta felderítését, folytatta csapatai rendezését és csoportosítását. A felderítés

[89] Az orosz Vörös Hadsereg csapatai ebben az időben a Dnyeszter mellett, tehát majdnem 500 km-re állottak. Az egyesülésre reális lehetőség csak 1920-ban a szovjet—lengyel háború során nyílott volna. A Magyar Tanácsköztársaság azonban eddig nem tudott kitartani.

[90] A 6. hadosztály még május 10-én parancsot adott Losonc elfoglalására. HIL. VHP. 46. 510/23.

A 3.ho. helyzete május 29-én 21.00-kor és hop. elhatározása.

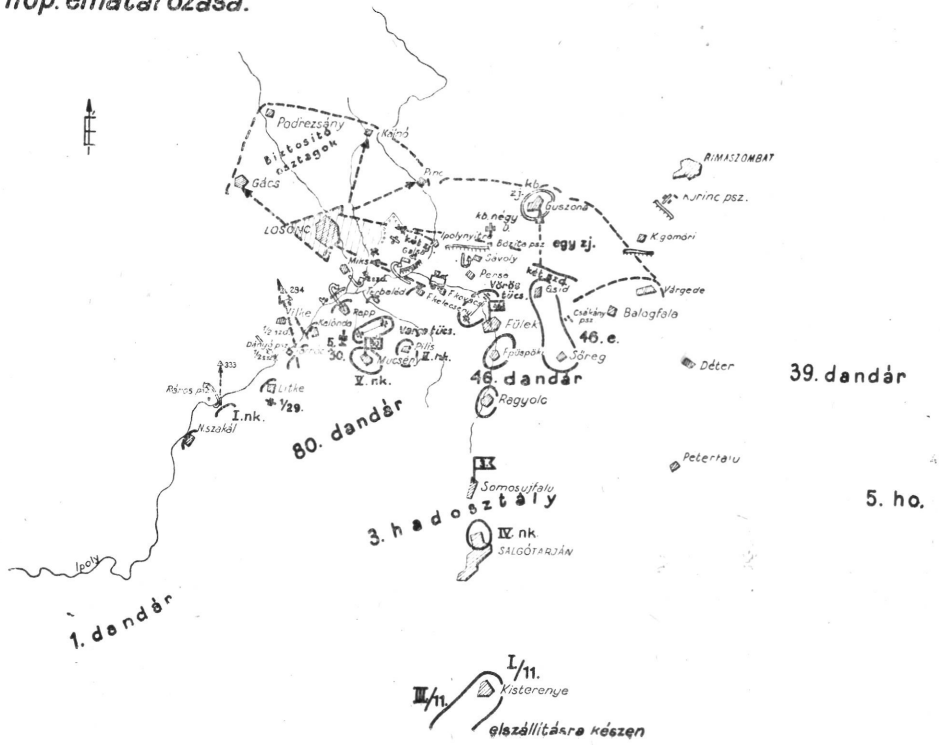
Podrezsány
Bikbosító rádzagon
Krinó
Gács
LOSONC
Ipoly
Miksa
Kabelac
Kabelac
Kabelac

szinte óráról órára újabb részletadatokat szolgáltatott, de ezek csak kiegészítették és nem változtatták meg az ellenségről eddig alkotott képet.[91] Az átcsoportosítás pedig, melynek végeredményeként az arcvonalat négy zászlóaljjal megfigyelték és a csapatok zömét tartalékba visszatartották, a parancsnokság számára, bármely terv végrehajtásához szabad kezet adott.

Hadosztályparancsnok elhatározását 27-én 22.40 h-kor jelentette a hadsereg törzsnek.[92] Az elhatározás szerint — mely lényegében véve az előnyomulás kezdetének elhalasztása után sem változott meg[93] — a két dandár egymás mellett támad. A hadosztály jobb szárnyán a 46. dandár, tőle balra a 80. dandár. A főcsapást az előbbi mérte.

A támadást reggel 5 h-kor a 80. dandár bal szárnyán álló I. nemzetközi (orosz) zászlóaljaknak kellett megkezdeni. A zászlóalj csak korlátozott feladatot kapott, előnyomulásának célja csak az ellenség figyelmének lekötése volt. A későbbiek során azonban ennek a zászlóaljnak a dandár főirányába működő csapatok bal oldalát kellett fedeznie. 7 h-kor első lépcsőben a III. nemzetközi (magyar) és ennek jobb szárnya mögött az V. nemzetközi (német) zászlóaljjal a dandár zöme indult támadásra. Az Ipoly átkelés után mindkét zászlóaljnak Losonc felé kellett fordulnia.[94]

A II. (német) és IV. (székely) nemzetközi zászlóaljak tartalékban maradtak.[95] A dandárt a két ágyús és egy tarackos ütegből álló „Varga tüzércsoport" támogatta. Mégpedig az I/29. ágyús üteg az I. nemzetközi zászlóaljat, a másik két üteg pedig a zömöt.

A 80. dandár támadásával egyidőben kellett megkezdődni a 46. dandár tüzérségi előkészítésének, mialatt a páncélvonatok Losonc irányába kifutást kíséreltek meg.

A hadosztály főirányába előretörő 46. dandár támadása csak egy órával később kezdődött, természetesen erős jobb szárny biztosítás mellett. A III/46. zászlóaljnak északról, az I. (salgótarjáni) munkás zászlóaljnak pedig a szomszédos 5. hadosztállyal együttműködve északnyugatról kellett fedezni a főtámadó csoportot. Ezalatt a 46. ezred fennmaradó két zászlóaljának északkeletről, míg a 101. ezrednek keletről kellett Losoncra törnie.

Tartalékként az V. vadász zászlóalj maradt vissza. A támadást a „Veres tüzércsoport" (II/30. tüzérosztály) egy ágyús, három tarackos és egy nehéz tarackos üteggel támogatta. Az elsőnek közvetlen irányzással kísérő ütegként kellett működnie, míg az utolsó feladata az ellenséges tüzérség elleni harc volt. A tüzérségi előkészítés két szakaszra oszlott:

a) a páncélvonatok kifutásának támogatása és az ellenséges tüzérség elleni harc,

[91] Utasítás a felderítésre: HIL. VHP. 99. 1. nk. e. 27. e. pcs. Felderítési adatok jelentése: 527/2, p/18, 104 s/1, 102 p/3, stb. valamennyi az 50. csomóból.

[92] HIL. VHP. 50. 102/10.

[93] HIL. VHP. 50. 104/15

[94] A 80. dandár harcparancsa kiadva május 27-én 21.30 h-kor HIL. VHP. 100. 148/1

[95] Ebben az időben az 1. (későbbi számozás szerint 26.) nemzetközi ezred parancsnoka Szántó Zoltán volt. HIL VHP. 99. A 2. (27.) nemzetközi ezredparancsnokság Salgótarjánba már beérkezett. HIL. VHP. 50. 529/9.

b) a gyalogság térnyerésének biztosítása, a Losonc előtt és Fülektől északra húzódó magaslatokon beásott ellenség leküzdése.[96]

A város elfoglalása után az ellenlökések elhárítására Losonctól északra és nyugatra kb. 10 km-re különítményeket akartak előretolni. A terv szerint a támadással kapcsolatos műszaki munkákat a 11. árkász, míg a repülőfeladatokat a 4. repülő századnak kellett megoldania.

A felkészülés során a hadosztály és dandár harcálláspontokat előrehozták. A parancsnokok szemrevételezték a terepet, megbeszélték az együttműködés módjait. Gondoskodtak az anyagi ellátásról is.

Előre nem látható esetekre minden harcosnak, csak külön parancsra felbontható, két napi tartalék élelemadagot osztottak ki. Kiegészítették a ruházatot, felszerelést és a lőszert.[97] Zászlóaljanként kötözőhelyeket, Salgótarjánban és Füleken pedig ideiglenes tábori kórházat rendeztek be.

A hadosztályparancsnok elhatározását és a hadosztály felkészülését értékelve igen érdekes megállapításokra juthatunk.

1. A támadást időben és térben tagozták (a terv szerint az I. nemzetközi zászlóalj 5 h-kor, míg a főtámadó csoport csak 8 h-kor indul meg), ezzel azonban le akarták kötni az ellenség figyelmét és tartalékai elaprózására, illetve korai és mellék irányba való bevetésére akarták kényszeríteni.

2. A hadosztályt félkörbe ellenséges állások vették körül, a parancsnokság mégis — bár aránylag erős szárnybiztosítással — kétoldali átkarolással akarta Losoncot elfoglalni.

3. A csapatoknak harc közben bekanyarodva igen bonyolult manőverekkel kellett feladatukat megoldani, ami a legkisebb zavar esetén is beláthatatlan következményekkel járhatott volna.

A parancsnok tehát, az amúgy is bonyolult helyzetben szép, de igen komplikált hadműveletet tervezett, mely inkább a katonai akadémiák harcászati foglalkozásaira való, mint a hadszintérre. Ott ugyanis a legegyszerűbb ténykedések a legalkalmasabbak, mert ezeknél a legkisebb a hibalehetőség. A parancsnok azonban — ha négyéves háborús tapasztalatai ellenére is ily kockázatos manővereket mert tervezni — mérhetetlenül bízhatott csapataiba, bár azok zömét csak néhány napja ismerte. Bizalmában nem is csalódott.

A lehetőséghez mérten igen sokoldalú, körültekintő és gondos előkészületek azt mutatják, hogy a bizalom mellett a vezetés igyekezett mindent megtenni a támadás sikeréért. Ennél a harccselekménynél, de az északi hadjárat kezdeti szakaszán a többi magasabb egységnél sem láthatjuk nyomát annak a csüggedésnek, közömbösségnek, rosszindulatnak, sőt sok esetben szabotázsnak, ami a volt tisztek magatartását jellemezte a tanácshatalom kudarcainak óráiban. Úgy látszik a támadás nagyszerűsége, legalább is ideig-óráig magával ragadta őket.

[96] 46. dd. harcparancsa HIL. VHP. 100. 527/31.
[97] Május 29-én a 3. hadosztálynál
minden puskára 250 db.
minden géppuskára 4500 db.
tábori ágyúra és tarackra 250 db.
és nehéz tarackra 113 db lőszer jutott.
Volt ezenkívül 3000 db. kézigránát is. HIL. VHP. 50. 104/13.

7. FEJEZET

Losonc felszabadítása.

A megindulási helyzet elfoglalása — az ellenség ellenintézkedése. Az I. nemzetközi zászlóalj támadása — a 80. dandár főerejének előnyomulása — a 46. dandár előretörése. A hadosztály harcbiztosítása a város elfoglalása után. A hadseregparancsnokság elhatározása — a 3. hadosztály parancsa — a zólyomi harcok kezdete.

Az utolsó éjszaka igen mozgalmas volt. A gyalogság hosszú sorokban botorkált a sötét ösvényeken, hogy időben elfoglalja a megindulási helyzetet. Néha halk parancsszavak hangzottak, itt-ott elfojtott káromkodások, egyszer-másszor megcsörrent egy szurony, különben néma csend volt. Végre pirkadt, sokak számára utoljára. A hajnali szürkületben 5.00-kor megindult az I. nemzetközi zászlóalj támadása. De vele egyidőben a Dunától a Tiszáig magyar, orosz, német katonák tízezrei indultak rohamra a szabadságért, a proletárhatalomért.

A 3. hadosztálynak az ellenség sok mozdulatáról aránylag tiszta képe volt, mert Várgede környékén az I. salgótarjáni munkás zászlóalj néhány leleményes katonájának sikerült bekapcsolni egy cseh távbeszélő vonalba és azután gyors egymásutánban szállították a lehallgatott híreket. A 7. ellenséges hadosztály parancsnoka, Burian tábornok már 7 h-kor aggódva közölte a losonci csoporttal, hogy a „magyarok Helemba és Letkés felé (az Ipoly mentén) támadtak. A mieink az ellenség erélyes csapása alatt visszavonultak."[98] Az 1. vörös dandár tehát már kezdeti sikereket ért el. Ugyanakkor Burian helyzetjelentést kért. De Letovszki altábornagy úrnak, sem közvetlen alárendeltjeinek nem sok ideje volt táviratokat firkálni.

Az I. (orosz) nemzetközi zászlóalj támadása már megindult. A zászlóalj két százada három géppuskával kezdte meg előnyomulását, amíg a harmadik századnak a parancs szerint a balszárnyat kellett biztosítania. A csehek makacsul védekeztek, de heves géppuska tüzük ellenére haláltmegvető bátorsággal rohantak előre az orosz harcosok. Bár sokan elestek és megsebesültek — köztük az egyik századparancsnok is — sikerült kikényszeríteni az Ipoly átkelést.[99] A Ráros pusztai ellenséges támpontot azonban csak tizenkét óra hosszat tartó makacs harcok után tudták felszámolni. Ennek elestével azonban ezen a szakaszon a cseh ellenállás megtört. Az orosz katonák megszállhatták a környező magaslatokat, hogy így biztosítsák a főerők harcát. [100]

A III. (magyar) és az V. (német) nemzetközi zászlóaljak előnyomulása Litke—Rapp vonalától 7.30 h-kor kezdődött. A támadás a bal szárnyon eleinte könnyen haladt előre, míg Rapp-nál igen erős volt az ellenséges ellenállás. 10 h-ig azonban mégis sikerült Vilkét birtokba venni. A csehek

[98] HIL. VHP. 50. 530/162.
[99] I. nk. zj. jelentései V. 30-án 6.30 h-kor és 8.15 h-kor. HIL. VHP. 99.
[100] I nk. zj. jelentése V. 31-én 3.00 h-kor. HIL. VHP. 99. A zászlóalj parancsnoka Kablukov kapitány volt.

Losonc elfoglalása.

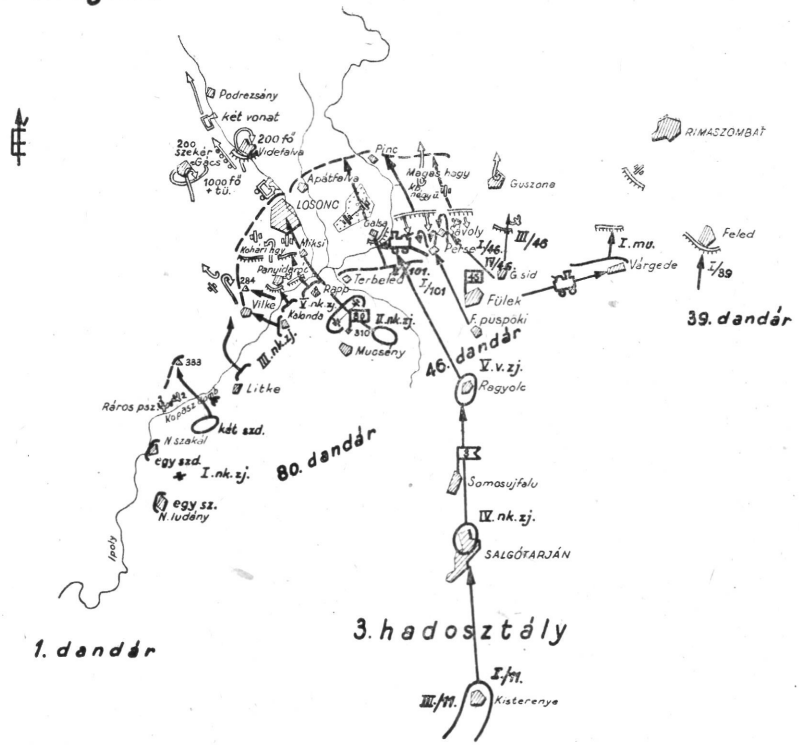

ezután Panyidarócon, majd onnan kiszorulva a Losonctól közvetlenül délre fekvő magaslatokon kíséreltek meg ellenállást kifejteni. Ez utóbbit csak hosszas harcok után 16 h körül sikerült megtörni. A dandárparancsnok ekkor a támadás meggyorsítására Rappon át Losonc irányába harcbavetette az eddig tartalékban levő II. (német) nemzetközi zászlóaljat. A friss erők meggyorsították a harccselekményeket és 19.45 h-kor a II/7. század harcosai benyomultak Losoncra.[101]

A cseh parancsnokság úgy látszik Losonctól északkeletre igyekezett keményebb ellenállást kifejteni, mert míg a jobb szárnyán levő csapatok hasztalan kértek segítséget, addig ide irányította tartalékai zömét, először két századot hat géppuskával, majd itt vetette be az egész 67. ezredet is. Balogfalva előtt pedig tüzérségük heves zárótüzet lőtt.[103] Valószínűleg a jobb szomszéddal akarták fenntartani az összeköttetést, még a város elvesztése árán is. Különben minden jel arra mutatott, hogy ez utóbbira már a támadás megindulása óta számítottak, mert felderítő repülőnk már 7.40 h-kor csak visszavonuló tehervonatokat és kocsioszlopokat látott. A pályaudvar pedig majdnem üres volt. [103]

A hadosztály főirányába — a tervtől eltérően — 9 h-kor kezdődött meg a 46. dandár előnyomulása, amelyik kezdetben aránylag könnyen tért nyert. Az előretörő csapatok azonban rövidesen a cseh erők makacs ellenállásába ütköztek. Bozita-puszta, Ipolynyitra, Galsa—Ipoly vonal előtt a támadás kb. 10 h. körül megakadt. Az összpontosított ellenséges tüzérségi tűz még a páncélvonataink előnyomulását is megakadályozta. Ekkor a dandárparancsnok a cseh állások kulcspontja, a Bozita-pusztai ellenséges állások ellen három zászlóaljat és négy üteget vont össze. Az erős tüzérségi előkészítés után 12 h-kor indított roham azonban összeomlott. Ugyancsak eredménytelen maradt a 14 h-kor megismételt támadás is. Bozita-pusztától keletre is heves harcok dúltak. A magaslatok többször gazdát cseréltek. Míg végre 17 h körül pergőtűzszerű tüzérségi támogatással és a tartalékok bevetésével indított támadásnak sikerült megtörnie az ellenséges ellenállást. 18 h-kor a csehek már mindenütt visszavonulóban voltak.[104] A harc tehát 19 h-ig mindenütt eldőlt, de korántsem volt rózsás a helyzet. A hadosztály a IV. nemzetközi zászlóalj kivételével minden tartalékát bevetette és a jobb szárnyán hatalmas hézag tátongott.

Itt az 5. hadosztály kötelékében működő 39. dandárnak kellett volna előnyomulnia. A túlerőben levő ellenség ellenállása miatt azonban az előretörés Várgede—Dabóca vonalban 19 h-kor elakadt.[105] A szürkület beállta-

[101] Az V. nk. zászlóalj jelentése V. 30-án 8.00 h-kor. HIL. VHP. 99. Az I. nk. ezred jelentése V. 30-án 16.30 h-kor ugyanott. A II. nk. zászlóalj jelentése V. 30-án 19.45 h-kor ugyanott.
[102] HIL. VHP. 50. 105. s./13. Lehallgatott távbeszélő parancsok 16.20 h-ig.
[103] HIL. VHP. 50. 105. s./13.
[104] 3. ho. helyzetjelentése 11 h-kor. 105/9.
3. ho. helyzetjelentése 18 h-kor. 105 s./16.
3. ho. helyzetjelentése 22 h-kor 105/ 24.
Összefoglaló jelentés a losonci harcokról 106. f./13. op. 50. csomó.
[105] HIL. VHP. 50. 530/8.

kor felújított támadás sem járt sikerrel. Ezért az 5. hadosztály kénytelen volt bal szomszédjától segítséget kérni.[106] A hadosztály erre a jobb szárnyán működő I. salgótarjáni munkás zászlóaljon kívül egy páncélvonatot különített ki a 39. dandár támogatására. A harc befejeztével a hadosztályparancsnok azonnal elért helyzetének megszilárdítására gondolt. Főleg Losonc birtoklását akarta biztosítani. Intézkedett a dandárok arcvonalának előretolására, a Zólyomra irányítandó különítmény összeállítására, új tartalék képzésére és a legerélyesebb felderítés bevezetésére.[107] Hadosztálytartalékként a 11. ezredet vonta előre.[108] Ez az ezred vasúti szállítással 22 h-ig Ragyolcot érte el és ott a hadosztályparancsnokság rendelkezésére állt.

Az általános támadás első napja a többi frontszakaszokon váltakozó szerencsével járt. A hadsereg főirányába működő III. hadtest csak egyik hadosztályával (6.) ért el némi sikereket, a második előnyomulás az erős ellenséges tűzben elakadt. Tőle nyugatra az 5. hadosztály jobb szárnyával átkelt ugyan a Sajón és Putnokot is elfoglalta, de közepe és bal szárnya kitűzött feladatát nem érte el, sőt kénytelen volt erősítést kérni. A 3. hadosztály, mint tudjuk, birtokba vette Losoncot, míg tőle délre az 1. dandár a Garamig jutott előre.[109]

Mindezt tekintetbe véve a hadseregparancsnokság úgy határozott, hogy a következő nap folytatja a támadást és tartalékait a főirányba küzdő III. hadtest támogatására veti be. A 3. hadosztály ugyanakkor azt a feladatot kapta, hogy zömét Losonc körül összetartva erős különítményt toljon előre Zólyomra. A 6. hadosztálytól ideiglenesen alárendelt csapatokat (46. dandár zöme) pedig vonja össze és készítse fel elszállításra.

A bal szomszéd 1. dandárnak kisebb különítményt kellett Zólyom felé előretolni.[110] A parancs végrehajtásának megkezdéséig azonban még hosszú idő telt el. Az ellenség néhány kilométerre Losonctól megvetette a lábát. Tüzérsége 31-én délután északnyugat felől erősen lőtte a várost, úgyhogy több ház kigyulladt. Felderítő jelentések szerint pedig Gács közelében mintegy 1000 főt — több löveggel — vontak össze.[111] „Az a benyomás, hogy az ellenség a visszavonulás dacára teljesen fegyelmezett, a feloszlás jelei nem mutatkoztak, erősítések beérkeztével komolyabb ellenállásra képes."[112]

[106] A kérés a hadseregparancsnokságra 22.46 h-kor, míg a 3. hadosztályhoz 23.40 h-kor érkezett be. HIL. VHP. 530/9.

[107] HIL. VHP. 77. 105/22.

[108] Ezt az eléggé leharcolt ezredet, mely kezdettől fogva a hadosztály kötelékébe tartozott, a hadseregparancsnokság utasítására a nemzetközi zászlóaljak beérkezésekor kivonják, majd Kisterenye körzetében pihentették, később ismét a 3. hadosztály rendelkezésére bocsátották.

[109] Összefoglaló helyzetjelentés V. 30-án 21 h. HIL. VHP. 50. 530/7.

[110] HIL. VHP. 50. 531/11.

[111] Összehasonlításul közlöm, hogy a 3. hadosztály összlétszáma május 31-én
7593 fő,
67 géppuska
11 tábori ágyú
16 tábori tarack (10 cm-es)
4 nehéz tarack (15 cm-es) és
2 páncélvonat volt. HIL. VHP. 50. 106. f./22.

[112] HIL. VHP. 50. 106/7.

A hadosztály mielőtt ez ellen az aránylag erős ellenséges csoport ellen folytatta volna támadását, igyekezett sorait rendezni, szárnyait biztosítani. Ezért a bal szárnyat széles arcvonalon biztosító I. nemzetközi zászlóalj osztagait Alsó Sztregováig előretolta.

Ez nem ment a legsimábban. Az ellenség heves ellenállását csak hosszú harcok után sikerült leküzdeni. A csehek még ekkor is három ellenlökéssel kísérelték meg a községet ismét birtokukba venni. Az orosz zászlóalj azonban megállta a helyét. Minden kísérletet visszautasított és mire leszállt az est, hét géppuska és nagymennyiségű egyéb zsákmány jutott a győztes kezére.

Az arcvonalat Losonctól délnyugatra a III., nyugatra a II. nemzetközi zászlóalj, attól északra és keletre a 101., majd a 46. ezred, végül Guszonna és Várgede között az I. salgótarjáni munkás zászlóalj harcosai tartották megszállva. A 46. dandár tartalékai — az V. vadász zászlóalj — Galsán, míg a 80. dandáré Losoncon (V. nemzetközi zászlóalj) és Rappon (IV. nemzetközi zászlóalj) voltak. 7 h-kor a IV/46. zászlóaljat egy üteggel megerősítve Osgyánon keresztül Rimaszombat irányába küldték ki. E zászlóalj támogatásával estig sikerült is a 39. dandárnak a várost birtokba venni.[113]

A hadosztályparancsnok vasúti szállítással Losoncra irányította a 11. ezredet azzal a céllal, hogy ott felváltsa az arcvonalban levő nemzetközi zászlóaljakat,[114] de előrevonta a hadosztály hadtápot[115] és gondoskodott az ellenség által megrongált vasutak helyreállításáról is. Nem kerülte el figyelmét a megszállt helységek rendjének és közbiztonságának biztosítása sem. Ezért — amellett hogy minden parancsában nyomatékosan felhívta alparancsnokai figyelmét ennek fontosságára — Losoncra 150 tábori vörösőrt küldött.

Ezek után a hadosztálytörzs a hadseregparancsnokság utasításának megfelelően intézkedett a további feladat végrehajtására. A május 31-én 23.18 h-kor kiadott parancs szerint „a hadosztály feladata a Losonctól északra álló ellenséget visszavetni és azt Zólyom felé tovább üldözni."[116] A 46. dandár csapatai ebben a vállalkozásban már nem vettek részt, hanem a Losonc—Füleki vasútvonal mentén kellett elszállításra gyülekezniök. Helyüket első lépcsőben a V. vadász és I. munkás, tartalékban pedig a III/11. zászlóalj vette át a 2. nemzetközi ezred parancsnoksága alatt.

A 80. dandár feladata volt, hogy megfelelő felderítés és erős tüzérségi előkészítés után a Losonc körül álló erőivel az ellenséget megverje és erős különítménnyel Zólyom felé előrenyomulva a cseheket erélyesen üldözze.[117] Az intézkedés nyomatékosan felhívta a figyelmet a főoszlop

[113] 3. ho. helyzetjelentései 8 h., 11 h., 18 h. és 22 h-kor. HIL. VHP. 50. 106. f./72., 106/9., 106, f. 15. és 106/17. Összefoglaló helyzetjelentés. HIL. VHP. 50. 531/8.
[114] HIL. VHP. 77. 106/14.
[115] H L. VHP. 77. 357/H.
[116] HIL. VHP. 50. 106. f./25.
[117] Az üldöző különítmény a IV. (székely) és V. (osztrák-német) nemzetközi zászlóaljakból, a 2/1. ágyús, a 3/17. tarackos ütegekből, a 6. és 8. páncélvonatokból, végül a 11. árkász századból állott. HIL. VHP. 100. 152/1.

biztosítására — mert az előnyomulást erdős, hegyes terepen kellett végrehajtani — és az összeköttetés felvételére az 1. dandár különítményével. A támadás június 1-én hajnalban megindult, áttörve a cseh állásokat. Ezzel azonban a losonci harctevékenység lezárult és megkezdődött a Zólyomért vívott küzdelem szakasza.

8. FEJEZET

A losonci harcok rövid értékelése.

A harccselekmény jelentősége — terv és végrehajtás. A vezetés — a tartalékok bevetése — nehézségek. A nemzetközi zászlóaljak szerepe.

Losonc és környékének felszabadítása az északi hadjárat egyik kiemelkedő eseménye volt. Nemcsak azért, mert fontos közlekedési csomópont, egy eléggé fejlett iparú város, a szlovákiai bányavárosok kulcsa került a vörös csapatok kezére, hanem azért is, mert a támadás megtervezése és végrehajtása szinte mintaszerű volt.

Igaz itt sem ment minden simán. De zökkenőmentesen még egy hadműveletet sem hajtottak végre a hadtörténelem során, legfeljebb békebeli gyakorlatoknál történt ilyesmi, de ott is csak a térképen folytatott foglalkozásoknál képzelhető el.

Itt azonban a „mutatós" kétoldali átkarolást éppen a főirányban akadályozta meg az ellenség ellenállása. A harccselekmény nagyszerűsége éppen abban mutatkozott, hogy a parancsnokság egy pillanatra sem jött zavarba. Míg a 46. dandár támadását északnyugati irányba erőltette, a másik irányba előnyomuló nemzetközi zászlóaljakkal vetette be a várost. A vezetés különben mindvégig szilárd maradt és a kezdeményezést egy pillanatra sem engedte át az ellenségnek. Mikor nagyjából egyidőben mindkét dandár támadása elakadt a Losonctól délre fekvő magaslatokon, illetőleg Bozita-puszta környékén, a hadosztályparancsnokság két tartalék zászlóalja (II. nemzetközi, V. vadász) bevetésével felújította a támadást. A tartalékok bevetése helyesen, egységesen és nem elaprózva, a legjobb időben történt. Ezért vezetett gyors sikerre az így megindított roham.

Hatalmas zsákmány volt a hadosztály méltó jutalma. 1000 országos jármű,[118] 10 vagon posztó, 10, majd Alsó Sztregovánál még 7 géppuska,[119] négy megrongált, de kijavítható löveg lőszerkocsival és egy külön lövegtalp,[120] ezenkívül igen sok élelem, lőszer és fegyver jutott a vö-

[118] MMI. Archívum A/II/2/221.
[119] HIL. VHP. 50. 106. f./13. 77. 357/34.
[120] HIL. VHP. 54. 618/120. t. ü.

rös csapatok kezére.[121] Mindezt aránylag kis veszteségek árán érték el. A 30-i harcokban a 3. hadosztály halottakban és sebesültekben kb. 54 főt vesztett,[122] a többi napokon természetesen sokkal kevesebbet.

Pedig volt „objektív" nehézség bőven. A vezetést a legminimálisabb technikai eszközök hiánya igen nehézkessé tette. „A hadosztálynak csak egy rossz autó állt rendelkezésére, a vasúti motor javítására Gödöllőre küldetett, a telefon anyag hiányos volt."[123]

A rossz híradási lehetőségek miatt, az egyébként igen jól működő tüzérség tűzvezetése nagyon merev volt. A páncélvonatok mozgását pedig a megrongált vasúti sinek és hidak korlátozták.[124]

A 3. hadosztály katonái és parancsnokai azonban minden nehézséget leküzdve megoldották feladatukat. Különösen a nemzetközi zászlóaljak harcosai állták jól meg a helyüket. „A nemzetközi zászlóaljak igen jók, nagy harci kedv, jó fegyelem",[125] így jellemezte őket a 3. hadosztály jelentése.

A proletár internacionalizmus szellemétől áthatott nemzetközi csapatok sokfelé harcoltak a Tanácsköztársaság frontjain és mindenütt megállták a helyüket. Losonc felszabadítása azonban még a nemzetközi zászlóaljak oly sok dicsőséggel teljes történetének is kiemelkedő eseménye. Nem hiába írta a 80. dandár jelentése:

„Az 1. budapesti nemzetközi vörös ezred II., III. és V-ik zászlóaljai a Losoncot szívósan és teljes elismerést méltóan védő ellenségre való támadásnál egymással vetélkedve harcoltak Különösen elismerést érdemel a rapi hidakat rohamozó 11. század és az I. (orosz) zászlóalj Vilke—Panyidaróc elleni ellenséges ágyútűz alatt végrehajtott merész támadása. A II. zászlóalj 6. századának Rapptól nyugatra való energikus beavatkozása is kiemelkedő, mert nagyban elősegítette Losonc gyors elfoglalását."[126]

Ez szinte jelképe lett közös harcunknak. Sok nép fiai, sok nyelvvel, de egy szívvel küzdöttek akkor és küzdenek ma közös célunkért, a Tanácsköztársaság eszméinek végső diadaláért.

[121] HIL. VHP. 77. 357/34. A hadosztályparancsnokság június 3-án a következő részleteket jelenti a további zsákmányról:
„Szövetanyagban
63 000 m kész szövet,
4500 m szövet kikészítés előtt,
40 vagon és 9 100 kg fonal,
45 vagon és 48 000 kg I. o. gyapjú,
15 vagon és 218 000 kg rongy,
2 vagon posztógyártáshoz szükséges anyag.
Elelemben
220 q főzőliszt,
20 q árpaliszt,
90 q tengeriliszt,
60 q zab,
100 q cukor,
320 q só,
80 q szappan,
60 q sózott hús,
2500 db kenyér. Ezek a készletek a cseh hadsereg részére voltak rendelve" HIL. VHP. 51. 109/11.
[122] HIL. VHP. 50. 106. f./2.
[123] HIL. VHP. 50. 105/24.
[124] HIL. VHP. 50. 106. f./13.
[125] HIL. VHP. 50. 106. f./7.
[126] HIL. VHP. 50. 106. f./10.

BULHARYN TÁBORNOK EMLÉKIRATAI A MAGYAR SZABADSÁGHARCRÓL

Általánosan ismeretes, mily élénkek voltak a magyar—lengyel történelmi kapcsolatok közel ezer éven keresztül, a X. század végétől egészen napjainkig.

A két nemzet állammá alakulása óta, tehát I. Istvántól és Hős Boleszlávtól kezdve állandóak voltak a kapcsolatok.

A két nemzet nem egyszer segítette egymást függetlenségének védelmében. Mély szimboluma a két nemzet közös küzdelmének, hogy a lengyel Jagelló dinasztia két fiatal tagja esett el a törökök elleni küzdelmekben és pedig I. Ulászló Várnánál, II. Lajos pedig Mohácsnál, ahol egy lengyel csapat is harcolt a magyarok mellett és halt hősi halált a magyarokkal együtt.

A XVII—XVIII. századi magyar függetlenségi harcok iránt nagy volt a rokonszenv a lengyelek körében és II. Rákóczi Ferenc Lengyelországból indította meg felkelését.

Az 1830—31-i lengyel felkelés idején a magyar vármegyék feliratokkal fordultak a királyhoz a lengyel felkelés érdekében. A magyar országgyűlésen Kölcsey Ferenc és Deák Ferenc szólaltak fel a lengyelek mellett.

Az 1863-i lengyel felkeléskor az emigrációban élő Kossuth Lajos igyekezett Európát megmozgatni a lengyelek érdekében.

A lengyelek viszont az 1848—49-es magyar szabadságharcot fogadták nagy lelkesedéssel és igen sok lengyel harcolt a magyarok oldalán.

A magyar honvédsereg soraiban harcolt az elnyomott népek szabadságáért Dembinski tábornok, Bem tábornok, Wysocki tábornok, Bulharyn tábornok, azonkívül még sok tiszt és a mintegy kétezer főből álló lengyel légió, mely vitézségével tüntette ki magát.

A magyar szabadságharcban résztvett lengyelek közül sokan írtak emlékiratokat és visszaemlékezéseket. Ezek igen értékes dokumentumok a magyar hadtörténetírás számára. Adataik hozzásegítenek a szabadságharc történetének alaposabb megismeréséhez.

Több mint húsz emlékirat jelent meg nyomtatásban, de nálunk csak Dembinski tábornok emlékiratai ismeretesek Danzer Alfonz összeállításában.[1]

[1] Dembinski Magyarországon. A vezér hátrahagyott kéziratairól összeállítá Danzer F Alfonz. Budapest, 1874.

Több mint húsz emlékirat jelent meg lengyel nyelven; ezek jóformán ismeretlenek a magyar történészek előtt.

Már 1850-ben megjelentek Wysocki tábornok emlékiratai, Szyc Joachim könyve a lengyel légióról, továbbá Lange Antal Lapiński Teofil és Weldycz Szilveszter munkája a lengyeleknek a magyar szabadságharcban való részvételéről.

Még holland nyelven is jelent meg egy munka Sobolewski J. W. tollából: Polen en Hongarije vor en gedurende den Vrijheids-Oorlog in 1849. (Utrecht, 1853.)

Áttekintés céljából felsorolom itt az összes munkákat, melyeket lengyelek írtak a magyar szabadságharcról és a törökországi emigrációról.

E munkák a következők:[2]

Bentkowski Wladislaw: Ze wspomnień (Visszaemlékezések).

Bieliński Seweryn: Polacy w Turcji po upadku rewolucji węgierskiej 1849 (Lengyelek Törökországban a magyar forradalom bukása után 1849-ben). Poznań, 1852.

Budziński Mihał: Wspomnienia z mojego życia. (Visszaemlékezések életemből.) Poznań, 1880. 2. kötet.

Bułharin Jerzy: Rys wojny węgierskiej w latach 1848-i 1849. (A magyar háború vázlata 1848 és 1849-ből.) Paríž, 1852.

Dembinski Henrik: Dembinski Magyarországon, kiadta Danzer, Budapest, 1874.

Falkowski Juliusz: Wspomnienia z roku 1848—9. (Visszaemlékezések 1848—9-re.) Poznań, 1879.

Forster Karol: Wspomnienia z moich czasów. (Visszaemlékezések az én időmből.) Lwów, 1876.

G. Juljan: Trzy listy młodego Polakaw wychodźcy. (Fiatal lengyel menekült három levele.) Dziennik Literacki, 1862, 435, 443, 451. szám.

Grosse Juljusz: Wspomnienia legionisty gwardii akademickiej lwowskiej z r. 1848. (A lwówi egyetemi gárda légionistájának visszaemlékezései 1848-ból.) Kraków, 1908.

Kalita Karol: Ze wspomnień. (Visszaemlékezések.) Biblioteka warszawska, 1912. IV. 1—27, 224—259. l.

Korzeliński Seweryn: Wyjazd na miejsce internowania w Kutahii 1849. (Kutahiába, az internálás helyére való elmenetel.) „Sobótka" 1875.

Lange Antoni: Pamiętniki niedoli z lat 1849—56. (A szenvedések emlékiratai 1849—56-ból.) Kraków, 1896.

Łapiński Teofil: Feldzug der ungarischen Hauptarmee. Hamburg, 1850.

Miłkowski Zygmunt: Kartki z pamiętnika. (Lapok az emlékiratokból). Biblioteka Warszawska, 1909.

Miłkowski Zygmunt: Od kolebki przez zycie. (A bölcsőtől az életen keresztül.) Tygodnik Ilustrowany, 1904.

Miłkowski Zygmunt: Sylwetki emigracyjne. (Emigrációs vázlatok.) Lwów, 1904.

[2] E lengyel emlékiratok jegyzékét Lucjan *Russjan*, Polacy i sprawa polska na Węgrzech w roku 1848—1849. (Lengyelek és a lengyel kérdés Magyarországon 1848—1849-ben), (Warszawa, 1934) alapján állítottam össze.

Miłkowski Zygmunt: Wspomnienia z Węgier. (Visszaemlékezések Magyarországról.) Kalendarz Ilustrowany Jaworowski, 1867.

Miłkowski Zygmunt: Wspomnienia z wojny węgierskiej 1848—9. (Visszaemlékezések a magyar háborúról, 1848—9-ből.) Paryż, 1863.

Teodor-Tomasz Jeż (Zygmunt Miłkowski): Od kolebki przez życie. Wspomnienia. (A bölcsőtől az életen keresztül.) (Visszaemlékezések.) Tom. I., Kraków, 1936.

Poniński Wladisław hr.: Wspomnienai z lat ubiegłych. (Visszaemlékezések az elmúlt időkből.) Kraków, 1902.

Rucki J. Wł.: Bem w Siedmiogrodzie. (Bem Erdélyben.) Lwów, 1862.

Smolka Franciszek: Dziennik 1848—9 w listach do żony. (Napló 1848—49-ből, feleségéhez intézett levelekben.) Warszawa, 1913.

Sobolewski J. W. gr.: Polen en Hongarije vor en gedurende den Vrijheits-Oorlog in 1849. Utrecht 1853.

Szyc Joachim: Legiony polskie na Węgrzech. (Lengyel légió Magyarországon.) Poznań, 1859.

Weldycz Sylvester: Der Antheil der Polen an dem ungarischen Freiheitskampfe. Altona. 1850.

Wildman Karol: Pamiętnik kapitana gwardii narodowej w r. 1848. (A nemzeti gárda kapitányának emlékiratai 1848-ból.) Lwów, 1872.

Wysocki Józef: Pamiętnik. (Emlékiratok.) Poznań, 1850. Z pamiętników żolnierza. (Egy katona emlékirataiból.) Dziennik Literacki,, 1862. (27. cikkben.)

Generał Zamoyski: (Zamoyski tábornok.) V. kötet, 1845—1852. Poznań, 1922.

Ziemiałkowski Florian: Pamiętnik. (Emlékiratok.) Kraków, 1904.

Az itt felsorolt — nyomtatásban megjelent — emlékiratokon kívül van még egy emlékirat kéziratban, mely a varsói Krasinski-könyvtárban van meg. Ezek Aleksander *Fredro* emlékiratai, melyek igen érdekes tollrajzokkal vannak ellátva

A fenti felsorolásból látjuk, hogy a magyar szabadságharcban részt vett lengyelek közül húsznál többen írtak a magyar szabadságharcról emlékiratokat, visszaemlékezéseket s ezek közül csak Dembinski tábornok emlékiratait adták ki magyar nyelven. A többiről nem vettek tudomást a magyar történészek, mert a magyar szabadságharcot követő évtizedekben a magyar történészek nem foglalkoztak a magyar—lengyel kapcsolatok történetével, kivéve Szádeczky Lajost és Veress Endrét, akik Báthory István korával foglalkoztak.

E hiányt igyekszik most pótolni a Magyar Tudományos Akadémia II. osztálya, mely e sorok íróját megbízta a magyar szabadságharcra vonatkozó lengyel emlékiratok fordításával.

Eddig Wysocki tábornok, Bulharyn tábornok, Falkowski Gyula, Milkowski Zsigmond és Zamoyski tábornok emlékiratainak fordítása készült el.

Ezen emlékiratok közül a legterjedelmesebbek Bulharyn tábornok emlékiratai, melyek 1852-ben jelentek meg Párizsban (Martinet nyomda) és 420 nyomtatott oldalt tesznek ki.[3]

Bulharyn emlékirataiból az 1849 február végétől március közepéig terjedő időre vonatkozó részt közöljük, amely sok értékes és érdekes adatot tartalmaz.

Most röviden ismertetjük Bulharyn tábornok életrajzát.

Bulharyn György (1792—1885) a lengyel hadsereg őrnagya, később a magyar hadsereg tábornoka, 1798. április 23-án született Plaskowceban, az egykori augustowi vajdaságban. Atyja Joachim, a lengyel hadsereg ezredese, a kovnói huszárok parancsnoka volt. Bulharyn elvégezte a líceumot Sejnyben, azután pedig atyjának és két bátyjának példáját követve a katonai pályára lépett. 1817 március havában a 2. ulánus ezredbe lépett, mely Dwerniczki József ezredes parancsnoksága alatt állott. 1818-ban altiszt lett, 1820-ban pedig Konstantin nagyherceg alatt szolgált mint zászlós, majd pedig a felsőbb lovassági iskolába lépett. 1822-ben alhadnagynak nevezték ki. 1826-ban családi okokból kilépett a hadseregből hadnagyi fokozattal és családi birtokukon telepedett le.

Az 1830—31-i fölkelés kitörésekor Varsóba ment. Chlopicki tábornoktól azt a megbízatást kapta, hogy az augustowi területen két lovas ezredet szervezzen meg.

A szervezés kedvező eredménnyel járt és e csapatokból alakult az első augustowi lovasezred és a 7. ulánus ezred. Ez utóbbiban Bulharyn az 1. lovasszázad parancsnokságát vette át.

Az orosz seregnek Varsó felé való közeledésekor Bulharyn az Ostrolękában maradt orosz helyőrség ellen lovassági támadást intézett, mely teljes sikerrel járt. Jutalmul őrnaggyá léptették elő.

A 7. ulánus ezred visszavonult Wrocławekbe, ahol Bulharynt Oborski ezredes lemondása után ezred parancsnokká léptették elő. Kicki tábornokkal együtt részt vett az összes katonai műveletekben 1831 április végéig. Május elején Lubieński tábornok hadtestével együtt küzdött Zambrównál és Ostrołękánál.

Ebben az időben a virtuti militari keresztjével tüntették ki, mert a visszavonuláskor megmentette az ágyúkat. Júniusban részt vett a Rüdiger és mások elleni harcokban.

Augusztusban lemondott az ezred parancsnokságáról és Franciaországba emigrált, hol Besançonban telepedett le. Itt mindjárt élére került az emigránsok csoportjának, főképp pedig a litvániai fiatalságnak.

Bulharyn 1833 elején Zaciński akciójával kapcsolatban Galíciába került. Az elfogatás elől menekülve Magyarországon rejtőzködött, hol gazdálkodással foglalkozott, mint bérlő.

Az 1848-as magyar szabadságharc kitörése után előadta Kossuthnak a lengyel fegyveres erő megszervezésének tervét Magyarországon.

[3] Bulharyn nevét lengyelül áthúzott l-lel (ł) írják, de a magyar szövegben csak l betűvel írjuk. Bulharyn emlékiratainak lefordítása sok munkát adott, mert mondatszerkezetei nagyon komplikáltak. Előfordulnak 12—14—16 soros mondatok, sőt előfordul 22 soros mondat is. Ezeket csak több mondatra szétbontva lehetett magyarra fordítani.

December 29-én Bulharynt a valóságban még meg nem szervezett légió parancsnokává nevezték ki. Ő azonban ahelyett, hogy összegyűjtötte volna a lengyel csapatokat, Mészáros miniszter megbízásából átvette Felső-Magyarországon a magyar hadtest egy részének parancsnokságát.

Bulharyn 1849. január 4-én Kassánál harcolt Schlick tábornok ellen. Bulharyn az ütközet után dandárparancsnok, azután pedig hadosztályparacsnok lett.

Szép sikere volt a Tarcal melletti ütközetben január 22-én, mely megakadályozta Schlicknek a Tisza balpartjára való átkelését.

Február végén Verpelétnél harcolt Schlick ellen, Klapka egész hadtestével rendelkezve.

Dembinskitől megkapta rövid időre a hadteste feletti parancsnokságot. Áprilistól kezdve megosztotta sorsát Dembinskivel Felső-Magyarországon; mindketten arra törekedtek, hogy lengyel és magyar katonasággal betörnek Galíciába és fegyveres felkelésre szólítják fel a népet. Tervük a magyar kormány határozatlan politikája miatt nem valósult meg. Bulharynt 1849 nyarán tábornokká léptették elő.

A szabadságharc leverése után Kossuthtal, Dembinskivel, Bemmel és másokkal együtt Törökországba emigrált, ahol megfordult Viddinben, Sumlában, végül pedig Kutahiában internálták.

Szabadonbocsátva 1851-ben Angliába hajózott át és George-Townban, Jersey szigetén telepedett le.

Bulharyn törökországi emigrációja idején írta „Az 1848—1849-iki magyar háború vázlata" című emlékiratait, melyeket 1852-ben adott ki Párizsban.

Ezenkívül Jerseyben írta „La description de quelques évènements de la vie du gén. polonais Georges de Bulharyn" című munkáját 1880-ban.

Bulharyn mind nagyobb visszavonultságban élt és csak Plater Vladiszláv gróffal állott érintkezésben.

Meghalt 1885. október 29-én.[4]

Bulharynról megemlékezik Dembinski tábornok is emlékirataiban Aradon való találkozása alkalmából és ezt írja róla:

„Itt (ti. Aradon) találtam a legjelesebb tisztek egyikét, Bulharin lengyel őrnagyot, éppen annak a magyar hadosztálynak a parancsnokát, melybe ez a lengyel csapat be lett osztva. Klapka ezredes a következő szavakkal mutatá be nekem: Bulharin ezredes, kinek Tarcal melletti diadalomat első sorban köszönhetem.

Én névről már 1831-ben ismertem az ezredest, ki akkor egy lovasezred felett parancsnokolt, de személyesen csak most találkoztam vele."[5]

Dembinski még több helyen tesz említést Bulharynról:

„Április 30-án érkeztem Kassára.

A Bulharin ezredes által tett védelmi intézkedéseket épp oly célszerűen szervezettnek, mint kitűnőleg foganatosítottnak találtam. A Kassát északról, Eperjes felé fedező hegyhátat, mely Kassára nézve ez ideig hagyományos védelmi állásnak tekintetett, ezúttal igen helyesen, egészen

[4] A Bulharynra vonatkozó életrajzi adatokat a „Polski Slownik Biograficzny" (Kraków, 1937.) alapján közlöm.

[5] Danzer F. Alfonz, Dembinski Magyarországon, Bp. 1874, 66—67. l.

tekinteten kívül hagyá s a helyett a városhoz közelebb, egy a vidéket uralgó s szabadabb lőtért engedő magaslaton hányatott sáncokat, honnan a város felé biztosítva volt a veszély nélküli visszavonulás.

Meglepetések ellen az átmetszett terület által föltétlenül követelt előőrsi sűrű láncolat és gyakori őrjáratok által biztosítá magát."[6]

Egy másik helyen ezt írta róla:

„Mindezen előzményekhez hozzájárult még egy más körülmény, mely lehetetlen, hogy mélyen ne sértette volna személyemet. Ugyanis a kormányzótól azon biztosítást kaptam, hogy a legközelebbi előléptetés alkalmával a már oly számos érdemeket szerzett *Bulharin* ezredesre tekintettel lesz; nevezetesen azt ígérte, hogy *Bulharint* mindenesetre *Wysocki* előtt nevezendi ki tábornokká. S íme most azt hallám, hogy ez utóbbi amannak teljes mellőzésével léptettetett elő. Nem is említve, hogy *Wysocki* katonatehetségét tekintve, egy *Bulharynnal* párhuzamba sem volt tehető, már magában a megsértett rangfokozatban kirívó igazságtalanság rejlett. *Bulharin* már Lengyelhon 1831-diki harcaiban is alezredes, *Wysocki* ellenben csak alhadnagy volt. Ehhez járult még, hogy *Bulharin* volt a legelső parancsnok, ki magyar csapatokkal a csatatéren tényleges eredményt tudott felmutatni, ti. Tarcalnál Schlick ellenében."[7]

Ami Bulharyn emlékiratait illeti, az első fejezetben a magyar hadsereg szervezetét és erejét ismerteti elég részletesen, azután az osztrák hadsereggel foglalkozik, majd pedig az első harcokról ír egész röviden.

A második fejezetben arról ír, hogy nem sok súlyt helyezve az Ausztriától Galíciának adott kedvezményekre, Magyarországon maradt, hol már azelőtt mint emigráns tizennégy évet töltött.

Közben 1848. július 20-án azt az ajánlatot kapta, hogy Oláhországba menjen és ott szervezzen meg a lehetőséghez képest minél nagyobb hadtestet.

Tájékozódni akart Magyarország helyzetéről és azért július 27-én Pesten keresztül vette útját, de közben lázasan megbetegedett és kénytelen volt Pesten maradni.

Szeptember közepén egészségi állapota megengedte, hogy Kossuthtal találkozzék, aki nagyon panaszkodott, hogy nagy a hiány képzett tisztekben, akik a nemzeti ügyért fegyverrel kezükben harcolnának.

Bulharyn azt ajálotta Kossuthnak, hogy kívánatos lenne Magyarországra nézve minél nagyobb számú lengyel légiót szervezni és összekapcsolni a lengyel kérdést a magyar kérdéssel.

Kossuth nagyon csodálkozott ezen és felhozott néhány adatot arra nézve, hogy a lengyelek barátságtalanok a magyarok iránt és felhozta a prágai szláv kongresszust, ahol a lengyelek nemcsak barátságtalanoknak, de ellenségeseknek mutatkoztak a magyarokkal szemben.

Erre Bulharyn megszakította Kossuth szavát és azt mondta, hogy erre a kongresszusra a lengyel nemzet senkit sem küldött ki és hogy csak néhány megtévelyedett vett rajta részt, a maguk kezdeményezéséből.

Erre Kossuth azt válaszolta, hogy ismeri őt és hisz érzelmeiben, de

[6] Uo. 252. l.
[7] Uo. 270—271. l.

azok a lengyelek, kikkel érintkezett olyan különös tervekkel jöttek elő lengyel csapatok megszervezését illetőleg, hogy kénytelen volt megtagadni az engedélyt.

„Hosszabb megbeszélésünk alatt azonban — írja Bulharyn — igyekeztem meggyőzni őt a lengyelekről való téves véleményéről; azután részletesen beszéltünk a lengyel légió szervezéséről. Arra kért engem, hogy írásban fejtsem ki, milyen feltételek mellett lehetne a lengyel légiót megszervezni. Ezt, visszatérve lakásomra, mindjárt össze állítottam és másnap bemutattam."

Bulharyn azután felsorolja, milyen feltételek mellett lehetne a lengyel légiót megszervezni.

„Midőn ezeket a pontokat előadtam Kossuthnak — írja tovább Bulharyn — megfigyeltem, hogy meggyőztem őt; de ő nem lévén most hivatalnok, kijelentette nekem, hogy a miniszterelnökhöz, Batthyány Lajos grófhoz megy és előadja neki az én előterjesztésemet és arra kért, hogy másnap menjek el hozzá."

Midőn Bulharyn másnap felkereste Kossuthot, az elmondta neki Batthyány megjegyzéseit és kifogásait.

Bulharyn erre részletesen igyekezett megcáfolni Batthyány nézeteit és kifogásait.

„Mindez — írja tovább Bulharyn — meggyőzte Kossuthot a magyar nemzetre nézve kétségtelen előnyökről. Amint megfigyeltem, őszintén elfogadta a lengyel légió megszervezésének eszméjét. Csak azt kérdezte tőlem, hogy kezdjük meg működésünket. Kijelentettem neki, hogy szívesen elutazom Lwówba,[8] hogy a galíciai Nemzeti Tanácsnak előterjesszem a gondolatot, mely ebben az időben már megkezdte működését e tartományban a most adott alkotmány értelmében. Kossuth mintegy kezességet akarván nekem adni ez irányban, azt vélte, hogy jó volna, ha felhatalmazó levelet kapnék a miniszterelnöktől, Batthyány Lajos gróftól; én azonban tudva azt, hogy Kossuth neve nemcsak Magyarországon népszerű, de Galíciában is, kijelentettem, hogy sokkal jobb volna, ha ő tőle magától kapnék felhatalmazást. Megköszönte nekem a bizalmat, mellyel a lengyelek iránta vannak. Levelet írt nekem, melyben igazságot szolgáltatott a mi nemzetünknek az ő nemes gondolkodását és szerencsétlenségét illetőleg és nagyon szép kifejezésekkel tisztelte meg nemzetünket.

Egyúttal arra kért, hogy befolyásommal vigyem keresztül, hogy jöjjön ide valamelyik tábornokaink közül, aki az 1831-iki lengyel háborúban jó nevet szerzett magának és példaképpen Dwernicki tábornokot említette meg. Ez a levél az egyik kiküldöttnél maradt, akit Lwówból Magyarországra küldtek."

Bulharyn elmondja azután, hogy betegsége miatt csak októberben tudott Lwówba menni. Ott átadta Kossuth levelét a Nemzeti Tanácsnak, mely három küldöttet küldött ki, kettőt Galíciából s egyet Krakkó városából, akik közül az egyik Wysocki József volt.

[8] Lembergbe.

Bulharyn azután elmondja a lengyeleknek Kossuthtal való tárgyalásait, melyeknek eredményeképpen két lengyel századot szerveztek meg.

December 29-én Bulharyn parancsot kapott Kossuthtól, hogy vegye át a lengyel légió feletti parancsnokságot, kivéve a Bem parancsnoksága alatt álló légiót és Miskolcra menve jelentkezzék a hadügyminiszternél, Mészáros tábornoknál.[9]

Bulharyn a második fejezetben a január végéig lefolyt hadi eseményeket ismerteti.

A harmadik fejezetet azzal kezdi Bulharyn, hogy január 20-ika körül megérkezett Párizsból Dembinski tábornok, akit Napoleon, 1812-ben a harctéren való vitézségéért kapitánnyá létetett elő s aki az 1831-i lengyel felkelésben kitüntette magát és fővezérré lett.

Azután ismerteti Dembinski működését a magyar szabadságharcban és rátér Görgeynek Dembinskivel szemben megnyilánuló rosszakaratú magatartására.

Erre vonatkozólag ezt írja Bulharyn:

„Nem említettem a fenti körülményt, melyet az olvasó előtt nem hallgathatok el éspedig azért, hogy képet adjak Görgey jelleméről. Amint átvette a kormánytól az értesítést, hogy egész hadtestével Dembinski tábornok parancsnoksága alá tartozik, rögtön magához hívatta a vezérkari tiszteket és kijelentette, hogy nemzeti sérelemnek tartja azt, hogy idegen parancsoljon magyaroknak; azt ajánlja tehát nekik, hogy jelentsék ki a kormánynak, hogy ezt a sérelmet nem tűrik és Dembinski tábornok parancsait nem viszik keresztül. De erre a legidősebb ezredes megszólalt, ezeket mondva: »Mi az ügynek szolgálunk, az ügyeket vezető kormány meghívta a híres tábornokot s azért nem lehet az ő parancsait tisztelet nélkül követni.«

Erre Görgey elhallgatott és kiadta hadtestének a parancsot Dembinski kinevezéséről, felhívta alantasait, hogy olyan szinlelt engedelmességet mutassanak, amivel ő is aláveti magát a parancsnak. Midőn Dembinski tábornok erről egy magasállású magyar hivatalnok révén értesült, ezt válaszolta neki: „Jól tette Uram, hogy ezt velem közölte, de jobb szerettem volna, ha erről nem tudok, mert biztos vagyok magamban, az én elhatározásaimban, az én pontosságomban és alkalmas voltomban. Úgy fogok működni, mintha e rossz akaratról nem tudnék és remélem, hogy az én nyílt és őszinte magatartásom minden rosszakaratot eltávolít."[10]

Bulharyn azután még több esetet hoz föl Görgeynek Dembinskivel szembeni rosszakaratáról és azon törekedéséről, hogy elüsse a fővezérségtől, de viszont elismeri, hogy Görgey minden ütközetben melyben részt vett, merészségével tűnt ki.

Bulharyn sok érdekes dolgot mond el Dembinski tábornokról is, többek közt azt, hogy terveit nem közölte előre senkivel, s vigyázott arra, hogy ne tudják meg azokat. Ezt így fejezte ki: „Ha az én sapkám az én

[9] Azért adjuk részletesebben Bulharyn tevékenységét a lengyel légió szervezése terén, mert Bulharyn szerepe a magyar szabadságharcban kevéssé ismeretes nálunk.

[10] Bulharyn: i. m. 126—127. l.

gondolataimat tudná, eldobnám magamtól és fedetlen fővel mennék tovább."[11]

Bulharyn azután elmondja, hogy Dembinski látta az állandó akadályokat, melyeket Görgey emelt ellene, s ez mélyen érintette őt.

Bulharyn a harmadik fejezet többi részében elmondja a február 23-tól március 16-ig lefolyt eseményeket.

A fejezetnek ezt a részét teljes terjedelmében közöljük. Bár Bulharyn kissé elfogult Dembinskivel szemben, ennek ellenére a közölt rész segítséget ad a kápolnai csata alaposabb megismeréséhez.

Bulharyn a negyedik fejezet elején ismerteti a magyar hadsereg erejét az új fővezér, Vetter tábornok alatt. Szerinte 53 000 főből és 200 ágyúból állott akkor a magyar hadsereg.

Bulharyn azután a március végétől lefolyt eseményeket ismerteti, midőn a magyar hadsereg átkelt a Tiszán, Tisza-Füreднél és a főhadiszállás március 30-án szintén oda ment.

Azután leírja a főhadsereg működését és ütközeteit, mint a hatvani, isaszegi, váci, nagysallói ütközeteket és a déli hadtest tevékenységét.

Bulharyn közben ismerteti a magyar hadsereg összetételét és létszámát, mely szerinte 137 000 főből és 400 ágyúból állott.

Az ötödik fejezetben Bulharyn sokat foglalkozik Dembinskivel, annak elgondolásaival és terveivel, többek közt a Galíciába való betörés tervével.

E fejezet ezenkívül foglalkozik a felső-magyarországi hadtest tevékenységével és harcaival.

A hatodik fejezetben a július végével kezdődő eseményekről van szó, midőn Mészáros tábornok után Dembinski lett a fővezér.

Bulharyn azután érdekesen elmondja, hogy Dembinski táborába megérkezett Bem tábornok, akitől Dembinski ezt kérdezte: „Mennyi sereget hoztál ide?" mire Bem ezt válaszolta: „Én semmiféle sereget nem hoztam, hanem azért jöttem, hogy a fővezérletet átvegyem."

Dembinski erre azt mondta Bemnek: „Köszönöm, hogy a keresztet levetted vállamról, mert az ellentmondó és alap nélküli parancsok, melyeket kapok, lehetetlenné teszik nekem, hogy valami jót vigyek véghez. Te szerencsés vagy, hogy távol voltál a vezető tényezőktől és magad intézkedhettél." —

„Óh! én semmiféle parancsot nem teljesítettem" válaszolá Bem tábornok.[12]

Bulharyn azután elmondja a szabadságharc utolsó eseményeit és felsorolva az osztrákok által kivégzett magyar hazafiak névsorát, nagyon elítéli az osztrákok bosszúját.

Bulharyn külön fejezetben foglalkozik Bem tábornok működésével és harcaival és felemlíti, hogy a magyarok mennyire szerették és tisztelték őt, s hogy a magyar nép atyjának nevezte.

Az emlékiratok utolsó fejezete a törökországi magyar—lengyel emig-

[11] Uo. 186. l.
[12] Uo. 360. l.

rációval foglalkozik és ismerteti azok helyzetét Viddinben, Brusszában és Kutahiában.

Bulharyn dicséri a török hatóságok vendégszeretét és jóindulatát az emigránsok irányában és azt, hogy lehetővé tették ama emigránsoknak, akik nyugatra akartak menni, hogy oda hajózhassanak.

Bulharyn több más emigránssal együtt 1851. június 18-án ült angol hajóra, mely július 6-án kötött ki Southampton angol kikötőben, honnan egyesek Londonba, mások Franciaországba és Belgiumba, sőt Amerikába utaztak.

Kívánatos volna, hogy Bulharyn emlékiratai egész terjedelmükben kiadásra kerüljenek magyar nyelven.

Mint már említettem, Bulharyn emlékiratain kívül Wysocki tábornok, Zamoyski tábornok, Falkowski Gyula és Milkowski Zsigmond emlékiratai vannak lefordítva és a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének könyvtárában vannak elhelyezve.

A Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának az érdeme, hogy ez emlékiratoknak magyar nyelvre való fordítása folyamatban van.

Dr. Divéky Adorján

Részlet Bulharyn tábornok emlékirataiból

Február 23-ikán éjjel Dembinski tábornok Mező-Kövesdre érkezett, a hová még aznap áttétette főhadiszállását. Itt találta Görgey levelét, melyet menetelés közben írt s melyben megkérdezi Dembinski tábornokot, mik az ő tervei, mert ő (Görgey) nem tudja, hogy milyen célból megy a kijelölt irányban. Dembinski tábornok azt válaszolta neki, hogy terveit nem szokta közölni, főleg nem pedig írásban, de hogy ez alkalommal meghívja őt, hogy jöjjön el hozzá 24-ikén.

Ugyanez nap Klapka ezredes parancsot kapott, hogy 25-én jobb szárnyával foglalja el Verpelétet, balszárnyával pedig Kápolnát.

Klapka Verpeléten megtudva, hogy Schlick tábornok elfoglalja Pétervására, mire Máriássy hadosztályát kiküldi (bár nem volt erre felhatalmazva Dembinski tábornok parancsával), hogy északi támadást vigyen véghez, mely azonban nemcsak hogy nem sikerült, mert az ellenség óvatos volt, de a sötét éjszakában eltévedt csapatok alig tudtak reggel egyesülni. Így a hegyekbe haszontalanul küldött hadosztály eredménytelen meneteléssel és visszavonulással kifáradva érkezett meg.

Midőn Görgey tábornok Mezőkövesdre érkezett, Dembinski tábornok elmondta neki azt, amit elmondhatott terveiről, vagyis, hogy Schlicknek a hegyekben való visszatartása által azt reméli, hogy Windischgraetzet ide csalogathatja, ami által eltéríti őt attól a szándékától, hogy Szolnokon keresztül törjön előre. Úgy látszott, hogy Görgey ezzel a hírrel meg volt elégedve és meg volt hatva Dembinski tábornok előzékenységétől. Dembinski tábornok meghívta őt, hogy másnap, 25-ikén vele együtt meneteljen Egerbe azért, hogy ennek híre elterjedjen a vidéken, és ez által a marsall annál biztosabban törekedjék ide. Szívesen fogadta ezt Görgey

és 25-ikén mind a két tábornok Schultz alezredes dandárjával együtt déltájban Egerbe érkezett. Mivel pedig a közönség ebben a városban a legnagyobb örömmel fogadta Dembinski tábornokot, ő többször barátságosan hívta a mögötte haladó Görgey tábornokot, hogy vele egy vonalban menjen, végül pedig megállítván lovát kézen fogta Görgeyt és barátságosan kényszerítette őt, hogy mellette menjen. Úgy látszott, hogy Görgey meg volt hatva Dembinski tábornok e magatartásától, de a valóságban nem úgy volt, mert midőn az ebéd alatt a püspöki palotában számos tiszt társaságában állandóan magyarul beszélve mogorván, de hangosan kijelentette, mivel azt akarja, hogy közte és Dembinski tábornok közt állandó béke legyen, vezérkarából öt egyént agyonlőtt és várni fogja, hogy válaszul erre mit csinál Dembinski tábornok az ő vezérkarával. Ezt Dembinski tábornok hadsegédei ebéd után elmondták neki.

Aznap ebéd után Dembinski tábornok örülve annak, hogy Görgey ezen vele szemben való rosszakaratú tervéről úgy látszik lemondott, értesülést kapva Kossuth elnöktől hogy az a táborba megy, hogy mindenkit a megfelelő engedelmességre szorítson, azt írta Kossuth elnöknek, hogy ezen lépése már szükségtelen és reméli, hogy Görgey felhagy minden féltékenységével. Lehet, hogy a bizalom hiba volt Dembinski tábornok részéről, de jószívűségét bizonyítja, mert senkinek sem akart ártani. Görgey hadosztályai Klapka hadteste után haladtak és az volt a parancsuk, hogy február 25-ikén foglalják el: Pöltenberg hadteste Maklárt, Aulich hadteste Káltól egy menetelésnyire álljon meg. 26-ikán meg Pöltenbergé Döbrő falut, Auliché Kált, mind a kettő a Tarna folyócska mellett; Guyon és Kmetty hadosztályaikkal a Mátra hegységen mentek keresztül, a Mezőkövesd felé vezető úton.

25-ikén Görgey visszatért Mezőkövesdre és Dembinski tábornok, miután Kossuth elnöknek írt, mint fönt említettem, Görgey tábornoknak azt írta, hogy 26-án 7 órakor reggel jöjjön el, hogy a tábornokkal együtt megtekinthesse a vonalat, melyen meg akar ütközni.

Klapka elfoglalva Verpelétet, jelentést küldött, melyben jelenti, hogy a Pétervására álló Schlicket 25 lovassal figyelteti. Dembinski tábornok erre rögtön azt írta neki: „Nem 25 lovassal, hanem ágyúkkal és gyalogsággal kell Önnek Schlicket a Pétervásárához vezető szorosban elzárni és a legmélyebben tartani, vagyis minél távolabb Verpelétől." Ennek értelmében Klapka február 26-ikán Idzikowski őrnagyot Sirok faluba küldte a hegyekbe, hogy zárja el Schlick útját. Csapata két század lengyelből, négy század magyar gyalogságból, egy század huszárból és fél üteg 3 fontos 4 ágyúból álló tüzérségből állott.

Sirok falu előtt a Pétervására felé vezető úton nagyon jó védelmi állás van. Óriási sziklák és mindkét oldalon hozzáférhetetlen hegyek közt nagy mocsarak vannak, melyeken keresztül hosszú gát vezet két kis híddal, a baloldalon a Tarna folyócska, mely ezen az oldalon a sziklás hegyeket érinti. Ezt az állást foglalta el Idzikowski őrnagy. Egy szerencsétlen eset úgy hozta magával, hogy ezt a jó védelmi állást kihasználatlanul el kellett hagyni, mint arról lejjebb fogunk beszélni.

26-ikán reggel Dembinski tábornok levelet kapott Kossuth elnöktől,

Tiszafüredről, melyben arról értesíti őt, hogy aznap Mezőkövesdre megy Kiss tábornokkal együtt és meghívja oda Dembinski tábornokot. Dembinski tárbornok azt válaszolta rögtön, hogy most lehetetlen neki eltávoznia, de arra kéri őt, hogy Egerbe jöjjön.

Vajon Kossuth elnöknek ez a közeledése kedvetlenítette-e el újra Görgey tábornokot, vagy csak mutatta az őszinteséget, nehéz megállapítani, de látni lehetett, hogy ismét visszatért előbbi viselkedéséhez. Nem érkezett meg két órára, mint hívták, és csak tizenegykor jelent meg, úgy, hogy egyrészt ez a késése, másrészt Kossuthnak várt érkezése nem engedte meg, hogy az arcvonalat az nap megtekintsék. Azonban mielőtt Görgey megérkezett volna, azt a hírt kapta Dembinski tábornok, hogy Windischgraetz tábornagy 12.000 főnyi sereggel Árokszállásra érkezett és Hatvanból az a hivatalos értesítés, hogy ott 27-ikére 40 000 főnyi sereg részére való élelem van megrendelve.

Amint Dembinski tábornok ezt az értesítést kapta, rögtön a következő parancsokat küldte Damjanich, Vécsey és Répássy tábornokoknak: Damjanichnak azt ajánlja, hogy Cibakházán keresztül vonuljon és támadja meg Szolnokot a Tisza jobb partjáról; Vécseynek meghagyta, hogy a lehetőséghez képest támogassa Damjanichot, Répássynak pedig, hogy a Szolnok részére most nem szükséges egész hadtestet Tiszafürednél vonja össze. A parancsokat a vezérkartól küldött futár vitte.

Schultz alezredest dandárjával Baktára küldte ki, mert itt az út Pétervásáráról, ahol Schlick állott, Eger felé vezet és tartani kellett tőle, hogy ha Windischgraetz megkezdi a támadást, Schlick mindenáron meg akar bennünket támadni, hogy könnyítsen Windischgraetzen.

Mikor Görgey megérkezett, Dembinski tábornok egy külön szobába kérte őt és ott ezt mondta neki: „Tábornok úr, holnap vagy legkésőbb holnapután mérkőznöm kell az ellenséggel, nem ismerem az Ön katonáit, azért arra kérem mondja meg nekem, hogy mennyiben számíthatok katonáinak vitézségére." Görgey ezt válaszolta: „Ne számítson Uram egyáltalában a hadsereg vitézségére; ha azt parancsolja neki, hogy a falut vagy erdőt támadja meg, vagy védje, azt megteszi, de támadó harcot, ágyútüzet nem tart ki." Midőn Dembinski tábornok azt mondta neki, hogy nem hiszi ezt, Görgei hozzátette: „Ha tábornok Uram nem hisz nekem, engedje meg, hogy idehívjam vezérkari főnökömet, az olyan ember, akinek véleményére teljesen hagyatkozhatunk és kérdezze meg őt sajátmaga." Midőn Dembinski tábornok ezt megengedte, bejött Bayer ezredes és a kérdésekre ugyanazt a választ adta, mint Görgey.

Ebben a pillanatban érkezett Dembinski tábornokhoz az a téves hír, hogy Schlick elhagyta Pétervásárát, ami nagyon valószínűnek látszott, mert ha a szoros Verpelét és Pétervására között jól volna elzárva, és ha az út Baktára jól van már elzárva, Schlick nem tudna mit csinálni Pétervásárán, mert vagy meg kellene kerülnie a hegyet és Hatvanba kellenne mennie, hogy Windischgraetz tábornaggyal egyesüljön, ami két vagy három napot is igénybe venne, vagy meg kellene próbálnia a mi seregünk hátában tevékenykedve ismét Miskolcra térni vissza. Ez a téves hír épp akkor érkezett, amikor a hadosztályoknak a parancsokat írták.

milyen mozdulatokat tegyenek. Guyon és Kmetty hadosztályait nem tolták annyira előre Eger felé, mint azt lehetett volna.

Mivel aznap semmiképpen sem volt előrelátható az ütközet, úgy látszott, hogy ha jobban megismerik az ellenség szándékait, marad még idő a megfelelő intézkedésekre. De hiába számít az ember arra, hogy akik a parancsokat keresztülviszik, teljesítik is pontosan a nekik adott utasításokat. A Schlickhez való hozzájutást kinyitották a jobbszárnyon és Máriássy hibája a baloldalon azt idézte elő, hogy a kápolnai csatát siettette. Vitéz ember, mint róla már Aradnál megemlékeztem, de könnyelmű és tapasztalatlan tiszt, aki ahelyett, hogy pontosan a parancshoz tartotta volna magát, hogy szállja meg Kápolnát, néhány ágyút vett magához, lovasságának jelentős részét és Árok-Szállás felé indult; útközben találkozott az ellenséges felderítő csapattal és megütközött vele. Az ellenség előretolta erejét, Máriássy hadosztályának még meglevő része után küldött és rövid időn belül erős ágyúzás indult meg. Amint az első ágyúszó hallatszott, Dembinski tábornok Görgeyvel és Bayer ezredessel bricskára[1] ültek, hogy minél hamarább Kápolnára érkezzenek. A hátaslovakat egyidejűleg vágtatva vezették a huszárok.

A Kápolna melletti ágyúzásra Schlick Pétervására felől Verpelétre vonult és itt elég élénk ágyúzás kezdődött. Debrő felé egy zászlóaljból álló ellenséges felderítőosztag közeledett és megkezdődött a rajvonalharc, úgy, hogy az egész vonalon megindult a harc.

Dembinski és Görgey tábornokok elindulva a völgyből, ahol Kerecsend falu fekszik és melyen keresztül vezet az út Egerből Kápolna felé, látták a küzdelmet az egész vonalon, a Tarna folyócska mentén húzódva és Máriássy hadosztályát is, mely az ellenséggel küzdött Kápolna falutól néhány ágyúlövésnyire. Azonban vagy az ellenség túlnyomó ereje következtében, vagy a harc rendes vezetésének hiányában, ez a hadosztály nagy rendetlenségben volt. Minél közelebb értek Kápolnához a fönt említett tábornokok, annál inkább lehetett látni, hogy a hadosztály teljes megsemmisülés felé megy; már a harctérről való menekülés is teljesnek látszott s kezdetben csak egyenként menekültek, de rövidesen egész csapatok, úgy lovasok, mint gyalogosok sietve kezdtek a faluból menekülni éppen azon az úton, amerre a tábornokok mentek.

Mihelyt a bricska, melynek kocsisát Dembinski tábornok hol pénzzel, hol veréssel biztatta a lovak gyors hajtására, egy puskalövésnyire közeledett a faluhoz, Dembinski tábornok, majd Görgey és Bayer ezredes is kiugrottak belőle, de egymástól teljesen különböző szándékkal, Dembinski lovat keresett, hogy előrejuthasson, Görgey és Bayer megparancsolták, hogy a bricska forduljon meg és mindenképpen reá akarták beszélni Dembinski tábornokot, hogy üljön a bricskára és meneküljön, de Dembinski tábornok fölhábordással vetette vissza ezt a gondolatot. „Nem — mondja — az ütközetet megkezdték akaratom ellenére és parancsom dacára, de én felelős vagyok az ütközetért, inkább itt pusztulok, sőt inkább fogságba is kerülök, semhogy ne tartsak ki végig és ne kövessek el

[1] Nyitott szekér.

minden lehetőt." A csatatérről érkező huszárnak megparancsolta, hogy szálljon le lováról és arra akart felülni, de a nyugtalan és a harctól megvadult ló nem engedte, hogy reá üljön. Végre megjött, beérkezett a huszár a tábornok lovával és reáülve a menekülő tömegen keresztül Kápolna faluba érkezett. Itt az első látvány, melyben része volt, az összevagdalt Glatz tüzérkapitány volt és mivel Dembinski tábornok őt vitézségéről és katonai tudásáról jól ismerte s főleg tornaljai szereplését értékelte, megkérdezte őt, hogy az ő ütege tartotta-e vissza a lovasság támadását? Erre csodálkozással megtudja tőle, hogy nem az ellenség, hanem maga a hadosztály parancsnoka, Máriássy alezredes kaszabolta őt össze és a huszároknak megparancsolta, hogy vagdalják össze és csak az ő tüzérei mentették meg őt. Szomorú hatást tett az a tábornokra, aki mindkettőjük értékét ismerve, tudta, hogy Glatz mennyivel értékesebb.

Rövid tartózkodás után a falu mögött támadott, hol igen nagy rendetlenséget talált, de rögtön észrevette, hogy lehet még a harcteret megtartani. Trike őrnagynak két zászlóaljból álló dandárjával találkozva, alkalmas helyen mint tartalékot állította fel, a lovasságnak a harctéren eltévedt csapatait egyesítette, a tüzérséget biztosan állította fel, dacára az ellenséges ágyúk erős tüzének és ezzel megállította az ellenséget. Rövidesen megszűnt az ágyútűz és az ellenség csak számos kongrévrakétát lövelt ki, úgy látszik, hogy mindenképpen föl akarta gyújtani a falut, de ezek sem a seregben nem okoztak kárt, sem pedig a nagy távolság miatt nem érték el a falut. Már bealkonyodott és sem a hadosztály parancsnokát, sem pedig az öreg katonákból álló gyalogság maradványát, mely a Janina és Prinz Preussen zászlóaljakból eredt, nem lehetett megtalálni.

Amint az ütközet megszűnt és az éjszaka sötétsége nem engedte meg az ellenségnek, hogy a sereg mozdulatait lássa, Dembinski tábornok az összes csapatokat a Tarna folyó mögé vonta vissza — mely folyó itt nagyon mocsaras —, a hidat elzárta és csak őrszemet hagyva előtte, Kápolna falut Trike dandárjának két zászlóaljával megszállotta, ő maga pedig a falu legnagyobb épületébe, vagyis a kőből épült szállóba ment, hogy mindenki, aki éjjel érkezik, könnyebben találhassa meg.

Itt mélyen átgondolta, mit kell tennie. Látta, hogy ha hosszabb harc nélkül visszavonja a fiatal sereget, az demoralizálólag hathat reá. Ezenkívül, ha a tábornagy elérve célját, a Schlickkel való egyesülést, Szolnok felé fordulhat, melyet oly oktalanul elhagyott és ez által célját, hogy a tábornagyot ide vonja, nem érné el, azért tollat fogott és hogy mindenütt bizalmat keltsen, az összes parancsokon ezt a keltezést használta: „*Főhadiszállás, Kápolna.*" — Azt a parancsot adta Guyon és Kmetty hadosztályainak, hogy éjjel egy órakor induljanak állomáshelyükről és Kerecsend falun keresztül Kápolnára vonuljanak. Klapka hadtestének azt a parancsot adta, hogy tartsa Verpelétet, Schultznak, hogy Baktát, figyeljen Schlickre s ne engedje, hogy az Pétervására felől Verpelétre menjen. Pöltenberg hadosztályának, mely Debrőn volt és jobb szárnyával Verpelétre támaszkodott, azt parancsolta, hogy vigyázzon a Hatvan felé vezető útra és egyesüljön Klapkával. Aulichnak meghagyta, hogy tartsa a Kálnál levő állását, parancsa alá helyezve Szekulics hadosztályát. Az

öreg gyalogosokból álló Prinz Preussen zászlóaljnak, melyet az ütközet után megtaláltak, meghagyta, hogy foglalja el Kompolt majort, hogy a Kápolna és Kál előtt levő erdővel való kapcsolatot megtartsa, ahol Aulich állott.

Bayer ezredes a korcsmában való egy órai tartózkodás után bricskán Egerbe ment Guyon és Kmetty hadosztályához szóló parancsokkal, becsületszavát adta Dembinski tábornoknak, hogy mindent elkövet, hogy a parancsot éjjel 11-kor megkapják. A Klapkához való parancsban olyan dolgot írt, ami a parancsot átvevőnek nem tetszhetett, mert jobban bízva Pöltenberg képességében, meghagyta Klapkának, hogy ne tekintsen arra, hogy rangidősebb Pöltenbergnél, hanem vegye tekintetbe ennek nagyobb háborús tapasztalatait és hallgasson reá. Ez az eljárás, mely alkalmasabb lehetett volna háborús mozdulatoknál, összeveszítette a parancsnokokat, mert ezzel megbántotta az önszeretetet, amiből azután irigység keletkezik, aminek gyakran rossz következményei szoktak lenni. Dembinski tábornok maga is érezte eljárásának helytelenségét, s azért hogy elejét vegye, a rossz következményeknek, melyek a közeli tevékenységeknél rossz hatással lehetnek, mindjárt levelet írt Görgey tábornoknak, melyben átadva neki a jobbszárny vezetését, vagyis Klapkát és Pölteneberget az ő parancsai alá helyezve, megismétli a nekik adott parancsokat és felhívja őt, hogy rangjának megfelelő tekintélyével simítsa el az esetleges félreértéseket és ezekkel a szavakkal végezte be azt: *„csak erélyesség, rugékonyság és pontosság és minden jól fog menni"*. Hozzá kell tennem, hogy az összes parancsokat ezekkel a szavakkal fejezte be: „túlnyomó erők és visszavonulás szükségének esetében Maklár felé kell visszavonulni."

Bayer eltávozása után előkerült a hadosztály parancsnoka, Máriássy alezredes. Dembinski tábornok hadiszállására érkezve, épp akkor, mikor ő szóbeli parancsot adott az őrnagynak, a Prinz Preussen hadosztály parancsnokának, aki Kompolt elfoglalására indult. Máriássy kihúzta kardját és mutatja, hogy vérrel van borítva és elmondja, hogy aznap néhányszor összeütközött az ellenséges gyalogsággal és a mi huszáraink közt is volt több sebesült s néhány osztrák ulánus-lándzsát szereztek. Glatz tüzérkapitánnyal való embertelen viselkedése azonban olyan volt, hogy a tábornok érezte, hogy nem hallgathat. Ezt mondá neki: „Alezredes Úr, nincs az Ön kardján ártatlan vérnyom?" Máriássy fölháborodott erre és azt akarta bizonyítani, hogy igaza volt, de a tábornok keményen ezt válaszolta neki: „A midőn én mint fővezér, valamit helytelennek mondok, az olyan, mint az ítélet és kérem Önt, hogy azt az ítéletet tiszteletben tartsa és hallgasson." Máriássy elhallgatott, de ezen idő óta a legnagyobb ellensége lett és annál inkább, mert érezte, hogy hibát követett el és a rendetlenség, amellyel az ütközetet vezette oly nagy volt, hogy ezen pillanatig sem ő, sem pedig senki az ő hadsegédei közül nem tudta, hogy mi történt Zanini olasz zászlóaljával.

Dembinski tábornok mindeme intézkedések elintézése után ágynak dőlt, hogy egy kicsit pihenjen, míg táborkara megérkezik Egerből. Éjjel egy óra körül megtalálták Zanini olasz zászlóalját, mely az ütközet alatt

visszavonult és Tótfalu községben, igen közel Kápolnához elszállásolta magát. Dembinski tábornok parancsot küldött ezen zászlóaljnak, hogy rögtön Kápolnára menjen, ami meg is történt.

Február 27-én hajnalban Dembinski tábornok lóra ült és a következő rendelkezéseket tette: (a rendelkezés hiányzik). Kápolna községe az ellenség oldala felől a Tarna folyó vonalával volt védve és a folyó meg a falu között a marhalegelő volt. Mély árok választotta el a falut a legelőtől. Az árok kihányt földje mögé a gyalogság sűrű rajvonalát állította fel, melynek tartalékai a házak mögött voltak.

Az eltorlaszolt híddal szemben két ágyú állott kartácsokkal megtöltve és a két ágyú mellett két gyalogszázad volt. Megparancsolta, hogy négy ágyút állítsanak fel Kápolna falu végén, a Kerecsend felé vezető úton és tíz ágyút, Zanini zászlóalját és 450 huszárt kis puskalövésnyire állított fel ugyanazon az úton mint tartalékot.

Úgy látszott, hogy ezek a rendelkezések és főleg Kápolna falu szerencsés fekvése a védelemre nézve megengedi, hogy a falut néhány órán át tartsák és ezáltal időt adnak Guyon és Kmetty hadosztályainak, hogy megérkezzenek.

Abból, amit elmondtam kitűnik, hogy a magyar sereg két részre volt oosztva. A Görgeynek átadott jobbszárnynak balszárnya Döbrő falunál volt, a balszárnynak, melyet maga a tábornok vezetett, balszárnya Kápolnánál volt és a két szárny között a közép teljesen üres volt, mert vártak Guyon és Kmetty hadosztályaira. A középet Tótfalu község alkotta másfél ágyúlövésnyire Kápolnától, ahol épp úgy, mint Kápolnán, kőhíd volt a Tarnán.

A nap már fölment és az ellenség a táborban szokásos mozgolódáson kívül semmit sem csinált. Az ő ereje kisebb magaslaton volt a Kápolna és Tótfalu közti területtel szemben.

Reggel hét órakor az ellenséges vonalon való örömrivalgások jelezték Windischgraetz tábornagy megérkezését, aki mindjárt bejárta serege arcvonalát és ekkor megkezdődtek a támadó mozdulatok. Nagyszámú tüzérsége Kápolnával szemben felfejlődött és élénk tűzzel lőtte a falut. Dembinski tábornok, hogy mindenütt megtartsa a hidegvért és a nyugalmat, lassan végig lovagolt az egész falun át táborkarával együtt.

Ugyanabban az időben, amikor az ellenséges tüzérség Kápolnát lőtte, Windischgraetz néhány ezer lovasból, gyalogosból és tüzérségből álló oszlopot küld Tótfalu ellen, keresztülmegy a falun és a hadoszlop fejét jobbra fordítva, meg akarja kerülni Kápolnát. Dembinski tábornok fogja a maga tartalékát, vagyis 10 ágyút, 450 huszárt és Zanini zászlóalját és siet, hogy találkozzék ezzel a hadoszloppal. Rövid ágyúlövésnyire közeledve megindítja a tüzérséget és erős tüzeléssel visszatartja az oszlopot, melynek tüzérsége szintén megindítja a tüzelést. Azonban ebben a pillanatban Dembinski tábornok sajnálattal veszi észre, hogy Kápolna egész helyőrsége az élénk tüzelés elől, melyet azonban könnyen ki lehetett volna tartani az árok mögött, Kápolnát rendetlenségben elhagyja.

Pillanatot sem veszítve, megparancsolja, hogy fogják be az ágyúkat és a Zanini-zászlóalj fedezete alatt kissé hátrább állította a dombra, ahon-

nan a Tarna bal partját, úgy Tótfaluról, mint Kápolnáról lőni lehetett. Parancsot ad, hogy a tüzérség, mihelyt a neki kijelölt helyet elfoglalja, kezdje meg a tüzet a Tótfaluról kivonuló oszlop ellen s ezalatt a huszárokkal ellentáll az oszlopnak s mihelyt tüzérsége megindította már a tüzet, visszatér huszáraival Kápolna felé, hogy itt az ellenség kivonulását visszatartsa. Ugyanekkor parancsot küld Aulichnak ceruzával írva, hogy menjen az erdőből az ellenség jobb szárnya ellen. Félórát tartott, míg parancsa odajutott és végre lett hajtva. Az ellenség minden erejével akart Kápolnáról előrejutni, de a hat ágyút mely itt maradt, vagyis kettőt, mely a faluból került ide és a négyet, mely itt állott, Psota ezredes, a legkiválóbb tiszt és az egész magyar tüzérség parancsnoka vette közvetlen vezetése alá és ő tevékenyen és gondosan teljesítette feladatát.

Amint Aulich közvetlenül az ellenség jobb szárnya mögött mutatkozott, az ellenség egész vonalán bizonytalan mozdulatok jelentkeztek. A Tótfalun át gyorsan előrehaladó oszlopot visszavonta az ellenség a maga védelmére. Dembinski tábornok a Zanini-zászlóaljat magához rendelte, Máriássynak meg parancsot adott, hogy legkevesebb két zászlóaljat gyűjtsön össze és meghagyta, hogy az ágyúk sakktáblaszerűleg szakaszonként közeledjenek Kápolnához, állandó kartácstűzzel nyugtalanítva az ellenséget, mely szintén kartácsokkal gyorsan válaszolt.

Ebben a pilanatban megérkezett Görgey. Dembinski tábornok csodálkozva, hogy itt van, hisz a jobb szárny parancsnokságát adta át neki és türelmetlenül kérdezi őt: „Mi az, tábornok uram, nem kapta meg az én iratomat?" — „Megkaptam, válaszolá, de még szóbeli felvilágosításokat akartam." — „Az én írásom világos, és egy óra a küzdelem idején megbecsülhetetlen, menjen uram és teljesítse amit meghagytam."

Dembinski tábornok a Zanini-zászlóaljhoz beszélve kijelentette, hogy a nap dicsősége őt fogja illetni s azután a zászlóaljat a falu jobb végére vezette, Máriássy pedig a maga két zászlóalját a bal végére. A Zanini-zászlóalj élén a derék, nemes gondolkozású és hős Mednyánszky Cézár magyar pap állott, aki fekete reverendája felett fehér kámzsát viselt és kezében ezüst keresztet tartva a faluba ment, amikor az ismét el volt foglalva. Máriássy zászlóaljával már közeledett az ellenséges ágyúkhoz és az osztrákok már rendetlenül kezdtek visszavonulni, amikor Aulich alig félórás ágyúzás után visszavonult az erdőbe, megijedve az ellenség tüzelésétől.

Ha Aulich nem játszott volna ágyúsdit, hanem mindjárt támadott volna, a győzelem már 10 órakor reggel biztos lett volna és így Dembinski tábornok intézkedései eredményesek lettek volna.

Az ellenség — mint az kitűnt abból, amit mondtam — nagy hibát követett el azzal, hogy a támadás megkezdése előtt nem győződött meg arról, hogy az erdő nincs-e megszállva, mert az csak másfél ágyúlövésnyire volt az ő jobbszárnyától. Azonban, ha hibásak is voltak az ellenség intézkedései, el kell ismerni, hogy nem veszített időt és kihasználva Aulich visszavonulását, az ütközetet tovább folytatta. Öt zászlóaljból való oszlopot, élén két század ulánussal gyors menetben Kápolna felé vezetett. A Zanini-zászlóalj lövés nélkül letette a fegyvert, bár visszavonu-

lása szabad volt. Mednyánszky papnak egy osztrák katona elfogta a bal kezét és a kereszttel fejen ütötte, de azután visszatért néhány tiszttel együtt.

Máriássy zászlóaljai hasonlóképp rendetlenségben szétszóródtak a Kápolna és Kál közötti területen, a Tarna bal partján. Az osztrák ulánusok kergették őket, de a zászlóaljak, bár menekülőben voltak, tüzelésükkel visszatartották az ellenséget és Dembinski tábornok huszáraival az ellenség balszárnyát támadta meg.

Az ellenség ki akarván használni Kápolna elfoglalását, minden erejét megfeszítette, hogy onnan előrehaladjon, mert bizonyosan látta, hogy az, ami őt fenyegette, ha Aulich teljesítette volna kötelességét, azt ő most nekünk megteheti, mert ha sikerülne neki Kápolnáról tovább előre menni, akkor Aulich csapatát elvágná és ez esetben teljes győzelmet aratna. Érezve ezt Dembinski tábornok, egy lépésre nem engedte ki a faluból az ellenséget és a falu előtt elhelyezett hat ágyúval kartácstűz alatt tartott mindent, ami mutatkozni mert. A 450 lovas huszár, akik előtt Dembinski tábornok állandóan ott volt, bátran állották a kartácstüzet, mellyel az ellenség nem takarékoskodott, de viszont az a tíz magyar ágyú, mely Tótfalunál már nem volt elfoglalva, a huszárok feje fölött lőtte Kápolnát. Hiába küldött Dembinski tábornok Aulichnak háromszor is írásbeli parancsot, hogy újítsa meg támadását, semmi sem volt képes őt az erdőből kicsalni. Dembinski tábornok helyzete fölötte nehéz volt; a Radecki-ezredből való, negyven főből álló kíséretét kissé hátra küldte, hogy kímélje őket és csak Márkus káplár maradt mellette, akinek lovát az ágyútűz agyonlőtte. A nyolc hadsegéd közül négyen kartácstűztől megsebesültek, maga a tábornok és lova is megsebesült, de a pont nagyon fontos volt és egy lépést nem lehetett hátrálni.

Félegy órakor jelentést kapott, hogy Guyon hadosztályával Kerecsenden van, hol hadosztálya pálinka szétosztásával van elfoglalva. Rögtön parancsot küldött neki a tábornok, hogy menjen ki a völgyből és foglalja el a Tarna melletti domb tetejét, helyezze szét hadosztályát és jobbszárnyával a Kápolna felé vezető országútra támaszkodjék. A mozdulatokat két óra körül végrehajtották.

Amint az ellenség a hadosztályt észrevette, nem mert Kápolnáról elmozdulni. Dembinski tábornok látva, hogy a győzelem lehetetlen Aulich 9000 emberének tétlensége miatt, parancsot küldött neki, hogy vonja magához a Kompolton levő zászlóaljat és vonuljon vissza a Poroszlóra vezető országúton. Amint Aulich visszavonulását megkezdte, parancsot küldött Máriássynak, hogy gyalogságát vigye el és hadosztályának tüzérségével fejlődjön ki Guyon balszárnyán. Azután 450 lovashuszárt küldött rézsút Guyon jobbszárnya felé. Ő maga Jordán Zsigmond hadsegédével és Márkus káplárral elhagyta a terepet.

Az ellenség ebben az időpontban semmiféle mozdulatot nem tett, úgy hogy Dembinski tábornok négy óra körül Guyonhoz érkezett. Épp ekkor kezdett az ellenség Tótfaluról kivonulni abból a célból, hogy Pöltenbergnek a jobbszárnyáról Debrő faluba menetelő hadosztályát megtámadja. A tábornok látva azt, hogy a küzdelemnek rossz vége lehet, tudatja Pöl-

tenberggel, hogy 450 lovast küld neki segítségül az ellenség jobbszárnya felé és egyúttal parancsot adott, hogy használja ki a pillanatot a visszavonulásra és fejlődjön ki Guyon jobbszárnyán. A mozdulat a lehető legjobban sikerült, az ellenség alig ment előre, azonban erős ágyútűzzel zavarta Pöltenberget és Guyon jobbszárnyát. Dembinski tábornok az ellenség ellen indult, hogy huszárjait a tűzből rendben kivezesse, de midőn körültekint, látja, hogy Pöltenberg hadosztálya már Kerecsend irányában a hegy mögé gyorsan visszavonult és alig lehetett észrevenni annak végét. Úgy a maga, mint Guyon hadsegédeit küldi Pöltenberghez, hogy forduljon vissza, de hiába.

Nem tudta ezt megérteni Dembinski tábornok, aki Pöltenberget jó katonának tartotta.

Guyon jobbszárnyának háta mögé lovagolva, csak most tudta meg Pöltenberg gyors visszavonulásának okát. Találkozik Görgey hadsegédével, aki Görgey parancsát Kerecsendről Pöltenbergnek és Guyonnak vitte, hogy gyorsan vonuljanak vissza, mert különben a jobbszárnytól el lesznek vágva.

Guyon, mint merész katona, kevésbé bízott Görgeyben és nem mozdult helyéről, de Dembinski tábornokhoz közeledve, elmondja neki, hogy milyen parancsot kapott és Görgey hadsegédére mutat. A haragra gyulladt Dembinski mérgesen ezt mondta a hadsegédnek: „Menjen uram a a maga tábornokához, és mondja meg neki, hogy sem a háborúhoz, sem a szolgálathoz nem ért, nincsen joga parancsot adni ott, ahol én személyesen jelen vagyok." A zavarba jött hadsegéd elment, de Görgey megmutatta a magáét. Az ellenség fölbátorodva Pöltenberg gyors visszavonulásától, amit menekülésnek vett ,erős ágyúzást kezdett. Dembinski tábornok körül néhány lovast és lovat agyonlőttek, de az ellenség, Guyon hadosztályának erős helytállásától zavarba jött és egy óra múlva beszüntette a tüzet. Dembinski tábornok hátra küldte először Máriássy zászlóaljat, maga pedig Guyon hadosztályával már alkonyatkor utolsónak vonult vissza Kerecsendre. Midőn a hegyre ment, még elég világos volt és meglátta Kmetty hadosztályát tábort ütve Kerecsenden túl. Ha Görgey nem ragadta volna ki Dembinski tábornok kezéből Pöltenberg hadosztályát és ha Kmettyt a maga hadosztályával nem tartotta volna vissza a fönt említett falu mögött, kétségtelen, hogy az ellenség kénytelen lett volna visszavonulni.

Lássuk mostan, hogy mi történt a Görgey parancsnoksága alatt álló jobbszárnyon, Verpeléten, melyet Klapka hadteste elfoglalt.

Említettük föntebb, hogy Dembinski tábornok parancsának megfelelőleg, Klapka Idzikowski őrnagyot küldte ki, mint említettem, hogy elzárja Schlick előtt a Verpelét felé vezető utat.

A kápolnai csata előestéjén, vagyis február 26-án estefelé Idzikowski őrnagy csapata, megtévesztve a hegyek közötti ágyúzástól, azt gondolva, hogy az ütközet megkezdődött Verpelét mellett, járőrt küld Klapka ezredeshez, várva a parancsra és egy óra múlva másikat küld, tartva tőle, hogy az első nem fogták-e el! Nem kapva semmiféle választ, elhagyja az oly kedvező helyet, két század magyart Klapkához küld, nem vonul

vissza, ahol Schultz alezredes volt dandárjával és ott marad, le se rombolva a gázlón át vezető két kis hidat Sirok faluban.

Az ellenség látva, hogy a szoros nyitva van, egész erejével Verpelét felé megy. 27-én reggel 6 órakor a mi előőrseink jelezték az ellenség közeledését.

Verpelét városka fekvése a következő. A hegyek északi részéről folyó Tarna folyó Sirok falun megy keresztül, ahová Idzikowski lett küldve a szoros védésére. A folyó déli irányban folyik, egy völgyön át, mely Verpelét előtt az alacsonyodó hegyekkel, nyíltabbá válik. Ebben a völgyben, a folyó balpartján fekszik Verpelét, tovább háromnegyed mérföldre Debrő falu, mögötte Tótfalu[1] és a keletről nyugatra vezető keresztező országúton, ugyancsak a folyó balpartján Kápolna falu. A nagyon magas Szent Mária-hegy elkülönülve más hegyektől északra fekszik a fenti folyó jobbpartján, Verepeléttől egy ágyúlövésnyire.

Amint az ellenség mutatkozott, Klapka Lapinski hadnagynak — nem kapitánynak — az ütegét a híd előtt levő síkságra küldi, ott felállítja a gyalogság és a lovasság egy részét, a hadtestnek a többi részét szintén a síkságra, de közelebb a városhoz, a híd mögött. Az ellenség az alacsonyabb emelkedéseket foglalja el a Szent Mária magas hegye mellett és ezen alacsony állásáról kergeti a mieinket gránátjaival. Gyors visszavonulás következik be, mely a fiatal katonákra többnyire demoralizálólag szokott hatni. Az ellenség egész erejével a város felé megy. A mi 42-ik zászlóaljunk Gedeon őrnaggyal szétszóródik és ekkor Klapka meghagyja nekem, hogy vegyem át a hadtest parancsnokságát és minden parancsot vegyek át Görgey tábornoktól, magam pedig Schultz dandárjához menjek, mely ekkor, mint fönt említettük, Baktán volt.

Az egész hadtesttel visszavonultam az emelkedésre, mely hosszan és párhuzamosan húzódik keletre a várostól. Hoszek hadnagyot, a mai kapitányt, aki akkor mint hadsegéd mellettem volt, azzal a paranccsal küldtem el, hogy foglalja el a szőlőket, melyek a jobbszárnyon terülnek el, egy zászlóalj gyalogsággal, amit ő, mint vitéz tiszt, a legpontosabban teljesített. Az ágyúkat egyvonalban állítottam fel a magaslatokon, a gyalogságot és a lovasságot kissé hátrább dugtam el.

Az ellenség két zászlóalj gyalogságot vont ki a városból a mi hadtestünk ellen. Megparancsoltam az egész tüzérségnek, hogy oda célozzon és adjon tüzet, mire mind a két zászlóalj visszavonult a városba, közben azonban a mi balszárnyunkkal szemben álló ellenséges lovasság, a házak közötti utcán kimenve, kezdett harci vonalat alkotni. Erre megparancsoltam, hogy az ágyúk ismételjék meg a tüzet ellene, mire az visszavonult és nem mert ellenünk vonulni. Végül látva, hogy nincs lehetősége arra, hogy minket megtámadjon, három osztály-lovasságot küld Pöltenberg ellen, aki kis ágyúlövésnyire állott mellettünk a balszárnyon és egész hadosztálya nagyon elnyúlt oszlopban volt a hegyen, messze az ellenségtől. Pöltenberg a fenti lovasság ellen egy osztály Miklós-huszárt küldött, mely derekasan támadott, letörte az ellenség balszárnyát és azt egé-

[1] Téves, nem Tótfalva, hanem Tófalu.

szen a városkáig szorította. Ekkor azonban az ellenség látva, hogy a magyarok részéről egyetlen csapatot sem küldenek a fentiek segítségére, a huszárokra veti magát, elfoglalja hátsó csapataikat és nagy veszteséggel szorítja ki őket. Erre Pöltenberg hadosztálya hátrált és pár perc múlva Görgey tábornok hadsegédét hozzám küldi azzal a paranccsal, hogy én is hátráljak. Megmondtam a hadsegédnek, jelentse Görgey tábornoknak, hogy én oly kedvező helyen állok, hogy az ellenségnek minden oldalon ellent tudok állani, de Görgey egy másik hadsegédet küld azzal a paranccsal, hogy vonuljak vissza, mert az ellenség elvághat engem. Tény az, hogy Pöltenberg hadosztálya oly gyorsan vonult vissza, és az ellenség a maga erőivel annyira előrehaladt, hogy én is kénytelen voltam visszavonulni, nehogy teljesen elvágjanak engem.

Schlick tábornok, előbbi helyének elhagyása és új álláspontjának elfoglalása után minden erejét a mi hadtestünk ellen irányította.

Ha akkor Görgey tábornok egyesítette volna Pöltenberg hadosztályát Klapka hadtestével, és a két sereg kölcsönösen támogatta volna egymást, Schlick leverése kétségtelen lett volna, de Pöltenberg hadosztálya az országútig vonult vissza én pedig Klapkának nem egész hadtestével Schlick egész erejének ellentállottam.

Lassan vonultam vissza, állandóan dombos területeket foglalva el, ahonnan tüzérségemmel visszatartottam az ellenséget. Így menve elértem és elfoglaltam a magaslatot, mely alól alacsony bokrokkal, tovább pedig erdővel volt benőve s melyen keresztül vezetett az út északról az országútra. Schlick a közeli hegyen összpontosította egész tüzérségét és sűrű tüzeléssel és rakétákkal kezdett minket támadni, mire hadtestünk fáradt gyalogsága hátrálni kezdett. Ekkor Görgey tábornok, aki előzőleg itt volt, hadtestéből 6 tarackot adott át nekem, hogy azok segítségével jobban tudjam az ellenséget visszatartani. Most megérkezvén, látva a mostani helyzetet, előbb egy zászlóalj gyalogságot, azután pedig magyar gránátosokat küldött hadtestéből az erdőbe, ő maga az ellenség elé ment, de ezek a zászlóaljak is az ellenség sűrű tüzelése következtében kénytelenek voltak hátrálni.

Az egyik tarackhoz, melynél három lovat lőttek le és melyet a tüzérek otthagytak, a legnagyobb ágyútüzelés közben meghagytam, hogy huszárlovakat fogjanak eléjük és vigyék magukkal azokat.

A magyar tüzérség a Verpelét alól való visszavonulás alatt a legderekasabban és legbátrabban állt ellen az ellenségnek. Egy tiszt alól a hatfontos ütegből, aznap két lovat lőttek ki.

Az egész hadtest átmenve a fenti magaslaton, annak meredek oldalán közeledett az országúthoz, melyen a sereg ment Kápolnáról Kerecsend felé, ahová én is Klapka hadtestével megérkeztem. Az ellenség az erdőből már nem ment utánunk.

Dembinski tábornok Kerecsendre érkezve, alig szállt le a lóról és a neki készített szállásra ment, amikor Görgey egész vezérkarával eléje ment és aggodalmaskodva kérdezősködött, hogy nagy-e a seb, de Dembinski tábornok hideg udvariassággal fogadta őt, meghagyta, hogy kössék be a fejét és rögtön kiadta a parancsokat a hadtesteknek, hogy me-

lyik hová menjen. Nekem megparancsolta, hogy Klapka hadtestével Szihalomra menjek. Kmetty hadosztálya, mely két napon keresztül nem vett részt az ütközetben, ellátta az összes előőrsöket és őrjáratokat. Görgey hadteste Kerecsenden maradt.

Midőn Dembinski tábornok Aulichnak, akit már ott talált, szemrehányást tett, az azzal védekezett, hogy az ő balszárnyán nagy ellenséges erők mutatkoztak, bár ez nem volt igaz. Más oka volt ennek, amit azonban inkább nem említek.

Március 1-én hajnalban Dembinski tábornok írásban parancsot adott a Mező-Kövesdről való visszavonulásra. A seregben való éhség, valamint az a törekvés, hogy az ellenséget maga után vonja, volt oka ennek.

Ebben a parancsban le volt írva, milyen legyen a hadtestek és összes csapatok menetelésének rendje, mit kell tenniök, valamint a mezőkövesdi tábor rendje is.

Délelőtt 11 óra körül érkeztünk Mező-Kövesdre. Az egész sereg tábort ütött és egy vonalat alkotott, kivéve Aulich gyaloghadosztályát, melynek oszlopban kellett táboroznia a jobbszárny mögött.

Dembinski tábornok írásban hagyta meg Görgey tábornoknak, hogy vigyázzon a tábor rendjére, küldje a város mögé a podgyászt, minden hadtestnek megfelelő irányban és a városba ment.

Egy óra múlva, attól az időtől számítva, ahogy a sereg rendben felállott, a hat század vértesből álló csapat, 8 ágyúval megtámadta a kifejlődött sereg központját alig egy negyed ágyúlövésnyire a mi tűzvonalunktól. Nem lehet másképp megmagyarázni ezt a vakmerőséget, mint hogy a parancsnok leitta magát, mert ha még a legrosszabb véleménye is volna a magyar hadseregről, nem remélhette azt, hogy 30 000 rendesen felfejlődött katonát zavarba hozhat. A magyar ágyúk, melyek le voltak mozdonyozva, tüzet adtak, Kmetty és Aulich hadosztályából való huszárok körülvették az ellenséget, mely négy ágyút és jelentékeny számú halottat vesztett és gyorsan visszavonult egy hosszú ágyúlövésnyire, ahonnan, a neki megmaradt négy ágyúból tüzelni kezdett.

Dembinski tábornok ebben az időben a városban volt; az ágyúszóra lóra pattant, de megérkezve a küzdőtérre, az ellenség már el volt űzve és a mi tüzérségünk válaszolt az ő tüzelésére. Meghagyta, hogy a tüzelést hagyják abba, mert látta, hogy az ellenséges ágyúgolyók alig jutnak a mi vonalunkhoz. Amikor a mieink megszűntek tüzelni, az ellenség hasonlóképpen abbahagyta és akkor Dembinski tábornok a szétszórt huszároknak meghagyta, hogy a harcvonalat gyorsan állítsák helyre.

Mikor az ágyúdörgés teljesen megszűnt, megérkezett a városba Görgey tábornok és a nála szokott ügyességgel azt akarta mutatni, hogy az ütközet helyén volt. Egy igen fájdalmas eset adott neki erre alkalmat. Udvarnoki kapitány egyike a legvitézebb tiszteknek és a nemes gondolkodású fiatal ember az ágyúdörgésre gyalog kiszaladt a városból, hogy az ellenséggel találkozzék. Útközben lát egy visszavonuló huszárt, ad neki néhány aranyat, hogy lovát adja át neki, melyre felugorva a huszárokkal a vértesekre támad és bátran verekedve, vitézségével kitünteti magát. A küzdelem befejezése után az izzadó lóval visszatérve a gyalogo-

san menő Kmetty alezredessel találkozik, aki megismeri hadosztályának lovát és szidja Udvarnokit, hogy a kincstári lovat annyira kifárasztotta, Az pedig (Udvarnoki) talán egy kicsit bortól és küzdelemtől fölhevítve, leszáll a lóról és ezt mondja Kmettynek: „Szerencséje, hogy kardomat nem húztam ki, mert különben kettévágnám a fejét." Bizonyos, hogy ez nagy fegyelmezetlenség volt és Kmettynek el kellett volna záratnia őt, de ő azt nem tette, azonban közben az a hír terjedt el, hogy Udvarnoki megtámadta Kmettyt. Udvarnoki a városba megy és egy puskalövésnyire a harcvonaltól találkozik a lovon menő Görgeyvel, akinek már tudnia kellett, mi történt, mert megállítja Udvarnokit, aki valami nagyon keményet mondhatott neki, mert Görgey a huszároknak megparancsolja, hogy kaszabolják le őt, mire a huszárok leszállnak lovaikról és vagdalják őt. Udvarnoki telve sebekkel, menekülni akar, de Görgey a gyalogságnak meghagyja, hogy lőjjenek utána, mire a második lövés után a szerencsétlen Udvarnoki holtan összeesett.

Görgey erre megfordítja lovát az arcvonal elé, hol Dembinski tábornok állott és azt jelenti neki, hogy Udvarnoki kardot rántott Kmetty alezredesre és hogy ő — Görgey megparancsolta, hogy járőr fogja el, de az nem engedte magát elfogatni, mire a járőr megölte. Ez hazugság volt, de szinte lehetetlenség volt megállapítani, oly gyorsan történt a dolog.

Ha Dembinski tábornok tudta volna, hogy Udvarnokit mennyire szerették általában és hogy ez mily fölháborodást idézett elő Görgeyvel szemben, alkalmas pillanat lett volna Görgey elfogatására, mert ha még a fegyelem megtartásának szükségességével is védekezett volna, az Görgeynek a hadseregben levő számos ellenségét Dembinski tábornok részére nyerte volna meg.

Alighogy megparancsolta, hogy Udvarnokit öljék meg, egy tüzértisztet mutat be Dembinski tábornoknak, aki egy rövid ütközet alatt két ágyújával elhagyta helyét és akivel ő a városban már találkozott. Arra kéri Dembinski tábornokot, hatalmazza fel őt, hogy agyonlövethesse és a tüzéreket egy vonalba állíttatta fel, hogy azokat megtizedeljék. A tábornok nem akarta ezt megengedni, csak a tisztet szidta le és megparancsolta, hogy annak tiszti jeleit a börtönőr szakítsa le ruhájáról és megvasalva Debrecenbe küldette a bíróság elé. A tüzéreket viszont megfenyegette, hogy nem tizedelteti meg őket, hanem az első ütközetben, melyben nem fogják magukat bátran viselni, felállíttatja őket és kartáccsal az utolsóig lelöveti őket.

Dembinski tábornok azt gondolva, hogy e merész ellenséges támadás a mi jobbszárnyunkra, egy erősebb támadást rejteget magában a mi balszárnyunkra, azért megparancsolta Aulich hadosztályának, mely oszlopban táborozott a jobbszárny mögött, hogy fogjon fegyvert és a sereg harcvonala mögött menetelve, álljon meg a balszárny mögött, vagyis Klapka hadteste mögött, hogy készenlétben legyen, ha szükséges volna támogatni ezt a szárnyat.

Már esteledett, mikor parancsot adott, hogyan kell a tábori őrséget megszervezni. Néhány száz lépésnyire az arcvonal előtt egy kőből épült kis híd volt az országúton, melyre két ágyút állítottak fel és mellettük

a mostan száraz szakadékban a kis hídnak egyik és másik oldalán egy-egy gyalog századot helyeztetett el. Azonkívül kijelölte a helyet a lovasság főőrsége részére és a gyülekezésre való helyet. Mindazzal, amit tenni kellett, maga foglalkozott vele és ezt a szolgálatot Kmetty alezredesre bízta. Azután a balszárnyra ment, ahol a mocsarakat és a szakadékot akarta megtekinteni, hogy egy éjjeli támadás esetére a helyzetet ismerje.

Mindez a késő éjszakáig elfoglalta idejét, de a tábornok a nála szokásos pontossággal akarván meggyőződni, hogy parancsait teljesítették-e, visszatért a jobbszárnyra, de ott mindabból, amit megparancsolt, semmit sem teljesítettek, semmiféle főőrséget s ami még rosszabb, semmiféle őrszemet nem állítottak fel. Ez majdnem általános hiba az összes fiatal hadseregeknél, hogy a maguk biztosítására kevés figyelmet fordítanak.

Visszatérve szállására, ott találta Görgeyt, Aulichot, Klapkát és néhány vezérkari tisztet. Úgy látszik, hogy szerették volna tudni, mik a tábornok tervei, de ő soha senkivel sem közölte terveit, most sem mondott senkinek semmit, egyenesen megkérdezni meg senki sem merte. Minden olyan eshetőségre, melyek itt előfordulhattak az ellenségnek ilyen vagy olyan mozdulata következtében, ilyen választ adott: „Minden percben készen vagyunk az indulásra, megyünk, amint a szükség megkívánja."

Ebben az időben sok panasz volt az élelmicikkek teljes hiányára, főleg Aulich és Máriássy hadosztályánál, melyek távolabb voltak Egertől s melyeknek semmi élelmiszerük nem volt. Dembinski tábornok hadsegédét, Jordánt, Keresztesről Tisza-Füredre küldte, mindenfelé írt és sürgette az élelmiszereket, de mivel nem létesítettek raktárt, amint azt Kossuth elnöktől kérte négy héttel ezelőtt, ez volt az oka a nagy hiánynak.

Mindnyájan elégedetlenkedve mentek el a tábornoknak szerintem túlzott óvatossága miatt. Vezérkari főnöke nem volt, mint már fent említettem, ami nem tetszett a magyaroknak. Nem akarom Dembinski tábornokot túlságosan elítélni azért, hogy a hivatalos titoktartást oly szigorúan betartotta, azért felemlítek néhány esetet, melyek az ő bizalmatlanságát igazolják. Így például február 2-án, mikor Polgáron volt, mindjárt parancsnoksága átvétele után megérkezett Debrecenből az ő hátaslován Szatmáry kapitány hadsegéd, levelet hozva magával, mely őt mint kiváló tisztet ajánlotta. Megebédelve a tábornokkal, 24 órai szabadságot kért, hogy — mind mondá — a Tiszán túl fekvő közeli birtokára mehessen és dacára Dembinski tábornok állításának, hogy a tulsó partot a mi hadseregünk kiürítette és hogy az ellenséges őrjárat elfoghatja őt, azt mondva, hogy ismeri az ösvényeket, éjjel elment és 24 óra múlva levelet írt, közölve, hogy a szolgálatot elhagyja, mert nem bízik annak sikerében és hogy visszavonuljon imádkozni hazájáért. Azonban ahelyett, hogy hazájáért imádkozott volna, Windischgraetz tábrnagyhoz ment és a hadügyminisztérium által megállapított tervet, melyet Dembinski tábornoknak kellett volna átadnia, az ellenségnek adta át, szerencsére azonban oly későn küldték a terv másolatát a tábornoknak, hogy ő azt elvetette és a maga tervét tartotta meg.

Később, azaz nyolc vagy tíz nappal a kápolnai csata előtt a derék Molnár őrnagyot küldték neki. A lehető legmelegebb ajánlást hozta magá-

val Stein ezredestől, a hadügyminiszter helyettesétől, de néhány nap múlva Kossuth elnöktől bizalmas levelet kapott Dembinski tábornok, melyben ugyanez az őrnagy mint rossz hazafi volt jellemezve és egyben felszólítást kapott a tábornok, hogy távolítsa el magától ezt az embert.

Mindezek után, mint látjuk, Dembinski tábornok kénytelen volt maga írni parancsait, nem írva be azt mindig a jegyzőkönyvbe és gondolatait magának kellett megtartania. Különben tudni kell, hogy a társadalom jelentős része már akkor nem bízott Görgeyben és vezérkari főnökében, Bayer ezredesben. A fővárosból érkezők azt tartották, hogy a kormány biztosan tudja, hogy Görgey levelezett az ellenséggel, ami, bár lehet, hogy nem volt igaz, de Dembinski tábornokot, aki a magyar ügyet úgy tekintette, mint saját hazája ügyét, a legnagyobb óvatosságra intette, annál is inkább, mert Görgey ártani akart Dembinski tábornoknak és azért semmi esetre sem árulhatta el gondolatait.

Március 2-án Dembinski tábornok parancsot adott ki, hogy az összes hadosztályok induljanak el.

Klapkának, akihez Szekulics 14 000 emberét csatolták, Eger-Farmosra kellett mennie;

Aulichnak 4500 emberrel Eger-Lövőre;

Görgey két hadosztállyal, Pöltenberggel és Kmettyvel Szent Istvánra;

Guyon 9500 emberrel Négyesre;

A főhadiszállás 300 gránátossal és hat tarackkal Ivánka faluba;

A hadsereg tehát félkört alkotott, melynek központja Ivánka volt.

A mi hadtestünk, vagyis Klapkáé, Eger-Farmosra való érkezése után mocsaras területen helyezkedett el, mely előtt gázlóval nehezen hozzáférhető folyócska volt, amelyen nem nagy hidacska volt. Az ellenség Füzes-Abony felől menve előre, ágyúzást kezdett ellenünk beépített ágyúkból. Klapka, aki ebben az időben a faluban volt, ideszalad és fölösleges parancsot ad Szekulics hadosztályának, hogy menjen előre. A hadosztály a parancs értelmében előrement a folyócska előtt és a falucska jobboldalán állt meg 400 lépésnyire egyenesen az én hadosztályom előtt, kitartva az erős kartácstűz dacára és dacára, hogy az ellenséges ágyúgolyók a mi oszlopainkat találták el. Az ellenség a vár következtében nem tudott egyenesen felénk menni. Ott maradtunk a sötét éjszakáig és éppen akkor adta ki Klapka a parancsot a Poroszló felé való visszavonulásra.

Amint Görgey meghallotta az ágyúk dörgését, hadsegédét Dembinski tábornokhoz küldi, jelentve neki, hogy a Klapka hadteste elleni támadás következtében, ő hadosztályaival visszavonul. Mivel a jelentés szóbelileg történt, a tábornok szintén szóbelileg ezt válaszolja: „Mondja meg uram tábornokának, hogy az a tábornok, aki parancs nélkül hagyja el a maga helyét, vagy az ellenség támadása nélkül, épp olyan hibás, mint az őrszem, aki elhagyja az őrhelyet, anélkül, hogy káplár, aki őt oda állította, visszahívná."

Mivel pedig Görgey maga visszavonulva nem küldött Guyonnak parancsot, Dembinski tábornok megparancsolta Guyonnak, hogy menetelljen Poroszlóra, ahova maga is elindult, úgy, hogy mikor hajnalodni kezdett, minden oldalról elindultak oda a hadosztályok.

A faluba való érkezéskor Dembinski tábornok leszállt a lóról és már ott találta Görgey tábornokot. Az első szemrehányásra ezt válaszolá Görgey: „Úgy van, tábornok uram, hibás vagyok." Dembinski tábornok annyira meghatódott hibájának alázatos beismerésétől, hogy szelíden csak azt mondta neki, hogy ily módon a háború minden számítása megsemmisül. Ezzel az ügy el lett volna intézve, amikor éppen belépett Klapka ezredes, aki úgy látszik annyira meg volt elégedve azzal, amit csinált, hogy a csodálkozó Dembinski tábornok kérdésére, hogy miért vonult visszsza parancs nélkül, azt válaszolta, hogy ha hatezer ember állott volna parancsnoksága alatt, tarthatta volna magát, de tizennégyezer emberre nem volt helye! — Ekkor Görgey is leveté alázatos arculatát és szemrehányásokat kezd tenni Dembinski tábornoknak, hogy a Poroszló felé vezető utakat nem javíttatta meg. Erre a tábornok megfordult és a szomszéd szobában írásban adta ki a következő parancsokat:

Görgey hadosztályaival együtt, Pöltenberg és Kmetty tartsák Poroszlót, 540 lovat adva neki Répássy hadtestéből, Hertelendy alezredes vezetése alatt.

Aulichnak és Szekulicsnak meghagyta, hogy keljenek át a Tiszán és álljanak meg Tiszafürednél.

Guyonnak meghagyta, hogy hadosztályával foglalja el a híd mellett levő sáncokat.

Klapkának meghagyta, hogy táborával a Tisza jobbpartján foglaljon állást és legyen készen holnap a Szolnokra való menetelésre.

A gránátosokat pedig magával vitte Tiszafüredre, ahová főhadiszállását áttette.

Itt rendkívül tevékenyen foglalkozott Dembinski tábornok az élelem kérdésével, de egyúttal a kormánynak is írt és panaszkodott, hogy alantasainál hiányzik a fegyelmezettség és hozzátette: „Soha nem volt a szívemben gyanakvás, itt tanuljam meg azt életem ötvenhetedik évében?" Ezzel az írással Molnár őrnagyot, vezérkarának az egyetlen vezérkari tisztjét küldte Debrecenbe.

Ebéd után két óra körül Répássy tábornok jelentést kap Görgeytől, hogy az ellenség közeledik és hogy ő, Görgey segítséget kér. Mivel Dembinski tábornok ugyanabban a házban lakott és ugyanazon asztalnál ült, odaadja neki Répássy tábornok az írást s közben nagyon zavart arcot mutat. Dembinski tábornok megparancsolta neki, hogy egy zászlóaljat a gátra toljon előre, szállja meg azt jobbról és balról s rejtse el az egész zászlóaljat a bokrokban arra az esetre, hogy ha az ellenség erős támadást intézne, Görgey visszavonulása biztosítva legyen.

Rövidesen megérkezett Guyon és megmutatta Görgey parancsát, hogy Poroszlóra meneteljen. Bár az már túllépte Görgey hatáskörét, hogy a fővezér jelenlétében hadosztályról intézkedjék, de mivel az az ő hadtestéhez tartozott, hogy több engedékenységet mutasson vele szemben, mikor fenyegetve érezte magát, Dembinski tábornok megengedte, hogy a hadosztály elmenjen.

Egy órával később már mást csinál Görgey. Guyonnak parancsot küld, hogy nincs reá szüksége és Répássynak azt írja, hogy mivel

az ellenség 27 000 főnyi sereggel közeledik, ő elhagyja Poroszlót és felhívja őt, hogy Hertelendy 450 lovát, melyek az ő hadtestéhez tartoznak, vegyék el és könnyítsenek az ő lovasságán. Azt azonban már Dembinski tábornok nem akarta megengedni Répássynak, aki Görgeyre akart hallgatni és kijelentette: „Hogy gondolja tábornok úr, hogy lehet-e 500 lovassal visszatartani a mögöttük végbemenő mozgást? Nagyobb számú, erősebb és messzebbmenő járőröket kell az ellenség felé küldeni, hogy az azt higgye, meg akarják őt támadni. Írja meg uram Hertelendynek, hogy tartsa Poroszlót, még akkor is, ha Görgey ezt a fontos pontot elhagyná."

Dembinski tábornok ezenkívül maga is írt egyenesen Hertelendynek, megparancsolva neki, hogy tartsa Poroszlót, küldjön messzebb járőröket és hozzátette: Mutassa meg alezredes Uram ezt az írást Görgey tábornoknak, hogy tudja, ha az ellenség 27 000 fővel támadja, úgy én neki két óra alatt 35 000 katonát hozok." Ezenkívül Dembinski tábornok ezt a parancsot küldte Görgey tábornoknak:

„Tisza-Füred, főhadiszállás, 1849. március 2.

Tábornok Uram!

Csodálkozással értesülök arról, hogy elhagyja Poroszlót és anélkül, hogy azt nekem jelentené, amikor az ellenség előtte van. Megparancsolom tábornok Úrnak, hogy ezt a hadmozdulatot szüntesse be és Poroszlót személyes felelősségének szigorú terhe alatt tartsa stb." Mivel azonban nem tételezte fel, hogy Görgey tábornok aggodalma teljesen alaptalan lett volna, mint az később ki is tűnt, azért ezen iraton kívül Dembinski tábornok parancsot küldött Répássy tábornoknak, meghagyva neki, hogy hadtestének egy hadosztályát reggel 5 órakor tartsa készen, mert ő, Dembinski tábornok azt akarja, hogy ha Görgey tábornok elhagyja Poroszlót, azt a hadosztályt személyesen vezesse oda. Ezt a parancsot aláírva, ő maga adta át Répássy tábornoknak. Mindez estefelé történt már, gyertyagyújtás után.

Ezen intézkedések után Dembinski tábornok elkedvetlenedve és az előbbi éjszakát álmatlanul töltve, meg kifáradva a sok munkától ágynak dőlt. Az élelemről való gondoskodás, kórház szervezése Madarason a lázasbetegek részére, a levelezés mindenfelé, nem lévén maga mellett senki, aki neki segítene, s amellett állandó kellemetlenségek és keserűség szükségessé tették neki a pihenést.

Répássy tábornok érezve a maga ügyetlenségét, Szekulics alezredessel szokott volt tanácskozni és most is hozzá fordult a paranccsal, hogy legyen készen a Poroszlóra való menetelre. Alig aludt el Dembinski tábornok, Répássy tábornok és Szekulics felébresztették őt és könyörögnek, hogy a hadosztályt ne kelljen Poroszlóra vezetni. Dembinski megmagyarázza nekik, hogy a hadsereg becsületét védeni kell, hogy a hibát, amit esetleg elkövetnek, jóvá kell tenni, de azok nem hallgatva minderre, kérve kérik a tábornokot, hogy álljon el szándékától. Nem tudván őket meggyőzni, ezt válaszolta: „Uraim! a természetnek is megvannak a maga jogai, én összeesem a fáradtságtól, a parancs ki van adva, 5 órakor a hadosztály álljon fegyverben és a reggel megmutatja nekünk, mit kell ten-

nünk." Elmentek és a tábornok néhány órai alvással megerősítette magát.

Reggel megtudta Dembinski tábornok, hogy Görgey, dacára határozott és fenyegető parancsának Poroszlót elhagyta és a töltésen, Tiszán és Tiszafüreden át a folyó balpartjára vonult vissza. Most Dembinski tábornoknak okvetlenül le kellett volna Görgeyt csukatni, hadbíróság elé vinni és rögtön agyonlövetni, mert nagyobb vétséget elkövetni, mint amilyet Görgey elkövetett, nem lehet. Itt bizonyára mindenki elítéli Dembinski tábornoknak káros szelídségét. Ahányszor szó volt ezen esetekről, ő maga elítéli önmagát, és a következő esemény is, melyet ő mintegy önmaga védelmére többször felhozott, semmiképpen sem menthető.

Hertelendy jelentése szerint a Szent-István és Eger-Farmos falvakba küldött járőrök azt mondták, hogy semmiféle ellenséget nem találtak, sőt azok, melyek Eger-farmos felé mentek, néhány lőszerkocsit hoztak, melyeket Klapka hadteste a sárban hagyott, ami azt bizonyította, hogy az ellenség Poroszló felé egyáltalán nem közeledik. Ugyanekkor Dembinski reggel Kossuth elnöknek sajátkezűleg írt levelét vette, mely március 2-án, azaz azon nap előestéjén volt keltezve s ahol ezt mondja: „Tábornok Uram! Tábornok Uram kiváló katonai tehetsége iránt való nagyrabecsülésem határtalan, mert nálam van Tábornok Úr levele, melyben néhány héttel a kápolnai csata előtt megmondta nekem, hogy az első döntő ütközet Eger környékén lesz. Az Ön messzirelátása beteljesedett, az ütközet ott folyt le, ahol előrelátta. Az ország hálás Önnek az eredményért. Kérem, legyen rajta, hogy Damjanich és Vécsey hadteste is tevékeny legyen."

Dembinski tábornok látva, hogy a kormány megbecsüli őt, érezte, hogy arra reászolgált, de egyúttal érezte azt is, hogy a kápolnai csata óta minden lépésével a legjobb eredményre törekedett és hogy Görgeynek minden lépése újabb kihágás volt, mert úgy a Szent Istvánról való elmenetel, valamint Poroszló elhagyása vétkes eljárás volt, ami Kossuth elnöknek Görgey iránt való személyes ellenszenve mellett okot adott a parancsnokságtól való eltávolításra és azért, mint Dembinski tábornak mondta, nem akarta (túlzott engedékenységével) azt a rosszat, amit Görgey elkövetett, még jobban elrontani.

Ugyanezen a napon vette Dembinski tábornok bizonyítékát annak, hogy a kormány bízik benne és akarja őt támogatni, mert néhány órával Kossuth dicsérő levele után futár érkezett, aki írást hozott neki, mely felhatalmazta őt, hogy vegye el Klapka ezredestől a parancsnokságot. Mindebből arra következtetett, hogy szabad volt neki nagylelkűnek mutatnia magát Görgeyvel szemben, aki kezdettől fogva oly kellemetlennek mutatta magát vele szemben.

Kossuth elnök jövetelét minden percben várták, azért Dembinski tábornokot erre — hogy úgy mondjam, elítélendő engedékenységre — bírta, az volt, mint ő azt nekem nem egyszer mondta, nem tudta megérteni, hogy miért nem kap Damjanichtól semmi jelentést Szolnok elfoglalásáról. Ha a jelentés, mely csak március 6-án érkezett be, mindjárt megérkezett volna, azaz 3-án reggel, amint minden számítás szerint akkor

kellett volna beérkezni, lehetséges, hogy lecsukatta volna Görgeyt, mert tervének célját elérve, minden ellenségnek bebizonyíthatta volna, hogy tevékenysége következtében a győzelem már most biztos volt. Azonban Damjanich teljes hallgatásából arra lehetett következtetni, hogy ott semmi sem történt, s ebből azt vélte Dembinski tábornok, hogy elég őt engedetlennek tartani, annál is inkább, mert biztos volt benne, hogy a kormány őt, vagyis Dembinskit támogatja. Ezért Klapka ezredesnek, akinek a hadtesttel Szolnokra kellett volna mennie, parancsot küldött, melyben megfosztotta őt a parancsnokságtól és meghagyta a legidősebb vezérkari tisztnek, vagyis Bulharyn ezredesnek, hogy vegye át a parancsnokságot. Klapkát meg Komáromba akarták küldeni a vár parancsnokságának átvételére, de később, midőn Vetter tábornoktól Görgey vette át a magyar hadsereg fővezérletét, Klapka ezredest tábornokká léptették elő és hadteste parancsnokságánál maradt.

3-án Dembinski tábornok egész reggel azzal volt elfoglalva, hogy a hatóságokkal tárgyalt az élelem miatt és a kormánnyal, melynek jelentést tett Görgey újabb engedetlenségéről és hogy ezt nyomatékosabban mutassa, a neki adott parancsot Poroszló tartását illetőleg, másolatban megküldte.

Dembinski tábornok Török-Szent-Miklósra is írt a kormánybiztosnak, értesítve őt, hogy Klapka hadtestének 11 000 főből álló serege oda megérkezett és élelemre meg takarmányra van szüksége, mire harmadnapra megnyugtató választ kapott.

Délután három óra körül Dembinski tábornok levelet kapott Hertelendytől Poroszlóról, aki ismét attól tartott, hogy veszedelem fenyegeti őt, ha Poroszlót tartja. Arra kéri, hogy vonja őt onnan vissza és ezenkívül két ágyút, melyeket Dembinski tábornok küldött neki Görgey visszavonulása után, visszaküldött, azt írva, hogy elveszíti azokat. A tábornok meg akarván őt nyugtatni, lovat rendelt és egy hadsegéddel Poroszlóra ment.

A Tiszán át vezető hídon átmenve észrevette Görgey és Répássy tábornokokat, akik a Tisza balpartján levő dombon állva Poroszlóra tekintettek, mintha ott minden pillanatban valami újnak kellene történnie. Néhány szót váltva Répássyval, tovább ment. A töltés mellett táborozó katonaság mikor meglátta Dembinski tábornokot, elkezdett kiabálni: „Éljen Dembinski!" A tábornok megköszönte kedvességüket és tovább ment. Közvetlen Poroszló előtt utóléri őt Vécsey tábornok futára egy levéllel, melyre sürgősen kellett válaszolnia. Sajnálkozva, hogy ő maga már nem mehet Poroszlóra, hadsegédét, Siebenlistet Hertelendyhez küldi barátságos buzdítással, hogy ne veszítse el bizalmát, hanem ellenkezőleg erősítse meg azt. Siebenlist, e nemes érzelmekkel telt fiatal ember, megértette a tábornok gondolatát és ígérte, hogy azt jól teljesíti. Dembinski megfordítja lovát és négy huszárral, akik mellette voltak, visszatér Tisza-Füredre, de közben találkozik Görgey tábornokkal, aki mély tisztelettel üdvözölte a tábornokot és kíséretéhez érve, csatlakozik hozzá. Midőn Dembinski tábornok arra a helyre ér, ahol a gyalogság táborozott, a katonák abbahagyják étkezésüket, hozzá szaladnak és örömmel fogadják őt.

Dembinski tábornok néhány szíves szót akarván nekik mondani, körülnéz, nem talál-e valakit, aki németül és magyarul beszél, mire Görgey hozzája megy és a legnagyobb alázatossággal kérdezi a tábornokot, mit kíván. Dembinski válasza után, hogy köszönetet akar nekik mondani és egyúttal kérni akarja őket, hogy fáradtság utáni pihenésüket ne szakítsák meg, engedelmet kér arra, hogy a tábornok kívánságát teljesíthesse. Mikor ezt a fölhatalmazást megkapta, hosszú beszédet tartott, melyből Dembinski tábornok semmit sem értett, de az éles hang és a hosszú beszéd s végül a katonák szomorú arca arra mutatott, hogy egészen mást mondott, mint amit a tábornok mondott.

Ezt a részletet azért mondom el, hogy az olvasók lássák Görgey ravaszságát, mert rövidesen meglátják, hogy míg egyrészt oly alázatosnak és udvariasnak mutatta magát, másrészt meg alattomos volt. Alig, hogy Dembinski tábornok szállására visszatért és Vécsey tábornoknak válaszolt, Szemere miniszter megy be hozzá és kijelenti, hogy hivatalosan jött hozzá kijelenteni, hogy az összegyűlt tábornokok és a hadtestek meg hadosztályok parancsnokai azt akarják, hogy a tábornok haditanácsot hívjon össze, mely mindig dönthessen az ő terveiről. A tábornok válaszára, hogy azt nem teszi, Szemere kijelentette, hogy az összegyűltek meg akarják tagadni az engedelmességet, azért nyomatékosan kéri a tábornokot, hogy ezen kényszerűség elkerülése céljából, fogadja el követelésüket. A tábornok azonban hajthatatlan volt, érezte, hogy helyesen jár el, de lehet, hogy ebben bizonyos büszkeség is volt. Meggyőződve lévén Görgey rosszakaratáról, jól tudta, hogy minél jobban beleavatja őt titkaiba, annál könnyebben fog neki mindent elrontani s azért kijelentette, hogy semmiféle bizottságot nem létesít. Szemere azzal fenyegette, hogy ő mint kormánybiztos kénytelen lesz felfüggeszteni a tábornok működését, mert el akarja kerülni a lázadást, de minden hiábavaló volt. Dembinski tábornok hajthatatlan volt.

Eközben Görgey tábornok lép be a szobába és utána Répássy tábornok, Aulich és Klapka ezredes.

Görgey tábornok ünnepélyes mozdulattal és tisztelettel és mintegy szomorúsággal jelenti ki Dembinski tábornoknak, hogy szomorú hírt hoz. Dembinski tábornok megszakította beszédét és kijelentette: „Semmi szomorú nem érheti azt az embert, aki legtisztább lelkiismeretével érzi, hogy semmi szemrehányást nem tehet magának, mondja meg tehát tábornok úr, mit akar nekem mondani." Görgey erre ezt mondá: „Tábornok uram, elveszítette alantasainak bizalmát és jöttem kijelenteni, hogy nem lehet a mi vezérünk."

Klapka ezredes megszakította itt Görgey szavait, hogy nem ez volt a határozat, hanem azért jönnek, hogy megkérjék a tábornokot, szervezzen haditanácsot, mely tudjon minden mozdulat okairól. Ezt a véleményt Szemere miniszter is támogatta. Dembinski ezt válaszolta: „Nem ez az első eset életemben, hogy hasonló helyzetben vagyok; tizennyolc évvel ezelőtt, midőn önálló hadtesttel Litvánia belsejében voltam, hasonló alparancsnokom volt, mint ez az úr (s itt kezével Görgeyre mutatott), aki alantasaimat ellenem izgatta. Ezek egy alkalommal az én szállásomon összegyűlve,

számra nézve tizenkét vezérkari tiszt, azt követelték tőlem, hogy azzal az ezredessel, aki őket erre rábeszélte, közöljem terveimet. Azt válaszoltam, hogy nemcsak ezt nem teszem, de kijelentettem, hogy mostantól kezdve ez az úr kevesebbet fog tudni, mint ezelőtt. Azután hozzátette a tábornok: „Ha az én sapkám az én gondolatomat tudná, eldobnám magamtól és fedetlen fővel mennék tovább. Az tehát, Szemere úr, amit akkor tettem, midőn életemben első ízben volt önálló parancsnokságom, most, midőn az én erkölcsi és fizikai erőim ugyanazok, mint akkor voltak, mert midőn a hadi művészet feletti hosszú meggondolásaim ebben megerősítettek, elhatároztam, hogy azt a legszigorúbban betartom és senkivel sem közlöm terveimet. Azt kell még az uraknak mondanom, hogy letörhetnek engem, mert a vassínt is el lehet törni, de senki sem tud engem meghajlítani." Azután megkérdezi Klapkát: „Vajon az Ön hadtesteihez küldött parancsom végre lett-e hajtva? Vajon menetel-e Szolnok felé?" Az igenlő válaszra ezt felelte: „Vigyázzanak uraim, mert annak, amit itt csinálnak rossz következményei lehetnek az önök ügyére nézve, sőt talán a ma Szolnoknál küzdő 12 000 magyar fogja azt legelőször megszenvedni." Ezt mondva meghajtotta magát búcsúzás jeléül és mindnyájan kimentek.

Negyed órával ezek elmenetele után Dembinski tábornok magyar nyelven írt levelet vett át Szemere miniszter aláírásával. Nem tudva, mit jelenthet ez, ír neki megkérdezvén őt, hogy a kapott írást adhatja-e irodájának lefordítás céljából; mire azt a választ kapja, hogy magától értetődik, hogy megteheti ezt. Dembinski tábornok tehát lefordíttatta az írást és abból megtudta, hogy megszűnt a hadsereg fővezére lenni és hogy az ideiglenes fővezér Görgey tábornok lett.

Dembinski tábornok oda volt a csodálkozástól Szemere furcsa magatartása miatt, aki vele szemben barátságosnak mutatta magát, Görgeyvel szemben pedig ellenséges érzelműnek. Éppen a kápolnai csata után, Kerecsend faluban Szemere panaszkodott a tábornok előtt, aki a hadsereg részére élelmet követelt, hogy Görgey ismét kimutatta rosszakaratát, mert a huszárokat, akiket Dembinski tábornok Miskolcon hagyott a polgári hatóság rendelkezésére, hogy segítsenek elszállítani a hadsereg után a 180 000 adag kenyeret, mely ott elő volt már készítve, Görgey magával vitte, minek következtében a hadseregnek nem volt kenyere. Szemere most panaszkodott, hogy oly könnyen esett Görgey karmai közé.

Röviddel e hírnek vétele után lép be Dembinski tábornok szobájába Bayer ezredes, Görgey vezérkari főnöke, két vezérkari tiszt kíséretében, kijelentve, hogy Görgey parancsára jött, hogy elvigye a kiadott parancsok jegyzőkönyvét. A tábornok azonban, aki már elküldte Szemerének rövid vázlatát annak, amit a hadsereg biztonsága érdekében tenni kellett, kijelentette, hogy a régi parancsok a múlthoz tartoznak, nem pedig a jövőhöz és azokat nem adja ki. Bayer fenyegetésére, hogy erőszakkal veszi el azokat, emelkedett hangon megparancsolta, hogy adják oda neki a jegyzőkönyvet és kardját, mire a jegyzőkönyvet bal kezében tartva, jobb kezével pedig a kardot tartva kijelentette, hogy sem az egyiket, sem a másikat senki sem veszi ki kezéből. Bayer kimegy és néhány perc

múlva a tábornok hallja, hogy gyalogcsapat vonul be az előszobába. Alig volt ideje a zárat kulccsal becsukni és hallja az ajtó mögött a parancsot, hogy a fegyvert lábhoz tegyék és néhány puska a földhöz koppant.

Dembinski tábornok rögtön levelet írt Szemerének a megalázásról, melyet Görgey vele szemben elkövetett, kifejtve előtte, hogy ez a szégyenfolt az egész magyar nemzetre esik. El akarta küldeni hadsegédét a másik ajtón át, mire a két gránátosból álló őrség kijelentette, hogy parancsa van mindenkit átszúrni a bajonettel, aki kimenni merészelne.

Dembinski tábornok röviddel azután levelet kapott Szemerétől, melyben az felhívja, hogy legyen nagylelkű és adja oda a jegyzőkönyvet, de a tábornok nagyon jól érezte és helyesen előrelátta, hogy Görgey csak azért akarta azokat megszerezni, hogy megsemmisítse azokat a parancsokat, melyeknek ő nem engedelmeskedett és azért megtagadta azok átadását.

Mikor látták, hogy hiábavaló volt a fenyegetés és hogy ez nem használ, eltávolították az őrséget, a tábornok azonban elhatározta, hogy nem megy ki szobájából, míg nem érkezik meg Kossuth.

Este kilenc óra körül Dembinski tábornok levelet kapott Damjanich tábornoktól, másodikáról keltezve, mely azzal a szép ígérettel kezdődött: „*Holnap Szolnok a miénk lesz.*" Ezt az írást elküldte Szemerének, mert nem tudta megérteni, hogy miért nem jött jelentés Szolnok elfoglalásáról, hiszen a futárnak Szolnokról Tisza-Füredre elég volt tízórai időre.

Március 4-én 11 óra körül közölték Dembinski tábornokkal, hogy Kossuth elnök Mészáros tábornok hadügyminiszterrel és Vetter tábornokkal megérkezett, de ezt csak az ő hadsegédei közölték vele.

Nagyon csodálkozott Dembinski tábornok, hogy nem jöttek az ő szállására, azért néhány órát várt, nem kap-e meghívást, de nem tudván bevárni, megkérdezte Kossuth elnököt, mikor mehet el hozzá, mire azt a választ kapta, hogy minél előbb, annál jobb.

Kossuth lakására érve ott találta Görgey, Aulich és Répássy tábornokokat, Klapka ezredest, Szemere urat és Mészáros hadügyminisztert, valamint Vetter tábornokot.

Kossuth elnök felhívta Görgeyt, hogy tisztázza magát, mire ő, ahelyett, hogy fegyelemsértésről beszélt volna és a parancsokkal ellenkező ténykedéseiről, alávaló vádakkal jött elő Dembinski tábornok ellen, azt állítva, hogy döntéseiben ingadozó, hogy a hadsereg lelkesedését elnyomta stb.

Könnyű lett volna Dembinski tábornoknak megcáfolni ezeket a hazugságokat, de sokkal fölöttébb állónak tartotta magát ezen üres és alávaló szemrehányásoknál, ezért nem tette ezt, hanem kérte a jelenlevőket, kezdve az elnöktől, hogy hívják fel Görgey tábornokot, magyarázza meg, miért hagyta el Poroszlót parancs nélkül. Kossuth elnöknek erre a kérdésére azt válaszolta, hogy a parancs zavaros és kétértelmű volt s különben is Görgey egész további csacsogása tele volt csupa hamis állítással és hazugsággal, mert a parancs nem lehetett világosabb annál, mint amelyet Görgey átvett. A jelenlevő személyek összes válasza ez volt: „Olvastuk a parancsot."

Végül Kossuth elnök megkérdezte Dembinski tábornokot, hova lett az a 27 000 főnyi osztrák hadsereg, melyről Görgey azt írta, hogy ő előtte van. Dembinski tábornok vállát vonogatva azt mondta, hogy az a hadsereg soha sem volt ott. Zavarba jött Görgey és Kossuth kényelmetlenül érezte magát, mert ez kétségtelen hazugság volt és Görgeynek bizonyosfokú gyávaságára mutatott, bár igazában nem lehet ezt róla mondani, mert minden ütközetben, melyben részt vett, merészséggel tűnt ki, de itt látható volt, hogy ő — Görgey — mindent elkövetett, hogy Dembinski tábornoknak minél jobban ártson és a fővezérségtől elüsse. Csend állott be egy időre, mely talán rossz jel volt Görgeyre nézve, aki — mint nekem azt Dembinski tábornok elmondta — oly könyörgően nézett az elnök szemébe és oly alázatosságot mutatott, hogy Kossuth valószínűleg azt gondolta, hogy a legengedelmesebb alantasa lesz. Ha Dembinski tábornok szabad folyást enged a dolgoknak, ki tudja milyen döntés következett volna be, de ő látva azt, hogy Kossuth elnök hogy küzd gondolataival, megtörve az általános hallgatást, ezt mondta: „Uraim! most mindent tudnak, dönthetnek. Én, ha akarják, föláldozom magamat teljesen; ha azt akarják, hogy állásomat elhagyjam, otthagyom, sőt, ha akarják, megtehetik azt, hogy engem eltávolítva, alkalmatlannak jelentsenek ki. Egyet azonban bejelentek és ez az, hogy ezen urak közül (itt azokra mutatott, akik ide jöttek, hogy felmondják neki az engedelmességet) senkivel sem akarok együttműködni; vagy én, vagy ők, de velök együtt semmi esetre sem."

Végül azt határozták, hogy Mészáros tábornok kipuhatolja a hadsereg véleményét és ahhoz mérten fognak dönteni.

Midőn mindnyájan elmentek, Dembinski tábornok még ott maradt egy ideig és így szólt Kossuth elnökhöz: „Nem értem, mit csinál Damjanich?" — Kellemetlenül érintette a tábornokot az, amit Kossuth elnök mondott: „Olvastam a Damjanichnak küldött parancsot és valószínűleg ennek következtében nem fog támadni, mert a parancsban nagyon sok óvatosság van." — Erre Dembinski ezt válaszolá: „Én Damjanichot csak jó hírnevéből ismerem és ezért azt gondoltam, hogy ha valamit megengedek neki, úgy ő többet fog tenni, mint kell. Megparancsoltam neki, hogy biztosítsa magát baloldalt, nehogy Czibakházától el legyen vágva, mert olyan hírek jártak, hogy egy osztrák hadtest jön dél felől." — Erre Kossuth elnök ezt válaszolá: „Ha a dolog sikerül, akkor tábornok Uram, magának fogja azt tulajdonítani, ha nem, akkor Damjanichra hárítja." — Fájdalmasan érintette ez Dembinskit, de magába fojtotta ezt s azután elbúcsúzott Kossuth elnöktől, visszatért szállására, ahová néhány órával később megérkezett Mészáros tábornok hadügyminiszter és ezt mondta a tábornoknak: „Ha erősebbek volnánk, egészen másképpen járnánk el, de gyengék vagyunk, és azért jövök, hogy kérjem a tábornok urat, hozzon áldozatot és menjen a fővárosba."

Dembinski tábornok kijelentve készségét erre, de mindjárt megemlítette azt, ami történt s ami fájdalmas a magyar ügyre nézve. Mészáros tábornok elmondta a maga személyes érzelmeit Dembinski tábornoknak, sajnáltát fejezve ki a nemzet fölött, melynek tagja volt. Azt mondta még,

hogy mivel annyi szerencsétlenségen kell keresztülmennie és annyi belső hibát kell leküzdenie, az ügy sokat szenvedhet e miatt. Bár éppen ő mint hadügyminiszter, minden rossznak elejét vehette volna és kellett is volna vennie s ezt annál inkább tehette, mert a maga egyenességéért, becsületességéért, pontosságáért és igen szép jelleméért, az egész nemzet általánosan tisztelte őt.

Másnap, azaz március 5-én Mészáros és Vetter tábornokok jöttek még Dembinski tábornokhoz, hogy tőle elbúcsúzzanak és azután Debrecenbe mentek. Kossuth maradt Görgeyvel és bizalmasabb beszélgetésbe eredt vele, meghívta őt ebédre, de Dembinski tábornoknál nem volt.

Föntebb említettem, hogy február 26-án néhány órával a kápolnai csata előtt Dembinski tábornok parancsot adott Damjanich tábornoknak, aki Cibakházán tartózkodott, keljen át a Tiszán és támadja meg Szolnokot.

Damjanich hadosztálya ebben az időben, mint már mondtam, a lengyel légió két századából, a gyalogság hat legjobb zászlóaljából, a Hannower-huszárok két osztályából, egy lengyel ulánus századból és három tüzérségi ütegből állott, minden üteg nyolc ágyúval.

Vécsey tábornok Török-Szent-Miklóson állott, Szolnokkal szemben öt zászlóalj gyalogsággal, a Ferdinánd-huszárok három osztályával és két tüzérségi üteggel.

A nyugtalan és türelmetlen Vécsey tábornok Dembinski tábornoktól azt a parancsot kapta, hogy a lehetőséghez képest támogassa Damjanich támadását, annál is inkább, mert a minisztérium első parancsa után Damjanich értesítette őt Szegeden keresztül való visszavonulásáról, ahol ott volt már előcsapata. Vécsey február 28-án Cibakházára ment, hogy Mesterházy őrnaggyal, aki ott kis csapatával megverte az osztrákokat, megbeszélje vele a Szolnok elleni támadást, bár csak az ő gyenge erejükkel. Vécsey váratlanul Cibakházán találja Damjanichot, aki két ellenkező parancsot kapva, Szeged felé indulva, mint fönt említettem, futárt küldött Debrecenbe, megkérdezve, mit csináljon most. A kiküldött futár által most már a hadügyminisztertől is azt az utasítást kapta, hogy alkalmazkodjék Dembinski tábornok parancsaihoz.

A két tábornok — Vécsey és Damjanich — megbeszélték egymás közt a támadást és végrehajtását március 2-ára, kora reggelre tűzték ki. Megbeszélésük szerint Vécseynek kellett megkezdeni az ágyúzást Török-Szent-Miklós felől, ahol az osztrákoknak jól kiépített sáncuk volt a hídnál és nagyon kedvező állásuk. Vécseynek legfontosabb feladata volt foglalkoztatni az ellenséget és egész figyelmét magára vonni, Damjanichnak meg Cibakházától lassan menve egész erejével kellett Szolnokot megtámadnia.

E célból Vécsey egy zászlóalj önkéntest küldött Damjanichnak, Kökényessy őrnagy vezetése alatt, a Porosz-herceg zászlóaljat Knezich alezredes vezetése alatt és ezenkívül egy hadosztály Ferdinánd-huszárt. Magánál viszont megtartotta a Ferenc-Károly zászlóaljat Baranyi őrnagy vezetése alatt és a hetedik zászlóaljat Dipolt őrnagy vezetése alatt, továbbá két hadosztály Ferdinánd-huszárt és két tüzérségi üteget.

A segítő sereg március 2-ról 3-ra virradó éjjel kompokon átkelt a Tisza folyón Varsány közelében, hogy a Cibakháza felől menetelő Damjanichcsal egyesüljön és az ő parancsnoksága alatt közösen működjék.

Március 3-án[1] reggel 3 órakor Vécsey hadtestének többi részével Török-Szent-Miklósra érkezett, Szolnok előtt és a dombokon elhelyezett gyalogságát és lovasságát oly módon, hogy az ellenségnek minél nagyobb erőt mutasson, mint egy nagyszámú hadtest előőrsét. A tüzérség két ütege Wanner őrnagy vezetése alatt a völgyben állott kissé előretolva.

Reggel 8 órakor Vécsey megkezdte az ágyúzást és seregével különböző mozdulatokat tett, hogy ezzel az ellenség figyelmét magára vonja, ez azonban bízva hadállásának kiváló védelmi voltában, nemcsak hogy meg nem mozdult, de nem is válaszolt az ágyúzásra, hanem nyugodtan maradt, bár, mint később megtudták, biztos volt abban, hogy a legfőbb magyar erő Török-Szent-Miklós felől megérkezett.

Már dél felé járt az idő és Damjanich még mindig nem érkezett meg; végre a Vécsey által kiküldött járőrök jelentették, hogy az ő zászlóaljai Varsány falunál átkeltek a Tiszán, nem találtak ott ellenséges előőrsöket, sőt mi több, még járőrök sem jártak arra és nem vizsgálták át azt a vidéket. Végül látva, hogy Damjanich nem jön, a kiküldött zászlóaljak visszatértek a Tiszán át.

Délután 4 órakor Vécsey egyesült a Tiszán túlra küldött seregével és visszament Török-Szent-Miklósra, hol útközben találkozott Damjanich futárjával azzal a jelentéssel, hogy mivel egy csapatja elkésett, azért abbahagyta a megbeszélt támadást. Úgy látszik, hogy Damjanich ingadozott és nem volt nagy kedve megtámadni Szolnokot.

Vécsey a maga részéről rögtön sürgető levelet írt Damjanichnak, melynek értelmében új megállapodás történt és február 5-én reggel ismét támadást intéztek. Éjjel segítő sereget küldött a Tiszán át, mely a fent említett falunál kelt át, Vécsey maga pedig az előző nap a maga régi állását foglalta el Szolnokkal szemben és megkezdte az ágyúzást. Már fél kilenc van és Damjanich még nincsen s a kiküldött járőrök nem hoznak róla jelentést. Az ellenség meg úgy mint az első alkalommal, semmi mozdulatot nem tesz, sőt az ágyúzásra sem válaszol. A türelmetlen Vécsey már el akarta hagyni állását és ismét visszafordulni, amikor a járőrök hírt hoztak Damjanichnak Szolnok felé való közeledéséről és végül első oszlopai is mutatkoztak. Vécsey megkezdte az ágyúzást, mire az ellenség látva, hogy a harc komolyan megkezdődött, ágyútűzzel kezdett válaszolni a híd előtti sáncokból és a hídtól balra emelt sáncokból. Vécseyre nézve legfontosabb volt az és igen helyesen, hogy ha Karger osztrák tábornokot megverik, ne égesse el vagy ne rombolja le a hidat.

Damjanich előrehaladva, a következőképpen állította fel seregét:

A Wysocki alezredes vezetése alatt álló első dandár, mely két lengyel századból, Bobics őrnagy harmadik honvéd zászlóaljából, Cillick őrnagy Waza-zászlóaljából és Leiningen őrnagy Schwarzenberg-zászlóaljából állott, a Tisza mellett menetelt a jobbszárnyon.

[2] A lengyel szövegben tévesen február 3-ika van írva.

Nagy Sándor ezredes második dandárja Kiss őrnagy 9-ik honvéd zászlóaljából, a 63-ik honvéd zászlóaljból, négy század gyaloglövészből és egy utász századból állott, mely a középen volt elhelyezve.

Piquety ezredes lovassága a balszárnyat tartotta.

A tüzérség három ütege a harcvonalban állott, egy tartalékban állott két zászlóalj gyalogsággal.

Az ellenségnek Szolnokon nagyon kevés ereje volt; az előőrsön levő lovasság rendetlenül megfutamodott, a gyalogság pedig a vasút épületeit szállotta meg.

Az ágyúk mindkét részről hatalmas tüzelésbe kezdtek, azután rövidesen csend állott be és egyszerre gyalogsági tűz hangzott a levegőben, midőn Wysocki dandárja hurrá! kiáltással támadást kezd és rohammal elfoglalja Szolnokot. Ekkor a templom tornyáról leesik a fekete-sárga zászló és helyette a hármas színűt lengeti a szél. Az ellenség a hidat akarja lerombolni. Vécsey maga vezeti a tüzérséget, kikergeti az ellenséget az ütegekből és a híd előtti sáncokból, gyalogsága pedig a hídra rohan, Przyjemski őrnagy pedig, aki Vécsey tábornok mellett mint vezérkari főnök működött, megparancsolja, hogy a szétszedett deszkákat tegyék vissza helyükre. Ekkor megérkezik Grochowalski kapitány és sürgősen lovasságot követel. Vécsey serege gyorsan átmegy a hídon és Szolnokra veti magát, hogy az ellenségnek, mely Rékás felől fenyegetett, ellentálljon. Menetközben látja Damjanich győzelmes hadtestét, mely az ellenségtől elvett poggyásszal volt elfoglalva nagy rendetlenség közepette. A katonák sapkával vitték a huszasokat és a bankjegyeket, széjjelszedték a tárgyakat, elvitték a lovakat és bricskákat és ívás közben ezt kiabálták: „Éljen a magyar!" Egyszóval a legnagyobb rendetlenségben voltak és ha az ellenség most visszajött volna, megsemmisíthette volna a győzőket. Vécsey látva ezt, gyorsan és a legnagyobb rendben a város mögé menetelt, ahová érkezve, alighogy a harcvonalat kifejlesztette, mindjárt mutatkozott Ottinger tábornok ellenséges lovasságának dandárja, Abony felől érkezve. Itt Vécsey a maga lélekjelenlétével győzelmet aratott; tüzérségével visszatartotta Ottinger lovasságát, közben pedig megérkezett a lovasság és azután Damjanich gyalogságának egy része. Az ellenséges lovasságot teljesen szétverték, elveszített vagy ezer embert, kik a mocsarakba fulladtak; nyolc ágyú, nagyon sok lövedék és podgyász került a győzők kezébe. A lengyel ulánusok egy százada Poninski kapitány vezetése alatt megtámadta az osztrák dragonyosok hadosztályát és azt teljesen szétverte. Közel harminc katonája megsebesült, néhány elesett, köztük Rzepecki hadnagy. Przyjemski őrnagy is, aki a Ferdinánd-huszárok hadosztályával támadást intézett, kiváló bátorságával tűnt ki.

Úgy látszott, hogy ez a fényes győzelem, mely az országnak oly nagy szolgálatokat tett, buzdításul fog szolgálni a vezetőknek még nagyobb dicsőség, még nagyobb vitézség elérésére és ezzel még nagyobb sikerek elérésére és hogy ezen győzelem általános sikerekre fog vezetni s hogy ezen győzelem következtében ismét megfelelő haditervek kezdődnek, melyek helyesen lesznek vezetve Dembinski tábornok által, de éppen ellen-

kezőleg történt. Elkeseredett veszekedés keletkezett Damjanich és Vécsey tábornokok között a parancsnokságot illetőleg. Vécsey előbb volt tábornokká kinevezve, tehát a katonai fegyelem szerint őt illette a parancsnoklás, Damjanich viszont büszke lévén arra, hogy rohammal elfoglalta Szolnokot, nem akart Vécseynek engedelmeskedni. Vécsey Przyjemski őrnagyot, vezérkari főnökét küldi Dembinski tábornokhoz, aki 6 órakor reggel érkezik, mint futár és jelentést hoz arról, hogy Szolnokot március 5-én elfoglalták.

Dembinski tábornok rögtön elküldi Przyjemskit ezzel az írással Kossuth elnökhöz. Przyjemski visszaérkezik és azt a választ hozza, hogy az elnök rövidesen a tábornoknál lesz, aki türelmetlenül várja őt, de egy óra letelte után ő maga akart minél hamarább hozzá menni, de akkor mondják neki, hogy az épp most utazott el Debrecenbe és hintajára mutatnak, mely a Tisza mellett a síkságon megy. A tábornok nem tudván megérteni ezt az udvariatlanságot és még inkább a közönyt, amivel ezt a fontos eseményt fogadta, futárt küld Debrecenbe és ezt írta a hadügyminiszternek: „Ha a kormányelnök úr megtisztelt volna engem, amint azt az általam küldött vezérkari tisztnek ígérte és hozzám jött volna, Répássy hadteste egy órával ezen látogatás után Szolnokra indult volna és három órával később 7 vagy 8000 ember Görgey hadtestéből, úgy, hogy az ellenségnek e hó 8-án 42 000 ember lett volna a hátában, kik közül 6000 Pest felé fordulva, visszatartotta volna azt, ami ebből az irányból akart volna jönni és 36 000 elvágta volna az osztrák sereget többi csapataitól és Mező-Kövesd felé űzte volna azt." Ezenkívül Dembinski tábornok Damjanich és Vécsey tábornokoknak is írt, tudatva velök, hogy bár nincs már joga parancsokat adni, mégis azt tanácsolja nekik, hogy most, amikor Klapka hadteste által meg lettek erősítve (mert számuk 25 ezret tett ki), tartsák erősen Szolnokot és hozzátette, hogy már írt a kormánynak, hogy őket ott Répássy hadtestének tízezer emberével támogassák Aulich vezetése alatt.

Itt az olvasó, aki csak egy kissé is járatos a hadászatban, könnyen megérti, hogy a magyar nemzet győzhetett volna. Az osztrák hadsereg, mely akkor Heves és Poroszló között volt elhelyezve és amely a kápolnai két ütközet alatt lőszerkészletét elhasználta s melynek száma körülbelül 28 000 embert tett ki, mely el volt vágva a szolnoki győzelemtől megittasodott 35 000 főnyi katona által, nemcsak hogy Pestre, de még Vácra sem tudott visszavonulni. Nem volt tehát más menekvése, mint Galicia felé visszavonulni, a Kárpátok hegyláncának útvesztőin át olyan területen keresztül, mely élelemben nagyon szegény. Kétszeresen erősebb sereg üldözte, melynek Tisza-Füreden és Szolnokon nagyon sok lőszere volt.

Mihelyt Molnár őrnagy, akit a levéllel elküldtek, visszaérkezett azzal a felelettel, hogy ennek a mozdulatnak fontosságáról nincsenek meggyőződve, Dembinski tábornok 7-én újabb futárt küld ki, kifejti ezen mozdulat szükségességét, azt követeli, hogy adják át neki a parancsnokságot azzal a felhatalmazással, hogy eltávolíthassa azt, akit akar. Egyúttal közli, hogy Görgey dacára annak, hogy 24 000 főnyi serege van Ti-

sza-Füreden, Poroszlóról oda vonta a Hertelendy-huszárokat, továbbá közölte, hogy 2000 osztrák gyalogos elfoglalta már Poroszlót és a töltésen a Nagy Tiszánál levő sáncokhoz közeledik, hogy elveszíthetjük a hidat energia hiányában, Szolnokon viszont nincs elegendő erő és hogy maga Dembinski tábornok, hogy közelebb legyen, nem Debrecenbe, de Madarasra utazik, de mint katona engedelmeskedni fog a felsőbb parancsoknak.

Erre rendkívül udvarias meghívást kap, hogy jöjjön Debrecenbe.

8-án este kapta a szomorú választ és még aznap beteljesedett jóslatának fele, vagyis az a 2000 osztrák gyalogos 7-én a híd előtti sánchoz közeledve és ágyútűzzel visszaűzte visszavonulás közben a töltésen levő összes hidakat elégette, a Kis-Tiszán át vezető 70 ölnyi hosszú híddal együtt, ami nagyon káros volt, mert a Tisza kezdett már kiönteni.

Görgey érezve, hogy mily nagy hibát követett el, Poroszlót elhagyva, déli egy óra körül Tisza-Füred felé indul, de nem Szolnok irányában, hanem fölfelé a Tisza mentén és azt a hírt terjeszti, hogy hadtestével Csegén kompon a Tisza jobbpartjára fog átkelni. Tisza-Füereden nem akarták elhinni ezt az őrült tervet, de sokan azt vélték, hogy Görgey hadtestével Debrecenbe készül, hogy ott a hatalmat, vagyis a kormány vezetését magához ragadja. Megemlítem ezt a híresztelést, mert ebből láthatja az olvasó, hogy a közvélemény, látva az egyén ténykedéseit, gyakran eltalálja annak gondolatait. Ugyanis azt a célt, amelyre Görgey úgy látszik törekedett, s mely Kossuth elnök ellen irányult, melyet Görgey öt hónappal később Aradon megbuktatva Kossuthot, keresztülvitt, a közvélemény már előbb észrevette s melyet sajnos Kossuth elnök nem vett észre, vagy nem akart észrevenni.

Március 9-én Dembinski tábornok elhagyta Tisza-Füredet és este Debrecenbe érkezett, mindjárt a hadügyminiszterhez, Mészáros tábornokhoz hajtatott és jelentkezett nála, aki ezt mondta neki: „Tábornok uram! azért hívtuk önt ide, mert a kormány Vetter tábornokot neveze ki fővezérnek és most kívánságunk és kérésünk, hogy fogadja el ön a vezérkari főnöki állást mellette. Dembinski tábornok ezt válaszolta: „Tábornok uram! hosszú háborús tapasztalat azt a mély meggyőződést fejlesztette ki bennem, hogy a háborút egy gondolatnak és egy fejnek kell vezetnie, és jobb egy tábornok, még ha közepes tehetségű is, pedig Vetter nem az, mint két jó tábornok."

Mészáros tábornok erre azt válaszolta, hogy ha ez a kívánsága, legyen olyan jó és maga menjen el Vetter tábornokhoz és jelentse azt ki neki. Mivel Vetter tábornok ebben az időben még hivatalában volt, hadsegédet adott melléje, hogy az Dembinski tábornokhoz vezesse.

Vetterhez érkezve, az ugyan azon kéréssel fordult hozzá, mint Mészáros, de annak is ugyanazt a választ adta. Erre Vetter ezt válaszolta: „Ha tudtam volna, hogy tábornok úr nem akar az én vezérkari főnököm lenni, sohasem fogadtam volna el a fővezérséget, mert én pontosan tábornok úr parancsai szerint mentem és megfigyeltem, hogy amint ön elvállalata a főzezérséget, attól a pillanattól kezdve az ellenség elveszítette mozdulatai kezdeményezését és kénytelen volt tábornok uram mozdulataihoz alkalmazkodni, de ezenkívül olvastam az ön levelét, melyben há-

rom héttel a kápolnai csata előtt, ezt a területet, ahol abban az időben semmiféle ellenséges erő nem volt, mint olyan helyet jelölt meg, hol az első döntő ütközetet akarja vívni. Nekem ilyen távolra való előrelátásom a hadi eseményeket illetőleg nincsen, ezért megismétlem a tábornok úr előtt, hogy az ő támogatása nélkül a fővezérletet nem vállaltam volna el."

Dembinski tábornok így válaszolt neki: „Nem olyan nehéz az, mint a tábornok úrnak az látszik, meglátja, hogy ha bent lesz már a munkában, könnyen fog az menni, most pedig meg kell mondanom, hogy mit kell tenni." Amikor Vetter tábornok ezt hálás köszönettel fogadta, Dembinski tábornok így válaszolt neki:

„Dacára az elveszített időnek, nem marad más hátra az uraknak, mint követni az én tervemet és ennek értelmében adjon tábornok uram még ma parancsot, hogy Répássy tábornok hadteste minél sürgősebben menjen Szolnokra.' Ez valahogy nem tetszett Vetter tábornoknak.

Dembinski tábornok annál inkább látta, hogy nem lehet az ő vezérkari főnöke, amikor az elmondta tervét, hogy Damjanich menjen jobbra Szolnoktól 24 000 fővel az ellenség ellen, a másik 24 000 főnyi sereget Tisza-Füredtől balra irányítani, hogy az ellenséget két tűz közé vegye. Dembinski tábornok nagyon helytelenítette ezt, biztos vereséget jósolva neki s azután elbúcsúzott tőle.

A legfőbb oka annak, hogy Dembinski tábornok nem akart Vetter tábornok mellett vezérkari főnök lenni, az volt, mert mélyen meg volt győződve, hogy Vetter nem lesz sokáig fővezér, mivel dacára érdemeinek és hősiességének, melyet a szerbekkel szemben tanúsított, nevét a hadseregben soha másképp nem említették, csak mint osztrák barátét.

Dembinski tábornok azt akarta, hogy Damjanichot hadosztály tábornokká léptessék elő Szolnok elfoglalásáért és fővezérré nevezzék ki, aki mellett a vezérkari főnökséget kétségtelenül elfoglalta volna, amint arról már Tisza-Füredtől lehetett hallani, de ha ezt nem akarta tenni, akkor azt csak azért, mert Damjanich nagyon élénk és hirtelen természetű volt, a mellett nyers és merész, előbb vagy utóbb a parancsnoksága alatt levő Görgeyt agyonlövette volna.

Dembinski tábornok megérkezése utáni másnap Kossuthoz ment, de a szolgálatban levő Szőlősy segédtiszt nem akarta őt beengedni, de még bejelenteni sem akarta az elnöknek, azt mondván, hogy annyira el van foglalva, hogy meghagyta, senkit se engedjenek be hozzá. Dembinski tábornok bizonyára átérezte, hogy mit jelent ez, annál is inkább, mert azt jelentették már neki, hogy Kossuth elnök az országgyűlésen egészen másképp adta elő a dolgokat, mint azok Tisza-Füredtől történtek és a tábornokot hibásnak akarta feltüntetni. Állítólag még a letartóztatást is tagadták az országgyűlés előtt.

Igaz, hogy Dembinski tábornok is nagyon hibás volt abban, hogy nem lépett fel Görgeyvel szemben mindjárt úgy, amint az ő helyzete a fegyelmet illetőleg parancsolta, annál is inkább, mert ebben az időben az elnök ő iránta barátságos volt. Rosszat idézett elő túlzásba vitt nemeslelkűségével, mely a hadseregben, hasonló körülmények közt nagy hiba

és mindig előbb vagy utóbb nagy rendetlenségnek az okozója, melynek azután szomorú következményei vannak. Dembinski tábornoknak ez a nemeslelkűsége részben igazolható, de nem azzal, hogy idegen volt, hanem hogy becsületességében és nagylelkűségében azt gondolta, hogy jóságával mindent elérhet. Azonban az, aki itt a legnagyobb hibát követte el, mert nem lépett fel erélyesen és nem mutatkozott megfelelőnek hivatásához mérten, mint föntebb említettem, az Mészáros tábornok volt. Ő neki, mint hadügyminiszternek első kötelessége lett volna a túlzottan nemeslelkű és nagyon tapintatos Dembinski tábornoktól mindjárt elvenni a parancsnokságot és Görgeyt, mint engedetlent és a katonai fegyelmet durván megszegőt rögtön katonai bíróságnak átadni és agyonlövetni. Ha ily módon járt volna el, megerősítette volna tekintélyét, mely neki mint hadügyminiszternek oly szükséges volt, főleg a fölkelésben résztvevő nemzetnél és elejét vette volna a későbbi szerencsétlen esetekben, a tábornokok közötti feszültségnek, mely végül nagy mértékben hozzájárult a haza elestéhez.

Sem az országgyűlés, sem a társadalom, dacára Kossuth-hoz való vonzalmának, a vádnak nem akart hinni, de őszintén be kell vallani, hogy Kossuth elnök helyzete is ebben az időben nagyon kritikus volt, annál is inkább, hogy maga Dembinski tábornok is arra kérte, hogy akik az ő elfogatásában résztvettek, ne legyenek büntetve.

A tábornok vissza akart térni hadiszállására, de akkor Szőlősy arra kérte, mondja meg mit kíván, hogy azt később az elnöknek előadja és a nap is meg lesz állapítva, melyen kérni fogják. Erre a tábornok hangosan, hogy a hivatalban ülő számos tiszt és hivatalnok meghallja, így válaszolt:

„Kérem Uram, mondja meg az elnök Úrnak, hogy a hadügyminiszter parancsára ide Debrecenbe érkezve, mindjárt megérkezésem után jelentkeztem; ma ide jöttem, mert kötelességemnek tartottam, hogy tiszteletemet tegyem az elnök Úrnak, de kérem megmondani, hogy semmi, de semi jelenteni valóm nincs neki."

Az elnök lakásából kimenve, Vetter tábornokkal találkozik. Dembinski tábornok első kérdése az volt, vajon Aulich hadteste (régebben Répássyé) kapott-e parancsot, hogy Szolnokra meneteljen? A tagadó válaszra erélyesen sürgette, hogy jobban használják fel az időt és jelentékeny erőket indítsanak ebben az irányban.

Dembinski tábornok egyáltalában nem mozdult ki a házból. Úgy a közönség, mint az országgyűlés rokonszenvük jeleit mutatták, sőt sokon tiszteletüket akarták tenni nála, de a tábornok nyomatékosan kérte őket, hogy ne csináljanak semmi olyat, ami esetleg nem tetszik a kormánynak, vagy tekintélyét gyöngíthetné. A nemzet ugyanis nagyon jól érezte, hogy a kápolnai ütközet fordulópontot jelentett a múlt és a jövő között és bár Görgey rosszakarata következtében annak eredménye nem következett be a kívánt módon, mégis a hadsereg teljes rendben vonult vissza és fenyegette az ellenséget.

Dembinski tábornok 11-én reggel megtudva azt, hogy a Szolnokra való vonulás parancsát nem adták ki, azt akarván, hogy tanácsának

nyoma ne vesszen el, hosszú iratot intézett Vetter tábornokhoz, melyben boncolgatta tervének hibáit és az előnyöket, melyeket az ő megkezdett tervének keresztülvitelével el lehetne még érni. Az irat, melynek hivatalos másolata a kezembe van, s melyet munkámnak már úgy is nagy terjedelme miatt nem közlök, ezekkel a szavakkal kezdődött: „Megismétlem tábornok Úrnak azt írásban, amit Önnek a múltkor és tegnap szóval elmondtam."

Röviddel ezen levél elküldése után az a szomorú hír terjedt el a közönség körében„ melyet a kormány talán már előbb megkapott, hogy a szolnoki hidat felégették és hogy három hadtestünk, melyek ott voltak és pedig Damjaniché, Vécseyé és Klapkáé, visszavonultak a Tisza bal partjára.

Beteljesedett tehát itt is Dembinski tábornok jóslata, hogy stratégiailag fenyegető helyzet helyett, a melyben a tábornok 5-ikén a sereget hagyta, vagyis a lehetőségét annak, hogy a mi jobb vagy bal szárnyunkon, a Tisza jobb partján gyülekezzék, a három nap alatt az ellenségnél alig kétszerte erősebb magyar hadsereg a folyó bal partján, bezárva, nem volt képes fenyegetőleg lépni fel az ellenséggel szemben.

Aznap délben Dembinski tábornok csodálkozva látta, hogy néhány szakasz huszár felsorakozott szállása előtt. Mindnyájan leszálltak lovaikról és a tisztek a helyőrség tisztjeihez csatlakozva, bemennek a házba. A megérkezett vezérkari tiszt jelenti Dembinski tábornoknak, hogy Kiss hadosztálytábornok, aki az összes magyar városok főparancsnokának címét kapta a nemzetgyűléstől, be akarja mutatni a tábornoknak a helyőrség tisztikarát. A tábornok válaszára, hogy kéri őket, jöjjenek be, belép Kiss tábornok és a tisztikar bemutatása után így szól Dembinski tábornokhoz: „Tábornok Uram! Sokkalta jobban ismeretesek Ön előtt az utóbbi idők európai háborúinak eseményei, hogy ne tudná azt, hogy Schwarzenberg herceg tábornagy, aki a szövetséges hadsereg élén oly dicsőséget ért el, nem érte volna el azt, ha nincs segítségére mint vezérkari főnök Radetzky, a mostani tábornagy. Blücher tábornok szintén nem érte volna el azt a nagy hadi dicsőséget, ha nem lett volna mellette Gneisenau tábornok. A most parancsnokló Radetzky tábornagy, dacára kiválóságának, öreg korára való tekintettel nem győzött volna, ha nem kapott volna segítséget Hess tábornok személyében. Nem akarja-e tábornok Uram ezen példák hatása alatt támogatni Vetter tábornokot azzal, hogy vezérkari főnöke lesz? Erre Dembinski tábornok ezt válaszolta: „A példák, melyeket tábornok Uram felemlít, teljesen igazak, de megfeledkezik egy igen fontos dologról, ez pedig az, hogy Schwarzenberg herceg és Radetzky tábornok felett ott volt Ferenc császár tekintélye. Blücher és Gneisenau hatalma fölött ott volt a porosz király tekintélye, Radetzky tábornagy és Hess tábornok fölött ott van a most uralkodó Ferenc József császár tekintélye, itt pedig Uraim gyönge, határtalanul gyönge kormány van! Győzelmet készítettem elő, de a kormány gyengesége elrontotta azt és több mint egy évi harcra van szükség, hogy a roszszat, amit néhány nap alatt követtek el, helyrehozzák. Végül Uraim, hogy jártak el az idegenekkel? Az angol Guyon ezredes, aki annyi fényes

győzelmet aratott az ellenség felett és Görgey tábornok hadtestének a Branyiszkón át való átkelésénél az előcsapatot vezetve, kitüntette magát, micsoda jutalmat kapott? Azt, hogy Görgey eltávolította őt hadtestéből. Uraim, így járva el, elkedvetlenítik azokat, akik egészen Magyarország érdekeinek szentelték magukat. Ezzel saját nemzetüknek az ügyét gyengítik legjobban." Beszédét még Kiss tábornok iránti néhány udvarias szóval fejezte be, bocsánatot kérve tőle, hogy dacára személye iránt érzett tiszteletének, nem tud más választ adni neki.

Aznap nagy ebéd volt Kossuth elnöknél, melyen az összes tábornokok jelen voltak, kivéve Dembinski tábornokot.

Este 8 óra körül Dembinski tábornokhoz érkezik Kossuth szárnysegéde és bizalmasa Szőllősy és annak nevében megkérdezi, vajon a tábornok fogadja-e az elnök urat, mert bár gyengélkedik, szeretné látni a tábornokot és elmondja, hogy őt — Szőllősyt — nagyon leszidta azért, hogy mikor a tábornok bemutatkozott, nem engedte be hozzá. Dembinski tábornok azt válaszolta, hogy nem engedheti meg azt, hogy Kossuth elnök hozzá fáradjon és mindjárt felkeresi őt. Civil frakkot vett fel (mert akkor majdnem végleg el akarta hagyni Magyarországot) és Szőllősy társaságában elment az elnökhöz.

Mikor hivatali szobájába lépett, ott találta a kormány néhány tagját és Kossuthot a pamlagon fekve, de amint Dembinski tábornok belépett, a kormány tagjai udvariasan meghajtva magukat, elhagyták a szobát.

Kossuth elnök a pamlagra ült és a tábornokot arra kérte, hogy mellette foglaljon helyett s panaszkodott, hogy gyenge és beteg. Látva, hogy a tábornok hallgat, gyenge hangon megszólalt: „Micsoda szemérmetlenség az, hogy a háború egy évvel elhúzódott." A tábornok olyan mozdulatot tett, mintha megerősítené azt, de egyben jelezte, hogy azt megjósolta. Kossuth elnök erre így szólt:

„Én a tisztnek, akit tábornok Úr Tiszafüredre küldött hozzám, nem igértem, hogy a tábornok Úrnál leszek; én azt a tisztet hadbíróság elé viszem és agyonlövetem."

Dembinski tábornok erre ezt válaszolta: „Szabad az elnök Úrnak a tiszttel azt tenni, amit akar, de nekem szolgálati kötelességem elhinni, ha vezérkari tisztet oly fontos jelentéssel küldök és az nekem rövid és tömör szavakkal hozza a választ."

Az elnök később ezeket mondta:

„Én a tervet, melyet tábornok Uram Vetter tábornoknak ajánlott, nem helyeslem, mert én — s itt karjait széttárta és magához szorította — az ellenséget így akarom megfogni."

Dembinski tábornok erre ezt válaszolta: „Ha elnök Uram így akarja az ellenséget megtámadni, úgy teljesen megverik Önt." Az elnök erre élénken így válaszolt: „És tábornok Uram miért nem verte meg Schlicket?" „És mely napon adta át elnök Úr Görgeyt az én parancsnokságom alá?" „Én azt nem tudom" válaszolá az elnök. — „De én tudom" — mondá Dembinski tábornok — „mert 12-én felhívtam Piller ezredest, hogy velem együtt támadja meg Tornalját, ahol Schlick volt, de az nem akarta azt tenni. Tizenharmadikán megtámadtam Schlicket s 14-én a

futár azt a parancsot hozza, mely Görgeyt, aki akkor húsz mérföldnyire volt tőlem, az én parancsnokságom alá rendelte."

Kossuth elnök erre így szólt: „Damjanich tábornok azt mondja, hogy Dembinski tábornoknak nincs joga Szolnok elfoglalását a maga győzelmének tulajdonítani." Dembinski tábornok fölháborodva így válaszolt:

„Es ki adott neki parancsot, hogy Czibakházán át támadjon? Ki adott Vécsey tábornoknak parancsot, hogy őt támogassa? Ki vonta magára Kápolnánál az ellenséges erőket úgy, hogy Szolnokot könnyen lehetett elfoglalni?"

Kossuth elnök elmosolyodva mondá: „A tábornok Úr mindig erőszakos." — „Úgy van" — válaszolá Dembinski tábornok. „Minden ami méltatlan, ami nemtelen, ami igaztalan, fölháborít engem. Hát nem én voltam az első, aki a mellett voltam, hogy e tettnek dicsőségét Damjanichnak kell tulajdonítani? Hát nem követeltem, nem kértem, hogy ezért hadosztálytábornokká tegyék meg?" Erre Kossuth: „Ha én lettem volna a tábornok Úr helyén, a támadást néhány nappal előbb parancsoltam volna meg."

Itt Dembinski tábornok roppant nagy hibát követett el, mert a helyett, hogy azt a győzelmes választ adta volna, a milyet adhatott, hogy mihelyt értesült Windischgraezt tábornoknak Kápolna ellen való meneteléről, abban a pillanatban futárt indított támadásra való paranccsal. A helyett, hogy oly könnyen kimutathatta volna, hogy Szolnokot két napppal előbb nem foglalták el, azt kizárólag Damjanich ingadozása vagy rossz hangulata idézte elő. A helyett tehát, hogy ezek az oly meggyőző válaszokat adta volna Dembinski tábornok, Kossuth elnök különböző szemrehányásaitól elkeseredve (annál is inkább, mert amint úgy látszik, hogy fel akarta keresni a tábornokot és másról akart vele beszélni) fölkel a pamlagról és ezt mondja:

„Elnök Uram, sokkalta hosszabb ideig vettem részt a háborúban és olyan gyakran voltam nehéz helyzetben, mint önálló parancsnok, hogysem Öntől vegyek leckét a hadvezetésről. Ha ön nem tud mást mondani nekem, úgy tisztelettel búcsúzom Öntől." Nem várva választ a csodálkozó elnöktől, kiment a szobából.

Másnap reggel hivatalos írást kapott Kossuth elnöktől, aki mint a kormány elnöke azt követelte tőle, hogy tegyen jelentést eddigi hadműveleteiről és főkép magyarázza meg, hogy miért indította el oly későn Damjanich és Vécsey hadtestét. Ehhez még egy második kívánságát is közölte, melyben felhívja, hogy szigorúan tiltsa meg környezetének, hogy ne izgassa föl a közönséget.

Dembinski tábornok később maga is sajnálta, amit tett, annál is inkább, mert az elnök az egész beszélgetést nagyon udvarias hangon vezette, de ami leginkább érintette a tábornokot, az volt, hogy nagyon csalódott Damjanich jellemében, akibe pedig legnagyobb reményét helyezte, hogy ő az egyetlen, aki mint itteni, képes lesz Görgeyt engedelmességre bírni. Végül érezte azt is, hogy más célja nem lehetett annak, hogy az elnök találkozni akart vele, mint az, hogy végre reábírja őt, foglalja el Vetter tábornok mellett a vezérkari főnöki állást, amit pedig nem tett

volna meg a már említett okokból és mint az események kimutatták, amit alább akarok leírni, a tábornoknak teljes igaza volt, mikor nem fogadta el az említett állást.

Ha Dembinski tábornok hibát követett el azzal, hogy ily módon megszakította az elnökkel való beszélgetést, az elnök viszont igazságtalanságot követett el azzal, hogy követelte, hogy a tábornok környezete ne mozgassa meg a közvéleményt, mert ebben a tekintetben sem a tábornok, sem környezetének tagjai semmi olyat nem csináltak, ami a közvéleményt bántotta volna; sőt a közvélemény nagyon ellenezte azt, amit a kormány tett, hogy elvette tőle a parancsnokságot. Az egyetlen panasz, amije a társadalomnak Dembinski tábornok ellen volt, az volt, hogy nem lövette agyon Görgeyt és Kossuth elnökkel szemben az, hogy a tábornoktól elvette a parancsnokságot.

Hogy az országgyűlési követek hangulata milyen volt Dembinski tábornok iránt és milyen bizalommal voltak iránta, meg fogjuk látni e mű további részeiben.

Dembinski tábornokra vonatkozó mindeme részletek részben az ő saját elbeszéléseire támaszkodnak, részben az ő jelentéséből lettek kivéve, melyet az elnök parancsából a kormánynak küldött s melynek másolatát Dembinski tábornok nekem átadta elolvasás céljából.

Dembinski ezen jelentést 1849. március 16-áról Debrecenben keltezve e szavakkal fejezte be:

„Elnök Uram a legveszedelmesebb embert emelte e méltóságra és hatalomra. Adja Isten, hogy a haza ne szenvedjen ezért nagyon." Ezek a prófétai szavak, melyeket Dembinski tábornok Görgeynek fővezérré való kinevezése után mondott, szó szerint beteljesedtek, mint azt mindenki tudja, mert Görgey tábornokot a kormányzótól kezdve az egész ország a haza árulójának tekinti.

1.

A KATONAI KÖZIGAZGATÁS SZERVEZETE A DEBRECENI KERÜLETBEN 1723—1849 KÖZÖTT

(Provincialis commissariatus districtus Debreceniensis.)

Írta: dr. Komoróczy György

I. A hadtápszolgálat fejlődése a XVIII. századig.

„Magyarországon módfelett szegény a gazdasági, méginkább a hadigazdasági kérdésekkel foglalkozó történeti irodalom" állapította meg őszinte önbírálattal és a történettudomány egyik nagy méretű tartozásának feltárásával Borus József.[1] S ha ennek a tanulmánynak sem az a célja, hogy a katonaság szervezésének, ellátásának minden kérdését feltárja, mégis képet igyekszik adni arról, hogy egy nagy kiterjedésű kerületben milyen volt a katonai közigazgatás felépítése. Nyilvánvaló, hogy emiatt a korlátozott célkitűzés miatt a tanulmány nem érint sok kapcsolatos kérdést, mint többek között a katonaság ellátásával összefüggő paraszti árutermelést, a deperditákban jelentkező súlyos kizsákmányolást, az adózás jellegét stb; nem érinti a hadseregszervezés megnyilvánulásait sem, valamint a katonai közigazgatás felépítésének egész rendszerét, amely a Bécsből irányított katonai apparátus egymáshoz való kapcsolatait tárja föl; nem foglalkozik a hadsereg belső irányításának ügyével, a stratégiai kérdésekkel, a katonai függelem és fegyelem különböző korokban jelentkező formáival, mert egy ilyen kérdésekre is kiterjedő tanulmány a tárgyalt időszakban is több száz oldalas munkára terjedne ki. Erre viszont e tanulmány keretében nincs megfelelő lehetőség.

A katonai közigazgatás kialakulása, hasonlóan a hadsereg összetételének és felépítésének ügyéhez, társadalmi jelenség: a közigazgatás szervezeti rendszere függ a társadalom gazdasági életétől; a termelés fejlettségi foka dönti el a katonaság fegyverzetét és ellátását; a termelés s a

[1] *Borus* József: 1849 hadtörténeti irodalmának néhány kérdése. (Hadtört. Közl. 1955. évf. 3—4. sz.), 199. old.

gazdasági állapot a kulturális helyzettel együttesen határozza meg a hadseregmozgatás feltételeit, a társadalmi forma szab irányt annak, hogy milyen a katonaság polgári kapcsolatainak kiépítése, milyenek az ellátás, az utánpótlás, a vezetés megnyilvánulásai.[2]

Az általunk tárgyalt idő a feudalizmus társadalmi formáján belül egy sajátosan átmeneti korszak: a hanyatló és haldokló feudalizmus még fenntartja a hűbéri szervezet politikai formáit, de a feudálizmus méhében már kialakulnak az új termelőerők, az új törekvések, melyek belülről rombolják a haldokló társadalmi rendszert. A társadalom méhében zajló belső küzdelem kifejezésre jut a katonaság szervezetében is.

A feudalizmus virágkora idején, a XV. sz. előtt, a még gyönge államhatalom a hadsereg önálló szervezetét nem alakíthatta ki. S ennek a gazdasági-társadalmi helyzetnek volt a következménye a *hadseregformák* akkori állapota: ismeretes volt, mint egyik döntő haderő, a király szolgáinak egységes hadából kialakult nemesség személyes felkelése a király zászlója alatt, mellette a magánbirtokrendszeren alapuló bandérium s végül a nemesi birtokokon belül élő jobbágyföldek után megállapított telekkatonaság. Ez a hármas tagolás megfelel a klasszikus feudalizmus termelési viszonyainak és termelőerőinek s éppen ezért jellemző kb. a XVI. sz.-ig. Persze, a továbbiakban is fennáll, de már nem kizárólagosan és nem alapvető katonaszervezési formaként.[3]

A klasszikus feudalizmusban a hadseregszervezés a felkelés rendszerén alapszik. A katonaság létszáma kizárólag a rendek akaratán múlik, s a feudális anarchia körülményei befolyásolják a katonaság egységeinek alakulását. S ez a helyzet megmaradt a további századokban is, de már a XV. sz-ban egy új hadseregtípus tűnik fel s ez: a zsoldoskatonaság. A zsoldoshadsereg már nem a hűbéri rendszer belső jelensége, hanem a polgári fejlődés csíráinak jelenlétét tükrözi. A zsoldoshadsereg feltétele: a pénzgazdálkodás nagyobb mértékű kibontakoztatása egyfelől, másfelől pedig a földjétől megfosztott jobbágyság, zsellérség, pásztorelemek megléte, akikből a katonaság emberanyaga kialakul. Ezt a két tényezőt használja ki a központosításra törekvő monarchia s ezzel a hadseregszervezésben előremutató tényezőt állít előtérbe.[4]

A hadsereg típusainak különbözőségével függ össze annak ellátása. A feudális anarchia idején a hadsereg önmagát táplálta, a klasszikus feudalizmus egész szakasza alatt központi ellátóhálózatról ez ideig nincs tudomásunk. A katonaság részére szállítóeszközt, szerszámokat, fegyverzetet, élelmet részben maga a hadsereg kiállító földesúr vagy város nyújtott, részben pedig harácsolásból, rablásból szerezték be szükségleteiket.

A zsoldosseregek kifejlődése viszont a hadtápszolgálat területén is

[2] *Engels*: Anti-Dühring, 1948, Bp. 338. old. utalásai.

[3] Magukra a formákra lásd *Markó* Árpád: Magyarország hadtörténete, 1943, Bp. 36. old.

[4] Vö. *Elekes* Lajos: Hunyadi hadserege, 1951, Bp. 3–6. old.; lásd még *Timon* Béla: Az 1838/39. évi regnicolaris deputatio katonai vonatkozású munkálatai, 1935, Bp. 5. old. vagy *Maksay* Ferenc: Parasztság és zsoldosszolgálat a XVI. sz-i Magyarországon, Hadtört. Közl. 1956. évf. 1. sz. 26. old.

egy újkori vonással, egy polgári jellegű sajátossággal színezte a hadsereg ellátásának feladatát: a zsoldos katonaságot már bizonyos fokig központilag kellett ellátni s ez a feladat a hadtápszolgálat kezdetleges megszervezését indokolta. Rablásból, mint kizárólagos forrásból, már nem lehetett eltartani egy hadsereget a katonaság erkölcsi értékének teljes lezüllése nélkül s a katonaság hitelének rombolása nélkül. S ha a XVI sz.-ban, de még később is, a zsoldos ellátása szervezetlen volt, a sokhónapos fizetetlenség nyomort, „örökös fázást, éhezést" idézett elő,[5] az ellátás központi megszervezésének szükségessége már felmerült, csak kidolgozatlanok voltak annak formái. Különösen kidolgozatlanok voltak Magyarországon, ahol az idegen, német zsoldosseregek a jobbágyok és polgárok kizsákmányolásának, a nemzeti elnyomásnak legvéresebb eszközei voltak s ahol még a szervezett ellátás sem biztosította az emberek személyi szabadságát, a holnap életlehetőségét.[6]

A hadsereg ellátásának szervezeti felépítése a XVII. sz.-ban kezdett elkülönülni a hadsereg vezetésének katonai, stratégiai felépítésétől. Az alakulatok élelmezésének funkcióját a tábori hadbiztosság látta el, amely az udvari haditanácstól függött.[7] A tábori hadbiztosok fölött a főhadbiztosok állottak, akiknek a hivatala állandó székhellyel bírt s Magyarország területén Erdélyben, Bánátban, Szlovéniában, Pozsonyban, Budán, Kassán, Nagyváradon, Besztercebányán volt a főhadbiztosok működési központja.[8] 1650-ben megszervezték a vezérhadbiztosi intézményt s ettől kezdve a katonaság ellátásának szervezeti tagolódása, hozzávetőleges pontossággal, az alábbi:

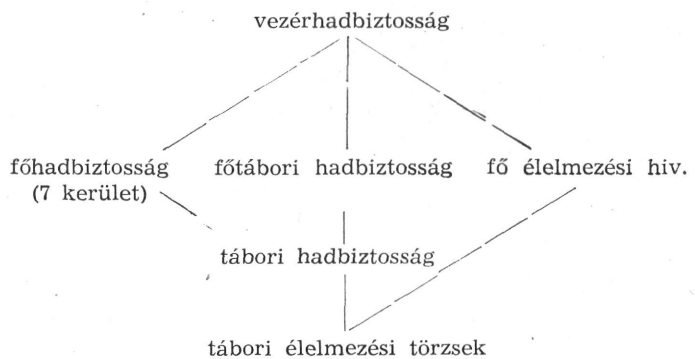

Az egész hadtápintézmény alá volt rendelve az 1502-ben szervezett udvari haditanácsnak, tehát a bécsi központi kormányszerv rendel-

[5] *Maksay* i. m. 39. old.
[6] Ilyen eseteket hoz fel *Komoróczy György*: Debrecen története a felszabadulásig, 1955, Db, II. fej.
[7] *Ujhelyi* Péter: Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig. 1914, Bpest, 164. old.
[8] *Ujhelyi* i. m. 261. old.

kezett a magyar hadseregellátás ügyeivel is.[9] Egyébként ebben a szervezeti hálózatban a katonai és polgári együttműködés csírája már megtalálható volna, de a végrehajtó szolgálat során a katonaság a maga akaratát teljes mértékben érvényesítheti. A megyék közvetlenül a haditanács intézkedéseit hajtják végre, illetve a hadi biztosoktól kapnak felhívást, ilyenformán a katonaságnak polgári vonalon történő ellátását kizárólagosan katonai hatóságok intézik.

A katonaság és polgárság kapcsolatainak szabályozására már tettek kísérletet az állandó magyar hadsereg felállítása előtt is. Ezek a kísérletek azonban nem vezettek határozott eredményre, részben azért nem, mert a császári-királyi zsoldossereg ellátását állandó jelleggel Magyarország csak kényszerrel vállalta a XVII. sz.-ban, másrészt pedig azért nem, mert az osztrák hadsereg katonai közigazgatási gépezete el tudta látni az ellátással kapcsolatban felmerülő feladatokat. A kísérletek közé tartozik Aichpichl ajánlata, amelynek lényege, hogy „a hadi biztosság a porciókat a megyék meghallgatásával vesse ki, a kamarai hivatalszervezet segítségével hajtsa be." Ugyanakkor az Einrichtungswerk, Kollonich híres, magyartalanítást ihlető műve, 1688-ban országos vagy megyei biztosok hivatalának szervezését veti föl.[10] De ezeket a javaslatokat nem teljesítették, s miután állandó magyar hadsereg még nem volt, a javaslatok elhallgatása nem okozott sok zavart.

Átmeneti megoldással kísérletezett az 1697-ben kiadott katonai szabályzat, amely az első nyoma annak, hogy „a katona zsoldját készpénzben vette a hadi cassából, sőt az orális és equilis portiók is rész szerint az éléstárakból, rész szerint a hadipénztárból szolgáltattak ki", állapítja meg az 1836-ban kiküldött katonai bizottság.[11] Ez a megoldást célzó szabályzat azonban nem rögzítette le a megyék és katonaság kapcsolatait, az elszámolás rendszerét s egyoldalúan a katonaság igényeit hangsúlyozta ki. Az 1711. évi rendelkezés szerint a megyék és a katonaság havonta számolták el egymással, míg a katonai év végén, nov. 1.-én, fennmaradó pénzösszeget a hadipénztár részére adták át.[12] A számadástétel mindenkor ott történt, ahol a kerületi főhadbiztos székhelye volt. Debrecen pl. Kassán, illetve 1716-tól Nagyváradon számolt el.[13] Az elszámolás azonban csakis a megyék, a törvényhatóságok, valamint a katonai szervek között történt meg s az adófizetőknek a hadbiztossággal egyenrangú képviselője nem volt.

Az állandó hadsereg felállítása megváltoztatta a hadsereg ellátásának feltételeit. Régi kívánság volt már az állandó hadsereg felállítása. Zrínyi Miklós is követelte, hogy „az ország tartson egy ármádát lábon készen, aki minden felé, minden órában, minden szempillantásban, télen-nyáron oda mehessen, ahová szükség kévánja.[14] És ha a fel-

[9] Erre nézve *Ujhelyi* i. m. 31. és köv. old.

[10] Lásd erre *Ember* Győző: A commissariatus provincialis felállítása Magyarországon 1723-ban. A Bécsi Magyar Tört. Intézet Évkönyve, 1934, IV. évf. 339—340. old.

[11] Debr. Állami Levéltár (ezentúl: DÁL) Commissariatica 1/1840, pag. 20.

[12] *Szabó* Dezső: Az állandó hadsereg becikkelyezésének története III. Károly korában, 1911, Bp. 38. old.

[13] DÁL, Hadiadó számadások 1712, 1716.

[14] *Markó* Árpád: gr. Zrínyi Miklós prózai munkái, 1939, Bp. 285. old.

állított állandó hadsereg nem is kapott magyar szervezetet, ha az uralkodó osztály le is mondott arról, hogy „az ország önállóan intézze hadügyeit",[15] mégis: formailag 1715-ben megszületett az állandó magyar hadsereg. Funkcióját tekintve ez a hadsereg lényegében a kizsákmányolás biztosítása az osztrák kormányszervek kezében a magyar jobbágyság fölött. Szervezetileg a magyar törvényhatóságok összefogása az osztrák katonai igazgatás központi szerveivel, a haditanáccsal, a vezérhadbiztossággal, amelyeknek akaratát mindenben végrehajtották. Az önálló és független magyar hadseregnek még a *gondolata sem* merült fel Bécsben, jóllehet erre az 1715-ben kiküldött rendszeres bizottság javaslatot terjesztett elő, amit az uralkodó teljesen figyelmen kívül hagyott.[16]

Az állandó hadsereg felállításával „állandósultak az eddig csak időnként fellépő szükségletek s terhek, melyek a lakosság vállaira nehezedtek."[17] Ez tette most már égetővé egy olyan új szervezet létrehozását is, amely összekötő szerepet tölt be a katonaság és a polgári hatóságok között. Ez az új intézmény általános vélemény alapján a commissariatus.

Az 1715. évi rendszeres bizottság véleménye szerint a commissariátus a királyi tanács kebelében volt megszervezendő. A feladatokat a bizottság a katonaság ellátásában, elszállásolásában, meneteltetésében és az adószedésben látja.[18] S már maga ez a javaslat hatalmas fejlődést jelent a korábbi állapotokhoz viszonyítva, hiszen azelőtt kizárólagosan a hadbiztosságok intézték a katonaság ellátását s önkényük előtt egyetlen fék volt: esetleges lelkiismeretük. Előremutató javaslat az is, hogy a commissariatus-nak közvetlen kapcsolatot kell fenntartania a megyékkel, és nemcsak a kancellária útján kell a hivatali érintkezést fenntartania. A rendszeres bizottság a commissariatus feladatkörének és szervezetének meghatározásánál figyelembe vette az 1696. évi katonai szabályzat terveit.[19] Akkor már elhatározták, hogy az ország katonai közigazgatási ügyeinek intézését egy főprovinciális kezében összpontosítják és mellette három tartományi biztosi állást rendszeresítenek, míg a törvényhatóságokban egy biztosi és adószedői hivatalt szerveznek.[20] De ez a tervezet nem valósult meg. Hasonló helyzet alakult ki Erdélyben, ahol az 1704. évi gyulafehérvári országgyűlés „megszervezte az országos comissariatus intézményét. Erre égetően szükség volt ahhoz, hogy a hadak tartását rendszeressé lehessen tenni.[21] De szükség volt erre az intézményre Magyarországon különösen, mert a városok pa-

[15] *Varga* János: A parasztság állami kizsákmányolása a 18. sz. első felében. Spira Gy.: Tanulmányok a parasztság történetéhez 1711–1790), 50. old.
[16] *Kónyi* Mária: Az 1715/22. évi rendszeres bizottság javaslatai, 1932, Bp. Vö. *Varga* i. m. 59. old.
[17] *Komoróczy* György: Fejér vm. és a katonaügy a XVIII. sz.-ban, 1937, Cegléd, 5. old.
[18] *Kónyi* i. m. 39. old.
[19] *Szabó* D. i. m. 90. old.
[20] DÁL Commiss. 1/1840 pag. 20.
[21] *Trócsányi* Zsolt: Erdély kormányzata II. Rákóczi Ferenc korában. Levélt. Közl. 1955. évf. 157. old.

naszai éppen a katonaság szétosztásánál, elszállásolásánál és élelmezésénél jelentkeztek legerőteljesebben s ezeknek szabályozása a fejlődő államigazgatás gyakorlati követelményeiből fakadt.

II. A TARTOMÁNYI BIZTOSSÁG MEGSZERVEZÉSE

(A központi igazgató hatásköre általánosságban; a központi katonai igazgatás szervei; katonai bizottságok; vezetők)

Debrecen városa 1723. jan. 31-én rendeletet kapott arról, hogy „a király a királyi tanács mellé néhány személyt fog legközelebb kinevezni s nemsokára határozat születik a kerületi katonai biztosok utasítása fölött."[22] Valóban: az 1723. évi országgyűlés „legnagyobb eredményeként" felállították a m. kir. helytartótanácsot s ennek keretében az országos biztosi hivatalt.[23] A tartományi biztosság élére igazgatói címmel a helytartótanács egyik tanácsosa került, akit a király nevezett ki.

A tartományi biztosság (commissariatus provincialis) a helytartótanácsnak szerves része volt. 1783-ig, a departamentális rendszer bevezetéséig, a helytartótanácsnak lényegében három nagy ügyosztálya volt: az egyik a tartományi biztosságé, a másik az úrbérrendezésé, a harmadik a tanulmányi alapé.[24] Az egész XVIII. sz. folyamán tehát a tartományi biztosi igazgató intézkedéseit a helytartótanács nevében adta ki s a tanács ülésein terjesztette elő összefoglaló jelentéseit az ország különböző tartományi biztosságainak ügyeiről.

Az országot mint egyetlen tartományt vette alapul az uralkodó a tartományi biztosság felállításánál. Az ország maga az 1723. jún. 24-i útmutató szerint 6 kerületi biztosságra oszlott fel. Ezek: a pozsonyi, a budai, a kassai, a debreceni, az eszéki, a soproni kerület voltak.[25] Az 1740. évi instructio már hét kerületet ismer: 1738-ban ugyanis megszervezték a besztercebányai kerületet is. Ezek a kerületek nem azonosak a hadbiztosi kerületekkel. Egyébként 1741-ben az országban 7 hadbiztosi kerület volt s mindegyiknek székhelye megegyezett a tartományi biztosság székhelyével, kivéve a debreceni kerületet, amelynek hadbiztosi kerület székhelye Nagyvárad volt.[26] Ez volt az alapja annak, hogy a tudományos szakirodalom a hadbiztost és a tartományi biztost sok esetben egymással összetévesztette.[27]

A tartományi biztosság igazgatója munkáját fizetésért látta el. Illetménye 1724-ben 1500 Ft volt, míg a kerületi biztosok váltakozó

[22] DÁL Különb. tart. iratok No. 1206.
[23] *Ember:* Commissariatus i. m. 345. old.
[24] *Ember* Győző: A m. kir. helytartótanács ügyintézése, Levélt. Közl. 1937. évf. 159. old.
[25] *Ember:* Commissariatus i. m. 356. old.
[26] *Éble* Gábor: Törvényhozás az insurrectióról. Hadtört. Közl. 1897. évf. 195. old.
[27] *Éble* i. m. 198–199. old., ahol a hadbiztosról beszél, de a leírt funkciók a kerületi biztost illetik. Ugyanígy jár el *Marczali* Henrik: A hadsereg élelmezése az 1788/90-ki háborúban, Századok, 1915. évf. 4. old.

nagyságú illetményt élveztek, a terület nagyságától és talán a biztos személyétől is függően. A pozsonyi kerületi biztos 1400 Ft-ot kapott, míg a debreceni másokkal együtt 1000 Ft-ot.[28]

Az igazgatónak az egész biztossági hálózatot irányító munkája volt. Az első tartományi igazgató gr. Károlyi Sándor, havonként a helytartótanács elé terjesztett jelentéseiben részletesen beszámol az adószedés menetéről, a salgamusról. Összefoglalói kerületek szerint tagolódtak s így áttekinthetően számoltak be az ország adózóinak nehézségeiről, s az adózás terén elkövetett visszaélésekről. A jelentések alapja részben a kerületi biztosok jelentései voltak, részben pedig személyes élmények gyűjtése során nyert tapasztalatok. 1729-ben pl. Károlyi végigjárta a debreceni kerület nagy részét az adóhátralékok okainak felderítése céljából.[29] 1744-ben Nádasdy Lipót gr. igazgató is panaszkodik a nehéz funkcióról, mert az adót az emberek nem szívesen fizetik s a kerületi biztosok nem járnak el kellő szorgalmatossággal az adóbehajtásban.[30]

A biztosi hivatalnak 1741 óta önálló bélyegzője volt. „Sigillum provincialis comissariatus districtus X."[31] Ez a pecsétforma maradt meg a XIX. sz. közepéig. 1841-ben merült fel a pecsétek magyarnyelvű körirata. Ekkor írja Döbrentey Gábor a debreceni kerületi biztoshoz: „Most ideje, midőn a magyar nyelv diplomátiává lett, az eddigi hibás fordításokat jóval felcserélnünk." Önmagát „Buda kerületi országos főbiztos"-nak címezi.[32] Ilyen értelemben változik meg a kerületi biztosságok latin elnevezése magyarrá.

A tartományi biztosságok központi igazgatója a XVIII. sz. folyamán a törvényhatóságokkal a helytartótanács útján tartott kapcsolatot, de ugyanakkor saját hatáskörében adott ki rendeleteket a kerületi biztosságok részére, melynek tartalma azonos volt a helytartótanácsi rendelkezésekkel.[33] A XVIII. sz. vége óta, amióta a helytartótanácsban a departamentumok rendszere, az ügyosztálykezelés alakult ki, az igazgató az egyes kerületek részére kiadott rendelkezéseket saját iktatószámmal látta el. Megváltozott az elnevezése is: 1846-ban már „Országos Biztosságok Főigazgatója" névvel találkozunk.[34] Ez a körülmény a kerületi biztosságok zártabb függőségét árulja el az országos főigazgatótól.

A tartományi főigazgató már a XVIII. sz.-ban szervezeti elöljárója volt a kerületi biztosoknak. A kerületi biztosok csak a tartományi igazgató engedélyével hagyhatták el székhelyüket.[35] Minden ügyben megírt jelentést a kerületi biztosok közbejöttével kellett megtenni s pl. a katonai visszaélések tárgyában a kerületi biztos a hadbiztossal együtt tartotta meg a kivizsgálást, jelentést az ügyről az igazgatónak kellett

[28] *Ember* i. m. (Commissariatus) 357. old.
[29] Országos Levéltár, Relationes commissariatus directoris et vicedirectoris. (A továbbiakban: O. L. Relatiok) 1729. febr. 24.
[30] O. L. Relatiok 1744. nov. 24. No. 14.
[31] *Ember:* Commissariatus i. m. 360. old.
[32] DÁL, Commiss. 147/1841.
[33] Vö. O. L. Relatiok 1753. márc. 15.
[34] DÁL, Commiss. 101/1846.
[35] *Ember:* Commissariatus i. m. 360. old.

előterjesztenie, aki azt továbbította a helytartótanácshoz.[36] Ennek a szolgálati útnak a betartása egyik legnehezebb pontja volt a katonai instrukcióknak, mert a megyék sok esetben nem vették figyelembe a kerületi biztosokat, akikről az volt a véleményük, hogy „a hadbiztosok akaratának mindenben engedelmeskednek, s nem sok hasznot hajtanak az országnak."[37]

Ha ennek az állásfoglalásnak gyökereit, társadalmi hátterét megvizsgáljuk, arra a következtetésre kell rájönnünk, hogy a kerületi biztosok és rajtuk keresztül az országos biztossági igazgató, a törvényhatóságok irányítására, ellenőrzésére, a katonai ügyek polgári vonatkozásainak összefogására felállított szervek voltak, tehát lényegében *az államhatalmat képviselték a törvényhatóságokkal szemben.* Fennállásukat éppen az tette elsősorban indokolttá, hogy a hadsereg maga idegen vezetés alatt állott, s azt a törvényhatóságok népe éppenúgy nem tekintette magáénak, mint maga a nemesi vezetés sem. Katonai ügyekben az államhatalom idegen érdekeket szolgált s amikor a biztosok, a kerületek katonai ügyeinek polgári vezetői, az állami rendelkezéseket akár a katonaság ellátásában, akár adózásban végrehajtották, lényegében az idegen államvezetés érdekeinek szolgáltak, az idegen hatalom kizsákmányolásának eszközei voltak. Fejlődésüket egy szervező gondolat haladó programja hozta létre, az állandó hadsereg szükségleteit teremtették meg, de munkájuk gyakorlata szembeállította őket a nemzeti érzésekkel és a magyarság kibontakozó öntudatával. Tekintélyük megszilárdulását rombolta az körülmény, hogy önállóan voltaképpen egyetlen ügyben sem intézkedhettek, hanem mindenben felülről vártak intézkedést, tehát az államhatalom csúcsszerveitől; katonai ügyekben pedig a legfőbb irányító a haditanács volt, tehát egy idegen hatóság. Éppen ezért szerették eleinte a megyék kikerülni a közbeeső fórumnak tartott biztosi intézményt s inkább fordultak a hadbiztoshoz, aki legalább egy-egy ügyben maga hozott intézkedést. A helytartótanács viszont a biztosok tekintélyét erősíteni kívánta, mert azon keresztül is a magyar kormányhatóság erejét akarta megszilárdítani. Ezért rendelte el 1743. márc. 12-én Debrecen tanácsának, hogy a közügyekben kiadott kerületi biztosi körözvényekre haladéktalanul válaszoljanak.[38] 1745-ben pedig helytelenítette azt, hogy a hadi biztosnak nagyobb tekintélye legyen, mint a kerületinek, s a tekintély biztosítására arról intézkedett, hogy a jövőben a kerületi biztos aláírása nélkül semmiféle utalványt se fizessenek ki a hadipénztár részére. Csakis ilyen módszerrel hajtható végre a pénzfelhasználás egységes ellenőrzése.[39] De ugyanakkor kötelezte a helytartótanács a törvényhatóságokat arra is, hogy a katonai hatóságokkal szükséges levelezést tartsák fenn, a katonaság megkereséseire válaszoljanak.[40]

A katonaság anyagi szükségleteinek kielégítésére az 1723-ban fel-

[36] DÁL, Miscellanea I. No. 582.
[37] *Komoróczy:* Fejér m. i. m. 6. old.
[38] DÁL, Misc: I. No. 713/1.
[39] Uo. 713/2.
[40] DÁL, Locumtenentialia, 1808. No. 4

állított tartományi biztosság óta két központi szerv működött: az egyik maga a tartományi biztosi igazgató, a másik a *vezérhadbiztosság.* Utóbbi számára 1726-ban új utasítást adtak ki. Katonai tekintetben az udvari haditanácstól, közigazgatási és gazdasági szempontból az udvari kamarától függött.[41] A vezérhadbiztosság a megyékben elhelyezett katonaság életét érintő kérdésekben a helytartótanács útján intézkedett. Az 1746-ban kiadott újabb utasítás hatáskörét konkréten meghatározta. Eszerint jogkörébe tartozott a katonai szemlék lebonyolítása gazdászati ügyekben, a katonai költségvetés elkészítése, élelmezési raktárak ellenőrzése, egészségügyi intézetek és gyógyszertárak megvizsgálása stb.[42] Ezt a jogkört gyakorolta 1767-ig, amikor helyét átadta az 1740-ben szervezett Magyarországi Főhadparancsnokságnak.[43] 1848 végén ezt a főhadparancsnokságot is megszüntették és helyét az országos főhadparancsnokság foglalta el 1849. márc. 20—aug. 11. között.[44]

A katonaság és a polgári szervek együttműködésének szabályozása az országgyűlést is gyakran foglalkoztatta. Az 1790/91. országgyűlés 67. t. c. által kiküldött bizottságok között tervet dolgozott ki egy adó- és biztossági ügyekben kiküldött bizottság is, amelynek javaslatait nem tárgyalták, mint ahogyan feledésbe merült a többi bizottságok sok-sok egységes javaslata is. Az 1827. évi 8. t. c. hasonlóképpen önálló bizottságot szervezett a katonaügyekben, majd az 1836. évi 11. t. c. véglegesen rendezni kívánta „az országban szállítást tartó s azon átkelő katonaság élelmezésének és beszállásolásának legjobb" módját. Az e célra kiküldött bizottság 102 oldalas jelentést terjesztett elő, melynek egy példányát megküldötte a tartományi biztosságok főigazgatójának is.[45] Ez a bizottság részletesen áttanulmányozta „az ország levéltárának" katonai vonatkozású ügyiratait a XVII. sz.-tól kezdve s annak alapján tette meg javaslatait, melyek azonban nem valósultak meg s a katonai közigazgatási polgári vonatkozásai a régebbi utasítások elvi alapján állottak, amelyekről külön-külön később lesz szó.

A tartományi igazgató hatásköre a XVIII. sz. folyamán fokozatosan önállósult. Az 1723. május 28-án kiadott első instrukciót 1740. március 5-én, majd 1768. nov. 21-én újabb módosítások egészítették ki. Azonkívül, hogy hivatali kötelességeik megtartására és a föltétlen engedelmességre esküt tesznek, legfőbb feladatuk az adóbeszedésben és a katonaság elhelyezésében „éberséget mutatni". E célból közvetlenül leveleznek a megyékkel és jelentést tartoznak tenni az udvari haditanácsnak.[46] A katonaság és polgári hatóságok közötti viszályokat ők intézik el, de a meghozott döntés ellen a helytartótanácshoz indézett fellebbezésnek van helye. II. József korában egy 1785. október 17-én szervezett „mixta commissio" volt hivatva a két hatóság közötti nézeteltéré-

41 *Ujhelyi* i. m. 213. old.
42 Uo. 261. old.
43 *Timon* i. m. 27. old. és *László* József: Az 1740-ben felállított magyarországi főhadpk-ság; Levéltári Közl. 1937. évf. 163. o.
44 *Ember* Győző: Az 1848/49-ki minisztérium levéltára, 1950. Bpest. 245. old. főhadparancsnokság, Levélt. Közl. 1937. évf. 163. old.
45 DÁL, Commiss. 1/1840.
46 Egy példánya látható DÁL, Commiss. 1753. Egy másik utasítást ismertet *Ember:* Commissariatus i. m. 355. old., 1724. május 24-ről.

résekben döntést hozni s amennyiben ezek sem tudnának megegyezésre jutni, akkor a bizottságok udvari elöljáró szervei jogosultak az ügyben végső fokon állást foglalni.[47]

Az igazgatóság hatásköre végérvényesen csak elvileg nyert szabályozást, de tulajdonképpen irányító szerv lévén, maguk az ügyek az alsóbbfokú kerületi intézményeknél zajlottak le s az igazgató inkább az intézmények fölött gyakorolt hatalmat, s nem az ügymenetnél. Viszont az is tény, hogy az ügyek kezelésének centralizált álapota sokszor a legkisebb jelentőségű ügyben is az igazgató döntését tette szükségessé.

Az igazgatók személyi kiválasztásánál erős osztálypolitikai elv érvényesült. Míg az egyes kerületek élén csak köznemesek állhattak, addig az igazgatói funkciót legtöbbször arisztokratákkal töltötték be.[48] Az első igazgató gr. Károlyi Sándor volt, de az ismertebb igazgatók sorában meg kell említenünk gr. Balassa Pált (1753),[49] gr. Csáky Jánost (1767). A XVIII. sz. végén megtört a személyi kiválasztás kizárólagosan származásra alapozó elve s ettől kezdve már szakemberek szakmai képzettség és gyakorlat alapján való alkalmazása került előtérbe. Az 1790-es években Almásy Pál volt az igazgató, 1807-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig.[50] Utóda Végh István lett, az eddigi helyettes igazgató, Baranya m. főispánja, aki 1833-ban került nyugdíjba.[51] Az ő utódja Mérey István, Somogy m. főispánja lett, aki 1845-ben ment nyugdíjba.[52] Utóda br. Vay Miklós, a hétszemélyes tábla bírója.[53]

Az igazgatók politikai magatartását a helytartótanács ellenőrizte, az pedig az egyes kerületi biztosoktól kívánt olyan értelmű nyilatkozatot, hogy semmiféle „titkos társaságnak és egyesülésnek" nem tagjai. Ilyen nyilatkozatot a francia forradalom, illetve a napóleoni háborúk idején aláírtan kellett felterjeszteniök a helytartótanácshoz. A nyilatkozatban szereplő „confraternitas" kifejezés valószínűleg a szabadkőműves páholyokra utal.[54]

A tartományi biztosságok igazgatójának, valamint a kerületi biztosoknak a fizetését már az intézmény szervezésekor szabályozták s mint láttuk, az igazgató 1500 Ft havi illetményt kapott. Az illetményeket nem az államkincstár fizette, hanem a porták arányában osztották el a törvényhatóságok között. Debrecen város pl. 46 porta után igazgatói illetményhányad címén 12 Ft 60 den-t fizetett be a hadipénztárba.[55] A kerületi biztosok együttesen küldték fel a kerület minden törvényhatóságától összegyűjtött pénzösszeget.

[47] Jos. *Keresztury:* Introductio in opus collectionis normalium constitutorum . . ., 1788, pag. 67.
[48] Vö. *Ember:* Commissariatus i. m. 360–361. old.
[49] O. L. Relatiok 1753. márc. 12.
[50] DÁL, Commiss. 56/1799, 82/1807.
[51] Uo. 16/1833.
[52] Uo. 16/1833.
[53] Uo. 59/1845.
[54] Uo. 71/1801.
[55] DÁL, Misc. I. No. 172.

Az illetmények névértéke nem változott, csak az 1811-ben bekövetkezett általános devalváció után. 1815. jún. 3-án a debreceni kerületi biztos kérésére a kamara hozzájárult ahhoz, hogy 1814. márc. 1—okt. 31. közötti időre ún. „gratialis-t fizessenek ki, 1814. nov. 1—1815. ápr. 30. közötti időre pedig 100%-os fizetési pótlékot anélkül, hogy az alapfizetés összege változott volna, melynek emelésére a megokolás szerint nincs alap (fundus).[56] A nehéz anyagi helyzet, a reálbér alacsony értéke többszörös beadványra szorította a biztosokat s 1815. nov. 23-án újból illetményemelésért fordultak az uralkodóhoz, aki azzal utasította el a kérést, hogy csak akkor foglalkozhat vele érdemben, ha mindenki aláírja. Ilyen módon körözvény formájában iratták alá minden kerületi biztossal s juttatták el a végén Bécsbe, az udvar mellett működő ágenshez.[57].

Meg kell még jegyeznünk, hogy amíg a tartományi igazgató és a kerületi biztosok egyaránt magyarok voltak nemzetiségi hovatartozás szempontjából, addig a hadibiztosok az egész két század folyamán mindenkor németek. Velük szemben, az ő kiválasztásuknál, egyáltalán nem érvényesült Hajnóczynak a követelése, hogy a hadbiztosok, pénztárosok, katonaellátók magyarok legyenek.[58]

Összegezésként megállapítható, hogy a tartományi biztossági főigazgatói intézmény kialakulása a polgári csirák fejlődéstörténeti jelentkezésének a következménye. A XVIII. sz.-ban az államigazgatás feladatai nagymértékben növekedtek, az állandó hadsereg felállítása eddig ismeretlen feladatkört ruházott az érdekelt katonai és polgári szervekre, melyek ezt a feladatot eddigi apparátusukkal nem tudták ellátni. De nem láthatták el azért sem, mert a feladatok lényegében változtatták meg a megvalósítás követelményeit. Állami, katonaszervezési funkciót a régi feudális önkormányzati testületek nem tölthettek be. Ennek betöltése új hivatali szervezetet, a központi államhatalomtól szorosan és szervesen függő hivatal létrehozását tette szükségessé. Ennek az elvnek eredménye volt a tartományi katonai biztosság életrekelte.

A szervezésben kifejezésre jutott a felvilágosult abszolutizmus államhatalmi szándékának az a törekvése, hogy a rendi középszervek bástyáit megtörje. Eddig ugyanis a hadbiztosok, bár közvetlenül a megyékkel maguk is érintkeztek, mégis kizárólag a császári *haderő* helyi képviselői voltak, szembenállva a nemzeti érzéssel, a magyarság kuruc törekvéseivel, önállósági igényeivel. A katonai ellátás ügyeit viszont össze kellett fogni, egy-egy kerületben egységesen kellett irányítani s ez megkívánta egy területi alapon szervezett polgári intézmény felállítását, melynek állandósága és nemzeti összetétele a jogfolytonosságot biztosította. S habár eleinte ennek az intézménynek nem nagy tekintélye volt, később mégis a katonai vonalon jelentkező nemzeti gondolatnak egyik erősségévé fejlődött.

[56] DÁL, Commiss. 14/1815
[57] Uo. 62/1815.
[58] *Bónis* György: Hajnóczy József, 1954, Bp. 264. old.

III. A DEBRECENI KERÜLETI TARTOMÁNYI BIZTOSSÁG

(Területi illetékesség; hivatalvezetők, illetményügyek; a társszervezetek, hivatali felépítés, a hivatal belső összetétele; az ügykezelés; számvitel, számadások elkészítése)

A debreceni tartományi biztosság területi illetékessége nem volt állandó, de sohasem volt azonos a hadbiztosi kerület területi illetékességével. 1724-ben, az akkor kiadott instrukció szerint, Máramaros, Középszolnok, Szatmár, Szabolcs, Kraszna, Bihar, Zaránd, Arad, Csanád, Békés, Ugocsa megyék és Kővár vidéke tartozott Debrecenhez.[59] 1744-ben *külön vették* a megyétől Szatmárnémeti, Nagybánya, Debrecen sz. kir. városokat, valamint a hajdúvárosokat (Hajdúnánás, Hajdúdorog, Hajdúböszörmény, Hajdúszoboszló, Hajdúsámson, Hajdúhadház és Vámospércs), továbbá Polgár mezővárost, és Felsőbánya bányavárost.[60] 1753-ban több megyét elcsatoltak a debreceni kerülettől és ettől kezdve a kerület illetékessége magába foglalja Szatmár, Bereg, Ugocsa, Máramaros, Szabolcs, Bihar megyéket, Szatmárnémeti, Nagybánya, Felsőbánya, Debrecen sz. kir. városokat, Polgár és a hajdúvárosok mezővárosokat.[61] Ez a szűkített terület az irányítás biztonságát fokozta. Ugyanakkor a Nagyváradon székelő hadbiztosi kerület a fentieken kívül magában foglalta Csongrád, Csanád, Ung megyéket, a Jász-Kun kerületet, Szeged várost.[62]

A debreceni kerület első katonai biztosa Eötvös Miklós volt, középnemes származású pálfalvai birtokos.[63] Működése egybeesik a debreceni kerület megszervezésével, a hivatal tekintélyének megszerzésével, amit gyakori személyes kiszállás által igyekezett biztosítani. Általában jelentései és levelei a kapcsolatok személyes elmélyítésének eszközével próbálták szilárdabbá tenni a hivatali tekintélyt, ami egyébként a feudalizmusban célravezető módszer volt.

Hogy a kezdeti időkben a megyék nem voltak tisztában az új hivatal lényegével, legjobban az mutatja, hogy „bellicus *et* provincialis commissariatus"-nek (katonai és tartományi biztos) elnevezéssel illették,[64] nem tudván, hogy most már vajon tisztán katonai szervezetről van-e szó, vagy pedig polgáriról. Később, a XVIII. sz. végén azután már megszilárdult a címzés és a mögötte rejlő hatáskör is: „provincialis commissarius", „kerületi főbiztos úr" néven illették őket a megyék,[65] vagy még részletesebben utaltak a biztosi hivatal kerületi jellegére pl. azzal, hogy „a Tiszántúli országrészek kerületének tartományi biztosa."[66] 1844-

59 O. L. Commissariatica, Normalia, 1724. Rakszám A 712.
60 O. L. Relatiok 1744. okt. 20. No. 9.
61 Uo. 1753.
62 *Eble* i. m. 197. old.
63 DÁL, Hadiadó 1727, levelek és 1727. szept. 22.
64 DÁL, Misc. I. No. 90.
65 DÁL, Commiss. 64/1798, valamint 53 1798.
66 Uo. 63/1799 „Districtus Partium Regni Transtybiscanarum provincialis commissarius".

ben „Debrecen kerületi országos biztos" névre változott a hivatalvezető neve s pecsétjének körirata is ezt a felírást viselte.[67] (Biztosság.)

A kerületi biztosnak Debrecenben kellett laknia, még ha nem akarta is. Ezt a tartományi igazgató követelte.[68]

1731-ben Eötvös Miklós utódául a király Bogáti Pált nevezte ki biztosul. A helytartótanács külön is rendelkezett arról, hogy a város vele mindenben levelezzen és az ügyeket intézze el.[69] A törvényhatóságokat egy-egy biztos kinevezéséről a helytartótanács értesítette, míg a kinevezést a tartományi igazgató saját hatáskörében hozta az érdekelt tudomására. Bogáti utóda Siskovics Antal lett,[70] míg azt 1759-ben Kende János váltotta fel.[71] 1769—1781 között Andrássy Zsigmond nevével találkozunk,[72] majd 1786—1797 között Lukátsy József ker. biztost ismerjük meg.[73] Utóda Tessényi János lett s tisztségét 1804-ig töltötte be.[74] Utána Stermenszky István következett s helyét 1817-ben Vass János váltotta fel.[75] 1836-ban Kiss Ferenc, a pozsonyi kerület addigi helyettes biztosa tölti be a funkciót,[76] s a kerületi biztosság megszűnéséig, ha betegen is, de hűséggel ellátja azt.

A kerületi biztos mellett és támogatására már a kezdeti időktől kialakult hivatali apparátus működött. 1724-ben a debreceni kerületben volt 1 biztos, évi 1000 Ft fizetéssel, 1 alhivatalnok évi 400 Ft-tal, 1 hivataltiszt évi 200 Ft-tal, 2 írnok évi 200—200 Ft illetménnyel. A kancelláriának az volt a véleménye, hogy a hivataltisztet és az írnokot a biztosnak saját fizetéséből kell tartania, de ez nem állapítható meg.[77] 1731-ben Eötvös ker. biztos azt írja, hogy amíg ő Pozsonyban tartózkodik, „a commissariatica acta-knak folytatására hattam és rendeltem vissza érkezésemig nemzetes vitézlő Farkas János deákomat, ki is ott Debrecenben fog continuoskodni", tehát a város neki számoljon el.[78] 1738-ban a helytartótanács javaslatára minden kerületi biztosnak helyettese lehetett, akit a király nevezett ki az igazgató előterjesztése alapján. A helyettes fizetése évi 300 Ft, később 500 Ft.[79] 1798-ban az apparátus megszilárdítása érdekében az igazgató engedélyével a debreceni kerület helyettes biztosa a kerületi biztos távollétének idejére egy rendkívüli írnokot vehetett föl[80] s úgy látszik, ez az írnok, mint supernumerarius később is megmaradt, mert 1804-ben találkozunk vele Orosz István személyében.[81]

A kerületi biztosok illetményeit a kerülethez tartozó törvényható-

67 Uo. 125/1844.
68 DÁL, Hadiadó, Levelek, 1727. ápr. 4.
69 DÁL, Misc. I. No. 314, 1731.
70 DÁL, Misc. II. No. 54, 1754.
71 Uo. Misc. II. No. 224, 1771 szól róla.
72 O. L. Relatiok 1770. jan. 2. és 1769. dec. 23., valamint DÁL, Hadiadó 1780/81.
73 DÁL, Hadiadó, 1787, valamint DÁL, Commiss. 1/1796, továbbá uo. 45 1798.
74 DÁL, Commiss 53/1798. Ugyanakkor „Tiszai kerület" is volt a neve. Lásd még DÁL, Commiss. 46/1798, 17/1804.
75 DÁL, Commiss. 43/1817.
76 Uo. 16/1836.
77 *Ember:* Commissariatus i. m. 357. old.
78 Dál, Hadiadó, Levelek 1731. febr. 7.
79 DÁL, Misc. I. No. 574, 1738 és Commiss. 13/1811.
80 DÁL, Commiss. 53/1798.
81 Uo. 43/1804.

ságok, az országos biztoshoz hasonlóan, fizették ki a porták arányában. Pl.: Bereg m. 33 Ft 5 xr-t fizetett 1798-ban.[82] Nyilvánvaló, hogy az illetmény kifizetésének ez a módja a kerületi biztosok függetlenségét néha vitathatóvá tette. 1817-ben pl. Vass János panaszkodik az igazgatónak, hogy a megyék nem akarják kifizetni járandóságát s valóban csak a helytartótanács szigorú rendelkezésére fizették ki.[83] Az illetmények egyébként a szolgálatba lépés és nem a kinevezés napjától érvényesek.

A tartományi biztos a kerületen belül csak akkor teljesíthette feladatát, ha ragaszkodott a feudális társadalomban kialakult hivatali rend szolgálati kapcsolataihoz. Tisztázatlan kérdés mindezideig, milyen volt az egyes katonai szervek s intézmények szolgálati viszonya s különösen milyen volt a polgári hatóságokkal való érintkezés módja. A jelen tanulmány is csupán néhány adalékot kíván szolgáltatni, mert a kérdés kifejtését a terjedelem nem engedi meg.

A kerületi (tartományi) biztos maga rendszerint az illető terület valamelyik birtokosának rokona, vagy maga is földesúr, kapcsolatban van a várossal, megyével, tehát független, idegen hivatalnokként legalábbis a hivatalszervezet kezdeti időszakában nem léphet fel. Eötvös Miklós pl. mindjárt 1725-ben „atyjától rámaradt örökségének kiadatását" kéri Debrecentől s támogatását ígéri ennek fejében „jövendő próbáknak rectificatioja alkalmatosságával" (vagyis a számadástételkor.)[84]

Az első időkben a hadbiztossal is szorosabb személyes kapcsolatot kellett tartania a debreceni kerületi biztosnak. 1728-ban Károlyi Sándor jelenti a helytartótanácsnak, hogy a debreceni biztos panaszkodott tapasztalatlansága miatt. Hozzáteszi, hogy „hacsak a hadbiztos nem tájékoztatja az ügyekről, a megyei jelentésekből mérsékelt tapasztalatot szerezhet."[85] S talán ez volt az egyik oka annak, hogy a törvényhatóságok önállóan leveleztek továbbra is a hadbiztossal, a fölöttes katonai szervekkel s kikerülték a kerületi biztost. Viszont az is tény, hogy a hadbiztosok maguk sem törekedtek a kerületi biztosok tekintélyét emelni, mert saját hatáskörük csökkentését vélték felismerni az új intézmény működésében. A helyes ügymenet kialakítása tette szükségessé a felsőbb polgári és katonai hatóságok intézkedését, amely elég gyakran következett be. 1741-ben a helytartótanács arra utasítja pl. Debrecent, hogy a jövőben semmiféle katonai ügyben se forduljon közvetlenül a haditanácshoz, hanem kizárólag elöljáró politikai fölötteséhez, a kerületi biztoshoz, aki majd az ügy további elintézéséről gondoskodik.[86]

A debreceni hadbiztos, Raydt, az 1740-es években, nagyon rossz viszonyban volt a kerületi biztossal s azt többször feljelentette, mert, szerinte, gyengén ellenőrzi a hadiadó befizetéseket.[87] Ugyanakkor a kerületi biztos a hadbiztost közönnyel vádolja. Más esetben arról tesz jelentést az igazgató a helytartótanácsnak, hogy a katonai kihágásokat

[82] Uo. 45/1798.
[83] Uo. 43/1817 és 44/1817.
[84] DÁL, Hadiadó, Levelek 1725. május 13.
[85] O. L. Relatiok 1728. május 10.
[86] DÁL, Hadiadó 1741 No. 33.
[87] O. L. Relatiok 1746. dec. 16. és uo. 1746. febr. 20. No. 19.

a hadbiztos nem hajlandó kivizsgálni.[88] Ezek a civakodások, nézeteltérések közel egy évtizeden át húzódtak és zavarták az egészséges kapcsolatok kialakulását katonai és polgári szervek között.[89] Egymást hatásköri beavatkozással vádolták s egyes katonai egységek nehézkes elhelyezését, mozgatását, élelmezését stb. egymásra hárították.

A megyéknek a kerületi biztos elöljárója volt katonai közigazgatási és gazdászat közigazgatási ügyekben. A megyékben alkalmazott főadószedő, generális perceptor, szolgálatában függött a kerületi biztostól is, aki az adó végrehajtásában és kivetésének a közgyűlés elé terjesztésében útmutatásokat adott. Sokszor az alispánnak határozott szemrehányást tett a debreceni biztos az adóhátralékok miatt s erélyesen figyelmeztette a katonai szabályzatok betartására.[90] Esetenként személyesen meghallgatta az egyes községek panaszait és észrevételeit közölte az alispánnal s még azzal szemben is törekedett érvényt szerezni a jogosságának, természetesen az állami adóalanyok biztonsága érdekében, de objektíve a jobbágyok javára.[91] Nem kis jelentőségű az sem, hogy a kerületi biztos a hadbiztosok sok esetben jelentkező visszaéléseitől megvédelmezte a megyei hatóságot. 1817-ben a hadbiztos és az alispán között nézeteltérés merült föl az adóbehajtás miatt. A kerületi biztos felhívja a főadószedő, vagy egykorú kifejezéssel élve: a „hadikincstár főgondviselője" figyelmét, hogy a „hadbiztosra semmit se hallgasson, mert annak a polgári igazgatás hatóságaival semmi közvetlen kapcsolata nincs," utasításokat nem adhat ki.[92] Erre támaszkodva a megyék megtagadták a csapatok közvetlen pénzkérését, hacsak a kerületi biztos felhatalmazást nem adott.[93] A katonai szervekkel nem a megyéknek, vagy városoknak, tehát a közigazgatási intézményeknek kellett levelezniök, hanem a kerületi biztosoknak. S mint 1845-ben írja a debreceni biztos a főigazgatónak, ő a maga részéről „minden köréhez tartozó katonai hatóságokkal is, jelesen a kerületi osztály, dandár (brigád) parancsnokságokkal, ezred főkormánnyal, ezredi zászlóalj parancsnoksággal, főhadfogadói kormánnyal, főhadbiztossággal és ezredi számvevő hivatalokkal" levelezést folytat.[94]

A tartományi igazgató sem közvetlenül levelezett a megyékkel, hanem a kerületi biztos útján s ugyancsak a katonai szervekkel is vagy rajta keresztül, vagy a főhadparancsnokságon át.[95] S ha az ügy titkos katonai természete a levélbeli intézkedést nem tette lehetővé, az igazgató sürgősen felrendelte magához a kerületi biztost.[96]

Ha a hivatali kapcsolatok hálózatát vázlatosan fel akarnánk tárni, nagyjából a következő kép alakulna ki:[97]

[88] Uo. 1746. május 25. No. 73.
[89] Lásd erre uo. 1747. febr. 28. No. 22., valamint 1756. jan. 2., 1760. jan. 7., 1767. aug. 3,. 1770. jan. 2., 1772. ápr. 2.
[90] DAL, Commiss. 134/1839.
[91] Uo. 296/1842.
[92] Uo. 9/1817.
[93] Uo. 44/1828.
[94] Uo. 124 1845.
[95] DAL, Misc. I. No. 561 és DAL, Commiss. 49/1798
[96] DAL, Commiss. 1/1800.
[97] Uo. 108/1798.

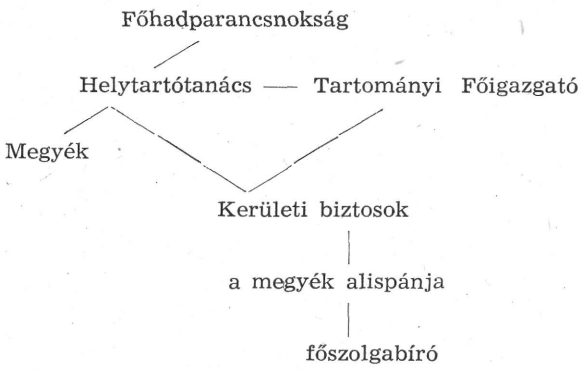

Ha most még magasabb fokon nézzük a szolgálati összefüggést, akkor azt is meg kell állapítanunk, hogy a helytartótanács katonai ügyekben és országos vonatkozásokban a főhadparancsnokságtól kapott rendeleteit, utasításait a haditanács fogalmazta meg, tehát a hadsereg mozgatásánál és az elvi katonapolitikai ügyeknél Bécs közvetett lépcsőkön keresztül irányított. A polgári igazgatás lépcsőfokai mellett ugyanazok a rendelkezések eljutottak a hadbiztoshoz is, tehát egyidejűleg a kerületi biztos és a hadbiztos kölcsönösen utasítást kaptak elöljáró szerveiktől s egymás ügyeiről ilyenformán tájékozódást nyertek.

A debreceni kerületi biztosság egy kialakult hivatalszervezet nyomán tevékenykedett. A hivatalszervezet a felsőbb hatóságok rendeleteire és a megyék, városok jelentéseire támaszkodott intézkedéseinek meghozatalánál. A hivatalnak magának már kezdettől fogva szabályos irattára volt, amelynek anyagában megtalálhatók a rendeletek, a jelentések fogalmazványai, a számadási okmányok, bizonyos fajta iktató és lajtsromkönyvek, kézbesítési okmányok és több esetben idegen anyagok. A debreceni kerületi biztosi hivatalnak irattára 1796-tól kezdve fennmaradt és egységes kezelés alatt az Állami Levéltár birtokába került. Ennek alapján ellenőrizhető az irattár.

1778-ban a hadibiztos, Egerman, Debrecenből eltávozván, a levéltári anyagot Debrecenben hagyta.[98]

Magának a kerületi biztosságnak az irattári anyaga 1796-ig a hadiadó számadások között nyert elhelyezést és nem kezelték egységesen, viszont ez az irattári anyag csak rendeleteket és legföljebb Debrecen városának a jelentéseit tartalmazza és nem azonos a kerületi biztosság irattárával. Hogy hová lett a kerületi biztosság korábbi irattára, az nem állapítható meg.

A kerületi biztosságnál az ügyintézés nem kollégiális jellegű volt. Ezt egyébként sem a hivatal szervezeti felépítése, sem személyi állománya nem tette lehetővé. Egy-egy ügyben maga a hivatalvezető személyesen döntött, s legtöbbször ő kezdeményezett. Az ügykezelés menete: a beadvány iktatást nyert; az iktatmány mellett külön papíron

98 DÁL, Prot. consulare 1785. júl. 6. utal reá.

készítették el a fogalmazványt, vagy ha hivatalból készült valamiről jelentés, a fogalmazványt iktatták be. Tovább terjesztendő ügyekben magát az eredeti ügydarabot csatolták a felterjesztéshez s legföljebb annak másolata maradt meg az irattárban. A felsőbb rendeleteket viszont eredetben hagyták meg az irattárban és másolatot, vagy kivonatot továbbítottak az érdekelt megyékhez. Ha a kerületi biztosság különböző megyéknek adott ki egyidejűleg rendelkezést, akkor egy ügydarabon fogalmazták meg a rendelet szövegét és az érdekelt szövegrésznél külön kiemelték az adott területre vonatkozó részleteket; a fogalmazvány tisztázója csak az illető megyére, vagy intézményre vonatkozó részt másolta le.

A tárgyilag összetartozó iratokat néha összekapcsolták, hátracsatolós alapszám-rendszer szerint, vagy legalább utaltak az egymáshoz tartozás tényére.[99] A kapcsolás alapja az iktatókönyvi szám volt, sorkönyvet nem vezettek. Miután azonban a kapcsolás tárgyi rendszert követett, az iktatókönyvből könnyen megállapítható volt az összetartozás. Iktatókönyvek nem maradtak fenn teljes egészükben, ezideig csak az 1815—17. éviek kerültek elő. De hogy már azelőtt és még inkább az után is iktatták az ügydarabokat, azt az iratokon látható szám bizonyítja.

Iratselejtezés egészen korai időszakban folyt és nincs kizárva, hogy a korábbi hiányzó ügyirat csomók éppen selejtezésnek az áldozatai, hiszen azok már 1809-ben sem voltak meg.[100] Az egyes évek során hiányzó számok mellett a selejtezést bizonyítja az, hogy egy jegyzék 1815-ből „a selejtezés során megsemmisített iratokról" számol be. A selejtezést ellenőrzés mellett hajtották végre s megtörtént, hogy a fenti jegyzékben selejtként kidobott irat a helyén szerepel, a jegyzék megfelelő rovatában pedig az adott szám grafit ceruzával át van húzva, tehát az ügydarabot az ellenőr visszatétette a helyére.[101]

Az ügyiratok a hivatal hatáskörének bővülésével és szervezetének kiépülésével párhuzamosan szaporodtak. Amíg 1800 körül átlagban évenkint 60 iktatmány található, addig az 1830-as években jóval több. 1839-ben 190 db, 1842-ben 243 db.

Az iratok nyelve vegyes. Eötvös Miklós, az első kerületi biztos, magyarul levelezett Debrecennel, latinul a megyékkel és németül a katonai szervekkel. Országosan is előfordult, hogy a kerületi biztosok az igazgatónak magyarul tettek jelentést, bár vegyesen használták a német nyelvet.[102] A XVIII. sz. közepe táján, 1750 körül azonban mind általánosabbá válik a német, illetve latin nyelvhasználat. Katonai szervek németül írnak, kerületi biztosok egymás között és az igazgatóval latinul leveleznek. A kassai hadbiztos javasolta azt, hogy a számadásokat csakis németül írják. Ezt a javaslatot azonban a tartományi igazgató nem tartotta teljesíthetőnek és a helytartótanácshoz írt jelentésében továbbra is a latin nyelv fenntartását kívánta, mert a németet a kerületi biztosok

[99] DÁL, Commiss. 2/1799 és 3/1799.
[100] Uo. 12/1809.
[101] DÁL, Commiss. 1815, Elenchus actorum in hoc fasciculo cassatorum, No. 12, 14, 25, 28, 60, 61, 62.
[102] O. L. Relatiok 1728. jún. 16. mellékletei.

— szerinte — nem értik meg. Egyben javasolja azt is, hogy a nevezett hadbiztos „tiltassék el ilyen visszaélések elkövetésétől és inkább fokozott együttműködést tanúsítson a helyi tartományi biztossal." A kassai hadbiztos ugyanis visszavetette a beküldött számadásokat, mert nem németül szerkesztették.[103] II. József uralkodása idején, 1787-től, a levelezés teljes anyaga német, a számadások is. Az 1800-as évektől kezdve viszont a kerületi biztos még a hadbiztos német nyelvű megkéréseit is latinra fordítva adta tovább a megyéknek, városoknak.

Az 1830-as években a tartományi biztosság ügyvitelében is megmutatkozik az a szívós harc, amelyet a magyar nyelv meghonosításáért folytattak országszerte minden területen. Egy évszázad németesítő erőszaka ellen a katonai közigazgatás alkalmazottai csendesen, még az országos rendeletek előtt, bevezették a magyar nyelv használatát. Ezen a téren a budai kerületi biztos járt élen, aki már 1829 körül magyarul levelezett.[104] 1831-ben Ugocsa megye határozottan megírta a ker. biztosnak, hogy „a tisztelt rendek a tek. úr tudósítását magyar nyelven készülve várják... Meg vagyok győződve, hogy tek. úr. is... honi nyelvünknek elsőséget tulajdonítván, kérésem nem lesz foganatlan.[105] Az 1830. évi VIII. t. c. az ilyen irányú kérést jogossá tette s ezzel a vívmánnyal a tartományiak élni kívántak, míg a hadbiztosok továbbra is német nyelven leveleztek.

A kerületi biztosi hivatal egyik legdöntőbb feladata a *számadások* megszerkesztése volt. 1723 előtt a megyék tudvalevőleg közvetlenül számoltak el a hadbiztossal. De 1723 után már csakis a kerületi biztosok közbenjöttével lehetett a számadásokat elkészíteni és érvényesíteni. A hadbiztos továbbra is nyilvántartotta a hadiadó összegét s a hátralékról kimutatást küldött a kerületi biztosnak s annak kötelessége volt a hadiadó behajtása.[106]

A törvényhatóságok a számadásokat egy-egy példányban készítették el s azokat összesítve a kerületi biztosság két-két példányban vonta egybe. Egyik példányt felterjesztette a tartományi biztoshoz, a másik példány saját irattárában maradt. Az igazgató viszont országos összesítést továbbított a helytartótanácsnak, amelynek számvavevősége végső fokon felülbírálta a számadások helyességét.

A számadások mellékletei pontos előírások szerint voltak kitöltendők. A különböző címen kiszolgáltatott élelmek, pénz, előfogat, katonai illetményterhek stb. nyugtáit sok esetben formai szabálytalanságok miatt utasították vissza a hadbiztosok s éppen ez volt az a terület, ahol a legsúlyosabb ráfizetések gyötörték a lakosságot. A kiadott rendelkezések pontosan meghatározták a nyugták kiállításának módját s az elszámolások feltételeit.[107]

A számadások körüli különböző összeütközések elkerülése céljából

[103] Uo. 1753. május 21.
[104] DÁL, Commiss. 27/1829.
[105] Uo. 44/1831.
[106] DÁL, Hadiadó, Levelek, 1728.
[107] DÁL, Locumtenent. 40/1811 és Commiss. 18/1828, valamint DÁL, Liber normalium pag. 155, 1811 és uo. pag. 501—504, 1831. Lásd még DÁL Commiss. 5/1836, 4/1837, 29/1838.

az Udvari Haditanács az 1751. évi katonai szabályzatra utalva 1842-ben elrendeli s ezt a rendeletet a tartományi biztos továbbítja a törvényhatóságoknak, hogy „... a katonai csapatok barátságos egyetértésben az illető polgári törvényhatóságokkal, melyeknek kerületében állandó szállást tartanak," ezentúl kéthavonkint tartsanak számadást.[108] Ezzel kapcsolatban jellemző Szatmár m. álláspontja, amely kifejezi, hogy „... az ily kéthónapos számtételek az adózó nép részéről igen terhesek lennének", mert a résztvevő tisztviselőket mindenkor előfogaton kellene a tárgyalási helyre szállítani. Éppen elég a félévenkénti számadás. A kerületi biztos szerint a megyék vezetői „magok átlátni bölcsen méltóztatnak, mint kelljen e részben az eljárást intézni, hogy a kívánt cél az adózóknak minél kevesebb terheltetésével érettethessék el."[109]

A katonaság mindenkor ragaszkodott a kéthavonkénti számadáshoz s valóban a nyomtatványok vagy sokszorosított minták bimestralis időszakot ölelnek fel. Az elkészített számadást közös megbeszélés alkalmával vizsgálták felül s ezen a megbeszélésen jelen volt a hadbiztos, a kerületi biztos, a megyei (városi) hatóság képviselője, a hadiadó számvevője.[110] A megbeszélés időpontját a kerületi biztos, valószínűleg előzetes tárgyalás után, már a kitűzött időpont előtt legalább egy-két hónappal ismertette az érdekelt törvényhatóságokkal, melyeknek akadályoztatás esetén joguk volt más időpontot kérni s azt nem egy esetben kérték is.[111] Előfordult az is, hogy a hadbiztos, visszaélve hivatalos hatalmával, a kitűzött időpontban nem volt hajlandó tárgyalni, s pl. 1746-ban egyszerűen visszaküldte a Debrecen által kiküldött személyeket azzal, hogy ő akkor határozza meg a számadások idejét, amikor az neki kényelmesebb. Ez ellen a „despoticus" magatartás ellen a tartományi igazgató tiltakozott s kérte a helytartótanácsot, hogy a főhadparancsnokság útján utasítsa rendre a hadbiztost.[112] De ez ritkán fordult elő, mert a számadások felülvizsgálata az igazgatóság számára is fontos ügyet jelentett s ezért szigorúan ellenőrizték a terminusok betartását s megkövetelték többször is a számadásoknak időben való felterjesztését.

IV. A tartományi biztosság igazgatási tevékenysége.

(Általános szabályok, katonai közigazgatási regulamentumok; adóügyi igazgatás, mint a hadsereg fenntartásának eszköze; a hadsereg mozgatása, szállítása; a beszállásolás és elhelyezés; a hadsereg ellátása; utánpótlás, újoncozás; a kiszolgált katonák szociális ellátása; szabadságolások és katonaszökevények; a katonaság és polgári lakosság közötti súrlódások elintézése.)

A kerületi biztosok feladatkörét a katonaügyben kiadott szabályzatok állapították meg. A szabályzatok között voltak országos érvényű re-

[108] DÁL., Commiss. 289/1842.
[109] Uo. 41/1843.
[110] DÁL, Misc. II. No. 54, 1754 és DÁL, Commiss. 27/1796.
[111] DÁL, Commiss. 84/1798 és 41/1829, 135/1837, 142/1843.
[112] O. L. Relatiok 1746. ápr. 15. No. 56.

gulamentumok és voltak helyi vonatkozásban kiadott önálló rendelkezések. Általánosságban a kerületi biztosok s azokon belül a debreceni tartomány (kerület) biztosa is, a katonai közigazgatás minden területét felölelték. Foglalkozniok kellett a hadsereg részleges kiegészítésével, mozgatásával, a törvényhatóságokra kivetett adómennyiség elosztásával, behajtásával, a nemesi felkelés útbaindításával és a gyülekezési helyig kijelölt útvonalának megállapításával, a katonaság elhelyezésével, szökevények kimutatásával és nyilvántartásával, a hadsereg tagjainak erkölcsi szelleme megfigyelésével, az ellátás helyes megszervezésével, a katonaság nyugbérezésével, beteg katonák ellátásával, leszerelt katonák polgári elhelyezésének elősegítésével, katonai visszaélések kivizsgálásával, zendülések leszerelésével és felgöngyölítésével stb. Belekapcsolódtak a katonaság gazdálkodási ágazatainak minden megnyilvánulásába, egyszóval a gazdászat-közigazgatási funkciók sorozatát látták el a polgári hatóságokkal való érintkezés határain belül. Ezt a célt szolgálta a helytartótanács 1740-ben kiadott rendelete, amely azt írta elő, hogy „rendkívüli katonai átvonulások idején nemcsak a megyei megbízottak, hanem a provinciális comissariusok vagy helyettesük is kísérje el a kerületben (a katonaságot), gátolják meg a kihágásokat s ha már elkövették, igyekezzenek helyrehozni.[112]

Több kisebb jelentőségű szabályozás után az 1751-ben kiadott „Regulamentum militare" 12 pontja határozza meg a katonaság jogait és a polgári szervek kötelességeit s ez a szabályzat érvényben volt gyakorlatilag 1867-ig.[114] Egyes részletkérdésekben időközben megjelentek különböző szabályzatok, de azok is az 1751. évi alapszabályzaton épültek föl s azt egészítették ki. Ilyen volt pl. az 1808-ban a nádor által kiadott, nemesi felkelés felszerelésére és a felállítandó új hadseregek ellátására vonatkozó, 61 pontból álló szabályzat.[115] Az 1836-ban kiküldött katonai bizottság szükségesnek tartott bizonyos módosításokat, de azok jelentéktelenek voltak. Inkább jelentős módosítás az ,amit a helytartótanács 1837-ben javasolt s az uralkodó 1842-ben hagyott jóvá, hogy a jobbágyok zavargásai esetén a földesúr kérésére karhatalmat kell nyújtani a felkelés leszerelésére.[116] Figyelemre méltó az az indítvány is, amely a pénzellátást olyan módon szabályozná, hogy a katonaság számára szükséges pénzt nem a megyéktől kapná meg, hanem a kamarától. Ezzel határozottan centralizálni lehetne a katonai kiadások fedezetének elosztását.[117]

A kerületi biztosok munkáját s a katonai ellátás helyzetét az országos szervek esetenkint szemle útján is ellenőrizték. 1801-ben pl. a tartományi biztosság igazgatója, Almássy Pál, járta végig az országot,[118] 1843-ban pedig „a magyar hadi főkormányzó", br. Léderer Ignác tartott szemlét.[119]

[113] DAL, Misc. I. 605.
[114] Részletezi a kérdést *Berkó* István: Magyarországon elhelyezett csapatok ellátási szabályzata 1751-ben. Magyar Katonai Szemle, 1931. évf., 7. sz. 193. és köv. old. Lásd még *Timon* i. m. 9–11. old.
[115] DAL. Locumten. 262/1808.
[116] O. L. Commiss. Normale 1842 K. 10–327.
[117] *Timon* i. m. 21. old.
[118] DAL, Commiss. 88/1801.
[119] Uo. 203/1843.

A kerületi biztosok funkciói között elsődleges jelentőségű volt az adószedés, a *hadiadó befizetésének irányítása.* A hadiadó a XVIII—XIX. sz. folyamán az általános alapadó volt. Összegét az országgyűlés állapította meg.[120] Az *állandó* contributio-t először 1715-ben szavazták meg,[121] de a *szükségleţnek* megfelelően már korábban is ismeretes volt a hadiadó kivetése. A contributio összegét porták szerint vetették ki, de egy porta után kivetett adó összege nem volt mindenkor azonos értékű. Minthogy a porták számának megállapítása régi szokásjogon alapult, azoknak megváltoztatása hosszasabb tárgyalásokat kívánt s emiatt az udvar taktikája az volt, hogy a porták létszámának meghagyása mellett, egy-egy portára nagyobb összegű adót vettetett ki s ezzel emelte a contributio mennyiségét. Természetes, hogy a porták arányában történő adómegállapítás aránytalanságokat eredményezett, mert egy kisebb község is ugyanennyi adóösszeget fizetett egy-egy porta után, minţ a gazdagabb városok.[122]

A XVIII. sz. végén a contributio mellett újabb adónemmel találkozunk. Körülbelül 1799 óta az állandó adók között jelenik meg az addig ideiglenes jellegű subsidium. Ennek német elnevezése a Klassen—Steuer, latin neve pedig subsidium classicum. Összege hozzávetőlegesen a conţributio 10%-a.[123] A továbiakban a két adónemet együtesen kellett behajtani, s pl. 1802-ben a debreceni kerület 542 porta után együttesen 424 308 Ft adót fizetett.[124] Időnkint a porták számát kiigazították, növelték, s 1830-ban a debreceni kerületben 569½-re emelték fel.[125]

A rendes és rendkívüli adókon kívül nem egyszer soronkívüli fölülfizetést, többletadót követeltek. 1798-ban a hajdúkerület főkapitánya, Petes János, arról panaszkodik, hogy bármilyen becsületţel fizette meg minden város a reá kirótt adót, mégis az országgyűlés által kivetett 36 000 Ft-ot képtelen megfizetni s ez az összeg a lakosságot teljesen kimerítené.[126] Erről panaszkodik 1803-ban Szatmár m. alispánja is, amikor arra utal, hogy a túlfizetés erőszakolása könnyen zavargásokat idézhetne elő.[127]

A túl magas adóösszeg vonta maga után, hogy azt a jobbágyok és polgárok nem bírták megfizetni, hogy állandó jelenség az adóhátralék. Az állami kizsákmányolásnak az adóbeszedésben jelentkező formája sok esetben súlyosabb terhet jelentett, mint a nagybirtokos kizsákmányoló uralma; behajtása pedig a legkegyetlenebb végrehajtással társult. Az állam adóközegei megkövetelték a legszigorúbb behajtást s csak végső esetben tekintettek el a hátralékoktól, amikor akár politikai érdekből, akár fizetésképtelenségre való hivatkozással már a hátralék további fenntartása az adómorált rontotta volna le. Állandó a haditanács sürgető követelése, amit a helytartótanácshoz intézett s a helytartótanács az igazgatón keresztül a legtöbb rendeletet az adóbehajtás tárgyában adta ki. Az

120 Lásd erre *Varga* i. m. 51. old.
121 *Marczali* Henrik: Magyarország II. József korában, 1885, 2. kiad. 64—65. old.
123 DÁL, Commiss. 48/1802.
124 Uo. 82/1802.
125 Uo. 37/1831. Az 1836-os bizottság az 1826/33. évek közötti években teljesített pénzbefizetésekről kimutatást készített. Lásd ezt DÁL, Commiss. 1/1840, hátul.
126 DÁL, Commiss. 16/1798.
127 Uo. 21/1803.

ilyen sürgetések ellen tiltakozik nem egyszer az igazgató, de hiába: az állandóan üres hadipénztár még hónapokig sem tudott várni az adóra, nemhogy évekig. Nádasdy Lipót tartományi igazgató többször is jelenti, hogy a nagy szegénység, a pénz hiánya, a természeti csapások, a kereskedelem visszaesése folytán a lakosság fizetésképtelen,[128] a katonai hatóságok mindig követelik az adót, mert nincs semmi pénzük. 1799-ben annyira üres volt a pénztár, hogy még a szabályos illetmények kifizetésére sincs egyetlen fillér sem.[129] De ugyanakkor a megyéknél sincs pénz s Bihar megye alispánja 1802-ben azt jelenti, hogy hacsak az adózó nép előre nem fizeti ki a jövő évi adóját, a megyei pénztár nem tud semmit sem a katonaságnak átadni.[130] Még az 1831. évi pestis sem akadályozhatja meg az adóbehajtást, bár ez esetben nagyobb tapintatra figyelmezteti a tartományi igazgató a kerületeket.[131]

A jobbágyok és polgárok által befizetett adómennyiséget az egyes megyék Debrecenben szállították s innét osztották el a katonai hatóságok a szükségletek szerint. Néha azonban az is előfordult, hogy a szállításnak akadályai miatt a megyék helyben kívánták felhasználni, átadni az adóösszeget valamelyik állami hivatalnak. Bereg m. pl. a munkácsi „sótisztségnek" kívánta átadni, amely annak továbbításáról gondoskodni köteles volna.[132] Az adó befizetéséről jelentést kellett tenni a kerületi biztosnak is, de felhasználása fölött csak a katonai hatóságok rendelkeztek.[133] Időnként a megyei pénztár állapotát is ellenőrizni kellett s a kerületi biztos az ellenőrzés terén különös joggal rendelkezett a helytartótanács rendelkezése értelmében,[134] főként azzal kapcsolatban, hogy egyes megyék a hadipénztárt és a házipénztárt szerették együttesen kezelni. Ellenőrzést a hadbiztos is tarthatott, de intézkedési joga csak a kerületi biztosnak volt.[135]

De a kerületi biztos sem járhatott el önkényesen az adóbehajtásnál. Meg kellett találnia azt a hangot, amit az igazgatásilag önálló megyék tőle megkívánták. Szabolcs m. közgyűlése 1809-ben tiltakozott a kerületi biztosnál az általa alkalmazott módszer ellen, aki „kíméletlen és illetlen kifejezéssel inti az első alispánt... Ugyanazért azon első alispán ezen végzésnek közlése mellett adja tudtára azon polgári főbiztosnak, hogy itt semmi intésre szükség nincsen, arra nékie jussa nem is lehet, s így ennek utána ily kíméletlen kifejezésekkel ne is éljen.[136] A kerületi biztos irányító hivatal vezetője volt, de nem a megyei önkormányzatok hatósága.

A hadiadó behajtása a községi bírák vállaira nehezedett. Az országgyűlés megállapította összeget a helytartótanács osztotta el kerületek szerint; az elosztást az igazgató hozta a kerületi biztosok tudomására, az igazgató pedig a megyékkel közölte s ugyanakkor a helytartótanács köz-

128 O. L. Relatiok 1744. nov. 24. No. 14.
129 DÁL, Commiss. 16/1799.
130 Uo. 43/1802.
131 Uo. 56/1831.
132 Uo. 16/1831.
133 DÁL, Misc. I. No. 546, 1738 és *Éble:* i. m. 199. old.
134 DÁL, Locumtenent. 1762 No. 71 és DÁL, Commiss. 3/1796.
135 DÁL, Commiss. 42/1802, 18/1827.
136 Uo. 21/1809.

vetlenül is értesítette a törvényhatóságokat. A megyei közgyűlés a kivetett porták száma alapján tovább bontotta az adót községek szerint s a behajtásról a főszolgabírók, a szakaszok szolgabírói gondoskodtak, de ténylegesen a községi bíró volt felelős az adóért.[137] „A szolgabírák urak járásaikban valahányszor megfordulnak, mindannyiszor a bírákat számadásra vonják és a kezeknél lévő pénzt minden hónapban a járásbeli aladószedő uraknak kezébe befizettetik," s ha a bíró nem szedte be az adót, „testi büntetéssel fenyíttetik",[138] jelenti Máramaros m. főadószedője 1838-ban.

Az államhatalom a hátralékosokra sok esetben súlyos nyomást gyakorolt. A katonai végrehajtás eszközét alkalmazta. Az executio a kíméletlen módszerek fegyvere volt s amellett magukat a jobbágyságra eső terheket növelte.[139]

Az executio a tartományi biztosság felállítása óta a kerületi biztosok hatásköre volt s többé nem a hadbiztosé. Természetesen katonai segítséget a kerület maga a hadbiztostól, illetve azon keresztül a székhelyén működő hadseregtől kért.[140] Több esetben maguk a törvényhatóságok vezetői kértek katonai segítséget, mert a rossz termés vagy más ok miatt rettegtek a szegénység ellenállásától, melyet csak a katonaság jelenléte tudott leküzdeni.[141] A kerületi biztos ilyen értelemben tájékoztatja Szabolcs m. alispánját, amikor megírja neki, hogy „némely törvényhatóságoknál a debreceni kerületben is... 12, legföljebb 24 főből álló legénység szokott a megye vagy megyei alispáni hivatal kívánságára egy-egy megyébe küldetni, kiket maga az alispán úr egyenkint vagy páronkint felosztva rendelhet olyan helységekbe, melyek a megyei tisztviselőségnek minden sürgetései mellett is az adófizetéssel hátramaradtak s a tapasztalás mindannyiszor bebizonyította, hogy ezen csekély kényszerítéssel járó behajtási mód... az adózó népre mindenekfelett legfoganatosabb."[142]

De semmiféle kényszer sem akadályozhatta meg a hátralékok képződését, melyeknek behajtása nem egyszer teljesen reménytelenné vált. 1827-ben a kerületi biztos a pénzmennyiség hiányában, a kereskedelem szűk körében, a piaci árak alacsony voltában, a kincstár erőinek szétszórásában, tehát a helytelen gazdálkodásban, és a lakosság szegénységében látja a behajthatatlan hátralékok alapokait.[143] Mindezeket 1845-ben azzal erősíti meg, hogy az adóelosztásban is súlyos hibák vannak, mert a főszolgabírák nem egyszer önkényesen járnak el.[144]

A hátralékok összege a debreceni kerületben 1827-ben 362 627 Ft összegre rúgott,[145] Vagy 1842-ben befizettek együttesen 188 856 Ft-ot, hátralékban maradtak 515 129 Ft-tal.[146]

137 Uo. 17/1838.
138 Uo. 37/1838.
139 Lásd erre *Varga* i. m. 56. old.
140 DAL, Hadiadó, Levelek, 1725. okt. 19., 1727, febr. 9.
141 DAL, Commiss. 47/1798, 48/1798, 6/1799 Nagybánya, 98/1801, 25/1800, 39/1804.
142 Uo. 197/1840.
143 Uo. 20/1827, 31/1827 a nép szegénységéről Szatmár m.-ben. 7/1831, 279/1842.
144 Uo. 121/1845. *Marczali:* II. József i. m. 72. old. írt megállapítása, hogy az alföldön restancia nem fordul el, természetesen nem helytálló.
145 DAL, Commiss. 20/1827 és O. L. Commiss. Normalia 1828, F. 11—245.
146 DAL, Commiss. 321—1842.

De hasonló volt a helyzet az ország más területein is. Ennek a nagy összegű hátraléknak behajthatatlanságát vette figyelembe az uralkodó, amikor 1825. okt. 31-én elengedte a korábban keletkezett adóhátralékokat,[147] melyeknek országos összege 3 342 746 Ft volt,[148] s ebből maga a debreceni kerület 235 912 Ft engedményt kapott.

A kerületi biztosság másik nagy jelentőségű funkciója az *előfogatok biztosítása* területén bonyolódott le. Az érdekelt városok maguk nyilvántartást vezettek az előfogatokról, mert e téren következményekkel járó visszaéléseket követtek el a katonai és polgári hatóságok. A kerületi biztos az általa kiutalt előfogatokról szintén nyilvántartást vezetett, melyet a tartományi igazgatónak kéthavonkint fel kellett terjeszteni.[149]

Az előfogatok kiutalásánál döntő fontosságú volt a statio-k meghatározása. A kerületi biztos jogkörébe tartozott a kerületen belül a stációk meghatározása, a falvak kijelölése, de az egyes stációk egymás közötti távolságának meghatározása, annak lerögzítése, hogy hány stációnak kell számítani a falvak közötti területet, a főhadparancsnokság jogkörébe tartozott. A stációk kiszámítása nemcsak a távolság figyelembevételéve ltörtént, bár a döntő alap ez volt, hanem más körülményeket is tekintetbe vettek, pl. utak állapota, lakosság száma, fogatok lehetőségei stb. Debrecen—Hajdúböszörmény között éppúgy 1 stáció volt elszámolható, mint Derecske és Berettyóújfalu között, bár a távolság különbsége kb. 5 km.[150]

A falvakra nehezedő terhek alól a lakosság többször szabadulni akart. 1831-ben Hajdúbagos község szomorú panaszok között kérte, hogy „legalább a Debrecen felől jövő katonaságnak vagy Hosszúpályiba, és Pocsajba, vagy Konyárra és Nagykerekibe leendő inviatioja (irányítása) által szegény lakos társainkra könyörülni méltóztasson." A kerületi biztos teljesíti a kérést.[151] Egy stáció általában 2 mérföld volt.[152]

„Az utakra való felügyelet a tartományi kerületi biztosságot is illetné," — írja Bihar m. alispánja 1840-ben,[153] különben ez akkor még tisztán megyei feladatkör volt. A forspontok, előfogatok rendszere volt az első beavatkozás s egyben kötelesség az utak állami ellenőrzése terén.

Maguknak az előfogatoknak a kirendelése nem a megyék, hanem a kerületi biztos jogkörébe tartoztak katonai vagy azzal összefüggő ügyekben. A kérdést az uralkodó 1748 jan. 5-én szabályozta, amikor szigorúan előírta, hogy a kerületi biztosok megkerülésével egyetlen katonai hatóság sem vehet igénybe előfogatot.[154] A kirendelés alapokmánya az ú. n. assignatio volt. Az assignatio sok formaváltozáson ment át, véglegesen 1801-ben állapították meg a szabályos mintát. Fel kellett tüntetni az előfogat kedvezményében részesülő nevét, foglalkozását, az utazás célját, az

147 Uo. 46/1827.
148 Uo. 18/1828.
149 Ilyen kimutatás-mintát lásd Commiss. DÁL, 25/1796.
150 A távolságokat részletezi DÁL, Commiss. 3/1815, 24/1831.
151 DÁL, Commiss. 17/1831.
152 O. L. Relatiok 1772. aug. 10. Lásd DÁL, Commiss. 18/1796. 66/1804, 98/1809, amely a Debrecenből kiinduló vonalakat felsorolja. Ugyanígy 251/1844.
153 DÁL, Commis. 168/1840.
154 O. L. Relatiok 1750 No. 101.

igénybevehető fogatok számát, az igavonó állatok számát és nemét (ökör vagy ló) és a fizetendő összeget,[155] valamint az útvonalat.[156] Nagyobb katonai átvonulások esetén a főhadparancsnokság közlése alapján a helytartótanács a tartományi igazgató útján határozta meg az egyes állomáshelyeket.[157]

Különösen nagy terheket rótt a lakosságra a szállítás a nyári időkben, a mezőgazdasági munkák legnehezebb szakaszában. Szabolcs m. 1799-ben arról panaszkodott, hogy képtelen a reá bízott 15 668 zsák gabonát Budára szállítani, mert különben a mezőgazdasági munkák teljesen fennakadnának.[158]

Elvileg előfogatot csakis kifejezetten katonai érdekű ügyekben adtak ki, de kivételek a gyakorlati tevékenység során gyakran adódtak. Ilyen esetekben is a kerületi biztos assignációjára volt szükség. Előfogatot kaptak minden esetben a salétromszállítók,[159] a máramarosi kamarai igazgatás sószállítások ügyében,[160] a nagybányai pénzügyi felügyelőség,[161] a Körös szabályozására kiküldött bizottság,[162] s minden tiltó rendelkezés ellenére néha magánosok.[163] Magánosokkal szemben az volt az elvi fenntartás, hogy az általuk képviselt ügy „a közszolgálat érdekét szolgálja."[164] A magánszemélyek magasabb fuvardíjat fizettek, a 48 xr-ral szemben 1 Ft 30 xr-t.[165]

Az elvi rendelkezésektől eltérő gyakorlatot világítja meg Bihar m. közgyűlésének határozata 1807-ben, amikor megállapítja, hogy ,ezen megyében nagy rendetlenség vagyon a forspontozásban, mert boldog-boldogtalan széltire forsponton jár minden assignatio nélkül, mellyel az adózó nép érzékenyül terheltetik, károsíttatik; határoztatott, hogy ezentúl, kivévén csak egyedül a kötelességből járó magistratuális tiszteket és táblabírákat, akár megyebeli, akár idegen legyen, a provinciális comissariátus vagy viceispány és exactor uraknak adsignatioja nélkül... forspont ne adasson."[166]

Az előfogatok terhes teljesítését legföljebb a *beszállásolásból* származó megterhelések múlták fölül. Az 1685. évi katonai szabályzat szerint „a mágnások és nemesek lakóházai a katonai tartástól mentesen hagyat-

155 DÁL, Commiss. 3/1801.
156 DÁL, Misc. II. No 224 és Commiss. 104/1843, 28/1803.
157 DÁL, Commiss. 54/1798 és Timon i. m. 58. old. valamint DÁL, Commiss. 34/1831, 69/1800, 71/1800, 3/1800, 8/1833.
158 Uo. 62/1799. Hasonló esetről számol be Bihar m. alispánja uo. 63/1799. A társadalmi kihatásról lásd *Varga* i. m. 68. old., de erről beszél a DÁL, Commiss. 1/1840 pag. 211 is, megállapítva, hogy „ez akkor válik a lakosokra nézve leginkább különös teherré, ha oly időben történik, midőn a lakosok legsürgetősebb mezei munkálatokkal foglalatoskodván... gazdaságaikban hátramaradást szenvednek, vagy ha ennek elkerülése tekintetéből a termesztményeket más megyében felettébb drágán megvásárolni... kénytelenítttetnek."
159 DÁL, Comiss. 71/1798.
160 Uo. 41/1798, 2/1820.
161 Uo. 3/1801, 66/1815.
162 Uo. 61/1831.
163 *Szabó* D. i. m. 38. old. és O. L. Commiss. Normalia 1792, F. 2–146, valamint DÁL, Commiss. 12/1796, 57/1796, 86/1799, 6/1808, 8/1809.
164 DÁL, Commiss. 19/1800 vagy 22/1802, amely szerint az országgyűlési követek részére is adható fuvar.
165 Uo. 19/1804.
166 Uo. 70/1807.

tak."[167] Ilyen módon az állandó és átmeneti katonai elszállásolások a jobbágyokat és polgárokat terhelték. S mert nagy volt az elhelyezendő katonaság létszáma, nyilvánvaló, hogy a terhek is nagyméretűeknek mutatkoztak. 1711-ben a kerület egyes megyéiben 52 lovasezred és 23 gyalogezred egységei telepedtek meg a Nagyváradon székelő 1 ezrednyi „nemzeti katonaságon" kívül.[168] S az állandó katonaságon kívül folyamatos volt az átmenetileg beszállásolt átvonuló katonaság elhelyezése. Ezeknek beszállásolását eleinte a főhaditanács intézte szállásmestere útján,[169] később ez a munka is a kerületi biztosra hárult. A katonaság érkezését főhadbiztosság, majd hadi főparancsnokság tudatta a hadbiztossal, ugyanakkor a tartományi igazgató polgári vonalon tájékoztatta a kerületi biztost s az igazi teher annak vállain nyugodott. A katonaság érdekeit annak kellett képviselnie, a hadbiztos legföljebb ellenőrizte a sereg elhelyezésének megtörténtét vagy előkészítését.[170] A megadott útvonalon belül a falvakat már nem a kerületi biztos jelölte ki, hanem az a megyék hatáskörébe tartozott.[171] A bányavárosok (Nagybánya, Felsőbánya) fel voltak mentve a beszállásolás alól s az 1715. évi 43. t. c. biztosított ezzel a jogukkal az egész feudális korszakban éltek.[172] A hegyaljai falvak a szőlőművelés, főként a szüret idején, kértek felmentést s ilyen értelemben foglalt állást a tartományi igazgató is a helytartótanács elé terjesztett javaslatában.[173]

Az elszállásolásra kijelölt helyet a katonaság köteles volt elfoglalni, azon önkényesen nem változtathatott.[174] A hosszú katonai szolgálat miatt béke idején a nős katonák sokszor magukkal vitték családjukat s ilyenkor a beszállásolás a családtagokra is vonatkozott, a lakosság felmérhetetlen terhére[174/a]. Minden község tartozott egy kvártélyházat fenntartani a saját terhére s ez bármikor a katonaság rendelkezésére állott.[175] Viszont az is igaz, hogy a katonaság egy falun belül csakis a kijelölt szálláshelyen telepedhetett meg s a kocsmát a tisztek sem vehették igénybe, ha részükre más hely volt kijelölve.[176]

II. József a bszállásolási költségek fedezésére és a nagy súrlódások elkerülésére ú. n. „concurrentionalis fundus"-t alapított 1787. ápr. 3-án de ezt az alapot 1790-ben megszüntették.[177] Ettől kezdve éppen úgy, mint azelőtt, a beszállásolás roppant bántó, kellemetlen s nemcsak anyagi, hanem sok esetben erkölcsi következményeit is a jobbágyság, s városokban a polgárság viselte. 1752-ben a kerületi biztos jelentése alapján a tartományi igazgató szomorú tényként állapítja meg, hogy „az Ung megyében végrehajtott elviselhetetlen és aránytalan beszállásolási terhek

167 Uo. 1/1840 idézi.
168 *Szabó* D. i. m. 36. old.
169 *Taubert* Ernő: A katonaság elszállásolása és ellátása Somogy megyében a XVIII. sz. első felében, Pécs 11. old.
170 Másként írja le *Varga* i. m. 58. old.
171 O. L. Relatiok 1747 No. 99.
172 DÁL, Commiss. 62/1838.
173 O. L. Relatiok 1749 No. 32.
174 Uo. 1750 No. 90.
174/a. DÁL. Hadiadó 1784.
175 Lásd *Komoróczy:* Fejér m. i. m. 12. old.
176 O. L. Commiss. Normalia 1837 F 51—151.
177 DÁL, Commiss. 1/1840 pag. 49.

miatt a lakosságból igen sokan ingóságaikkal együtt megszöknek" s félő, hogy a megye elnéptelenedik.[178]

Bonyolult feladatot jelentett *a csapatok mozgatása*, éppen a beszállásolással összefüggésben. A mozgatás szándékát a tartományi igazgatóság közölte a kerületi biztossal s az a törvényhatóságoknak hozta tudomására, megjelölve, hogy melyik napon milyen létszámú egységek érkeznek a megye területére s egyben az útvonalat is megjelölte.[179] Az elhelyezésnél a polgári hatóságoknak kötelességük volt együttműködni a katonai hatóságokkal.[180] Általános elv volt, mint ezt a kerületi biztos Bereg m. alispánjának 1847-ben írta, „hogy az ország részéről a békelábon fennálló magyar hadsereg képében az ország kebelében állandóan szállásoló, valamint ennek kiegészítéséhez tartozó átkelő katonaságot ingyen szállás illeti."[181]

A beszállásolások és az állandóan tanyázó katonaság elhelyezésének megkönnyítését célozták a laktanyák építésére irányuló törekvések. A tartományi biztosság 1724. évi utasítása már előírja a laktanyák építésének követelményét,[182] s különösen a nagyobb városok szerették volna a katonaság elhelyezését laktanyákban biztosítani. Debrecenben 1775-ben merült fel egy ilyen irányú tervezet,[183] II. József pedig 1785-ben a kisajátított kolostorok épületeit kívánta ilyen célokra felhasználni;[184] majd ismét Debrecenben 1834-ben külön bizottságot keltettek életre a laktanya építése érdekében,[185] de ezek a követelések csak szándékok maradtak. Az 1836-ban kiküldött bizottság is csak óhajként beszél a laktanyákról s Mérey tartományi igazgató 1838-ban is arról ír, hogy a törvényhatóságokban célszerű volna laktanyákat építeni, melyeknek költségeihez a hadikincstárnak is hozzá kellene járulnia.[186] Az 1840-ben készített országos kimutatás az egész debreceni kerület területén egyetlenegy laktanyát sem ismer.[187]

A katonaság elhelyezésével együtt járó terhek között nyomasztó súllyal nehezedett a lakosságra az *élelmezés*. A XVIII. sz. első felében ennek terheit „teljes egészében a parasztokra hárították."[188]

A katonaság élelmezésének két formája volt gyakorlatban: az egyik a hadiadó egy részének terményben való megfizetése, a másik a katonaság közvetlen eltartása.

A terményben való adófizetésre az 1751. évi hadi szabályzat 12. pontja ad módot. Ez a mód a piacokkal nem rendelkező területekre kedvező volt, de a piaccal bíró, árutermelő vidékeken roppant károsnak mutatkozott. Az állandó hellyel bíró katonaság élelmezését nem a kerületi biztosság intézte, hanem minden valószínűség szerint a hadbiztosság. A lebonyolítás módszere: részben vásárlás, részben pedig a természetbeni

178 O. L. Relatiok 1752 No. 39.
179 Pl. DAL, Hadiadó 1747 No. 39.
180 DAL, Locumtenent. 240/1807.
181 DAL, Commiss. 51 1847.
182 O. L. Comiss. Normalia, rakszám A 712, 1724, 12. pont.
183 DAL, Locumtenenet. 26/1775.
184 DAL, Bihar m. Contrib. 1785.
185 DAL, Kül. tart. iratok 2360, uo. Commiss. 145/1837
186 Timon i. m. 15. old.
187 DAL, Commiss. 1 1840 VII. sz. mell.
188 *Varga* i. m. 59. old. *Timon* i. m. 48. és köv. lapok.

A katonai szervek véleményét az 1836-os bizottság abban juttatja kifejezésre, hogy „a termesztményekkeli katonatartás az adónak lerovását tetemesen könnyíti azáltal, hogy ennek egy része a készpénz gyanánt elfogadott termesztvényekkel telvén le," ebből jó termésű vidékeken „tetemes kedvezés háramlik." De ennek ellenére, saját magával ellentétbe kerülve, javasolja, hogy a jövőben „... az eddigi rendszer helyett mind a tanyázó, mind az átkelő katonaságnak egyenesen a felséges kincstár költségein való élelmeztetését, mint azon egyedüli célszerű módot, mely által a zannyiszor érintett károsodásoknak és hátramaradásoknak sikeresen eleje vevődhetik," alkalmazzák.[190] Magyarország főhadparancsnoka is azt javasolja 1838-ban, hogy a termények tényleges értékét a törvényhatóságok fizessék be a hadipénztárba s ne természetekkel adózzanak.[191]

A katonaság részére szolgáló természetbeni járandóságok egy részét, főként az állandó katonaság élelmezési illetményeit, katonai raktárakban tárolták. A raktárak száma nagyon kevés volt. 1712-ben mindössze Kassán, Nagyváradon, Egerben és Budán találkozunk élelmező raktárakkal.[192] Ezeknek a raktáraknak készlete legföljebb a helyőrségeket tudta nehézkesen ellátni, de a vidéken beszállásolt katonaságot már nem s azt az 1751-es katonai szabályzat szerint is az egyes vidékeknek, (az országnak) kellett ellátniok.[193] A raktárak száma a XVIII. sz. végén szaporodott: Tokajban, Munkácson, Debrecenben és más helyeken állítottak fel raktárakat, de a XVIII. sz. végén az egész országban mindössze 29 átvevőhely volt, melyeknek egy része felszerelt raktár, más része csak tárolási hely.[194] A debreceni raktárat 1826-ban megszüntették.[195]

A katonai raktárakba történő anyagátvétel ügyét a katonai hatóságok szabályozták, de polgári közigazgatási funkcióit a kerületi biztos ellenőrizte. Jellemzésül Bereg megye katonai raktárainak, illetve átvevőhelyeinek gyakorlatára kiadott kerületi biztosi utasítást említjük. Eszerint: Bereg m. területén raktár van Váriban, Rákoson és Felső Shönbornban. Fiókraktár Holubinán és Gáton található. A raktárakat raktári biztosok kezelik, akik átveszik és gondozzák a szénát, zabot, gabonát, tűzifát, gyertyát, szalmát. Az elszámolás módja: „... minden helységnek... az ún. futrás kiadására külön könyvecskéje vagyon: az adóról szóló könyvbe az adó mennyiségét az aladószedők, a futrás könyvecskébe pedig a raktári biztosok írják be a leszállított természetbelieket és maguknak is feljegyzik a főszolgabíró által kiadott mindenes kivetési jegyzékbe." A raktári biztosok évenkint számolnak el a számvevői hivatalnál, az pedig a kerületi biztosnál.[196] A raktárak kezelője az „annonarius" volt.[197] Annak elöljárója volt a raktárbiztos, másként „magazinális commissarius."[198]

189 *Marczali*, i. m. Századok 1915. évf 24. old.
190 DÁL, Commiss. 1 1840, pg. 5.
191 *Timon* i. m. 14. old.
192 *Szabó* D. i. m. 40. old.
193 *Timon* i. m. 18. old.
194 DÁL, Commiss. 8/1796 mell.
195 Uo. 22/1826.
196 Uo. 90/1845.
197 Uo. 68/1799 és 11/1796.
198 DÁL, Kül. tart. iratok 2360.

A katonaság élelmezésével és ellátásával összefüggő terhek között nagy jelentősége volt a salgamum-nak. Ez a teher: az elszállásoló biztosítja a fekvőhelyet, világítást, az eledel megfőzését. És éppen kiszámíthatatlansága miatt 1708-tól kezdve „a salgamalis teher a föld népének jutalmazás nélküli terhe volt", állapítja meg az 1836-os bizottság.[199] Nehezítette a terheket, hogy a katonaság sok helyen a távollevő tisztek járandóságát is követelte ,hiába tiltakozott ez ellen a kerületi biztosság.[200]

Az ellátással függtek össze a veszteségeknek (deperdita) nevezett kiadások, melyek a katonaság által felszámított, valamint a piacon érvényes árak közötti különbségből adódtak. 1802-ben Hajdúböszörmény városban a búza és gabona vesztesége április és december között 122 Ft, a széna és abrak vesztesége 150 Ft-ot tett ki.[201] A lakosság állandó panaszaira 1815. szept. 23-án az uralkodó véglegesen elrendelte, hogy az átvétel a piaci áron történjék,[202] bár erre vonatkozóan már 1807-ben is jelent meg rendelkezés, de nem hajtották végre.[203] S hiába volt minden tiltakozás, nem hajtották végre az 1815. évi rendeletet sem, mert pl. Bihar m. 1838/1847. évek közötti deperditáinak összege évenkénti átlagban 23 382 Ft-ot tett ki.[204] S ez olyan veszteség, amelyet a kincstár sohasem térített meg, amely az árutermelő jobbágyságot sújtotta a legjobban s fékezte a termelési kedv további kibontakozását.

A kerületi biztos hatásköre kiterjedt a katonákról s elsősorban a leszerelt katonákról való *szociális gondoskodás* feladataira is. Habár a feudális korszak állandó hadseregének életében a szociális ellátás egészen primitív keretek között mozgott és inkább látszat kedvéért mutatkoztak ilyen irányú intézkedések, mégis röviden azt is meg kell említeni.

A nyugdíjas katonák illetményeit a hadbiztosság fizette ki, bár nem közvetlenül, hanem a hadiadóból vonták le a nyugdíj összegét s az elszámolás helyességét a kerületi biztos ellenőrizte. Az idevonatkozó rendelet 1772-ben jelent meg.[205] Ha a sebesülés folyamán leszerelt katonai polgári állást kapott, vagy otthon megélhetését biztosítani tudta, a nyugdíjat tovább nem élvezte.[206] A megyék kötelesek voltak a kerületi biztosnak bejelenteni, hogy élnek-e a területen nyugdíjasok.[207]

A debreceni kerületi biztos arról tájékoztatja Bereg m. alispánját, hogy „ha a nyugdíjas zsoldos katonák megbetegednek, szabadságokban áll orvosoltatásuk végett valamely katonai kórházba bekívánkozniok, ilyenkor szükségképpen magokkal vivén a zsoldlevelet, melybe a kórházban töltött időről a tartásért ottan levont napi garasok abba beírattatnak."[208] A katonaság Pesten tartott fenn „invalidus házat",[209] *a XIX. sz.*

[199] DÁL, Commiss. 1/1840 pag. 22. Részletesen foglalkozik az üggyel a DÁL. Különb. tart. iratok 1206, 1723-ból. Vesd ö. *Trócsányi* Zsolt: Az erdélyi parasztság története 1790—1849, Bpest. 1956. 115—116. old.
[200] DÁL, Commiss. 20/1803.
[201] Uo. 90/1802. L. még uo. 37/1806 és 70/1806.
[202] Uo. 55/1815.
[203] Uo. 1/1840 és pag. 50.
[204] Uo. 315/1847.
[205] DÁL, Locumten. 66/1772 és DÁL. Commiss. 88/1798.
[206] DÁL, Commiss. 50/1803 és Locumten. 155/1808.
[207] DÁL, Commiss. 31/1818, l. még 1/1845.
[208] Uo. 85/1839.
[209] Uo. 14/1838, 15/1838.

első felétől. Nagyszombaton „aggastyán ház" állott fönn.[210] Katonai kórház az egész kerületben mindössze Debrecenben volt az 1810-es években, amely „egyszerű polgári lakóépületben" helyezkedett el.[211] Az egyes ezredek rendelkeztek ezredkórházakkal, ezeknek felszerelése természetesen még gyengébb lehetett.[212]

A hadsereg utánpótlásának, *a toborzásnak,* ügye nem a kerületi biztosokra tartozott, de az ezzel kapcsolatos visszaélések elintézése már részben az ő tevékenységük volt.[213] 1747-ben toborzó központok voltak a kerületben Munkácson és Nagyváradon.[214] A besorozott katonákat a kerületi biztos maga is nyilvántartotta, bár ezek a nyilvántartókönyvek hiányzanak.[215] Az újoncozás módját a helytartótanács 1803-ban szabályozta s 8 pontban állapította meg a követendő eljárást.[216] S ha az egyes városok, megyék a kivetett újonclétszámot nem tudták az adott időben biztosítani, később kötelesek voltak azokat kiállítani. Pl. a hajdúvárosok 1815-ben elmaradtak 15 újonccal, ezeket 1821-ben követelte tőlük a helytartótanács. Ugyanakkor Bihar m-től 700 újoncot kívántak, Szatmárból 493 embert.[217] Az újoncozást azután véglegesen az 1840. évi 2. t. c. szabályozta.

Az újoncozás idején súlyos visszaéléseket követtek el[218] s egy ilyen esetről számol be a kerületi biztos 1799-ből, amely Szernyén (Bereg m.) fordult elő,[219] s egy másikról, amelynek során Hajdúböszörményben a katonaság és a polgárság közötti összeütközés folytán együttesen 29 halott és 18 sebesült marad a helyszínen.[220]

Az újoncozások során, de méginkább az elhelyezésekkel kapcsolatban elkövetett visszaélések napirenden voltak. Debrecenben 1733-ban egy katona Pap Sámuel polgárt „kegyetlenül megverte, fogait kiütötte, beszélni sem tud nyelve sérülése miatt."[221] Ung m-ben a „népet gyakran zaklatják, sőt megverik";[222] 1755-ben Nyornán (Bereg m.) egy jobbágyot súlyosan bántalmaztak, a karját le kellett vágni.[223] Szalacson a katonák 1789-ben „felverték a granariumokat, vermeket, nem törődtek azzal, hogy a tulajdonosnak semmije sem maradt... Pénz pedig nem adtak...[224] Bár a főhadseregparancsnokság a kivizsgálást elrendelte, a polgári hatóságok, majd közös bizottság azokat ki is vizsgálta, de arra nagyon kevés eset található, hogy a sértett javára megfelelő elégtételt adtak volna.

A kerületi biztosok figyelme kiterjedt a katonaszökevényekre és a

210 Uo. 157/1847.
211 Uo. 280/1844 és DÁL, Relatiok 439/1815, valamint DÁL, Locumten. 13/1832.
212 DÁL, Commiss. 229/1842.
213 *Ujhelyi* i. m. 252. .old. ír a toborzásról.
214 O. L. Relatiok 1747/ No. 46.
215 Vö. DAL, Commiss 67/1798.
216 DÁL, Locumten. 36 1803.
217 O. L. Commiss. Normalia 1821. F. 5. — 5.
218 Lásd erre *Varga* i. m. 71. old. és még *László* i. m. 170. old.
219 DAL, Commiss 1/1800.
220 Uo. 56/1801. és még DÁL, Commiss 145/1837. Szent György Ábrányból vett példa alapján.
221 DÁL, Hadiadó 1733 No. 25.
222 O. L. Relatiok 1755. febr. 13.
223 Uo. 1755. ápr. 10.
224 *Marczali* i. m. Századok 1915, 26. old.

szabadságos katonákra is. A szabadságos katonák a polgári hatóságnál jelentkezni tartoztak megérkezésük után s a község, járás, megye ezt a tényt a kerületi biztosnak bejelentette.[225] A szabadságról való visszahívás is a kerületi biztoson keresztül történt.[226] A polgári szervek évenként tartoztak ellenőrizni a saját területükön élő szabadságolt katonákat.[227] És ha nem igazolhatták magukat, katonaszökevényeknek tekintették őket, akiket bárki elfoghatott s ezért „taglia" címén jutalmat kapott.[228] A letartóztatott szökevények jegyzékét meg kellett küldeni a kerületi biztosnak s az továbbította a tartományi igazgatónak.[229] A szökevényeket a legközelebbi katonai parancsnokságnak kellett átadni, de az átadás helyéig a polgári hatóság kísértette el.[230]

V. A kerületi biztosság a szabadságharc idején

(A katonai közigazgatás szervezetének vázlata; hadsereg kiegészítés formái; felszerelés, ellátás és mozgatás kérdése)

Az 1848/49-es szabadságharc és a polgári forradalom idején a katonai biztosság nem töltötte be a korábbi funkciót. Bár formájában a kerületi biztosság fennmaradt, hatásköre a forradalom követelményeinek megfelelően megváltozott s új tartalmat nyert. S a biztosság e korbeli szervezete is magában hordozza a polgári átalakulás közigazgatási szervezeteinek kialakulásában rejlő ellentmondásokat, melyek a központi szervek életében bekövetkezett nagyméretű változásokat nem vezették végig a középfokú államigazgatás területéig.

Már a márciusi átalakulás előtti hetekben maguk a biztosok is érezték, hogy a tartományi biztosság másfélszázados szervezete nem mindenben felel meg a követelményeknek. Török Bálint aligazgató pl. márc. 12-én azt írja a debreceni kerülethez, hogy: „miután mindezek az országgyűlési tárgyalás alatt lévő katonaélelmezési üggyel szoros kapcsolatban vannak, s a közbejött tárgyalások után méltán remélhető, miszerint *az elavult s napról napra több hiányokat fölmutató országos biztosi utasítások* (kiemelés tőlem, K. Gy.) az újonnan fölmerült eseteket szabályozandó rendeletekkel fognak fölcseréltetni", t. i. az adókezelés technikáját érintő javaslatok.[231] A független magyar minisztérium megalakulása és az országos közigazgatási hálózatban végbement változás sem személyi, sem szervezeti téren nem érintette magát a kerületi biztosságot. Ugyanaz a Kiss Ferenc maradt továbbra is a biztos, aki azelőtt

225 DAL, Locumten. 1767 No. 39.
226 DAL, Commiss. 97/1798 és DAL, Locumten. 74/1811, valamint 108/1812, amely részletes szabályozást nyújt. A katonai szabadságolások ügyintézésére és nyilvántartására 1816-ban kiadott instrukciót lásd O. L. Commiss. Normalia 1330 F. 18–67.
227 DAL, Locumten 100/1835.
228 O. L. Relatiok 1750 No. 8., DAL, Hadiadó 1754, O. L. Commiss. Normalia 1794 F. 9. – 380, DAL, Commiss.40/1798, 79/1801, DAL, Locumten. 2/1809, O. L. Commiss Normalia A. 712 rakszám, 1779-ből. Uo. 1810 F. 4–3.
229 DAL, Commiss. 19/1815, 26/1838.
230 Uo. 62/1809.
231 Uo. 70/1848.

volt. S jellemző, hogy Zaránd m. még 1848. jún. 17-én is az 1751. évi regulamentum egy példányát kérte a Honvédelmi Minisztériumtól, miheztartás végett. A katonaság közigazgatási ténykedése változás nélkül állott a régi szabályzatok alapján. Májusban az igazgató neve „országbiztossági főigazgató", a kerületé pedig „tartományi biztosi kerület."[232] A Honvédelmi Minisztérium már átment bizonyos szervezeti változásokon, amikor a főigazgató júl. 15-én még azt rendelt el, hogy „a tartományi biztossági főigazgatóság és a kerületi biztosságok közt eddig fennállott viszonyok legkevésbé sem változván, minden jelentésit ezután is hozzám címezze.[233]

Maga a Honvédelmi Minisztérium 1848. április, május hónapokban csak egy osztályból állott, amit biztossági vagy gazdasági vagy polgári biztossági osztálynak neveztek." Ügyei pedig a korábbi helytartótanácsi biztossági osztály és tartományi biztosság folytatására, tehát „az országban állomásozó sorkatonaság és polgári lakosság viszonyával" kapcsolatos feladatokra terjedtek ki.[234] Viszont az országbiztossági főigazgató intézménye működik, május havában s mint láttuk, júliusban is, rendelkezéseket ad ki a kerületi biztosoknak s ugyanakkor jelentést tesz a H. M.-nek, személy szerint br. Vay Miklós.[235] A. H. M. egyik szakelőadójaként maradt meg továbbra is a főigazgató, akihez az egyes ügyeket „figyelembe vétel", vagy „kellő használat végett a H. M. maga áttett. [236] A kerületi biztosi kinevezést a H. M. gyakorolta, de ugyanakkor értesíti a főigazgatót, hogy „a sopronkerületi tartományi albiztosi hivatalra" Kleinrath Károlyt kinevezte.[237]

Világos ezekből, hogy a tartományi biztosi főigazgató a H. M. biztossági osztályán belül megmaradt intézmény s a kerületi biztosok továbbra is működtek, de már kisebb hatáskörrel, mert feladatuk jó részét a különböző kormánybiztosok s a forradalmi kormányzat időnként kiküldött bizottságai vették át.

A gazdászat-közigazgatási funkcióit, az ellátással, toborzással, ruházattal stb. összefüggő ügyeket közvetlenül a H. M. és megbízottai intézték; a pénzügyek fölött a Pénzügyminisztérium rendelkezett, mint látjuk majd. A kerületi biztos fokozatosan kikapcsolódott a gazdászat-közigazgatási teendőkből. 1848. május 1-én megtörtént az, hogy a pénzügyminiszter rendeletet adott ki a hadiadó befizetésének módjáról s erről a rendeletről a tartományi főigazgató a pozsonyi és kassai kerületi biztosok jelentése alapján szerzett tudomást, holott a rendeletkibocsátó minisztérium székhelyén volt a hivatala; akkor is több, mint egy hónappal később hozták tudomására az ügyet.[238]

A szervezeti formák tisztázatlansága kihatott a függőségre is. A kerületi biztosok maguk sem tudták, kinek tartoznak felelősséggel, amit már az előbb láttunk. Többek között a besztercebányai kerület biztosa 1848 nyarán a pénzügyminisztertől 6 heti szabadságot kért, miközben

232 O. L. Honv. Min. 1848 K. 29–8.
233 DAL, Commiss. 156/1848.
234 *Ember:* Minisztérium Levéltára i. m. 202. old.
235 O. L. H. M. 1848 K. 29–8.
236 Uo. K. 29–11, 12, 15.
237 Uo. K. 29–17.
238 DAL, Commis. 156/1848.

jelentést tett a hadiadó befizetéséről. A P. M. az ügyet áttette a H. M.-hez azzal a megjegyzéssel, hogy a szabadságot a maga részéről megadja, de a H. M. is adja meg a „tőle is függő tisztviselőnek.[239] Kettős alárendeltség alakult ki a kormány irányában s ez a munka egységét, harmóniáját zavarta.

A hadiadó beszedésének kérdésében változást már az első hetek jelentettek. Május 1-én rendelte el a P. M., hogy „... addig is, míg a tartománybiztosságok netaláni új elrendezése és a jövő közadóbéli rendszernek törvényes meghatározása általjában bekövetkezend, jövőre nézve is a hadbiztosi számtételben az eddigi eljárás oly módosítással mindazonáltal tartassék meg, hogy a törvényhatóságok által a számolatokra behozott közpénz összegek nem a hadi, hanem a legközelebbi kincstári pénztárba fizettessenek be."[240] Ez a határozottan kitűnő intézkedés lehetetlenné tette, hogy a császári hűségű zászlóaljak és ezredek a hadiadót esetleg államellenes célokra felhasználják. Ez volt a következmény még akkor is, ha a miniszteri rendelkezés nem gondolt ilyen messzemenő következtetésre.

1848 szeptemberétől kezdve a H. M. erősen kézben tartotta a katonai biztossági ügyeket. 1848. aug. óta a H. M.-ben külön, önálló biztossági osztály volt.[241] Ez a kerületi biztosokat esetlegesen hibás intézkedéseikért szigorú felelősségre vonta. 1848. szept. 25-én pl. a H. M. elrendeli az alábbiakat: „Bereg m. egyeteme e hó 11-én kelt abbeli levelére, miszerint szept. 12-én (!) a Schwarzenberg 4. sz. ulánus ezredből Zidor nevű tizedes több szekér tehernyi ruha s fegyverneműeket szállíta szomszéd Galiciába, ki a debreceni tartományi biztos úti rendeletével igazolá magát, felszólítom tartományi biztos urat, adjon nekem arról azonnal tudósítást, vajon minő ministeriális rendelet következtében, miután parancsolat adatott, hogy semmi ily nemű szállítás világos ministeri rendelvény nélkül legszigorúbb felelet terhe alatt nem eszközölhető, adta Ön ezen szállítási rendelvényét." A válasz az volt: hogy a szállítási rendelvényt az albiztos adta ki, de hogy kinek a rendelkezésére, az nem derült ki.[242] Feltehető az is, hogy valamelyik osztrák katonai parancsnok, akinek a kerületi biztos éppenúgy engedelmeskedett, mintha közben az országban semmiféle változás nem ment volna végbe a bel-, vagy külpolitikában. Az, amit Urbán megállapított más területre, bizonyos fokig érvényes volt a kerületi biztosságoknál is, hogy ti. a katonai közigazgatás kerületi szervei „továbbra is csak a bécsi hadügyminisztertől fogadtak el rendelkezéseket."[243] Természetesen ez a magatartás ilyen megfogalmazásban nem alkalmazható a kerületi biztos munkájára, de úgy látszik, egy-egy ügyben igyekezett a debreceni kerület vezetője mellőzni a H. M.-t, a fegyveres felkelés, a szabadságharc előtt.

Egyes megyék katonai ügyekben hoztak olyan határozatot, mint

239 O. L. H. M. 1848 K. 29–21.
240 DAL, Commiss. 156/1848.
241 *Ember*: Minisztérium i. m. 206. old.
242 DAL, Commiss. 186/1848.
243 *Urbán* Aladár: Honvédtoborzás a Tiszántúlon 1848 nyarán. Hadtört. Közl. 1955. évf. 3–4. sz. 134. old.

Szatmár megye, hogy a beszállásolással kapcsolatban „minden intézkedéseket egyedül és egyenesen az illető miniszteri szakosztálytól, egyebünnel sehonnan el nem fogadni, elhatároztuk."[244] Ilyen határozatok alapján alakult ki a katonai közigazgatás területén a centralizáció, amelynek megbízottai a helyi igazgatásban a különböző ügyekben kiküldött kormánybiztosok voltak. Külön volt újoncozási kormánybiztos, külön kormánybiztos gondoskodott a seregek ellátásáról stb.[245] A központi feladatokat pedig 1848 decemberétől kezdődően a H. M polgárigazdászati osztálya látta el. „Minden katonai-polgári tárgyak, törvényhatóságokkali tárgyalások, katonai elbocsátási kérelmek, meneti rendelkezések... Minden pénztári és biztossági tárgyak... Az általános katonai budget" ügyei ez az osztályhoz tartoztak.[246] És a szabadságharc menete alatt alig észlelhető a kerületi biztos valamely szerepe is. A debreceni biztosi kerület utolsó beadványa, 55. sz. alatti iktatással, jún. 22-én kelt, 1849-ben s 1850. júl. 29-én már a kerületi főispáni hivatal előadója kéri Debrecentől az adókimutatást,[247] s ugyancsak a kerületi főispán rendelkezett 1850. szept. 29-én a volt tartományi biztosok elmaradt fizetése tárgyában. S a hadipénztárnok, Debrecen város alkalmazottja, a hadiadó kezelője, okt. 7-én írt jelentésében megjegyzi, hogy a „folyó 1849/50-ik évben vannak-é vagy nincsenek tartományi biztosok, arról alólirottaknak semmi tudomásuk nem lévén, csak annyit mindhatnak, hogy ily nemű fizetés ez évben a városi pénztárakból mind ekkoráig nem történt."[248] Gyakorlatilag tehát a kerületi biztos intézménye, legalábbis a debreceni kerületet véve alapul, megszűnt. Hatáskörét valószínűleg átvette a „Nagyváradi cs. kir. kerületi parancsnokság."

Miután a kerületi biztosság szervezésének és alakulásának tudományos feldolgozása hosszabb tanulmányt kívánna, csupán érinthetjük e helyen azokat a kérdéseket, melyekben a kerületi biztosnak valamilyen tevékenységét észlelhetjük.

Az 1848. évi III. t. c. „a Magyarországon állomásozó császári katonaságot a magyar hadügyminiszternek rendelte alá.[249] A tartományi főigazgató 1848-ban értesíti a kerületi biztost minden kérdésről s különösen az újoncmozgatásról. Meghatározza az útvonalat, amely a kerületet érinti. Többek között ápr. 18-án tudósítja a főigazgató a kerületi biztost arról, hogy Dorogról Aradra 58 főből álló újonc rendeltetett,[250] vagy jún. 27-én egy másik egység 347 fővel Szolnokra van irányítva „a helybeli főhadfogadó kormány rendeletére";[251] vagy nov. 21-én 1054 főből álló újoncsereg küldetett Pestre,[252] 1849. január 3-án 345 újonc rendeltetett ugyancsak Pestre[253] stb. Az útvonalat továbbra is a kerületi

244 O. L. H. M. 1848 K. 10—105.
245 Lásd erre *Balázs József—Borús József—Nagy* Kálmán: Kossuth, a forradalmi honvédelem szervezője. Kossuth Emlékkönyv I. 315 old.
246 *Ember:* Miniszt. i. m. 206. old. és 210. old.
247 DAL, Tan. jelentések 830/1850.
248 Uo. 954/1850.
249 Kossuth emlékkönyv I. 344. old.
250 DAL, Commiss. 95/1848.
251 Uo. 139/1848.
252 Uo. 222/1848.
253 Uo. 1/1849.

biztos közli a megyével, de az újoncozás lebonyolításához semmi köze nincs.

Hasonló volt a helyzet a nemzetőrök toborozása terén is, amelyre nézve a kiadott toborzási utasítást a kerületi biztos nem is kapta meg.[254] S bár a „nemzetőrség alsófokú szervezése a polgári hatóságok közreműködésével történt"[255] a polgári hatóságok sorában a kerületi biztossal nem találkozunk. Egyes törvényhatóságok még bejelentették a kerületi biztosnak a változásokat, mint Debrecen városa 1848. szept. 25-én, de a bejelentés csak tudomásul szolgált. A bejelentés alkalmával Debrecen azt kérte, hogy Berettyóújfalutól kezdve a szállítást az érdekelt helységek bonyolítsák le. A kérést követő intézkedésnek nincs nyoma.[256]

Háttérbe szorult a kerületi biztos szerepe a hadsereg felszerelését illető ügyekben is. Földváry Sándor szds 1848. jún. 24-én a 10. zlj. részére közvetlenül a várostól kér mesterembereket a formaruhák elkészítésére.[257] A pénzügyi elszámolásokat sem a tartományi igazgatónak terjesztette fel a kerület, hanem a pénzügyminiszter ápr. 26-i rendelete értelmében a pénzügyminiszternek, miután magát a hadiadót „a legközelebbi kincstári só- és harmincadhivatalnok pénztáraiba" kell szállítani.[258] A pénzkiutalások ezután járt útja a Pénzügyminisztériumban állapodott meg s ezáltal egy belső ellentmondás keletkezett, amely a pénzbeszedést, az adóbehajtást törvényhatósági feladattá tette, de a felhasználást az állam kizárólagos jogkörébe utalta. A katonai pénztárt a P. M. irányította s 1848. júl. 10-én a H. M. felszólította a P. M.-t, hogy a debreceni katonai pénztárt és a nagyváradi sóhivatalt ezüst (váltó) pénzzel lássa el, mert különben fizetésképtelenné válik. A P. M. júl. 17-én még nem tudott pénzt küldeni.[289] Viszont úgy látszik, a befizetésnek ez a módja nem volt következetes, mert szeptemberben Bihar m. arról értesíti a kerületi biztost, hogy „kormányzó választmányi rendelet folytán" a toborzó kapitány, Mezey Mihály, részére kifizetett 1000 Ft-ot, az „újoncok kiállítására" pedig 8000 Ft-ot,[260] vagyis a kifizetés a P. M. megkerülésével történt. Ilyen megkerülések valószínűleg többször előfordulhattak, ha a hadsereg ellátásának igénye gyorsabb volt, mint a kifizetések bürokratikus módja. 1848. nov. 14-én a debreceni hadbiztos, Fabriczi, panaszkodik a kerületi biztosnak, hogy a csapatok ellátása nagyon nehéz azóta, hogy „a hadiadók többé nem a hadipénztárba fizettetnek be; a pénzszűkület megelőzésére semmi lehetőség nem kínálkozik."[261] Viszont erre a megoldásra az ország egész pénzügyi helyzetének stabilizációja, az egész országra kiterjedő pénzgazdálkodás egységének biztosítása szempontjából föltétlenül szüksége volt a forradalmi kormánynak.

254 A toborzást és annak megszervezését feldolgozta: *Urbán* i. m. 134. és köv. lap.
255 Ember: Minisztérium i. m. 88–92.
256 DÁL, Commiss. 184/1848. Hasonló eset 197/1848.
257 DÁL, Relatiok 337/1849.
258 DÁL, Commiss. 111 1848.
259 O. L. H. M. 1848 K. 10–381 és K. 10–461.
260 DÁL, Comiss. 201–1848.
261 Uo. 219–1848, vagy egy másik eset H. M. 1848 K. 10–1248.

A polgári közigazgatás szervezeteinek bürokratikus nehézségeire mutat a tábori élelmezés ellátása. A tábori élelmezési biztosokat a *B. M. nevezte ki;* a katonaság ellátásához szükséges pénzt a *P. M. utalta ki,* viszont az ellátás alapjául szolgáló igényt a *H. M. útján* kellett a P. M.-be megküldeni, mert az összeg felhasználó szerve mégiscsak a H. M. Ennek kellemetlenségeiről tett panaszt Kossuth június 30-án, de beadványát a H. M. egyszerűen tudomásul vette.[262]

A katonai újév 1849. január 1-én kezdődött s nem nov. 1-én, mint eddig. Az adókivetés a hadiadó tekintetében is a köztehervíselés elvét vette figyelembe. Az adóbefizetés elszámolása az 1848-ban rendszeresített „Havi tábla" felhasználásával történt. A táblázatokat a tartományi biztosnak kellett meküldeni s a kerületi biztosok munkaköre a hadiadó behajtása körül voltaképpen kimerült a befizetések írásos adminisztrációjának lebonyolításával. A megyék a só- és harmincadhivatalnak befizetett adóról szóló elismervényt bemutatták a kerületi biztosnak. Ezeket a táblázatos formulákat 1848. decemberben bevonták, ami valószínűleg összefügg a hadiadó kivetésének új rendszerével, az újonnan megállapított adókulccsal.[263]

A beszállásolás körül mutatkozó hiányosságok a kerületi biztos hatáskörének gyakorlati megszűnése miatt erőteljesen érvényesültek. Általában a szállítás és gabonabeadás mellett a beszállásolás akkor is nagy terhet jelentett a lakosságnak,[264] különösen, ha meggondoljuk, hogy még a világítási járandóságot is több esetben maga a H. M., tehát az országos állami főhatóság, utalta ki.[265] Debrecen városa 1849. május 22-én panasz tárgyává teszi, hogy a katonák „tisztjeik hanyagsága miatt nem kapnak szállásolási jegyet." Emiatt „jegy nélkül szállásoltatnak be." Ebből a szállásdíjak kifizetésénél zavar keletkezik. Más esetben viszont kapnak ugyan szállásjegyet, de azt nem adják át a házigazdának, hanem az illető katona „máshová viszi s találkoznak egyének, kik tőlük megveszik s azt a biztosnak beszámolják, ki azt — bárha a maga által vezetett könyv nem igazol is —, elfogadni kénytelen, mert az előmutató részéről a cédula igazol, minek folytán a cédula nélkül maradt szenved rövidséget, hacsak a biztos ti. a kerületi biztos, K. Gy. könyve helyre nem pótolja, mely pótlást később vagy a biztosnak, vagy a hadipénztárnak kell szenvedni."[266]

Az élelmezésben és a katonaság ellátásában jelentkező nehézségek következtében az 1849. május 26-án kiadott 619. sz. B. M. rendelet az ellátást újból a megyékre ruházta, fenntartva az 1848 előtti állapotot. Bihar m. csak akkor vállalja az élelmezést, ha „az álladalmi készleteket" átadják a megyének, minthogy az állam azokat annak idején birtokba vette az élelmezés és ellátás ügykezelésének átvételével együtt.[267]

A katonai szállítások, csapatmozgatás mellett a hadtápanyag szál-

[262] H. M. 1848 K. 10–350.
[263] DAL, Commiss. 5/1849.
[264] *Barta* István: A kormány parasztpolitikája 1849-ben. Századok 1956 évf. 1–2. sz. 39. és köv. lap.
[265] Lásd erre: O. L. H. M. 1848 K. 10–1258.
[266] DAL, Relationes 408/1849.
[267] DAL, Bihar megye közgyűlése 1849. No. 1284. és 1360.

lítása is, egy ideig 1848-ban a régi módszer szerint haladt: a kerületi biztos asszignációja alapján. A H. M. központi szerveinek, osztályainak kiépülése után azonban változás következett be s 1848. júl. 6-án a H. M. közvetlenül a főispán királyi biztossal tudatta a csapatok érkezését, aki viszont ugyancsak közvetlenül a törvényhatóságoktól kért élelmet, elszállásolást. Vagy ha nem is közvetlenül fordult a főispánhoz, a kinevezett polgári biztos útján tette ezt.[268] A megyék egy része szintén közvetlenül a H. M.-hez fordult katona-mozgósítási ügyben. Ung m. pl. 1848. júl. 1-én egyenesen a H. M.-től kérte, hogy telepítsék vissza az elvitt huszárezredet, mert „a mintegy 35 ezernyi népesség", mely „rossz indulatú lengyel—oroszokkal mindennapi érintkezésben van, könnyen tévútra vezethető és elcsábítható" lehet.[269] A kérést nem teljesítették.

Végigtekintve a kerületi biztosság debreceni szervezetének tevékenységét, összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a feudalizmus hanyatlásának idején kialakult ez a polgári igazgatási csíra önmagában helyesen egyesítette a centralizáció és decentralizáló követelményeit. Összefogta egy területen a katonaság ellátásával összefüggő különböző gazdászati ágazatokat s helyes egyensúlyt tartott fenn az egyes megyék különböző módon eltérő érdekei között. Ez a helyes egyensúly már idejét múlta a polgári forradalom után, amikor kifejezetten polgári közigazgatási rendszer kiépítése vált szükségessé; ezért a kerületi biztosság külön rendelkezés nélkül is elsorvadt, de új még nem fejlődött ki utána.[269]

[268] O. L. H. M. 1848. K. 10—353. és u. o. K. 10—308.

[269] A kézirat benyújtása után jelent meg „A debreceni »Tartományi Kerületi Biztosság« (Provincialis Commisariatus Debreczen) irattára 1723—1849" címen az irattár ügyét részletesen tárgyaló tanulmányom, a Levélt. Híradó 1956. évf. 4. száma, 70—89. old. A kérdésre jelen dolgozat csak utalt.

GYŐR ELESTE ÉS VISSZAVÉTELE A VALÓSÁG TÜKRÉBEN

Dr. Lengyel Alfréd

Hadtörténelmi múltunk dicső fegyverténveinek még ma is egyik legragyogóbb láncszeme Győr várának 1598-ban történt, csodával határos visszavétele. A kortársak elismeréséről és az utókor hálájáról kőbe vésett emléktáblák, márványból faragott szobrok, magasztos hangú hősköltemények tanúskodnak s harminchat évtized távlatából érzékeltetik azt a leírhatatlan örömújjongást, melyet Pálffy Miklós és Schwarzenberg Adolf nagyszerű diadala kiváltott. Bécs lakossága ritkán látott olyan lélekemelő ünneplést, mint mikor a török felett aratott fényes győzelem híre falaihoz érkezett. Az esemény jelentőségét percek alatt felmérték az emberek, Prágában és Rómában éppen úgy, mint a császár-városban. Mindenki tudta és megértette, hogy Győr visszafoglalása kulcshelyzeténél fogva sorsdöntő következményeket vonhat maga után, a hadi események további alakulása tekintetében. De ami Rudolf császár és udvara számára is a legfontosabb volt, Nyugat kapuja megszabadult a nyomasztó félelemérzéstől s az élet fokozatosan ismét visszatérhetett régebbi, megszokott keretei közé.

Egyébként a győri vár elestének és visszavételének históriája olyan helytörténeti kérdés, melyről már sokat írtak korábban, de mivel a szerzők többnyire figyelmen kívül hagyták az időközben előkerült dokumentumanyagot, — illetve részben nem is ismerhették — néha egyoldalú, vagy éppen téves képet rajzoltak a valóságban kialakult helyzetről. A ma már felderített okiratok és naplók egybehangzó adatainak összevetése során más jelentőséget nyernek a tények, érthetőbbé válnak egyes epizódok és tudattá erősödnek mindazok a feltevések, melyek már eddig is sejttették, hogy a végzetes ostrommal és a vár bravúros visszavételével járt súlyos áldozatokat el lehetett volna kerülni, ha a legfelsőbb hadvezetés valóban feladata magaslatán állt volna. Igaz, hogy ilyképpen a város XVI. századi krónikája szegényebb lenne egy kiváló vitézi tettel, melyre ország-világ büszkén tekintett s mely napjainkban is felejthetetlen számunkra, de bizonyosra vehető, hogy Pálffy Miklós zseniális hadvezéri képességeivel enélkül is megörökítette volna nevét a török világ győri évkönyvében, viszont városunk megmenekült volna az 1594—1598. évek számtalan gyötrelmétől, pusztításától és jelentékeny vérveszteségétől.

Fordítsuk tehát vissza tekintetünket a távoli múltba és a szemtanú naplójának, valamint az egyéb bizonyítékoknak részletes taglalása nyomán tegyünk kísérletet az események, illetve mozgató rugóiknak lehetőleg hiteles rekontsruálására.

(E tanulmány az 1958-ban rendezett „Győri Napok" irodalmi pályázatán első díjat nyert.)

* * *

Amikor Lichtenstein György 1592-ben történt elhalálozása folytán Győr vára újból gazdátlanul állt, a tizenötéves háború fenyegető réme már komoran előrevetette árnyékát. Szinán nagyvezér telhetetlen csapatainak állandó betörései következtében évről-évre fokozódott a harci tevékenység, úgyhogy a végvárak védelmi vonulata folytonos hullámzást mutatott. A portyázó csatározások három gócpontja, Nagykanizsa, Komárom és Fülek vidéke csakhamar hadműveleti területté változott és Veszprém, majd Palota török kézre kerülése után a Duna mentén húzódó útvonalak és erődítményeik jutottak közvetlen veszélybe. Győr vára a Budát Béccsel összekötő nagy fontosságú stratégiai útnak körülbelül a közepe táján volt s így bármelyik irányban haladó hadseregnek mellette kellett elvonulnia. Különösen vonatkozott ez a nyugat felé igyekvő haderőkre, mert a Rábaköz vizenyős síkságai természetes akadályt jelentettek a kitérést megkísérlő harci egységek számára.

Minthogy a szultánnak rég eltökélt szándéka volt, hogy a háborús események kiújulása esetén a császárváros ellen vonultassa fel óriáshadát, Győr kulcshelyzete a nyugati részek védelmében egyre nyilvánvalóbbá vált. A törökellenes védővonal e jelentős pontjára tehát az udvarnak olyan várkapitányt kellett volna ültetnie, aki a hadihelyzet váratlan és esetleg válságos fordulataiban is gyorsan megtalálja a leghathatósabb ellenintézkedéseket. Igaz, hogy a győri vár 1561 óta olasz szakemberek irányítása mellett, másfél évtizeden keresztül a korszerű erődítési technika követelményeinek megfelelő alakot öltött és ellenálló képessége a későbbi esztendőkben is egyre erősödött, de a várárokban elhelyezett egyes ágyúállások és a külső védelmi rendszerbe tartozó bástya-kiszögellések még ekkor sem voltak véglegesen kiképezve.[1]

Rudolf császár mindennek tudatában volt, amikor az új várkapitányt kiválasztotta, hiszen a kinevezési okirat külön is kiemelte, hogy: „ennek a helynek fontossága megköveteli, hogy ismét tekintélyes és rátermett parancsnok kerüljön..."[2] a vár élére. Hardegg Ferdinánd gróf 1593. szept. 1-én aláírt hűségnyilatkozatában biztosította is hadurát, hogy feltétlen engedelmességén és becsületességén kívül legjobb tehetsége szerint látja majd el a rábízott súlyos feladatot. Az uralkodó meghitt baráti köréhez tartozó főúr jóhiszeműsége és császárhűsége tekintetében nem is volt baj, de rátermettségéhez, hadvezéri képességeihez már komoly megalapozott-

[1] Borbíró—Valló: Győr városépítés története. Bpest, 1956. 98. l.

[2] Czech János közlése: Bericht des Grafen Fridericus Hardeck über dem Verlauf der Belagerung der festung Raab im Jahre 1554; nebst eigen hierauf bezüglichen Urkunden. (Hormayer: Neues Archiv für Geschichte, Staatenkunde, Literatur und Kunst. Wien. 1830. évf. 81. l.)

ságú kételyek tapadtak. S hogy mennyire indokoltan, azt a bekövetkezett események alaposan igazolták.

Mi sem volt természetesebb, mint hogy a hadi tudományokban járatlan várparancsnok bizonytalansága, a legfelsőbb hadvezetés tehetetlenségével, sőt gyávaságával párosulva, csak katasztrófát idézhet elő. Így is történt. A győri vár idő előtti feladása végzetes fordulatot jelentett a háború további menetére. A négyéves török uralom a mérhetetlen pusztítások mellett, Pápa, Győr és Komárom térségében meghiúsította a felszabadító hadműveletek kibontakozását. Szerencsére Pálffy Miklós bravúros hőstette — Schwarzenberg Adolf hadvezéri irányításával — 1598-ban keresztül húzta az ellenség távolabbi terveit és Győr visszafoglalásával új lehetőségeket teremtett a török előnyomulási hullám tervszerűbb visszaszorítására.

A tizenötéves háború történetének számos mozzanatát egyébként ma még sajnos homály fedi. Feltárásuk és megfelelő kiértékelésük a jövő feladata. A korszak kutatójának ezért meg kell ragadnia minden kínálkozó alkalmat, hogy a rendelkezésre álló gyér dokumentáció hézagainak fokozatos kitöltésével világosabb, összefogóbb kép alakulhasson ki a XVI. század végén és a XVII. század elején lezajlott hadieseményekről okozati kapcsolatairól.

I.

Éppen ezt a célt kívánja szolgálni az alábbi naplóismertetés, mely egy Leo Mihály nevű győri polgárnak Győr vára 1594. évi török ostromáról, majd elfoglalásáról szóló egykorú feljegyzéseit tartalmazza. A német nyelven írt, eddig ismeretlen Diarium a kalocsai főszékesegyházi könyvtárból került napfényre.[3] Írója a szemtanú és tényleges résztvevő erejével regisztrálja a történteket. Feljegyzései lényegében megegyeznek a részben már ismert históriai tényekkel, de magyarázatai és helyenkénti észrevételei érthetőbbekké teszik a végső válság bekövetkezését előidézett körülményeket. A kézirat eredeti címe: „Memorial Verzeichniss dissen Anfang, in und nach her die ganze Zeit über der Belegerung Raab, was sich darbei verlauffen, bis zu ende derselben Eroberung... usw." Leo Mihály, aki foglalkozására nézve sáncmester lehetett, bevezetőjében megjegyzi, hogy a vázolt eseményeket jórészt saját szemeivel látta és naponkint feljegyezte. A napló részletei valóban dátumszerű beosztással sorolják fel a történteket 1594. aug. 15-től kezdve egészen szept. 30-ig, vagyis a vár elestét követő napig. De a feljegyzések tulajdonképpen júl. 5-ével kezdődnek, csak a közbeeső közel másfél havi időszak eseményei a mester sokirányú elfoglaltsága és a hadihelyzet váltakozó alakulása miatt összefoglalóan vannak rögzítve.

[3] Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár: 25.287 jelzetű kézirati kötet.

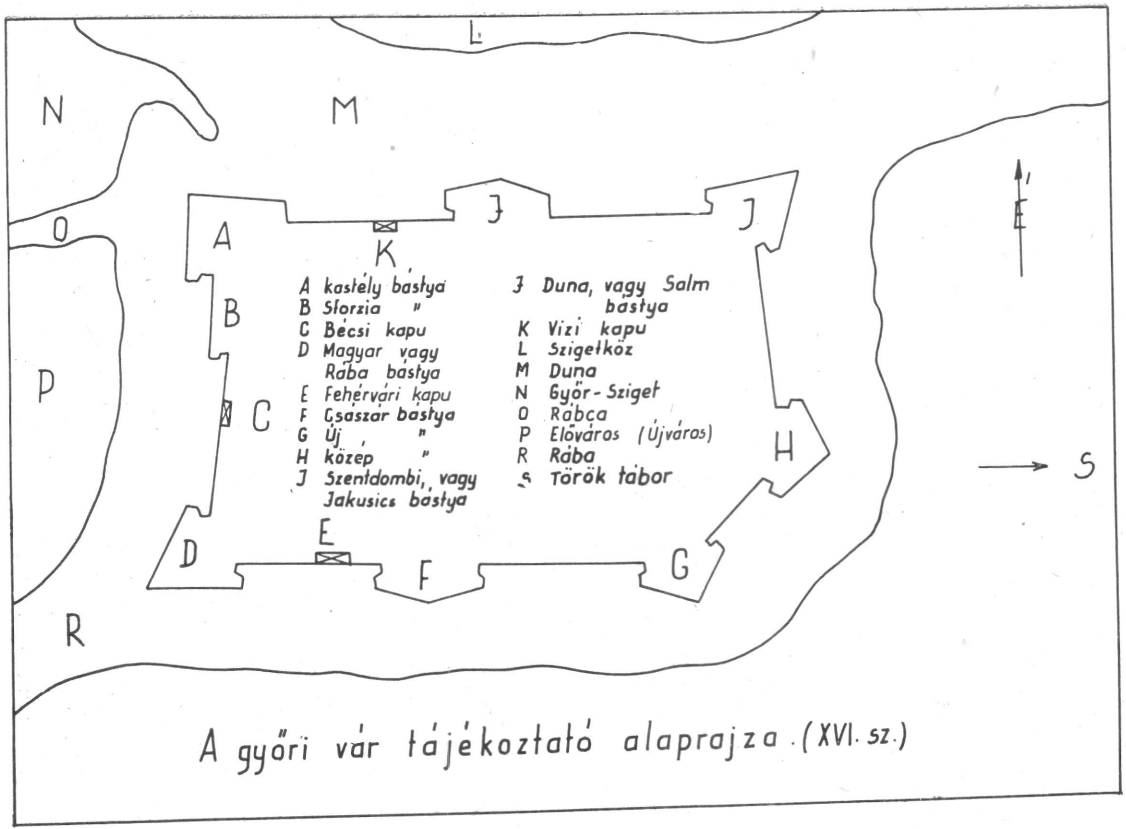

A győri vár tájékoztató alaprajza. (XVI. sz.)

A kritikus hetek mozgalmas fejleményeiről ilyképpen emlékezik meg Leo Mihály, Diáriumának elsárgult lapjain:

1594. júl. 5. E napon érkeztem az esztergomi táborból Győrbe, ahol már harmadnap parancsot kaptam a hercegtől,[4] hogy menjek Pápára, mivel a megyeispánság meg akarja kezdeni az építkezést. Az ellenség részéről fenyegető veszedelem ugyanis szükségessé tette, hogy a vár megfelelő biztonsága érdekében végrehajtást nyerjenek a legsürgősebb erődítési munkálatok.

Júl. 8-án érkeztem Pápára, ahol négy napot töltöttem, de robotosokat nem sikerült szereznem, sőt úgy láttam, hogy itt még a legfontosabb épület anyagokat sem lehet beszerezni; utamat ezért Bécsbe irányítottam és ott rendeltem meg a legszükségesebb dolgokat, melyek lőszerrel együtt csakhamar meg is érkeztek Győrbe, illetve Pápára. Amint visszaérkeztem, Győrött ért a szomorú hír

Júl. 23-án, hogy Tata vára három napi kemény harc után elesett, védői a várat feladták, de az őrséget az ellenség bántatlanul el hagyta vonulni.

Győrbe való visszaérkezésem után a gróf[5] körülvezetett a várba és megmutatta, hogy mit tartana fontosnak és előnyösnek a vár további megerősítése szempontjából. Úgy magyarázta, hogy két-két bástya közé a contra scarpán,[6] vagyis az ellenparton egy-egy külső védőművet (revelint[7]) kellene építeni. A vár elég jól meg volt erősítve, széles árok vette körül, de ez már nagyon feltöltődött az idők folyamán. A gróf mindamellett igen dicsérte az erődítmény védelmi rendszerét, majd említést tett Perlin ezredesről,[8] mint a vár mostani építőjéről. Úgy nyilatkozott, hogy az ilyen külső védőművekkel hónapokig távol lehetne tartani az ellenséget a vártól. Amikor engem megkérdezett, hogy mi a véleményem, kifejtettem, hogy én a magam részéről kimélyíteném a várárkot, azonkívül tervem volna a revelinekkel kapcsolatosan is. Ezek ugyanis, nem túlságosan magasra építve, több száz embernek biztosítanának helyet a védekezésnél.

Sürgős volna továbbá — közöltem a gróffal —, hogy a Szentdombi és Újbástya, sőt ha lehet, a Közép-bástya várfalai és mellvédei jobban kiépüljenek. A vár általános megerősítése helyett, ezeket a munkálatokat tartanám a legszükségesebbeknek, mert ezek elmaradása esetén a már meglévő védőművek sem használhatók eredményesen, már pedig az ellenség itt van közvetlen közelségünkben. Ugyancsak ajánlottam egy megerősített őrhelynek a Duna túlsó partján való felállítását, szemben a Vízi-kapuval, mivel Esztergomnál is sokat használt annak alkalmazása. Az ellenség emiatt nem bírt északi irányból átkelni és táborunkban komolyabb károkat okozni. — De mivel nem vagyok olasz származású szak-

[4] Mátyás főhercegnek ekkor még a győri várban volt a főhadiszállása.
[5] Hardegg Ferdinánd gr., a vár főkapitánya, aki ekkor már teljhatalmú parancsnoka volt Győrnek.
[6] Contra scarpa: általában a várárok ellenpartja, de jelenti az ellenparton elhelyezett külső ágyúállást is.
[7] Revelin (rivelin, ravelin): a várárokban elhelyezett, vagy előretolt nyíl alakú védőmű.
[8] Nicola Perlino ezredes, az olaszországi Forliból jött Győrbe, mint hadmérnök.

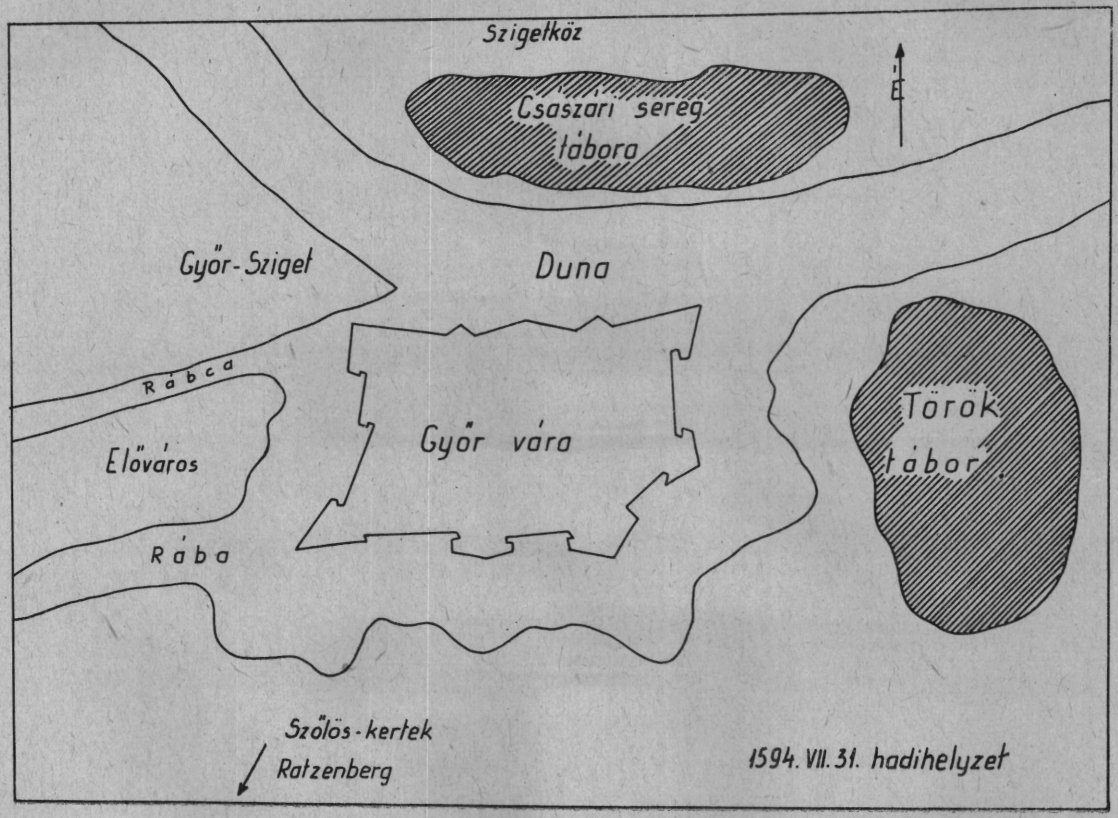
Szigetköz
Császári sereg tábora
É
Győr-Sziget
Duna
Rábca
Előváros
Győr vára
Török tábor
Rába
Szőlös-kertek
Ratzenberg
1594. VII. 31. hadihelyzet

ember, ezt a javaslatomat nem vették figyelembe, sőt az őrhely kérdését is egyenlőre elvetették. Pedig Esztergom városában megépítése még a menekülés idején is nagy megnyugvást keltett.

Ezután Pápára kellett mennem kihallgatásra, de előzetesen még, az esetleges megrohanások elleni biztosítás céljából, a zsoldosok segítségével gyors iramban erődítési munkákat végeztünk el a vár kiálló nyúlványain. (Pápáról csak aug. 15-én érkeztem vissza.) Közben az ellenség Győr felé közeledtében Pápa felé portyázgatott nagyobb erők bevetésével, bár ezek során komoly veszteségeket szenvedett. Különösen sok lova, élelme és egyéb jószága veszett kárba. De amikor később a tatárok jártak arra, egyszerre 500 emberünket ölték meg — németet, magyart egyaránt, valamint igen sok állatot elraboltak tőlünk. E bevetésük során Szentmártonba is betörtek és a szent hegyen lévő várat megadásra kényszerítették. A védőknek szabad elvonulást engedtek.

Júl. 31-én vasárnap Szinán basa Győr alá érkezett 100 000 főnél nagyobb seregével és erősen megszállta az egész környéket. Az egyik sáncban felállított hét nagy ágyújával már a harmadik napon lövetni kezdte a várat a Szentdombi-bástya irányából. Később a Salm, illetve Középbástyán keresztül a magasabb épületeket, tornyokat vette célba az ellenség s közülük sokat szét is lőtt. Ezután az őrség házai, valamint a templomok következtek. Ezek közül is számos megrongálódott, sőt egy lőportorony fel is robbant. De voltak találatok a város többi részein, többek közt az építkezési anyag udvarán is, egyes ágyúgolyók pedig a város felett a táborba estek. Így azon a napon is — éppen vasárnap —, amikor embereink a Ratzenbergnél[9] vesztegeltek, a török nagy erővel rajtuk ütött, úgyhogy igen komoly volt az összecsapás. E csatározásokban a támadók is sok embert vesztettek, de részünkről kétszázan estek el, főleg lovasok és előkelőbb harcosok.

Aug. 1-től 15-ig más, különösebb esemény nem történt. Egyébként ezekben a napokban Pápán voltam, de onnan is hallottam az ágyúlövések zaját, melyek bizonyára a győri vár ellen irányultak.

Aug. 12-én az ellenség állítólag további erősítéseket kapott és pedig hír szerint 40 000 főnyi tatár sereg érkezett segítségére.

Aug. 15-én reggel a törökök, sőt nagyobb részükben tatárok nagy erővel keltek át a Dunán. Előzetesen három földsáncot készítettek a város alatt a Duna mentén. Sokan úszva értek partot, de mivel a sebes áradat jó néhányat elvitt magával, a további egységek már hajókra helyezett deszkapallókon mentek át. Ez alkalommal olyan közel jutottak földsáncainkhoz,[10] hogy egyik-másikba be is nyomultak; de embereink csakhamar kiverték onnan az ellenséget — kb. 3000 fő lehetett a számuk — és visszakényszerítették a víz túlsó partjára. A tatárok nagy része belefulladt a Dunába, negyven embert pedig még a parton leütöttek. A mi oldalunkon is közel kétszázan estek el és sokan megsebesültek. E csatározások során, — melynek részben szemtanúi voltunk a várból — igen elkeseredett harcok folytak legalább négy órán keresztül. Három nap is elmúlt,

[9] Ratzenberg (Razenberg), minden valószínűség szerint a szabadhegyi szőlőhegyeknek egy a város felé eső előmbja lehetett.

[10] A szigetközi tábornak Révfalu, illetve Pataháza környékén emelt földsáncait érti alattuk a szerző.

amíg a Duna vize a sok holttestet levitte. Embereink e harcokban nyílvesszőket, íjjakat, tegezeket, pajzsokat, öltözékeket és tatár kardokat zsákmányoltak. A tegezek, pajzsok és kardok egynémelyike ezüst veretekkel volt díszítve. Az egyiken valamelyik tatár khánnak a szakállas feje látszott. A kardhüvelyek selyemmel voltak befonva. Mindez arra mutatott, hogy az ellenség ez alkalommal nem csupán a köznépet vetette harcba.

Aug. 15-től 19-ig az ellenség a már említett földsáncokból futóárkokat épített ki állásaink irányában. Úgy szintén további sáncokat készített, egyre közelebb, városunk falai felé. Nyugodtan el lehet mondani, hogy a törökök szinte állandóan dolgoztak valamin.

Aug. 19-én délután két óra felé embereink, — még pedig először a magyarok, — kirohanást intéztek a Magyar-bástya megkerülésével a török földsáncok felé és még az éjszaka folyamán visszavetették az ellenséget, 400 lépésre a fehérvári kaputól. Később a német és olasz zsoldosok törtek ki ennél a kapunál és olyan rohamot hajtottak végre, hogy az ellenség kénytelen volt elmenekülni. Ennek láttán a török lovasság a Ratzenberg táján mögéjük került, hátba támadta soraikat és egymásután kiverte őket földsáncaikból; először a Szentdombnál lévőből, majd az összes futóárkokból. Embereinkkel együtt ezúttal több, mint 600 harcos vett részt az összecsapásban, mely három órán át tartott. Végül is katonáink zászlókat, kardokat, felszerelési tárgyakat, ruhákat zsákmányoltak és a kézitusa, valamint ágyúink össztüze következtében 300 török maradt holtan, vagy sebesülten a csatatéren; több előkelő harcos, egy bég, sőt egy pogány próféta is elpusztult. Részünkről ez alkalommal 25-en estek el.

Aug. 20-án embereink — nagyobbrészt gyalogosok — kora reggel a már több ízben említett földsáncokba hatoltak; még ekkor is kb. 200 török, illetve tatár holttestet találtak bennük. Ugyancsak ott maradt négy kerekes és sok kisebb ágyú, továbbá számos ásó, lapát, csákány és egész halom kétszersült-féle kenyér. Katonáink mindezt a várba vitték, természetesen a holttestek kivételével. A távolabbi futóárkokban lévő törökök azonban nem engedték, hogy végleg elveszítsék ezeket a sáncokat; újból támadásba kezdtek és kiszorították embereinket az árkokból. A segítségül siető várőrséget a török lovasság a Ratzenberg mögött feltartóztatta s így az ellenség a sáncokat továbbra is tartani tudta. Saját erőink ugyan megkíséreltek még egy támadást, sőt a várból nagy ágyúkkal is erősen lőtték az ellenség birtokába került földsáncokat, de az éjszaka közeledtével katonáinknak vissza kellett vonulniok a várba. Részünkről négyen haltak meg, az ellenség is négy halottat hagyott hátra, de az ő oldalán még egyéb károk is voltak.

Aug. 20., 21. és 22-én a Rába folyón hidat készíttettem és mindkét oldalon, illetve parton földsáncokat emeltettem; az egyik árok egészen a szőlőskertekig húzódott, hogy az ellenség körüljárását megakadályozzuk, lovasságunk viszont könnyebben ki tudjon rohanni.

Aug. 23-án a Salm-bástya[11] közepéről elvitettük a nagy ágyút a hoz-

[11] A Salm-bástya a Duna-bástyának volt a másik elnevezése.

zá tartozó szerelvénnyel együtt, sőt az őrséget is áthelyeztük innen, mert a szörnyű lövöldözés miatt itt nappal nem lehetett biztonságban megmaradni. Az ellenségnek ugyanis ekkor már komoly, nagy sáncai voltak. — Időközben a törökök egészen az ellenpartig, illetve az ott lévő előretolt védőművekig terjesztették ki futóárkaikat. Minthogy Perlin úgynevezett revelinjeiben nagy védelmi lehetőséget látott, a sáncmunkások nagy fáradság árán építettek egy 12 ölnyi hosszúságut a várárok egyik helyén. De mivel az ellenség a munkálatok folyamán már lelőtte az őrt álló 30 emberünket, a további terveinkről le kellett mondanunk. — Később az volt elgondolásunk, hogy esetleg fel lehetne robbantani a védőművet, ha az ellenség megszállná. De a török igen óvatos volt, emberei fokozott mértékben vigyáztak; úgyhogy ez az új védőmű nem sok haszonnal járt, főleg ha arra gondolunk, hogy elkészítésére mennyi fáradságot és munkát fordítottak.

Ezekben a napokban a szigetközi tábor egyre erősödött, a szomszédos vármegyékből, de az ország távoli vidékeiről is jöttek harcosok, sőt a külföldről is, így pl. Morva- és Csehországból lovasok, nyugatról frankok, úgyhogy a gróf emberein kívül — Nádasdy seregével együtt — létszáma kb. 80 000 főre emelkedhetett.[12] Ugyanezen a napon az ellenség először lőtt ki robbanó ágyúgolyót a városra, még pedig éjjel, de nagyobb kárt nem okozott, mivel a lövések szerencsére nem voltak jól irányítva. — Ugyancsak ezen a napon kaptunk Bécsből négy nagyobb és két kisebb ágyút.

Aug. 24-én ellenséges lovasság a Rába folyó mentén a városon túl lévő parti területre ment; erre embereink, még pedig gyalogosok, az előváros feletti szőlőskertekbe vonultak, reggel nyolc óra tájban és délutánig itt várakoztak; amikor a törökök nagy erővel támadásba kezdtek, katonáink előnyös rejtekhelyükről minden rohamot sikeresen visszavertek. — Ezután Pálffy gyűjtötte össze a magyarokat — kétezer embert — és kivonult velük a csatározás irányába. Amint azonban a gróf észrevette a közeledő ellenséges erők nagy tömegét, a Magyar-bástyáról figyelmeztetésként tüzet nyittatott az őrség által, mire Pálffy magyar vitézeivel hamarosan visszahúzódott újból a várba. Ez a csatározás reggel nyolctól délután négy óráig tartott és sokat használt nekünk, mert a Magyar-bástyáról egy kisebb ágyúval állandóan el tudtuk érni a törökök sorait s jó néhányat megsebesítettünk közülük; az ütközetben az ellenség halottakban négy embert vesztett, mi két harcost hagytunk holtan a csatatéren.

Aug. 25-én a törökök már korán reggel lőtték a várost hatalmas kőgolyókkal; egy ilyen golyó 80 fontot is nyomott s majdnem 13 hüvelyk volt az átmérőjük, vagyis egy fél bécsi öl.[13] Ezt követően szünet nélkül sáncainkba dobálták át a földet. Az elmúlt éjszaka folyamán az ellenség különben egy újabb sáncot készített magának a fehérvári kapuval szemben, az úgynevezett Gottes-Acker mellett; ezen az estén a törökök sok ezer — némelyek szerint százezer — gyertyát gyújtottak táborukban és

[12] Ez a létszám-adat kissé túlzott lehet, Kozics László szerint 70 000 főnyi volt a főhercegi sereg. (Hadtört. Közlemények. 1891. IV. évf. 497. l.)
[13] A 80 font megfelel körülbelül 40 kg-nak, a 13 hüvelyk 34 cm-nek.

földsáncaikban; csodálatos látvány volt, mintha hatalmas tűztengerbe nézett volna az ember.

Aug. 26-án tanácsot tartottunk, a gróf, Zinn, Prinzenstein, Perlin ezredes és én, hogy a Szentdombi-bástya várfalát felemeljük-e, vagy inkább az alacsonyabb bástyákat lássuk el mellvédekkel, így erősítve azok ellenállóképességét. A tanács úgy döntött, hogy mivel az idő már nem engedi a várfal emelését, inkább a bástyákat kell megerősíteni. — De nem sok történt e téren, mert senki sem dolgozott szívesen, az emberek még a legszükségesebb sáncmunkát sem akarták elvégezni.[14] Pedig az ellenség a fehérvári kapu tájékán ezalatt már hat földsáncot készített, sőt egyet a Közép-bástyánál lévő contra-scarpánál is; a földet mindenhol a várárokba dobálták. — Egyébként ezekben a napokban az ellenség esténkint — 10 óra tájban — több robbanó ágyúgolyót röpített át a városba; de ezek sem okoztak jelentősebb kárt rossz irányzásuk folytán.

Aug. 27-én a törökök egész napon át nagyméretű golyókkal lőtték a várost, szűnni nem akaró erővel; éjszakára már robbanó golyókat röpítettek az épületek közé, de a kár csekély volt. — Közben az ellenség állandóan azzal is foglalatoskodott, hogy rőzsekötegek bedobásával feltöltse a várárkot. E műveletek közben egy pattantyúsunk az Új-bástyáról lelőtt két törököt, majd ágyúlövéssel egyszerre 12 emberüket ölte meg; az ellenség a holttesteket még az éj leple alatt árkaiba vitte és elföldelte.

Aug. 28-án, amikor gályáink és hajóhídjaink már teljes készenlétben voltak, az első kirohanás alkalmával 2000 harcos — főleg a környező falvak népe — ment át az elővárosba és a Rába—Rábca közti területre; ugyancsak 2000 ember a hajóknál és a Vízi-kapunál gyülekezett, egy esetleges támadás elhárítására; a Szentdombi-bástya mögött Thonhauser és Geitzkofler[15] várakozott fegyvereseivel; 1000 huszár és 2000 német lovas ugyanezen a napon, a már említett hidakon át a Rábáig vonult a várárok mellett;[16] a hidakon először a gyaloghad vonult keresztül, majd a lovasság és adott jelre mindezek a fehérvári kapunál lévő futóárkok felé törtek; ugyanakkor értek ide a Medici János vezérlete alatt álló olasz és német gyalogosok is. Mivel azonban az ellenség ezekből az árkokból már korábban elmenekült, a földsáncok felé rontottak, s akit csak el tudtak érni, azt leütötték, vagy agyonlőtték; egy előkelő törököt is megöltek, akinek az első fősáncban volt nagy sátra, telerakva szép szőnyegekkel; embereink két ágyút is beszögeltek és sok zászlót, valamint ezüsttel, arannyal, drágakövekkel kirakott pajzsokat zsákmányoltak.

Az ellenség azonban csakhamar visszafordult s mivel gyalogosaink nem siettek a hátrább fekvő futóárkokba, jó néhányat leütött közülük;

[14] A császári zsoldosok tudatában voltak a hadvezetés gyengeségének, de különben sem szívesen jöttek a töröktől végig pusztított magyar földre. Nyugaton, pl. a Németalföldön sokkal jobban megtalálták számításaikat.

[15] Thonhauser (helyesen Tannhausen) és Geitzkofler jelentősebb szerepet játszott a későbbiek folyamán is. Tannhausent néhány évvel később a füleki vár kapitányává nevezték ki, 1605-ben átadta a várat Bocskai csapatainak, majd hajdúkapitányként tevékenykedett. Geitzkofler később császári tanácsos és a Német Birodalom Pfenningmeistere, Magyarországon pedig Oberster Proviantmeister lett.

[16] A lovasság a szigetközi táborból jött át a tervbe vett támadás kellő támogatására.

a hajósnépet, mely ekkor már Thonhauser és Geitzkofler parancsnoksága alá került, a törökök Győrnél elérték s amikor a hajókra akart menekülni, az ellenség a gályákat elsüllyesztette; sok emberünk esett el ekkor és Geitzkofler, sőt Thonhauser is súlyos sebesülést szenvedett. — Amikor a török tábor meghallotta a nagy csatazajt, lovassága villámgyorsan gyülekezett a Ratzenberg mögötti erdőségben, hogy a sáncokban lévő gyalogoshad segítségére siessen; beérkezésük után katonáinkat kiűzték a sáncokból s lőfegyverük, illetve kardjaik segítségével nagyon sok emberünket megölték. Igaz, hogy közben a bástyákról erősen tüzeltek az ellenség sűrűjébe — még a nagy ágyúkkal is —, de nem sokat értek vele, mert a törökök ismételten szembeszálltak csapatainkkal, valahányszor ezek újabb támadásba kezdtek.

Gyalogosainknak azonban ennek ellenére is sikerült tartaniok a fehérvári kapu előtti sáncot; a kertek alatt meghúzódó lovasaink — részben olaszok, részben vöröskabátos arkibüzérek[17] — viszont nagy veszteségeket szenvedtek és végül is menekülésre kényszerültek. — Időközben a Ratzenberg mögött lovasságunk részéről további gyülekezés történt s Kőnigsberg vöröskabátos arkibüzér lovasai, másokkal együtt, belerohantak az ellenség zömébe; sok lovát, emberét lelőtték ezúttal, bár közülük is számosan elestek, mert a törökök janicsárokat is harcba vetettek és a sáncokból ágyútüzet nyitottak a támadók tömegére. Mindez reggel hét órától 12-ig tartott s ez idő alatt gyalogosaink egy része elrejtőzött a kertekben, várva az újabb fejleményeket. Amint az ellenség ezt a hadmozdulatunkat észrevette, megkerülte a Ratzenberget és gyaloghadával együtt, nagy sietségben távozásra készült; a hidakon át visszahúzódó lovasságunk három ízben is találkozott egységeivel. — Nem sokkal később a törökök újból rohamot intéztek ellenünk, de amikor lovasaink ezt észrevették és ellentámadásba lendültek, ismét hátrálni kezdtek.

Mindezek során a kertek felől — kisebb ágyúkból — élénken tüzeltünk az ellenség sűrűjébe, valamint a várból is, úgyhogy ez a csatározás egészen komoly méreteket öltött s így könnyen elképzelhető, hogy a törökök ez alkalommal ezernél is több embert vesztettek; persze embereink közül is legalább 800-an megsebesültek, illetve elestek az összecsapások hevében; számos vezérünk is, így pl. Kőnigsberg, aki a vöröskabátos lovasoknak volt a parancsnoka. — Ez az ütközet részünkről igen rosszul volt megszervezve („Dieser Scharmüzl wahrt von den unsrig ganz übel bestelt"), mert ha megfontoltan és tervszerűen támadtak volna az ellenségre, annak egész erejét, hatalmát meg lehetett volna ezúttal törni.[18] Tulajdonképpen Pálffy volt ekkor a fővezér és amikor a főherceg átjött hozzánk a táborból és a várban maradt (mivel a várfalakról mindent jól lehetett látni), Pálffy a főherceghez küldött egy futárt, hogy a gyalogosok egyelőre maradjanak a táborban s inkább a lovasok jöjjenek előre; ezzel szemben a legtöbb lovasegység hátramaradt s mikor a kirohanás

[7] Új mintájú lőfegyverekkel felszerelt idegen zsoldos gyalogság, illetve mozgékony könnyű lovasság volt. Egy-egy puskához 12 töltésre való lőpor és 30 puskagolyó járt.

[8] A budai basának egy elfogott levelében is olvasható volt ez a beismerés. (Mollay Antal dr.: Győr eleste és visszavétele. Győr. 1913. 25. l.)

az ellenség felé megkezdődött, a törökök sáncaikból nagyrészt visszahúzódtak, ellenben lovasságuk indult támadásra a tábor felől. Ezáltal igen nagy segítséget nyújtottak az első sáncokban maradt gyalogosaiknak, saját harcosainkat pedig sikerült elűzniük, annál is inkább, mivel lovasságunk nem mutatott kellő ellenállást.

Igaz ugyan, hogy gyalogosaink hősiesen és derekasan tartották magukat, hiszen a fehérvári kapu előtti sáncokból sem menekültek el, de mivel lovasságunk továbbra is erősen ragaszkodott a csatarendhez, hiába intéztek támadásokat az arkibüzérek, a törökök a szárnyakat megkerülték és mindkét végen villámgyorsan gyülekeztek; széthúzásunk erőinket szétforgácsolta, ugyanakkor az ellenség egységesen vezetett hadereje hatásos volt, mint azt a bekövetkezett fejlemények igazolták. — Ha azonban lovasságunk idejében támadott volna, az ellenség képtelen lett volna a tartós ellenállásra, mert eleinte még igen gyenge erőben volt; ebben az esetben megtarthattuk volna a sáncokat, beszögelhettük volna a törökök ágyúit és gazdag zsákmánnyal térhettünk volna vissza táborunkba.

E harci eseményt követően az ellenség nem dolgozott olyan erővel sáncaiban, már csak azért sem, mivel állandóan esett az eső; de embereink észrevették, hogy a Salm-bástya alatt a törökök elkezdték törni a falat és a Szentdombi-bástya felé haladva egy 5 láb magas, 4 láb széles és 3 láb mély lyukat fúrtak; néhány poroszlónk azonban, akik figyelték ezt a műveletet, egy óvatlan pillanatban elhozta onnan az ellenség szerszámait, támasztó rúdjait; e tettükért 15 aranyat kaptak jutalmul. E felfedezés után aknákat helyeztünk el a mélyedéssel szemben a bástya falába. Ezen a napon különben egy vajda is elesett a törökkel vívott csatában, aki Pálffy parancsnoksága alá tartozott.

Aug. 29-én az ellenség csak egy nagyobb ágyújával tudott bennünket tűz alá venni, a többit sikerült mind beszögeltetnünk; éjszaka 11 óra körül azonban már öt nagy ágyúval lőtte városunkat. — Ezekben a napokban egyébként, egyik támadásunk során változatos zsákmányt szereztünk és pedig: dobverőket, trombitákat, cintányérokat és sok zászlót (5 db kisebbet és 13 db nagyobbat); az utóbbiak közt két vezéri zászló is volt, aranybetűs felírásokkal; a zsákmányolt tárgyakat a főherceg részére adták át. — A törökök viszonzásul elesett harcosaink levágott fejeit rakták ki földsáncaik szélére — néhány százat —, úgyszintén megcsonkítatlan holttesteket tűzdeltek a földbe (hogy a várhoz való tartozandóságuk nyilvánvaló legyen), majd ugyanezeknek képmásait a hullákon keresztül az árokba dobálták és földet hánytak rájuk.

Az ellenség e három napon (aug. 29-től 31-ig) reggelenkint szabályszerű csatarendben kivonult a várral szemben lévő síkságra és ott teljes készültségben haditanácsot tartott. A csatarend hármas tagozódású volt; elől vonult a legelőkelőbbek csoportja, melynek közepén Szinán lovagolt három másik basával; a második csoport igen nagy volt és sok zászlót vitt magával; a harmadik csoportnál, mely közvetlen bevetésre volt szánva, szintén lehetett számos lobogót látni; amint később híre járta, ez a részleg indított utóbb komoly támadást Pápa és a Rábaköz felé; mindkét hadművelet részünkről nagy veszteségekkel járt.

Aug. 30-án úgy határoztak a parancsnokok, hogy az ellenség föld-

sáncai felé éjjel-nappal kirohanásokat intéznek és a nagy futóárok őrségét lehetőség szerint elfogják; később azonban újból fontolóra vették ezeket a döntéseket és elejtették eredeti terveiket.

Aug. 31-én a Közép-bástyánál egy visszavonulási sáncot kezdtünk építeni, de az ellenség estére, óriási csatazaj közepette ágyútüzet zúdított erre a bástyára, mivel észrevette, hogy a Retirada[19] körül folyik a munka; sőt a vár közvetlen közelében robbantásokkal próbálkozott és időnkint rohamokat indított ellenünk. Szerencsére azonban kellően tudtunk védekezni, sőt különféle zsákmányokat is sikerült szerezni, főleg lovakat, barmokat és élelmiszereket; embereink ez alkalommal jó néhány törököt is leütöttek és foglyuj ejtettek. Ugyanakkor azonban azt is láttuk, hogy az ellenség nagy tömegben érkezik vissza tábora felé — ezek ugyanis a Rábaközt fosztogatták — magával hurcolva mintegy ezer foglyot és sok állatot; ahogy később kiderült, ezek az egységek Marcaltó és Pápa—Cell között két kastélyt is megtámadtak; a pápaiak azonban úgy megrohanták őket, hogy közel 700 harcosukat elvesztették.

Szept. 1-én az ellenség erősen dolgozott sáncainál és futóárkainál, hogy megerősítse eddigi felépítésüket; ezen a napon olasz zsoldosok a Szentdombi-bástya előtt partraszállást kíséreltek meg; egyidejűleg a magyar és német gyalogosok is indítottak támadást, de a nagy csatározásban a törökök legnagyobb részüket agyonlőtték. A bástyánknál épített visszavonulási állásból e napra már 16 öl készült el és Burgaui Károly őrgróf személyesen jelent meg táborunkban. Este felé az ellenség Pápa irányában lényegesen kiterjesztette táborát; úgy hírlett, hogy Begler bég helyezte ide főhadiszállását, ahol haditanácsot is tartottak.

Szept. 2-án Burgaui Károly őrgróf a várba jött, körülment a falakon és amikor egy-egy bástyához érkezett, az összes ágyúkat elsütötték. Estére az ellenség heves lövöldözésbe kezdett; a Vízi-kapunál az egyik házba vágódó ágyúgolyó egy szolgának levitte a lábát, de oly erővel, hogy az messze kirepült az utcára. A sötétség beálltával újból dolgoztunk a Retirada körül, míg az olaszok a Közép-bástyáról két gyújtógolyót hajítottak ki (az egyik a mozsár előtt robbant szét, számtalan darabra). Perlinnek egyik kapitányát, aki nagyon kihajolt a sánckosarak fölé, e napon mellbe lőtték; másnapra meg is halt; ugyanezen a helyen, éjjel 11 óra tájban, három szolgánkat terítette le egy ágyúgolyó; másik négy emberünk a közeli bástyánál lelte halálát, öt további szolgánkat pedig fejlövés érte. Ezen az egy éjszakán 12 fő vesztette életét

Szept. 3-án ismét erősen dolgozott az ellenség, nagyon el volt foglalva az árkok földjének felhányásával. Ezen a napon az embereink közül huszat lőttek agyon a várban és pedig oly módon, hogy egy-egy találat következtében egyszerre hárman, sőt négyen rogytak össze élettelenül.

Szept. 4-én éjjel az ellenség a fehérvári kapu előtt lévő s még korábban feladott sáncát újból visszafoglalta és öt ágyút (köztük három nagyobb méretűt) húzatott be a fedezékbe; röviddel ezután, kora hajnalban számos lövést irányított a város házaira; a fehérvári kapunál, az

[19] Visszavonulásra alkalmas fedett folyosó, illetve sáncárok.

omladék között 14 olasz zsoldos megsebesült, négy pedig vértezete ellenére halálos sebet kapott. Ezzel szemben én a kaput még az éjszaka folyamán feltöltettem és a tetejére sánckosarakat helyeztettem 4 öl szélességben, bár a törökök eközben igen sűrűn lövöldöztek. — Az ellenség ezen a napon — mivel sáncait tartani nem tudta — szembetűnően gyülekezett a Rába mentén, szinte látni lehetett, hogy milyen erőkkel, hiszen alkalmunk volt a vízen átkelni. Ezért sürgősen intézkednünk kellett, nehogy befészkelhesse magát az elővárosba. Mintegy ezer embert gyorsan odavezényeltek, ezeknek egy része a sövény mellett földsáncot készített, a többiek pedig a kertekből tüzeltek a törökökre; egész nagy csatározás alakult ki; az ellenség soraiból számosan megsebesültek, a mi részünkről csupán egy halott volt. Az említett új földsáncot Burgaui Károly őrgróf és Medici János is megszemlélte; az Új-bástyánál e napon két embert, a Császár-bástyán egy pattantyúst lőttek agyon.

Szept. 5-én a bástyáknál folyó aláaknázás munkájával már 25 ölnyire haladtunk a várfal mentén. Az ellenség hajnaltól kezdve reggel 9-ig kereszttűz alá vett bennünket, de az ágyúgolyóktól csupán három szenmély szenvedett halálos sebet, az egyik a Császár-bástyán volt pattantyús; kézifegyverek találata következtében 12 emberünk esett el. Ezen a napon gyalogos hadunk a város előtti síkságon csatározott az ellenséggel és sok harcosát elpusztította. Négy leütött török katonának a fejét is behozták a várba. Az éj leple alatt a hajdúk közül nyolcan bevetésre indultak a Közép-bástyánál s ennek során a várárok feltöltésére bedobált rőzsekötegeket felgyújtották.

Szept. 6-án az ellenség több nagyméretű ágyút vontatott a fehérvári kapu előtti földsáncba, majd korán reggel egyszerre hét ágyúból zúdított erős kereszttüzet a városra, úgyszólván megállás nélkül. Az éjszaka folyamán török gyalogos részek is áthúzódtak a Szentdombi-bástya előtt lévő sáncokból a fehérvári kapu környékére, minthogy az itteni futóárkokban és külső ágyúállásokban alig láttak néhány embert mozogni. A Császár-bástyánál egy őrmesternek fejét vitte le az ágyúgolyó, mások viszont a kézifegyverek találataitól estek el. Egy pattanyúst ágyában érte el a végzet, mellette lévő feleségének pedig mindkét lábát tépte le egy becsapódó ágyúgolyó. Ezen a napon a magyar és német gyalogosok az előváros térségében állandó csatározásban voltak az ellenséggel és sok kárt tettek benne; a mi oldalunkon nem történt különösebb baj. Ugyancsak e napon egy jobbérzésű török — aki nem jó szemmel nézte ezt a folytonos öldöklést —, átkiáltott felénk a Rábán, hogy valaki menjen át hozzá, szeretne vele beszélni. De mivel egyik sem bízott a másikban, a két part széléről beszélgettek egymással; a török azt kérdezte, hogy seregünk miért marad olyan sokáig táborában, miért nem ütközik már meg ellenfelével, hiszen ezt már régen le lehetett volna győzni, miután már alig van eleség a lovak számára, de egyéb élelemben is egyre nagyobb hiány mutatkozik; ha egyáltalán meg akarnak ütközni — folytatta a török —, akkor ezt mielőbb tegyék meg, hogy már végre ők is hazamehessenek.

Szept. 7-én a Duna, mely már napok óta áradásban volt, estére további 3 lábnyival emelkedett és így a Rábát, valamint a Rábcát annyira fel-

duzzasztotta, hogy az ellenség csak részben tudta lovait a partmenti területekről visszavonni; ez alkalommal kora reggel igen sok lovat elfogtak és behoztak a várba. A nap folyamán a törökök nem mutatkoztak nagyobb erőkkel, sem a csatamezőn, sem földsáncaikban, de ágyúikkal — különösen az új sáncból — hevesen lőttek keresztül-kasul a városban; egy emberünknek, ki a császári élelmezési pince előtt ült és bort iszogatott, a fejét lőtték le, amikor pedig a bort akarták a pincébe levinni, négy hordót találtak el, úgyhogy a bor lefolyt a lépcsőkön. Ezen a napon a várban is sokan meghaltak súlyos sebesülésük folytán. Braun komáromi várkapitány írásban közölte velünk, hogy Komáromnál három török átkiabált a Dunán, hogy beszélni szeretnének velünk; sokáig tartott a vita, végül is magyarok átmentek hozzájuk (két török volt ott és egy tatár); ezek kijelentették, ők azért volnának itt, hogy megbeszéljék, vajon nem lehetne-e békét kötni, hogy azáltal az ország megmeneküljön a további romlástól és a nép a szörnyű pusztításoktól. A magyarok mindenesetre kérték erre vonatkozó ajánlatukat, hogy felsőbbségüknek jelenthessék a történteket és abban egyeztek meg, hogy a választ másnap ugyanezen a helyen majd megadják.[20] Éjszakára azonban az ellenség újból sok ágyúgolyót zúdított sáncainkra és a városba; a nagy lövöldözés alatt — mint utólag értesültem — a janicsárok részére készítettek egy hajóhidat; ezeket megtévesztés céljából, tuszokként akarták a várba küldeni. Az éj folyamán még egy török is átkelt kisebb csónakon; azt a látszatott akarta kelteni, mintha egy pribék[21] kívánna hozzánk visszajönni; le is ütötte a külső őrséget, rögtön hívta társait, ezek ellenünk fordították ágyúinkat és további segítséget kapva, meg is tudták tartani a sáncot.

Szept. 8-án az ellenség hajókon nagy erőkkel átkelt, benyomult sáncainkba és mivel ágyúival a vízen át jól tudta csapatait támogatni, a nyomosztó tűz hatása következtében fel kellett adnunk néhány állásunkat; igaz, hogy ennek során a törökök közül sokan elpusztultak és jó néhányan a Dunába fulladtak; részünkről három olasz herceg is megsebesült ezekben a harcokban. A nagy kavarodás közben a városból is kitörést intéztünk kb. 1400 emberrel; az említett sáncok irányában; a csatározás mintegy két óra hosszat tartott és katonáink a janicsárokat menekülésre kényszerítették, de a sáncok vonalánál tovább nem jutattak; négy zászlót sikerült zsákmányul ejtenünk; röviddel ezután az ellenség lovassága úgy felénk rontott, hogy gyalogosainknak végül is vissza kellett vonulniok; sokan elestek, 30 paraszt pedig a Rába hídjánál fulladt a vízbe. Mi még leginkább a nagy ágyúk segítségével tudtunk kárt tenni a támadóban, de meg kell vallani, a törökök félelem nélkül, csodálatos elszántsággal álltak a harcot, mit se törődve a golyók záporával. A nagy lövöldözésben egy pattantyúsunk a Magyar-bástya előtt kisebb ágyúval tüzelt s amint újból tölteni akart, a lőpor meggyulladt és a golyó a töltőrúddal együtt kirepült; a közben fejlődött gőz feszítő ereje szerencsét-

[20] Ennek az akciónak a további fejleményeiről nem tesz említést a napló. Nyilván valamilyen tőrbecsalásról, vagy egyéni kezdeményezésről lehetett szó, mert a török hadvezetés ebben az időszakban nem gondolt a kibékülésre.

[21] Török fogságba esett, de onnan elmenekült szökevény magyar harcos.

lent olyan ívben dobta át a sáncra, hogy ruhájából csak cafatok maradtak testén, két lába eltörött és arca a felismerhetetlenségig összeroncsolódott. Egy másik pattantyúsnak, aki az ágyúja körül foglalatoskodott, egyik combját lőtték keresztül.

De még nagyobb szerencsétlenség is történt ennél az összecsapásnál. A Dunán ugyanis megindult lefelé egy malom — lehet, hogy árulás történt — és hajóhídunkat a közepén kettészakította, úgyhogy a városba, illetve a táborba csak a legnagyobb veszedelem közepette lehetett átmenni; pedig 180 mérő lisztet, 200 akó bort, valamint két sóval megrakott hajót kellett az éjjel a legnagyobb sietségben kiraknunk és részben a városba átszállítanunk. Alkonyatkor az ellenség a város felett átlőve beletalált egyik hajónkba, melyben 600 mázsa lőpor volt; a golyó annyira a hordókba fúródott, hogy a lőpor a súrlódás következtében lángra lobbant és igen sok hajónkat felrobbantotta. A Mindenható óvott meg bennünket attól, hogy ez alkalommal nem égett el mindenünk, mert akkor egész nyomorultságunk tragédiája a szemünk előtt játszódott volna le. Érdekes, hogy ez a kritikus nap éppen Szt János lefejezésének évfordulója volt a régi keresztény naptár szerint. Ez a nap már sok esetben pusztulást jelentett számunkra, a törököknek viszont rendszerint hasznot.

Szept. 9-én ismét erősen lőtte az ellenség ágyúival a várat; talán afeletti örömében, hogy birtokába jutott a fontos átkelési helynek; egész éjjel énekelt és ordított táborában, trombiták, üstdobok és cintányérok zajának kísérete mellett. Embereink ezzel szemben csoportosan felkerekedtek a táborból, az eleinte visszamaradók is csakhamar gyülekeztek, a bátorság úgylátszik a lábukba szállt. Lassankint az egész tábor menekülésbe kezdett — a magyar népség még nagyobb számban, mint a német, mert jobban ismerte az utat és járást — bár a malomárkoknál lévő híd összetörött; itt igen sok lovasunk a vízbe fulladt (az olasz lovasságból szinte valamennyien), akik pedig megmaradtak, azokat az ellenség ütötte le kevés kivétellel. Ebben a szörnyű útrakelésben sokan nem tudták, hogy mit cselekszenek; fejvesztettségükben ott hagyták a sátrakat, edényeket, matracokat, asztalokat, padokat, sokan még a pénzüket is; sőt egy olasz sátorban visszamaradtak a tábori csapszékhez tartozó összes eszközök; sok edény édes olasz borral volt tele, de rengeteg lőpor is ott rekedt.

Mindez tehát ezen a napon történt s aki a Császár-malom felett lévő új Duna-hídnak el tudott kerülni, az mind elmenekült; a tábor emberei e borzalmas menekülési lázban a csatatéren maradt 100 mázsányi lőport is felgyújtották és a levegőbe röpítették; ugyancsak lángba borították az egész tábort, úgyhogy a felszerelési tárgyak a raktárban összeolvadtak; többek közt rohamlétrák is és egyéb, a sáncoláshoz szükséges szerszámok, melyek pedig később annyira kellettek volna a várban. A lovassági málhakocsikat — amelyek Szigeten keresztül a szárazföldön vonultak vissza Magyaróvár felé — néhány tatár elérte és nagy részüket zsákmányul ejtette.

Szept. 10-én még nagyobb félelem és ijedtség szállta meg embereinket, amikor a már említett kettészakadt híd általunk felfogott részét is

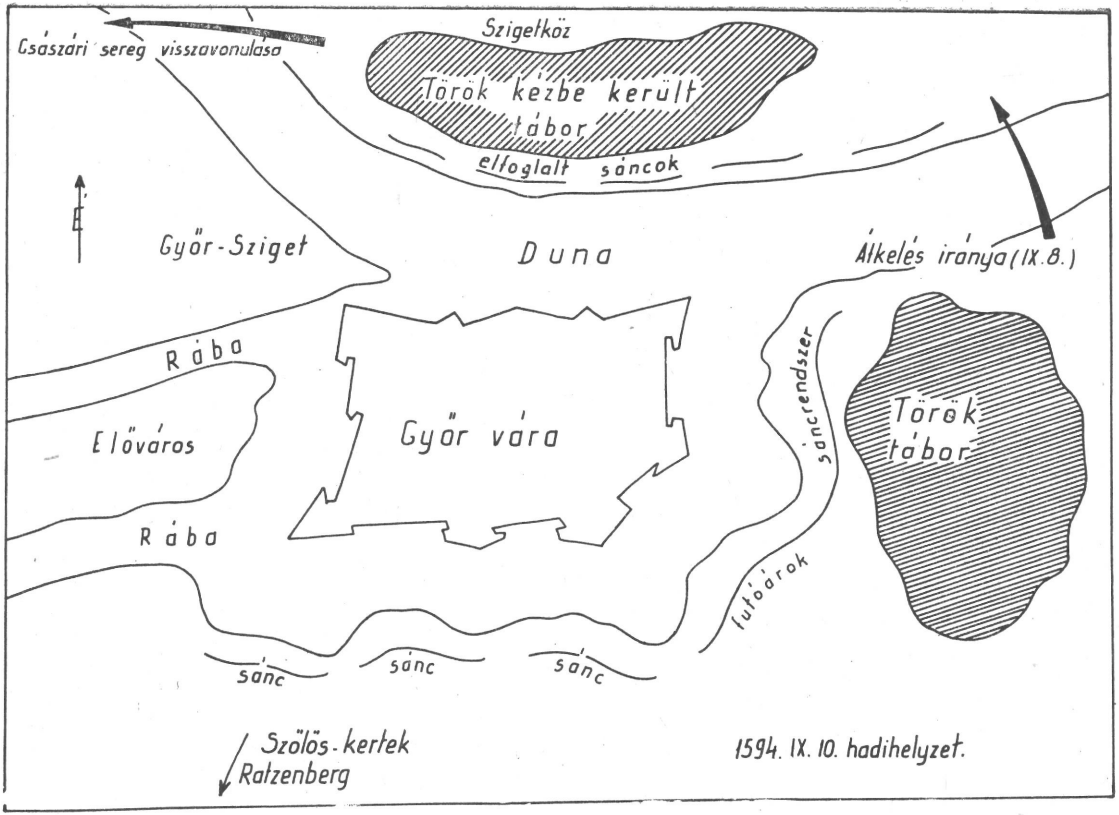
Császári sereg visszavonulása
Szigetköz
Török kézbe került tábor
elfoglalt sáncok
É
Győr-Sziget
Duna
Átkelés iránya (IX.8.)
Rába
Előváros
Győr vára
Rába
sáncrendszer
Török tábor
futóárok
sánc
sánc
sánc
Szőlős-kertek
Ratzenberg
1594. IX. 10. hadihelyzet.

leengedték úszni az ellenséghez; erre még azok is elmenekültek, akik a csapszék és az élelmiszerek körül keresgéltek egyes holmik után. Az ugyancsak leúszott hajókban jó néhány font élelem odaveszett, többek közt sok kenyér, bor, sör, zab, só, zsír, de számos asztal, pad, ágy és mindenféle edény is; egy keveset azért a várba is behoztak, bár az ellenségnek sokkal több jutott, nem is számítva azt, amit később az elhagyott táborban talált; portyázásai során ugyanis egészen az átkelési helyig merészkedett és minden hátrahagyott rongyot, holmit összeszedett. Ezen a napon 50 hajósunk részben a felgyújtott malmokban, részben a partmenti házakban továbbterjedt lángtengernek esett áldozatul. Amint azonban győri táborunk parancsnoka, a gróf észrevette embereink ilyen arányú menekülését, korán reggel felment a Dunán a főherceghez és felhívta figyelmét, hogy Győr felmentéséről meg ne feledkezzék! Ezután én is elhordattam a Rábán készített hidat, mert a török — bár nem tudott komolyabb kárt benne tenni — állandóan lövette ágyúival; ugyanakkor az ellenség egy kisebb csónakkal át akart kelni az előváros felett; néhány lövészünk azonban észrevette ezt a kísérletet és rejtekhelyéről mind a nyolc törököt lelőtte, majd a vízbe fullasztotta.

A vár feladását megelőző utolsó hetek lefolyásáról különben Hardegg Ferdinánd is vezetett naplót, hogy feljegyzéseivel, tudósításaival mintegy igazolja magát a várható fejlemények miatt. Az ellenség ugyanis a szigetközi tábor eltűnése után még szorosabbra vonta ostromgyűrűjét, egyik sáncot a másik után építette ki, aknákat helyeztek el a várfalak tövében és ágyúival naponta pusztító tüzet zúdított a városra. A napló egyes kitételei talán elfogultak, az események vázolása és időrendi következése azonban megfelel a való tényeknek, melyek Leo Mihály feljegyzéseivel párhuzamba állítva még érthetőbekké teszik az összefüggéseket.

A főherceggel történt utolsó találkozás napját követően az alábbiakat olvashatjuk a várparancsnok német nyelven írt Diárumában:[22]

Szept. 1—13. „Amikor Őfensége elvonult, használatba vettem a szigeteket az elővárossal együtt; a hajókat szétbontattam és a tutajoknak egy részét a várba szállítottuk; lóháton és gyalog több ízben megütköztem; a szigeten, valamint az elővárosban a főtisztekkel és a többi vezérekkel haditanácsot tartottam s a szigeten elfogott törököt a várba hozattam."[23] Leo Mihály a közbeeső napokról a következőket jegyezte fel:

Szept. 11-én korán reggel egy paraszt a Magyar-bástya előtt a contrascarpához jött és jelentette, hogy Szinán basától levelet hozott, sőt szóban közlendő üzenete is volna számunkra. Amikor Schilling kapitány ezt közölte a bástyán tartózkodó gróffal, az megparancsolta, hogy lőjjünk a jövevényre és űzzük el közelünkből; a kapitány azonban ekkor saját maga ment oda, megverte a parasztot és elhajtotta a vár alól.

[22] Collectio Hevessyana. LXXI. köt. 69—165. l. (Kézirat.) Egyetemi Könyvtár, Bpest.

[23] Coll. Hev. 88. l. (A török elfogatásáról Leo Mihály naplója is említést tesz szept. 13-án.)

A főtisztek igen rossz néven vették a kapitánynak ezt a cselekedetét, mert súlyos következményektől tartottak. A gróf ezért a Zinn ezredes regimentjéhez tartozó porkolábok őrizetébe adatta a magáról megfeledkezett parancsnokot. Ezt követően az ellenség ismét erősebb tüzelés alá vette a várat; egy jól irányzott találat három sáncmunkásunknak vitte el a féllábát.

Időközben az ellenség sátraival és egész táborával még közelebb jött hozzánk a Szigetközben, ugyanazon a területen, ahol korábban a mi embereinknek volt a tábora. A még mindig elvonulóban levőket pedig állandóan üldözte, de csak a Duna és Rába összefolyásának vonaláig. A csatamezőn és a hajókon még mindig talált újabb élelmiszert; a lopkodást már nem lehetett tovább nézni. A gróf kb. 30 magyar és német harcosát átküldte a vízen, ezek a Malomároknál lévő hidat teljesen szétverték, sok törököt agyonlőttek s akik már nem tudtak a szétroncsolt hídon átjutni, azok úgyszólván mind a vízbe fulladtak. A történtek után azon voltunk, hogy a még kint maradt lisztet, zabot, bort, sót és uszályfát sietve a várba hozzuk; de a szolgák inkább behatoltak a markotányos hajókba s ott egymást tiporva bort, kenyeret és egyéb élelmiszereket vettek magukhoz. Az ellenség a Rába mellől természetesen mindezt látta és ezért éjjel erős sáncot vert a kertek alatt és élénk lövöldözéssel megakadályozta, hogy a bécsi kapun át élelmet tudjunk beszállítani; a várkastélyt is erős tűz alá vette, egy jól irányzott lövés egyszerre négy olasz katonát terített le.

Ezen a napon az egyik pattantyús, aki — mint mások is — élelemmel akarta magát ellátni, nagyon felbőszült azon, hogy Greis ezredes megakadályozta batyújának a kapun át való beszállítását; a hangos vitában, melynek során kijelentette, hogy nevezett főtiszt neki nem felettese, egy boros kancsóból az ezredes szájába loccsantott. Ezt az embert másnap a főtéren akasztófára húzták; az ítélet végrehajtásáról az odarendelt regiment gondoskodott, melynek emberei előtt az ezredesek és kapitányok váltig hangoztatták, hogy a szogorú fegyelmet fenn kell tartani s ha így megy tovább, akkor még néhány embert fel kell majd akasztani. Okosnak és bátornak vélt kijelentéseik többek közt ezek voltak: „te gazember, te kurafi, fel kell téged akasztani!", vagy „a fegyverraktár őrét, a sáncépítő mestert üssétek, verjétek és akasszátok fel!" Azt azonban sohasem lehetett tőlük hallani, hogy egy ezredes, vagy kapitány így szólt volna embereihez, szolgáihoz: „Kedves testvérek, gyertek ide, fogjatok hozzá, hiszen mi egymáson akarunk segíteni, hogy a munka, a sáncolás jól haladjon". A szolgák és munkások eleinte készségesen láttak a munkához, de az ínség és a kényszer lassankint ide juttatta az embereket.

Szept. 12-én az ellenség három akasztófát mutogatott a vár felé új táborából; nem tudom, hogy a sajátjai voltak-e, valószínűleg tőlünk származhattak. A nap folyamán a Vízi-bástyát — mely különösen alacsony volt — néhány ember segítségével sikerült fával és földdel megerősítenünk; hasonlóképpen megerősítettük a kastély felé vezető cortinákat.

is.[24] A német iskolamestert e napon egy ágyúgolyó halálra sebezte. Embereink nap közben átmentek a Dunán és a part mellett az ellenség közelébe férkőztek; e művelet során négy személyt agyonlőttek. A vár előtti sáncokban ugyanakkor a törökök igen nagy zajjal voltak; mi lehetett velük, nem tudom; éktelen ordítozások közben kivont kardokkal rohantak egymásnak; sokáig tartott, míg elhallgattak.

A továbbiakban lássuk felváltva Hardegg Ferdinánd és Leo Mihály feljegyzéseit.

(Hardegg F. naplója.)

Szept. 13-án: „őfenségéhez írtam segítségért, mert anélkül nem tudom hűséggel tartani a várat. Az ellenség a hidakat, amelyeket én a megszállás kezdetén szétromboltattam, ismét el kezdte építeni, de ezt nappali és éjszakai kirohanásokkal — melyeknél részben győri férfiakat vettem igénybe, kik között sok becsületes katona maradt — a lehetőséghez mérten megakadályoztam; a hidakat újból lebontattam. Ezekkel a kirohanásokkal legjobb embereimet vesztettem el. Ezek hiányában és felettes hadvezetőségem tanácsára az ilyen vállakozásokat beszüntettem és így akaratom ellenére, ellenállás nélkül kellett néznem az ellenség sáncmunkáját. A harcosok azonban másképpen cselekedtek, s emiatt sok szerencsétlenség történhetett volna."[25]

(Leo M. naplója.)

Szept. 13-án néhány magyar és német katona segédkezett a Vízibástya körül folyó munkáknál, mások pedig fát, lisztet, különféle ládákat és egyéb holmikat hoztak be a Dunáról a városba. Eközben a folyó másik partján az ellenség újabb sáncát pillantottuk meg, de ágyúk nem voltak benne; ebből a vízen keresztül főleg a Közép- és Szentdombi-bástyákra tudott lőni, bár azon voltunk, hogy e szándékait a lehetőségek szerint meghiúsítsuk. A török táborból különben ismét borzalmas jajveszékelés hallatszott, reggeltől kezdve egészen este nyolc óráig; mintha valamilyen csatározás lett volna; feltételezhető, hogy bizonyos egyenetlenkedések miatt tört ki a lárma. Nap közben az ellenség csónakokkal átkelt a Rábán és az elővárosnál lévő sövényt, valamint a Rábcán túl lévő házakat felgyújtotta. Parancsnokságunk 200 lövészt küldött oda, de a törökök ezt észrevéve menekülni kezdtek; saját szememmel láttam, hogy milyen merészséggel úsznak át az elővárosi híd lábánál; volt olyan, aki lován akart átjutni, sokan közülük a vízbe vesztek, bár hajdúink oldalán is sokan elestek. Alkonyatkor a magyarok a Duna mentén elfogtak egy török katonát, aki bevallotta, hogy Szinán basa a folyó tulsó partján további földsáncokat akar készíttetni, majd minden oldalról pusztító tűz alá akarja venni a várost; sőt azt is tervezik — mondta a fogoly —, hogy a Rába mellett készítendő vívóárokból rohammal kényszerítsenek bennünket megadásra. A bécsi kapu alatt ezen a napon három olaszt megsebesítettek, az egyik bele is halt sérüléseibe. Az est leszálltával

[24] Cortina (courtine): két-két bástyát összekötő fal.
[25] Coll. Hev. 88—89. l. (A Leo-féle napló szept. 14-én szól a hídépítésről, illetve rombolásról.)

ennél a kapunál megkezdtem a feltöltési munkákat; ugyanakkor tíz hajdú újból kiment a várárkon keresztül azokba a sáncokba, melyeket az elmenekültek árván hagytak, de senkit sem találtak bennük; csupán négy falapát került elő és egyéb olyan szerszám, mellyel a földet szokták várárkunkba átnyomni.

(Hardegg F. naplója.)

Szept. 14-én: „Vagyis a következő éjszakán az ellenség a középső bástyák aknáit újra aláásta; én azonban 15-én a főtisztekkel egyetértésben egy félig letakart hajót készíttettem el és 15 német katonával az aknához küldtem, amelyben hét főnyi ellenség tartózkodott; embereink kiűzték őket, egy közülük élve maradt, a többieket agyonlőtték; illetve a vízbe fojtották. Saját harcosaink közül egy esett el, egy másik pedig megsebesült; az akna mélyen alá volt ásva."

(Leo M. naplója.)

Szept. 14-én korán reggel agyonlőttek egy pattantyúst a Magyar-bástyán, négy embert pedig a víz partján; a bástyák kazamátáiban közben pallókat készítettek a portyázásra induló gyalogosok számára. Az ellenség e napon újabb sáncot épített magának az általunk részben lebontott Rábahídnál, sőt olyan merész volt, hogy az elővárosba vezető hidat is helyreállította. Ekkor egy győri származású német kapitány 100 emberrel átment és oly heves rohamot intézett a törökök ellen, hogy azoknak el kellett onnan menkülniök; ilyen módon a hidat is újból lebonthattuk, szinte teljes egészében. A munka során négyen sebesültek meg, egy embert pedig darabokra tépett egy ágyúgolyó; az ellenség kb. 20 embert vesztett ebben a csatározásban. Ugyanezen az estén egy Zeskó nevű magyar futár érkezett Óvárról, aki leveleket hozott a főhercegtől és azt az üzenetet, hogy legyünk jó reménységben, becsülettel akarnak rajtunk segíteni. Embereink erre ismét hozzáfogtak a munkához, szakaszonkint sáncoltak, három csoport állandóan dolgozott; így a Vízibástyát és a többi alacsonyabb mellvédet több helyen magasabbra emeltük.

(Hardegg F. naplója.)

Szept. 15-én: „jelentettem Őfenségének a dolgok állását és csak egy ezrednyi katonát kértem."[26]

Érdekes, hogy Hardegg Ferdinánk e napokról szóló feljegyzéseiben nem tesz említést a Leo Mihály naplójában megnevezett futárról és a főherceg leveléről. Abból a körülményből azonban, hogy másnap helyzetjelentést küldött és legalább egy ezredre való segélycsapatot kért a hadvezetéstől, következtethető, hogy az ígéreteket tartalmazó üzenetet és levelet megkaphatta, de sehogy sem bízott annak valóra váltásában, az egyre válságosabbra forduló hadihelyzetben.

(Leo M. naplópa.)

Szept. 15-én az ellenség már hajnalban annyira kiszélesítette a Rábahidat, hogy kényelmesen lehetett rajta ide-oda közlekedni; ugyan-

[26] Coll. Hev. 89. l. (Az akna körüli epizódról a Leo-féle napló szept. 15-én számol be.)

akkor néhány házat is felgyújtott az elővárosban és Szigetben; sokat dolgozott a vívóárok megerősítésén is és bástyáink tövében réseket igyekezett törni. Amikor ezt észrevettük, tíz emberünk nyomban odahajózott; a már megnyitott résben nyolc török katonát találtak, ezeket kettő kivételével lelőtték és a vízbe fojtották. Saját embereink közül egy meghalt, egy másik pedig láblövést szenvedett. Az aláaknázott részen különben mi is tovább dolgoztunk. A Közép-bástyán és a Magyar-bástyán egy-egy emberünket agyonlőtték. Ezen az éjszakán az ellenség a fehérvári kapuval szemben hatalmas futóárkot készített, mely egészen a Magyar-bástya előtti térségig vezetett. Harcosaink viszont az éj leple alatt Szigetben, a Rábca-hídon túl felgyújtottak néhány hajót és így a híd is velük együtt a lángok martaléka lett. Az utóbbi három napon az ellenség erősen lőtte a várost, különösen a nagyobb épületeket.

(Hardegg F. naplója.)

Szept. 16-án: „Az említett hajót más főtisztek tanácsára 12 magyar darabonttal ismét odaküldtem az aknához, mivel a törökök újból ott tanyáztak; ezúttal azonban idejében észrevették a közeledőket, mint a hatan vízbe ugrottak, de csak kettő ért partot, a többiek belefulladtak. A következő éjszaka a főtisztek javaslatára harmadszor is kirohantunk és az ellenséget az aknából elkergettük; nem tudom, hogy ez alkalommal mennyi volt a veszteségem. A törökök ezután az aknával szemben árkot ástak, hogy embereink kirohanását megakadályozhassák; be is kellett szüntetnünk az ilyen vállakozásokat. Az éjszaka folyamán az ellenség a Császár- és a Magyar-bástyával szemben erős sáncot emelt, majd a fehérvári kapuval szemben elhelyezkedett, akárcsak az elővárosban a bécsi kapu, valamint a szigetközi részen a Vízi-kapu irányában. Tutajokra és csónakokra hidakat helyezett, a Közép-bástyánál pedig a várárkon keresztül töltést épített az akna felé olyképpen, hogy földdel megrakott hajókat süllyesztett el a vízben."[27]

(Leo M. naplója.)

Szept. 16-án már kora reggel nagy lármát csaptak, mire mindenki a bástyafalakra igyekezett; sajnos, azonban csak igen kevesen voltak, mert a várőrség nagyobb része betegen feküdt szállásán. Embereink ugyanis észrevették az ellenségnek a várárokban végzett hajsza-munkáját és az aláaknázott résznél folytatott faltörését; egy kisebb hajón ezért 12 német katonát kiküldtek a Mina-hoz[28] és valamennyi ágyúnkat — elsősorban a nagyobbakat — kartáccsal töltöttük meg; a hajó közeledésére a török őrség jelzésképpen ordítani kezdett, mire a résből heten kiugrottak; ötnek sikerült a vízen átúsznia, de kettőt agyonlőttünk; persze az ellenség is lövöldözött és két katonánkat eltalálta, de nem életveszélyesen; ugyanakkor egy pattantyús a Császár-bástyán is meghalt, ketten pedig megsebesültek. Éjjel az említett hajót ismét kiengedték, de az ellenség újból csak észrevette és olyan erős tűz alá vette embereinket, hogy vissza kellett fordulniok. Ezalatt a törökök sáncaik-

[27] Coll. Hev. 89—90. l. (A Leo-féle napló is megemlékezik szept. 16-án az újabb akna-akcióról.)

[28] Aláaknázott fal-részleg, illetve akna lerakására alkalmas tárna.

ban, futóárkaikban énekeltek, doboltak sípoltak, mintha lakodalmat akarnának tartani. Újvárosnál viszont, a bécsi kapu felé eső részen hatalmas sáncokat vert, a Vízi-kapura pedig ágyúval lőtt, úgyhogy egészen beszorultunk a várba.

*

(Hardegg F. naplója.)

Szept. 17-én: „Őfenségét mindenről tudósítottam, ami a várban történt és rámutattam arra, hogy milyen módon lehetne nekem segítséget küldeni; egyben azt is jeleztem, hogy amennyiben segítséget nem kapok, a várat hosszabb ideig már nem tudom tartani. Ezen a napon az ellenség a Középső-bástyánál meggyújtotta a tárnát és felrobbantotta; a törökök 15 napon át ásókkal és kapákkal egyengették a földet és felkészültek a rohamra; én a többi hadvezér tanácsára, kevés katonámmal együtt — sokan ugyanis betegnek jelentették makukat — éjjel-nappal őrködtem, hogy a janicsárok által megszállt, feltöltött dombról meg ne lepjen bennünket az ellenség; így is, mihelyt észrevettek valakit közülünk, azonnal fejbe lőtték."[29]

*

A tárna felrobbantásával kapcsolatosan mulasztásokat követett el Hardegg, mert — amint Leo Mihály is említést tesz róla naplójában — a főkapitány éppen ezen a napon tartott haditanácsot, mely alkalommal megállapítást nyert, hogy a várban tartózkodó 6000 ember közül 5000 még mindig használható harcosnak számít. Még ha ezek egy része betegséget színlelt is, ilyen erővel minden úton-módon meg kellett volna hiúsítania az ellenség két hét óta tartó előkészületeit, de főleg az említett töltés és domb feltöltésével kapcsolatos munkálatait.[30] Még szerencse volt, hogy a robbanás ereje nem okozott jelentősebb kárt, de a rémület így is szörnyű pánikot keltett a várfalak között.

*

(Leo M. naplója.)

Szept. 17-én a legnagyobb veszedelem közepette, korán reggel feltöltettem a Vízi-kaput és a kastély körül, a mellvédek helyére földdel megtöltött hordókat rakattam, hogy megjavítsam a fedezési lehetőségeket. Ezen a napon egy pattantyúst a Magyar-bástyánál úgy eltaláltak, hogy testének részei az építőanyag-udvarra repültek; további hat emberünket puskalövésekkel terítették le, köztük egy öreg harcost is, a soltészségi házban, akinek különben a felesége és lánya is megsebesült. Mivel az ellenség a Ratzenberg felől fenyegetett bennünket, a Magyar-bástyánál akna készítésébe fogtunk. A gróf az összes parancsnokokkal haditanácsot tartott e napon, melynek során megállapították, hogy még kb. hatezer lélek van a városban s ezek közül 5000 használható harcos; igaz, hogy naponta 8—10 személyt temetnek el. Ugyanakkor egy vajdát kiküldtek a főherceghez, az óvári táborba, segítség kérése céljából; ez

[29] Coll. Hev. 90. l. (A tárna felrobbantása Leo M. szerint szept. 17-én napközben történt s nagyobb kárt nem okozott.)
[30] Leo M. i. m. Szept. 17.

az ember csak különleges cselfogások alkalmazásával tudott az ellenség gyűrűjén keresztüljutni. Az éjszaka folyamán szállásmesterünk is fejlővést kapott, hamarosan belehalt sérülésébe. A törökök az éjszakai sötétséget kihasználva, a Közép-bástyánál lévő Mina-ba lőport helyeztek el, minden áron fel akarták robbantani; embereink ismételten odamentek hajón a tárnához, de nem találtak benne senkit, csupán egy janicsár kabátot, meg egy botot, ezeket be is hozták magukkal. Napközben azonban az ellenség mégis bevitte a lőport a résbe, amely azután óriási robajjal és megrázkódtatás kíséretében tört fel a levegőbe; szerencsére a bástyában nem okozott nagyobb kárt, csupán a kiszögelését verte széjjel, ez bele is esett az árokba. Az így támadt rést katonáink sietve elreteszelték.

*

(Hardegg F. naplója.)

Szept. 18-án: „A főtisztek javaslatára a Közép-bástyánál lévő törököket aknákkal elzavartattam, egy részük holtan maradt, másik részük elmenekült; ezen a napon a magyarok egy basát is agyonlőttek; az ellenség sáncai mögött, lovával együtt temette el s szokásai szerint dombot emelt sírja fölé."

(Leo Mihály naplója.)

Szept. 18-án hajnalban egy emberünk a Magyar-bástyánál fejlövést szenvedett; egy öreg pattantyúst is agyonlőttek, aki ágyúja körül foglalatoskodott; de ezeken kívül e napokban kb. 50 emberünket ölték meg a törökök. Mivel a nap folyamán az ellenség a Magyar-bástya előtt, a várárok ellenpartján felhányt földet kezdte visszadobálni, 100 főnyi csapatunk kirohant és elkergetett onnan mindenkit. Ennek során sok emberét elpusztítottuk, de a védekezés erősödésével harcosainknak vissza kellett húzódniok kiindulási helyükre. Röviddel ezután katonáink a revelinről levették a sánckosarakat s amint az ellenség emiatt támadásba kezdett, a bástyákról erős tüzet nyitottunk soraikra. Többek megállapítása szerint ezen a napon a törökök kb. 100 harcosukat vesztették el. Amikor embereink a Közép-bástyánál lévő Mina felé közeledtek, az ellenség lőport robbantott fel; iszonyú robbanás volt, a saját szememmel láttam, de a falak és pillérek olyan vastagok, hogy a merénylő nem érte el célját; később hatalmas kőgolyókat is röpítettek a városba.

(Hardegg F. naplója.)

Szept. 19-én: „Ugyancsak a többi parancsnok beleegyezésével 200 főnyi magyar és német harcost küldtem ki az ellenség által megszállva tartott dombra; a janicsárok száma 3—400 lehetett, de embereink elhajtották őket. Ezen a napon Schilling kapitány is belehalt sérüléseibe."[31]

(Leo M. naplója.)

Szept. 19-én az építkezési anyag udvarán álló ház felső szobájában már hajnalban ellőtték három olasz katonának a lábát, a szemközt lévő egyik magas sáncból; ugyancsak tűz alá vette az ellenség a fehérvári

[31] Coll. Hev. 91. l. (Leo M. naplója szerint szept. 18-án újabb robbantást hajtott végre az ellenség. (Schilling kapitány haláláról egyébként nem tesz említést ez a Diarium, sőt később is még szól róla.)

kaput a vívóárkok földhányásain keresztül és megsebesített néhány olasz harcost. A törökök egyébként az alacsonyabb bástyarészeknél földdel és náddal tömött zsákokat dobáltak a várárokba, valamint egy nagyobb hajót vontattak az árok felé, melyen létrák is voltak. Ekkor saját magam készítettem elő lövésre egy ágyút s amint szembekerült velem a hajó, a közepén kettélőttem; egyik része elmerült az árokban, a másik pedig darabokban repült vissza az ellenség táborába. A Közép-bástyánál támadt rést a Minán keresztül ismét betömtük, miután Stekho ezredessel az egészet megszemléltük; megbeszélésünk értelmében erős őrséget rendeltek erre a helyre, de még más módon is gondoskodás történt, hogy az ellenség rohamszándékai meghiúsuljanak; így a robbantás és betörés veszélyének elhárítására is minden lehetőt elkövettünk, a kapuk mentén külön árkokat ásattam. A várban lévő harcos nép létszáma ekkortájt a következő volt: Zinn 600 fő, Greis 2000 fő, Rechberg 650 fő, Maris 300 fő, Geitzkofler 300 fő, győriek 200 fő, Sferghauer 200 fő, olaszok 800 fő, magyarok 160 fő, összesen 5210 ember. A nap folyamán a Magyar-bástyánál egy fiatal lövészt árkolás közben úgy fejbe találtak, hogy agyveleje orrán, száján át szétfröccsent; ott mindjárt eltemettük. Napközben tovább dolgoztunk a Retiradánál — a Magyar-bástyánál — és visszahelyeztük az ágyúkat eredeti helyükre.

(Hardegg F. naplója.)

Szept. 20-án: „Az ellenség a Magyar-bástyánál kezdett aknát ásni."

*

Erről a napról csupán ez a rövid mondat található a várparancsnok feljegyzéseiben, pedig a Közép-bástyánál komoly aknarobbantás történt a védők részéről, éjszaka pedig újabb levelet küldött Hardegg a fővezérlethez segítség kérése céljából. Ebben vázolta, hogy a legnagyobb szükségben van s ha rövid időn belül nem érkezik valamilyen felmentő sereg, kénytelen lesz meghajolni a Gondviselés akarata előtt.[32] A napló ezután csak szept. 22-ével folytatja az események leírását.

*

(Leo M. naplója.)

Szept. 20-án az ellenség az éjszaka kívülről elrekesztette a Középbástyánál lévő Minát és hét, vagy nyolc török a bástya fokára is felkapaszkodott, míg a kőművesek pihenőt tartottak; mihelyt azonban embereink észrevették őket, futásnak eredtek. Ugyanekkor a törököknek kb. 6000 embere készen állott a rohamra, de amint megtudták, hogy felkészülve várjuk őket, három órás várakozás után visszavonultak táborukba. A Magyar-bástyánál eközben két emberünket agyonlőtték. Dél felé újból felmászott kb. 100 ember a Közép-bástya fokára és a bástya magasságának feléig földet hánytak az árokba. Mi ezzel szemben egy mázsa lőport helyeztünk el a tárnába, az ellenség alá; de amikor elsőre nem akart felrobbanni, igen nagy gondban voltunk; már-már arra gondoltunk, hogy még az ég sem akar segítségünkre jönni; a tárna tele volt füsttel és gőzzel, embereink mégis bemerészkedtek és még egy

[32] Leo M. i. m. Szept. 20.

mázsát tettek a törökök alá; erre azután már sikerült a robbantás, mely sok harcosukat betemette és elpusztította. Ezt megelőzően azonban, amikor az ellenség az árokásással volt elfoglalva s mi állandó lövöldözgetéssel ebben akadályoztuk, két emberünket halálra sebezték ezen a bástyán. Napközben különben a Közép-bástya két összekötő falánál két kisebb vágást kellett készítenünk.

Éjszaka a várparancsnok egy jól úszó embert átmenesztett a főherceg táborába, hogy részünkre segítséget kérjen; levelében közölte, hogy a legnagyobb veszedelemben vagyunk s ha sürgősen nem érkezik segítség, bele kell törődnünk a Mindenható rendelkezésébe. Az ellenség ugyanis már egyre közelebb jön, sáncaival körülfog bennünket, már közvetlen szomszédságunkban robbantgat s emellett embereink nagy része beteg és kimerült a sok munkától; táplálékunk semmi egyéb, mint a mindennapi kenyerünk, naponta 15—20 katonánkat temetjük el. Az éj folyamán egy török is átkiabált német nyelven a Közép-bástya felé: „ti becsületes német emberek, őrködjetek ébren és jól, igen nagy szükségtek lesz rá, mert nem lesz könyörület még a feleségetek és gyermekeitek számára sem, legyetek tehát éberek!" — S amikor nem kapott választ, újból kiabált: „hát becsületesek vagytok? adjatok feleletet!" —, de senki se szólt neki vissza.

Szept. 21-én a Közép-bástyánál újabb aknát raktunk az ellenség felé, de az elsőben is dolgoztunk, hogy ismét robbantó anyagot helyezhessünk a támadók alá. Egy részük ugyanis újból kezdte a földet a várárokba dobálni. A Magyar-bástyán e napon két emberünket agyonlőtték, úgyszintén kettőt a Közép-bástyánál is. Amint én az aknához akartam menni, egy nagy ágyúgolyó a Retirada-ba csapódott s egy kődarab a combomat szinte csontig felsértette, úgyhogy a földre estem; egyik harcosunk hasonló módon sérült meg, de annak a repeszdarab az orrát szakította le. Később egy olasz kapitányt és még sok más emberünket is sebesülés érte ezen a bástyán, Fink kapitány pedig comblövést szenvedett. Az éjszaka egy török is felkapaszkodott a Közép-bástyára és a várparancsnok hajdúját egy hajócsáklya segítségével elkapta, úgyhogy a viaskodásban majdnem lerántotta. A német vásárbírót is megölte egy ágyúgolyó.

(Hardegg F. naplója.)

Szept. 22-én: „Újból értesítettem a császári fenséget a helyzetről és közöltem vele, hogy legalább 3—4000 emberre lenne szükségem; ezek nélkül nem tudom majd tartani az erődöt, míg segítségükkel ki lehetne várni a felmentő sereg beérkezését; de egyik levelemre sem érkezett válasz! — Ezen a napon az ellenség ostromba kezdett a Közép-bástyánál, amely reggeltől délután 4-ig tartott. Mivel kész akna állt a rendelkezésemre s láttam, hogy embereink fáradtak, a bástyákon pedig egyre több török zászló tűnik fel, a főtisztek tanácsára olyan aknát robbantottam, mely majdnem valamennyi törököt a levegőbe röpítette zászlóival együtt; csak néhányan tudtak, a sarkokban megbújva, megmenekülni, ezek később vissza is mentek helyükre és az éjszakát is ott töltötték."[33]

[33] Coll. Hev. 92. l. (Leo M. szerint az ellenség 300 embert vesztett ennél az ostromnál.)

(Leo M. naplója.)

Szept. 22-én reggel észrevettük, hogy az ellenség a Magyar-bástyánál — a szentmártoni hegy felé eső részén — aknáknak való rést kezdett törni. Ekkor a várparancsnok a szobámba jött (ágyamhoz), hogy megbeszélje velem a legszükségesebb teendőket. Úgy döntöttünk, hogy a rés fölött sürgősen kiépítünk egy ellenaknát. A törökök közben éjjel — meg reggel is — erősen lőtték a Ratzenberg felől a Magyar-bástyát. Dél felé a Szentdombi-bástya körül gyülekeztek nagyobb erőkkel, sáncolás céljából és nagyszámú lovasság is felvonult ebben a térségben. Később megszállták az összes futóárkokat, míg egy részük a bástyára kapaszkodott fel; embereink azonban bátran lövöldöztek mindkét bástyáról az ellenség sűrűjébe, valamint a sáncokba, úgyhogy az egész kötelék kénytelen volt szétbomlani. Katonáink feleségei és más asszonyok is köveket hordtak fel a bástyákra. Védőink igen hősiesen és elszántan tartották magukat, pedig a török parancsnokok kivont karddal hajtották a tömeget az ostromra. De hiába volt minden erőlködésük, mert a szárnyakon a támadók megfutamodtak. Egy előkelő törököt bársony kabátjában lőttek agyon a futóárok szélén. Amint később kitudódott, az ellenség ebben az ütközetben kb. 300 emberét vesztette el; részünkről legfeljebb négyen esetek el s talán huszan sebesültek meg. Estére a törökök csoportosan özönlöttek vissza táborukba, még a Duna túlsó partján lévők is.

(Hardegg F. naplója.)

Szept. 23-án: „Az ellenség folytatta a rohamokat reggeltől estig, de ellenállásunk folytán, valamint a sánckosarak és mellvédek miatt hátrálnia kellett; a következő éjszakán, kb. két órakor, a Magyar-bástyánál akna robbant, a Közép-bástyánál viszont mi robbantottunk aknát."

(Leo M. naplója.)

Szept. 23-án az ellenség reggel óta hajókat vonultatott fel és észre lehetett venni, hogy ostromra készül. Ezt megelőzően már hajnalban átküldött két parasztot levelekkel Újvárosba, a kastéllyal szemben lévő területre; amikor ezek kiabálni kezdtek, hogy elégetik a rájuk bízott leveleket, mindenfelől tűz alá vettük őket, nehogy el tudjanak menekülni. Végül a Közép-bástyára feldobtak egy német nyelvű levelet, melynek az volt a tartalma, hogy amennyiben 24 óra alatt megadjuk magunkat, minden holminkkal együtt szabadon elvonulhatunk. Estére újból figyelmeztettek bennünket, hogy 22 órán belül tegyünk eleget a felhívásnak, de részünkről semmiféle választ nem kaptak. Napközben egy Hirschbach nevű őrparancsnokot, egy főhadnagyot és a sváb körlet parancsnokát fejbe lőtték. Ugyancsak elesett egy zászlós a Zinn-féle regimentből; Schilling kapitány szájlövést szenvedett, majd később egy Castelan nevű pallért és további tíz emberünket ölték meg. Ezután az ellenség erős rohamot intézett a Közép-bástya ellen, amely jó három óra hosszat tartott. De mi is ellentámadást indítottunk és sikerült elűznünk a törököket, akik ily módon ismét visszatértek táborukba. Ugyanezen a napon az ellenség a bécsi kapunál letörte a kerítést, mely azért készült, hogy a Rába vízének szintje a várárokban felemelkedjék. A bécsi kapunál lévő hidat is felégették a törökök. Szerencsére a Duna vize az éjszaka

folyamán kiöntött és így a várárokban is két lábbal emelkedett a vízállás. Nagyon jókor jött ez számunkra, mert az ellenség felé komoly akadályt jelentett.

(Hardegg F. naplója.)

Szept. 24-én: „A törökök mindkét bástyát egész napon át ostromolták, három előkelő olasz a Közép-bástya megrohanásánál elesett."

(Leo. M. naplója.)

Szept. 24-én délután az ellenség a Magyar-bástyát azon a helyen, ahol már korábban aláásta, nyolc ölnyi szélességben szétrobbantotta s utána egész napon át erős tűz alatt tartotta; ezenkívül reggel óta hat ízben kísérelt meg rohamot a Közép- és Magyar-bástyánál; nyolc zászlóval kapaszkodtak a bástyákra és egészen a sáncokig értek; egy őrvezető aranyozott gombot szakított le valamelyik lobogóról, egy másik harcosunk egész zászlót tépett le rúdjáról. Mindez reggeltől kezdve délelőtt 11 óráig zajlott le. Embereink hősies bátorsággal tartották magukat, a Magyar-bástyánál 30, a Közép-bástyánál 20 harcosunk esett el. Az ellenség azonban száznál is több emberét vesztette el. A nap későbbi szakaszában a Közép-bástyánál lévő aknákban 3 mázsa lőport robbantottunk fel, minek következtében a támadók zászlóikkal együtt a levegőbe repültek. Közben az ellenség lovassága is gyülekezett a Duna túlsó partján, kb. 2000 fő erejéig, trombita és dobszó kíséretében. Ekkor az egyik ágyúból négy lövést adtunk le a tömegre, melynek sorai annyira megbomlottak, hogy a táborába való visszavonulásra kényszerült. Délután két óra tájban a törökök újból rohamozni kezdtek a Magyar-bástyánál, ami újabb három órán át tartott és részünkről a legnagyobb erőfeszítéseket követelte. Ez alkalommal sok harcosunk megsebesült — csak a morvaországi katonák közt volt 50 sebesültünk —, s ezen a napon csupán ennél a bástyánál kb. 54 emberünk maradt holtan; köztük volt számos paraszt, sőt egy Tóth János nevű magyar vajda is. Az éjszaka folyamán ismét erősen kellett dolgoznunk a Retirada körül.

(Hardegg F. naplója.)

Szept. 25-én: „A tüzérek hanyagsága következtében az ellenség a Közép-bástyát rohamozta és be akart hatolni az erődbe; mikor azonban látta, hogy a várőrség férfiasan ellenáll, felhagyott e szándékával. Ebben az ütközetben Linn ezredes és von Arch tábornok halálos sebet kapott. A törökök háromszor is kénytelenek voltak hátrálni a Közép-bástyánál, pedig már olyan közel voltak, hogy a puskacsövet is kitépték embereink kezéből. Egy csövet magam is megtüzesítettem, az utána nyúló török annyira megégette vele a kezét, hogy káromkodva dobta vissza. Ezen a napon tudattam a császári fenséggel, hogyha segítséget nem kapok, nem bírom tovább tartani a várat; választ azonban erre sem kaptam, még vigasztaló sorokat sem; ezután a harcolókat annyira elkeserítette, hogy a vár további sorsa kétségessé vált."[34]

*

[34] Coll. Hev. 93—94. l.

Hardegg Ferdinánd feljegyzéseiből nem tűnik ki, hogy ezekben a napokban kapta a győri vár első megadási felhívását a töröktől, melyről Leo Mihály szept. 23-án megemlékezik. De naplójának sorai arról sem szólnak részletesebben, hogy a vár őrsége a legutóbbi napok rohamai során eléggé súlyos veszteségeket szenvedett, halottakban és sebesültekben egyaránt, az ellenség viszont egyre fokozta tevékenységét és hogy a vár építése, illetve korszerűsítése alkalmával elkövetett hibák — főleg a külső védőművek, ágyúállások kiépítésének elmulasztása — következtében egyes holttérnek számító helyekről szinte nem lehetett előzni a támadókat.[35]

*

(Leo M. naplója.)

Szept. 25-én az ellenség ismételten súlyos rohamot intézett ellenünk a Magyar-bástyánál, röviddel 12 óra után, mely szinte két óra hosszat tartott; s mivel ezúttal úgyszólván az egész tábor felsorakozott a bástya előtti sáncokban és futóárkokban, igen komoly méreteket öltött az ostrom. Egymást követően három ízben ezer-ezer emberét indította támadásra a török abban a reményben, hogy talán sikerülni fog a védők ellenállását megtörni. Rechberg és katonái azonban e napon hősiesen harcoltak s így az ellenségnek vissza kellett húzódnia. Közben a támadókat a Császár-bástya felől is lőtték öt nagy ágyúból és igen sok kárt tettek bennük; számosan megsebesültek, vagy elestek. Részünkről 16 ember halt meg, de annál magasabb volt a sebesülések száma. Ezalatt a Közép-bástyánál is egyre erősebb roham indult, de katonáink végül itt is meghátrálásra kényszerítették a törököket. Ennél az összecsapásnál hat emberünk esett el és kb. húszan sebesültek meg. A nap későbbi szakaszában az ellenség újból folytatta ásási munkálatait a Középbástyánál is. Zászlósaik a sáncok mögött tartózkodva egész napon át rohamoztatták az embereket s a vár építőjének hibájából alig lehetett őket a várfalak alól elhajtani.[36] Estére azért újból megerősítettük mindkét bástya felépítményét.

(Hardegg F. naplója.)

Szept. 26-án: „Az ellenség olyan erővel ostromolt bennünket, mint eddig még soha; minthogy egy aknánk ismét készen volt, a főtisztek tanácsára harmadszor is felrobbantottam az aknát, miáltal a rohamozó törökök újból a vízbe hullottak. Utána azonban még nagyobb erővel folytatták a támadást és ekkor már hátrálnunk kellett; az ágyúkat a védőbástya ellen fordították és sok kárt okoztak benne. Szerencsére közelgett az éjszaka s így a védelmet nagy nehézségek árán biztosítani tudtuk."

(Leo M. naplója.)

Szept. 26-án hajnalban az ellenség teljes csendben volt, de fél nyolc felé mindkét bástyánál erős rohamra indult, ami kb. 10 óráig tartott.

[35] Leo M. i. m. Szept. 23. és 25.

[36] A napló írója itt a külső védőművek (előretolt bástyák, ágyúállások) hiányára céloz.

Ezuttal sem ért el több eredményt, pedig kivont kardokkal kergették egymást rohamra a törökök; ha egyik helyen előbbre tudtak nyomulni, a másikon ismét visszahúzódtak és heves tüzelésünk következtében nagy veszteségeket szenvedtek. Részünkről a Közép-bástyánál hatan, a Magyar-bástyán nyolcan estek el. Ezúttal az ellenség olyan szaporán lőtte nyílhegyeivel a bástyákat, hogy a Retirada is úgy nézett ki, mintha szándékosan teletűzdelték volna; sok emberünket sebesítették meg ilyen módon. Este felé, öt óra tájban, újabb erős roham kezdődött a Magyar-bástyánál s ekkor mindannyiunk szerencsétlenségére, a nép között robbant fel egy mázsa lőpor. A robbanás folytán igen sok hadianyag, szerszám és egyéb kellék elégett, még a Retirada is kigyulladt, mert egy zárt edényben lévő töltetünk ott tüzet fogott; embereink számára mindez igen nagy akadályt jelentett, nem is szólva a nagy kárról, mely ennek folytán ért bennünket. Később az ellenség nagy erővel egészen a bástyákig nyomult, sőt fel is kapaszkodott rájuk, harcosaink azonban elszántan küzdöttek, azonkívül forró és hideg vizet öntöttek a támadókra s kövekkel dobálták őket, úgyhogy egy óra elmúltával vissza kellett húzódniok. A mi részünkről 10 lovas esett el és nagyon sokan megsebesültek, különösen a robbanás során számosan égési sebeket szenvedtek. Egyidejűleg a Közép-bástyánál is ostromolni kezdett az ellenség, de csakhamar onnan is elűzték; hogy ott mennyi volt vesztesége, azt nem tudom; célzott lövéseket mindenesetre ő sem tudott leadni, annyira hatásos volt a tüzelés, meg a kőzápor; igaz ugyan, hogy nagyon jó pajzsokkal voltak ellátva. — E napon egy Arch nevű gróf és egy ezredes is súlyos lövést kapott.

(Hardegg F. naplója.)

Szept. 27-én: „Greis ezredes és Bleichrodt tábornok, akiket a Közép-bástya védelmére rendeltem ki, jelentették, hogy a gondjaikra bízott bástyát már nem bírják sokáig tartani; az ellenség tüzelésétől éjjel-nappal sokat szenvednek, a harcosoknál mutatkozó veszteségek nagyok. — Ekkor a főtisztek tanácsát kértem, hogy mit tegyünk; azt mondták, hogy hiábavaló minden erőlködés, az erődöt nem tudjuk huzamosabb ideig tartani, mert kevesen vagyunk az ellenséggel szemben és a további sáncépítéshez, erődítéshez sem embereink, sem szerszámaink nincsenek; csekély számú harcosunk a két bástyán 10 egész napon keresztül teljes felszereléssel őrködött s öt nap alatt 36 ostromot élt át; emellett nem volt más élelmük, mint egy-egy cipó kenyér és néha egy pohár bor; ezáltal annyira legyengültek, hogy az elalvásnak sem tudtak ellenállni; mi főtisztek vettük át az őrséget, mert még azt sem bírták ellátni. A két bástyán németek, olaszok, magyarok voltak, kb. 1000—1000 fő, de sokan közülük elestek, megbetegedtek, vagy a házakban rejtőztek; ez utóbbiakat azután már sem dobpergéssel, sem jó szóval nem lehetett rejtekhelyükről előhozni, mint ahogyan az már szokásos az ilyen paraszti népségnél; így az ostromnál maradt kevés harcos — 300 olasz és 100 egyéb — öt bástyát és három kaput védelmezett. A cortinán és lent a városban már nem találtam harcképes embert, kit a hiányzó védők helyére állíthattam volna.

Ha én aknával több ízben nem megyek a segítségükre, még eddig sem tudták volna magukat tartani, mert védőpajzsaikat a legtöbben eldobálták s végül kövekkel védekeztek, amíg csak lehetséges volt.[37]

(Leo M. naplója.)

Szept. 27-én, — jóllehet embereink egész éjjel folytatták az erődítési munkát — parancsnokaink haditanácsot tartottak és úgy döntöttek, hogy reggeltől kezdve egy lövést se adjunk le az ellenség felé; amint nappalodni kezdett, a törökök nagy tömegben jelentek meg a várárok körül; egyesek karddal, mások anélkül, soknak még fegyvere sem volt; ott ültek az árok szélén, vagy sétálgattak; ezután egy öreg janicsár agát — kinek zöldszínű ruhája volt — túszként egy másik törökkel együtt bebocsátották a Vízi-kapunál; ott reggeliztek a kapu alatt; Perlin és a várparancsnok istállómestere viszont Szinán basához ment tárgyalni; délután az előbbiek helyébe másik két törököt engedtek be a kapun; az odavissza való küldözgetések lebonyolításánál egy megbízható janicsár aga működött közre — név szerint Ramada —, egy német és egy török harcos segítségével; más janicsárok a Vízi-kapuhoz voltak kirendelve, ugyancsak egy aga parancsnoksága alatt, nehogy valamelyik török besurranjon közben a várba. — Az egyezséget megkötötték, eszerint két előkelő bég (az egyik a fehérvári) három agával együtt túszként nálunk marad s ezek velünk mennek egészen Magyar-Óvárig, majd ott időznek, míg népünk és saját túszaink biztonságba nem kerülnek; ezenkívül mi teljes fegyverzetünkkel, zászlóinkkal és egyéb holminkkal szabadon elvonulhatunk, de Perlin, egy Reuter nevű tábori jegyző[38] és egy német kapitány az ellenségnél marad túszként, amíg mindez lebonyolódik. — Közben a törökök nagy tömegben járkáltak fel és alá a várárok körül; a vezérek csendben figyelmeztették a legénységet, nehogy véletlenül lövöldözésbe kezdjen; azároknál sem volt szabad túlmenniök a megjelölt vonalon; úgyszintén láttam, hogy halottjaink még ott feküdtek az árkokban, de senki sem nyúlhatott török részről a holttestekhez; úgy látszik szigorúan ellenőrizték embereik magatartását.

Így én szabadon körüljárhattam a bástyákat, hogy megnézzem azokat a helyeket, ahol az ellenség robbantásokkal és aknákkal tevékenykedett; a Magyar-bástyánál valóban 16 ölnyi széles betörést találtam, melynek az volt a rendeltetése, hogy szükség esetén ezen keresztül akár lovassággal is be lehessen nyomulni. Az egyik feljárat, mely a várfok felé vezetett, csigalépcső módjára volt kiképezve; itt nem lehetett az ellenséget lövésekkel megzavarni, fedetten tudott felszaladni s amikor 3—400 embere már összegyűlt a bástya tetején, a sáncokban és futóárkokban lévők leadták jól irányzott lövéseiket a várfalakra s így megkezdődhetett a roham. A janicsárok kiváló pajzsokkal voltak felszerelve, fedetten rohanhattak embereinkre s amikor egy részleg már fent volt, a következő friss erővel siethetett utána; ezért estek el legyengült har-

[37] Coll. Hev. 95. l. (A napló utolsó sorai még a szept. 26-án lefolyt rohamra célozhatnak, mert másnap már tűzszünet volt Leo M. szerint.)

[38] Titkár (Feldschreiber), tulajdonképpen írnok, aki feljegyezte a napi eseményeket.

cosaink oly nagy számban és szenvedtek annyi sebesülést. — A fehérvári kapu előrésze annyira meg volt rongálva a belövésektől, akkora nyílás tátongott rajta, hogy egy ember könnyen átbújhatott a résen. A Középbástyánál szintén igen előnyös megközelítési lehetőség volt kiképezve; 16 ölnyi széles feljáróján még a lovasság is kényelmesen felmehetett, vagy pedig az ellenségnek néhány száz embere ott nyugodtan meghúzódhatott.

*

A további fejleményekről Hardegg Ferdinánd már nem emlékszik meg feljegyzéseiben, de az események drámai alakulása következtében erre már nem is volt lehetőség. Az utolsó haditanács, mely a vár feladása mellett foglalt állást, nagyon súlyos kérdésben döntött, de kényszer-helyzetében nem látott más kiutat. A főtisztek a várparancsnokkal az élen, elhatározásukkal egyidejűleg tiltakozást juttattak el a főherceghez, melyben az alábbiakat adták tudomására:

„Miután mi alulírottak úgy találtuk, hogy gyengeségünknél és az ellenség túlerejénél fogva Győr várát tovább tartani nem tudjuk, elhatároztuk, hogy egyezkedés céljából tárgyalást kezdünk az ellenséggel. A mai napig számtalan támadást vertünk vissza, de emberek, katonák és jó tisztek hiányában tovább nem bírnánk azt, amit eddig megtettünk. Ahhoz pedig, hogy beássuk magunkat, sem hadieszközeink, sem időnk nincsen. Egy ilyen hatalmas ellenséggel szemben, mely bástyáinkon már két helyen befészkelte magát, semmiképpen sem tudunk ellenállni, visszaveréséhez pedig csekély a saját erőnk. Tekintettel arra, hogy Fenségedhez már több ízben küldtünk hírnököket, de segítséget egyetlen egyszer sem kaptunk, így kellett döntenünk, minek hiteléül e sorainkat sajátkezűleg aláírtuk és pecsétünkkel elláttuk. Győr, 1594. szept. 27." — Aláírások: Hardegg Ferdinánd gr., Zinn, Siegesdorf, Ormondi, Rossi, Greis, Bleichrodt, Izdenczy, Szőgyi.[39]

*

A végnapok eseményeit Leo Mihály naplója az alábbiakban foglalja össze: *Szept. 28-án* reggel az ellenség megengedte, hogy mindkét hidat — az egyiket Újvárosnál, a másikat egy fél mérföldnyivel tovább — a Rábcán át elkészíthessük; az elvonulást ugyanis kocsikkal együtt akartuk lebonyolítani; a többi holmi, valamint a betegek, sebesültek, asszonyok és gyerekek elszállítását hajókkal akartuk végrehajtani; két hajónk már teljesen meg is volt rakva; később az újvárosi híd elkészítésénél, a pallók lerakásánál a törökök is segédkeztek. — Az éjszaka folyamán a nyílásokat, bejárásokat ismét kijavítottuk, hogy az ellenség ne tudjon majd a várból olyan könnyen kijutni s menetelés közben bennünket esetleg beérni, mielőtt biztonságba kerülünk. Még azon a napon a gróf megparancsolta nekem, nézzem meg, hogyan állunk a Rábca-híddal; ekkor az agák vezéréhez fordultam segítségért, aki nemsokára egy csajkát bocsátott rendelkezésemre egy kapitánnyal és egy agával, valamint 30 naszá-

[39] Coll. Hev. 121. l.

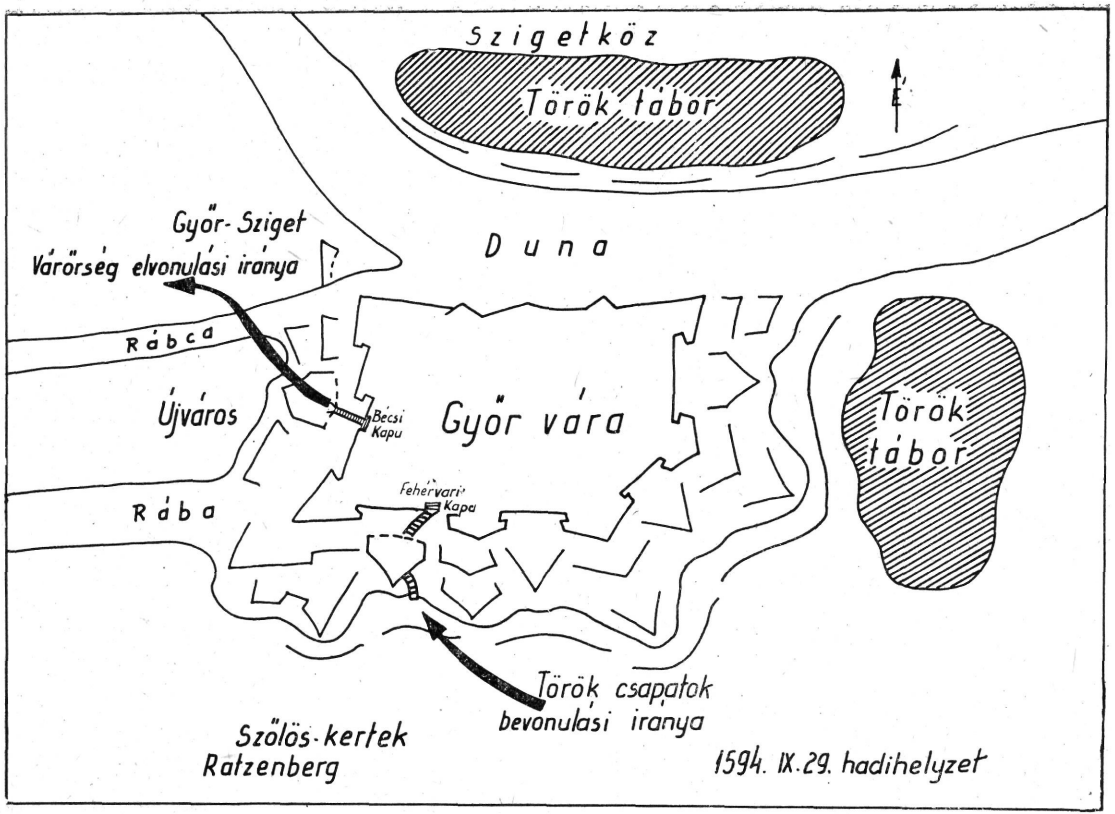
Szigetköz
Török tábor
Győr-Sziget
Várőrség elvonulási iránya
Duna
Rábca
Újváros
Bécsi Kapu
Győr vára
Török tábor
Fehérvári Kapu
Rába
Török csapatok bevonulási iránya
Szőlös-kertek
Ratzenberg
1594. IX. 29. hadihelyzet

dossal, továbbá egy kisebb hajót 16 török katonával; ez utóbbihoz kirendeltettem nyolc ácsot két nagy pallóval és 16 fegyveres lövészt a saját embereink közül; így hamarosan el is készítettük a hidat; este felé Schilling kapitány és mások a török túszokkal együtt Óvárra mentek; a törökök azonban az erdőbe érve, elszakadtak kísérőiktől és ellovagoltak.

Közben a janicsárok agája a vizen — a Rába folyó közelében — megérkezett, sok előkelő janicsár és aga kíséretében; ekkor a gróf is lement a kastély-bástya mellett lévő új hídra; amint a janicsár aga ezt észrevette, húsz lépéssel tovább jött a hídon; magas, sápadt arcú, de komoly tekintetű férfi volt, fekete szakállal és hosszú orral; sapkája fekete cobolyprémből készült; a jobb kis ujján mogyoró nagyságú, gyémánttal ékesített gyűrű volt, értéke jó néhány ezer forint lehetett; s mint egy másik előkelő töröktől értesültem, csak saját parancsnoki törzse számára napi ezer dukát aranyat kap a szultántól zsoldképpen és 24 000-nél több janicsár felett rendelkezik.

Első szavaival hadnépének ama kívánságát fejezte ki, hogy bár mielőbb megtalálná mindkét császár a megegyezéshez vezető utat; erre a gróf válaszolt s azt mondta: „úgy van rendjén, ha a bizalom és hit kölcsönös; mivel azonban a mi szerencsétlenségünk önöknek szerencsét hozott, a történtek után, hogy hercegünk elhagyott bennünket, táborából egész seregével elmenekült és semmiféle felmentő csapatot sem küldött segítségünkre, a Mindenhatónak kell eldöntenie elhatározásunk jogosságát! — a hatalmas Szinán basának pedig a kulcsok és a vár átadásával kívánok választ adni." — A továbbiakban kérte a gróf, hogy saját személyének a kellő védelmet adják meg és higyjenek döntésük őszinteségében; erre az aga mélyen meghajolt és megígérte, hogy szavukat becsülettel megtartják; az itt látottak alapján meg kellett állapítanom, hogy az előkelő törökök részéről nagyfokú szerénység tapasztalható; az említett kapitány Budáról jött ide; ez közölte velem, hogy jó néhány ezer emberük készen áll az indulásra Komárom ellen; ezt a várat is fel akarják szólítani a megadásra, különben erőszakkal fogják bevenni a tavaszszal, Eger, Fülek és a Felvidék többi várával együtt; ahogy ki lehetett érteni további szavaiból, a basa Fehérvárról rendel ide egy béget, ő uralja majd ezt a vidéket egészen Fischamend-ig. — Mindezt még a győri várban írtam meg, ahogyan láttam, vagy az ellenségtől hallottam, de még egyéb dolgokról is említést akarok tenni, így arról is, hogy miképpen folyt le az elvonulás.

Szept. 29-én kora reggel a gróf parancsot adott nekem, hogy menjek a Rábcához és nézzem meg, vajon a híd épségben van-e még, nem szakította-e széjjel az ellenség; szerencsére nem volt semmi baj; ezután török őrséget kértem oda, hogy az is segítségünkre legyen; közben a málhát is összekészítettem és meghagytam a népnek, hogy a városból vonuljon ki; ezért ismét a janicsár agához siettem; a Kastély-bástya előtt, a Rábcánál össze is találkoztam vele; előkelő kísérettel volt körülvéve de én melléje lovagoltam és embereket kértem, hogy szükség esetén védelmet nyújtsanak; rögtön a basához küldött egy embert azok közül, akik az Újváros előtti sáncnál, a bécsi kapu közelében üldögéltek; nemsokára egy öreg lovas vezért adtak mellém, aki mindenhova ellovagolt velem és

a bégeket, agákat, parancsnokokat, — akik az Újváros előtti erdős táborban lóháton várakoztak — sorjában kioktatta; meg is volt a hatása, mert minden esetben közbeléptek, ha észrevették, hogy a török harcosok embereinket meg akarják károsítani; sőt, akik már korábban elvittek valamit, még azoknak is vissza kellett adniok az ellopott holmikat. — Pontosan nem lehetett megállapítani, de az előző napon kb. ezer asszonyt, gyereket és sebesültet kísértünk le a hét hajóba, most pedig a várból málhával ismét ezernél többen mentek ki; az ellenség saját maga felhívta ezek figyelmét, hogy ne várakozzanak, mielőbb siessenek el innen, mert ha a tatárok — kik jelenleg ugyan Pápa felé portyáznak — visszajönnek, nehéz feladat lesz a rend fenntartása, félő, hogy azok mindent el fognak tulajdonítani. Embereink azonban olyan fáradtak és gyengék voltak, hogy alig tettek száz lépést, már le kellett pihenniök. — Miután a nép elvonulását megkezdte, ismét a várhoz lovagoltam; ekkor láttam a grófot kilovagolni, de hogy közben miképpen adta át a várat és kulcsait, azt nem tudom; a harcosok dél felé, 11 órakor vonultak ki lobogókkal és teljes fegyverzetükkel: először Rechberg 2 gyalogzászlóval, — zsoldosai és kocsijai menetelési rendben vonultak a gróf után, akivel különben más lovasok is együtt lovagoltak az élen —; utána Greis ment 30 emberrel és 6 gyalogzászlóval, majd a Geitzkofler-féle 3 gyalogzászló következett, a 2 győri és a 6 olasz gyalogzászlóval; végül Zinn menetelt 3 gyalogzászlóval; mindezek létszáma nem lehetett több 500 embernél. — Ekkor azonban már gyülekezett a törökök harcos népe, különösen azok, akik a mezőkön legeltették lovaikat; ezek nekimentek az utóhadnak, elsősorban a győrieknek és olaszoknak s majd minden fegyverüket elvették; később egy erdélyi és felvidéki származású kapitányt is megtámadtak; a nagy lövöldözésben egy Puschmann nevű kapitány ellenállást is tanúsított, de leütötték; a történteket természetesen el lehetett volna kerülni, ha vezetőink fukarsága nem lett volna olyan nagy mérvű; mert ha a bégek és janicsár vezérek ajándékokat kaptak volna, embereink kíséretük folytán biztonságba kerültek volna a víz túlsó partjára. — Amint népünk kivonult a várból, a janicsár aga Újvároson keresztül, embereinek sűrű sorfala között — kb. ezren lehettek — visszaindult a vár felé; a Rábán túl, a várároknál, a sáncoknál, valamint a Duna túlsó partján is janicsárok voltak; az egész környék tele volt ellenséggel; Újváros előtt bégek és más előkelő törökök várakoztak lovaikon. — Itt meg kell emlékeznem arról, hogy az elvonulás alatt a janicsárok olyan fegyelmezetten viselkedtek, hogy szinte csodálatos volt; jóllehet embereink közül sokan tépetten, rongyosan, rendetlenül mentek el előttük, ők nem csúfolódtak, nem gúnyolódtak; a mi részünkről ilyen önuralom és engedelmesség nem lett volna elképzelhető!

Szept. 30-án hajnalban az ellenség Óvár felé portyázott s amint a víz mellett haladva észrevett egy hajót, melyben asszonyok, gyerekek és sebesültek voltak, — bár nem volt rá oka — lovaival odaüsztatott és nyilakkal lövöldözte népünket; csak amikor egy sebesült pattantyús feléjük lőtt puskájával, akkor menekültek el; utólag azonban hallottam, hogy foglyokat is ejtettek és sok embert leütöttek. — Az ég kegyes volt hozzám, hogy megmentett. — Óvárról érkezett huszárok is elestek ez alka-

lommal, de nyolc törököt megkötöztek, a foglyul ejtett asszonyok és gyermekek közül pedig egyeseket kiszabadítottak; az itt megsebesült olasz és német katonákat, valamint a gyermekeket azután bevitték lovaikon Óvárra; egy törököt és néhánynak levágott fejét is magukkal hurcolták. — Később az ellenség szabadon mutatkozott a kapuk előtt, igaz, hogy nem is volt ott senki, aki ártlamára lehetett volna.

Harcosaink ezután Brucktól egészen Bécsig ütötték fel táborukat, holott ilyen távolságra már senki sem üldözte őket. — Szörnyű volt, ami a hátsóbb hajókon lévő betegekkel, sebesültekkel, asszonyokkal és gyermekekkel történt, amikor azok felfelé igyekeztek a Dunán, nem is szólva a sok málháról és pénzről, mely mind odaveszett; az ellenség ugyanis kisebb hajókon utánuk sietett, megtámadta a hajókat és minden lehetőt elrabolt; magyar katonák, akik egy kisebb hajóval voltak ott a közelben, ellenálltak ugyan, de az ellenség szinte valamennyit leütötte; amikor ezt a többi hajón lévők meglátták, igen nagy ijedelem támadt, úgyhogy az asszonyok és gyermekek — de mások is — a hajókról a partmenti cserjésekbe, nádasokba menekültek; sok embernek természetesen a hajókon kellett maradnia; összesen hét hajó volt, kb. 1000 emberrel; a Győrbe leúszott hajókat az ellenség elfogta s amikor a szigetközi oldalon a nép partra szállt, fosztogatni, rabolni kezdte, az asszonyokat ingükre vetkőztették. — A várban különben hozzávetőleg 100 ember maradhatott, főleg sebesültek, betegek, nyomorultak.

Végül le kell írnom még mindazt, amit az ellenséggel kapcsolatosan láttam és hallottam; így többek közt említést kell tennem arról, hogy milyen szorgalom, engedelmesség és megfontoltság volt részükről tapasztalható; s mindez tisztán jó szándékból fakadt náluk; itt nem csak a beosztottak, hanem a vezetők is segítettek s ha valamit kiterveltek, azt olyan előrelátással tették, hogy bárki megkockáztathatta még a legveszélyesebb vállalkozásokat is; ezek révén pedig lehetőség nyílott a magasabb szolgálati beosztások elérésére, a zsold emelkedésére; ez volt a magyarázata annak, hogy náluk mindenki szívesen és örömest háborúskodott. — De beszélgettem előkelő törökökkel is a hajón, valamint lovaglás közben; ezek elmondták, milyen rosszul esik nekik is, hogy nálunk még a derék emberek is nyomorúságosan pusztulnak el; hiszen nem egy segítség és tanács nélkül maradt vissza a várban; valóban az ellenség embereink távozása után nemcsak pénzt és egyéb holmit talált a várfalak között, hanem betegeket is, sőt az utcákon heverő, el nem hantolt holttesteket is; szerintük az ilyen nem történhet meg náluk, mert még a szegényebbeknek is van készpénzük; én el is hiszem nekik, mivel a saját szememmel láttam, hogy valamennyinek jó ruházata volt; — a bort, mellyel kínáltam őket, üvegekben másoknak is továbbadták; a nyers hagymát igen szeretik, a kétszersült féléjük nincs jól elkészítve; rendszerint sajtot és fokhagymát visznek magukkal az emberek és evés után a folyók vizéből oltják szomjukat; erősek és egészségesek, ami ezek után könnyen el is képzelhető; havonkint mindenkor pontosan megkapják készpénzben zsoldjukat s amellett jó fegyverzettel és öltözékkel vannak ellátva.

Ahogy maguk közt beszélgettek, azt erősítgették, hogy Isten bünte-

tése van ezen az országon; arra is céloztak, hogy a magyarokat egészen ki kellene irtani erről a területről; mondogatták tovább, hogy embereink elmenekültek a táborból, holott senki sem űzte el őket, hiszen az elhagyott várba is csak a harmadik napon szállingóztak be egyenkint; mesélték azt is, hogy a város felé haladva páncélba öltözött, halott lovasokat találtak az árokba fulladva. Én magam is állítom, hogy élelemmel megrakott hajóink és egész hajóhidunk annak idején azért kerültek az ellenség birtokába, mert a markotányos sátrak és kunyhók rajtuk voltak; nyolc gálya ment le akkor a vizen, a kilencedik zátonyra futott; ez utóbbin nem volt ember, csak 14 ágyú (nagy méretű), bor, árpa és sok egyéb holmi; ami akkor az ellenség tulajdonába jutott, igen nagy segítségére volt a vár későbbi bevételénél. — Mi sokat dolgoztunk a hajóknál és az uszályokon, de a munka túlságosan megerőltető volt; éjjel-nappal a bástyákon kellett őrködnünk, hogy ellenállhassunk az ellenség támadásainak; de így is sikerült kb. 600 mázsa lisztet és 200 akó bort a várba behoznunk, ami tulajdonképpen az élelmezést irányító parancsnok hanyagsága folytán maradt kint; a lőport, ólmot, ágyúgolyókat és a többi lőszert a legnagyobb sietségben és veszély közepette, nagy erőfeszítések árán szállítottuk be a várba, de még így is sok ólmunk a Dunába süllyedt a Vízi-kapu előtt; a törökök mindezt láthatták a távolból, éppen ezért jöttek mindig közelebb és erősítették tovább sáncaikat; bár tagadhatalan, hogy eléggé sokáig tartott, míg annyira sikerült bennünket körülzárniok, hogy már a kapukat sem hagyhattuk el; a végén sajnos már tehetetlenül kellett néznünk, mint vonulnak az ellenség őrjáratai a Duna mentén fel egészen a Rábcáig.

De ha legalább a harmadik héten küldtek volna számunkra egy 3000 főből álló segédcsapatot, ez egy fél éjszaka alatt előrenyomulhatott volna Óvárról a Rábcáig; s ha csak két hajót hoztak volna magukkal, ezeket összekapcsolva, egy óra alatt átfuthattak volna hozzánk. sőt Újvárosba is; az ellenség ugyanis nem volt 300 főnél erősebb az elővárosban és egységei szét voltak szórva; könnyen menekülésre lehetett volna őket kényszeríteni s akkor megtarthattuk volna a várat! — De így az ellenség maga kérkedett vele, hogy naponkint kapja a híreket a bécsi és brucki táborból, miszerint semmiféle segítségnyújtás sincs részünkre készülőben; ezért támadtak olyan elszántan és nagy erővel reánk. De még hogyha a magyarok összeálltak volna, ők is ki tudtak volna állítani 3000 embert megsegítésünkre; ők ismerték legjobban a helyzetet s ezzel megmenthették volna hazájukat. —

Így azonban megszállták ezt az erős várat, amely több, mint 400 000 forintba került és 1566 óta nyert átépítést; veszendőbe ment mindenféle fajtájú nagy ágyúnk, — számuk 80-nál több volt — sok kisebb ágyúnk, 40-nél több mozsár, tüzérségi fegyverekhez való 250 mázsa lőpor, kén és sok egyéb hadianyag; így az a Nürnbergből kapott két csavart rúd is, melyekkel a vastagabb méretű ágyúcsöveket töltötték; mindezek a dolgok igen sok pénzbe kerültek. — Itt említem meg, hogy mennyire hiányával voltunk a sáncszerszámnak, az egész várban nem lehetett száznál több jó lapátot, vagy ásót találni, minden a táborban maradt; az élelmezési raktárban 1500 mázsa liszt és 600 akó bor veszett el, de még mennyi

holmi a házakban; nagyon jól járt az ellenség azzal a sok drága hajóval, csónakkal és pallóval is, melyek birtokába kerültek.

Hogy mindkét részről hozzávetőleg mennyi ember pusztult el ebben a háborúskodásban, annak summája bizonytalan; ami naponkinti feljegyzéseimből derül ki, az nem ad közelebbi támpontot, de azért nagyjából mégis meg akarnám becsülni a veszteséget; mialatt Novigradot[40] bevették, én a hatvani táborban voltam, utána Esztergom mellé, majd pedig a győri táborba kerültem;[41] ez utóbbinak létszámát 6000 emberre becsülöm, ezeknek több, mint fele életét vesztette; 500-an kb. kardéltől estek el — tehát a kisebbik rész —, a nagyobb rész nyomorúságos módon pusztult el; török részről — a saját bemondásuk szerint — a megszállás ideje alatt, vagyis a vár ostrománál és a csatározások során, 3000-nél többen lelték halálukat, de ebbe nincsenek beleszámítva a tatárok és azok, akik Pápa alatt estek el. — A várnak ilyen módon való elfoglalása olyan ijedelmet váltott ki az egész országban, hogy amikor a tatárok Pápa környékén portyáztak, az ottani vár védői félelmükben felgyújtották a kastély egész lőporát; a robbanás után, a legnagyobb füstben vonultak ki a várból, kb. 12 gyalogzászlóból álló fegyveres hadukkal; igaz, hogy eléggé gyengék is voltak, magyar alig volt ott több 300-nál; a várnak tulajdonképpen nem is volt rendes parancsnoka; egy Török István nevű földesúrhoz tartozott az egész határ, meg a város, de nem sokat törődött velük; egy öreg From nevű főkapitányt helyeztek oda, ennek lett volna kötelessége, hogy ezt a várat komolyan pártfogásába vegye; bátor kitartás mellett a védők még jó néhány napig tudták volna tartani magukat. — Hasonlóképpen egyéb várak és kastélyok is megadták magukat a Balaton vidékén, így Németvázsony, Csesznek, és más erődítmények; ágyúikat mind ott hagyták, mint ahogy Pápán is ott veszett két nagy ágyú — mely darabonkint 62 mázsás volt — és még kb. 20 kisebb-nagyobb méretű kerekes ágyú; a fegyvertárból sok puska, egyéb lőfegyver, három hordó liszt (mindegyik 45 akós volt) és még sok más holmi került az ellenség kezébe.

A Mindenható felkereste országunkat az emberek súlyos bűnei miatt, mivel a polgári nép és a harcosok közt már túlságosan felütötte fejét a haszonlesés és csalárdság. Én ezúttal is felajánlom testemet, lelkemet az Úrnak, hiszen a veszélyes várostrom idején — de előbb is, mikor ide-oda utazgattam Pápára — kegyesen megóvott. Hála legyen neki érte, tisztelet és jutalom!

Arról is értesültem, hogy Őfelsége ez évben a háborúskodásra több, mint 600 000 forintot áldozott.

Az előkelő vezetők nevei, kik a várostrom idején itt voltak, a következők: Hardegg Ferdinánd gr., mint parancsnok, Zinn Antal János, Greis Rudolf, Rossy Ferdinánd, Rechberger N., Bleichrodt Hieronimus, a Geitzkofler-féle harcosok vezére.

*

[40] Novigrad: Újvár, magyar nevén a volt Érsekújvár.

[41] Győri tábor alatt itt Leo M. a várat érti, mert annak létszáma volt kb. 6000 főre tehető.

Eddig szól a napló, utolsó sora: „Írta Leo Mihály személyesen, az 1594. esztendőben." Kusza és helyenkint nehezen olvasható sorai a várostrom túlfűtött légkörében fogantak meg. Összefüggésük gyakran gondolkodásra készteti az olvasót, de forrásértékük nem vitatható el. Leo sáncmester feljegyzései hű képét adják a győri vár végvonaglásának és még jobban megerősítik, az időközben előkerült többi dokumentum által is igazoltnak látszó azt a tételt, mely szerint a segítség kellő időben történő beérkezése esetén meg lehetett volna menteni Győr várát a szégyenletes kapitulálástól.

II.

A legfelsőbb hadvezetésnek Győr várával kapcsolatosan elkövetett egyik nagy hibáját világosan igazolták a Hardegg-féle várparancsnoki kinevezés következményei. De ezt a ballépését szinte egyidejűleg, majd a későbbi hadműveletek során egymást követően még továbbiakkal tetézte. Mindezek döntő tényezői voltak az események végzetes alakulásának és idő előtt siettették a katasztrófa szükségszerű bekövetkezését.

A Habsburg-stratégia másik nagy tévedése volt, hogy 1594-ben az udvar a hadvezéri képességekkel nem rendelkező, erélytelen, sőt gyenge Mátyás főherceget tette a magyarországi sereg fővezérévé, aki még az év elején Győrbe helyezte át főhadiszállását. Az itt megtartott tanácskozásokon dőlt el a további hadjáratok sorsa, melyek közül Nógrád visszavétele kapott elsőbbséget. A nehéz vállalkozással Pálffy Miklós újvári főkapitányt bízták meg, ki feladatát a legnagyobb viszontagságok ellenére is fényesen oldotta meg. E siker után Bécs bátorságot merítve, hadait Esztergom elfoglalására irányította. Az ostromlás a tavasz elején meg is indult, de csak lassan haladt előre, bár Pálffy személyes vitézségével és példaadásával mindent elkövetett a győzelem kivívása érdekében. A nemegyszer csüggedő vezéreket és katonákat ő buzdította további kitartásra és számos támadás sikere az ő bátorságának volt köszönhető. Amikor azonban Szinán basa óriás-seregének híre a táborba érkezett, Mátyás főherceg a visszavonulás mellett határozott. Hiába kardoskodott Pálffy és Nádasdy a megkezdett ostrom folytatásáért, a legfelsőbb parancs előtt meg kellett hajolniok. A várost Ungnad tanácsára felgyújtatta, majd hadával a Dunán átkelve, — az újabb fejlemények bevárása céljából — átmenetileg Párkány közelében állapodott meg.[42]

A hadvezetésnek e lépése ugyancsak végzetes hibaként könyvelhető el, mert egyrészt a török ezáltal szabad utat nyert a Duna jobb partján — tehát Győr irányában is —, másrészt a felső Dunántúl ily módon védelem nélkül maradt, sőt prédájává vált a szüntelenül portyázgató ellen-

[42] Horváth Mihály ezzel kapcsolatosan írta nagy művében: „Hiba volt azonban a főherceg részéről, hogy Pálffyra és Nádasdyra, kik jeles hadvezéri tehetségeiknek már annyi fényes bizonyítványait adták s a törökkel való harc modorát is a legjobban ismerték, keveset hallgatva leginkább Ungnad Dávidnak, a hadi tanács elnökének s gr. Hardeck Ferdinánd győri kapitánynak tárt fület." — Horváth M.: Magyarország történelme. Bpest, 1871. III. 327. l.

séges lovasságnak. Nehéz volna ma kielégítő magyarázatot találni a helyzetnek e teljesen téves megítélésére, de egyes momentumokat le lehet rögzíteni, melyek bizonyára közrejátszottak a döntés meghozatalánál. Nem vitás, hogy a sikertelen esztergomi ostrom három hétig tartott időszaka, — az elszenvedett veszteségeken és megpróbáltatásokon túlmenőleg — sorvasztóan hatott a csapatok küzdő szellemére, de még több gondot okozott a fővezérletnek a nagyon is meglazult belső fegyelem. Feltehető, hogy ilyen körülmények között pillanatnyilag az immár 70 000 főre szaporodott sereget sem tartotta alkalmasnak bonyolultabb katonai feladatok végrehajtására. Ugyancsak súlyosan eshetett a latba az a tény is, hogy Észak-Komárom volt az élelem- és hadianyag, valamint a dunai hajóhad legfontosabb gyűjtő helye s Mátyás főherceg a folyó bal partján vélte elérhetőbbnek ezt a számára fontos hadászati pontot. Az említett meggondolások részben helytállóak voltak, de amikor nyilvánvalóvá vált, hogy Szinán hada Tata várát igyekszik bevenni, a magyar—német erőknek feltétlenül meg kellett volna támadniok — még átkelés árán is — az ostrommal bajlódó ellenséget. Valószínű, hogy egy ilyen hadművelet más irányt szabott volna a további eseményeknek, hiszen a százezres ozmán sereg jelentős része nem számított a harcoló alakulatokhoz.

A fővezér azonban ehelyett tábort bontatott s a Duna északi partján gyors ütemben Komárom felé indította hadait. A tatai, majd a szentmártoni vár eleste mindennek már csak természetes következménye volt. Mátyás csak akkor eszmélt rá a helyzet komolyságára, amikor látta, hogy a törökök Győrtől délkeletre, a vártól kb. egy mérföldnyire tábort ütöttek és megkezdték portyázásaikat az egész környéken. Előhada ugyan már akkorra itt termett a Szigetközben, de seregének zöme a Nagy-Dunán való fáradságos hídverés és átkelés folytán megkésve érkezett új táborhelyére, mely bal szárnyával a Kis-Dunára támaszkodva, a Révfalu és Pataháza körüli térséget, jobb szárnyával pedig a mai Győrsziget és Újváros, valamint a Rába—Rábca folyók közti területet foglalta magában. A tábor helyének kiválasztása ismét arra mutat, hogy a fővezérlet szinte szándékosan kerülte — akárcsak Esztergom alatt is — az ellenséggel való összecsapás lehetőségét, mivel nem bízott nagy létszámú seregének ütőképességében. A hadállásnak a Rába folyón túl való kijelölése sokkal indokoltabb lett volna, mert ez esetben a győri vár ostromának esetleges meghiúsítása mellett a hátországgal s főleg Bécs városával jobban biztosíthatta volna az összeköttetést, sőt a Rábaköz, illetve Pápa vidékére történő portyázásoknak is elejét lehetett volna venni. De a több ízben beígért segélyhadakra való hasztalan várakozás miatt a főherceg nem is szándékozott nagyobb megrohanás esetében felmentőként szerepelni, csupán arra helyezte a fő súlyt, hogy végső veszélyben megnehezítse az ellenség további előretörését. Ezért Szinán basa hadának teljes felfejlődése után 1594. július hó végén főhadiszállását is a várból áthelyezte a nehezebben megtámadható szigetközi táborba, Hardegg Ferdinándra bízva Győr sorsának gondterhes irányítását. A hátrahagyott várőrség létszáma

kb. 6000 fő lehetett[43] s túlnyomó részben vegyes ajkú harcosokból állott, kik idegen — elsősorban német — parancsnokaikkal nem a legjobb viszonyban voltak. A hadihelyzet alakulása nem nagyon érdekelte őket s vitézség dolgában sem ismertek nemesebb erényeket. A legfontosabb számukra általában az volt, hogy zsoldjukat felvéve kalandokban éljék ki magukat és a harcok közben minél több zsákmányt harácsoljanak.

Az egyre sűrűbbé váló csatározások sikeres befejezésében több alkalommal vett részt Pálffy Miklós is, de emellett főleg a törökök utánpótlási vonalainak elzárásával és számos élelmiszer-, vagy hadianyagszállítmány elfogásával tüntette ki magát. Braun Erazmus komáromi várkapitány e veszélyes vállalkozásokban méltó segítőtársa volt. Az ellenséget azonban mindez nem tántorította el eredeti tervétől s bár a kisebb-nagyobb összecsapások során jelentékeny veszteségeket szenvedett, a vár körüli földsáncok kiépítését és a tulajdonképpeni ostrom előkészítését változatlan erővel folytatta. Közben azonban arra is gondja volt, hogy gyakori átkelésekkel a magyar—német tábor könnyebben sebezhető részeit megtámadja s e hadmozdulatai során az erőviszonyok felől megbízhatóbb adatokat kerítsen birtokába. Hasonló célból a törökök hajóhidat is kértek Budáról, de Pálffy és Braun puskás lovasai előzetes kémjelentések alapján Komáromnál ezt is zsákmányul ejtették. Minthogy a basa a főhercegi sereg nagyságára vonatkozólag eléggé aggasztó híreket kapott s figyelem-elterelő portyáztatásaival sem tudott komolyabb eredményeket elérni, haditanácsa elhatározta, hogy a vár bevételének meggyorsítása érdekében a szigetközi tábort minden úton-módon felszámoltatja. E fontos döntést azok az értesülések is alátámasztották, melyek a császári sereg fegyelméről, erkölcstelen életmódjáról és a főherceg tehetetlenségéről az ellenség tudomására jutottak. Illésházy István ezzel kapcsolatosan a következőket írta naplójában: „Mátyás nemcsak tudatlan a hadviselésben, de természeténél fogva puha, lágy a gondviselésben. Még fegyelmet sem tudott tartani a táborban, úgyhogy ott botrányos állapotok fejlődtek ki. Egy nap sem telt el anélkül, hogy magyart meg ne öltek volna. Paráznasággal, részegséggel, kalmár árukkal, udvari pompával annyira rakva volt a tábor, hogy még a jámbor embereknek is iszonyú vala benne maradni. A mellérendelt hadi tanácsosok részegesek, haszonlesők és sokszor olyanok voltak, kik azelőtt még ellenséget sem láttak. A kapitányok, ha tíz órakor ételhez ültek, délután 4—5 órakor részegen keltek föl!"[44]

De megerősítette Szinán elhatározását a kudarccal végződött aug. 28-iki vállalkozás is, mely világosan megmutatta, hogy a várparancsnokság és a fővezérlet között hiányzik a megkívánt taktikai összehangoltság s talán a bajtársi együttérzés is. Pálffy hiába rohanta meg 5000 emberével a törököket, a várőrség még valahogy támogatta, de a hajókon készenlétbe helyezett csapatok és a táborban maradottak késedelmesen avatkoztak be a küzdelembe s így a veszteségek igen súlyosak voltak.

[43] Kozics László: Győr vár 1594-től 1598. I. (Hadtört. Közlemények. 1891. évf. 495. l.)

[44] Mohl Antal: Győr eleste és visszavétele. Győr, 1913. 26. l. (Illésházy István: Naplójegyzetek 1592—1603-ig.)

Pálffy maga is megsebesült ez alkalommal és huzamosabb időre harcképtelenné vált. Leo Mihály ugyan nem tett említést erről naplójában, de annyit ő is megállapított, hogy a hadvezetés tervszerűségének hiánya okozta az ütközet sikertelenségét. — Ilyen előzmények után a pogány had természetesen még inkább vérszemet kapott s egy-két váratlan átkelési kísérlettel birtokába vette a tábor keleti részén kiépített földsáncokat, majd erős ágyútűz fedezete alatt hozzáfogott a haditerv végrehajtásához szükséges hídveréshez. Megbocsáthatatlan hanyagság volt a hadvezetőség részéről, hogy nem tette meg azonnal a kellő ellenitézkedéseket. Elsősorban az elfoglalt sáncokat kellett volna nyomban visszaszereznie, de semmiképpen sem lett volna szabad elnéznie, hogy az ellenség szinte zavartalanul végezze a hídépítési munkálatokat. Mátyás főherceg és bizalmas tanácsadói nemcsak a szökevények és kémek jelentéseiből szereztek tudomást a nagy előkészületekről, hanem saját szemükkel is láthatták a napok óta tartó sürgés-forgást, mely biztos előjele volt a közeli támadásnak. Illésházy szerint: „Sokan szólottak és mondták a főkapitányoknak, hogy a török hídcsinálást semmibe ne vegyék; reá gondolnának, földhalmokat, vagy jó sáncokat csinálnának a Duna mellett, kibül tarackokkal elvernék a hidat. De az kapitányok ezt csak víganlakozással mulatták el. Az óráját és napját megmondották az pribékek, az mikor az hidat reá akarnák hozni, de ugyan semmi gondjuk nem lőn rá."[45]

Ilyképpen még csak az sem állítható, hogy a szept. 8-án bekövetkezett átkelés és roham meglepetésszerű volt, legfeljebb annyiban, hogy az ellenség ezúttal olyan hatalmas erővel támadott a szigetközi táborra, melyre még a fővezérlet sem mert számítani. A válságosra fordult helyzeten a rögtön összehívott haditanács sem tudott segíteni, mert a harcos nép bizalma végképpen megrendült, amúgyis gyenge lábon álló fegyelme felbomlott és a szörnyű fejetlenségben egymást gyúrva, tiporva menekült Moson megye irányában. Ehhez járult, hogy a beígért segédcsapatoknak is csak igen csekély töredéke érkezett be és Pálffy Miklós sebesülése folytán még mindig ágyhoz volt kötve. A visszavonulás melletti döntés most már elkerülhetetlenné vált, de ezzel azután véglegesen megpecsételődött Győr várának és a városnak további sorsa, nem is szólva arról az óriási kárról, mely a taktikai hibák halmozása következtében a hadvezetőséget anyagi tekintetben érte. Az eszeveszett menekülés lázában hatalmas élelmiszer-, lőpor- és fegyver-készletek kerültek az ellenség birtokába s ezek ugyancsak döntő befolyást gyakoroltak a későbbi hadműveletek eredményességére. Mialatt a gyalogosok és málhás szekerek Zámolyon keresztül Hédervár felé igyekeztek, a lovasság Öttevényen át Magyaróvár felé tartott. Mátyás főherceg főbb tisztjeivel még elérhető helyen tartózkodhatott, mert Leo Mihály is megemlíti naplójában, hogy szept. 10-én Hardegg gróf még érintkezésbe tudott vele lépni.[46] A vár kapitánya ugyanis jól tudta, hogy a főser eg elvonulásának ténye folytán a várőrség elszántsága alább fog

[45] Mohl A. i. m. 25—26. l. (Illésházy: Naplójegyzetek.)
[46] Leo M. i. m. Szept. 10.

szállni, segítségre viszont vajmi keveset számíthat. Mátyás és bizalmasai ugyan mindent megígértek, de legfőbb gondjuk pillanatnyilag az volt, hogy a mindjobban portyázgató törökök elől mielőbb épségben elmenekülhessenek. Sok viszontagság után előbb Óvárra, majd Bruckba helyezte át főhadiszállását a hadvezetőség s a magára hagyatott végvárral mit sem törődve, itt reménykedett az újabb erősítések beérkezésében.

*

A vár sorsának további alakulása az előzőkben kifejtettek alapján ismeretes. Hardegg Ferdinánd és Nicola Perlino hadmérnök letartóztatására s a bécsi Hof-téren végrehajtott kivégzésére ezúttal nem kívánok részletesebben kitérni, hiszen nagyjából ismert, történelmi tények. Felvetődik azonban a nagy kérdés: vajon valóban áruló volt-e a lefejezett várparancsnok és megérdemelte-e ezt a legsúlyosabb büntetést? Hiszen a hadvezetés bűne volt, hogy nem következett be a beígért segélynyújtás. Nem volt-e csupán arra alkalmas a Hardegg és társai ellen hozott kegyetlen ítélet, hogy a mások által elkövetett hibákat ügyesen leleplezze? — Ha összevetjük az időközben napfényre került okiratok és forrásmunkák adatait, néha burkolt, de nemegyszer egészen nyílt megállapításait, akkor más megvilágításba kerül az egész úgynevezett Hardegg-ügy. Vizsgáljuk tehát meg sorjában a legfontosabb körülményeket és szólaljanak meg a bizonyító dokumentumok.

Nem vitás, hogy Győr végvárának felépítése és védelmi rendszere minden korszerűsítése ellenére is bizonyos hibákat rejtett magában, melyek azután az ostrom nehéz napjaiban eléggé éreztették hátrányos következményeiket. Leo Mihály győri polgár és egyben sáncmester naplójának már első lapjain utal ezekre a hiányosságokra, bár az ő véleményét és javaslatát nem fogadták el az olasz szakemberek. Perlin ezredesnek, a vár hadmérnöki főnökének ezen erődítési kérdésekkel kapcsolatosan már kimondott ellentétei, sőt parázs vitái voltak az ugyancsak olasz származású Antonio Lupicini-vel, a toscanai nagyherceg udvari mérnökével, még a megszállás hetei előtt. Leginkább figyelemre méltóak azonban a bresciai R. Fabriano észrevételei, aki tiszti sorban végigszenvedte az egész ostromot s annak részleteiről feljegyzett Diáriumában szigorúan bírálta a várépítés körül tapasztalt fogyatékosságokat, különös tekintettel arra, hogy a külső védőművek, ágyúállások hiánya milyen előnyöket jelentett a támadó ellenség számára.[47] Az is kétségtelen, hogy a fegyelem, az engedelmesség terén sok kifogásolni való akadt és az idegen zsoldosok, valamint a magyar várőrség között gyakran merültek fel komoly ellentétek. A vár sorsát azonban természetesen nem ezek a bajok döntötték el, legfeljebb csak előkészítették a talajt a tragikus végkifejlet kialakulásához. Akárcsak a helytelen bánásmód, mely főleg a németajkú vezérek és katonáik közti érintkezést jellemezte, avagy a túlzott tartalékolás, amely az utolsó napokban már szinte ínséget eredményezett a vár falai között.

[47] Maggiorotti—Banfi: Győr vára. Bpest, 1933. 23. l.

A válságot előidéző legsúlyosabb okot a császári hadvezetés már érintett, végzetes tévedéseiben és abban a megmásíthatatlan tényben kell keresnünk, hogy a fővezérlet minden ígérgetése, hitegetése ellenére sem küldött segítséget az erőd hősiesen küzdő védőinek, holott számuk a kemény harcok során erősen megfogyatkozott. Már a szigetközi tábor csúfos menekülése is olyan lélektani hatást gyakorolt a várban rekedt harcosokra, amely nagymértékben lelohasztotta küzdő kedvüket és kitartásukat. Szamosközy István „Történeti Maradványai"-ban ezeket olvashatjuk a főherceg távozásával kapcsolatban: „Az olaszok és németek hasonlottak volt meg egymás között. Látták azt is, hogy elfutott alóla Mózes (azaz Mátyás) herceg és így discuráltak ő magokban: hogy segíthet ez meg, ha itt a vár alatt sem maradhat meg? Így vocálták in dubium az herceg segítségét.[48] De a felmentő sereg végső elmaradása az utolsó reménysugarat is kiölte még a legbátrabb parancsnokok és katonák szívéből is. Egy névtelen olasz szerző leírásában megemlékezik arról, hogy amikor a hadvezetőség a visszavonulás mellett döntött és szétzüllött alakulataival Óvár felé igyekezett, Hardegg Ferdinánd még nagyon bízott a megsegítésben. Amint azonban Ottavio Armeleo hadnagy azzal az üzenettel tért vissza a főhercegtől, hogy a vár fenntartására elegendő hadianyagot hagyott vissza és e hírnök második küldetése is sikertelen maradt, már a fegyveres nép is csüggedni kezdett és mind gyakrabban kiáltotta kapitányai felé, hogy egyezkedni kellene a törökkel.[49] A válasz nélkül maradt ismételt segélykérések a cserbenhagyás érzését erősítették, míg az egymást érő, elkeseredett ellenséges rohamok teljesen kimerítették a védők ellenálló erejét. Csak ebben a kilátástalanságban, ebben a felőrölt idegállapotban születhetett meg az a feltétlenül elítélendő elhatározás, mely az annyira fontos szerepet betöltő Győr várát alku útján a félhold kezére adta.

Hardegg Ferdinánd mint katona, igen súlyos bűnt követett el. Gondoljunk csak Dobó Istvánra, Eger várának vitéz kapitányára, aki sokkal nehezebb körülmények közt állt ellen az ostromlók hatalmas túlerejének. Igaz, hogy őt a hazaszeretet szent érzése és a szabadság visszahódítása utáni vágy fűtötte. — Tettéért tehát mindenképpen felelnie kellett. A tárgyalást levezető és ítéletet hirdető bécsi hadbíróságnak azonban elfogulatlanság esetén okvetlenül figyelembe kellett volna vennie az enyhítő körülményeket és akkor a fejvesztés helyett legfeljebb tartós várfogságot szabhatott volna ki a kötelességéről megfeledkezett várkapitányra. — Az igazság természetesen az lett volna, ha a fővezérlet sem kerülte volna el a felelősségrevonást, mert teljesen elhibázott intézkedéseivel akarva-akaratlanul is az ellenség malmára hajtotta a vizet. Ha szigetközi táborából a meghátrálás helyett időnkint támadásokat intézett volna a törökök oldalába, — főleg jobbszárnyuk ellen — avagy a szégyenletes megfutamodás után, ígéretéhez híven legalább segítségére sietett volna a szorongatott várőrségnek, akkor mindezt el lehetett volna kerülni. Ha

[48] Szamosközy István „Történeti Maradványai". (1542—1608. (Magyar Történelmi Emlékek. Bpest, 1880. XXX. köt. 48. l.

[49] Repiczky János: Győr vár két ostroma. (Család Könyve. Pest, 1858. 398—399. l.)

feltételezzük, hogy Hardegg kedvező megvilágításban írta meg naplótudósításait s kétkedve fogadjuk szavainak őszinteségét, kételyünket eloszlatja Leo Mihály naplója, melynek írója bár szakkérdésekben tanácsadója volt Hardeggnek, de semmi esetre sem bizalmas híve, hiszen nemegyszer rideg bírálattal illette a felettesek magatartását. Szept. 28-án ugyanis az alábbi feljegyzést találjuk kéziratában: „dass unser Fürst verlassen, aus dem Leger mit ganzem Hör gewichen, und uns mit khainer Entsatzung zu Hilf kommen, muss es Gott berechten!"[50] — Két nappal később papírra vetett sorai pedig arról tanúskodnak, hogy még az ostrom harmadik hetében is fordulatot jelenthetett volna egy 3000 főnyi segédcsapat beérkezése.[51]

Egyes források ugyan azt állítják, hogy Mátyás főherceg sokat fáradozott a felmentő sereg megszervezésén, sőt annak egy részlegét vízen már útnak is indította a burgaui őrgróf vezérlete alatt, — emellett a várparancsnok ismerhette a körülményeket s gondolhatta, hogy a beígért segítség meg fog érkezni. E feltevéseknek homlokegyenest ellentmond Leo Mihály, aki a töröktől nyert közvetlen értesülései alapján írta naplójában, hogy az ellenség naponként kapott kémei útján híreket a bécsi, illetve a brucki táborból és segélyhad előkészítésére vonatkozólag komolyabb intézkedések nem történtek. Támadásaikat a törökök éppen ezért fokozták hétről hétre, mivel biztosak voltak abban, hogy az erőd teljesen magára van hagyatva.[52] — De eltekintve ettől, a hadvezetésnek tudnia kellett volna, — hiszen Hardegg állandóan tájékoztatta a helyzetről, — hogy támogatását mikor és milyen mértékben kell rendelkezésre bocsátania, nehogy esetleg az már késve érkezzék az ostrom színhelyére. Ha valóban el is indult az állítólagos felmentő csapat, nem vitás, hogy feladatát nem teljesítette s a várkapitány éppen a körülmények reális mérlegelése alapján jutott mind közelebb ahhoz a holtponthoz, mely a kimerítő rohamok válságos óráiban azután végzetes lépésre késztette. Hardegg Ferdinánd igen jól ismerte az akkori Habsburg-stratégia fogyatékosságait, de még inkább tisztában volt Mátyás főherceg és katonai tanácsadóinak hadvezéri képességeivel. — Hogy a vár kulcsainak átadása alkalmával milyen kijelentést tett a várkapitány a basa megbízottjának, ezzel kapcsolatosan szintén csak feltevésekre vagyunk utalva. Leo Mihály saját szemével látta gazdája kivonulását, de mire odaérkezett lovával, az átadás már megtörtént s így részleteket sajnos nem közöl erre vonatkozólag. Egy Naima nevű török író szerint az erőd parancsnoka e szavakkal vonult ki a várból: „E német seregnek átka van rajtunk, ijedtében föld alá és zugolyokba bújt, különben ennyi ezer puska eligazított volna benneteket a vártul!" — s könnyeket hullatva elvágtatott.[53]

De bárhogy folyt is le az átvétel gyászos eseménye, a tényeken ez úgysem változtat. Leghelyesebben talán Kozics László katonai szakíró látta az egész probléma lényegét, holott a győri várról megjelent tanulmánya óta, ma már forrásmunkák bizonyító ereje is alátámasztja e múlt

[50] Leo M. i. m. — Szept. 28. (Kézirat, 22. l.)
[51] Leo M. i. m. — Szept. 30.
[52] Leo M. i. m. — Szept. 30.
[53] Repiczky J. i. m. (Család Könyve 397. l.)

századvégi megállapításokat. Nevezett Győr elestével kapcsolatosan alkotott végső következtetéseit így foglalta össze: „Hardegg grófról és bűntársairól úgy vélekedünk, hogy az ellenök követett eljárás elég szigorú volt... Hogy mennyiben volt ez az ítélet katonailag is indokolva, azt csak a periratokból lehetne megállapítani. Előttünk úgy tetszik, mintha a gróf inkább csak bűnbakul szolgált volna, mert Győr elvesztésében a működő sereg fővezérletét, — mely e bajt megelőzhette volna — felelősségre vonni nem lehetett, a védő parancsnokok fejének kellett porba hullani."[54]

*

A szigetközi visszavonulás után Óvárra, majd Bruckba menekült császári had Győr várának tragikus elestével szinte egyidejűleg kezdett ismét rendeződni és közel 40.000 főre szaporodva, a csilizközi Nyárad térségében szállt táborba. Mátyás főherceg itt tartott haditanácsot a hadvezérekkel — köztük Pálffy Miklóssal is, akinek lábsebe még ekkor sem gyógyult be teljesen —, miután Szinán basa ezúttal Komárom várát akarta bevenni. E megbeszélésen a taktikai rövidlátás mellett, a legfelsőbb hadvezetésen belül meghúzódó személyi ellentétek is kiütköztek s csak e magyar származású várkapitány helyzet-felismerésén és bátor kiállásán múlott, hogy újabb siker nem koronázta az ellenség további próbálkozásait. Az általa vezetett felmentő sereg közeledésének híre elégséges volt ahhoz, hogy a törökök feladják Komárommal kapcsolatos támadási terveiket és téli szállásaikra vonuljanak vissza. A zord idő beálltával átmenetileg nyugalmasabb hónapok következtek s ezt az alkalmat felhasználva Pálffy, hogy további hadi szolgálatai alól való felmentését kérje a főhercegtől. Pedig ekkor már nemcsak Újvár főkapitányi tisztét látta el, hanem ideiglenesen Komárom várának védelmét is irányította. mint a Csallóköz legjobb ismerője és legmegbízhatóbb parancsnoka. De az általános hadihelyzet balszerencsés alakulása, a rendelkezésére álló véderő elégtelensége és a fővezérlet részéről tapasztalt korlátoltság annyira kiábrándította, hogy ilyen körülmények közt értelmetlennek talált minden újabb véráldozatot. A folyamodványra azonban maga a császár adott írásbeli választ, kérve kiváló katonáját, hogy hagyjon fel lemondási szándékával, mert értékes szolgálataira éppen most van a legnagyobb szüksége.[55] Valóban ebben az időszakban még a haditudósításokat is ő küldte az udvarnak az ellenség körüli ténykedéséről és egyéb kikémlelt szándékairól, miután Mátyás törzskara még erre is képtelen volt.

A következő esztendő legkiemelkedőbb eseménye Esztergom várának a visszavétele volt, mely a főherceg újonnan kinevezett helyettesének, a hadi tapasztalatokban gazdag és bátorságáról közismert Mansfeld Károly főparancsnoksága alatt következett be. A szívós harcok során Pálffy Miklós ismételt bizonyítékát adta hősi helytállásának és rátermettségé-

[54] Kozics L. i. m. (Hadtört. Közlemények. 1891. évf. 507—508. l.)
[55] Jedlicska Pál: Adatok Pálffy Miklós életrajza és korához. Eger, 1897. 55. l.

nek. Nádasdy Ferenc főkapitánnyal együtt aratott párkányi győzelmével döntő fordulatot adott az esztergomi várostromnak és újabb dicsőséget szerzett a magyar vitézség jó hírnevének. Annál kevésbé mondhatták el ezt magukról az idegen, főleg német csapatok és vezéreik, hiszen a császári tábor titkára (jegyzője), Gabelmann Miklós, ki az uralkodóval közvetlen összeköttetésben állott, a következőket jegyezte fel róluk a július végi összecsapás alkalmával: „Az új sáncoknál hevesebb küzdelem folyt és ha a vitéz magyar hajdúk nem lettek volna kéznél, úgy tetemes veszteséget szenvedtünk volna. A német Terzka-zsoldosok hátráltak és a magyarokat cserben hagyták...", vagy egy másik helyen: „A magyarok nemcsak e sáncokat tartották meg, hanem nagy dicséretet is arattak. A mi németjeink nem sokat értek, ami nagyrészt elöljáróiknak róható föl, kik restek és tapasztalatlanok, de még tudatlanok is és nem igen akarják, vagy tudják állásukat jól betölteni. Mindez az ezredesekről és kapitányokról szól, kikről mi jót sem lehet mondani."[56]

Esztergom után Visegrád bevétele következett, majd egy évvel később Vác vára került vissza a császár birtokába. Ez utóbbi ostrománál az időközben esztergomi főkapitánnyá kinevezett Pálffy már Schwarzenberg Adolf német hadvezérrel együtt vívta ki újabb győzelmét. A sorozatos sikerek sajnos, közvetlenül nem érintették Győrt, de hatásuk annyiban érzékelhető volt, hogy a Budáról idevezető összeköttetési vonalakat még nagyobb ellenőrzés alatt lehetett tartani. Pálffy és Nádasdy ki is használta ezeket a lehetőségeket s nem egy alkalommal tértek haza gazdag zsákmánnyal, ugyannyira, hogy Ali Mahmud basa és eléggé tekintélyes számú várőrsége már komoly élelmezési gondokkal küzdött. A prágai nagy haditanács során éppen ezért kardoskodott e két meghívott magyar főkapitány amellett, hogy a további hadműveletek fő céljául Buda várának ostromlását tűzzék ki. Az udvar bizalmasai és főleg a német katonai szakemberek azonban nem vették figyelembe javaslatukat, holott Illésházy nyilatkozata szerint: „Ez időben csak két magyarnak, Pálffynak és Nádasdynak hittek vala valamit, egyébnek ugyan senkinek!"[57] Talán nem is meggyőződésből szavazták le tervüket, hanem pusztán hiúsági okokból, s nem utolsósorban féltékenységből, mert a sok elismerés és dicséret már rossz vért szült a hadvezetés idegen köreiben. Így 1597 elején a fővezérlettel megbízott Miksa főherceg inkább Tata és Pápa elfoglalására határozta el magát, míg titkoltan Győr visszavételének gondolatával foglalkozott. Seregét Mosontól keletre, a Duna mentén táboroztatta s csapatait innen irányította a két vár visszahódítására. A hadiszerencse ezúttal kedvezett a főparancsnokságnak, bár a tatai erődítmény bevételének sikere a Pálffy Miklós által vezetett hős seregnek volt az érdeme, mely a Vaubecourt százados által felrobbantott petárda nyomán, elkeseredett harcok árán szorította ki az ellenséget. Az elért eredmények azonban elégségesek voltak ahhoz, hogy a főherceg ezeken felbuzdulva, valóra váltsa a győri vár megtámadásával kapcsolatosan ki-

[56] Gömöry Gusztáv: Esztergom vár bevétele 1595-ben. I. (Hadtört. Közlemények. 1891. évf. 475—476. l.)
[57] Jedlicska P. i. m. 63. l.

agyalt, titokzatos tervét. Számításait még azokra az értesülésekre is alapította, hogy a védők száma a folytonos portyázgatások miatt megcsappant és ellátásuk terén egyre súlyosabb zavarok mutatkoznak.

Szeptember első napjaiban meg is kezdődött a nagy felvonulás, sáncolás és az ostromzár kiépítése, holott még a legutóbbi bécsi megbeszélésen is úgy döntöttek a tanácskozó hadvezérek, hogy Buda ellen indul az egyesített fősereg. A törökök természetesen nem nézték tétlenül a körülöttük lejátszódó eseményeket, hanem gyakori kirohanásokkal zavarták a várvívásra készülők munkáját és mindent elkövettek a kapuk megerősítése, hatásos elreteszelése érdekében. Emellett az ellenség igen ügyes taktikát folytatott, amennyiben időnként kisebb-nagyobb egységeket indított útnak Buda felől, hol Vác, hol Tata irányában, hogy ezzel szétforgácsolja a támadók erejét. Elgondolása sikerrel is járt, mert Miksa és törzskarának figyelmét annyira lekötötte ezáltal, hogy nem is maradt elég ideje, sem embere az átfogóbb hadműveleti intézkedések megtételére. Pedig a szentmártoni vár felszabadítása kardcsapás nélkül ment végbe és a Duna-szögletbe küldött Pálffy Miklós hada biztosította az ostromlókat a kelet felől várható meglepetésekkel szemben. Egyedül Bernstein táborszernagy képviselte a főhadiszálláson a vállalkozási szellemet, sorsát azonban éppen e vakmerősége pecsételte meg, amikor a bécsi kapunál egy alkalommal túlságosan előre merészkedett és egy ágyúgolyó halálra sebezte. A tragikus eset olyan lesújtó hatással volt a főhercegre — hiszen vállalkozásának tulajdonképpen értelmi szerzője és mozgatója volt —, hogy az amúgyis ingadozó hadvezetés teljesen elvesztette a talajt lába alól. Ehhez járult még az, hogy egyes értesülések Tata irányából 80.000 főnyi török had közeledését jelezték, sőt más jelentések már azt is tudni vélték, hogy ez a sereg a vár közelében tábort is ütött. Jóllehet a fővezérlet bizonyára tudta, hogy a befutott létszámadatok nagyon is túlzottak, az ostrom azonnali beszüntetése és a közben fáradságos munkával kiépített állások feladása mellett döntött. Pálffy már nem tudta e szándékokat megváltoztatni, mert mire embereivel visszaért, a Csallóközbe átkelt császári sereg már Komárom felé menetelt. Szemrehányásait azonban több ízben kifejezésre juttatta, igazának teljes tudatában. Ha ugyanis a haditanács annak idején az ő tervét valósította volna meg, minden bizonnyal másképpen alakult volna az egész hadihelyzet s eltekintve a Győr városát ért hiábavaló épületkároktól, valamint a felesleges véráldozattól, feltétlenül el lehetett volna kerülni ezt a szörnyű kudarcot. A kellően elő nem készített hadművelet fő irányítójának számításba kellett volna vennie, hogy a várostrom megindulásával párhuzamosan az ellenség felmentő sereget fog küldeni s így 20.000 emberével nem tud majd az elszánt várőrség és a tehermentesítésre érkező török sereg ellen egyidejűleg eredményes harcot folytatni. Az udvar mindamellett nem tulajdonított különösebb jelentőséget a történteknek, legalább is színleg egyszerűen tovasiklott a tények felett.

Pálffy Miklós azonban sehogy sem tudott belenyugodni ebbe a csúfos meghátrálásba. Az aránylag eseménytelen, de annál keményebb téli hónapok alatt egyre inkább megérlelődött benne az elhatározás, hogy

1598 kora tavaszán kiköszörüli a fegyvereken ejtett csorbát és véget vet a félhold győri kényuralmának. A kiküldött kémek híreiből ugyanis meg lehetett állapítani, hogy a visszavonulás nyomán még nagyobb elbizakodottság vett erőt a védőkön és a meglazult fegyelem következtében a várőrség ébersége, őrszolgálata körül is komoly mulasztások tapasztalhatók. A kiváló hadvezér azonban semmiképpen sem becsülte le a vállalkozás nehézségeit, mivel tisztában volt azzal, hogy a megszállás ideje alatt jól megerősített vár harcosai mindent el fognak követni a támadás meghiúsítása érdekében. Tervét nem is az erőre, hanem a fortélyra alapította. A Tatánál jól bevált petárda alkalmazásával akarta merész feladatát megoldani és elgondolásához Schwarzenberg Adolf fővezérben — kihez különben is baráti kötelékek fűzték — igen lelkes támogatóra talált. A vállalkozás végrehajtását a haditanács, valamint az uralkodó is jóváhagyta, mivel ismerte Pálffy katonai erényeit, megfontoltsággal párosult csodálatos bátorságát. Az előkészületek a legnagyobb titokban történtek, az ellenség helyzetéről, a kapuk és hidak állapotáról már biztos jelentések álltak rendelkezésre. A külön e célra kiválogatott harci egységek már elindulásuk előtt pontosan tudták, hogy a hadicsel sikere esetén hol kell helyüket a vár falain belül elfoglalniok. Amikor minden készen állott, megindult a sereg Schwarzenberg főparancsnoksága alatt, hogy kivívja az esztendő legfényesebb diadalát.

A továbbiakban mellőzöm a már korábban megjelent tanulmányokban közölt események regisztrálását, ellenben ismertetem Drinóczy György premontrei szerzetesnek 1836 körül írt „Emlékezetes dolgok" című ismeretlen kéziratának a győri vár visszafoglalásáról szóló fejezetét,[58] mely mint új, közvetett forrásanyag, ismét előbbre visz bennünket egy lépéssel e problémakör s főleg Pálffy Miklós szerepének megvilágításában. A szerző „Győrnek a törököktől visszavétele" című részben az alábbiak szerint vázolja a történteket:

„1594 augusztusában 25 napi osromra Hardeck gr. Győrt a törököknek feladta, amiért életével lakolt, Bécsben feje vétetvén. Megkísérték ugyan a keresztyének 1597 ősszel Győr visszavételét, de a város erőssége, a török őrség hősies védelme, a keresztények közti egyenetlenségek és a köztük támadt ragályos betegség miatt eredményre nem vezetett.

1598-ban Rudolf Győr bevételét megparancsolá. A vezérek, Schwarzenberg Adolf és Pálffy Miklós abban állapodtak meg, miszerint Győrt rögtönzött megtámadással, egy csapásra visszafoglalni megkísértendik. A terv végrehajtására, habár nem számos, de mindegyik megbízható, elszánt legénység kellett. Pálffy és Schwarzenberg tehát kiválaszták seregeik színét, Pálffy 1000 magyar lovast, kopjás huszárt, 1000 magyar gyalog puskást s 1000 német lovast, Schwarzenberg 900 vallont, 900 franciát és 300 főre menő vegyes francia és vallon csapatot s tartalékul 50 főből álló veterán német csapatot, az egész sereg eszerint 5150 legényből állott.

Március 27-én délutáni egy órakor indultak meg a seregek Komáromból s átkeltek a Dunán, melynek jobb partján a múlt évi ostromnál

[58] Drinóczy György: „Emlékezetes dolgok" c. kézirat. (Soproni Állami Levéltár. — Csornai Premontrei Prépostság könyvtári anyaga. (161—163. l.)

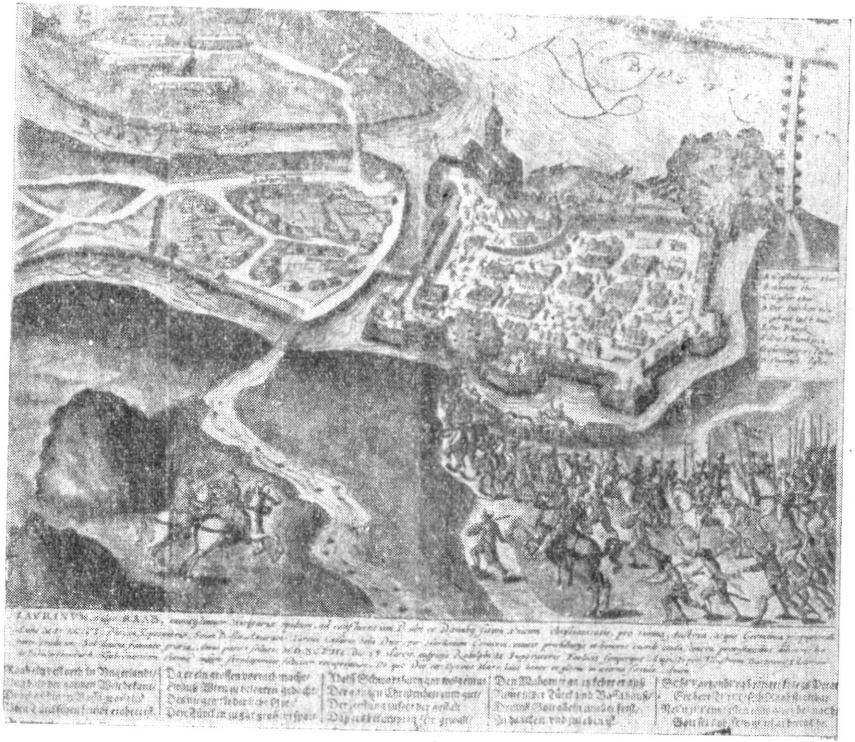

Győr várának visszafoglalása 1598-ban.

elfogott Felnémethy Mátéval találkoztak, kit a törökök váltságdíjának behajtása végett a várból kiküldöttek. Ettől megérték a keresztény csapatok, hogy a várparancsnok előtte való napon 200 janicsárt küldött pénzért és eleségért Pécsre, hogy a törökök elbizakodva eddigi szerencséjektől, az őrs szolgálatot csak hanyagul teljesítik. E hallottak által felbátorodva a keresztények este a Zonzom patakán[59] átkelvén táborba szálltak. Másnap hajnalban útnak indultak s estve a Némedi-völgybe[60] érve, ott megnyugodtak. Már csak óra járásnyira voltak Győrtől, midőn haditanácsot tartottak a vezérek, mily rendben haladjanak. Mi megtörténvén, estve 11 órakor Győr láthatárában, az ú. n. Rácz temetőhöz értek. Az előhadat öt, a török nyelvben jártas huszár s Babocourt százados[61] csapatai képezék. Ezt követék a vallon és francia csapatok, a magyar puskások Őrsi Péter vezénylete alatt és Schwarzenberg német veteránjai. Pálffy lovasaival a váron kívül maradt részint tartalékul, részint hogy hátulról meg ne támadtassanak.

Midőn az öt huszár a mostani fehérvári kapu felvonó hídjához ért, azt az éj késő ideje dacára le eresztve találták s török nyelven az őrssel beszédbe eredvén mondták, hogy ők volnának a harmad nappal előbb elküldött csoportnak előzői s hogy eleséget hoztak Pécsről, ki őket erre a rácsos kapun be ereszté, de általuk minden zaj nélkül leszúratott. Az őket nyomba követő francia csapat parancsnoka, Babocourt e közben a hídon átkelvén, Lumart tizedessel[62] a petárdát a belső vaslemezes kapura akasztván elsüté, mire a kapu az óriási erőnek engedvén, iszonyú robajjal felpattant s 300 lépésnyire, egész a piacig berepült. Most a feltárult kapun elől a merész francia csapatok Babocourt, Obernpruck,[63] Schwarzenberg hadseregének vezérlete alatt vad harci zsivajjal, rohamlépéssel nyomultak előre, ezt követék a vallonok s a vegyes csapatok a piacot elfoglalván. Őket követék a magyar puskások, elöl hadnagyuk Őrsi Péter fényes buzogánnyal kezében. Ezeket követték a németek Strasoldo, Lopez és Schwarzenberggel, ki velök a fehérvári kapuban foglalt állást, hogy onnan a támadást vezérelje s szükség esetére csapatainak segélyére lehessen.

Míg az előcsapatok a piacot elfoglalták, addig a magyar gyalogság az ú. n. Császár és Tóth Bálint-féle erődökre nyomult. A törökök a kapu berombolásának zajától az álom s kedveseik karjaiból kibontakozva, a hideg tavaszi éj dacára egy ingben, sőt félmeztelen fegyvert ragadtak s részint a még nyílt utcákon, részint a rohamlókon keresztül törve, fel a várba, a mostani püspöki lakba parancsnokukhoz siettek, ki bortól és álomtól ittasan felébredve, egyik kezébe a zászlót, másikba kardot ragadott, a vár udvarára kitört s vitézeit kezdé rendezgetni. Három helyen folyt leginkább a csata, a piacon, a keletre fekvő Jakosits-féle erődben, melyet Omár aga s Alay bég védett s a várból a mostani Duna-kapu

[59] Zonzom: Concó patak régies neve (Komárom m.)
[60] Kisbarát község határában levő térség, melynek neve később Komlóvölgyre változott.
[61] Babocourt: Vaubecourt százados.
[62] Lumart: Ma Marche káplár.
[63] Obernpruck: helyesen Oberbruck.

felé nyíló kapujánál. Ozmán fiai hős elszántsággal s bámulatos vitézséggel igyekeztek a szerencsétlenül kezdett harcot jobbra fordítani, míg a várparancsnok csak harmincad magával a vallon csapatokon keresztül törni igyekezvén, minden megadási felszólításra egy-egy halálos csapással felelt s végre támadói közül hatvanat elejtvén, a túlnyomó sokaság által elnyomatva, kísérőivel mind egy szálig hősi halállal elveszett, addig a Jakosits erődben Alay bég és Omár aga alatt oly keményen harcoltak a tymarióták[64] és spahik Örsi Péter hajdúi ellen, hogy ezek a török túlnyomó sokaságának s a kétségbe esés dühének már-már tágítani kénytelenültek volna, ha a francia s vallon vegyes csapatok veszélyeztetett bajtársaik segélyére jókor nem érkeznek. — Majd nagyobb veszély fenvegette a vállalatot, három janicsár a kétségbe esés dühétől hevítve, vad elszántsággal egy 50 főből álló csapatnak rohant s azt valamint a segélyükre sietö egyéb csapatokat iszonyú kurjantásukkal háromszor megszalasztá s a fehérvári kapuig kinyomta, úgy hogy már csak Schwarzenberg maroknyi tartaléka tartotta fel a csatát, s ha ezek is hátrálni kényszerülnének, nemcsak az oly szépen kezdett merénylet nem sikerül, sőt a benn szorult csapatok, az egész hadsereg java odavész. A harc ezen válságos percében Tököly Sebestyén Schwarzenbergnek azon tanácsot adá, szólítatná Pálffyt elő huszárjaival. Schwarzenberg izenetére Pálffy felszólítá vitézeit, szállnának le lovaikról s mennének előre nyomult bajtársaik segélyére. De a gyalog harcolni nem szokott lovasok vonakodtak a már három órán át kétes szerencsével folyó harcba elegyedni. Erre leszállván lováról, súlyos csákányával kezében gyors léptekkel a kapunak tartott Pálffy. — Szeretett vezérük példája döntő hatással volt a vitézekre, kik gyorsan leszökvén paripáikról, előre szegezett kopjákkal, harci kiáltással rohantak vezérük után, ki egy maga indulván, csapatostul érkezett a viadal helyére. Pálffy csapatának megérkezése jobbra fordítá a hadi kockát s csakhamar a piacot roham léptekkel elfoglalván, jobbra a Jakosits erődnek, hol elkeseredetten folyt a csata, nyomultak. Az új csapatok láttára Omár aga a tymariótákkal elhagyá az erődött s utat tört magának a belső várba, minek láttára Alay bég spahiainak számát mindinkább gyérülni látván, kétségbe esetten, izzó kanóccal a lőportárnak rohant s azt felgyújtá. A lőporral s töltött golyókkal dúsan megrakott tár iszonyú erővel felrobbant, a föld megnyílt, a fölvetett föld pora és a lőpor gőze több percig tartó setétséget idézett elő s a pillanatnyi csendet csak a haldoklók hörgései, a csonkultak jajveszékelései szakították félbe. Már csak egy pontban, a belvárosban folyt a véres viadal, hová Omár a tymariótákkal vonult. Pálffy feladásra szólítá fel Omárt, de ez sortüzeléssel felelvén, Pálffy Schwarzenberg tanácsára ágyúit szegezteté a várnak, melynek védői részint hősileg küzdve elhulltak, részint lovastul a fal tövén folyó Dunába s a város árkába vetették magukat; legnagyobb részük elveszett, csak ötnek sikerült a Dunán átúszni, hírmondóként Budára menekülni. Omár és vitéz tymariótái elvesztek mind, egy sem adta meg magát.

Március 29-e Győrt a keresztények hatalmában látta. Dicső volt a

[64] Tulajdonképpen a testőrség tagjai voltak, a legmegbízhatóbb harcosok.

viadal, nagyszerű a martalék. 188 ágyú, 1400 halott, 300 fogoly volt a török vesztesége. Csak magánál Omár agánál 25.000 arany találtatott. A szerencsés esemény hírére a császár Babocourtnak 4000 db aranyat ajándékozott. Schwarzenbergnek 100 000-et Hustopec várát Morva-országban s a hollót (Raab) címerébe. Pálffyt az ausztriai rendek 1000 aranyat érő billikommal tisztelték meg, egyéb jutalmat nem kért, úgy nyilatkozván, hogy amit ez ügyben tett, azzal hazájának tartozott."

Az ismertetett kézirat különösen abból a szempontból érdekes, hogy más dokumentumokkal egybehangzóan megállapítja, hogy Schwarzenberg Adolf fővezér a harcokban ténylegesen nem vett részt, hanem mint az egész hadművelet legfelsőbb mozgatója, a fehérvári kapuból irányította az ostromot. Vele szemben Pálffy, aki huszárjaival eleinte tartalékként a várfalakon kívül tartózkodott, a harcok legválságosabb szakaszában, személyes beavatkozásával, embereivel együtt a legádázabb kézitusában erőszakolta ki a döntő győzelmet. Azt a feltevést, hogy Schwarzenberg a tulajdonképpeni roham idején jelen sem volt — az egymástól eltérő és gyakran szűkszavú jelentések nyomán ugyanis ilyen álláspont is kialakult —, túlzottnak és egyéb okmányokkal ellentmondónak kell tartanunk. Hiszen többek közt Pálffy 1598. április 3-án Rákóczi Zsigmondhoz, a későbbi erdélyi fejedelemhez írt levelében saját maga közli a győri vár visszafoglalásával kapcsolatosan: „Mentünk vala e napokban, úgymint március 27-én Komáromból Schwarzenberg urammal, kevés vitézlő néppel, melyet ő felsége itt hagyott volt telelni s egynéhány végbeliekkel Győr felé..."[65] — De ettől eltekintve, nem valószínű, hogy a főparancsnok egy ilyen fontos vállalkozásnál magára hagyta volna a sereget, esetleg ama aggodalma miatt, hogy talán sikertelenséggel fog végződni, vagy a felelősséget így akarta volna alvezéreire áthárítani. — Mindamellett ha párhuzamot vonunk a két győri hősnek a vár visszavétele körül vállalt szerepéről és érdeméről, akkor az elsőség feltétlenül Pálffyt illeti meg. Eredetileg az ő agyában fogant meg a merész haditerv s annak végrehajtásában élete kockáztatásával, a tőle megszokott vakmerőséggel és hozzáértéssel járt el.

Hogy az elismerésből mégis kevesebb jutott neki, mint Schwarzenbergnek, egyáltalában nem csodálható. Az akkori korszellem és az udvari politikának egész beállítottsága nem engedhette, hogy egy ilyen ragyogó haditény a császári hadvezetés háttérbe-szorításával elsősorban magyar név dicsőségét hirdesse. Pálffy Miklóst kedvelték Bécsben és Prágában, — Rudolf maga is nem egy alkalommal kifejezte iránta érzett rokonszenvét — de csak azért, hogy kiváló katonai szolgálataira mindenkor biztosan számíthassanak. A trón bizalmasai között azonban ellenségei is akadtak, kik egyéni féltékenységből, vagy a magyarsággal szemben táplált gyűlöletből állandóan bírálták elszánt haditetteit. Az ő mesterkedéseiknek tulajdonítható, hogy a győri diadal mámoros örömnapjaiban született magasztaló énekek inkább Schwarzenberg érdemeit méltatták, sőt egykettő német részről egyenesen támadta Pálffy személyét. E megkülönböztetés hatása érezhető ki a Prágában székelt pápai nunciusnak április

[65] Jedlicska P. i. m. 650. l.

6-án Rómába küldött jelentéséből is, mely a magyar hős nevéről még csak említést sem tett.[66] A néhány nappal később, április 11-én továbbított részletes jelentés már két ízben megnevezte, de ez tulajdonképpen a beérkezett hírek összefoglalóját tartalmazta, főleg Vaubecout elbeszélése alapján.[67] A történeti hűség kedvéért itt kell megemlíteni, hogy a leglojálisabban még maga Schwarzenberg viselkedett, aki a császárhoz intézett jelentésében kitért fegyvertársára is, amikor azt írta: „Nem hallgathatom el Császári Fönséged előtt, hogy Pálffy úr ezen vállalkozásomban minden tekintetben nagy buzgóságot tanúsított..."[68], sőt azt sem hagyta szó nélkül, hogy némelyek hátrányos színben akarták hűséges katonáját feltüntetni. A „Wahrhafter Bericht" címmel kinyomatott augsburgi röpiratban eloszlatta a rosszindulatú intrikusok különféle kételyeit.[69] Schwarzenberg Adolf igen jól tudta, hogy Pálffy nagyszerű kémszolgálata és páratlan egyéni vitézsége nélkül — mely utóbbinak volt köszönhető a lóról szállt magyar huszárok mindent elsöprő támadása —, kudarcba fulladhatott volna az egész vállalkozás.

Legfelsőbb helyen azonban másképpen ítélték meg a helyzetet és ez az álláspont a jutalmak kiszabásánál is érvényesült. Igaz, hogy őt is lovaggá ütötték, sőt a magyar rendek kezdeményezésére grófi rangra is emelték, de amíg Schwarzenberg a birtokadományon kívül 100 000 tallért is kapott a császártól, Pálffy Miklós csupán az osztrák rendek nagylelkűsége folytán — kik észrevették az igazságtalan mellőzést — részesült ajándékban. Pazar kivitelezésű, arany díszserleggel tisztelték meg a hőst, akinek ez a figyelmesség többet jelentett, mintha pénzben mérték volna le a haza iránt lerótt kötelességét. Hadvezéri erényei közé tartozó szerénysége folytán szívesebben kitért az ilyen anyagi természetű elismerések juttatása elől. Bár jó gazda volt otthon és inkább gyűjtögető, birtokgyarapító hajlamú, családja jólétét nem a kardforgatás árán akarta megteremteni. Vitézségéért nem elismerést, vagy jutalmat várt, hanem a haza szabadságának mielőbbi visszanyerését szerette volna cserébe kapni. Katonái tűzbe mentek érte, részben e tulajdonságai miatt, részben mert érezték, hogy sorsukkal jóságos atyjukként törődik. Számtalan esetben sürgette az udvari kamarát, hogy a késedelmes zsoldot utalja ki a harcosoknak, ha pedig nehézségekbe ütközött, nem egyszer a sajátjából előlegezte embereinek járandóságát. Alkapitányai leveleikben ismételten köszönték „a vitézlő néphez való szívességét és jó szívből való fáradságos gondoskodását."[70] Sorozatos sikerei egyáltalában nem kápráztatták el, természetes egyéniségét, közvetlenségét nemcsak a kiváltságosok, hanem beosztottjai és jobbágyai is becsülték benne. Fennkölt gndolkodásáról tanúskodik, hogy a legádázabb ellenség elszántságát is elfogulatlan hadvezér módjára értékelte. Rákóczy Zsigmondhoz küldött tudósításában is a

[66] Eredeti okirat: Vatikáni levéltár. Fondo Borghese serie III.-a. Vol. 93. C. fol. 115—116.

[67] Eredeti okirat: Vatikáni levéltár. Fondo Borghese serie III.-a Vol. 93. C. fol. 108.

[68] Mohl A. i. m. 61—62. l.

[69] Mohl Adolf: Győr elestének és visszavételének irodalma. I. (Győri Szemle. 1934. évf. 6—8. sz. 384. l.)

[70] Jedlicska P. i. m. 185. l.

győri vár visszafoglalása körül elszenvedett véráldozatok rövid felsorolása után megjegyzi: „Igazán megmutatták, hogy vitézek laktak benne!"[71]

Pálffy Miklós a kivívott győzelem és zsákmány nagyságát sohasem túlozta el. Közléseiben inkább kevesebbet jelentett, nehogy tápot adjon a trón mögött meghúzódó kegyencek aknamunkájának. Említette levelében is — bár címzettje meghitt barátai közé tartozott — óvatosságból 130 lefoglalt ágyúról számolt be, holott a bécsi haditanács hivatalos összesítő kimutatása szerint hozzávetőleg 185 különböző ágyú került a támadók birtokába.[72] Egyébként ugyanez a jelentés a várostrom hevességét is visszatükrözteti, amikor felsorolásában a törökök veszteségét 1700, a fogságba esett férfiak és nők számát 300 főben állapította meg. Saját részről 400 volt az elesettek száma, de azonkívül sokan megsebesültek — Pálffy szerint kb. ötszázan. A még életben hagyott és kiszabadított saját foglyok száma elérte a százat. A zsákmány gazdagságára elég fényt vet Schwarzenbergnek a császárhoz intézett ápr. 1-i levelében olvasható az a kitétel, mely a vártoronyban talált vert arany súlyát három tonnánál is többre becsülte. Az uralkodó a rengeteg hadianyagon kívül 50 darab válogatott paripát kapott ajándékba, a többit a tisztek és katonák közt osztották fel, ahogyan azt a főparancsnok a vállalkozás előtt megígérte. — Pálffy Miklós minden bizonnyal ebből sem vette ki a maga részét, hogy több jusson katonáinak, kik halált megvető bátorsággal vele együtt küzdöttek a végső siker érdekében. Őt tökéletesen kielégítette az a tudat, hogy a győri vár visszavételénél vállalt feladata harcos életének egyik legragyogóbb hőstette volt, melynek kihatása esetleg döntő fordulatot eredményezhet a törökhódítás további terjeszkedésére. Valóban így is történt, de a sors kegyetlensége folytán ő már csak igen rövid ideig élvezhette a jól végzett munka felemelő érzését és a jobb jövő felé mutató következményeit. 1600 tavaszán a halál kérlelhetetlenül elragadta a haza derék fiát, ki nevét és emlékét örökre belevéste e város dolgos népének hálatelt szívébe.

[71] Jedlicska P. i. m. 650. l.

[72] Eredeti okirat: Vatikáni levéltár. Fondo Borghese serie III.-a Vol. 93. C. fol. 110. (Summario particolare.)

A KIRÁLYI MEGYE KATONAI SZERVEZETE A TATÁRJÁRÁS KORÁBAN

Molnár József

A magyar hadseregnek a muhi csatában egy alacsonyabb fejlettségi fokon álló hadseregtől elszenvedett döntő vereségének fő okait kül- és belpolitikai tényezők magyarázzák meg. A vereségnek azonban megvoltak a speciális katonai okai is. A vereség katonai okai közül a döntő tényező a magyar hadszervezet átmeneti jellege volt. Muhinál a magyar hadsereg egy részét még a királyi megye rendszerére felépített megyei egységek alkották. Tatárjáráskori hadszervezetünk fejlődésének lényege ennek a megyei szervezeti formának a felbomlása. Ezzel a bomlási folyamattal párhuzamosan játszódott le a feudális nagybirtok szervezetileg önálló magánhadseregeinek a túlsúlyra jutása az ország haderején belül.

I.

A királyi megye katonai szervezete

A királyi megyének és a királyi megyékben megszervezett királyi népeknek a feudális hadseregen belül betöltött szerepe a magyar hadtörténet egyik igen jelentős kérdése. Ezért érdekes historiográfiai szempontból, hogy régebbi történetírásunk nem dolgozta fel katonai szempontból a királyi megyék történetét. 19. századi történetírásunk inkább a kérdés közigazgatástörténeti odalát igyekszik megvilágítani, a királyi megye és a kialakuló nemesi megye viszonyát boncolgatja. Összefoglaló munka a megyék katonai szerepéről nem született. A megyének erre a katonai funkciójára Horváth Mihály mutatott rá legelőször 1842-ben megjelent Magyar történetében, majd néhány esztendővel később „A magyar honvédelem történeti vázlata" című cikkében. Szalay László jut legközelebb a királyi megye katonai szervezetének megértéséhez, amikor rámutat e katonai szervezet népi jellegére és amikor felhívja a figyelmet arra, hogy a 13. században — amikor a legtöbb forrásanyagra tudunk támaszkodni a királyi megye szervezetének megrajzolásához — lényegében már letűnőfélben levő szervezeti formával van dolgunk,

amelynek funkcióit a korszerűbb, banderiális jellegű hadseregrendszer veszi át.[1]

Pesty Frigyes 1882-ben megjelent összefoglaló munkája inkább az egyes várispánságok történetét taglalja és elsősorban a történeti földrajz kérdéseit tartja szem előtt. Foglalkozik ugyan a megye katonai szervezetével is, de azt a várjobbágyok katonai szervezetére korlátozza. A várnépek szerinte nem tartoznak a megyei hadhoz, csak rendkívüli esetben — ha a végszükség úgy hozza — vonulnak hadba.[2]

Régebbi történeti irodalmunk nem ismerhette fel a várbirtok parasztságának az ország védelmében betöltött szerepét.[3] A várbirtokok parasztjai által teljesített fegyveres szolgálat elismerése ellentétben állott azzal a teóriával, amely a magyar nagybirtok előjogait az ország védelmében szerzett „elévülhetetlen" katonai érdemekkel igyekezett igazolni. Álláspontjuk megvédése érdekében a források félremagyarázásának módszerétől sem riadtak vissza. IV. Béla ismert 1243-as oklevelét, amely szerint a trencsényi várnépek „in cabatis" harcolnak a tatárok ellen, oda magyarázzák, hogy a „cabatus" szónak itt nincs semmi katonai szolgálatra valló jelentése, lévén az a guba szó egyszerű latinizált alakja (guba — gubatus — gabatus — cabatus) miszerint tehát bebizonyíttatik, hogy a derék trencséni várnépek nem katonáskodtak, nem szolgáltak semmiféle páncélban, hanem egyszerűen gubákban.[4] (Cseppet sem kell csodálkoznunk, hogy ezt az érvet még Pesty sem tartja elég meggyőzőnek.) Ha nem is születhetett összefoglaló munka az Árpádok korának hadszervezetéről, mégis több olyan írás látott napvilágot, amely kisebb vagy nagyobb mértékben, de kapcsolatban van a téma keretébe tartozó részproblémákkal. (Elsősorban Erdélyi, Tagányi, Pauler, Mályusz Elemér és Váczy Péter egyes munkái.)

*

A királyi megye eredetét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy visszavezethető a szláv államszervezetig. A szláv államszervezet romjaira épült. A honfoglalás után a szláv uralkodó osztály egy része a fejedelem szolgálatába szegődött. A behódolt szláv „zsupan"-ok megmaradtak a szláv megyék élén, így a fejedelem rajtuk keresztül, a megyeszervezet felhasználásával zsákmányolta ki a szláv parasztokat. A fejedelmi törzs által megszállott területeken tehát a szláv megyeszervezet túlélhette a kalandozások korát.

A kalandozások hatására meggyorsult a magyar társadalom osztályokra való bomlásának a folyamata. Társadalmunk belső ellentétei elérkeztek arra a fejlődési fokra, ahol az uralkodóosztály számára szükségszerűvé vált az állam megszervezése. A kiindulópontot a szláv megyeszervezet maradványai szolgáltatták. Előbb csak a fejedelmi törzs által megszállott területeken építik ki a megyeszervezetet. Az állam-

[1] Szalay László: Magyarország története II. k. 5. o.
[2] Pesty Frigyes: A magyarországi várispánságok története, különösen a XIII. században. 76. o.
[3] Csak kivételként lehet említeni Pergert, Palugyai Imrét és Erdélyi Lászlót, akik a várjobbágyokkal együtt a várnép katonai szolgálatát is elismerik.
[4] Pesty: i. m. 83. o.

alapítás belső harcaiban a külföldről jött lovagok mellett a megyék szláv eredetű várkatonasága már kiemelkedő szerepet játszhatott. A törzsi arisztokrácia leverése után a fejedelem kiterjeszti a megyeszervezetet az ellenszegülő törzsi arisztokrácia birtokaira is. Ezek a birtokok a fejedelem, később a király tulajdonába kerültek.

Ebben a korszakban a királyi birtokok vannak túlsúlyban az ország egész területén. A királyi megye földállaga azonban nem foglalja magába a király birtokainak összességét, ugyanúgy, mint ahogy a megye joghatósága sem terjed ki a királyi népek összességére.

Mindenek előtt külön szervezeti keretbe vannak összefoglalva a királyi udvarnokok, akik nem a megyék központjait képező várak körüli szolgálatra vannak kötelezve, hanem az egyik birtokról a másikra utazó király és királyi kíséret körül szolgálnak, vagy egy-egy királyi „curtis"teendőit látják el. Az udvarnokok saját comeseik és jobbágyaik irányítása alatt, a várnépektől különálló centurionátusokba szervezve végzik szolgálatukat.[5]

Különálló gazdasági szervezetükből következik, hogy bírói hatáskör tekintetében sem tartoznak a megyésispánok joghatósága alá. A várnépek és várjobbágyok fölött a várispán és a curiális comes ítélkezik, az udvarnokok és jobbágyaik felett pedig a nádor — mint az udvarhoz tartozó népek legfőbb bírája — tesz igazságot.[6] De a nádor hatásköre növekedik, a nádori méltóság csak puszta nevében őrzi meg eredeti funkciójának, az udvarhoz tartozó népek igazgatásának a nyomait. Az udvarnokok fölötti joghatóság azonban még ezzel sem száll át a megyésispánra vagy helyettesére, hanem megjelennek az udvarnokok új bírái; az udvarnokok pristaldusa és az udvarnokok curiális comese. Máté nádor 1282-ben megerősítette az udvarnok-comesek fiainak szabadságát és eltiltotta az udvarnokok pristaldusát, hogy rajtuk megszálljon vagy felettük ítélkezzék.[7] A fancsali királyi udvarnokok Váradon az urvarnokok curiális comese előtt vallják, hogy bizonyos szabadokat igazságtalanul vádoltak.[8] Az udvarnokok szervezete annyira különálló, hogy amikor Sixtus mester az esztergomi káptalan olvasókananoka, mint a király által delegált bíró a Buruzd-falusi királyi udvarnokok és a Ják nembeli nemesek közötti földvitában ítél, külön udvarnok megyéről beszél.[9]

De nemcsak az udvarnokok állnak kívül a királyi megyén, hanem — tekintsünk most el a várnépektől — a többi királyi népek is. Az árpási besenyők a nádor joghatósága alá vannak rendelve, külön come-

[5] 1250-ben Roland nádor előtt a csallóközi udvarnokok 13 centuriója Ivalmust, Eliast és Chenát udvarnokoknak vallják. A nádor a csallóközi udvarnokok comesétől megtudván az igazságot, az udvarnokok centurióival szemben előbbiek szabadságát írásba adja. (Wenzel: AUO II. 216. o.) 1255-ben Miklós tárnokmester, az udvarnokföldek ügyében delegált bíró ítél bizonyos, Szántó-helységhez tartozó föld ügyében a veszprémi püspök és a királyi udvarnokok között. Az udvarnokokat a zalai királyi udvarnokok comese vezeti. (Hazai Okmánytár V. 26. o.)

[6] Váradi Regestrum 100. §. Wenzel: AUO. II. 216. o.

[7] „... generalis prestaldus Uduornicorum nec descendere possit super ipsos, nec eciam eos judicare vel citare vel citentur juxta libertatem eorundem." (Wenzel: AUO. IV. 243. o.)

[8] Váradi Regestrum 100. §.

[9] „... quod nobis pro exequendo mandato Regis in comitatum Vdwornicorum de Sag venientibus..." (Wenzel: AUO VIII. 399. o.)

sük és jobbágyaik vannak[10] A Váradi Regestrum 279. esetében a Tárnok falusi Farkas és Suka között fentforgó ügyben Iseph, a tárnokok curiális comese ítél, a 331. esetben meg a királyi precok curiális comese szerepel. A semptei vár jobbágyai és a királynői precok jobbágyai közötti ügyet sem a semptei comes, hanem a bevádolt fél, a királynői jobbágyok bírája, Gyula, a királynő curiális comese tisztázza.[11] Ezek után cseppet sem kell csodálkozni, ha arról hallunk, hogy még a királyi bölényvadászoknak is van külön ispánjuk, sőt még külön vicariust is tart maga mellett a bölényvadászok közötti igazságosztogatásra.[12] Maradjon utolsónak a korai feudalizmus társadalmának közigazgatási széttagoltságára legjobban jellemző példa, Kun László egyik adománylevele. 1275-ben Pál mesternek, a veszprémi prépostnak adományozta Simont, a fegyvernökök jobbágyát, két fegyvernököt, a hercegi népek három jobbágyát, a királynő népei közül pedig két tárnokjobbágyot és több királynői szakácsot, intve a fent felsorolt kondíciójú népek összes comesét és curiális comesét, nehogy adományával szemben bármi módon ellenkezzenek.[13]

A várszervezeten kívül álló királyi népek azonban nem minden vonatkozásban függetlenek a királyi megyétől. Földjeik nem tartoznak ugyan bele a királyi megye földállagába, de beletartoznak a megyébe, mint területi egységbe. A megye területe (paróchiája) és a megye földállaga nem esnek egybe. A megye földállaga a várföld. Amikor a király megyét adományoz, csak a megye központját képező vár földjeit adományozza és a megyén keresztül befolyó királyi jövedelmeket. 1211-ben II. Endre a topuszkói apátnak adományozza Gora megyét. Az adománylevélből kitűnik, hogy a megyével milyen népeket adományozott. Adományozta a megye összes tartozékát, a castrensisek és jobbágyok összes szolgáltatásaival együtt, minden jövedelmet és szolgálatot, amint azokat Szlavónia hercege, vagy Gora megye comese bírta.[14] A várjobbágyokon és a várnépeken kívül csak szolgákra utal az adománylevél, udvarnokokat, tárnokokat vagy egyéb királyi népeket nem említ. De amikor az adományozás révén magánföldesúri függésbe került királyi népek megtagadják szolgáltatásaikat az apáttal szemben, vagy szökdösni kezdenek, Endrének az üggyel kapcsolatban kiadott mandátuma már csak castrensisekről és jobbágyokról tud a szóbanforgó területen.[15] Az 1213-as év alatt keltezett, de valószínűleg 1224—25 táján, a Domaldus per alkalmával hamisított két oklevél sem tesz említést a castrensiseken és a

[10] „. . . Bisseni de Arpas, ad nos uidelicet Palatinum pertinentes . . .” (Endlicher: Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana. 419. o.)

[11] Váradi Regestrum 363. §. Pauler: Megye? Várispánság? Századok, 1822. 208. o

[12] Joachim „. . . uicarius iudex Ladislai comitis uenatorum bubalinorum . . .” Váradi Regestrum 290. §.

[13] „. . . ut nullus Comitum vel Curialiumcomitum Condiciorum prescriptorum contra huius nostre donacionis tenorem audeat retractacionis quidpiam attemptasen . . .” Hazai Okmánytár, V. 53. o.

[14] „Statuimus ergo quod memorata ecclesia . . . omnia iura predicta comitatus de Gorra . . . perpetuoque possideat sub eius libertatis integritatisque tenore, quo duces Sclavonie seu comites de Gorra eadem antea possiderunt, sive ea sint in terris, sive in pratis . . . sive in servis iobagionibus sive castrensibus cum integris in tegris eorum serviciis et redditibus, quibus duci vel comiti servire consveverant . . .” Smičiklas: Codex Diplomaticus . . . III. 103. o.

[15] Wenzel: AUO XI. 121. és 126. o.

— valószínűleg már a megye adományozása utáni időben betelepült — hospeseken kívül más népelemekről.[16] Ugyanígy 1263-ban, amikor IV. Béla Luchman megyét adományozza, a várjobbágyok, jobbágyfiúk és castrensisek szolgáltatásain kívül más királyi népek szolgáltatásaira nem utal. Ha a megye gazdasági szervezetébe más királyi népek is tartoztak volna, adományozásukról és szolgáltatásukról szintén intézkedne az oklevél.[17]

Ezekből az adatokból azonban semmiképpen nem lehet arra a következtetésre jutni, hogy a megye területe és közigazgatási hatásköre leszűkíthető a várföldekre. Attól, hogy a megyéből — mint gazdasági szervezetből — kirekesztjük a várszerkezeten kívül álló királyi népeket, a királyi megye valóban megszűnik, mint minden királyi birtokot átfogó gazdasági szervezet. De átfogó gazdasági szervezet marad az olyan királyi jövedelmek behajtása tekintetében, amelyek kondíciójuktól függetlenül terhelik az összes királyi népeket. Az udvarnokok, lovászok, királyi mosónépek és mások függetlenek a megyétől, de csak mint udvarnokok, lovászok és mosónépek. De a collecták, csebrek, a várhoz tartozó út, rév és hídvámok vagy egyéb, több királyi népet terhelő szolgáltatások szempontjából beletartoznak abba, mégpedig abba a megyébe, amelyiknek kerületében földjeik fekszenek. A királyi lovászok házait éppen úgy felkeresi a collectát behajtó várjobbágy, mint ahogyan a királyi íjjászok szőleje után beszedi a cseberadót a királyi megye embere.[18] Az egyházi népek ugyanúgy vágják a gyepüt, a serviens falujából ugyanúgy sáncmunkára megy a paraszt a várnagy rendeléséből, mint ahogy a castrensis elindul szekerével, hogy követ fuvarozzon századosa vagy tizedese parancsából a vár erősítésére. Ez éppoly természetes, mint az, hogy a megyésispán nem szedi a pohárnokoktól a pohárnokok comesének és a királynak járó boradót, és a királyi precók comese nem szedet dénárokat.

A megye tehát területi egység, de a megye területi egységén belül élő népek gazdasági és jogi tekintetben nem egyenlő mértékben függnek a megyétől. A királyi megyét sem gazdasági, sem bíráskodási, sem katonai szempontból nem foghatjuk fel úgy, mint abszolút egységet, hanem csak mint a különböző rendeltetésű királyi birtokokra, valamint a magánföldesúri birtokokra jellemző gazdasági és jogi különbségek viszonylagos egységét.[19]

[16] „Hospites autem et castrenses tocius prenominati Comitatus . . ." (Wenzel: AUO XI. 116. o.) „Hospites autem et castrenses eiusdem comitatus . . ." (Wenzel: AUO. XI. 119. o.) Szentpétery Imre: II. Endre király oklevelei a topuszkói apátság részére. Fejérpataky emlékkönyv, 346. o.

[17] „Volentes et statuentes, ut iobagiones Castri, filii iobagionum, qui Kelthiobagfyu dicuntur et castrenses ipsius, eadem libertate et servicio, quibus nobis seruire tenebantur, et Comiti per nos constituto, sepedicto Magistro Laurencio seruire teneantur. (Wenzel: AUO VIII. 49. o.)

[18] A Sopron megyében lakó királyi íjászok a szőlleik után fizetendő csebrek miatt vitába keverednek Beza fiával, Istvánnal, a csebrek akkori beszedőjével. Bár nem tartoznak a megyeszervezetbe (földjeik adományozásakor, vagy nemesítésükkor a király sose beszél a vár vagy a comes fennhatósága alól való felmentésről), az ügy természeténél fogva Lőrinc mester soproni comes ítél közöttük. (Fejér: CD. V/1. 23. o.)

[19] A király megye földrajzi értelemben vett területi egysége is viszonylagos. Egyik megye területén belül találkozunk elszórtan más megyéhez tartozó várföldekkel is.

A királyi megye a legátfogóbb közigazgatási egység, mivel bizonyos vonatkozásban összefoglalja az összes királyi birtokot, meg a magánföldesúri birtokokat is. A megye gazdasági központja egy királyi vár. Ide gyűjtik össze a megye területéről befolyt termény- és pénzadót, majd innen továbbítják Szent Mihály napig Esztergomba, miután a megyésispán kivette belőle az őt megillető egyharmadot és az egyház is megkapta az utána járó tizedet.

A központot képező királyi vár körül tömörül a megye katonai szervezete is. Ez a katonai szervezet biztosítja a királyi jövedelmek behajtásához szükséges fegyveres erőt, de ugyanez a szervezet védelmezi háború esetén a várban felhalmozott terményeket és a megye területéről a vár védelme alá futó lakosságot is. Ez a szervezet állítja ki a királyi haderő egy tekintélyes részét.[20]

A megye katonai szervezetének gazdasági alapját a királyi birtokok egyik csoportja, a várföldek képezik. A megye hadseregének emberanyagát pedig a várföldeken élő várnép. (Populus castri, cives castri, civiles castri, castrenses.) A várnép katonai és egyéb szolgáltatásait századokba és tizedekbe szervezve a századosok (centuriones) és tizedesek (decuriones) vezetése és ellenőrzése alatt teljesíti. A tisztségviselők a várjobbágyok rétegéből kerülnek ki.

A várnépek és várjobbágyok eredetüket tekintve, vagy a régi szláv várkatonaságból kerültek ki, vagy a nemzetiségi társadalom lesüllyedő szabadjaiból.

A legfontosabb kérdés, amit a várjobbágyok és várnépek egymáshoz való viszonyával kapcsolatban fel kell vetnünk az, hogy kizsákmányolási viszony áll-e fenn a két csoport között, vagy nem. Pesti Frigyes a „Magyarországi várispánok története" c. művének 72 oldalán a következőket írja: „El nem dönthetjük, vajjon a várjobbágyok magok művelték-e földjeiket, vagy a várszolgák feladata volt-e az. Az a tény, hogy forrásaink soha nem tesznek említést a várjobbágyok és a várszolgák közt a föld megművelési kötelezettségéből származó viszályokról, inkább az elsőre enged következtetni.

Hogy e kérdésre a közölt idézet álláspontjánál megnyugtatóbb választ tudjunk adni, mindenek előtt meg kell határoznunk a várnépek és a várjobbágyok osztályhelyzetét, mindkét csoportnak meg kell állapítani a korai magyar feudalizmus társadalmi rendszerében elfoglalt helyét. Meg kell vizsgálni mindkét rétegnek a termelőeszközökhöz, elsősorban a legdöntőbb termelőeszközhöz, a földhöz való viszonyát.

A föld, amelyen élnek, mind a várnépek, mind a várjobbágyok esetében a vár tulajdona. Mivel földjeiket a vártól kapják művelésre,

[20] Előbb Botka Tivadar (a Századok 1870—71—72-es évfolyamaiban megjelent cikkeiben), majd Pesty Frigyes: Az „Eltűnt régi vármegyék" és „A magyarországi várispánságok története" c. munkában arra az álláspontra helyezkedik, hogy I. István korától egészen a tatárjárásig egymástól különálló szervezetként léteztek a főispánok által igazgatott közigazgatási megyék és a várispánok fennhatósága alatt álló katonai megyék. Ez az álláspont onnan következett, hogy képtelenek voltak feloldani a különböző királyi és magánföldesúri birtokoknak a királyi megyéhez való különböző viszonyát a megye viszonylagos egységében. Pauler Gyula a Századok 1882-es évfolyamában megjelent két cikkében megcáfolta a közigazgatási és katonai megyék különbségének ezt a teoriáját.

a várnak tartoznak szolgálni. A vár, mint személytelen tulajdonos jelenik meg ebben a szemléletben előttünk.[21] A várak ellátására szánt királyi földeken élő várnép nemzedékeken keresztül szolgál a vár körül. Gondolkodása eltorzítja a valóságot, a távol levő igazi tulajdonos, a király helyébe a várat, amelynek sáncait fáradságos munkával ássa, amelynek falaihoz ökreinek elcsigázásával fuvarozza a követ meg a gerendafát, amelynek kapuit és falait békében és háborúban fegyveres kézzel őrzi, az erődítményt, ezt a fetisizált tárgyat teszi meg tulajdonosnak. A királytól való függés, mint a vártól való függés tükröződik a várnép tudatában. (Ez a szemléletmód annyira átitatja a várnép gondolkodását, hogy a várnak a „tulajdonjogát" annyira sérthetetlennek veszi, hogy a király, az igazi tulajdonos által eladományozott várföldeket a vár birtokjogára való hivatkozással erőszakosan visszafoglalja, vagy a kiküldött királyi bírák előtt visszakövetelni.) Így sikkad el a király és a castrensis közötti kizsákmányolási viszony és helyettesítődik a várnép és a vár közötti szolgálati viszonnyal. A valóságban nyoma sincs a régi szabadparaszti viszonynak. A régi szláv várkatonaság már mint kizsákmányolt paraszt lépett át a szláv megyéből a magyar megyébe és a szabad pásztor is azzá vált attól az órától kezdve, amikor az első barázdát szántotta a király földjén. A várnép földközössége sem azonos a régi szabadparaszti közösségekkel, hiszen a közösen használt föld nem a közösség tulajdona. Századaik és tizedeik csak elnevezésükben őrizték meg a katonai demokrácia korának hasonló elnevezésű szervezeteit. A szabad pásztorok századai vérségi alapon szerveződtek, a várnépek századai pedig az államszervezet keretébe tartozó viszonylagos területi egységek. De ennek ellenére a földközösség ugyanúgy, mint a centurionátusok alapot adnak a várföldek megvédéséért vívott harcban a közös fellépésre.

A várnépek csak egy tekintetben őriztek meg valamit a szabadparaszti szabadságból. Megőrizték az elidegeníthető föld birtoklásának lehetőségét. Vásárolt földjeiket szabadon elidegeníthetik. A birtokképességnek ez a lehetősége azonban csak a legritkább esetben válhatott valósággá. A szolgáltatások terhe lehetetlenné tette a földvásárláshoz szükséges értékek felhalmozását. Forrásaink csak igen szórványosan ismernek eseteket a várnépek körében földeladásra, vagy elzálogosításra.[22]

[21] A megye földállagához tartozó földek adományozásakor a királyi oklevelek is igen gyakran tesznek említést a várak földtulajdonáról. IV. Béla Újvár megye több földjét „sub eisdem metis et terminis, sicut dictum castrum ipsas hactenus dinoscitur possedisse . . ." adományozza. 1249. (Wenzel: AUO VII. 281. o.) Ugyanígy Kokos nyitrai várföld esetében „. . . sub eisdem metis et terminis quibus idem castrum Nitriense possidebat." 1265. (Wenzel: AUO. VIII. 128. o.)

[22] Fulcerius veszprémi presbiterről tudjuk, hogy a zalai vár civiseitől vásárolt földet, amelynek birtokában III. István 1164 körül meg is erősíti őt. A várnépeknek ez a birtokképessége azonban nemcsak a felemelkedés, hanem a társadalmi süllyedés eszközévé is válhat. Lilita civilis Fulcerius szolgái közé került, mivel 10 pnezányi adósságát nem tudta kifizetni. (Fejér: CD. IX. 7. 634. o.) 1226 körül a banai vár két castrensise zálogosít el 3 arátrum földet. (MODL. 95 538.) A veszprémi püspök egyik jobbágyának megölésével vádolt Chataber és fia, somogyi castrensisek, mivel a vérdíj fejében rájuk kiszabott 11 márkát nem tudják kifizetni, Acha-i földjük felét adják a püspöknek. (MODL. 40 066.)

A várjobbágyok birtokjoga hasonló. A várjobbágysággal kapcsolatos szolgálatukat hasonlóan a várnépekhez, a várföldekből bírt földjeik használatáért teljesítik. Mi sem természetesebb, hogy a várnépekhez hasonlóan megvan a lehetőségük föld vásárlására. De a földvétel vagy eladás, ami a várnépek esetében kivételes jelenség volt, a várjobbágyok felső rétegénél általános jelenséggé válik. A földvásárló vagy földet eladó gazdagabb várjobbágy alakja annyira ismert okleveles emlékeinkből, hogy idevonatkozó konkrét eseteket nem is érdemes felsorolni. A szolgát vevő vagy szolgát eladó várjobbágy szintén gyakori.[23]

A várjobbágyok gazdagabb, előkelőbb rétege a katonáskodáson kívül más szolgáltatással nem tartozik. Kevesebb a teher, nagyobb a föld, inkább gyarapodnak. A megye haderején belül sokan közülük mint tisztek szolgálnak, háború esetén csak több jut nekik az ispánok által a zsákmányból meghagyott morzsákból, mint az egyszerű várkatonaságnak. A várjobbágyi szolgálatot vállaló módosabb szabad, amikor a vár kötelékébe lépett, már hozhatott magával egy-két szolgát, a várföldből nagyobb darabot tudott felfogni művelés alá, könnyebben összegyűjthette a földvásárláshoz szükséges értékeket mint szegényebb osztályostársa, aki családján és néhány lovon vagy barmon kívül egyebet nem hozott a várföldre és így szükségszerűen a szláv várnép közé szorult. Ugyanígy jobb anyagi körülményekhez juthattak a régi szláv megye népeinek tisztjei is.

Összefoglalva: A várjobbágyok és várnépek birtokjoga abból a szempontból, hogy mindkét népcsoport a várföldekből való birtoklás ellenében teljesíti különböző szolgáltatásait és hogy mindkét népelemnek elvileg lehetősége van elidegeníthető föld vásárlására, nem különbözik egymástól. De különbözik ez a birtokjog a királyhoz való viszony tekintetében. Kun László 1274-ben Debrente földet Zsidó fia Zsidónak adományozta. Az adománynak többen ellentmondtak olyan megindokolással, hogy a jelzett földön várjobbágyok laknak. A király kivizsgáltatván az ügyet megállapítja, hogy Debrete földön csak castrensisek laknak, ezért a királynak joga van azt adományozni.[24] Ez a lényege a várjobbágy és várnép között fennálló jogi különbségnek. (Gyakorlatilag azonban mind majd látni fogjuk — ez a jogállapot sem érvényes az egész várjobbágyságra.)

A várjobbágy birtokát a tulajdonjog szempontjából két különböző részre kell osztanunk. Az egyik rész a várbirtokból művelt föld, amely után jobbágyi szolgálatát teljesíti. A másik a vásárolt vagy örökjogon bírt föld, amely nem tartozik a várkötelékbe, amelyet szabadon elidegeníthet. Amíg a várföldet vagy szerzett birtokát családjával műveli, tulajdonjoga csak annyiban különbözik a várnépek tulajdonjogától, hogy földjét a király nem adományozhatja. De attól a pillanattól kezdve,

23 A várnépek köréből egyetlen adatunk sincs arra vonatkozólag, hogy szolgákkal rendelkeztek volna, bár V. Istvánnak az őrimagyarósdi spekulatorok számára adott kiváltságlevele (1270) utal ennek a lehetőségére az örökös nélkül elhalt spekulator vagyonának öröklési rendjéről hozott passzusában.

24 „... quod ydem non iobagiones, sed populi fuerint dicti Castri, et nullus iobagio castri super eadem residebat *nosque rite terram populorum castrensium conferre poteramus.*" Hazai Okmánytár V. k. 50. o.

amikor a várjobbágy szolgát vagy szabadost hoz birtokára, amikor a várbirtokból felfogott földeket vagy örökjogon bírt birtokát szabadosok vagy telekre ültetett szolgák munkálják meg, amikor a föld tulajdonjoga kiegészül a földet megművelő emberek feletti hatalommal a várjobbágy birtokjogának a lényege változik meg, a várjobbágy a feudális földtulajdon birtokosává lesz. Ekkor már csak az különbözteti meg a királyi serviensektől, hogy földjeinek egy részét a várbirtokból birtokolja és ezért felbonthatatlan szolgálati viszony fűzi a várhoz.

De térjünk vissza a várjobbágy és a várnép egymáshoz való viszonyának tisztázásához. A fentebb elmondottakból következik, hogy a termelőeszközökhöz való viszony tekintetében különbségek lehetnek a várjobbágyok és várnépek között. A gazdagabb várjobbágy szert tehet feudális földtulajdonra, a várnép nem. Ez a különbség azonban nem tételezi fel a várjobbágyok és várnépek között fennálló kizsákmányolási viszonyt, hiszen ennek a különbségnek a forrása a várjobbágyok földjén dolgozó szolgáknak és szabadosoknak a kizsákmányolása. De egy más szempontból, a társadalom által termelt javak elosztása szempontjából fennállhat közöttük ez a kizsákmányolási viszony.

Az a tény, hogy a 13. században a várnépek közvetlenül sem munka, sem pénzjáradékkal nem tartoznak a várjobbágyoknak, csak a közvetlen kizsákmányolás lehetőségét zárja ki. Ha a kérdést csak erről az oldaláról igyekszünk megközelíteni, a közvetlen kizsákmányolási viszonyt csak a király — mint a földek birtokosa — és a várnép között tudjuk kimutatni. A közvetett kizsákmányolás lehetősége fennáll a várjobbágyok és várnépek viszonyában is. Azok a várjobbágyok, akik a királyi megyében tisztséget töltenek be — decuriok centuriok, vagy mint a 13. században gyakran előfordul: curiális comesek — tisztségükön keresztül részesednek a várnépek szolgáltatásaiból. Kálmán első törvénykönyvének 79. fejezete világosan bizonyítja ezt. A szolgáltatások behajtását a tisztséget viselő jobbágyok sokszor még a „törvényes" kereteken túl is gyakorolják, mint ez a Váradi Regestrum 44. pontjában Vajda centurio eseténél láthatjuk. Mindebből azonban az is következik, hogy a várjobbágyok rétegét egészében nem sorolhatjuk az uralkodóosztály közé. László és Kálmán korának valamennyi decuriója és centuriója, valamint a tisztségek viselőinek összes leszármazói büszkélkedtek a jobbágy vagy jobbágyfiú névvel, még akkor is, ha ők már semmiféle tisztséget nem töltöttek be a megyén belül. A tisztséget nem viselő várjobbágyok — ha nem élnek földjeiken szolgák vagy szabadok — nem tartoznak az uralkodóosztályhoz és csak annyiban különböznek a várnépektől, hogy a várnépek kötelezettségeinél jóval enyhébb feltételek között szolgálnak a várnak.

Forrásaink sok olyan esetet örökítettek meg, amikor castrensisek magukat a várjobbágyok közé sorolják. A szolgagyőri várhoz tartozó Tőnye falusi Jónás castrensis testvéreivel együtt azt állítja magáról, hogy a várjobbágyok közé tartozik. Egy másik esetben szintén a szolgagyőri várhoz tartozó, öt nehezéket fizető várnépekről hallunk, akik várjobbágyi állapotukra hivatkozva lépnek ki a földközösségből. A Zsidó

fia Zsidónak adományozott Debrete földön élő castrensisek hasonló esetét már ismerjük.[25]

Az is előfordul, hogy castrensisek szentkirály jobbágyokat vádolnak azzal, hogy nem várjobbágyok, hanem szintén a várnépek közé tartoznak. A Sapur-i századosság Curnust falusi castrensisei több Sas falusi várjobbágyot állítanak ilyen váddal bíró elé. Hasonlóan járnak el várnépek a Váradi Regestrum 360. esetében. Vajda centurió a Váradi Regestrum 44. esete szerint várjobbágyokon hajtotta be a castrensisek adóját. De még az is előfordul, hogy várjobbágyokat büntetésből a várnépek közé sorolnak. Így járt Waracysk fia Stanysk meg egész nemzetsége, akiket Béla herceg a fuvarozó várnépek közé sorolt, mivel a nemzetség egyik tagja szemtelenül válaszolt valamit a hercegnek egy bírósági üggyel kapcsolatban.[26]

Ezek az esetek nemcsak azt bizonyítják, hogy a 13. században a várnépek állandó törekvése a várjobbágyság soraiba való bejutás vagy hogy a várnépek terheik előnyösebb megosztását szem előtt tartva várjobbágyokat igyekeznek soraik közé vonni. Bizonyítják azt is, hogy ebben a korban a várjobbágyok és várnépek közötti távolság nem áthidalhatatlan, hogy földjeik nagysága és életmódjuk nagyjából megegyeznek. Áll ez a megállapítás elsősorban azokra, akik a várnépek közül emelkedtek a várjobbágyok sorába. Az ilyen kiemelkedéseknél azt látjuk, hogy a várjobbággyá tett castrensis a legtöbb esetben nem kap új földterületeket, hanem csupán régi földjeivel együtt kerül a magasabb társadalmi kategóriába. Ezek a katonáskodás terhe mellett még descensussal is tartoznak a comesnek. Földjeiket a király ugyanúgy adományozza, mint a várnépekét. Így adományozza el IV. Béla a Pozsony várához tartozó szállásadó jobbágyok Nyék nevű földjét 1245-ben. Ugyanő adja Locsmánd megyét Lőrinc asztalnokmesternek, a nemes várjobbágyok földjeinek kivételével, de az újonnan kiemelt várjobbágyok földjeivel együtt, s csak azt a lehetőséget biztosítja számukra, hogy abban az esetben, ha nem akarnak az új birtokosnak szolgálni, földjeiket hátrahagyva továbbállhatnak.[27]

De nézzük a descensust fizető, mansionként egy-két ekealja földdel rendelkező várjobbágyokkal szemben várjobbágyok gazdag, előkelő rétegét. A hűtlenség vétségében elmarasztalt Pál soproni várjobbágy földjét 9 mansió szolga, 10 legénysorban élő szolga és 4 mansió libertinus művelte 1198-ban. Mihály fia András soproni várjobbágy 10 ekealja földet adott el 20 márkáért Izsák comesnek és nem tudni, mennyit tartott még meg ezután saját használatára. A Kurch nembeli Baka, megint csak soproni várjobbágy, a Szent-máriahegyi (borsmonostori) monostornak adományoz 5 ekealja szántót, a szántón kívül erdőt, kaszálót és egy malmot. Radiszló fia Pósa örökös nélkül elhalálozván, összes vagyona a királyra háramlik, mégpedig 4 egész falu és az Ujcsapnak nevezett föld.[28]

[25] Wenzel: AUO. XI. 503. Szentpétery Imre: Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke, 1269. sz.
[26] Fejér: CD. V/1. 196. o.
[27] Fejér: CD. IV/1. 380. o. Wenzel: AUO. VIII. 50. o.
[28] Fejér: CD. II. 344. o., CD. III/2. 225. o., CD. IV/1. 75. o, Wenzel: AUO. VII. 133. o.

Ez hát a várjobbágyság. Pósa 4 faluval rendelkezik, de a Locsmánd megyei Karul, 3 ekealja földön él 10 rokonával együtt, az 1 főre eső 36 katasztrális holdból kell előteremtenie kenyerét és fegyverest küldeni a hadba.[29]

Ez a két véglet. „De az ebből adódó kép világosan mutatja, hogy a korai feudalizmus társadalmi csoportjai nem minden esetben esnek egybe az osztálykategóriákkal. A várjobbágyság se sorolható egészében a feudalizmus egyik alapvető osztályában sem. Felső rétege az uralkodóosztályhoz tartozik, de a várjobbágyság egy jelentős részében csak olyan a királytól függő — parasztokat kell látnunk, akik a várnépektől csak kedvezőbb szolgálatukban, jogi kiváltságaikban különböznek."

A királynak a naturált gazdálkodás miatt szűk keretek közé szorított állandó jellegű katonai kísérete sem a feudális kizsákmányolás zavartalan menetét, sem az ország fegyveres védelmét nem tudta biztosítani. Ebből adódott a haderő nagyfokú decentralizálásának szükségessége. A királyi birtokok szétszórtsága és a haderő mozgatásában a rossz útviszonyokból és a híradás lassú voltából adódó nehézségek is megkövetelték ezt a decentralizálást. Ezek az okok követelték meg a királyi birtokok egy részének a többi birtoktól való elkülönítését és a királyi megyén, a legátfogóbb közigazgatási egységen belül való szervezését. A király a függésébe került szláv és magyar népelemek egy részénél lemondott a termék, pénz- és munkajáradék tetemes részéről, hogy ezáltal a lehetőséghez mérten viszonylag gyorsan összegyűjthető, a megye egész területét fegyveres ellenőrzés alatt tartó és többé-kevésbé begyakorolt, összeszokott fegyveres erőhöz jusson. Ezért kerülnek viszonylag jobb körülmények közé a várnépek mint a királyi birtokok egyéb népelemei, és a magánbirtokokon dolgozó parasztok.

Mivel a megye fegyveres erejének nemcsak belső, „karhatalmi" funkciói vannak, hanem részt vesz ez a fegyveres erő az ország védelmében is, egészen természetes, hogy a várszerkezet az ország nyugati és délnyugati határaihoz közeleső területeken sokkal erősebb, mint az északi, keleti és délkeleti határokon, ahol a földrajzi tényezők nagyobb akadályokat gördítenek a támadó ellenséges haderő gyors mozgása elé, mint a természetes akadályok által kevésbé védett nyugati és délnyugati határokon.[30]

A királyi megye katonai szervezetének elemeit az ország egész területén megtaláljuk. A megye haderejét kitevő népelemek minden megye esetében (kivéve a tatárjárás után szervezett megyéket) a várjobbágyok, várnépek és a vár hospesei. A vár népeinek ez a három csoportja azonban különböző mértékben vesz részt a fegyveres szolgálatban. A várjobbágyok — a várnépek közül kiemeltek kivételével — csak ka-

[29] Damanya-i Myxa fiát, Mártont, Karachinus titeli olvasókanonok serviensét apjával, testvéreivel és egyik testvérének két fiával nemesíti a király. Mindössze két ekealja földjük van. (Fejér: CD. V/1. 210. o.) Karul, a volt Locsmánd megyéhez tartozó várjobbágy fiaival és rokonaival — összesen 11 fő — a megye adományozása után megmaradnak az új birtokos szolgálatában. Mint várjobbágyok, mindössze három ekealja földdel rendelkeztek (Wenzel: AUO. VIII. 321. o.)

[30] Pesty: A magyarországi várispánságok története. 9—10—11. o.

tonai szolgálattal tartoztak. A várföldből birt földjeik is nagyobbak lehettek mint a várnépé. Ezért számarányukhoz viszonyítva nagyobb mértékben vesznek részt a fegyveres szolgálatban mint a várnépek. A várjobbágyok hadbavonulási kötelezettségét az Aranybulla 1231-es megújításakor a bulla 15. pontjában fogalmazták meg, amikor kimondták, hogy a várjobbágyok külföldi hadjáratokban is tartoznak követni a királyt, nem úgy mint a serviensek. Ez a kötelezettség azonban feltehetően nem jelenti a fejenkénti hadbavonulás kötelezettségét. Nagyon valószínű, hogy a várjobbágyok csak mansióként állítottak egy embert fegyverbe. De az is lehetséges, hogy a szegényebb várjobbágyok közül több mansió küldött egy fegyverest, hasonlóan a turóczi jobbágyfiakhoz, vagy a szepesi nemesekhez.

A várnépek századokba szervezve szolgálnak. A centurionátusok azonban nem csak katonai szervezetet jelentenek, hanem gazdasági és közigazgatási szervezetet is. A várnép minden egyes tagja centurionátusokba van szervezve. A centurionátusokon belül a legkülönbözőbb szolgálattal tartozó várnépekkel találkozunk. Vannak szekerészek, fahordók, szántók, erdőőrök, halászok, pásztorok, a vár kapuinak őrzői, íjkészítők, ácsok stb.

A várnépeknek ezt a megoszlását használta fel régebbi történeti irodalmunk a várnép katonai szolgálatának tagadására. A várnépek katonáskodása azonban a polgári történetírás különböző nézeteivel szemben történelmi valóság. Kálmán törvénykönyvének 35. és 38. fejezete világosan bizonyítja ezt, amikor a civisek közé telepedett vendégek katonai kötelezettségéről vagy az ispánhoz, vagy más királyi tisztségviselőhöz küldött civis katonai szolgálatáról beszél.[31] De okleveles gyakorlatunk is megőrzött számunkra olyan eseteket, amikor a 12. század közepetáján katonáskodó várnépek kapnak előbbi szolgálatuk alól felmentést a királytól, aki így akarja jutalmazni katonai érdemeiket. 1162-ben Farkas soproni civilist veszi ki István a civilisi szolgálat alól Kapuvár védelmében szerzett érdemeiért. Ugyancsak István emeli a pozsonyi várhoz tartozó Omboul-t és 11 társát a vár „előkelői" (proceres eiusdem castri) közé a castrensisi szolgálatból, mert mellette híven kitartottak.[32]

De hogyan egyeztessük össze ezeket a tényeket azokkal a forrásokkal, ahol nem katonáskodó, hanem fuvarozó, szántó, vagy kézműves szolgálatot teljesítő castrensisekről hallunk? A megoldást a centurionátusokban, mint gazdasági és katonai szervezetekben kell keresni. A várnak teljesítendő szolgálat nem egyenként volt kivetve a castrensisekre, hanem egy-egy centurionátus egészére. (II. Endre Gora megyét adományozó oklevele fel is sorolja a comesnek és curiális comesnek a száza-

[31] „Si quis hospitum accola terram ciuium cohabitat, aut iuxta medietatem substancie ciuilium expendicionem faciat, aut octo denarios solvat." (Endlicher i. m. 364. o.) „Si rex forte cuiquam comiti uel ministro aliquem de ciuibus dimiserit, solus in expedicionem pergat, sin autem, ad populum unde exiit. reuertatur." (Endlicher i. m. 365. o.) Tagányi „A polgár szó vitájához" c. cikkében (Magyar Nyelv 1908) és e cikk nyomán később Holub a civis szót a későbbi várjobbágyok csoportját fedő névnek tartja, de nem elégséges indokkal.

[32] Fejér: CD. II. 164. és 173. o.

donként járó szolgáltatásokat.[33] Abból a körülményből, hogy okleveleink nem katonai, hanem más szolgálatot teljesítő várnépekről beszélnek, nem következik az, hogy a várnépeknek nincs olyan rétege, amely katonai szolgálatot teljesít. A centurionátusokon belül a várnépek külön csoportokra differenciálódtak. A fuvarozás terhét nem viseli az egy századon belül élő összes castrensis, hanem csak a szekerészek. Az ispánnak és curiális comesnek századonként járó ökröket — a Gora megyéhez tartozó centurionátusok esetében minden századnak 5 barmot kellett adnia — minden valószínűség szerint nem a vár halászai szolgáltatják, hanem a vár pásztorai. Ha a várispán vagy curiális comes kíséretével együtt jelenik meg egy várnép által lakott faluban, azoknál a castrensiseknél szállnak meg, akiket szállásadó castrensisnek neveznek.[34] Így az is természetes, hogy a centurionátus által kiállítandó fegyveresek a várnépeknek abból a rétegéből kerülnek ki, akiket hadakozó castrensiseknek neveznek.[35] Ez egészen természetes. A vár szekerészei vagy szántói nem teljesíthetnek katonai szolgálatot. Ökreikkel nem vonulhatnak hadba, fegyverzetük sincs, de nem érthetnek a fegyverforgatáshoz sem. A centurionátuson belül csak néhány falu castrensisei teljesíthetik ezt a szolgálatot. A hadakozó castrensisek falvaikban a fiatalok apáiktól öröklik a fegyvert és valószínűleg ugyanők tanítják meg fiaikat a nyilazásra, a karddal vagy lándzsával vívott közelharc módszereire, a harcszerű lovaglásra. Nem lehet másként, hisz a castrensis, vagy szegényebb várjobbágy fiának sem lehetősége, sem ideje nincs arra, hogy a comes katonai kíséretében szerezze meg ezeket az ismereteket. A fiatal castrensis vagy várjobbágy mire belép a megye hadseregébe, kell hogy ismerje a fegyverek használatát, hogy kiálhassa a megyésispánnak a megye katonai ereje felett tartott szemléjét. Hogy az ilyen szemlék alkalmával a különkülön sorokban felálló szentkirályjobbágyok, exemptusok és castrensisek végeztek e harci gyakorlatokat, a forrásokból nem derül ki.[36] E gyakorlatok feltételezése nélkül azonban hasztalan lett volna ilyen szemlék rendezése. A megyei haderő a csatákban mint taktikai egység szerepel. Ebből szükségszerűen következik, hogy ezt a haderőt harcon kívül is gyakorlatoztassák, ha csak nem akarnak számolni a harcérték minimális színvonalra való csökkenésével.

A megye hadereje elsősorban lovas íjászokból áll. Sem a szegényebb várjobbágy, sem a castrensis nem képes a lovagi fegyverzet beszerzésére. A könnyű lovasság eredményes harca pedig az egységek legnagyobb mértékű összeszokottságát tételezi fel. Nemcsak az egyes harcossal, hanem a lovakkal is be kell gyakoroltatni a támadásban a harcrendnek a nyilazáshoz való széthúzását, a színlelt futást, a nyilazáshoz széthúzott harcrendnek a rohamhoz való tömörítését vágtatás közben. Az

[33] Wenzel: AUO. XI. 108. o.

[34] A pozsonyi vár Bwd és Buhta castrensisei „qui descensum dantes dicuntur". (Wenzel: AUO. VII. 358. o.)

[35] A Keve-i várhoz tartozó Weg falusi castrensisek „qui exercituales dicuntur". (Fejér: CD. IV/1. 104. o.)

[36] A megye hadereje fölötti katonai szemlére is csak egy alkalommal (a Váradi Regestrum 304. esetében) ismerünk példát, amikor Vajda dobokai comes szemlélte meg megyéje fegyveres erejét.

ügetésből meghatározott pillanatban a vágtába való átcsapás, az egyszerre végrehajtott nyilazás és gyors fordulások: mindez a legnagyobb begyakorlottságot és összeszokottságot tételezi fel, ellenkező esetben a hadrend darabokra szakadozik.

A castrensisek és várjobbágyok tehát a családból hozott egyéni katonai „nevelés" után a megyei gyakorlatok iskoláját végigjárva katonai szempontból használható elemeivé válnak az ország haderejének. Ha a kiképzés alapossága és az egyéni rátermettség találkoznak a várföldet művelő paraszt olyan kiváló fegyverforgatóvá válhat, hogy mint hivatásos bajvívó kenyeret is kereshet magának fegyverével. A bajvívás, mint az istenítélet egyik formája gyakori jelenség a korai feudalizmus időszakában. A társadalmi szükséglet ki is termelt egy különleges társadalmi figurát, a hivatásos bajvívó alakját, aki fizetségért megbízója nevében porondra lép, hogy megvívja a perdöntő párbajt. Ezt a foglalkozást csak fegyverrel és alapos rátermettséggel rendelkező, de ugyanakkor meglehetősen szegény egyének választhatják. Jellemző, hogy a források által számunkra megőrzött bajvívók sorában egy zalai csatrensis is szerepel, a Cséb falusi Rubynus, akit a bajvívásban szerzett érdemeiért és más, a király számára hasznos szolgálatokért a várjobbágyok sorába emeltek.[37]

Időzzünk még egy kicsit a várnépek századain kívül álló, de szintén katonáskodó népelemeknél. Az ország határain, egy-egy veszélyesebb területszakaszon, esetleg az ország belső területein fontosabb földrajzi átjáróknál néha a vár joghatósága alatt, de a castrensisek századjain kívül szervezett falvakat találunk, amelyekben az örök (speculátorok) laknak. Feladatuk a rájuk bízott területszakasz vagy átjáró megfigyelése és védelme. Hogy ezen a szolgálaton kívül tartoztak-e a királyi hadba is fegyvereseket küldeni, nem tudhatjuk. Külföldi hadjáratban való részvételükről csak egy esetet ismerünk. Félremagyarázhatatlan katonai szolgálatuk miatt régebbi történeti irodalmunk szerette úgy feltüntetni őket, mint szabadokat. Bár termény és pénzszolgáltatásuk a castrensiseknél enyhébbnek látszik, abból a körülményből, hogy a várjobbágyok rétegénél alacsonyabb társadalmi csoportként kezelik őket és földjeiket a király a castrensisekéhez hasonlóan adományozza, arra kell következtetni, hogy ez a „szabadság" nagyjában-egészében megegyezik a castrensisek jogállásával. Legtöbb emlékünk a mai zalai és vasi őrség területéről maradt rólunk, ahol a vasvári comes által föléjük rendelt „őrnagy" (maior speculatórum) vezetése alatt teljesíthették gyalogosan katonai szolgálatukat. Egyes telepeiknek, (mint pl. a mai Őrimagyarosd lakóinak) a 13. század végére a serviensekhez hasonló öröklésrendet sikerült kiverekedni.[38]

A vár hospeseinek katonai szolgálatáról Kálmán fentebb idézett törvénycikke intézkedett. Kimondta, hogy a várnépek közé telepedett

[37] Wenzel: AUO. VII. 218. o.
[38] Holub: Zala vármegye története a középkorban. Fejér: CD. IV/3. 525. o. Hazai Okmánytár VIII. 127. o. Erdélyi László: Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. 21. o.

vendégek a várnépek szolgálatának fele részét kell, hogy teljesítsék, vagy pedig 8 dénárt fizetnek. Hogy a két teher közül melyiket választották szívesebben, nem lehet tudni. Katonai szolgálatukra csak néhány adatunk van. A nyitrai vár hospesei a tatárok ellen védelmezték a várat és a tengerpartra menekülő király kíséretébe fegyvereseket adtak. A Király-újhelyi „civisek" szintén a tatárok elleni harcban tűntek ki. (Bár az oklevél civisekről beszél, a helység elnevezése azt bizonyítja, hogy a civis szó itt nem centurionátusba szervezett várnépet jelent, hanem egyszerűen a helységhez való tartozást akarja kifejezni. Mint új település esetén legtöbbször, itt is minden bizonnyal hospesekkel van dolgunk.) A marosberényi hospesek kiváltságlevele szerint a comes nem kényszerítheti a település lakóit a hadbavonulásra. A kiváltság nyilván előbb szokásban levő gyakorlatot igyekezett megszüntetni. A más földjére települt földműves hospesek katonai szolgálatára utal IV. Béla egy 1241-es oklevele, amelyből kitűnik, hogy a trencséni vár Zamár falujába betelepült hospesek 6 mansionként kötelesek egy fegyverest küldeni a király seregébe. A vár földjeit művelő hospesek, ha katonai szolgálatot vállalnak, szolgálatuk jutalmaként bekerülhetnek a vár jobbágyainak tisztjeinek a sorába.[39]

II.

A királyi megye katonai szervezetének felbomlása

A királyi megye bomlásával párhuzamosan erősödik a feudális anarchia. Az erősödő feudális anarchia pedig tovább gyorsítja ezt a bomlási folyamatot, amit a 13. század második felében még betetőztek azok az ellentétek, amelyek a megyeszervezeten belül bontakoztak ki.

A polgári történetírás ezt a folyamatot szubjektív tényezőkből igyekezett levezetni. Pauler II. Endrével kapcsolatban a királyi birtokok elkótyavetyéléséről beszél. Hivatkozik Endre egyik adománylevelének arengájára, ahol bőkezűségének legjobb mértékét a mértéktelenségben határozza meg a mindig adakozó kedvében lévő uralkodó. Rugonfalvi Kiss István egyenesen azt állítja, hogy II. Endre tudatos birtokreformot és katonai reformot hajtott végre, amikor tele marokkal osztogatta bárói-nak a várföldeket.[40]

A megyeszervezet bomlását nem lehet ilyen szubjektív okokból levezetni. IV. Béla megkísérelte, hogy gátat vessen ennek a bomlásnak, hogy a királyi birtokokat eredeti állapotukba állítsa vissza, hogy a haszontalanul eladományozott várföldeket és a várföldek szétszóródott népeit ismét a várak szolgálatára rendelje. Törekvései azonban — átmeneti

[39] Fejér: CD. IV/2. 455. o. IV/2. 174. o. Wenzel: AUO. XI. 532. o. Hazai Okmánytár. VI. 40. o.

[40] Pauler: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. II. k. 53. o. Rugonfalvi Kiss István: II. Endre birtokreformja: A perpetuitas. (Debreceni Szemle 1927.)

sikerektől eltekintve — kudarcot vallottak. Uralkodásának a tatárjárás utáni időre eső szakaszában politikájának átmeneti sikerei is összeomlottak. A királyi megye bomlási folyamatával tehetetlenül állott szembe, mert törekvései nem estek egybe a feudális társadalmon belül érvényesülő történeti törvényszerűséggel.

A feudális nagybirtok növekedésének és koncentrációjának szükségszerű folyamata a 13. század dereka körül lassan kibontakozó feudális árutermeléssel párosulva előbb a királyi megye gazdasági alapjait, a várföldeket támadja meg, majd eltünteti azokat a különbségeket, melyek a királyi birtokok népeinek egyes csoportjait jellemezték. Ledőlnek azok a jogi válaszfalak, amelyek a feudalizmus alapvető osztályain belül egészen a 13. század második feléig éltek. Eltűnik a különbség az udvarnok, a tárnok és a castrensis között. A várjobbágyok tekintélyes része kiharcolja magának a királyi serviensek jogállását. Így a királyi megye szükségtelenné válik és helyét elfoglalja a nemesi megye.

A tatárok betörése abban az időben érte az országot, amikor még ez a bomlási folyamat nem haladt annyira előre, hogy teljesen megsemmisítette volna azokat a katonai erőket, amik a megyeszervezetben rejlettek. A királyi megyék még részt vettek a Sajó melletti nagy ütközetben. A megye katonai szervezetének teljes felbomlása a tatárjárás utáni időszakra esik. A kérdés, amit most el kell döntenünk az, hogy a tatárok támadása egy olyan szervezeti formának adta-e meg a kegyelemdöfést, amely már csak romjaiban élt, vagy egy meggyengült, de még funkcionáló katonai szervezetnek a végső széthullását siettette.

A kérdés eldöntése érdekében nyomon kell követni a fentebb csak fő jellemvonásokban érintett bomlási folyamatot a bomlás kezdetétől a tatárjárás időszakáig. A legdöntőbb probléma a bomlási folyamat kezdetének fellelése.

A feudális nagybirtoknak a királyi birtokok rovására történő növekedése már a 11. században elkezdődik. De a királyi birtokok csökkenése általában nem jelenti a megyei hadseregszervezet gazdasági alapjait képező várföldek csökkenését is. A különböző egyházi és világi birtokoknak eszközölt földadományok nem érintik szükségképpen a megyék földállagát. A magánföldesúri birtokok növekedése nem tételezi fel szükségszerűen a várföldek csökkenését. Bekövetkezhet ez a növekedés a király servusainak, udvarnokainak vagy más szolgálmányos népeinek az adományozásával is. A királyi birtokok és királyi népek adományozásáról intézkedő oklevelek mindig körül is írják, hogy milyen szolgáltatással tartozó népek vagy milyen szolgálattal terhelt királyi földek adományozásáról esik szó.[41] Hogy a királyi birtokadomány nem jelenti mindig a várszerkezethez tartozó földek csökkenését, azokból az oklevelekből tűnik ki legvilágosabban, ahol a királyi várföldekkel együtt más birtokot

[41] Ez még a XIII. század utolsó évtizedeire is jellemző. Erzsébet királyné Stupan és Deench földeket adományozza: „terras ... ad curtem nostram de Segusdino olim pertinentes ... ab eadem curte nostra ... exceptas ..." (Wenzel: AUO. IV. 266. o.) IV. László Epel helység adományozását megerősítő okleveléből: „quandam vi lam ... ad mensam Regiam seu clicium Regale de Buda pertinentem ..." Wenzel: AUO. IX. 77. o.

is adományoz. II. Endre 1217-ben a veszprémi egyháznak különböző királyi birtokokat és népeket adományoz. Többek között Paloznakon 3 mansió szolgagyőri civilist és 2 mansió pohárnokot. Ez az adomány csak a 3 mansió civilis tekintetében érinti a szolgagyőri várat, hiszen a pohárnokok nem a vár szolgálatára vannak rendelve.[42] A királyi megyén belül szervezett fegyveres erő bomlásának kezdetét tehát arra az időre kell tennünk, ahol legelőször mutatható ki a királyi várszerkezethez tartozó földeknek magánföldesúr kezébe való kerülése.

Az első adatunk — nem véve figyelembe a várakhoz tartozó vámok, malmok és halászatok adományozását — amelyből a várbirtokok csorbítása kivehető, III. Béla 1193-as, Modrus megyét illető adománya. Béla uralkodása alatt több idevonatkozó adattal nem is találkozunk. Korántsem akarjuk ezzel azt állítani, hogy Béla — vagy elődei — nem is adományoztak több várföldet, hiszen sok ilyen adományt írásba foglaló oklevelünk pusztulhatott el. Hogy a fentebb említett eset nem az első ilyen természetű földadomány, már abból is valószínű, hogy a király itt már egy egész megye adományozására határozta el magát.[43]

De azért jogosnak látszik az a feltételezés, hogy a megye bomlása — bár elkezdődhetett már a III. Béla urakodását megelőző évtizedekben — de uralkodásának idejéig a megyék még nem veszthettek túlságosan sokat gazdasági és katonai erejükből. Ezt annál is inkább feltételezhetjük, mert egyéb adatok is arra utalnak, hogy a megye gazdasági gyengülésének első észrevehető nyomait valahol III. Béla uralkodásának ideje körül kell keresni.

Amikor IV. Béla hozzákezd nagy politikai tervének, a várbirtokok helyreállításának megvalósításához, világosan kimondja, hogy az országot abba az állapotba akarja visszahelyezni, mint III. Béla uralkodásának idején volt. Másutt azt mondja, hogy az Imre és Endre által tett örökadományok okozták a királyi korona javainak veszendőbe jutását.[44] Két külföldi forrás a 12. század közepén a magyar hadszervezetet még úgy tárja elénk, mint ami teljes mértékben a királyi megyeszervezeten alapszik. Amikor II. Géza 1152-ben haddal ment Halicsba a Vlagyimirko ellen harcoló Iziaszláv segítségére, az orosz források a király seregében 73 csapatról beszélnek. Ebből azt tételezhetjük fel, hogy Géza az ország egész haderejével, a 72 megyei haddal ment Iziaszláv segítségére. (A 73. csapat valószínűleg a király katonai kísérete.) Dénes nádor 1167-es had-

[42] „. . . in poluznuc tres mansiones civilium de Zulgageur . . . et duas mansiones Buchariorum, ad palatinum pertinencium." (Hazai Okmánytár V. k. 8. o.)

[43] Kerékgyártó az első várföldadományt II. Béla korára teszi, a dömösi alapítólelvél alapján. Itt azonban nem esik szó várföldadományról. Pesty Frigyes a bomlás első jelét 1145-re teszi, a tolnai várhoz tartozó Kormó földben látja az első adományozott várjószágot, de ez a II. Gézának tulajdonított oklevél hamis. (Szentpétery Imre: Az árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. 71. sz.)

[44] „. . . regnun nostrum in eum statum, in quo fuerat tempore felicis memoriae Belae regis, Antecessoris nostri, reducendo." (Fejér: CD. IV/1. 71. o.) „. . . quod cum nos superfluas et inutiles donationen temporibus piae memoriae Andreae Patris nostri, nec non felicis recordationis Emerici regum Hungariae illustrium factas, per quas ius coronae regiae pene penitus erat annulatum . . . decrevissemus revocandas." (Fejér: CD. IV/1. 104. o.)

járata alkalmával egy elfogott magyar Kinnamos szerint a bizánci sereg vezérének, Contostephanosnak a következőket vallja: „... noha ezt a hadsereget a nálunk hadvezérkedő férfiak közül 37-en vezetik, az összesek feletti hatalom Dénes kezében van"... A magyar hadifogoly által emlegetett „nálunk hadvezérkedő" férfiakban lehetetlen fel nem ismernünk a 36 megyésispánt és a nádorispánt, az általuk vezetett 37 csapatban pedig a 36 megyei hadat és a király katonai kíséretét, vagyis az ország egész haderejének felét.[45] Láthatjuk, hogy a magyar haderő szervezeti felosztása ezekben az esetekben még teljes mértékben fedi a megyeszervezetet. Ha a megyék közvetlen joghatósága alatt lévő várföldek a 12. század 60-as évei előtt komoly veszteségeket szenvedtek volna, a haderőnek ez a szervezeti feloszlása már lehetetlen lenne.

A megye bomlásának kezdete tehát III. Béla uralkodásának korára tehető. Kérdés, hogy ez a folyamat mennyire haladt előre, Béla halála után. Meg kell nézni, hogy a megyeszervezet a 13. század 30-as 40-es éveiben élő, funkcionáló szervezet-e még, vagy nem egyéb, mint a 12. század közepén virágzó megyei katonai szervezet silány maradványa, mely már csak romjaiban él.

Mit mondanak a források? Péter borsodi várjobbágy állítja a borsodi várhoz tartozó Beleta, Lanczy, Mucsony, Radistyán és Császta falvak castrensiseiről, hogy a börtönök őrzése a feladatuk. A bevádolt castrensisek azzal védekeznek, hogy ők a vár hadakozó katonái és nem börtönőrök. A vádló várjobbágy visszariad az istenítélettől, elismeri, hogy alaptalanul akarta őket a börtönök őrzésére kényszeríteni.[46]

1238-ban — mint más vonatkozásban már említettük — a kevei vár Weg falujában találunk hadakozó castrensiseket. Rogerius mester szerint IV. Béla királyunk a tatárok támadásáról értesülve a castrensiseket is hadba hívja.[47]

A trencséni várhoz tartozó Wecislou falusi várnépek Trencsén várát védelmezték a tatárok ellen és a tengerpartról visszatérő királyt fegyveresen követték ausztriai hadjáratába.[48]

A tatárjárás idejéig mindössze ennyi adatra támaszkodhatunk. Menjünk tovább, keressük a tatárjárás utáni időszak hadakozó várnépeit.

1265-ben V. István az Ablonc falusi Lászlót és Istvánt, a gömöri vár castrensiseit, akik a gömöri comes vezetése alatt több hadjáratban részt vettek, a királyi serviensek közé emeli.[49]

1269-ben egy határleírásban a soproni vár Vitya falujában találkozunk katonai szolgálatot teljesítő várnépekkel.[50] Ság-i Kilián fia: Anya-

[45] Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai 173. o. Gyóni Mátyás: Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében. 65. o.

[46] Váradi Regestrum 10. §.

[47] „... fecit per totum Hungariam proclamari, ut tam nobiles, qui servientes regis dicuntur, quam castrenses et pertinentes ad castra... se ad exercitum preparassent." (Endlicher: i. m. 264. o.)

[48] Fejér: CD. IV/1. 295. o.

[49] Fejér: CD. VII/5. 341. o.

[50] „... terre populorum de Viccha panceratorum, castri supruniensis." (Modl. 40 082) Mályusz e falu lakóit várjobbágyoknak tartja. (A magyar köznemesség kialakulása. Századok, 1942. 301. o.) A „populus castri" kifejezést azonban forrásaink mindig a várnépekre és nem a várjobbágyokra alkalmazzák.

nus és Us fia János V. István bulgáriai hadjáratában harcoltak. És hogy nem alkalmi hadbavonulással állunk itt szemben, hanem a király hadjárataiban való rendszeres részvétellel, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy ugyanezek a castrensisek részt vesznek Győr ostromában is, ahol egyikük hajítógép kövétől és számszerij nyilaitól meg is sebesült. 1273-ban Kun László ki is veszi a vár szolgálata alól és a serviensek közé emeli őket.

A zalai vár Irse falujában lakó több castrensist IV. Béla és V. István háborúiban, de különösen V. István osztrák hadjáratában szerzett érdemeikért a castrensisek körül a királyi serviensek közé sorolnak 1271-ben.

A pozsonyi várhoz tartozó Bozzai falusi várnépek fegyveresen csatlakoztak István mellé a IV. Béla elleni harcokban. A Gömör megyei Ablonc faluhoz tartozó János castrensis Gede vár ostrománál szerzett érdemeket. 1299-ben III. András több pozsonyi várhoz tartozó castrensist nemesít. A nemesített castrensisek közül az egyik Demeter mesterrel, a pozsonyi comessel harcolt külföldi hadjáratban.[51]

Különös figyelemre érdemesek azok az esetek, amikor a várnépek mint magánföldesúri serviensek harcolnak egy-egy úr magánhadseregében. Ezek az esetek már a megyei hadszervezet igen előrehaladott bomlási állapotára utalnak. De ugyanakkor bizonyítják azt is, hogy a megye katonai szervezetének maradványai még a 13. század utolsó évtizedeiben is élnek. A magánföldesúri familiákban harcoló castrensisek ugyanúgy bizonyítják a várnépek katonai szolgálatát, mint a megye zászlaja alatt harcoló castrensisek. Az erősödő magánföldesúri hadseregek ugyanis onnan szerzik meg fegyveres állományuk egy részét, ahol azt készen találják, a királyi várbirtokok katonáskodó népei közül.

Castrensiseknek a magánföldesúri fegyveres familiákban való megjelenésére 1273-ból van adatunk. Hat nógrádi castrensist, András comes servienseit nemesíti V. István ebben az esztendőben. 1287-ben 20 Szász-i, Lég-i és Hudus-i castrensist, János comes servienseit emeli Kun László a királyi serviensek sorába. 1311-ben Károly Róbert a várjobbágyok közé helyezi Bud fiait, két Irse falusi — zalai várhoz tartozó — costrensist. Bár az oklevél kifejezetten nem szól arról, hogy az említettek magánföldesúri serviensek lennének, de az oklevél igen késői kelte és az a tény, hogy ügyükben Miklós mester, a „nagyságos" ifjú, Gergely tárnokmester fia járt közbe a királynál, erre enged következtetni.

Ha a várnépek katonai szolgálatára vonatkozó eseteket megvizsgáljuk, fel kell figyelnünk arra a motívumra, hogy gyakran egy-egy egész falu hadakozó várnépeiről beszélnek a források. A kevei várhoz tartozó Vég falu esetében és a pozsonyi vár Vitya falujának esetében az egész falut hadakozó várnépek lakják. A Váradi Regestrum is névszerint felsorol öt ilyen falut. De azokban az esetekben is, amikor egy-egy faluból csak néhány castrensist nemesítenek fegyveres szolgálatukért, figyelemre-

[51] MODL. 39 197. Fejér: CD. V/1. 104. o. Hazai Okmánytár VIII. 277. o. Fejér: CD. VI/2. 189.

méltó, hogy az azonos helynevek ismétlődnek. A gömöri várhoz tartozó Abloncz faluból (Obnuncz Ablonch) két esetben is nemesít katonáskodó várnépeket a király. A mai Zala megyei Irse községből (Jerse) való castrensisek is kétszer szerepelnek az itt felsorolt esetekben, egyszer az 1271-es, másodszor az 1311-es esztendőkben. Ez az összefüggés különösen azért érdekes, mert viszonylag kevés adaton belül találkozunk ezeknek a helyneveknek az ismétlődésével. Az ismétlődések arra utalnak, hogy nem véletlen jellegű hadbevonulásokról van itt szó, hanem törvényszerű jelenségről, rendszeres hadbavonulásról. Azt bizonyítják, hogy a várnépek centurionátusai — ahol megmaradtak — még a 13. század 70-es éveiben is elküldik a rájuk kiszabott emberanyagot a királyi hadba.

A tatárjárás körüli időkben a centurionátusok szervezete még élő valóság. A Váradi Regestrum névszerint említ 3 centurionátust (a sapuri századosság, a Székelyszáz és Aga nevű századosságok). De a Fegyvernek(!)-i és Asu-i castrensisek is beletartoznak valamelyik centurionátusba, ha nem is említi névszerint ezt a századosságot a Regestrum.[52] A tatárjárást megelőző esztendőben még minden castrensis centurionátuson belül szolgált. A győri várhoz tartozó Ság, Nyúl, Tarján és Ecs falvak szőlőműves castrensisei mint kiváltságot nyerik a bíróválasztás jogát, és azt, hogy ne legyen centuriójuk, tehát ne tartozzanak századosságba.[53]

Megfogytak a centurionátusok, de nem bomlott fel. S hogy a centurionátusok katonai terhét viselő castrensisek is megvannak még, ezt nemcsak a fentemlített esetek bizonyítják, hanem az is, hogy a magánföldesúri birtokokra került várnépek között is kimutatható az a katonáskodó elem. II. Endre a veszpréni egyháznak Gizella királynő koronájáért, melyet az egyháztól a kereszteshadjáratra való elindulásakor vitt el, több udvarnok, pohárnok és várnép mansiot adományoz. Közülük Pósa civilisről világosan kimondja, hogy őt mint lovon szolgáló jobbágyot adományozza az egyháznak. Pósa jobbágyi, a vele egyidőben adományozott 4 másik várnépmansió szolgálatához viszonyított „előkelőbb" szolgálatnak már a várhoz való viszonyában is meg kellet mutatkoznia. A pozsonyi vár joghatósága alól kivett és az esztergomi egyház szolgálatára átengedett 4 castrensis az egyház előkelő jobbágyainak szabadságát élvezi. Fegyveres szolgálatukat ezek a castrensisek az esztergomi egyház birtokain is megőrzik. A szóbanforgó négy castrensis leszármazottjaival ugyanis 1291-ben már úgy találkozunk, mint az esztergomi érsek nemes jobbágyaival. 1239-ben IV. Béla a szekszárdi apát 16 lovas precoját menti fel előbbi szolgálata alól és az apát szabad jobbágyai közé emeli őket. Kárpótlásul az egyháznak 16 castrensis mansiót enged át. Az itt szóbanforgó várnépeket tehát egyenértékűnek tekinti az apát lovasprecoival.[54]

[52] Váradi Regestrum 147; 209; 154; 206. §.

[53] „. . . . non debitum centurionis solvant, non centurionem habeant sicut ceteri castrenses habere consveverunt." (Fejér: CD. IV/1. 194. o.)

[54] „Pousam, qui in equo sicut Iobagio servire teneatur." (Hazai Okmánytár. V. 8. o.) Fejér: CD. III/1. 168. o. Wenzel: AUO. VII. 67. o. Knauz: M. E, S, II. 298. Vö.: Váczy: A királyi szerviensek és a patrimoniális királyság. 26. o. jegyzet.

A várföldek eladományozása nem csökkentette annyira a vár földjeit, hogy a várszervezetben maradt castrensisek — amíg el nem adományozta őket a király — ne lettek volna képesek katonai szolgálatra. A castrensisek, amennyire ezt forrásainkból ki tudjuk mutatni, általában egy vagy másfél ekealja földdel rendelkeznek masióként. (Még a 13. század 70-es éveiben sem változott meg ez a helyzet.) A Gönyü nevű 3 ekealja földön 6 castrensis mansió él, de az ő használatukban van még ezenkívtül a Telek nevű 70 hold is 2 dunai szigettel és egy halászóhellyel együtt. A 8 ekealja nagyságú Ebed földön 8 háznép castrensis él. Udvarnokfalu adományozásakor az adományból kivett 4 mansió castrensis számára 4 ekealja földet assignáltat 1242-ben IV. Béla. Látnivaló, hogy a király általában 1 ekealja földet számít egy várnép mansióra szolgálatuk ellátásának zavartalansága érdekében. 1277-ben a László mesternek adományozot 2 ekealja nagyságú Damasa földön két olyan udvarnokmansió van, akiket a castrensisek közül soroztak az udvarnokok közé földjükkel együtt. Buda szolgagyőri castrensis másfél ekealja földön élt 1268-ig. Kun László 1270-ben 2 mansio castrensist adományoz 3 ekealja földön a vasvári vár carpentáriusai közül. A zalai vár 4 ekealjnyi nagyságú földjét, melyben szőlők is vannak telepítve, 4 mansió castrensis műveli. IV. László Merthey-i Keza fiát, Jakab királyi solymászt megnemesíti és a banai vár földjéből 3 ekealját ad neki. A 3 ekealjnyi földön az örökös nélkül elhúnyt Chyna castrensis élt. A szintén örökös nélkül elhunyt Tadeus castrensis a pozsonyi vár földjéből 3 ekealjnyit birtokolt.[55]

Hogy a castrensisek elegendő földdel rendelkeztek ahhoz, hogy fegyverzetre tehessenek szert és saját költségükön hadbavonulhassanak, azok az esetek is bizonyítják, amikor a király katonai érdemek jutalmazásaként a várnépek közül egyeseket a várjobbágyok vagy serviensek közé emelt anélkül, hogy a várföldből birt földjeiken túl még más birtokot is adományozott volna nekik.[56]

Ha a castrensisek katonai szolgálatának a nyomai még a tatárjárás utáni időszakban is — sőt mint látjuk, még a 13. és 14. század fordulóján is — megtalálhatók, bátran feltételezhetjük azt, hogy ez a fegyveres szolgálat még inkább megvan a tatárjárást megelőző évtizedekben. Nem lehet kétséges, hogy a tatárjárás utáni időszakból hozott példák már nem a normálisan működő megyei-katonai szervezetet tükrözik. A tatárjárás utáni időszakban csupán arról beszélhetünk, hogy az ország határterületéhez közeleső területeken, elsősorban Nyitra, Pozsony,

[55] A pannonhalmi főapátság története I. 662. o. (Wenzel: AUO. VII. 66. o. MODL. 40 100: 916; Hazai Okmánytár VI. 249. o. MODL. 94 404.

[56] Előfordul, hogy castrensiseket emelnek a várjobbágyok vagy serviensek közé anélkül, hogy érdemeik felsorolásánál az oklevél világosan utalna katonai szolgálatra. Azonban nagy a valószínűsége annak, hogy ezekben az esetekben is katonai szolgálatot teljesítő várnépekkel van dolgunk. A fehérvári várhoz tartozó Inarch falusi szállásadó jobbágyok apja, Jákob még a vár castrensise volt. A szóban forgó várjobbágyokat 1263-ban sorozta István ifjabb király a vár „tisztes" jobbágyai közé. (Fejér: CD. IV/3. 154. o. Wenzel: AUO. III. 257. o.) Az Aranyosfalusi Sebestyént, aki a szolgagyőri vár 5 nehezéket fizető népei közé tartozott, IV. Béla menti fel a vár joghatósága alól, főleg a kémlelésben szerzett érdemekért. (Fejér: CD. VII/1. 343. o.) III. András 1299-ben nemesít több pozsonyi várhoz tartozó castrensist. MODL. 1529.)

Sopron és Zala megyékben még maradt valami a régi hadszervezetből. Ha a megyén belül szervezett királyi népek katonai szolgálatára és birtokviszonyaira vonatkozó adatokat összevetjük a megyén kívülálló, de szintén katonai szolgálattal tartozó királyi és királynői népekre vonatkozó adatokkal, arra a feltételezésre kell jutnunk, hogy a tatárjárást megelőző évtizedek hadszervezete még sok tekintetben megfelel a 11—12. század korára jellemző szervezeti formáknak. A megye katonai szervezetének bomlása tehát a tatárjárásig annyira még nem haladt előre, hogy a megyék által kiállított fegyveres erők súlyuknál fogva ne játszottak volna szerepet az ország egész haderején belül.

De hogyan lehetséges, hogy a megye bomlásának kezdetétől a tatárjárásig eltelt 50—60 esztendő alatt ez a bomlási folyamat csak ilyen mértékben haladt előre? Mi a magyarázata annak, hogy a bomlási folyamat kezdete után 80—90 esztendővel itt-ott még katonai szolgálatot teljesítő várnépekkel találkozunk? Hogy ezekre a kérdésekre választ tudjunk adni, meg kell vizsgálni ennek a bomlási folyamatnak egyes tényezőit.

A bomlást előidéző erők két irányból hatnak a megye katonai szervezetére. Az egyik a feudális anarchia hatása, amely kívülről rombolja a megyét, a másik a megyén belül rejlő ellentmondásoknak a kiéleződése. Nézzük előbb a külső tényezőt, a feudális anarchia bomlasztó hatását.

Imre uralkodásától szinte évenként erősödik ez a hatás. Tényezői a királyi földadományok és az erőszakos birtokfoglalás. Mindkettő az erősödő feudális anarchiából következik. A királynak híveket kell szerezni magának, hogy trónját megtarthassa. Az uralkodó iránti „hűséget" a feudális uraktól csak földért lehet megvásárolni. Földadományokkal lehet elcsábítani a trónkövetelő párthíveit. És az egyszer már megszerzett párthíveket csak újabb földadományokkal láncolhatja magához a király. De az urak nem elégednek meg a várak földjéből kapott adományokkal. Ha szerét tehetik, fegyveres kézzel foglalnak maguknak újabb földeket.

Az egyetlen erő, ami bizonyos mértékig határt szab a magánföldesúri birtoknak a várföldek rovására történő erőszakos terjeszkedése elé, a várnépek és várjobbágyok ellenállása. A várföldek megvédésére a 13. század elején kibontakozó nagy népmozgalom találkozik Béla — az ifjabb király — és a királyi serviensek törekvéseivel. 1221-ben az ifjabb király ki tudja kényszeríteni apjától az erőszakkal elfoglalt várföldek visszavételéről és a szétszóródott várnépek összegyűjtéséről szóló törvényt.[57] Később Béla még tovább megy egy lépéssel. Elrendelik Imre és Endre örökadományainak a visszavételét. Megjelennek a megyékben a király által a várföldek visszavételére kiküldött bírák és a minde-

[57] Váradi Regestrum 366. §. Az udvarnokföldek visszavételét még előbb, 1220 előtt megkezdték (Wenzel: AUO. XI. 158. o.). Jellemző, hogy a földek visszavételének szükségessége az udvarnokföldek esetében korábban felmerül. Ebből a tényből is arra következtethetünk, hogy a királyok földadományai az udvarnokok vagy más királyi népek földjeit sokkal inkább érintették, mint a várföldeket.

nünnen összecsődülő várnépek és várjobbágyok panaszára megkezdik az eladományozott vagy erőszakkal elfoglalt megyei földek visszaszedését.

Hiba lenne, ha túlságosan messzemenő következtetéseket vonnánk le a király és a várnépek törekvéseiből. A visszavett földek jelentős része nem sokkal a visszavétel után ismét a nagybirtokosok kezébe kerül. A Béla által visszavett földek egy részét míg Endre élt, maga a király adta vissza párthíveinek. Legjellemzőbb példa erre az aradi, fehérvári, csanádi és zarándi várhoz visszacsatolt 11 falu esete, amit a visszavétel után két esztendőre Endre már vissza is adott Miklós comesnek. Más földeket később maga IV. Béla adott vissza a tulajdonosuknak. Ezekben az esetekben a várföldek csak hosszabb vagy rövidebb időre cseréltek gazdát.[58]

A 30-as évek végétől azonban megváltozik a helyzet. Béla trónralépése után következetesebben tudja keresztülvinni a várföldek visszavételére irányuló politikát. Forrásainkban megjelennek azok az oklevelek, amelyek a földek visszavétele után csak a tulajdonosnak meghagyott birtokokat erősítik meg, vagy később az eredetileg visszaszerzett birtokokból csak kisebb mennyiséget adományoznak újra. János fia Saul arról panaszkodik a királynak, hogy a Pozsony megyébe küldött bírák birtokai miatt sokat háborgatják és földjeiből nagy mennyiséget csatolnak vissza a várhoz. Béla hajlik kérésére és a számára meghagyott földek birtokában meg is erősíti őt, nehogy ezek miatt is újabb zaklatásoknak legyen kitéve. A várföldek visszavételére küldött Opoy bán előtt rögtön a Bánátba való érkezése után megjelennek a Byrin-i vár jobbágyai és bevallják az erőszakkal elfoglalt várföldeket, amelyeket vissza is vesznek Juxa vicebántól és testvéreitől. 1240-ben Endre pozsonyi comes, mint a pozsonyi vár földjeinek visszavételére kiküldött bíró, több Pozsony megyei castrensis falu követelésére Karacsa-i Remegtől vesz viszsza földet. Az 5 ekealjnyi Anala földből, melyet a kiküldött bírák a szolgagyőri, banai és komáromi castrensisek földjeinek minősítettek, csak másfél ekealjat ad vissza az esztergomi egyház curiális comesének. Hasonló a helyzet a nyitrai várhoz tartozó Ratun föld esetében is.[59]

1231 után a serviensek már nem látják célravezetőnek a királyi megye népeivel együtt harcolni a bárók ellen. A zalai serviensek már a királyi megyétől függetlenül lépnek fel érdekeik megvédésére. Az aranybullából még egyformán kicsendülnek a várnépek, a várjobbágyok és serviensek követelései. A királyi megye népeinek és a servienseknek a törekvései azonban nem esnek teljes mértékben egybe. A várjobbágyokat és a várnépeket a királyi megye széthullása magánföldesúri függésbe jutással fenyegeti. A várföldek eladományozása és elfoglalása a várnépeket és várjobbágyokat sokkal közvetlenebbül érinti, mint a királyi servienseket. A serviens, ha fellép a várföldek és megyék adományozása ellen, ezt csak a bárók további gazdasági és katonai erősödésétől való félelmében teszi. A királyi megyében a serviens nemcsak

[58] Wenzel: AUO. VI. 503 o.; XI. 231. o.; MODL. 283, Fejér: CD. IV/2. 495. o. Hazai Okmánytár VI. 160. o.

[59] Wenzel: AUO. VII. 34. o.; 61. o.; XI. 316. o.; Fejér: CD. IV/I, 156. o.; Wenzel: AUO. VII. 104. o.

a bárók katonai erejét viszonylag ellensúlyozó katonai szervezetet látja, hanem azt a szervezetet is, amelyik elküldi tisztjeit, hogy falvaiban beszedje a kollektát és a dénárokat, vagy vármunkára hajtsa népeit. A szegényebb serviensek sokszor a nem kívánatos szomszédokat ismerhetik meg a várjobbágyokban és várnépekben, akik szervezettségükben rejlő erejükkel elfoglalhatják földjüket, sőt szabadságukat is megtámadhatják. A borsodi vár Oym falujának civilisei Sanctus centurio, Péter várnagy és Márton hadnagy vezetésével négy királyi servienst a várnépek közé akarnak kényszeríteni, de Váradon bevallják, hogy igazságtalanul vádaskodtak és visszaadják a serviensektől elfoglalt 2 ekealja földet.[60]

A megyéhez tartozó földeknek a vár céljaira való visszavétele már nem célja a servienseknek. A várjobbágyok és a castrensisek néha úgy viselkednek, hogy nem nevezhetők a legkívánatosabb szövetségesnek. Az ispotályosok a zempléni vár több jobbágyát és castrensisét vádolják azzal, hogy a rend egyik prediumát feldúlták és ezzel 28 márka kárt okoztak. A Hongun falusi Uztras is várjobbágyokat és castrensiseket vádol a birtokának feldúlásából származó 20 márka kár miatt. Uros apát a pozsonyi vár jobbágyait és civiliseit állítja bírák elé Sala föld elfoglalása és az apátság két falvának feldúlása miatt. A solyomi vár Wicha falujából való várjobbágyok az apát vallomása szerint földet adtak el a pannonhalmi apátságnak. A föld miatt később vita támadt, a birtokot a várjobbágyok visszafoglalták, az apátság egyik kápolnáját felgyújtották és még egyéb károkat is okoztak. Az apát kérésére a pápa kiátkozta a hatalmaskodásban részvevő várjobbágyokat.[61]

Akár úgy értékeljük ezeket az eseteket, mint a várföldek visszavételének erőszakos formáit, akár erőszakos földfoglalási vagy hatalmaskodási kísérletnek könyveljük el őket, az bizonyos, hogy a földet foglaló, fegyveres kézzel dúló várjobbágy és castrensis nem kelthette a legrokonszenvesebb érzéseket a királyi serviensekben. Falvai vagy földjei a várföldek szomszédságában feküdtek. A várföldből itt-ott elszántott egy-két ekealja föld nyugtalan éjszakákat okozhatott a serviensnek még akkor is, ha a király által delegált bírák neki kedveztek a várföld határainak

[60] A vádlottak ugyan nem mondják magukról, hogy királyi serviensek, hanem egyszerűen azzal védekeznek, hogy a király katonái. („. . . de genere equestri scilicet militum regis . . .” (Az ügyben azonban nem a várispán, hanem Gyula „vicarius judex regis” ítélkezik, ami félreérthetetlenül a szóban forgó egyének serviensi jogállására vall.) Váradi Regestrum. 79. §. Pesty: A magyarországi várispánságok története 62. o.)

[61] Váradi Regestrum 87. §. 124. §. A pannonhalmi főapátság története I. k. 676. o. Sala föld ügyében Gertrúd királyné ítélkezik férje távollétében az apát javára. De minden jel arra mutat, hogy már előbb is vitában állottak az apát és a várjobbágyok. Legalábbis erre enged következtetni az 1212 táján készített Salai határjáró levél, melyet II. Béla nevében hamisítottak. A hamisítványt az apát fel is használta a várjobbágyokkal folytatott pereiben. Később Dénes nádor tart vizsgálatot, végre IV. Béla ítél 1239-ben. A várjobbágyok és várnépek úgy látszik csak két ekealjnyi földhöz való jogukat tudták bizonyítani, amit Gertrud meg is ítélt számukra. Azonban ezt is az apát rendelkezésére bocsátják, aki viszont 10 márkát enged el a föld ellenértékeként a két falu feldúlásáért kiszabott 35 márka pénzbírságból. A meg-megújuló per a legszebb példa a várjobbágyok és várnépek harcának szinte hihetetlen szívósságára (Wenzel: AUO. I. 132. o.; II. 92. o., 94. o. Pannonhalmi rendtörténet. I. 94.)

megjárásakor. — Mit kezdhetett a szegényebb serviens 1 szál kardjával s néhány baltával vagy fütykössel rendelkező szolgája vagy szabadosa támogatásával, ha hordás idején a vár szekerészei 10—15 fegyveres várjobbágy vagy casternsis kíséretében megjelennek az elfoglalt földön, hogy behordják a gabonát, vagy egy éjjel bosszúból meggyújtják feje felett a házat? Ezért kell a servienseknek a királyi megyétől függetlenül szervezkedniök. Saját személyüket illetően nem tartoznak bele a megyébe. Azokat a kapcsolatokat is minimálisra igyekeznek csökkenteni, amelyek népeiken keresztül fűzik őket a megyéhez. Az Aranybullának a serviens birtokain a megyésispán bíráskodási jogkörét korlátozó passzusa világosan mutatja ezt a törekvést. A serviensek mozgalma tehát szükségszerűen önálló útra terelődött. De a várnépek mozgalma ezzel még nem szűnik meg. Az Aranybulla kiadását követő évektől ugyan nem hallunk olyan eseteket, hogy a várjobbágyok és a várnépek erőszakos úton igyekeztek volna várföldet visszafoglalni, de a mozgalom mégis tovább folyik. A király a várföldek visszafoglalásának népi mozgalmát „törvényes" keretek közé terelte a 30-as évek vége felé a delegált bírák kiküldésével.

Ha nem is állíthatta helyre a tömegmozgalom és IV. Béla politikája a megyék régi gazdasági, politikai és katonai erejét, mindenesetre gátat vethetett e szervezet gyors bomlása elé. A várszerkezethez tartozó tömegek szívós küzdelme átmenetileg megállította a megyeszervezet bomlását. A megyéhez tartozó falvak és birtokok eladományozása miatt — mint Rogerius írta — a megye katonai állománya már olyan mértékben megcsappant, hogy a megyésispánoknak nincs elég emberük s ezért ha valahová felvonulnak a megyei haddal, egyszerű katonáknak látszanak. Ez volt a helyzet a kortárs véleménye szerint Béla trónrajutásakor. De amikor a király és a feudális nagybirtokosok közötti gyűlölködés okairól beszél, azt mondja Rogerius, hogy a király visszavette azokat a falvakat és birtokokat, amelyeket a nemesek külföldi hadjáratokban elszenvedett fáradságaikért, fogságukért, vagy rokonaik haláláért kaptak elődeitől, így azok, akik közülük gazdagok és hatalmasok voltak és nagy kísérettel rendelkeztek, most magukat alig tudták eltartani.[62] Rogerius bár feltétlenül túloz, — szemléltetően tárja elénk Béla politikájának eredményeit. Senki sem hiheti neki el, hogy az ispánok már annyi fegyveressel sem rendelkeztek, hogy Béla uralkodása előtt hadbavonuláskor nem lehetett különbséget tenni köztük és az egyszerű katonák között, mint ahogy az sem valószínű, hogy a megyék katonai szervezetének restaurációja olyan eredményekre vezetett volna, hogy a gazdaságilag meggyengült urak nemhogy zajongó kíséretük, de maguk eltartására is nehezen gondolhattak. Az elmondottakból azonban nyilvánvaló, hogy Bélának a tömegmozgalomra támaszkodva sikerült szerény eredményeket elérni, ami katonai vonatkozásban átmenetileg a megye katonai szervezetének bizonyos fokú megerősödésében és a magánhadseregek átmeneti gyengülésében tükröződött.

A várföldeken kibontakozó tömegmozgalomra támaszkodó király po-

[62] Endlicher: im. 259., 262. o.

litikájának tehát része van abban, hogy átmenetileg megállította a megye katonai szervezetének további bomlását, hogy a tatárok elleni harcban az olyan szervezetlen paraszti ellenálláson kívül, mint amilyenről Rogerius beszél az Agya-i, Vajdu-i, Giráld-i és más falubeli népek esetében, a királyi megye katonai rendszerén belül szervezett népi erők is részt vehettek. A várnépek katonai szolgálatát bizonyító 13. századbeli adatok és Rogeriusnak a castrensisek és várjobbágyok hadbavonulásáról szóló megjegyzése arra utalnak, hogy a királyi megyéből származó erők még figyelemre méltó részét képezhették a Muhinál csatát vesztett magyar seregnek.

A tatárok győzelme súlyos áldozatokat követelt a megyék katonai erejétől. A magyar haderő katasztrófális vereségében a hadbavonult várjobbágyok és várnépek tömegesen eshettek el. De nemcsak a Muhi melletti szekértáborban vérezhetett el a megyék fegyveres állománya. A várak védelmére hagyott várnépek és várjobbágyok a várfalakon lelhették halálukat. A vesztett csata után az országon végig vágtató tatár csapategységek a várak meglepett falvaiban vagy menekülés közben mészárolhatták le a hadba nem vonult várnépeket és várjobágyokat. Így gyilkolták le a nyitrai vár egyik falujának lakosságát négy háznép kivételével. A várnépek tatárjárás okozta veszteségeit tükrözik a tatárjárás utáni királyi adományban állandóan fel-felbukkanó megjegyzések a tatárok ideje óta üres várföldekről. A tatár pusztítás látható nyomai egy nemzedéken keresztül élnek az országban. A szomszédok 40—50 esztendőn keresztül emlékeznek arra, hogy a várnépek parlagon hagyott, gazbenőtte földjei közül melyek azok, amelyeknek művelőit a tatárok nyilazták le, hányták kardélre vagy hurcolták magukkal.[63]

A tengerpartról visszatérő király azonban nem hagy fel célkitűzéseivel. A megváltozott politikai körülmények ugyan nem engedik meg, hogy a várbirtokok teljes helyreállításának politikáját folytathassa, de a várak tatárjárás előtti birtokállagának restaurálását még lehetségesnek tartja. Nem hallunk többet az örökadományok visszavételéről. Béla már azóta maga is adományozott várföldeket, így lehetetlen lett volna a tatárjárás előtti politikai programot végrehajtani anélkül, hogy saját párthíveivel ne került volna sor surlódásokra. Egy új, radikálisabb birtokvisszaszerzési akció a feudális urak közt ismét erős ellenkezést váltott volna ki. Béla tehát csak a tatárjárás ideje óta jogtalanul elfoglalt várföldek visszavételét tűzhette ki célul.[64]

Ezt a célkitűzést a lehetőségekhez mérten következetesen igyekezett is végrehajtani. Még az egyház birtokaihoz is hozzányúlt. IV. Incze 1244-ben meghagyja Bélának, hogy a pannonhalmi apátságtól elvett tizedeket, birtokokat és egyéb jószágokat haladéktalanul adja vissza az apátnak. Az apát ugyanis bepanaszolta Bélát, hogy nem érez együtt „nyomorúságukkal" — pedig a tatárok az apátság összes jószágait felprédálták —, hanem birtokaikat megrövidíti. Egy másik levelében azt

[63] Wenzel: AUO. VII. 225. o.; VIII. 341. o.; IV. 237., 310. o.
[64] *Wenzel:* AUO. II. 271. o.

követeli a királytól, hogy az apátság Billa, Gönyü és Udorch falvait adja vissza.[65]

Szlavóniában szintén a tatárjárás előtti birtokviszonyokat akarja helyreállítani. 1249-ben István szlavón bánt bízza meg, hogy a tatárjárás ideje óta elidegenített várföldeket visszaszerezze, aki Podogria megyébe érve már csak szentesíti a comes és a várnépek által Priba fiaitól visszavett várföldek határait s egyben a várnépek jelenlétében írásban rögzíti a számukra meghagyott birtokokat is.[66]

Az 50-es évek közepétől ismét erősebb törekvést látunk a király részéről a várföldek visszavételére. A megyékben újra megjelennek a király kiküldött bírái, akik a várjavakról és a várak népeiről még az örökadományok visszavétele idején Béla által készíttetett regestrumok alapján megkezdik munkájukat. Az ausztriai Szent Kereszt apátság kezében csak azokat a birtokokat hagyja meg, amelyeket ő maga adományozott, az apátság által elfoglalt földeket a várhoz csatolja vissza. 1258-ban a vorozsdi és dobicai várjobbágyoknak sikerült elfoglalt várjavakat bírói úton visszaszerezni.[67]

A király és a várnépek egymásrautaltsága a tatárjárás utáni időszakra is jellemző. A kiküldött bírák mindenütt az összegyülekezett várjobbágyok és várnépek panaszai alapján végzik munkájukat. Béla világosan látja, hogy terveit csak a várjobbágyokra és várnépekre támaszkodva tudja végrehajtani. Hogy Béla tudatosan törekszik ennek a „szövetségnek" az erősítésére, kézzelfoghatóan bizonyítja egy adománylevél, amelyben földdel jutalmazza Istvánt és Mykét, két zalai várjobbágyot, mivel mindketten hasznosnak mutatkoztak a vár jogainak őrzésében és az elidegenített várjavak visszaszerzésében.[68]

A várnépek azonban nem akarnak tudomást szerezni a király megváltozott politikájáról. Minduntalan túllépik a Béla által szabott törvényes kereteket. Annak ellenére, hogy a kiküldött bírák félreérthetetlenül kimondják, hogy csak a jogtalanul elfoglalt várföldek visszavételéről eshetik szó, a várjobbágyok és várnépek fellépnek a Béla által törvényesen adományozott várföldek visszavételének igényével is. Nem újulnak ugyan meg a bullamozgalom erőszakos földfoglalásai, nem találkozunk már birtokokat feldúló várjobbágyokkal és castrensisekkel, de kis darab földek csendes eltulajdonítása még itt-ott előfordul.[69]

Béla tatárjárás utáni politikájának ellentmondásai azonban mind élesebben kezdenek megnyilvánulni. Maga is érzi ezeket az ellentmondásokat. Már egy 1247-es adománykor megjegyzi, hogy adományoz ugyan várföldet, de ez az adományozás nem sérelmes sem a vár, sem a vár-

[65] Ugy látszik, hogy Béla már a tatrájárás előtti időszakban is vett vissza birtokokat az egyháztól. (Wenzel: AUO. II. 157. o., 159. o., 37. o.)

[66] Wenzel: AUO. VII. 290. o.

[67] Wenzel: AUO. II. 256. o. Knauz: Monumenta Eccl. Strig I. 400. o. Fejér: CD. VI 2. 293. o. Wenzel: AUO. II. 271. o.; VII. 483. o. 491. o.

[68] Hazai Okmánytár. VIII. 81. o.

[69] Wenzel: AUO. II. 260. o. VIII. 301. o. 203. o. 190. o. „Preterea statuimus, quod terre nobilium, quas populi liberarum villarum nostrarum, vel domine regine, seu uduornici seu castrenses, quocunque occasione occupaverunt et detinent restituantur ipsis nobilibus . . ." (1267. 5. §. Endlicher: i. m. 513. o. Wenzel: AUO. VIII. 206. o. XII. 33. o. 36. o. Hazai Okmánytár VIII. 65. o. MODL. 40 076.)

népek szempontjából. De egyszerre nem lehet úrnak is, várnépnek is kedvében járni. Világosan látja maga is, hogy a várföldek adományozása sérelem a várnépeknek. Az általa Marknak adományozott Tenkus és Tyka földek miatt viszálykodás támad az új birtokos és a Bolondóc-i vár castrensisei között. Az ügy Béla elé kerül. Döntése tükrözi tatárjárás utáni politikájának felemás voltát. A szóbanforgó földeket várépítés terhe mellett adta Marknak. Vissza nem veheti tőle. De az is érdeke, hogy castrensiseinek száma minél nagyobb legyen. Így igyekszik mindkét fél kedvében járni, a föld egy részét a várnépeknek adja vissza. Adományoz, de nem akarja lazítani a várnépekkel kötött szövetséget sem. Az udvarnokok comesének adományozza a pozsonyi vár egyik földjét, de az új birtokost beiktató pozsonyi comesnek lelkére köti, hogy a földön élő 6 mansió castrensisnek elegendő földet hasítson ki, hogy abból gond nélkül élhessenek. S a derék ispán igyekszik is megnyugtatni a castrensisek sorsát szívén viselő király lelkiismeretét, írván a királyhoz küldött relációjában, hogy annyi földet asszignált az adományból kivett castrensiseknek, hogy abból nem 6, de 20 mansió is komótosan megélhet! (?) Meglehetősen sovány vigasz a várnépek számára, mert az ispán relációja belekerült a király adománylevelébe s ezzel örökre elzárult előttük az elveszett földek visszaszerzésének lehetősége.[70]

A király adománylevelei egymás után húzzák ki a földet a várnépek lába alól. Béla uralkodásának utolsó szakaszában már maga is egész megyét adományoz. Az urak a király hozzájárulásával kővárakat építenek a várnépek viskóinak szomszédságában. Még a reménye is elveszik annak, hogy a várúr által elragadott földbe még egyszer beleakassza ekéjét a castrensis vagy a várjobbágy. A világi és egyházi birtokosok kiharcolják népeiknek a vármunka alóli mentességet, hogy több elsajátítható terméktöbblet jusson számukra. A várak körül végzendő munka mind a várnép nyakába szakad. A feudális árutermelés lassú kibontakozása szétszaggatja a földközösségeket és kiváltságokhoz juttatja a várak hospeseit. A kiváltságos hospestelepek lakóival eddig sok helyen közösen birt földeket kiszakítják a vár földjeiből. Az uralkodó osztály tagjai között mind gyakoribb lesz a földek áruba bocsátása. A földközösség a föld árubabocsátásának béklyójává válik. A nemesek elhatárolják azokat a földjeiket, melyeket eddig a várnéppel osztatlanul birtak. Román és Pósa királyi szerviensek 1251-ben különíttetik el földjeiket a Palkonya-i castrensisek földjeitől. Izsép fia János comes sem akar közösen birtokolni a várnépekkel „az ország jelenlegi romlása és háborúja miatt". A castrensisek könyörögnek, hogy ne válassza el földjeit az övéiktől, mert nem lesznek képesek megélni az így megfogyatkozott területen.[71]

A feudális anarchia bomlasztó hatásának tatárjárás utáni erősödésével párhuzamosan bontakozik ki a megyén belül rejlő ellentétek kiéleződése. Az ellentétek csírájában már adva voltak a tatárjárás előtti időszakban is a várnépek és várjobbágyok között megnyilvánuló jogi

[70] Wenzel: AUO. VII. 227. o. II. 194. o. VIII. 227. o.
[71] Hazai Okmánytár: VII. 42. o. Wenzel: AUO. IV. 94. o.

különbségekben, a királyhoz való különböző jogi viszonyukban. Ez a jogi különbség azonban a tatárjárás előtti időszakban még nem lazította a várnépek és várjobbágyok szövetségét a várföldek visszavételéért vívott közös harcukban. A jogi különbség okozott ugyan surlódásokat a várjobbágyok és várnépek között az olyan esetekben, amikor a várnépek a várjobbágyok közé igyekeztek bejutni, vagy a várjobbágyok közül igyekeztek egyeseket maguk közé kényszeríteni. Ezzel azonban még nem gyengült a megye ellenálló képessége, az ellentétek nem szakítják el a várhoz való viszony kötelékeit. A megye ezekben a surlódásokban sem embert, sem várföldet nem veszít. A megyén belüli belső ellentét akkor válik a megyét romboló tényezővé, amikor a gazdagabb várjobbágyok arra a jogi kiváltságukra támaszkodva, hogy a várföldekből birt földjeiket a király nem adományozhatja el, *megkísérlik a művelésük alatt álló várföld átalakítását elidegeníthető nemesi birtokká.* Önkényesen kilépnek a vár szolgálatából és a serviensek közé igyekeznek sorozni magukat. De nemcsak elidegeníthető birtokaikat szakítják el a vártól, hanem a várföldből birt földjeiket is. IV. Béla 1257-ben több ilyen várjobbágyot helyez vissza a vár szolgálatába, Karka nevű birtokukat visszacsatolja a várhoz és csak később adja azt ismét vissza nekik. Még az is előfordul, hogy a királyi bírák által egyszer már visszavett és a várhoz visszacsatolt földet jogtalanul másodszor is eladnak a várjobbágyok.[72]

De ha nem is lépnek ki önkényesen a várjobbágyok a vár szolgálatából, vagy nem is adnak el várhoz tartozó földeket, a várnépekkel közösen birtokolt földjeiket igyekeznek határokkal elkülöníteni. Egymás után lépnek ki a földközösségekből. A földközösségből való kilépés állandó ellentétekhez vezet a várjobbágyok és várnépek között. 1253-ban Eturuh rokonsága és a Pozsony-i vár joculátorai között folyik vita 1 ekealja föld miatt, amit Roland nádor ki is hasít a várnépek földjeiből a várjobbágyok számára, pedig a várnépek határozottan állítják, hogy ők senkivel nem birtokoltak közösen. Az 50-es évek végén a Dráván túli részeken — ahol a bomlás folyamata előrehaladottabb, mint az ország más területein — *már általános és a király által is elismert gyakorlat a várnépek és a várjobbágyok földjeinek különválasztása.* A Gerzeche megyébe küldött Csák mester nemcsak a jogtalanul elidegenített várföldek visszavételére kap utasítást a királytól, hanem a várjobbágyok földjeinek a castrensisekétől való elkülönítésére is. 1256-ban a Garig-i vár castrensisei és jobbágyai között támad vita a földek határait illetően. Béla több oklevelet ad ki a határok írásba foglalására, nehogy idők múltával a várjobbágyok a castrensisek birtokából földeket foglaljanak el, vagy a várnépek a jobbágyoktól földet követelhessenek vissza. Más helyen királyi adományból nyert földek miatt támad vita várjobbágyok és várnépek között.[73]

A várjobbágyoknak a földközösségből való kilépése a 60-as évek elején már annyira természetes, hogy azok a Tőnye földön élő személyek, akik magukat a szolgagyőri vár jobbágyainak állítják — noha a

[72] Wenzel: AUO. VII. 452. o. Hazai Okmánytár: VI. 81.
[73] Wenzel: AUO. II. 242. o. Smiciklas: CD. V. 26; 32; 34; 61; 391; 629. o.

vár öt pondust fizető népei közé tartoznak —, a várföldből a castriensisekkel közösen bírt földet menten fel is osztják egymás között.[74]

A belső ellentétektől meggyengült megyék még kisebb mértékben tudnak ellenállni a külső nyomásnak. A várjobbágyok és várnépek közös fellépése ritkábbá válik. Az ellentétek lehetetlenné teszik az együttes ellenállást, így megszűnik az az utolsó tényező is, ami a királyi megye katonai szervezetének bomlását bizonyos fokig lassította.

A földközösségből kilépő várjobbágynak már nem fűződik érdeke a várföld védelméhez. A castriensis és várjobbágy külön utakat kezd járni. A szövetséges nélkül maradt castrensis, mivel semmi reménye nincs már a várföldek megőrzésére és még kevesebb azok visszaszerzésére, a növekvő vármunkák elől menekül. Otthagyja a várföldeket, hogy mint szabad hospes boldoguljon. A várnépek szökése nem új lelenség. Már Kálmán törvénykönyve beszél szökött civisekről. A Váradi Regestrum 121. esetében is találkozunk magánföldesúri birtokon dolgozó castrensisekkel. A szétszóródott várnépekben — amelyeknek összegyűjtéséről az 1221-es királyi parancs beszélt — nemcsak erőszakosan elhurcolt parasztokat kell látnunk, bizonyosan akadnak közöttük szökött castrensisek is. A várnépek tömeges szökése azonban feltehetően csak a tatárjárás utáni időszakban válik általánossá. Erre engednek következtetni azok a nyomok, hogy az üres várföldek csak a 13. század 60-as éveitől kezdenek nagyobb mértékben feltünedezni a királyi adománylevelekben.

A megye bomlási folyamatának nagy fordulópontját tehát az 50-es évek végén és a 60-as évek elején kell keresni. A bomlás egyes tényezőit tükröző adatok mind ezt bizonyítják. Az 50-es években van Béla utolsó nagyobb földvisszavételi akciója, amelyre a várnépek és várjobbágyok még aktívan reagálnak. De már az 50-es években megjelennek a várjobbágyok és várnépek ellentéteit tükröző adatok is. Ugyancsak ebben az időszakban kezdődik a várnépek és várjobbágyok földközösségeinek bomlása. *És a 60-as években már az egyik oldalon megjelennek a castrensisek által elhagyott földek, a másik oldalon pedig kezdenek feltünedezni az úri magánhadseregekben szolgáló várjobbágyok. Az 50-es évek végén a megyerendszer bomlását gátló összes tényező hatása megszűnt, a királyi megye a 70-es években jóformán teljesen eltűnik.* A benne megszervezett királyi népek szétszóródnak a magánföldesúri birtokokon. A castrensisek és a szegényebb várjobbágyok egy része nyomtalanul eltűnik és egyik alkotó elemét teszi ki az egységesedő jobbágy osztálynak. A várjobbágyság középső és felső rétege, kiegészülve a katonai szolgálatot teljesítő castrensisek egy töredékével, legtöbbször a magánföldesúri familiákon keresztül, de néha azok megkerülésével, a királyi serviensek sorába jut, és egyik elemét képezi az egységesedő nemességnek. *A királyi megye közigazgatási és katonai funkcióit a nemesi megye veszi át, a megmaradt várföldeket pedig az Anjouk alatt várgazdaságokon belül szervezik újjá.* A királyi me-

[74] „. . . quod terra, quam modo ipsi habent, fuit terra . . . castri, quam mixtim colebant cum castrensibus. Sed postquam facti diviserunt terram castri vestri inter se, quam nunc possident. Szentpétery i. m. 1269. sz.

gye nyomai azonban sokáig fennmaradtak. 1270-ben még a régi módon funkcionál egy-két faluban a vasvári vár spekulátorainak a szervezete. Az egykori Vinodol-i comitátus 1280-ból származó összegyűjtött statutuma még külön passusokat tartalmaznak a várőrök (grascik) és századosaik (satňik) által elkövetett testi sértések büntetésére. Néhány Pozsony-i castrensis még 1298-ban is földvitába keveredik. Drugeth Vilmos nádor 1335-ben a Sopron városában tartott generális kongregáción még megvizsgálja a Sopron-i vár jobbágyainak és castrensiseinek szolgálatát. Amikor Zsigmond spekulátorokat adományoz földjeikkel együtt, ők őri szolgálatukra hivatkozva igyekeznek ellentmondani az adománynak. Az adófizetés szempontjából a várgazdaságok nemeseit (nobiles castrenses) még Mátyás is megkülönbözteti 1467-es decretumában az ország nemeseitől.[75]

*

A királyi megyékben megszervezett katonai erők csak egy részét képezik tatárjáráskori haderőnknek. A hadbavonuló várjobbágyokon és a hadakozó castrensiseken kívül a székely, besenyő és kún könnyűlovasság, a királyi serviensek, a különböző királyi népek jobbágyai, a királynő hadakozó népei, az egyház hadakozó jobbágyai és a feudális nagybirtok szervezetileg lassan önállósuló magánhadseregei képezik a kor magyar hadseregének elemeit.

A királyi megye maga is csak szervezeti keret. A megyei haderő betöltheti a magánhadsereg funkcióit is. A várjobbágyok és várnépek fegyveres ereje az ispán kezében a feudális anarchia eszközévé válhat, annál is inkább, mert a megye hadseregén belül ott harcolnak az ispán magánhadseregének fegyveresei is. A 13. szd. folyamán, az ispán magánhadserege állandóan erősödik, a várjobbágyokból és várnépekből álló fegyveres erő pedig rohamosan csökken. A fejlődő magánhadseregek szétfeszítik a régi szervezeti keretet, megjelennek a feudális nagybirtok szervezetileg önálló magánhadseregei.

[75] Hazai Okmánytár. VIII. 127. o. Wenzel: AUO. IV. 387; 388; 400. o. V. 200. o. Hazai Okmánytár. II. 126. o. Erdélyi: Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései 22. o. Pesty: A magyarországi várispánságok története. 750. o.

KÖZLEMÉNYEK

LATINKA SÁNDOR HARCTÉRI FELJEGYZÉSEI

(1916—1918)

Negyven évvel ezelőtt oltotta ki a Dunántúlon őrjöngő fehérterror a tiszta lelkű, harcos forradalmár, Latinka Sándor életét. Nevét (melyet a helyes ortográfia szerint *Latinca*-nak kell írni, így írta ő maga is!) azóta már utcák, intézmények és üzemek viselik büszkén homlokukon, s irodalmi művek segítik ápolni és elmélyíteni az iránta érzett tisztelet és kegyelet érzését a dolgozó magyar nép millióinak hálás emlékezetében.

A történelmi évforduló ismét alkalmat ad arra, hogy felidézzük példaadó személyiségét, ezúttal olyan, eddig ismeretlen életrajzi adatok tükrében, amelyek méltán tarthatnak számot a hadtörténet kutatóinak érdeklődésére, s amelyek a békéért elszántan küzdő katona portréját vetítik a szellemalakja előtt tisztelgő utókor elé.

I.

Latinka Sándor 1886. április 5-én, Aradon született, Latinka György és Jivanov Katalin szülőktől. A Latinka-ősök egyszerű parasztemberek voltak. Az édesapa, Latinka György azonban kitör az ekkori paraszti élet nyomort és szolgaságot jelentő börtönéből s az ipari munka területén keresi a szabadabbnak gondolt életet. Géplakatosnak tanul s a mestervizsga letétele után hamarosan a Magyarpécskai Hengerműmalomban helyezkedik el, mint géplakatos, s ott dolgozik csaknem 40 évig. Tizenkét gyermeke közül Sándor volt a harmadik. A tucatnyi gyermekből azonban csak öt érte el a felnőtt kort, a többit még gyermekkorban ragadta el az élők sorából a nyomorúság.

A harmadik gyermek, Sándor, az elemi iskolát Aradon járta ki. Ugyanitt iratják be szülei a kereskedelmi középiskolába. Három év után azonban innen kizárják, mert az iskolában tartott hazafias ünnepélyeken éles kritikával illette az uralkodó politikai rendszert. Beáll lakatosinasnak, s amikor felszabadul, elmegy Lippára és az ottani kereskedelmi iskolában fejezi be tanulmányait s szerez érettségi bizonyítványt.

1909-ben Budapestre megy, ahol az Áron és Molnár-féle gépészmérnöki és műszaki irodában kap alkalmazást, mint műszaki rajzoló. 1910-ben szabadságot kér a cégtől és egy barátja hívására kimegy Párizsba.

Az ügyes rajzoló itt is kap munkát s közben továbbfejleszti rajztudását. Bekapcsolódik az ottani politikai életbe is. Fél évet tölt Latinka Párizsban s azután visszatér Budapestre, a már említett munkahelyére.

Párizsból, illetve a nyugati országokban tett útjáról hazatérve, belép a Szociáldemokrata Párt budapesti VII. kerületi szervezetébe. Tevékeny részt vett a budapesti közlekedési munkások megszervezésében. Tagja volt a Vas- és Fémmunkások Központi Szövetsége budapesti csoportjának. Az 1910—11-es években ott találjuk a Galilei Körben is, ahol megismerkedik a haladó fiatal magyar értelmiség legjobbjaival, több szocialista íróval és újságíróval. Csillapíthatatlan tudásszomjjal tanul. Beiratkozik a Keleti Akadémiára is. Világlátottsága, nagy nyelvtudása felnyitotta előtte a nagyvilág kultúrájához vezető sorompókat. A szocializmus nagyjainak írásait eredetiben is olvashatta.

Belelát az 1914—18-as világháború kulisszatitkaiba s röpiratot ír *„Háború az uszító sajtó ellen"* címmel, melyben leleplezi az imperialista háborús uszítókat.

1915 januárjában behívják katonának. Hadapródőrmesterként vonul be. 1916-ban mint műszaki tiszt került ki a frontra, az olasz hadszíntérre. Gyűlöli a háborút. A frontról küldött leveleiben izzó haraggal ír a becstelen, igazságtalan háborúról s az oktalan véráldozatról. Mint műszaki tiszt, mindent elkövet, hogy a hadimilliomosok mészárszékének kiszolgáltatott ártatlan katonákat megmentse a pusztulástól. Alárendeltjei rajongásig szeretik, mint azt a tőlük kapott tábori lapok, levelek bensőséges hangja tanúsítja.

A fronról hazakerülve, tagja lesz a Magyar Nemzeti Tanács Katonatanácsának. Részt vesz a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakításában. A párt a Földmunkások és Kisgazdák Országos Szövetsége szervezőtitkári funkciójába állítja be s ebben a minőségben kerül Kaposvárra, ahonnan irányította a Somogy megyei és Tolna megyei földmunkások és kisparasztok szervezkedését, majd megszervezte az országban az első termelőszövetkezeti csoportokat.

A Tanácsköztársaság kikiáltásakor megalakított háromtagú direktórium egyik tagja Latinka Sándor lett. Május 26-án pedig Somogy vármegye területére kormányzótanácsi biztosnak nevezték ki.

Amikor a tanácsköztársaság minden belső eredményei és külső hadisikerei ellenére, a nemzetközi reakció összefogása következtében megdőlt, a reakció fellélegzett és elindította vadállati bosszúhadjáratát a védtelen munkások, parasztok és értelmiségiek, férfiak, nők és gyermekek ellen. A Siófokról irányított bestiális gyilkosságok végrehajtói a Tanácsköztársaság bukása után a kaposvári törvényszék börtönében vizsgálati fogságba vetett foglyoknak egy kisebb csoportját 1919. szeptember 16-án éjjel, koholt ürüggyel kilopták a börtönből és a városon kívül eső, ún. *nádasdi erdőszélen* embertelen módon kivégezték. Az ő mártírhalálukat énekelte meg Hamburger Jenő orvos, a Tanácsköztársaság egyik volt népbiztosa, *„Latinka-ballada"* címmel. Ez a közismertté vált költemény 1930-ban jelent meg először *Moszkvában*, a *„Sarló és Kalapács"* című lapban. Moszkvában minden év szeptember 16-án megünnepelték Latinka Sándornak és mártírtársainak hősi emlékezetét.

II.

Latinka Sándor, mint alaposan iskolázott forradalmár, világosan látta azokat a titkos erőket, amelyek az első világháború gigantikus mészárszékének gépezetét mozgásba tartották. *„Háború az uszító sajtó ellen"* c., 1918-ban kiadott brosúrájában ma is időálló ismérveit rögzíti le az igazságtalan háborúnak. Latinka Sándor tehát pontosan tudja, mi a háború, azt a képzett szocialista szemüvegén át nézi s éppen ezért nem tud benne semmiféle hazafias romantikát látni, mint némely, kurzus regényíró kortársai. Csak azt érzi, hogy az imperialista hatalmak által előidézett esztelen tömeggyilkosság ellen tiltakoznia kell. Ezt a tiltakozás részben a már idézett röpiraton kívül a *„Népszava"*-ban és a romániai *Adeverul* c. lapokban megjelent írásaiban, részben pedig apró, reflexió-szerű magánfeljegyzéseiben jutott kifejezésre.

E feljegyzések három csoportra oszlanak.

a) egy jegyzetrovatos zsebnaptárban,

b) egy naplónak szánt zsebnoteszben feljegyzett, és végül

c) a harctérről hazaküldött tábori levelezőlapokon közölt jegyzeteire, reflexióira. Dokumentáció szempontjából a két zsebkönyvecske az értékesebb. Kár, hogy csak ez a két darab maradt meg (mind a kettő 1916-ból) Latinka Sándor hagyatékában. Ezek és néhány más apróságok felesége szüleinek budapesti lakásán voltak. Az 1917—18-as évekről készített hasonló feljegyzései más, értékes iratokkal, főként levelezésével együtt eltűntek akkor, amikor letartóztatása után kaposvári lakásán házkutatást tartottak. Az 1918-as év eseményeiről szórványos adatokat szolgáltat ugyancsak Budapesten maradt néhány táboriposta lapja.

E szűkszavú feljegyzések igen érdekesek. Csaknem minden soruk felér egy-egy tömör helyzetjelentéssel. A művelt fiatal tiszt mindent meglát, észrevesz, ami körülötte történik. Látja a hallatlan panamákat, az árulást, a tisztek közötti gyűlölködést, a hazugságot, a legénység embertelen fizikai és lelki gyötrettetését, éheztetését, bántalmazását. Ady Endre mintha az ő szívébe mártotta volna tollát, amikor az alábbi sorokat leírta:

Szivemet a puska-tus zúzta,
Szememet ezer reménység nyúzta,
Néma dzsin ült büszke torkomon
S agyamat a Téboly ütötte.

Borzalmak tiport országútján,
Tetőn, ahogy mindég akartam,
Révedtem által a szörnyűket...

Elsőnek a 14×8 cm nagyságú zsebnaptár tintaceruzás írással bejegyzett anyagát közlöm, a bejegyzés sorrendjében, betűhív formában. A feljegyzések minden valószínűség szerint abban az időben kezdődtek, amikor Latinka Sándor a frontra kiérkezett. Erre enged következtetni az a körülmény, hogy a naptár lapjai április 23-ig hiányzanak. Az április 23-tól 29-i terjedő hét rovatai üresek s csak a következő lapon kezdi

feljegyzéseit, éspedig visszamenőlegesen, az április 2-ával kezdődő eseményekkel. Az első bejegyzés az április 30-i rovatba van beírva, hasonlóképpen a május 1-i rovatba az április 10-i események kerülnek és így tovább. A következő lapokon azonban már mindenütt az aznapi események, bejegyzések töltik ki a jegyzetnek szánt rovatokat.

„Árp. 2-án éjjel 12 órakor érkeztünk Einholzba (Roveré della Luna) Dél-Tirol".

10-én beszélték, hogy az állásainkat ill. az offenzívára vonatkozó terveinket elárulta az egyik magasabb rangú tisztünk."

„Ápr. 11. Egyik ezredorvos beszéli, hogy az Adriából egy sörös palackot halásztak ki, melyen pontosan papirosra vetették hadállásainkat, nemkülönben azokat az ezredeket, amelyek az Isonzón tartózkodnak még."

Május 8-tól 29-ig állandó mozgásban van alakulatunk, melynek tábori száma: K. u. k. Infanteriebatallion, No. 3/85. — Közben, 21-én ezt írja: „A panasz általános. Falevelet esznek az emberek." 28-án ezt jegyzi fel: „Ma a Portuléra indulunk reggel 8 ó. 2000 méteren felül. Lenn a déli határon Olaszországban."

Június 4.: „Monte-Welstétől északra az olaszok állandó ellentámadásait verjük vissza."

Június 7.: „Napról-napra tapasztalom azt a gyűlöletet, mely az etappen és a front-tisztek között meggyökerezett. A gyalogos tiszt még a tüzértisztet is gyűlöli."

Június 11. (Pünkösd vasárnapján): „A katonák állandóan panaszkodnak, hogy éhesek."

Június 13.: „Az olaszok eredménytelen harcainak egyetlen oka az a rendelet, mely megparancsolja: a zászlóaljparancsnokig kötelesek a rohamokban, előnyomulásban résztvenni."

Június 15.: „7 rohamot csináltam. Elfogtam 1 gépfegyvert, 1 lovat és sok lőszert."

Június 20.: „A fassolt vajjal és szalonnával fegyvert kell tisztítani."

Június 28.: „A havat eszik. A legénység beteg. Rendelet érkezik: a vizet föl kell forralni. Tüzet rakni azonban nem szabad."

Július 2.: „Kineveztek pionier offiziernek."

Július 6.: „Nehéz ágyúval lövik állásainkat. Elgondolkozom: egy lövedékből fél évig megélne jól egy munkáscsalád."

Július 8.: „1 olasz és 1 osztrák-magyar repülő harca 1/4 óráig tartott."

Július 20—26 között mozgásban vannak. 26-án szabadságra megy.

Augusztus 8.: „Zászlóaljunk szabadságom ideje alatt Vertoj-ban (Görz mellett) volt nehéz harcokban."

Augusztus 18.: „Hosszas utazás után megtalálom zászlóaljamat."

Augusztus 20.: „Görznél nagy ütközetben vett részt zászlóaljunk. Fejek és testrészek repültek a levegőbe, a belek beakadva a drótkerítésbe. Görz mellett Pod. Sv. Trojica-i templom körül levő sírok hulláit a nehéz gránátok kiemelték. Ezek kétszer haltak meg."

Augusztus 23—26 között mozgásban vannak.

Szeptember 18.: „Kijelenti a zászlóaljparancsnok, hogy az ő kegyelméből megyünk szabadságra."

Szeptember 19.: „Egy ellenséges repülőt fedeztem fel, amint a saját repülőgépünkön tette megfigyeléseit. Azonnal jelentette a zászlóalj parancsnok, mint olyat, amit ő vett észre."

Október 9.: „Hivatalos jelentésben Sv. Katarinanál angriffot csináltak az olaszok. Mi itt vagyunk, de nincs tudomásunk róla."

Október 12.: „Inf. Juszkó Jánost (11. század) a Baon* Komm. úgy összeverte, hogy orrán-száján jött a vér, — mert gamasli volt a lábán."

Október 22.: „Haup. Rössler 985 beszéli, hogy a galíciai fronton a 8. Hadtest parancsnoka a munkás csapatot a saját céljára berendezett palota építésére használta fel. Az épület belekerült 80 ezer koronába. Így a munkás csapatok a lövészárkokat nem építették ki, — teljesen elhanyagolt állapotban tartották megszállva csapataink. A térképeken természetesen hamis adatokat jelentettek, olyan árkokat tüntettek fel, melyek egyáltalán nem léteztek."

November 5.: „Ma jelent meg a 4-i hiv. jelentésben, hogy (itt a ceruzaírás olvashatatlanná vált) több bersaglieri zászlóalj veszett el. Hamis jelentések alapján jelentettek. Semmi sem volt, egy 10—20 emberből álló patrul jött állásaink ellen."

November 15.: „Ma láttam, hogy a legénység nyerskáposztát, cukorrépát és céklát eszik. A menázsi kevés és rossz: kukacos főzeléket adnak nekik. A drótkerítéseken átmásznak és az ellenség előtti földekből szedik ki az... (olvashatatlan) kijelentik, hogy átszöknek. A 12. század parancsnoka rapporton jelenti, hogy a legénység éhezik.'

November 21.: „A bóra napok óta tombol. A legénység bőrig átázott és napok óta vizesen állnak az árkokban. Az árkot nem szabad befedni, a zelteket nem szabad felrakni. Már 3 hónapja, hogy állásban vagyunk. A legénység beteg, a tetvek ezrei mászkálnak rajtuk. Az őrnagy állandóan jelenti, hogy viszonyok jók, a legénység állapota kitűnő. Neki jó deckungot építettem, tágasat, egészségeset, biztosat — ő nem akarja a leváltást."

December 7.: „A zászlóaljhoz hivatott (az őrnagy), gefr. Enyedi (olvashatatlan), mert unokahúgának és leányismerősének írt, rapportra állította és a köv. levelet íratta vele: Én hanyag ember vagyok és ezért felsőbb parancsra ezentúl nem fogok írni nektek, ti sem írjatok."

Latinka Sándor 1916 karácsonyára házassági szabadságot kapott, ezért az utolsó bejegyzés ebben a naptárban dec. 16-án történt: „Szabadságra mentem".

A most közölt részletek egy megkezdett, de be nem fejezett harctéri naplóból valók. A napló egy, a használattól fényesre kopott zsebnotesz, melynek azonban az első öt lapjáig jutott el az írással, de ez a néhány sor is megrendítő képet rajzol az első világháború magyar katonáinak embertelen szenvedéseiről az olasz fronton. Amit leírt, dokumentumnak szánta és értékelte, miként az az alábbi megjegyzésből is kitűnik: „Stílusom sok helyen akadozó, darabos lesz, de úgy gondolom, inkább rosszul írom meg, mint sehogyse."

---

* Bataillon rövidítése.

‚December hó 8-án. (1916.) Délután 5 órakor érkeztünk a Mrzl Vrh-ra. (Ez egy magas hely szláv eredetű neve.) Karókon hullákat hordozó bosnyák katonák fogadtak. A csúcsra fölvezető út jobboldalán hatalmas gödröket ástak, ahova a nov. 26—28-iki harcok 400—500 áldozatát temették el. Különös módon szállították le a Mrzl Vrh tetejéről a halottakat. A nyakat és a lábakat fekvő állapotban egy rúdhoz kötötték, melynek végeit egy-egy bosnyák katona emelte vállra a legnagyobb lelki nyugalommal. Soha nagyobb közömbösséggel bajtársat eltemetni nem láttam, mint a bosnyák katona. Eleinte a mohamedán vallásban kerestem ezt a pszichológiai megnyilatkozást, később, amikor már alkalmam volt különösen rohamok alkalmával vakmerőségükről meggyőződni, megállapítást nyert, hogy nem vallásosságból ül a hullára pihenés közben és csavarja cigarettáját, hanem az alkoholnak túlnagy mértékben való élvezése teszi őket ilyen barbárokká. A háború növelte az alkohol fogyasztást olyannyira, hogy a bosnyák katona naponta 1/2 liter rumot kapott, ütközetek esetén 1 litert is. Érthető tehát, hogy a bonyák „a világ legvakmerőbb katonája" jelzőjét viselte a katonák között.

„Állandóan eső és hó öntözte ezt a borzalmak hegyét. Az olasz tüzérség minden oldalról lőtte és nem túlzás, ha megállapítom: 4—5 métert valósággal leborotváltak e sziklás hegyből. Elképzelhetetlen az a szenvedés, amit itt a katonáink keresztül éltek. Még primitív eszközökkel ásták belé a lövészárkot a sziklába. Esőben, hóban, reggeltől estig dolgoztak heteken keresztül, a ruha a katonán a vértől és sártól több kg-mal nehezebbé vált s amikor ezeket a krisztusi arcokat meglátta egy tábornok, összecsapta mindkét kezét és így kiáltott fel: „Az emberi szenvedésnek végső foka!"

„A vízhiány csaknem őrültté tette az embereket. S amikor eső után néhány percre rá hófúvás állott be és fagyott — beállott a borzalom utolsó felvonása. A vizes ruha megfagyott az embereken, nemkülönben az ing is kőkeménnyé vált. Sírás és jajgatás hallatszott ilyenkor e borzalmak tanyáján. Az egyetlen fedezék, ahol tűz égett, a századparancsnoké volt. A hóval fedett tetőre feküdtek a katonák, ahol a tetőből kinyúló kályhacsövet karolták át és sírták át a rémes éjszakát. Talán ezt a jajveszékelést hallották a haditudósítók víg danának. Lehetséges, hogy a lövészároktól 20—30 km-nyire dalnak hallatszott."

Eddig tartanak a naplónak szánt noteszben talált feljegyzések.

Latinka Sándor harctéri feljegyzéseinek harmadik csoportjába tartoznak a hagyatékában megmaradt tábori levelezőlapokon közölt reflexiói, tudósításai. Ezek valamennyien az 1918. évről valók s időrendben így következnek:

1918. május 15. (Feleségéhez, kis fia születésekor):

„Amilyen boldog vagyok, ugyanolyan elégedetlenség tombol szívemben. Gyűlölöm a világot, ezt a megfertőzött társadalmi rendet, amely idehozott engem . . . Repülnék hozzád, de még nem lehet: a vérfürdő előkészítésében nekem is részt kell vennem. Borzalmas előmunkálatok folynak."

Június 19. (Feleségéhez):

„Leveleid rendesen érkeznek, habár elképzelheted, mi lehet itt. Bizonyára olvasod megkezdett offenzivánkat. Az olaszok igen felkészülten

fogadták. Nem is akarom megírni nagy veszteségünket. 15-én hajnalban kezdtük a támadást és már 17-én leváltottak. Nem tudom, most mit csinálnak velünk. Igen kevesen vagyunk. Bizony szomorú és borzalmas tragédia játszódik itt le."

Június 28. (Feleségéhez):

„Bizony alig van időm olvasni leveledet. Hol jobbra, hol balra megyünk; nagy marsokat csinálunk, lőnek az olaszok és meghalnak az emberek. — Egészséges vagyok, a második hete, hogy szabadon alszom, mint az állatok, úgy élünk. — A Népszavát 3 hét óta nem kapom. A Világ is olyan rendetlenül érkezik. Semmi hír az otthoni állapotokról, úgy el vagyunk zárva a világtól."

Július 14. (Feleségéhez, Karintiából, St. Veit-ből írja képeslapon):

„Délelőtt 9 óra van. Éjjel egy óra óta állunk itt. A marhaszállítás sohasem volt valami gyors."

Július 17. (Feleségéhez, egy képeslapon):

„Lemberg felé közeledünk. A nagy melegben kellemetlen utazni."

Július 18. (Feleségéhez, Przemysl-ből küldött képeslapon írja):

„Még mindig utazunk."

Bizonyos, hogy a fronton töltött évek fokozták benne a háború iránti gyűlöletet és a béke utáni vágyat. Mennyire foglalkoztatta a béke problémája, mutatja az, a ceruzával odavetett gondolata, amelyet egy éppen a kezeügyében levő levélboríték hátára rögzített:

„A háborút már a békében kell előkészíteni, — mondják a diplomácia hivatalos tényezői, — akkor a háborúban már beszélhetünk a békéről is."

A Párttörténeti Intézet levéltárában őriznek egy tábori levelezőlapot, amelyet 1918. június 10-én írt Révész Mihálynak, a Népszava szerkesztő titkárának:

„Kedves Szerkesztő Elvtárs!

Mielőtt föllángolna a Piáve mindkét partja, távozásom előtti ígéretem váltom be és életjelt adok magamról. E sorok megérkezésekor bizonyára megkezdődött a borzalmak tánca; higyje el, hogy e világégés közepette is szeretettel gondolok Önökre, akik fáradhatatlanul dolgoznak a béke érdekében.

Mély tisztelettel és elvtársi szeretettel igaz híve:

Latinca"

A borzalmak táncával, a lángban álló front képével szembeállítja a békeharc frontján dolgozók táborát s ezek közé sorolja magát is. Ez az állásfoglalása a legjellemzőbb vonása Latinka Sándornak, az embernek, a katonának és a vértanú-politikusnak!

Szabó Gyula

VITA

A SZERKESZTŐSÉG ZÁRSZAVA

Mezősi Károly és Dienes András vitájához.

A Hadtörténelmi Közlemények előző két számában élénk, helyenként szenvedélyes, de mindvégig szakszerű vita folyt Mezősi Károly és Dienes András között Petőfi eltűnésének körülményeiről. A szerkesztőség készséggel helyt adott mind Mezősi tanulmányának, mind Dienes kimerítő válaszának, s közölte Mezősi újabb terjedelmes észrevételeit is Dienes válaszával kapcsolatban. Dienes András újabb, néhány oldalas választ küldött be, amelyben megállapítja, hogy Mezősi érvelése erősen elkanyarodott a vita alapját képező kérdéstől, szilárdan megmarad korábbi véleménye mellett minden részletkérdésben, felhívja mind vitapartnerének, mind az olvasónak figyelmét nemrégiben megjelent új könyvének *(Petőfi a szabadságharcban,* Budapest 1958.) eredményeire, s kifejezésre juttatja azt a meggyőződését, hogy közte és Mezősi közt az ellentét a vitatott kérdésben áthidalhatatlan. A szerkesztőség kötelességének tesz eleget, amikor Dienes András újabb válaszának lényegét, nézetei mellett való szilárd megmaradását a vitát figyelemmel kísérő olvasók tudomására hozza. A válasz teljes szövegének közlésétől azonban kénytelen eltekinteni, egyrészt azért, mert az a vitában eddig elhangzottakat egyetlen új érvvel sem gazdagítja másrészt azért, mert az új válasz hangneme itt-ott már súrolja azt a határt, amelynek átlépését tiltja a vitabeli ellenfél mindenkor kötelező — s Dienes által is hangoztatott — megbecsülése. A szerkesztőség úgy véli, hogy a vita megmutatta, mennyire vitathatókká tehet az elmélyedő kutatás sokszor megingathatatlannak tartott eredményeket is, és azzal a meggyőződéssel zárja le a vitát, hogy a két tudós nagy tárgyismeretről és szakmai hozzáértésről tanúskodó cikkeinek közlésével hozzájárult a vitatott, s hosszú idő óta országos érdeklődéstől kísért probléma remélhető végleges tisztázásához.

SZEMLE

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ÉS MAGYARORSZÁG KÜLPOLITIKÁJA*

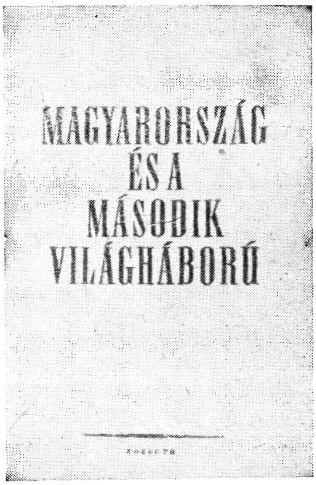

Hitler birodalmi kancellárrá történt kinevezését követő napon, Gömbös Gyula miniszterelnök a berlini magyar követ útján üzenetet küldött Hitlernek. Legmelegebb szerencsekívánatainak és örömének kifejezése után hangsúlyozta: „amint annak idején[1] gondolatainkat kicseréltük, most már hivatalos állásában is tisztelje meg azzal, hogy nexusban maradunk, miután meggyőződésem, hogy külpolitikailag és gazdaságpolitikailag kooperatív kell a két országnak eljárnia."[2] A német—magyar külpolitikai együttműködés megalapozása érdekében Gömbös már 1933 szeptemberében hivatalos látogatásra utazott Németországba s Hitler kíséretében részt vett az SA erfurti seregszemléjén. Gömbös volt az első külföldi államférfi, aki a német birodalom új vezéreivel hivatalos tárgyalásokat kezdett. Ő törte át először a harmadik birodalommal szemben megnyilvánuló diplomáciai elszigetelődést.

Magyarország elsőként állt a náci Németország oldalára s e dicstelen elsőség következményeinek fontos szerepük volt abban, hogy a második világháború végén utolsóként szakadt el tőle.

Számtalan bel- és külpolitikai tényező együttes hatásával magyarázható, hogy Magyarország a nácik hatalomrajutása után miért orientálódott azonnal Németország felé. A németbarát vonalvezetés belpolitikai indítéka világos: Hitlert a marxizmus teljes kiirtásának programja emelte

* A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársai: Ádám Magda, Juhász Gyula és Kerekes Lajos „Magyarország és a második világháború" címmel diplomáciai okmánygyűjteményt állítottak össze, melyeknek egyes fejezetei előtt részletesen elemzik a korszak külpolitikájának főbb problémáit. A Kossuth könyvkiadó által kiadott és a közelmúltban megjelent munka jelentős hozzájárulás a második világháború történetének tudományos feldolgozásához. Szerkesztőségünk felkérte a könyv szerzőit, hogy megjelent munkájukról tájékoztassák olvasóinkat. A szerzők jelen tanulmányban foglalták össze a megjelent munka legfontosabb történeti és elvi tanulságait.

[1] Gömbös Gyula már a huszas évek elején kapcsolatban állott a német náci mozgalommal.

[2] „Magyarország és a második világháború". Kossuh Kiadó Budapest, 1959. 46—47. l.

a kancellári székbe, tehát éppen az a jelszó, amelyik a Tanácsköztársaság leverését követő magyar kormányok belpolitikájának domináns tényezője volt. Európa legerősebb kommunista pártjának terrorista felszámolása a magyar uralkodó körök messzemenő egyetértését váltotta ki. S ha az uralkodó osztály számottevő része — Gömbössel ellentétben — nem is fogadta el teljesen a náci frazeológiában megnyilvánuló *formákat*, feltétlenül rokonszenvezett a náci „forradalom" antidemokratikus *lényegével*. A gazdasági világválság idején fellépő balodali előretöréssel szemben komoly támaszt és szövetségest jelentett a haladó erőktől „megtisztított" Németország.

A Gömbös által meghirdetett „német—magyar sorsközösség" igen lényeges külpolitikai érdekazonosságon is alapult. Az ellenforradalmi Magyarország az első világháború után alkotott békerendszer kibékíthetetlen ellensége volt, s különösen a francia hegemónia alatt létrejött kisantantban látta területi követelései megvalósításának legfőbb akadályát. Arra természetesen nem is gondolhatott, hogy a trianoni-békeszerződés revízióját saját erejével kényszerítse ki. Trianon revíziójára csak a versaillesi békerendszer általános revíziójának keretében lehetett kilátása. Éppen ezért külpolitikailag azokhoz a nagyhatalmakhoz kötötte sorsát, amelyek kevéssé, vagy egyáltalán nem voltak érdekelve a status quo fenntartásában. A húszas évek végén Bethlen Olaszországgal lépett szoros kapcsolatba, amellyel főként Jugoszlávia ellen működött együtt, de Mussolini — aki ugyan ígéretekben soha sem fukarkodott — katonailag gyenge volt az általános békerevízió erőszakos végrehajtásához.

Új lehetőségek csillantak meg Horthyék előtt Hitler hatalomra jutása után. A hetvenmilliós Németország katonai és gazdasági erejének a békerevízió szolgálatába állítása, reálisnak tűnő alapot adott a magyar területi követelések megvalósulása számára is. A két fasiszta nagyhatalom revíziós blokkja már elég erősnek látszott a versaillesi békemű megváltoztatásához.

Bel- és külpolitikai érdekek szövevényes rendszere találkozott tehát a németbarát orientációban s ezzel magyarázható, hogy belpolitikai nézetkülönbségek ellenére 1933—1939-ig az uralkodó osztály egyes csoportjai között a külpolitikai vonalvezetés fő irányát illetően lényegében teljes egyetértés uralkodott. A polgári pártok éveken át hirdették, hogy Magyarország csak a német—olasz tengely oldalán remélheti „nemzeti céljainak" megvalósulását. Ebben a meggyőződésben — bár különböző mértékben — Gömbös Gyulától Bethlen Istvánon és Teleki Pálon át Eckhardt Tiborig a legális magyar politikai élet legtöbb vezetője osztozott.

A második világháború előkészítésének 1933—1939-ig terjedő időszakában furcsa színjáték folyt le a nemzetközi politika porondján. A status quo ellen, a világ új területi felosztása érdekében fegyverkező fasiszta államok egyik aggressziós cselekményt a másik után hajtják végre a békerendszert megalkotó nyugati nagyhatalmak tétlen közömbössége, vagy formális tiltakozása közben: 1935 októberében Olaszország hódító háborút indít Abesszínia ellen, amit a Népszövetség rövidéletű és hatástalan szankciós politika után szentesít. 1936. március 7-én Németország egyoldalúan felmondja a locarnói egyezményt és bevonul a demilitarizált raj-

nai zónába. Hitler utóbb kárörömmel vallotta be, hogy Németország akkor még teljesen felkészületlen volt s ezért egyetlen francia hadosztály ellenállása meghátrálásra kényszeríthette volna. 1936 júliusában német—olasz közvetlen beavatkozás mellett kirobbantják a spanyol polgárháborút. A londoni Benemavatkozási Bizottság évekig folyó eredménytelen vitái közben a német és olasz vezérkar a legújabb fegyverek bevetésével „főpróbát" tart a nagy háborúhoz. 1937 júliusában Japán hadüzenet nélkül rablóháborút vezet Kína ellen. 1398. március 13-án Németország bevonul Ausztriába, amit a Népszövetség „Familienangelegenheit"-ként vesz tudomásul. 1938. szeptember 29-én Münchenben a nyugati kormányok közvetlen segédkezésével feldarabolják Csehszlovákiát, aminek előre látható következményeként 1939. március 15-én Hitler megszállja az ország megmaradt területeit is.

A nyugati államok engedménysorozata, ami mögött az a szándék húzódott meg, hogy az agressziót kelet felé tereljék, természetesen erősen befolyásolta Magyarország külpolitikáját. A tények egész sora szólt amellett, hogy a nyugati hatalmak kiegyeztek azzal, hogy Hitler a döntőbíró szerepét játszva Keleteurópában, országokat annektáljon, új határokat szabjon, egyszóval részleges revízió alá vegye a versaillesi békeszerződést.. A nyugati nagyhatalmak behódoló magatartása még azoknak a magyar politikusoknak a szemében is igazolta a németbarát külpolitikai vonalvezetés célszerűségét, akik — mint például Bethlen István, vagy Teleki Pál — a tengelybarátság mellett mindig is tekintettel voltak a nyugati kormányok véleményére. Egészen természetes, hogy ha a nyugati államok határozott szembenállása folytán, élesen és időben kirajzolódtak volna az ellenséges koalíciók körvonalai, a magyar külpolitikai orientáció kérdésében sem lett volna ilyen egység.

Már most vessünk egy pillantást arra, hogy Németország milyen álláspontra helyezkedett a magyar területi követelésekkel kapcsolatban. A német kormány legelső középeurópai célja a kisantant megbontása volt. Ezt a célt mindenekelőtt Jugoszlávia és Románia semlegesítése útján, Csehszlovákia teljes elszigetelésével, majd annexiójával kívánta elérni. Magyarországban természetes szövetségesre talált. A trianoni békeszerződés ellen feszülő magyar energiákat kezdettől fogva erőtartalékaihoz sorolta. A magyar területi igények teljes kielégítése azonban keresztezte volna végső tervei megvalósítását, hiszen Jugoszláviára, mint a balkáni előnyomulás ugródeszkájára és a természeti kincsekben, főleg kőolajban gazdag Romániára, mint jövendő német szövetségesekre volt szüksége, ezért nem támogathatta ellenük a magyar területi követeléseket. Ennek megfelelően — bár taktikai megfontolásokat állítva előtérbe — a minden irányú területi revízió követelése helyett, az erők egy pontra összpontosítását javasolták Horthyéknak. Rosenberg már 1934-ben azt tanácsolta, hogy Magyarország először Csehszlovákia ellen koncentrálja erejét.[3] Sztójay Döme berlini követ Hitler nézeteit összegezve jelenti 1936. augusztus 1-én: „Hitler felfogása szerint Magyarország szempontjából

[3] „Procés des grands criminels de guerre devant le Tribunal Militaire International" Nuremberg, 14. novembre 1945—1. oktobre 1946. XXV. köt. 34—39. l.

nem volna célszerű a revíziót túlságosan hangoztatni, mert ez fokozottan ellenünk sorakoztatja és ébrentartja a kisantantot és ennek pártfogóit. Összpontosítsuk minden erőnket Csehszlovákia ellen. Hitler elismeri, hogy cseh vonatkozásban közös céljaink vannak."[4]

Miközben Magyarországot a részleges területi revízió ábrándképeivel mind szorosabban Németországhoz kapcsolták, a náci vezetők titkos tanácskozásain a keleteurópai német hatalmi törekvések végcéljául az egész terület bekebelezését jelölték meg. A jövendő nagy német birodalomról beszélve Hitler már 1934 elején a következő programot állította fel: „Egy új birodalom acélmagját kovácsolom össze, amelyet szétzúzhatatlan kapcsok egyesítenek. Ausztria, Csehország, Morvaország, Nyugat-Lengyelország! Százmillió ember tömör tömbje, szétzúzhatatlan, nincs benne egyetlen repedés sem, nincsenek benne szabad kisebbségek! Ez lesz a mi uralmunk szilárd alapja. E tömb körül először egy kelet-európai konföderáció. Lengyelország, a balti államok, Magyarország, a Balkán-államok, Ukrajna, a Volgavidék, Georgia. Konföderáció, persze, de természetesen a beletartozó népeknek nem lesznek meg ugyanazok a jogaik, mint a németekek. Segédnépek uniója lesz, hadsereg nélkül, saját közgazdaság nélkül. S egy pillanatig sem gondolok arra, hogy e népek bármelyikének emberiességi alapon engedményeket tegyek. Például Magyarországnak, régi határai visszaállítására. Nem fogok semmiféle különbséget tenni barát és ellenség között. A kis államok kora lejárt. Továbbá nyugaton a vazallus-államok egy másik rendszere: Hollandia, Flandria és Észak-Franciaország konföderációja. Végül egy északi konföderáció: Dánia, Svédország, Norvégia..."[5]

Józan ésszel ez a tervezet még ma is hihetetlennek tünne, ha a háború idején megszállt országokban végrehajtott katonai, gazdasági és közigazgatási intézkedések nem tanúsítanák, hogy az „új Európa" megalapozásában pontról pontra követni akarták Hitler fent vázolt programját.

Ezekről a gondosan titkolt tervekről a magyar uralkodó körök természetesen nem szereztek tudomást. Komolyan hittek abban, hogy Németország szövetségeseként fokozatosan visszaszerezhetik a „történelmi Magyarország" egész területét. A magyar külpolitika legfontosabb feladatát ezért abban látták, hogy Magyarország feltétlen hűségéről biztosítsák a fasiszta nagyhatalmakat, és főként Németországot meggyőzzék arról, hogy Magyarország értékesebb szövetséges, mint Jugoszlávia, vagy Románia. Ennek megfelelően 1933-tól kezdve Magyarország az összes vitás nemzetközi kérdésekben a fesiszta államok mellett foglalt állást. 1935-ben, mint a kollektív biztonság eszméje ellen irányuló lépést, elsőnek üdvözölte Olaszország Abesszínia elleni támadását.[6] A Népszövetség tagállamai közül csak három állam szavazott az Olaszországot büntető gazdasági szankciók ellen — köztük volt Magyarország is. Az ország határaitól és érdekeitől távoleső spanyol polgárháborúban gazdasági, sőt némi katonai segítséget nyújtott az ellenforradalmi Franco-csapatoknak. A középeuró-

[4] „Magyarország és a második világháború". 55—57. l.
[5] Rauschning, Hermann: „Geschpräche mit Hitler". Európa Verlag Wien-Zürich—New-York, 1947. 118. l.
[6] „Magyarország és a második világháború". 53. l.

pai megegyezésre vonatkozó francia—csehszlovák javaslatokat sorozatosan azzal a válasszal utasította vissza, hogy Németország aktív közreműködése nélkül Magyarország nem lát garanciát tartós és igazságos rendezésre. A magyar kormány ezzel lemondott az önálló külpolitikáról, Németország döntőbírói befolyása alá helyezte magát, amiért később súlyos árat kellett fizetnie.

Bizonyos megszeppenést okozott a magyar kormánykörökben Ausztria 1938. március 13-i német megszállása, különösen, mikor az új szomszéd portáján olyan kijelentések hangzottak el, hogy „az új német—magyar határtól Budapest már csak egy délutáni kirándulás a Wermacht számára."[7] A német hódító törekvéseket európai látószögből áttekintő szovjet kormány közvetlenül az anschluss után figyelmeztette Magyarországot a veszélyre. Litvinov szovjet külügyminiszter kijelentette Jungert-Arnothy Mihály moszkvai magyar követnek, hogy: „Magyarország és az összes dunavölgyi államok úgy politikai, mint gazdasági önállósága a német birodalom előretörése és óriási túlsúlya folytán szenvedni fog, és ha kellő ellenállást nem tudnak kifejteni, el fogják veszíteni függetlenségüket."[8] A magyar uralkodó osztály egyes tagjai maguk is látták az expanzív Németország oldaláról fenyegető veszélyt, de évtizedes revizionista politikájuk koloncaitól terhelten képtelenek voltak más külpolitikát folytatni. Az ország tényleges nemzeti érdekei mindig is ellentétben álltak a revíziós politikával, de a háború egész időszakában mégis ez határozta meg a magyar külpolitika vonalvezetését. Ausztria meghódítása után a német előnyomulás elleni védekezés céljából szóba került egy olasz—jugoszláv—magyar—lengyel „horizontális tengely" létrehozásának gondolata,[9] de minden németellenes összefogást illuzórikussá tett az a körülmény, hogy a tervezett koalíció összes tagjait hódító érdekek erős szálai fűzték Németországhoz. Az az elgondolás, hogy a német hatalmi befolyást Olaszországgal ellensúlyozzák, a későbbi időben is felmerült de gyakorlati értelme úgy csökkent, ahogyan a fasiszta blokkon belül Olaszország fokozatosan alárendelt szerepre csúszott vissza. Mussolini azzal a gúnyos hasonlattal intézte el Ciano és Kánya 1938-as tervezgetéseit, hogy a horizontális tengely csak „pókháló" lenne Németország előnyomulása előtt.

A középeurópai német túlsúly feletti aggodalom érzéseit rövidesen elfojtotta a területi revízió megvalósulásának reménye. Már az anschluss végrehajtása előtti estén Göring kifejtette Sztójay követnek, hogy „Ausztria után biztosan Csehszlovákia kerül sorra,"[10] és fokozott fegyverkezésre szólította fel Magyarországot. A tények igazolták Göring szavait. Ausztria teljes Gleichschaltung-ja még be sem fejeződött, amikor 1938. április 28-án Henlein, a szudétanémet nácik vezére, a Csehszlovákia elleni általános offenzíva bevezetéseként meghirdette a „karlsbadi követeléseket". Már ezt megelőzően Kánya külügyminiszter Sztójaynak küldött levelében azt írta: „Sokat beszélnek mostanában a cseh kérdésről, vagyis arról,

[7] U. o. 86. l.
[8] U. o. 90. l.
[9] U. o. 80. l.
[10] U. o. 82—83. l.

hogy Csehszlovákiában egy nem távoli időben fontos események fognak lejátszódni. Számítani kell minden eshetőséggel, így többek között azzal is, hogy a cseh kérdés megoldása csak fegyveres beavatkozás útján lesz elérhető. Amennyiben minden várakozás ellenére ez az eset állana be, azt hisszük, hogy szükségképpen magyar—német kooperációra kerülne sor. Ezért indokoltnak és szükségesnek tartjuk felkészülni erre az eshetőségre és vezérkarainkat arra utasítani, hogy tárgyalják meg az esetleges együttműködés részleteit.[11] Ilyen együttműködés rövidesen nemcsak Németországgal, de a Csehszlovákia felosztásában szintén érdekelt Lengyelországgal is létrejött. A vezérkarok részletekre kiterjedő terveket dolgoztak ki a diverziós cselekmények közös irányítására. A felvidéki Magyar Párt legfelsőbb kormányintenciókra összehangolt tevékenységbe kezdett a szudétanémet párttal.

A Szovjetunió kormánya világosan látta, hogy Csehszlovákia az egész közép-európai biztonsági rendszer tartóoszlopa, s ha Csehszlovákia a német követelések kielégítése folytán meggyengül, nincs tovább akadály a középeurópa feletti német hegemónia megvalósítása előtt. Jungerth moszkvai magyar követ 1938. május 30-i jelentésében azt írta: „A németek délkeleti expanziós törekvéseivel kapcsolatban, aminek a Csehszlovákia elleni nyomást is tekintik, Moszkva Magyarországot egyelőre szintén veszélyeztetett területnek tekinti, melyet a Berlinből fenyegető veszély ellen inkább támogatni kell."[12] A szovjet sajtó éles szavakkal és a várható következmények pontos megítélésével óvta Lengyelországot a Csehszlovákia elleni kalandban való további részvételtől. „A lengyel politikusok veszélyes játékot űznek, mert maga Lengyelország járhat a legrosszabbul..." — írta a Journal de Moscou május 31-i száma.

Magyarország állásfoglalását ebben az időben még erősen befolyásolta Anglia és Franciaország magatartása. Noha Csehszlovákia feldarabolásában elsőrendűen érdekelve volt és ennek megfelelően Németország minden csehszlovák ellenes akciójában aktívan résztvett, Anglia és Franciaország határozott fellépésének lehetősége biztonytalansággal töltötte el Horthyékat. Ezt bizonyítja az is, hogy amikor 1938 tavaszán a nyugati kormányok olyan nyilatkozatokat tettek közzé, hogy Csehszlovákiát még háború árán is megvédelmezik, a magyar kormány meghátrált. Később Hitler e miatt hűtlenséggel és gyávasággal vádolta meg Horthyékat.

1938 nyarától azonban szaporodtak a jelek, hogy a nyugati államok a csehszlovák kérdésben is behódolnak a németeknek. Július 14-én Lord Halifax angol külügyminiszter leiratot küldött Newton prágai angol követnek s általa figyelmeztette a csehszlovák kormányt, hogy amennyiben Henlein javaslatai alapján nem keresi a Németországgal való megegyezést, a bekövetkező eseményekért Nagybritannia nem vállalja a felelősséget.[13] Augusztusban Prágában küldték Lord Runcimann-t hogy „semleges" közvetítőként, de a valóságban a csehszlovák kormány ellenállási erejének meggyengítése céljából egyengesse a „békés megoldás" útját.

[11] U. o. 116—117. l.
[12] U. o. 121—123. l.
[13] „Weltgeschichte der Gegenwart in Dokumenten." München, 1953. 75. l.

Augusztus végén Halifax már olyan értelmű utasítást adott a prágai angol követnek, hogy Csehszlovákia csak a békés lehetőségek végpontjáig számíthat Anglia támogatására, fegyveres konfliktus esetén saját erejére lenne utalva.[14] Az angol kormány visszavonulása egyre növelte a németek bátorságát, s Hitler a szeptember 6-i nürnbergi pártnapon már azzal fenyegetőzött, hogy a szudéta kérdést még háború útján is megoldja. A fenyegetések nem tévesztettek célt. Chamberlain meghátrált és két Németországi utazás után 1938. szeptember 29-én Münchenben a csehszlovák kormány részvétele nélkül a négy nagyhatalom küldöttei eldöntötték Csehszlovákia sorsát. Fegyverek dörgése nélkül Németország javára módosították a versaillesi békeszerződést.

A magyar kormány éber szemmel kísérte az események alakulását, s látva a nyugati kormányok meghunyászkodását, kettőzött aktivitással kezdte támogatni Németországot. A müncheni paktum véglegessé tette a magyar uralkodó körökben a meggyőződést, hogy Németország oldalán háború nélkül is elérhetik területi követeléseik megvalósulását. Mussolini és Ciano javaslatára a müncheni egyezményhez olyan értelmű függeléket csatoltak, hogy záros határidőn belül rendezni kell a csehszlovákiai magyar és lengyel kisebbség ügyét is. A magyar területi követelések rendezése 1938. november 2-án az első bécsi döntésben történt meg. A Felvidék túlsúlyban magyarok által lakott déli területeit Magyarországnak ítélték.

A döntőbírói ítélet a fenntartás nélküli németbarát elemeket igazolta. „Magyarország két évtizeden át sikertelenül harcolt a revízióért, s íme most Németország egyetlen tollvonással visszaadta területeinek egy részét" — mondották. Mind ehhez olyan elképzelések járultak, hogy Németország és a nyugati hatalmak között tartós együttműködés jön létre a Szovjetunió ellen. Nagyon sokan komolyan hittek egy szovjetellenes tőkés egységfront létrejöttében. Sztójay berlini követ 1938 október 19-i jelentésében fontos német személyiségektől nyert információk alapján Németország további céljairól azt írta: „Németország nagyon jól látja, hogy a német gyarmati probléma megoldása nem a tengeren túl, hanem Oroszországban található meg. Ha Németországnak sikerül kezébe kerítenie a szinte kimeríthetetlen orosz természeti kincseket, akkor elmúlt minden veszélye az Angliával való európai konkurrencia miatt."[15]

1939 elején Magyarország a további revíziós kilátások reményében újabb lépéseket tett a német—magyar együttműködés kiterjesztése felé: csatlakozott a fasiszta államok között megkötött antikomintern paktumhoz, majd ezt követően Németország kívánságára kilépett a Népszövetségből is. Az adott nemzetközi feltételek mellett sem egyik, sem másik lépés nem fenyegetett a nyugati hatalmakkal való szakítással. A Chamberlain-kormány ebben az időben még változatlanul a Németországgal való békés, sőt baártságos viszony fenntartását hirdette és a müncheni paktum vonalán haladt, amelynek lényege az volt, hogy az európai problémákat a Szovjetunió kikapcsolásával, sőt a Szovjetunió ellenére oldják

[14] U. o. 98. l.
[14] „Magyarország és a második világháború." 173—176. l.

meg. A Népszövetség tekintélyét és hatóerejét a rajta ejtett sérelmek már annyira megtépárták, hogy Magyarország kilépésének komolyabb jelentőséget már senki sem tulajdonított.

A történelem különös iróniája folytán Magyarországnak Németországgal való szorosabb szövetkezése, s ezzel külpolitikai önállóságának további csorbítása éppen az 1939 februárjában kormányra lépő Teleki Pál miniszterelnöksége idején történt. Ez a tény nemcsak azt jelenti, hogy a magyar uralkodó osztály egy tartós német—angol megértésre építette külpolitikáját, hanem azt is, hogy a területi revízió lehetősége még az uralkodó körök politikailag legmesszebbre látó tagjait is teljesen hatása alá kerítette. Teleki maga is fonta azokat a láncokat, amelyek később teljesen megfosztották az országot cselekvési szabadságától s aminek személy szerint ő maga is áldozata lett. A későbbi következményeket képtelenek voltak felmérni, különösen amikor e lépések közvetlen gyakorlati hasznaként újabb „ajándékot" kaptak Németországtól: Kárpát-ukrajnát.

1939 tavaszán fokozatos fordulat állott be a nemzetközi helyzetben. A demokratikus világközvélemény felháborodása egyre növekedett Németország ellen s még a nyugati tőkésosztály jelentős része is felismerte, hogy a „bolsevizmus elleni szent keresztes hadjárat" frázisai mögött Németország világhatalmi törekvései lapulnak. A Chamberlain-féle behódoló politika ellenzéke jelentősen megerősödött, amelyik elérkezettnek látta az időt, hogy a brit világbirodalom fenntartása érdekében — amely mindig az európai egyensúlyon alapult — Anglia szakítson a kompromisszumok politikájával. Az ellenzék befolyásának növekedésével magyarázható, hogy amikor Csehszlovákia bekebelezése után Németország napirendre tűzte a lengyel kérdést, a nyugati kormányok segítséget ígértek Lengyelországnak. 1939. április 6-án kölcsönös segélynyújtási megállapodás jött létre Anglia és Lengyelország között, a francia—lengyel szerződést megerősítették, a német—lengyel szerződést pedig felbontották. Ezek a tények egyre inkább nyilvánvaló tették, hogy Németország és a nyugati nagyhatalmak kiegyezésének lehetőségei háttérbe szorultak. A német—lengyel konfliktus kirobbanása immár világháború veszélyével fenyegetett. A nemzetközi helyzet ilyen alakulása nem maradt hatás nélkül Magyarország külpolitikájára sem.

Amíg 1939-ig a nyugati hatalmak sorozatos engedményei külpolitikailag „veszélytelenné" tették a szoros és mindenirányú együttműködést Németországgal, addig az 1939-ben kialakult helyzet megmutatta ennek az együttműködésnek veszélyeit is.

Gr. Teleki Pál kormánya súlyos dilema elé került. Nem volt kétséges, hogy Hitler további együttműködést követel a magyar kormánytól a lengyel kérdésben is. Ugyanakkor pedig a Németország és a nyugati nagyhatalmak közötti háborúvá szélesedhető német—lengyel konfliktusban való részvétel nyílt szakításra vezethetett volna Angliával és Franciaországgal.

Mindehhez járult még egy tényező, a barátságos lengyel—magyar viszony. A magyar kormányok éveken keresztül folytattak közös külpoliti-

kai akciókat Lengyelországgal Csehszlovákia ellen. Csehszlovákiával szembeni revíziós céljaik fő külpolitikai jelszava a lengyel—magyar közös határ eszméje volt, amely a „kommunizmus elleni védőgát", vagyis a Szovjetunió elleni szerepén túl, már eleve az ún. horizontális tengely létrehozását szolgálta. A magyar kormány álláspontját a német—lengyel konfliktussal kapcsolatban egyébként is erősen befolyásolta a magyar közvélemény általános rokonszenve a lengyelek iránt.

Ha az 1939 márciusában létrejött közös határszakaszt a magyar kormány Lengyelországgal szembeni támadásra használta volna fel, vagy a Wehrmacht felvonulási területévé engedte volna át, ez úgy külpolitikailag, mint belpolitikailag súlyos morális vereséget jelentett volna. Ezek a meggondolások óvatosabb külpolitikai vonalvezetésre késztették a Telekikormányt, akik az új helyzetben a „két vas tűzbentartásának politikáját" szerették volna folytatni. Vagyis fenntartani a szoros együttműködést a tengelyhatalmakkal, de megőrizni Magyarország semlegességét a Németország által kirobbantott fegyveres konfliktusokkal szemben, s ezzel elkerülhetővé tenni a nyílt szakítást a nyugati nagyhatalmakkal. A tengelyhatalmakon belül erőteljesebb támaszkodás az olasz partnerre, annál is inkább, mert az olasz kormány, az 1939 májusában megkötött szövetségi paktum ellenére, ha nem is semlegességre, de legalább a „nem hadviselő ország" szerepére törekedett a német—lengyel konfliktussal szemben.

Ezek a meggondolások vezették Telekit, amikor 1939 július 24-én levelet írt Hitlernek, amelyben a magyar kormány álláspontját a lengyel kérdésben így fogalmazta meg: „A Berlin—Róma tengely erkölcsi és anyagi erejébe vetett mélységes hittől vezettetve, a magyar királyi kormány nevében van szerencsém kijelenteni, hogy egy általános konfliktus esetén Magyarország a maga politikáját a tengely politikájával fogja összhangba hozni, aminthogy eddig is bizonyságát adtuk ebbeni törekvésünknek." Ugyanakkor hozzáfűzte, hogy „... Magyarország, amennyiben az adott körülményekben nem áll be komoly változás, erkölcsi meggondolásokból nincs abban a helyzetben, hogy hadműveleteket kezdjen Lengyelország ellen."[16]

Hitler felháborodva vette tudomásul Teleki levelét, annak ellenére, hogy a német kormány tisztában volt azzal, hogy a magyar kormány egyértelmű támogatására a Lengyelország elleni támadás esetén nem számolhat.[17] 1939. augusztus 8-án Hitler Berchtesgadenben fogadta Csáky külügyminisztert, ahol dühös szemrehányásokkal illette a magyar kormányt és kijelentette, hogy nem is tartott igényt Magyarország aktív részvételére a Lengyelország elleni háborúban. Csáky a tárgyalások után ijedten kérte Ribbentropot, hogy Teleki leveleit tekintse meg nem írottnak.[18] Másnap a magyar kormány hivatalos jegyzékben is kérte a levelek visszavonását.[19]

1939 szeptember elején a Wehrmacht alakulatai hadüzenet nélkül

[16] Magyarország és a második világháború. 99., 100. sz. irat. 244—245. old.
[17] Der Nürnberger Prozess. II. Rüten et .. Berlin, 158—160. old. Magyarul közli „Magyarország és a második világháború." 93. sz. irat, 33. old.
[18] Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik. Serie. D. 1937—1945. VI. kötet. 784. sz. irat, 919. old.
[19] „Magyarország és a második világháború." 103. sz. irat, 240. old.

átlépték a lengyel határt, Anglia és Franciaország szeptember harmadikán hadat üzent Németországnak. A fasiszta Németország elindította a második világháború lavináját. A háború kirobbanását követő események egyre inkább feltárták annak a külpolitikai vonalvezetésnek súlyos ellentmondásait, amely az agresszív Németország és a nyugati hatalmak közötti egyensúlyozásra épült. A területi revízió bűvkörében élő magyar kormány képtelen volt a semlegességre törekvés elveit gyakorlati célkitűzéseivel összeegyeztetni. A háború kirobbanása után kialakult helyzetben — mint a háborús helyzet vámszedője — saját pecsenyéjét akarta megsütni. Abból a feltételezésből kiindulva, hogy Németország és a nyugati nagyhatalmak most túlságosan el vannak foglalva s így nem válthat ki különösebb komplikációkat Románia megtámadása, külpolitikájának egyetlen gyakorlati céljául az erdélyi revízió napirendretűzését és megvalósítását tűzte ki. Erre összpontosította egész tevékenységét.

Teleki hitelt adván azoknak, az elsősorban olasz forrásokból származó híreknek, hogy Hitler Lengyelország lerohanása után talán hajlandó tárgyalásokra a nyugati hatalmakkal, 1939. szeptember 3-án levelet írt Mussolininek, amelyben arra kérte, hogy egy esetleges, a nagyhatalmak részvételével összeülő nemzetközi konferencián foglalkozzanak Magyarország revíziós követeléseivel. Arra az eshetőségre pedig, ha egy ilyen nemzetközi konferencia létrejötte meghiúsulna, a levélhez mellékelt feljegyzésében kijelentette:

„A magyar kormány csendben, de elhatározottan folytatja katonai előkészületeit, mert részben a jövőtől való indokolt félelme, részben a magyyar közvélemény súlya alatt arra van szorítva, hogy a magyar—román területi kérdést most hosszú időre nyugvópontra hozza.

Ennek kicsikarására minden kockázatot vállalni fog... Ha Olaszország nem tudná a békés elintézést biztosítani, akkor a magyar kormány igen hálás volna, ha az esetleg bekövetkező eseményekre a világ közvéleményét megfelelően előkészítené és Magyarországot diplomáciailag minden módon támogatná."[20]

Olaszország diplomáciai támogatása Románia elleni terveinek végrehajtásához, azonban a kormány számára nem látszott elégségesnek, s ezért a lengyel kérdésben még az „erkölcsi meggondolásokat" is hajlandó lett volna szögre akasztani, hogy elnyerje Németország beleegyezését ehhez az akcióhoz. 1939 szeptember elején továbbra is fenn állt annak lehetősége, hogy Németország csapatai átvonulásának engedélyezését kéri. Ezt megerősítette az is, hogy Ribbentrop szeptember 5-én Hitler főhadiszállására rendelte Csákyt. Csáky szeptember 6-án tájékoztatta erről Ciano olasz külügyminisztert és közölte vele, hogy *a magyar kormány hajlandó lenne a németek kérését teljesíteni, ha a német kormány viszonzásul beleegyezne abba, hogy Magyarország hadműveleteket kezdjen Románia ellen.*[21] Ciano válaszában leintette Csákyt, s figyelmeztette, hogy ez a lépés a nyugati államokkal való hadiállapotot vonná maga után. [22]

[20] OL. Küm. res. pol. 1939:27/b. 800.
[21] Ciano naplója. 1939—1943. Athenaeum, 33. old.
[22] „Magyarország és a második világháború." 106. sz. irat, 252. old.

Magyarország Románia elleni támadása a német érdekekkel is szöges ellentétben állt, hisz Hitler fontos szerepet szánt Románia gazdasági kincseinek, elsősorban olajlelőhelyeinek háborús terveiben. Magyarország támadása révén kirobbanható balkáni háborús konfliktus veszélyeztette volna hadseregének olajellátását. Ugyanakkor Hitler a magyar—román ellentéteket mindig alkalmas eszköznek tartotta ahhoz, hogy befolyását növelje, követeléseinek érvényt szerezzen. Szeptember 7-én, miután Csáky a főhadiszállásra utazott, Ribbentrop — miközben lengyelországi területeket ajánlott fel Magyarországnak — nyomatékosan figyelmeztette a magyar külügyminisztert, hogy semmiképppen sem tűrnék el Magyarország fegyveres támadását románia ellen.[23] Két nappal később viszont üzenetet intézett Csákyhoz, hogy tekintettel a jövő eshetőségeire, nem tartaná célszerűnek, ha a magyar kormány elfogadná a román kormány ajánlatát meg nem támadási szerződés megkötésére. [24] Miután ily módon megcsillogtatta az erdélyi revízió reményét, még ugyanezen a napon kérte a magyar kormányt, hogy bocsássa a német hadsereg rendelkezésére a kassai vasútvonalat.[25] Ribbentrop homályos célzásai azonban nem bizonyultak elég kézzelfogható ígéretnek, azért a nagy kockázatért, amivel a Wehrmacht átengedése járt volna. A kormány e kérdésben bírva Mussolini támogatását, végül is szeptember 10-én a német kérés elutasítása mellett döntött.[26]

A magyar kormány döntését ez alkalommal nem követték megtorló intézkedések. Az elutasítás egyébként sem hátráltatta a fasiszta hadsereget Lengyelország gyors leigázásában.

A magyar uralkodó osztály területi követelései Romániával szemben végül is 1940 nyarán valósult meg. A második bécsi döntés értelmében 43 000 km² területet csatoltak Magyarországhoz 21/2 millió lakossal, több mint egy millió román nemzetiségűvel.

Teleki 1941 tavaszán, amikor egész külpolitikai koncepciójának csődje már nyilvánvaló volt, a bécsi döntést a nyugati hatalmak számára készített tájékoztatójában úgy tüntette fel, mint amely „ellenértéke volt annak, hogy Magyarország fegyveres konfliktust nem indított és magát a döntésnek alávetette."[27] Teleki tájékoztatójában részletesen foglalkozik a bécsi döntés előzményeivel, de nem tesz említést arról, hogy a magyar kormány milyen lépéseket tett azért, hogy Németország beleegyezését Romániával szembeni terveihez elnyerje, s arról sem, hogy mi volt a valóságos ellenértéke a bécsi döntésnek.

Csáky 1940. július 28-án — miután a német külügyminisztérium tiltakozott a magyar hadsereg mozgósítása ellen, von Clodius német követtel közölte, hogy Németország ellátását „gabonaneműekkel Magyarországról az esetleges magyar—román háború folyamán is biztosítani tudjuk, esetleg még magasabb mértékben, mint a múltban történt, mert a csapa-

[23] „Magyarország és a második világháború." 110. sz. irat, 255—256. old.
[24] „Magyarország és a második világháború." 107. sz. irat, 253. old.
[25] „Magyarország és a második világháború." 108. sz. irat, 253. old.
[26] „Magyarország és a második világháború." 109—110. sz. irat, 254—256., 258. old.
[27] OL. Küm. res. pol. 1941. 41. Másolat.

tok nagyrészt idegen területen lennének élelmezve, mi pedig hajlandók volnánk a derékszíjat még szűkebbre szorítani, hogy a Német Birodalomnak minél több fölösleget juttassunk." Csáky felajánlotta a magyar vasutak szabad német használatát is.[28] A sikeres „országgyarapításért" azonban ennél sokkal súlyosabb árat kellett fizetni. A magyar kormánnyal még a döntés napján elfogadtatták az ún. német—magyar kisebbségi megállapodást, amely különleges jogokat adott a Volksbundnak, biztosította a magyarországi németség nemzetiszocialista szervezkedésének szabadságát és fokozottabb alkalmazását az államapparátusban és a hadseregben.[29]

1940. szeptember 10-én Hitler Sztójayval folytatott beszélgetése során részletesen ismertette követeléseit a magyar kormánytól, amelyet Sztójay a külügyminiszternek küldött jelentésében így foglalt össze: „a) Először is sziklaszilárdan kell megállanunk helyünket Németország mellett.

b) A bécsi döntéssel való megelégedést és hálanyilatkozatokat nem szabad csorbítani, kritikát nem gyakorolni.

c) A délkeleti békét nem szabad veszélyeztetni.

d) Németországot támogatni kell nyersanyagokkal, élelmiszerrel, és pedig az egyezményen felül, még *áldozathozatal* árán is. Sőt látható áldozatokat kellene hozni és bizonyos korlátozásokat bevezetni (liszt- vagy kenyérjegyet). E tekintetben meg kell előzni Romániát, mely bizonyára minden áron meg fogja kísérelni a tengelyhatalmakat a maga részére megnyerni.

e) A német kisebbségek tekintetében vállalt kötelezettségeket teljes mérvben és mielőbb végre kellene hajtani, s ezek vezetőivel lehetőleg a legjobb viszonyt teremteni.

Egyszóval biztosítani kellene, hogy minden zavaró momentum megszűnjön. De teljesen tudatában kell lennünk annak is, hogy a reformok terén és a zsidókérdésben radikális lépések feltétlenül szükségesek . . ."[30]

Ezeket a követeléseket a magyar kormány néhány hónap leforgása alatt, mind belpolitikai, mind külpolitikai síkon lényegében teljesítette. Szeptember közepén újból teret engedett a nyilaskeresztes párt szervezkedésének és Szálasit szabadlábra helyezte, október 8-án elkészítette a harmadik zsidó törvényt, október 10-én egyezményt kötött Németországgal, amelyben vállalta több ipari és takarmánynövény termesztését és szállítását a német érdekeknek megfelelően, és végül 1940. november 20-án csatlakozott a Háromhatalmi Egyezményhez.

A magyar kormánynak az a — még saját osztálya szempontjából is — rendkívül szűklátókörű és korlátolt külpolitikai programja, amelynek középpontjában a revíziós követelések mindenáron való megvalósítása állt, maga segítette elő az agresszív német imperializmus fojtogató gyűrűjének létrejöttét Magyarország körül és vezetett az ország önállóságának és tényleges függetlenségének feladásához.

[28] „Magyarország és a második világháború". 114. sz. irat, 272. old.
[29] „Magyarország és a második világháború". 122. sz. irat, 295—297. old.
[30] „Magyarország és a második világháború". 124. sz. irat, 300—308. old.

1940 őszétől kezdve a német diplomácia és hadvezetés egyik legfontosabb törekvése az volt, hogy Jugoszláviát határozott németbarát állásfoglalásra kényszerítse. Teleki Pál miniszterelnök az elvakult németbarát politikusokkal és a magyar vezérkarral szemben, akik tevékeny szerepet vállaltak a Jugoszlávia ellen szőtt összeesküvésben, felismerte, hogy Jugoszlávia német lerohanása következtében Magyarország a németek által megszállt országok gyűrűjébe kerül, s ezáltal önállóságának még azt a maradékát is elveszíti, amellyel még addig rendelkezett. Ezért Jugoszláviával, amely számára az egyetlen „nyitott ablak" volt a külvilág felé, barátságos kapcsolatok megteremtésére törekedett.

1940 őszén a magyar kormány tárgyalásokat kezdett Jugoszláviával, és ennek eredményeként 1940. december 12-én a két ország között örök barátsági szerződés jött létre. Bár a szerződő felek hangsúlyozták, hogy Jugoszlávia és Magyarország kapcsolata teljes összhangban a tengely általános politikájával, mindkét fél a német hatalmi túlsúly elleni védekezés mellékgondolatával írta alá a szerződést. Ebben szerepet játszott az is, hogy amikor a szerződést megelőző tárgyalások megkezdődtek, még nem dőlt el végérvényesen a Balkánon folyó német—olasz versengés. Akkor még elképzelhető volt, hogy a Balkán Olaszország fennhatósága alá kerül, s a jugoszláv—magyar szerződés révén mindkét állam bekapcsolódik az olasz érdekszférába.

Ám a jugoszláv—magyar örök barátsági szerződéshez a németek is bizonyos reményeket fűztek. Bár a német vezérkar latolgatta a Jugoszlávia elleni agresszió lehetőségeit, előnyösebbnek tartották, ha Jugoszláviát diplomáciai úton sikerül Németország vazalusává tenni.[31] Hitlerék a nyílt erőszakot a végső esetre tartalékolták.

Egy esetleges balkáni konfliktus keresztezte volna a Szovjetunió elleni háború előkészületeit. A Németországhoz szoros szálakkal fűződő Magyarország közeledését Jugoszláviához a német kormány nem ellenezte, sőt bizonyos mértékig maga kezdeményezte. A Jugoszlávia behálózása érdekében indított diplomáciai hadjárat első lépésének tartotta.

Teleki ily módon a gyakorlatban Hitlerék kezére játszott: elősegítette a német behatolást Délkelet-Európába.

A németek 1940—41. fordulóján egyre fenyegetőbben léptek fel Jugoszlávia ellen. Követelték, hogy a jugoszláv kormány csatlakozzék a Háromhatalmi Egyezményhez, és országát engedje át felvonulási területnek Görögország és a Szovjetunió ellen. A népellenes jugoszláv Cvetkovic kormány behódolt a németeknek és 1941. március 25-én csatlakozott a Háromhatalmi Egyezményhez. Néhány nappal később azonban elemi erejű népfelkelés robbant ki Jugoszláviában, amelynek eredményeként nyugati orientációjú kormány került hatalomra.

Németország természetesen nem nézte tétlenül a jugoszláviai eseményeket és gyors előkészületeket tett, hogy a Görögország ellen tervezett támadást Jugoszláviára is kiterjessze. Kezdettől fogva számítottak Magyarország fegyveres részvételére. Halder német vezérkari főnök már 1940 őszén Günthner Krappe budapesti német katonai attasé útján kérdést

[31] Ciano naplója. 1939—1943. Athenaeum.

intézet Werth vezérkari főnökhöz: milyen álláspontra helyezkedne Magyarország egy Jugoszlávia elleni német támadás esetén. Werth teljes egyetértését fejezte ki a tervezett akcióval szemben és kérte a magyar hadsereg fegyver- és felszerelési hiányainak pótlását, Magyarország aktív beavatkozásának előkészítése érdekében.[32] 1941. március 27-én Hitler Sztójay Döme berlini követ útján levelet küldött Horthyhoz, amelyben kérte a német csapatok átvonulásának engedélyezését és a magyar csapatok Jugoszlávia elleni hadbalépését. Ennek fejében mindazon jugoszláviai területek visszacsatolását ígérte, amelyek 1919 előtt Magyarországhoz tartoztak. Horthy március 28-i válaszlevelében — a kormány döntése alapján közölte Hitlerrel, hogy Magyarország kész azonnal teljesíteni kívánságát.[33]

Teleki természetesen tudott Horthy beleegyező válaszáról, véleménye azonban mégis különbözött a feltétlen és azonnali beavatkozást követelő vezérkar és kormánytöbbség álláspontjától. Teleki azt kívánta, hogy Magyarország csak abban az esetben vegyen részt a Jugoszlávia elleni támadásban, ha ez nem vonja maga után a nyugati államokkal való nyílt szakítást. Ezért a nyugati kormányok véleményének kipuhatolása céljából március 30-án üzenetet küldött Londonba és Washingtonba, amelyben azt igyekezett bizonygatni, hogy Magyarországot csak a Jugoszláviában élő magyar kisebbség „védelme" készteti beavatkozásra. Teleki érveinek alátámasztására Magyarországon koholt híreket terjesztettek egyes Jugoszláviában előforduló magyarellenes atrocitásokról, amelyeknek alaptalanságát — túlságosan későn — maga Teleki is beismerte.

Eközben a német és a magyar vezérkar március 30-án megegyezett a Jugoszlávia elleni támadás részleteiben, amelynek kormányzati jóváhagyására április elsején a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács ülésén került sor. Teleki ez alkalommal sem foglalt el egyértelműen visszautasító álláspontot a Jugoszlávia ellen indítandó támadással kapcsolatban, csak azt kívánta, hogy kisebb haderővel és csak a német támadás után néhány nappal avatkozzon be Magyarország. Ezzel időt akart nyerni arra számítva, hogy a német csapatok villámgyors támadása esetleg napok alatt végez Jugoszláviával és így Magyarország hadüzenet és aktív katonai beavatkozás nélkül is megszállhatja a Hitler által ígért területeket.

Április 2-án érkezett meg a nyugati válasz Teleki üzenetére. Barcza György londoni követ közölte, hogy a német csapatoknak Magyarország területéről végrehajtott támadása esetén Anglia megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal, Magyarország támadása pedig a hadüzenetet vonná maga után. Ez a válasz súlyosabb volt, mint amilyenre Teleki számított. Magyarország a két hadbanálló koalíció közötti nyílt választásra kényszerült. A Horthy-fasizmus több évtizedes revizionista politikája, Hitler Németországával fennálló szövetsége, valamint a fasiszta elemek többsége az államapparátusban, kétségtelenné tették a választást. Mindehhez járult a félelem, hogy a jugoszláv-ellenes agresszióban való

[32] Procés des grands criminels de guerre devant le Tribunal Militaire International. VII. k. Nürnberg, 1947. 336. old.
[33] Magyarország és a második világháború. 128. sz. irat, 325—326. old.

közreműködés visszautasítása esetén a korábbi területi hódítások is veszendőbe mehetnek. Ezért a magyar kormány többsége még a nyugati hatalmakkal való összeütközés árán is ragaszkodott a Jugoszlávia elleni támadáshoz.

A bekövetkezett események Teleki Pál összes számításait és külpolitikai illúzióit elsöpörték. 1941. április 3-ára virradó éjjel, miután a helyzetből nem látott többé kiutat, főbelőtte magát. Halálában annak a politikai irányzatnak kiúttalansága és értelmetlensége nyert szimbolikus kifejezést, amelyik a német fasizmusnak tett sorozatos bel- és külpolitikai engedmények révén a horthy-rendszer antidemokratikus és népellenes politikájának töretlen folytatása mellett is fenntarthatónak hitte Magyarország önállóságát. Még 1941. március 3-án a londoni és washingtoni követeknek küldött leiratában is ilyen szemszögből vázolta Magyarország eljövendő külpolitikájának vonalvezetését. Tervezetéből kitűnik, hogy felismerte, a hitleri Németország fenyegető veszély Magyarország számára. Kifejtette azt a meggyőződését, hogy a németek a háborúban vereséget fognak szenvedni. De mindebből nem jutott egyéb következtetésre, mint, hogy a háború után bekövetkező baloldali és nemzetiségi előretörés veszélye és a Szovjetunió tekintélyének várható megnövekedése miatt „a magyar kormánynak fő feladata ebben a háborúban az, hogy Magyarország katonai, anyagi és népi erejét a háború végéig konzerválja. Minden áron távol kell maradnia a konfliktusban való részvételtől. A háború kimenetele kétséges. De minden eshetőségben Magyarországnak fontosabb, hogy megtépázatlanul álljon ott az európai konfliktus befejeződésének periódusában."[34] Egyedül és kizárólag tehát az lebegett szeme előtt, *hogy a rendszer védelmét szolgáló fegyveres erők végsőkig való tartalékolásával az ellenforradalmi rendszert átmentse a nagy világkrizisen.*

Teleki Pál a korábbi években egyike volt azoknak a felelős politikusoknak, akik Magyarország sorsát egyre szorosabban kapcsolták Németországhoz. A nagyon is kétes értékű területi „ajándékokat" elfogadta Hitler kezéből, s eközben a megvalósulással kecsegtető területi revízió miatt nem akarta tudomásul venni, hogy ezért Magyarországnak súlyos árat kell fizetni. Nem vette tudomásul, illetve csak későn, hogy az „országgyarapítás" Magyarország nemzeti függetlenségének feladásához vezet. Halála, amelyet éveken át saját, belső ellentmondásokkal terhelt politikájával önmaga készített elő, nem mentheti fel őt a felelősség súlya alól. Horthynak hátrahagyott búcsúlevelében személyes bűnösségét elismerve a következőket írta: „Szószegők lettünk — gyávaságból — a mohácsi beszéden alapuló örök békeszerződéssel szemben. A nemzet érzi, és mi odadobtuk becsületét.

A gazemberek oldalára álltunk — mert a mondvacsinált atrocitásokból egy szó sem igaz! sem a magyarok ellen, de még a németek ellen sem! Hullarablók leszünk! a legpocsékabb nemzet, nem tartottalak vissza. Bűnös vagyok."[35]

[34] Magyarország és a második világháború. 126. sz. irat, 321—323. old.
[35] Magyarország és a második világháború. 134. sz. irat, 333—339. old.

Teleki halála és a nyugati államok elutasító válasza megszeppenést okozott ugyan az uralkodó körök egy részében, de mégis gyáva meghunyászkodással újra felajánlották az ország területét és haderejét a Jugoszlávia elleni támadáshoz. A magyar kormány Hitlertől csak azt kérte, hogy a támadás erkölcsi megalapozása érdekében valamilyen elfogadható ürügyet teremtsenek.[36]

Miután a német csapatok április 4-én megkezdték az átvonulást Magyarországon, április 6-án Anglia megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal. Ez azonban már nem tántorította el a magyar kormányt a támadó hadműveletektől. Április 11-én hajnalban — a magyar csapatok átlépték a jugoszláv határt és birtokba vették a Bácskavidéket, a baranyai háromszöget és a Muraközt.

A demokratikus világközvélemény felháborodással vette tudomásul Magyarország beavatkozását, amelynek — tekintettel a németek gyors előrenyomulását — egyedüli célja a területrablás volt. A jugoszlávia elleni agresszió tovább fokozta Magyarország nemzetközi elszigetelődését és ezzel függőségét Németországtól.

A koncon való osztozkodás, a területi terjeszkedés újabb sikere azonban csak növelte a magyar imperializmus mohóságát. Néhány hónappal Jugoszlávia lerohanása után a Szovjetunió ellen indított német háború kirobbanásakor, az ellenforradalmi rendszer külpolitikájának következményeként a magyar kormány megszakította a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval és 1941. június 27-én belesodorta az országot a Szovjetunió elleni rablóháborúba.

A Szovjetunió elleni háborúba való csatlakozás Magyarország külpolitikai önállóságának teljes megsemmisülését vonta maga után. A könyvben közölt diplomáciai iratok, minisztertanácsi jegyzőkönyvek, vallomások stb. szemléltetően bemutatják, hogy a magyar uralkodó osztály a revíziós politika vonaláról még akkor sem tudott eltávolodni, amikor a német hadsereg sztálingrádi veresége után döntő fordulat következett be a háború történetében. Még 1944 őszén is — amikor Románia kiugrásá a háborúból kedvező történeti lehetőséget adott a náci Németországgal való szakításra — a magyar minisztertanács még mindig Dél-Erdély birtokbavételéről ábrándozott.[37] A végső összeomlás küszöbén, amikor a tengelyhatalmak háborús veresége már teljesen nyilvánvaló volt, népellenes rendszerük megsemmisülésétől való félelmükben nem tudták a megfelelő következtetéseket levonni. A területi revízió délibábja és az ellenforradalmi rendszer lényege olyan erős szálakkal fűzte a magyar uralkodó osztályt a náci Németországhoz, hogy szükségképpen és a dolgok logikus végkifejlődéseként következett el Szálasi hatalomátvétele, a huszonötéves ellenforradalmi korszak legrémségesebb időszaka.

Kerekes Lajos—Juhász Gyula

[36] Magyarország és a második világháború. 134. sz. irat, 333—339. old.
[37] Magyarország és a Második világháború. 173. sz. irat, 467—473. old.

ROMÁNIA HOZZÁJÁRULÁSA A HITLERELLENES HÁBORÚHOZ. 1944. AUGUSZTUS 23–1945 MÁJUS 9.

A Román Népköztársaság Fegyveres Erői Minisztériumának Katonai Kiadója. Bukarest, 1958. 572 l., 25 tk.

CONTRIBUTTIA ROMÎNIEI LA RĂZBOIUL ANTI-HITLERIST. (23 AUGUST 1944—MAI 1945)

Editura Militară a Ministerului Forţelor Armate ale R. P. R.

România ez évben ünnepelte felszabadulásának 15. évfordulóját. A nagyszabású ünnepségek már lezajlottak, az élet újra a hétköznapi kerékvágásba zökkent. De az évforduló alkalmával előtérbe került kérdések még a felszínen vannak. Hogyan készítették elő az augusztus 23-i fegyveres felkelést, hogyan zajlott le, milyen következményei voltak? Ilyen és ezekhez hasonló kérdések az évforduló kapcsán nemcsak Románia, hanem a határon túli közvéleményben is felmerültek. Megválaszolásukhoz járul hozzá a Román Páttörténeti Intézet munkatársaiból és a Katonai Akadémia tisztjeiből alakult munkaközösség jelen kötete. Szerzői, a Párttörténeti Intézet, a Külügyminisztérium, a Fegyveres Erők Vezérkari Főnöksége levéltárait, megjelent tanulmányokat és korabeli sajtóanyagokat használtak fel munkájuk megírásához. S ha a kezünkben lévő kötet hamarabb, nem kifejezetten az évfordulóra készült, a magyar olvasó számára mégis alkalmat nyújt annak áttekintésére, hogy a Magyarország fejlődésébe oly gyakran belejátszó Románia történetének említett eseményei hogyan is alakultak. Mindezt megkönnyíti a jól tagolt könyv világos felépítése.

A munka első része, az 1944. augusztus 23-i fegyveres felkeléssel foglalkozva, mindenekelőtt azt a politikai és katonai helyzetet írja le, amelyből a felkelés kinőtt. A hitleri Németország oldalán viselt háború — mint a kötetben felsorolt adatokból megtudjuk — komoly mértékben igénybe vette és kimerítette Románia nyersanyag- s embertartalékait. 1941 nyarától 1944 tavaszig Románia megközelítőleg 400 000 embert veszített, a hátország a növekvő drágaság és az állandó rekvirálások terhei alatt nyögött. A tűrhetetlen helyzet kiváltotta a lakosság mind nagyobb arányú elégedetlenségét. Az ország hangulatában beállott változás az

ellenzéki politikai mozgalmak térnyerésében is kifejezésre jutott. A RKP kezdeményezésére május elsején megalakult a Munkás Egységfront, és 1944 nyarán a Blocul Național Democratic. Utóbbinak a polgári ellenzéki pártok, Maniu Parasztpártja és D. Brătianu Liberális Pártja is tagjai voltak. Nem annyira a németek elleni harci készség, mint inkább taktikai meggondolások késztették őket erre a lépésre. Egyrészt ugyanis a RKP befolyása éppen következetes antifasiszta harca következtében olyannyira megnövekedett, hogy a polgári ellenzéki pártok elszigetelésével fenyegetett, másrészt pedig a Szovjet Hadsereg közeledő előrenyomulását látva úgy gondolták, hogy egy gyors kiugrással át tudják menteni a monarchiát és a régi rendszert. Hasonlóképpen gondolkozott Mihály román király is.

Az ellenzéki mozgalmak megerősödésében tehát — miként azt említettük — fontos erjesztő szerep jutott a front közelségének is. A németek nagy jelentőséget tulajdonítottak Romániának, a Kárpátok és a Fekete-tenger között húzódó 600 km-es frontszakasznak. Ezt a frontszakaszt a dél-ukrajnai hadtest 613 000 katonája védte, a szovjet csapatok áprilisban mégis elérték a román határt. Ebből az alkalomból — április 2-án — a szovjet kormány nyilatkozatot adott ki, amelyben bejelentette, hogy a Szovjet Hadsereg az ellenség üldözése közben Románia földjére lép, anélkül azonban, hogy igényelné társadalmi rendjének megváltoztatását.

A németek bizalmát élvező Ion Antonescu államfő mindent elkövetett, hogy késleltesse a bukást. Totális háborút igyekezett előkészíteni, de a külső, s ezek nyomán a belső erőviszonyok eltolódásával megingott a lába alatt a talaj. A fegyveres felkelés előkészítése napirendre került.

Az 1944. június 13-ról 14-re virradó éjszaka értekezletet tartottak a RKP, a hadsereg, továbbá Bukarest katonai parancsnokságának a képviselői, és itt elhatározták egy katonai biztosság megalakítását amelyre a felkelés katonai előkészítése hárult. A katonai bizottság részletes, mintegy 124 kérdésre (Antonescuék letartóztatása, elfoglalandó épületek, a németek érintkezésének a megszakítása, a várható ellenállás leküzdése), kiterjedő tervet dolgozott ki. A terv elvetette azokat az elképzeléseket, amelyek Moldvában vagy a Tîrgu-Jiu-i tartomány hegyeiben akarták kirobbantani a felkelést, és a RKP javaslatát támogatta: a felkelés középpontja Bukarest legyen. Ennek megfelelően a fővárosban román csapatokat vontak össze és felfegyverezték a polgári lakosság részvételével alakult harci gárdákat is. A belpolitikai eseményeket a külső tényezők gyorsították meg. Augusztus 20-án a Szovjet Hadsereg megkezdte támadását és áttörte a németek védelmi vonalát. A következő napokon, 22-én és 23-án Maniu és Brătianu még egy kísérletet tettek, hogy rávegyék Antonescut a fegyverszüneti egyezmény aláírására. Miután visszautasításra találtak, a király magához kérette a németbarát államfőt, Ion Antonescut, és egy harci gárdaosztag letartóztatta őt, csakúgy, mint a többi minisztert. A király kinevezte az új kormányt, amelynek elnöke Sănătescu tábornok lett. Az eseményekből valamit megsejtő Gerstenberg tábornok, a német katonai misszió parancsnoka a királyi palotába sietett és a német csapatok szabad elvonulását kérte.

Kérése teljesítése fejében becsületszavát adta, hogy nem támadják meg Bukarestet. De alig hogy Băneasa-ba ért, megkezdte a támadás szervezését.

Időközben, este 10 órakor a rádió felolvasta a király proklamációját, amely hírül adta, hogy Románia kilépett a Németország oldalán viselt háborúból, fegyverszünetet kért és kapott a szövetséges hatalmaktól. Ezzel egyidejűleg a román katonaság és a hazafias harci gárdák megkezdték a legfontosabb középületek megszállását, a német csapatok lefegyverzését. A németek azonban nem tették le a fegyvert, a városban lévők megerősítették állásaikat és segítséget vártak azoktól, akik Bukarest környékén állomásoztak. Utóbbiak 24-én indították meg támadásukat. Elkeseredett harc után a felkelők nemcsak ezeket a támadásokat verték vissza, hanem a fővárosban lévő ellenállási gócokat is felszámolták. Augusztus 28-án este Bukarestben és környékén a harcok véget értek, magát Gerstenberget is foglyul ejtették.

Bukaresttel egyidejűleg összecsapások zajlottak le: Ploeşti, Brassó, Turnu-Severin, Orsova és más városokban. Augusztus 31-re a Romániát megszállva tartó német csapatokat lefegyverezték.

Hogyan alakult Románia helyzete a sikeres fegyveres felkelés után? Erre a kérdésre ad feleletet a kötet II. része. Augusztus 24-én a Sănătescu kormány, amelynek többsége a régi rend híveiből állott, hadat üzent Németországnak. Szabadlábra helyezte a politikai foglyokat, készségét nyilvánította ki a fegyverszüneti egyezmény aláírására, de a tényleges harcokban nem akart részt venni. Úgyszintén mindent elkövetett ez a reakciós többség az ország demokratikus átalakulásának megakadályozása érdekében is. Maniu például, aki ennek az irányzatnak a fő képviselője volt, a soviniszta-nacionalista eszméktől fűtött Vasgárda-mozgalom (a Nyilaskeresztes Párt megfelelője) rehabilitására tett kísérletet.

Ezekkel a törekvésekkel a RKP vezetése alatt harcoló demokratikus erők szembeszegültek. A RKP augusztus 30-án megjelent kiáltványában és az aznapi gyűlésén tiltakozott a reakció mesterkedései ellen és szeptember 4-én felhívással fordult a hadsereghez, hogy minden erejével vegyen részt a Hitlerellenes háborúban. A párt elgondolásait a szeptember 12-én megkötött fegyverszüneti egyezmény is igazolta. A fegyverszüneti egyezmény lehetőséget nyújtott ugyanis Romániának ahhoz, hogy részt vegyen a Hitler ellen folytatott háborúban.

Az egyezmény további pontjait figyelembe véve, amelyek az ország demokratikus átalakulásának a lehetőségeit tartalmazták, a RKP szeptember 24-én nyilvánosságra hozta széleskörű programjavaslatát. A programjavaslat — amelyet az RKP az Országos Demokrata Arcvonal programjának szánt — a háborús bűnösök megbüntetését, a hadseregben és az államigazgatás szerveiben meghúzódó reakciós elemek eltávolítását, a nép- és a nemzetiség-elenes törvények hatályon kívül való helyezését, a nemzetiségi jogegyenlőség biztosítását, a földreform megvalósítását, az ország új külpolitikai orientációját, a németellenes háború támogatását stb. követelte. E programhoz csakhamar csatlakoztak: az Ekés Front, a szakszervezetek, a Madosz, az Uniunea Patrioţilor, és néhány tárgyalás

után a Szociáldemokrata Párt is. Eszerint ez a program a Munkás Egységfront programja is lett egyben.

Az ország további fejlődése alapkérdéseinek megoldását javasoló program nagy visszhangot váltott ki. Amíg a népi tömegek örömmel üdvözölték azt, addig a kormány reakciós többsége és a körülötte tömörülők minden eszközzel akadályozták annak végrehajtását. Sőt, az ország demokratikus átalakulása előtt utat nyitó népmozgalmak (földek elfoglalása, demokratikus tisztviselők megválasztása stb.) vérbefojtásával fenyegetőztek. Az RKP és a Szociáldemokrata Párt állam miniszterei erre október 16-án lemondtak tisztségeikről. Románia belpolitikai élete válságba jutott. A helyzet annyira aggasztó volt, hogy november 2-án a Szövetségi Ellenőrző Bizottság emlékiratot nyújtott át a Sănătescu kormánynak, amelyben arra kérte, hogy intézkedjék a frontot gyengítő állapot rendezése érdekében.

Ennek következtében november 4-én Sănătescu, a politikai pártok, a szakszervezetek és az Uniunea Patrioţilor szervezet egy-egy képviselőjéből megalakította második kormányát. A belpolitikai válságot azonban ezzel nem oldotta meg, csak elódázta. Felszínre kerülésében egy rendkívül sajnálatos nacionalista esemény játszott szerepet. Az történt ugyanis, hogy az Erdély földjére lépő Szovjet és Román Hadsereg nyomán ide özönlöttek a reakciós, vasgárdista elemekből álló ún. Maniugárdák, amelyek Észak-Erdély magyar lakossága körében a Szent Bertalan éjszakára emlékeztető vérfürdőt hajtottak végre. Egyúttal leváltották a román és magyar népi tömegek által megválasztott demokratikus tisztviselőket, s reakciós alispánokat és jegyzőket iktattak be. A demokratikus erők felháborodása oly erővel jutott kifejezésre, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság november 14-én elrendelte a reakciós román közigazgatás visszavonását Észak-Erdélyből. A reakciós hatóságok elleni harc azonban nemcsak Észak-Erdélyben volt probléma. A második Sănătescu kormány belügyminisztériuma elrendelte ugyanis a nép által megválasztott jegyzők letartóztatását. A demokratikus erők képviselői kérték ennek a rendeletnek az érvénytelenítését, de a kormány tagjainak többsége szolidaritást vállalt Sănătescuval és december 2-án lemondott. Az új kormány megalakítására még aznap N. Rădescu kapott megbízást, helyettese pedig, dr. Groza Péter, az Ekés Front vezetője lett.

Jelentett-e változást az előbbiekkel szemben Rădescu kormányának a megalakítása? Kétségtelen, hogy a demokratikus erők súlya megnőtt (Az RKP, a Szociáldemokrata Párt, az Ekés Front, az Uniunea Pátrioţilor és a szakszervezetek képviselői vettek részt benne), de többsége **változatlanul akadályozta a demokratikus** átalakulást, nacionalista uszítást folytatott. A Maniu párt gyulafehérvári szervezetének 1945-ös újévi felhívása például a románok és a magyarok közötti problémák megoldására egyedül a kardot látja megfelelőnek. Akadályokat gördítettek a földreform véghezvitele elé, gátolták az államapparátus megtisztítását, az ipari termelés fellendítését is.

Miután ez a tény egyre nyilvánvalóbbá vált, az RKP előtt nem maradt más lehetőség, mint az, hogy harcot hirdessen egy demokratikus kormány hatalomra juttatása érdekében. A párt 1945. január 28-án hozta

nyilvánosságra az Országos Demokrata Arcvonal kormányzási programját, amely lényegében megfelelt az 1944. évi szeptemberi programnak. A felhívás után kibontakozó nagy népi mozgalmak tanúsították, hogy az ország lakosságának a többsége a demokratikus általakulás útját választotta. A január 26—30. között ülésező szakszervezeti kongresszus résztvevői, a földreformot öntevékenyen megvalósító parasztok százai tettek hitet ebbeli eltökéltségükről. A Rădescu kormány tehát választ elé állt, de nem tudta áttugorni saját árnyékát. Egyrészt engedett a tömegnyomásnak és februárban elfogadta a Nemzetiségi Statutum törvénytervezetet, amely a jogegyenlőség biztosítása irányában tartalmazott bizonyos intézkedéseket, de mindezt csak azért, hogy ennek leple alatt leszámolhasson a demokratikus mozgalmakkal. A „leszámolást" maga Rădescu jelentette be február 11-én, az Aro moziban tartott beszédében. Ott ezeket mondotta: „A munkásosztálynak le kell mondania a politikai életben való részvételéről, a földreform elhibázott intézkedés lenne." A Minisztertanács 16-i ülésén pedig bejelentette, hogy a földreform végrehajtását polgárháború árán is megakadályozza. A miniszterelnök kijelentéseitől felbátorított süvölvények erre tüntetést rendeztek Bukarest utcáin. 19-én behatoltak a Malaxa gyárba és fel akarták oszlatni az üzemi bizottságot. Craiovában, Turnu-Măgurele-ben és más városokban letartóztatták a nép által választott tisztviselőket. 20-án reakciósok lőttek Bukarest egyik üzemének a munkásaira és még aznap Rădescu bejelentette, hogy a három belügyminisztériumi államtitkárságot (egyet az RKP képviselője töltött be) megszünteti. A Minisztertanács másnapi, február 21-i ülésén Groza Péter — az RKP és a Szociáldemokrata Párt képviselőitől támogatva — rámutatott arra, hogy Rădescu diktatúrára tör, és lemondását követelte. Mivel Rădescu ezt a népre hivatkozva visszautasította, nem volt más megoldás, mint hogy a népnek adják át a szót.

Február 24-én Bukarestben félmillió ember követelte Rădescu lemondását, és egy demokratikus kormány kinevezését. A nagygyűlés után, amikor a résztvevők fegyelmezett menete a Calea Victoriei-n vonult végig, Rădescu bebizonyította, hogy polgárháborús fenyegetéseit komolyan vette: a Rendőrprefektura, a Belügyminisztérium és a Királyi Palota épületeiből a tüntetőkre lövetett. Ugyanígy akart eljárni a Galaţi-i és az Iasi-i nagygyűlés résztvevőivel szemben is, de számításai nem váltak be: a katonaság a tüntetők mellé állt. Egyidejűleg Temesvár, Constanta, Ploeşti, Szeben, Segesvár, Bacău, Sinaia és más városok lakói is megmozdultak.

Románia politikai élete — Rădescu jóvoltából — a polgárháború szakadékának a szélére csúszott, de a népi tömegek egyöntetű megmozdulása következtében sikerült elkerülni a veszélyt. Rădescunak távoznia kellett. Február 28-án bekövetkezett lemondása után a király még Barbu Ştirbei herceg kinevezésével kísérletezett, de miután az Országos Demokrata Arcvonalba tömörült pártok semmi garanciát nem láttak a király jelöltjének a személyében, 2-án az ő jelöljüket, dr. Groza Pétert bízták meg a kormányalakítás feladatával. Groza Péter az új kormányba nemcsak az Országos Demokrata Arcvonalba tömörült pártok képviselőit vonta be, hanem a Maniu pártjából kivált Anton Alexandrescut és

Tatarescu Liberális Párt-ját is. A király március 3-án azzal utasította vissza az új kormány kinevezését, hogy abban Maniu és D. Brantianu nem szerepelnek. De 6-án, amikor Bukarestben 800 000 követelte Groza kormányának a kinevezését, még a gyűlés ideje alatt kénytelen volt e kívánságnak eleget tenni. Az új kormány, amelyben valóságos politikai súlyának megfelelően a munkásosztály is helyet kapott, gyorsított ütemben tárgyalta le az eddig elódázott kérdéseket. Március 7-i ülésén a földreformtervezetről, az államapparátus demokratizálódásáról, a Hitler-ellenes háború támogatásáról tárgyalt. Másnap Groza miniszterelnök táviratban kérte a szovjet kormány hozzájárulását a román közigazgatás bevezetéséhez Észak-Erdélyben, azzal, hogy biztosítani fogja a nemzetiségek egyenjogúságát. A Minisztertanács március 21-i ülésén elfogadják azt a földreform-rendeletet, amelynek értelmében 1 468 000 hektár földből, 1 109 000 hektárt 918 000 parasztnak osztanak ki. Egyúttal az új kormány elrendelte a háborús bűnösök felelősségre vonását, az államapparátus megtisztítását, a hadsereg demokratizálását, és komoly erőfeszítéseket tett a gazdasági élet talpraállítására, a végső győzelem kiharcolása érdekében.

A szövetséges hatalmak mindezen okok miatt nagy várakozással tekintettek a Groza-kormány működése elé. A Pravda március 22-i száma szerint az új kormány kinevezése megfelel a krimi határozatoknak. Anthony Eden, volt angol miniszterelnök március 20-i nyilatkozata szerint pedig semmi sem igazolja, hogy a Groza-kormány ne érdemelné meg a szövetségesek támogatását.

Az imént vázolt belpolitikai fejlődés szolgált hátteréül és keretéül azoknak a katonai erőfeszítéseknek, amelyekkel Románia részt vállalt a Hitler-ellenes háborúban.

Ezek leírását a kötet soronkövetkező részei tartalmazzák. Sorrendszerűen a III. rész azokkal *a katonai akciókkal foglakozik,* amelyek Románia egész területének felszabadítását eredményezték. Az augusztus 23-i fegyveres felkelés után az 1. és a 4. román hadsereg előtt(utóbbi az időközben összevont és átszervezett 3. és 4. hadseregekből alakult) az a feladat állott, hogy kivédje a Kolozsvár, Marosvásárhely, Brassó, Békéscsaba, Kikinda, Versec körzetében összpontosított német erők támadását és eközben leplezze a szovjet erők dél-erdélyi és bánáti felvonulását. Mindez szeptember elseje és 20-a között zajlott le és a legerősebb védelmi harcokra az Erdélyi fensík centrumában, a Bánátban és az Erdélyi Érchegységtől nyugatra került sor. És mivel a szeptember 9-én a II. Ukrán Front parancsnoksága alá került román csapatok kivédték az említett területeken kibontakozó német támadásokat és visszavonulásra kényszerítették őket, sor kerülhetett egész Észak-Erdély felszabadítására. Az Észak-Erdély felszabadítását megelőző támadó harcok már szeptember 18-án kezdődtek. Ezek keretében a 4. román hadsereg az Erdélyi fensíkon, a Maros felső szakaszán tevékenykedett, felszabadítva szeptember 28-án Marosvásárhelyt, az 1. román hadsereg pedig az Erdélyi Érchegységtől nyugatra, a Fekete- és a Fehér-Körös völgyében harcolt, Arad felszabadításában vállalva szerepet. A továb-

biak során a II. Ukrán Front centrumához tartozó 1. román hadsereg és a Tudor Vladimirescu hadosztály változatlanul az Érchegységtől nyugatra, Szalonta, Nagyvárad, Debrecen felszabadításában és a Tisza középső szakaszában kibontakozó harcokban vettek részt. A 4. román hadsereg pedig az Erdélyi fensíkon október 9-én megindult támadás vonalát követve, a II. Ukrán Front jobbszárnyán elhelyezkedve, október 11-én Kolozsvár, október 25-én Nagykároly és Szatmárnémeti felszabadítását segítette elő.

Észak-Erdély felszabadítása után a román hadsereg Magyarország és Csehszlovákia felszabadításához járult hozzá. Ami az előbbieket illeti: a könyv *IV. részének* olvasásából kiderül, hogy *a román hadsereg magyarországi tevékenysége* tulajdonképpen két nagy hadművelet: a debreceni és a budapesti köré csoportosítható. A debreceni hadműveletekben az 1. román hadsereg egységei (a lovassági hadtest, a 2. és 3. hegyi hadosztály) és a Tudor Vladimirescu hadosztály vettek részt. A ő nevükhöz kapcsolódik Debrecen október 19-én bekövetkezett felszabadítása. Ezek az egységek — jónéhány község felszabadítása után — jutottak ki október 23-án Rakamaz és Tiszalök között a Tiszához. Velük egy időben, október 11. és 28. között a 4. és a 7. hadtest (szintén az 1. román hadsereg egységei) Mindszent és Szolnok körzetében harcolt és részt vett a Tisza középső szakaszán az átkelés kierőszakolásában.

A budapesti hadműveletekben közvetlenül az 1. román hadsereg 7. hadteste vett részt, amely a főváros felé vezető útvonalon haladva elfoglalta Alpárt, Tápiószelét, és hozzájárult a külső védelmi öv áttöréséhez. Budapest belterületére 1945. január elsején Rákoshegy és Kőbánya irányából jutottak. Az ő nevükhöz fűződik a Lóverseny-tér, a Ferenc József laktanya, a Keleti pályaudvar elfoglalása.

A Budapest elfoglalására irányuló főcsapással egyidejűleg, azt támogatva a 4. román hadsereg Magyarország északkeleti részén harcolt, novemberben részt vett a tiszai átkelésben és Hegyalja elfoglalásában, és december 18-án átlépte a csehszlovák-magyar határt. Az 1. román hadsereg 4. hadteste, 2. és 3. hegyi hadosztályai, továbbá a Tudor Vladimirescu hadosztály Miskolctól délre, a Bükkben és a Mátrában tevékenykedtek. December 25-ről 26-ra virradó éjjel felszabadították Salgótarjánt. Magyarország felszabadításában az említett egységeken kívül a román repülő hadtest is részt vállalt. Az ő tevékenységüket leírva, a kötet szerzői a román vezérkar levéltári anyagainak alapján érdekes adatokat közölnek a román hadsereg és a magyar lakosság viszonyát illetően. Eszerint az 1. román hadsereg 275 000 adag ételt, 3 700 kg kenyeret, burgonyát és főzelékfélét juttatott a lakosságnak, egészségügyi egységei pedig 65 000 esetben részesítettek betegeket orvosi ellátásban, 1850 diagnózist készítettek, 750 sebészeti beavatkozást eszközöltek. A nagykátai kórházat rendszeresen ellátták élelemmel, a széchenyi iskolának könyveket ajándékoztak, a rákoskeresztúri múzeumnak pedig visszajuttatták elkobzott relikviáit.

A munka *V. része: A román hadsereg hozzájárulása Csehszlovákia felszabadításához* címet viseli. Alapos részletességgel ismerteti a Német-

ország elleni háborúban részt vevő Románia legjelentősebb harci cselekményeit. A 4. román hadsereg a 40. szovjet hadsereggel, az 1. román hadsereg pedig az 53. szovjet hadsereggel karöltve vett részt a csehszlovákiai harcokban. A román csapatok első akcióinak színhelye a csehszlovák-magyar határ és a Garam közé eső terület volt. A II. Ukrán Front jobbszárnyán elhelyezkedve, a román csapatok ezen a vidéken 1944. december 18-tól március 19-ig harcoltak. A 4. román hadsereg kezdetben Szina (Sena) s Torna körzetében harcolt, majd a rozsnyói csatában való részvétel után behatolt a Garam felső völgyébe. Ott részt vett Losonc felszabadításában. Az 1. román hadsereg a Javorina hegység és sok helység felszabadítása után március 16-án kiért a Garam középső szakaszára. Miután a román csapatok a Garam völgyében felszabadították Zólyomot és a németek itteni hídfőállását felszámolták, megteremtették a garami átkelés feltételeit. Az átkelés után tevékenységük színhelye a Garam és a Morava között lévő vidékre tevődött át.

A Garam és a Morava között 1945. március 16-tól április 15-ig a román csapatok a bécsi hadműveletekhez tartozó harci cselekményekben vettek részt. Tevékenységüket a kötet a következő három jelentős esemény kapcsán említi: A 4. román hadsereg nagy egységei március 26-án Besztercebányát és április 3-án Körmöcbányát foglalták el. Ezzel egyidejűleg az 1. román hadsereg, felváltva a Tudor Vladimirescu hadosztályt, előbb védelmi harcot folytatott a Garam felső szakaszán, majd Vesca és Tebov Breznica között előkészítette és végrehajtotta a folyón való átkelést. Végül, április 7-től kezdődően mindkét román hadsereg, azaz majdnem mind a 15 román hadosztály a Fehér Kárpátok és a Kis Tátra meghódításáért küzdött. Amíg az 1. román hadsereg a Nyitra folyón való átkelés és Inovec elfoglalása után, április 11-én meginduló támadásának eredményeképp 23-ra feljutott a Fehér Kárpátok csúcsaira, addig a 4. román hadsereg a Kis Tátra birtokbavételéért küzdött.

A román hadsereg sorrendben az utolsó csehszlovákiai tevékenysége a Morvától nyugatra, a prágai hadműveletek keretében zajlott le. Május 2-tól az 1. román hadsereg is részt vett a meginduló támadásban és 6-ra elfoglalta Kromerjij (Kromeriz) és Koetin városokat. Bár a német hadvezetőség május 8-án elrendelte a fegyverletételt, a 4. román hadsereg Morvaországban még néhány napig harcban állott. Május 12. a román csapatokat 100 km-re Prágától Kreutzberg (Krucenburk), Bonau, Nove Mesto körzetében érte.

Az V. rész utolsó két fejezete a csehszlovákiai harcokban részt vett 2. román hadosztály és a román légi hadtest tevékenységét tárgyalja. A 2. román harckocsi hadosztály Csehszlovákiába való érkezésétől, 1945. február 26-tól kezdve előbb a Garamtól nyugatra lezajló harci cselekményekben vett részt, majd a Nyitra folyón való átkelés előkészítésében, Bratislava április 4-én végbement felszabadításában, végül a Morván való átkelés után Morvaföldön és Ausztriában harcolt. A román légi hadtest pedig a rendelkezésére álló lehetőségekkel: felderítéssel, légi szállítással, bombázással támogatta a román csapatok mozdulatait.

A könyv *Befejezés*-ében a szerzők összefoglaló számokkal igazolják a háborúban részt vállalt román ipar s gazdaság tetemes pénzügyi kiadásait.

A kötetet több korabeli fénykép teszi szemléletesebbé, s a leírt hadműveletekben való tájékozódást 25 katonai térkép, továbbá a könyvet lezáró név- és helységmutató könnyíti meg.

Csatári Dániel

Milstejn—Szlobogyenko

A BURZSOÁ HADTUDOMÁNY

(Tisztek könyvtára 3.)

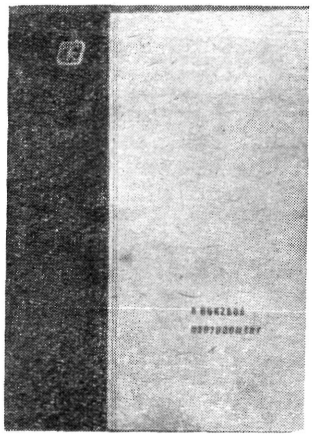

Örömmel üdvözöltük a Zrínyi Kiadó elhatározását, hogy megjelenteti a Burzsoá hadtudomány című művet, mely komoly érdeklődésre tarthat számot néphadseregünk tisztjei között. A könyv megjelenése annál is inkább időszerűnek bizonyult, mivel a burzsoá hadtudomány „terra incognita" volt Magyarországon, s értékeléséről is ellentmondásos véleményekkel találkozhattunk. Egyesek abból a tételből kiindulva, hogy az imperializmus a kapitalizmus hanyatló szakaszát jelenti, tagadták a burzsoá hadtudomány fejlődőképességét, sőt többen a burzsoá hadtudomány létét is kétségbevonták. Ez a káros szemlélet alábecsülte a burzsoá hadtudományt. A burzsoá hadtudomány megítélésével kapcsolatban felütötték fejüket a kozmopolita nézetek is. Ez abban nyilvánult meg, hogy túlértékelve a burzsoá — elsősorban az amerikai — haditechnika kétségtelenül meglevő eredményeit, túlbecsülték a burzsoá hadtudomány jelentőségét.

Milstejn és Szlobogyenko művének legfőbb értéke éppen abban rejlik, hogy a marxizmus—leninizmus tudományos módszerének alkalmazásával helyesen értékelték a burzsoá hadtudomány pozitív és negatív sajátosságait. Rámutattak arra a tényre, hogy a jelenlegi burzsoá hadtudomány, mivel elméletei felállításánál gyakran kénytelen az objektív valóság materialista talajáról elindulni, többször helyes, a szocialista hadtudomány eredményeivel megegyező részigazságokat fedez fel. „A burzsoá hadtudomány képes felfedezésekre és valójában eszközöl is felfedezéseket a fegyveres harccal kapcsolatos speciális kutatások területén (új

fegyvertípusok alkotása, alkalmazásuk módszerei stb.)." (350. old.) „... A háborús győzelemre törekvő burzsoázia felhasználja a háború objektív törvényeit" (351. old.). A szerzők azonban nagyon helyesen világítanak rá a burzsoá hadtudomány osztálykorlátaira és megismertetnek a hadtudomány népellenes ismerialista célkitűzéseivel, megállapítják „a burzsoá hadtudomány osztályjellegénél és társadalompolitikai irányzatánál fogva reakciós és az imperialisták igazságtalan hódító háborúkat előkészítő érdekeinek védelmére irányul". (187. old.) A műnek éppen azok a legjobban sikerült, legértékesebb fejezetei, amelyek a burzsoá és a szocialista hadtudomány társadalmi, gazdasági és elméleti alapjait veszik vizsgálat alá, marxista elemzéssel meggyőzően bizonyítják a szocialista hadtudomány fölényét. Ez az egész mű alapeszméje.

Ezt a helyes alapgondolatot a szerzők történelmi módszerrel viszik végig az egész könyvön. A burzsoá hadtudomány keletkezésének gazdasági és társadalmi körülményeiből indulnak ki, s egészen a mai időkig tárgyalják a burzsoá hadtudomány történetét.

A rendelkezésükre álló terjedelem természetesen nem engedi meg, hogy a szerzők a burzsoá hadtudomány fejlődésének valamennyi fázisát kellő részletességgel elemezzék. Ezt nem is tekintették céljuknak. Csupán a második világháború utáni, a jelenlegi burzsoá hadtudománnyal foglalkoznak alaposabban.

Ebből adódik azután az, hogy a burzsoá hadtudomány előzményeiről és kialakításáról szóló fejezetek rendkívül elnagyoltak. Az ókori kelet hadtudományától a XVIII. században élt Lloyd munkásságáig terjedő szakasz tárgyalásának csupán 7 oldalt szenteltek a szerzők (13—20. old.). Így a rabszolgatartó társadalmak hadművészetével kapcsolatban csupán a kínai Szun-Ce működésével foglalkoznak, a római hadtudományról csak néhány sor említést tesznek (ezt is a hanyatló szakaszáról). Az egészet nem ágyazzák bele kellőképpen a kapitalizmus előtti társadalmak gazdasági fejlődésébe s ezért megalapozatlannak hatnak olyan megállapításaik is, mint pl. „A rabszolgatartó rend katonai teoretikusainak művei kezdetlegesek voltak, nem elemezték mélyen a hadtudomány kérdéseit" (17. old.).

Hasonló mostohán bánnak a burzsoá hadtudomány kialakulásának időszakával. A XVI—XVII. sz. hadtudomány jelentős képviselőinek, az itáliai Machiavellinek, Orániai Móricnak, Grotiusnak stb. fel sem említik a nevét. Nem beszélnek a methodista hadművészet sajátosságairól sem, pedig ezek ismerete jobban megvilágítaná Lloydnak és Bülownak (valamint az itt nem említett Guibertnek) a jelentőségét. Lloydot véleményem szerint helytelenül nevezik az első burzsoá katonai teoretikusnak (22. old.), s az a megállapításuk is téves, hogy a burzsoá hadtudomány Angliában jött létre (22. old.). Az első burzsoá katonai teoretikusnak nézetem szerint Machiavellit kell tartanunk (1469—1525), aki számos kérdésben — a nemzeti hadseregek felállítása, a sorozásos hadkiegészítés elve — megelőzte korát, s elméletében — antik vonatkozásaitól eltekintve — több olyan vonást találunk, amelyekkel a későbbi burzsoá katonai elméleteknél találkozunk ismét.

*

A francia forradalmi és napóleoni háborúk hatalmas gazdasági és társadalmi változásokat hoztak. Új társadalmi osztály, a burzsoázia került uralomra. Hatalmas, eddig nem látott hadseregek jelennek meg a harcmezőn, amelyek irányítása s az újabb fegyverek alkalmazása gyökeres változásokat idézett elő a hadtudományban is. A nagy hadseregek irányítása bonyolult feladat volt, s emellett ezek éppen hatalmas tömegük miatt, egyre inkább függő helyzetekbe kerültek a társadalommal szemben. Szükségessé vált tehát a hadtudomány törvényszerűségének felfedezése. Főként a porosz Clausewitz volt az, aki hatalmas elméleti munkásságával lerakta a burzsoá hadtudomány elméleti alapjait. A könyv helyesen mutat rá Clausewitz legnagyobb érdemére, ő volt az első katonai teoretikus, aki világosan felismerte a háború és politika szoros összefüggéseit és a kettő közötti viszonyt ti. azt, hogy a háború a politikának van alárendelve. Clausewitz azonban idealista filozófiai alapból indult ki. Nem ismerte fel a gazdasági tényezőknek a háborúra gyakorolt hatását és teljesen katonai eszközökkel kívánta a döntést kicsikarni. A háború céljának az ellenséges hadsereg megsemmisítését tartotta. Clausewitz tanításai igen jelentősen befolyásolták a későbbi burzsoá katonai teoretikusokat — főleg a poroszokat, Moltkét és Schlieffent, de hatásuk csaknem valamennyi hadseregben érezhető volt. A poroszok 1866-os és 1870—71-es győzelmei is látszólag ezek helyességét igazolták. Clausewitz tanai az imperializmus időszakában sem vesztették el jelentőségüket.

Kitűnően sikerültek a kötetnek azon fejezetei, amelyek az imperializmus kialakulásával, ennek a hadművészetre gyakorolt hatásával, valamint az első világháborúval foglalkoznak. Röviden, jellemzően írták le a legnagyobb államok hadseregének elméleteit, s rámutattak azok hibáira is. A Schlieffen tervet elemezve pl. világosan mutattak rá arra, hogy a gazdaságilag gyenge, kevés nyersanyaggal bíró Németország igyekezett elkerülni a kétfrontos háború veszélyét. Nem ártott volna azonban arra is rámutatni, hogy Moltke éppen fordított stratégiát hirdetett. Szerinte keleten támadó, nyugaton védekező hadműveleteket kell a német hadseregnek folytatni. Schlieffen ezzel szemben nyugaton támadó, keleten védekező stratégiát javasolt. Ennek a változásnak az oka az erőviszonyok eltolódása, valamint az a tény volt, hogy Franciaország könnyebben mozgósíthatott, mint Oroszország, s ezért a németeknek a francia hadsereget kellett először megsemmisíteniök ahhoz, hogy Oroszországot is legyőzhessék. Találóan írják le a szerzők az amerikai Mahan tengernagy „tengeri erő" elméletét is. Megállapítják: „Mahan elmélete azért örvendett a gyarmatosító országokban olyan páratlan népszerűségnek, mivel valamennyi „imperialista ország ... burzsoáziájának törekvését is kifejezte". (95. old.)

Az első világháború a korábbi elméletek csődjét hozta. Sem Schlieffen „villámcsapás-szerű" háborúja, sem Mahannak a tengeri erőre alapozott elmélete nem állta ki a gyakorlat próbáját. A haditechnika új fejlődése (a repülőgép és a harckocsi megjelenése), a megváltozott világhelyzet (a Szovjetunió megszületése, Németország veresége) új utakra terelte a hadtudományt. A korszak burzsoá hadtudományára többé-kevésbé a technika mindenhatósága vetett fényt, s ezzel egyidejűleg az emberanyag

megbízhatatlansága jellemezte. Ezért mindenütt kis gépesített *megbízható* hadsereggel *rövid* idő alatt szerették volna kicsikarni a döntést. Nem bíztak a hátország ellenálló erejében.

E korszak burzsoá katonai elméletei közül elsősorban azok jelentősek számunkra, amelyek az új haditechnika alkalmazását veszik vizsgálat alá: azaz Douhet és Mitchell légierő elmélete és Guderian, Fuller, Eimansberger páncélos elmélete. Ezek azt mutatták, hogy a burzsoá hadtudomány — bizonyos korlátok között — még képes fejlődni. Douhet és Mitchell a légihaderő jelentőségét emelték ki, s döntő stratégiai szerepet szántak neki olyan időben, amikor ez a repülőgépek akkori fejlettségi fokán kivihetetlennek látszott. Ezért helyesen állapítja meg E. Warner amerikai teoretikus: Douhet munkáit ma hasznosabban lehet olvasni, mint akkor, amikor kiadták őket. A szerzők természetesen rámutatnak a két világháború közötti burzsoá elméletek fogyatékosságaira is: csaknem valamennyi, e korban keletkezett elmélet közös vonása, hogy lebecsülik a gyalogság jelentőségeit, s mindent a gépesítéssel kívánnak megoldani.

A második világháború hadművészetével kapcsolatban a szerzők külön foglalkoznak a fontosabb burzsoá államok (Németország, Franciaország, Nagybritania és az Egyesült Államok) hivatalos katonai elméletével is és a háborúban elért eredményeiken keresztül értékelték is a különböző burzsoá országok hadtudományát.

A szerzők arra a megállapításra jutnak, hogy a burzsoá országok közül Németországnak volt a legfejlettebb hadtudománya. A német vezetés tudatosan törekedett arra, hogy az új technika adta lehetőségeket fokozott mértékben kiaknázza, s villámgyors, a meglepetésre alapozott hadműveletei segítségével egymás után több állam hadseregét semmisítette meg. Ezen a ponton azonban véleményem szerint nem hangsúlyozzák ki eléggé a szerzők azt a tényt, hogy a német vezérkar is eléggé konzervatív elvek alapján dolgozta ki haditervét, s ezek a körülmények kényszerítő hatása folytán fordult az új modern elvek alkalmazása felé (pl. a nyugati hadjárat eredeti haditerve csaknem teljesen az első világháborús Schlieffen terv alapján készült el, s csak később változtatták meg). Részletesen és szemléltetően elemzik a szerzők a német stratégia kalandor jellegét, s a szovjet hadsereggel és hadtudománnyal összehasonlítva rámutatnak arra, milyen fölényben volt a szovjet hadtudomány a német felett

A második világháborús német stratégiát a villámháború eszméje hatotta át. „Az úgynevezett villámháború jellemző vonásának a meglepő támadást, a gyorsaságot és a lendületes csapást tekintették, egyetlen „villámszerű" csapással akarták szétzúzni az ellenséget." (153. old.) „A villámháború sikerét... az erőkben és eszközökben létrehozott óriási fölényre, valamint a légierő és a harckocsik közepes alkalmazására alapozták." (155. old.)

A szerzők helyesen mutatnak rá ugyanekkor a német hadvezetés gyenge oldalára, a sablonosságra is. Azok a módszerek, amelyek korábbi, katonailag és gazdaságilag egyaránt gyengébb ellenfeleikkel szemben eredményesnek bizonyultak, teljesen csődöt mondtak akkor, amikor a

Szovjet Hadsereggel kerültek szembe. A szovjet hadtudomány, felismerve a német stratégia gyengéit, sorozatos csapásokat mért a fasiszta hadseregre.

Ezt a kérdést a szerzők elméletileg helyesen fejtették ki. Hiányolom azonban a gyakorlati példák felhozását. Ezekkel a szerzők életszerűbbé, meggyőzőbbé tehették volna tételeik igazolását. Általában lényegesen több második világháborús példát hozhattak volna fel. A német haditervek sablonszerűségét pl. leginkább az 1943 nyarán vívott kurszki csata mutatta. A szovjet hadvezetőség a németek korábbi terveiből azt a helyes következtetést vonta le, hogy a németek nagyarányú támadást indítanak a kurszki kiszögellés oldalai és háta ellen, s meg tudta tenni a megfelelő ellenintézkedéseket. A német támadás — mint tudjuk — teljes kudarccal végződött.

A mű foglalkozik a különböző nyugati országok hadtudományának a második világháborúban elért fejlődésével is. Közöttük elsősorban az Egyesült Államok hadművészetét elemzi kimerítőbben. Bemutatja milyen alapokra épült a második világháború után a legfejlettebb kapitalista ország hadtudománya. A szerzőknek a rendelkezésükre álló korlátozott terjedelem ellenére sikerült hű és elég átfogó képet nyújtaniuk az amerikai hadtudomány fejlődéséről. A második világháború kitörésekor az amerikai hadsereg és hadtudomány fejletlen volt. Elvei az első világháborús tapasztalatokból indultak ki. A légierő és harckocsik alkalmazása is korlátozott volt, bár Mitchell tábornok személyében a légierők kiváló elméleti szakemberrel is rendelkeztek. Mitchell és követője, Seversky tevékenységével részletesebben is kellett volna foglalkozni, hiszen Mitchell Douhet-val egyidőben hasonló következtetésre jutott a légierő alkalmazását és jövőbeni szerepét illetőleg. Mitchell elvei a második világháború után csaknem hivatalos doktrinává váltak.

A szerzők helyesen az amerikai hadtudomány fejlődésének pozitívumait, a meglepetésre való törekvést, a mozgékonyság elvének korszerű alkalmazásában és az új technika fejlesztésében látják. Rámutatnak azonban arra is, hogy „megerősödtek a különböző szélsőséges irányzatok, különösen a légierőnek az elkövetkező háborúban való szerepét és jelentőségét illetőleg. (181. old.) Az atombomba „fetisizálása" is károsan befolyásolta az amerikai hadtudományt. Már a második világháború befejező időszakában voltak olyan katonai körök, amelyek teljesen a légierők és az atomfegyverek segítségével kívánták a következő háborút megvívni, s teljesen elhanyagolták a szárazföldi erők fejlesztését. Ez a tendencia fokozatosan érvényesül a jelenlegi amerikai hadtudományban.

*

A könyv legnagyobb terjedelmű része a korszerű burzsoá hadtudománnyal foglalkozik.

A bevezető a korszerű burzsoá tartamát és törvényének jellegét veszi elemzés alá. Ezt a fejezetet véleményem szerint az egész mű bevezető fejezeteként, a kötet első fejezetének kellett volna megtenni. A fejezetben

tárgyalt gondolatok (a burzsoá hadtudomány törvényeinek jellege, ezek osztálykorlátai stb.) nemcsak a *jelenlegi* burzsoá hadtudományra érvényesek, hanem a korábbi burzsoá katonai elméletekre is jellemzők.

A szerzők mindenekelőtt a burzsoá hadtudomány fogalmát tisztázzák. Szerintük „a burzsoá hadtudomány az uralkodó osztály, a burzsoázia háborúinak előkészítésére és vezetésére, a fegyveres harc törvényeire vonatkozó ismeretek logikai általánosításának rendszere". (190. old.)

A korábbi burzsoá nézetekhez képest a hadtudomány fogalma és tárgya fejlődést mutat, most már nem szűkíti le pusztán a hadművészetre, hanem „figyelembe veszi a politikai, gazdasági és társadalmi tényezőket, valamint a fegyveres erők erkölcsi állapotát is" — írja D. O. Smith „Az USA katonai doktrinája" című munkájában. (192. old.)

A hadművészetet a burzsoá hadtudomány két főrészre: stratégiára és taktikára osztja. Az önálló hadműveleti művészet fogalma nem szerepel a burzsoá hadtudományban, s ezt részben a stratégiához, részben a taktikához sorolják.

Több helyen használják viszont — különösen az angolok a „nagy stratégia" fogalmát, mely az 1935-ös angol harcászati szabályzat szerint „az állam egész erejének leghatékonyabb felhasználásának művészete az állam valamennyi céljának elérése érdekében." (194. old.) Ez a fogalom tehát nemcsak katonai, hanem gazdasági, társadalmi és morális tényezőket is tartalmaz.

A szerzők foglalkoznak a burzsoá hadtudománynak, a politikai, gazdasági és erkölcsi tényezők szerepéről szóló véleményével is. Itt nézetem szerint nem hangsúlyozzák ki eléggé a politika és a háború vezetésének szoros összefüggését, amely ma a legtöbb burzsoá katonai elméletben fontos szerepet tölt be. Ezért nem tértek ki olyan speciális jelenségekre sem, hogy a második világháború során és annak befejezése után politikusok, azaz nem katonák voltak a hadsereg legfőbb vezetői. Itt elsősorban Churchill-nek, Roosevelt-nek, Hitlernek a második világháborúban betöltött szerepe érdemelt volna említést.

A korszerű háború jellegének és a háborús céloknak fontos kérdése kellően kidomborodik a kötetben. A korszerű atomfegyverekkel vívott háború jellege és sajátosságai teljesen megváltoztatták a modern háború képét. Természetes, hogy a jövő háborúját tekintve a hadtudomány csak feltevésekre, találgatásokra szoritkozhat — ez különösen érvényes a jelenlegi viszonyok között, amikor a haditechnika soha nem látott arányú fejlődése, az atomfegyverek felfedezése teljesen új utakra viszik a hadtudományt is. Ezért azok a megnyilatkozások és vélemények, amelyek a burzsoá sajtóban napvilágot látnak, sőt az egyes államok hivatalos katonai doktrinái sem tekinthetők véglegesnek és éppen ezért még a leglényegesebb kérdésekben is gyökeresen különböznek egymástól. A különbségeknek gazdasági, földrajzi, politikai vagy egyszerűen egyéni okai lehetnek. Nyilvánvaló, hogy Nyugat-Németország vagy Franciaország katonai vezetőinek egészen más stratégiai elképzeléseik vannak az elkövetkező háborút illetően, mint az USA katonai és politikai vezetőinek. Ezek az ellentétek gyengítik a kapitalista tábor egységét. Ellentétek vannak az

egyes fegyvernemek képviselői között is, valamint a háború időtartamának és lefolyásának kérdésében. Néhány kérdésben azonban csaknem valamennyi katonai teoretikus megegyezik: a jövő háborúja világméretű, totális atomháború lesz. (247. old.)

A burzsoá hadtudomány nagy figyelmet szentel a háború céljai vizsgálatának is. A burzsoázia katonai teoretikusainak általában az a véleményük, hogy ez a szocialista és kapitalista országok közötti világnézeti összecsapás lesz.

Egyes túlzó elméletek az is vallják, hogy már jelenleg is háborúban vagyunk; ez az ún. „hidegháború", amely bármelyik pillanatban korlátozott, vagy lokális háborúvá, sőt „melegháborúvá" is átváltozhat.

Mindhárom típust támadó jellegűnek tartják, céljuk is azonos — bár a módszereik mások —, „a kommunista földi hadseregek megsemmisítése" és a „fennálló rendszer megdöntése".

Alaposan és helyesen elemzik a szerzők a burzsoá hadtudománynak, a globális és totális háborúról, a háborúk koalíciós jellegéről és a kisebb „korlátozott" háborúkról vallott nézeteit. Ismertetésemben csupán az atomháborúval kapcsolatos véleményekre és ezek értékelésére kívánok kitérni.

A mai burzsoá hadtudomány a lehető legnagyobb teret szenteli az atomháború kérdéseinek, így nekünk is részletesebben kell foglalkozni ezzel a problémával.

A burzsoá katonai teoretikusok a háború jellegének meghatározásánál az alkalmazott fegyverek minőségéből és mennyiségéből indulnak ki. Ma kétségtelenül az atom- és hidrogénfegyverek a legerősebb, legpusztítóbb hatású fegyverek.

Eisenhower elnök — 1952-ben — egyik beszédében pl. megállapította, hogy „az atomfegyver jelenleg huszonötször erősebb annál a fegyvernél, amelyet az atomkorszak hajnalán hoztak létre, a hidrogénfegyver pedig többmillió tonna trotillal egyenértékű". (272. old.)

A második világháború befejezése után az atommonopoliummal rendelkező Egyesült Államok mohón igyekezett kihasználni az atomfegyverben rejlő lehetőségeket. Diplomáciájuk — a már fentebb említett erőpolitika — materiális alapjává az atomfegyver vált. Ugyanakkor pedig kutatóik és mérnökeik lázas gyorsasággal dolgoztak azon, hogy az atomfegyver tökéletesedjék és minden fegyvernem — még a gyalogság is — rendelkezzék ilyen fegyverekkel. A főfegyvernemnek azonban a stratégiai légierőt tekintették, mivel ez az atomfegyvereket az ellenséges ország bármely pontjára eljuttathatja.

Amikor azonban kiderült, hogy a Szovjetunió is rendelkezik atomfegyverekkel, a helyzet gyökeresen megváltozott. A fegyver használata egyre veszélyesebbé vált, sőt felelős államférfiak és katonai vezetők kénytelenek voltak kijelenteni, hogy e fegyverek alkalmazása kölcsönös öngyilkossághoz vezetne. Ezért egyre gyakrabban válik kérdéssé a burzsoá katonai vezetők és szakértők előtt, hogy egyáltalán alkalmazásra kerülhet-e az elkövetkező háborúban az atomfegyver.

Jóllehet olyan nézetekkel is találkozhatunk, amelyek azt hirdetik, hogy a jövő háborújában az atomfegyvert nem fogják alkalmazni, esetleg csak korlátozott mértékben, pusztán katonai objektumok ellen vetik be; a burzsoá katonai szakértők, bár kénytelenek voltak állandóan rámutatni a veszélyre, melyet az atomfegyver alkalmazása jelentene, csaknem egyöntetűen azt állapítják meg, hogy az atomfegyver igen is a jövő háborújának fő fegyverévé válik. Ezért óriási ütemben folyik az atomfegyverek gyártása. Ha az Egyesült Államok néhány év előtti katonai költségvetésének adatait tanulmányozzuk, magunk is erre a megállapításra juthatunk.

1957-ben pl. az atomfegyverre 1945 millió dollárt, a tudományos kutatómunkára — mely szintén elsősorban az atomfegyverek tökéletesítésével foglalkozik — 1430 millió dollárt, az irányítható lövedékekre — szintén általában atomfegyver — pedig 1276 millió dollárt fordítottak. Összesen tehát 4651 millió dollárt. Ezzel szemben a páncélosokra 191 millió dollárt, a „hagyományos fegyverzetre és lőszerre" 878 millió dollárt, a tüzérségre pedig 48 millió dollárt, összesen tehát 1117 millió dollárt fordítottak. (302—303. old.)

Ez a tény azt bizonyítja, hogy a kapitalista országok elsősorban atomháborúra készülnek, bár a rugalmasabb, képzettebb katonai gondolkodók, elsősorban az angolok — Fuller, Montgomery Liddell, Hart stb. — azt javasolják, hogy a Nyugatnak mindenfajta háborúra — hidegháború, korlátozott helyi háborúk, hagyományos fegyverekkel vívott háborúk és atomháború — is egyaránt fel kell készülnie, hogy „semmilyen formában se érhesse őket meglepetés", azaz más szavakkal: fegyvertárukba mindenféle fegyvert fel kell sorakoztatniuk, hogy a szocialista tábor országait minél eredményesebben támadhassák meg.

A burzsoá katonai teoretikusok azt állítják, hogy atomfegyverek alkalmazása döntő hatással lesz a hadművészet fejlődésére, amelyet gyökeresen át fog alakítani. E fegyverek hatalmas pusztító hatása a burzsoá szakértők véleménye szerint teljesen el fogja tüntetni az állóháború minden vonását és teljesen a gyorsaság, a mozgékonyság, a váratlanság tényezője válik uralkodóvá, mivel ez egyrészt megmenti a csapatokat a súlyos veszteségektől, másrészt lehetőségeket nyújt az ellenség meglepésére.

A jövő háborúja — írják — villámgyors manőverekből, pillanatok alatt végrehajtott átcsoportosításokból fog állni. E célból nagy jelentőségük lesz a légi úton szállított és ejtőernyős csapatoknak, amelyek mind zavarkeltésre, mind fontos ellenséges csomópontok elpusztítására, mind váratlan ellenséges támadások elhárítására alkalmasak. A hangnál gyorsabb repülőgépek korszakában az is lehetséges, hogy ha az ellenség például Dél-Franciaországban sikereket ér el, órák alatt Norvégiából tudnak csapatokat átdobni a támadás visszaverésére.

Ismertetésében azért kívántam ilyen, viszonylag nagy terjedelemben foglalkozni az atomháború kérdésével, mivel ez a mai burzsoá hadtudomány leglényegesebb, legdöntőbb kérdése. Ma a holdrakéták és szputnyikok korában teljesen eltűnt az Egyesült Államoknak, a nukleáris fegyverek terén korábban kivívott előnye, s ez a tény feltétlenül kihat az

amerikai stratégiai elképzelésekre is. A szerzők nézetem szerint nem foglalkoztak kellő részletességgel az atomháborús elméletekkel. Nem mutattak rá kellő nyomatékkal arra, hogy a burzsoá katonai teoretikusok jelentős része ma is az atomfegyverek alkalmazását tekinti a „kelet és nyugat" között fennálló konfliktus egyedüli megoldásának. A köztük és az amerikai katonák és politikusok józanabb, tisztábban látó elemei közötti ellentét, mely sok tekintetben megmagyarázza az Egyesült Államok külpolitikájában meglevő ingadozásokat és jelenleg elősegítette a békés tárgyalások megindulását, szintén nem kapott kellő nyomatékot.

A mű befejező részében a szerzők a burzsoá hadtudománynak, a korszerű stratégia és taktika legfontosabb kérdéseiről vallott nézeteit veszik elemzés alá. Közöttük elsősorban az atomháborúval szorosan összefüggő „légiháború" elmélete, valamint az amerikai stratégiai nézeteket leginkább kifejező „perifériális" és „háromfázisú" háború elmélete érdemel említést.

*

A burzsoá hadtudomány c. munka megjelentetése komoly nyeresége katonai irodalmunknak. A mű igen fontos, Magyarországon eddig elhanyagolt kérdésekkel foglalkozik. Ezeket maxista módon általában helyesen oldja meg. Legnagyobb érdeme a korszerű burzsoá hadtudomány részletes, alapos feldolgozása. Több hiányosságot tapasztalhatunk viszont a bevezető fejezeteknél, ahol a szerzők nem eléggé mélyrehatóan elemezték a burzsoá hadtudomány kialakulását. Ezekben a fejezetekben több ténybeli tévedésre is akadhatunk, ezek közül a legsúlyosabb Machiavelli szerepének teljes elhanyagolása és az az állításuk, hogy a burzsoá hadtudomány Angliában született meg a XVIII. században.

Végezetül néhány szó a fordításról és a kiadó munkájáról.

A kötet fordítása általában jól sikerült. Csaknem minden esetben pontosan, az eredeti orosz szöveghez hűen adja vissza a szerzők gondolatait. Néhány értelemzavaró fordítási hibára azonban szeretném felhívni a figyelmet. A 19. oldalon Nagy Péter reform kísérleteivel kapcsolatban toborzásról beszél a könyv, holott itt újoncozásról (рекрутский набор). van szó. A fordító több helyen oszlopos és vonalas harcrendről ír, oszlop- vagy vonalharc helyett. Pontatlan a 29. oldalon a Gribeauval-féle lövegtalp leírásának fordítása is. Ugyancsak több hiba mutatkozik az idézetek fordításánál is. Többször, így különösen Engels idézeteit oroszból idézik, mikor ezek magyar fordítása is megvan.

Komoly fogyatékosságokat találhatunk az idegen nevek oroszból való átírásával kapcsolatban. Így pl. Fequières és nem Fequiere, Jacquot és nem Jaco, Puysegur és nem Puy Segur, Sexton és nem Sakton, Wanty és nem Vanty, Makedoniai Sándor, vagy Nagy Sándor és nem Makedoniai Alexandros stb. Az is helytelen véleményem szerint, hogy a különféle angol, francia és egyéb műveket legnagyobb részt orosz fordításból idézi az eredeti helyett. Nagyobb gondossággal ezeket a valóban csekély pontatlanságokat könnyűszerrel el lehetett volna kerülni.

Rázsó Gyula

A MAGYAR KATONAI NYELV FEJLŐDÉSE

ADALÉKOK A MAGYAR KATONAI NYELV FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉHEZ

IV. KÖZLEMÉNY

III. fejezet

A francia forradalom és a napóleoni háborúk időszakának magyar katonai nyelve.

A magyar katonai nyelv fejlődésében kétségkívül az a pár évtized mutatja a leghatározottabb haladást, amely a francia forradalmat követő európai háborúk alatt, majd Napóleon háborúiban hadrakelt császári sereg magyar életében alapvető jelentőségű újításokat hozott létre. Megszületett Zrínyi Miklós óta a legelső két komoly magyar nyelvű hadtudományi munka, Szekér Joachim és Jakkó László nyomtatásában is megjelent könyvei. És II. Rákóczi Ferenc óta ebben az időszakban adhattak ki először legfelsőbb engedéllyel, központilag magyar nyelven megszerkesztett katonai szabályzatokat a nemesi felkelés gyalogsága és lovassága számára. Ebbe a korszakba esik a magyar nyelvújítási nagy mozgalom, amely a közélet minden ágazatára kiterjedt. Helyesen állapítja meg Terestyéni Ferenc: „Hadi műnyelvünk fejlődése abban az időben vett lendületet, midőn egyéb tudományágak nyelvét is kezdték magyarosítani, a XVIII. század végén és a XIX. század elején. Hadinyelvünk e mozgalom hatása alatt kezd tisztulni, fejlődni. A francia háborúkról megjelent tudósítások a hírlapokban is elősegítették és fejlesztették a katonai műnyelv érdekében meginduló próbálkozásokat."[1]

És bármilyen kezdetleges volt is az akkor meginduló magyar hírlapirodalom, jelentőségét ebből a szempontból elismerés illeti. Nemcsak a hadijelentések leközlésében, katonai helyzetjelentések megfogalmazásában érezhetjük a tisztuló új magyar nyelv jeleit, de mind a két hírlap, a Magyar Kurir és Kultsár István Hadi Tudósítások folyóirataiban határozottan síkra szállanak olyan írók, akik a nyelvtisztító mozgalom-

[1] Nyelvünk a reformkorban. Budapest, 1955. II. fej. Terestyéni Ferenc: A katonai nyelv fejlődése. 131. o.

mal kapcsolatban a katonai nyelvet is megújítani kívánják. A Magyar Kurir 1788. szep. 30-i számában Barczafalvi Szabó Dávid vitázik egyik előfizetővel, akik a nyelvújítást úgy látszik nem helyeselte, — s határozottan kimondja, hogy szükség van új magyar katonai műszavakra is. A Hazai Tudósító több cikkben foglalkozik ezzel a kérdéssel. Az 1813. évf. második felében Jánosi Ábel álnév alatt — valószínűleg Horvát István — írja: „Ha valahol, a katonai dolgokban minden bizonnyal az idegen nyelv elnyomta a nemzetit." Javasolja tehát, hogy a régi magyar szókincsből kell felújítani azokat a műszavakat, amik akkor is használhatók, mint pl. a dandár, táborszem stb. kifejezéseket.

Az abban az időszakban megjelent magyar szótárak is már közölnek — persze még nem rendszeresen — magyar katonai műszavakat. Így pl. Sándor István Toldalék című munkájában. Különösen pedig a szótáríró Márton József szótárában találunk már sok új műszavat. Itt olvassuk pl. a lövőszerszám, pattantyú, védcsapat, védsánc stb. s más helyes kifejezéseket.[2]

De ebben az időszakban már nemcsak a hírlapok és szótárak lapjain figyelhetjük meg azt a törekvést, hogy a magyar katona nyelve az eddiginél pallérozottabb, magyarabb legyen. Már irodalmi műveltségű és írással foglalkozó férfiak között is voltak olyanok, akik ezt a kérdést felkarolták. Közöttük különösen Perecsényi Nagy Lászlóról kell megemlékeznünk. Sokoldalú íróember, írt regényeket, verseket és politikai, közigazgatási kérdésekről érdekes cikkeket.[3]

Két kis, röpirat jellegű könyvecskéje érdekel minket közelebbről. Az egyik: „Vélekedés a magyar nyelvről" címen, 16 odalon fejti ki 1807-ben véleményét arról, hogy szükséges-e még a latin nyelv általános használata Magyarországon. Szóval ugyanazt a problémát feszegeti, amit őelőtte már Bárótzi Sándor, a testőríró is tárgyalt. Elismeri, hogy a latin nyelvre szükség van, főleg a tudományos életben, a szaklapokban és a külső országokkal való kapcsolatban. De sürgeti a magyar nyelv érvényesülését a nemzeti életnek minden vonatkozásában. Nagy olvasottságára vall, hogy felsorolja az addig, neki hozzáférhető magyar könyvek címeit, szakok szerint. Érthető, hogy a magyar katonai szakmunkákról nem tud sokat mondani. A „Hadi mozzanatok" címszó alatt csak egy művet említ meg: „Gvadányi Generális írásait." De a lap alján kézírással még két munkáról emlékezik meg: Báró Palotay Zsigmond egy írásáról 1747-ből és „Az Ónodi Tactikáról 1707." Utóbbi alatt az ónodi országgyűlésen szerkesztett katonai szabályzatokat érti. Kis munkájában buzdítja az írni hajlamos férfiakat, hogy foglalkozzanak behatóbban a kérdéssel, mert így a magyar nyelvet... „felhozhatják s megfenekelve (azaz megalapozva) örökösíthetik. Tsak akarjuk, — mindjárt magától

[2] Uo. 131—132. o.
Gáldy László: A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban. Budapest, 1957. 179. o.

[3] Perecsényi Nagy László szül. 1771-ben. Arad vármegyében megyei esküdt, majd szolgabíró lett. Lelkes magyar hazafi, tevékenyen közreműködött az iusurrekció összetoborzásában. Meghalt 1827-ben. Szinnyei József: Magyar írók. IX. k. 690. o.

jön, ami Jó reánk és maradékainkra nézve. Irám Aradon, 29 Mártzius 1807. esztendőben."[4]

Két év múlva egy, már határozottabb jellegű írásával lép Perecsényi Nagy László a magyar katonai nyelv újítóinak sorába. Ezalatt még több magyar katonai természetű írással ismerkedett meg s mivel az 1808. évi országgyűlésen elrendelt felkelő toborzással erőteljes mozgalom indult meg országszerte a felkelő sereg felállítása érdekében, megírta — szintén röpirat alakjában 1809-ben azt a kis munkáját, aminek címe: „Egy gondolat, nehány Fegyver Gyakorlásában előforduló és az Intéző (Commando) szavak rövid Elő adásáról. Az 1809. Esztendei Nemesi Felkelésre."[5]

A munka előszavában elmondja, hogy mivel fegyverrel kezében nem képes a haza védelmében részt venni, „tollal igyekszik magát hasznosítani." Kissé dagályos hangon magyarázza az 1808-i országgyűlésnek a felkelést elrendelő és szabályozó törvénycikkeit és azt állapítja meg örömmel, hogy:... „ezen Nemes Felkelő Katonaságnál az úgynevezett Comando, Intéző, parancsot rendelő, gyakorló szavak, valamint az Előmutatások, Jelentések magyar nyelven fognak megszeghetetlenül folyni és tartattni rendeltettek."

E kis munka célja tehát leginkább a „Commando" szavaknak magyar nyelven leendő előadása, vagyis a császári királyi haseregben használt vezényszavak fordítása.

Mint előbb említett kis munkájában, itt is felsorolja a tőle ismert magyar katonai irodalom termékeit. Már ismeri Zrínyi: „Ne bántsa" c. munkáját, ami alatt minden bizonnyal a „Ne bántsd a Magyart" jelszóval ismert Török Áfiumot érti. Ismét megemlíti az Ónodi szabályzatokat, Palotay Zsigmondnak Vitézek aranyos tüköre című munkáját és Gróf Gvadányi József írásait a török háborúkról. De — ami a legfontosabb, — ebben az írásában találkozunk legelőször Szekér Alajos Joachim nevével, akinek „Haditudomány" munkáját már megismerte, és megismerte az insurrectió számára akkor már nyomtatásban megjelent szabályzatokat is. Azután felsorol és javasol néhány igen ügyesen, szabatos rövidséggel megfogalmazott vezényszót a gyalogság és lovasság számára s azokat röviden megmagyarázza. Az „indulj" vezényszó helyett javasolja a „Járjj" szót azzal az indokolással, hogy: ..."jobban harsog, az ő R betűje, és meghúzható hangja miatt". A „marsch" vezényszót így ki lehet küszöbölni. A „tűz" vezényszó helyett a „lobbantsd"-ot javasolja. A gyalogság fegyverével való gyakorlatainál javasolja az azóta is megmaradt „Vállra", „Lábhoz" szavakat. Használja már a szintén gyökeret vert „Pihenj", „Igazodj" vezényszavakat, de szurony helyett megtartja a „bagnét" szót.

Még két érdekes írásról kell itt megemlékeznem.[6]

Az egyik Heves- és a vele összekapcsolt Külső-Szolnok megye felkelését elrendelő közgyűlési határozatok gyűjteménye. Magyar katonanyelvi

[4] Perecsényi Nagy László: Vélekedés a magyar nyelvről. Nagyvárad, 1807.
[5] Megjelent Temesváron 1809-ben.
[6] Mindkettő az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában egy bekötött könyvben megőrzött kéziratok közt található Fol. Hung. 58. jelzés alatt. Címe Protocollum insurrectionale 1800—01.

szempontból csak annyiban érdekes, hogy meglátszik a szavak pongyola magyarításán, hogy azt nem írók, vagy katonák, hanem megyei emberek végezték. Pl. a zablát, a német Trense-ből „trenzli"-re, a botra fűzött szíjat „stokrim"-ra magyarították. Csak azok a kifogástalan, jó magyar lovassági kifejezések, amelyeket a magyar paraszti nyelvből vehettek át, mint pl. „farmatring", „szügyellő" stb.

A másik írás arról szól, hogy br. Mészáros János generális 1800. okt. 4-én megszemlélte a „hadi mód szerént" kivonult felkelő csapatot s felolvastatta előttük „Az nemes Magyar Insurgens Katonaság részére kiadott Articulusokat". Ez az írás már kifogástalan, jó magyarsággal készült, csupán egy pár, begyökerezett idegen kifezejést hagytak meg, mint pl. prófunt, stabális tisztek, strázsa stb.

Az itt vázlatosan felsorolt próbálkozások mind csak apró mozaikdarabok a magyar katonai nyelv tisztításáért e korszakban folyó mozgalomban. De ebben az időszakban már döntő jelentőségű előrehaladást mutató és a magyar katonai nyelv kifejlődése terén alapvető kiadványok is megjelenhettek s ezekkel ez a kérdés irodalmi keretek közt továbbhaladó hadtörténeti és haditudományi tényezővé vált. Kutatásunkat e téren most már két irányban folytathatjuk. Az egyik az, hogy először jelent meg két érdekes, komoly hadtudományi munka, Szekér Joakim tábori lelkész és Jakkó László huszárkapitány tollából. A másik pedig az, hogy királyi jóváhagyással, József nádor, a magyar nemesi felkelés fővezérének utasítására, nyomtatásban, magyar nyelven kiadták a felkelő sereg gyalogsági és lovassági szolgálati, és gyakorlati szabályzatait és még néhány, ezekkel szervesen összefüggő nyomtatványt, rendeletgyűjteményt és egy érdekes könyvecskét a lovasság altisztjeinek és közvitézeinek oktatására szolgáló, kérdés-felelet formájában megírt szabályzat-magyarázatot, amelynek függeléke különösen érdekes, mert az egy szótárösszefoglalás a „mesterszókról".

a)

Zrínyi Miklós hadtudományi munkásságával részletesen foglalkoznak szakmunkáink[7] kellő és megérdemelt méltatással. Ebből kitűnik, hogy e téren kifejtett munkássága során csak egyik kézirata, a Tábori Kis Tracta foglalkozik gyakorlati szabályzatszerű kérdéssel. A másik katonatudományos remek munkája a Vitéz Hadnagy, katonafilozófiai mű. Természetesen sűrűn olvashatunk abban a stratégiára, seregvezetésre (magyarul nem nagyon sikerült hadászat szóval nevezzük ezt) és a harcászatra, taktikára vonatkozó magvas megállapításokat hadtörténeti példákkal élénkítve. Többi munkái — a Török Áfium és a Mátyás királyról írt elmélkedései — részint katona — politikai, részint pedig nemzetvédelmi, általános politikai fejtegetések és tanácsok. Céljuk a nemzetet felrázni s felkészíteni a török megszálló hatalommal való végleges leszámolásra. Hadászati vagy harcászati ügyek összefoglalásának leírásával, azaz ilyen természetű szabályzat jellegű munka megírásával Zrínyi addig nem foglalkozott. Bizonyára ennek is sorát ejtette volna, ha fiatal korában nem lesz vadászszerencsétlenség áldozata. Így tehát

Szekér Alajos Joachimnak 1807-ben nyomtatásban kiadott munkáját, a „Hadi Tudomány" című könyvét tekinthetjük a legelső magyar nyelvű, ilyen természetű, úttörő munkának. Két év múlva követte példáját Jakkó László, az Új Haditudomány lelke című könyvével. Ez a két munka tehát nemcsak hadtudományi irodalmunk első érdekes megnyilvánulása, de egyben ezzel kapcsolatban, ami természetes, — a magyar katonai nyelv fejlődésének is jelentős határköve.

Szekér 1752. július 5-én született Komáromban s a keresztségben György nevet kapta. Tanulnivágyó, minden iránt érdeklődő ifjú volt, tanulmányait különböző iskolákban végezte, s belépett a Ferenc Rendi szerzetesek közé, ahol a Joachim nevet vette fel. A nyelvújítás lelkes híve volt. De nem érezte jól magát a szerzetesek szigorú keretek közt folyó zárt életében. Minden iránt fogékony lelkével fordult a társadalmi, földrajzi, természettudományi kérdések felé is, szeretett társaságba járni s papi ruháját gyakran cserélte fel polgári ruhával, hogy fesztelenebbül mozoghassék. A magyarok őstörténetéről írt könyvében a pápaság intézményét bírálta. Ezért erekneksséggel vádolták.[8]

Úgy látszik emiatt sok kellemetlensége volt feljebbvalóival. Hirtelen elhatározással kilépett a Rendből 1794 tavaszán. Egy pár hónapig nevelősködött, de még az évben ismét beöltözött, belépett a Zirci Cisztercita Rendbe, s felvette az Aloysius nevet. Itt sem volt sokáig nyugta. Mint mondja, régi ellenségei tovább üldözték, s ezért rövid idő múlva jelentkezett tábori papi szolgálatra. 1800-ban már a Splényi-gyalogezredben (a későbbi kolozsvári 51. gy. ezred) találkozunk vele, mint az ezred lelkészével. Részt vett az ezred hadműveleteiben, többek közt az 1800. június 13—14-én vívott nagy marengói csatában. S hogy a harcok alatt mint lelkész nem hátul, valahol biztonságban tartózkodott, hanem az első tűzvonalban, mutatja a csatáról írott érdekes kis könyve. A lunevielli béke után 1801-ben nem volt kedve azelőtti papi hivatását tovább folytatni. Egy ideig Erdélyben élt, majd Pestre költözött s idejét kizárólag irodalmi munkásságának szentelte. Az említett hadtudományi munkáin kívül írt regényeket, fordított külföldi munkákat s megírta a magyarok eredetéről szóló könyvét. Saját élményei alapján fordította, illetve dolgozta át egy német író művét Frantzia Országnak Polgári és Hadi történetei címen, 1810-ben.

Hányatott életét 1810. szeptember 26-án fejezte be Kolozsváron.

A katonai, közelebbről a hadtörténeti és hadtudományi irodalmat főleg egy munkája érdekli. 1807-ben adta ki nyomtatásban Hadi Tudomány című könyvét. Nagy jelentőségű próbálkozás, mert ez az első magyar nyelven megjelent hadtudományi munka, amely kizárólag taktikai, harcászati kérdésekkel foglalkozik.[9]

[7] Markó Árpád: Zrínyi Miklós Prózai Írásai. Budapest, 1938. Zrínyi Miklós Hadtudományi Munkái. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1957.

[8] Részletes életrajzát megírta Czapáry László, a Székesfehérvári Cisterci főgimnázium 1887/88-ban kiadott Értesítőjében: Szekér Joachim Alajos élete és művei címen. Foglalkozik munkásságával még Lékai Lajos: A magyar történetírás 1790-től 1810-ig című könyvében, a 70—71. és 188. oldalon, Szinnyei József ismert munkája szintén részletesen ír róla.

[9] Szekér Aloysius Joachim: Hadi Tudomány. Hartleben Konrád kiadása Pesten, 1807.

Teljes címe:

Hadi Tudomány, mellynek némelly Fő-Tzikkelyeit kéz-írásba foglalta egy nevét eltitkolni akaró tudós és nagy méltóságú Hazafi. Eredeti valóságában kiadta és bevezetéssel megtóldotta Szekér Aloysius Joachim, most Nemes Splényi György Regementjének Tábori Papja. Pesten Hartleben Konrád Adolf könyvtárosnál, a Vátzi utcában 1807.

Kis negyedrét könyv 321 oldallal és 12, Plan-nak nevezett, művészi rajzolású, hadrendeket és hadihelyzeteket ábrázoló rézmetszettel. Mielőtt azzal a kérdéssel foglalkoznék, vajon kié ez a munka, mivel Szekér Joachim a szerzőséget szerényen áthárítja másra s magát csak mint a munkának sajtó alá rendezőjét tünteti fel, — bemutatom a tőle írt bevezetés néhány érdekesebb mondatát, amely már ízelítőt ad kifogástalan magyar katonai nyelvezetéről. Elmondja, hogy a régiek, Xenophon, Vegetius, sőt a későbbi európai népek (franciák, olaszok, angolok, németek) már írtak könyveket tapasztalataikról:[10]

„... a mi magyar nyelvünkön még mind eddig nem olvastunk olly könyvet amellynel tzélja egyedül a Hadi Tudományban volna meghatározva, ámbár olyanok már ez előtt jöttek világosságra, amelyek a Hadi Tudományt mellesleg érintik. Ilyen ama nemzeti Vitézünktől, Zrínyitől kiadott munka, mellyben a maga idejebeli katonáknak rendetlenségét dorgálja".[11]

Ezért a magyar vitézeknek, azaz katonáknak „idegen nyelveken írt könyveknek olvasásával" kellett ismereteiket gyarapítani. Most azonban „... olyan munka jelenik meg a Magyar Világ előtt, melly a Hadi Mesterségnek fő tárgyait magában foglalja s azt Magyarul tanítja. Ez a maga nemében legelső könyv... nem az enyim; egyedül ezen Bevezetés folyt az én író tollamból. A munkának minden egyébb része egy tudós és Nagy Méltóságú Hazafiúé aki, valamint nagy tapasztalás, úgy a Hadi dolgoknak messze kiterjedő Tudományával is bír. Ezen Hadi Tudományt tárgyazó keze írását a végre akarta általam Haza fiaival közleni, mivel e nembéli munka Magyar nyelvünkön mind ez ideig nem találtatott és egyszersmind, hogy utat nyisson ezen tárgynak mások által teendő bővebb kidolgozására. Az volt azonban ezen Nagy Méltóságú Hazafinak kívánsága, hogy az ő neve fedezve maradjon; sajnálni lehetett volna mindazonáltal, ha ezen kéz-írás a molyok eledelére kárhoztattatott volna." Előre megmondja, hogy sok idegen műszót meghagy a magyar szövegben, *mert minden nemzet ezeket használja*, tehát:„... úgy mi is nyelvünk szennyesítése nélkül azokat a mienkben is megszenvedhetjük."

Ki lehetett tehát az a „... Nagy Méltóságú Hazafi, akinek nagy tapasztalása és Hadi dolgokban messze kiterjedő Tudománya" van és aki a névtelenség homályában akarván maradni, munkáját közlésre átadta Szekér Joachimnak? Mivel Szekér annyira hangsúlyozza annak magas méltóságát, bőséges katonai tapasztalatait, olyan magasrangú katonáról

[10] Zrínyi Miklós — mint tudjuk — Vitéz Hadnagyában leggyakrabban Vegetius írásaira hivatkozik, sőt egész hosszú részeket is közöl azokból.

[11] Ebből kitűnik, hogy ő Zrínyi munkái közül csak a Török Áfiumot ismerte, ami természetes, mert csak ez az egy munka jelent meg addig, 1705-ben Forgách Simon, Rákóczi tábornagyának buzgólkodásából nyomtatásban. Többi munkái kéziratban akkor még ismeretlen helyen, hozzáférhetetlenek voltak.

lehetne szó, akivel Szekér gyakrabban, hosszasabban találkozhatott, szóval vele szorosabb kapcsolatban állhatott. Közel fekszik az a gondolat, hogy az Splényi Gábor tábornok annak az ezrednek ezredtulajdonosa lehetett, amelynek soraiban Szekér mint tábori pap szolgált. De Splényiről csak annyit tudunk, hogy kitűnő katona, a Mária Terézia Rend lovagja volt. Arról, hogy a katonai szakirodalom terén akár magyar, akár német nyelven működött volna, — nincs tudomásunk. De hogy a magyar katonai nyelv kérdése érdekelte, arról tanúskodik egy adatunk. Iványi István, Katonai vezényszavak 1797-ből című értekezésében ismertet egy rövid összefoglalást a Tiszán túl való felkelő csapatok számára,[12] ami Splényi Gábor, akkor az insurrectio districtuális generálisa — azaz egy kerület katonai parancsnoka kezdeményezésére készült, s a felsorolt vezényszavak is tőle erednek. Kitűnő, a későbbi honvédségben is még élt vezényszavakat olvashatunk itt. „Vigyázz", „Igazodj", „Lóra ülünk", „Kardot ránts", „Készülj", „Töltés", „Célozz" és a szöveghez fűzött kifogástalan magyarsággal megírt megjegyzésekben is a magyar katonai vezényleti nyelv fejlődésének nyomait látjuk. „Szakaszonként balra fordulni", „vágtatni", „rajta hajtani", „nyúlj a jobb pisztolyhoz" stb., mind olyan kifejezések, amelyek nem erőltetett nyelvújítás torz szüleményei.

Hogy miért akart Splényi, ha valóban ő lenne a magyar hadtudományi munka szerzője, névtelen maradni, — nem tudjuk. S ha ő vagy egy másik tapasztalt, képzett katona esetleg németül írta volna meg ezt a munkát s Szekér annak fordítója, — akkor is megnevezhette volna magát, hiszen Szekér Joachim más munkáiban mindig megmondja, hogy ki a szerző, s ő csak fordítója. Így tehát felmerülhet az a gyanú, hogy mégis csak Szekér Joachim írta az egész munkát, magasabb rangú tapasztalt katonáktól kapott adatok és magyarázatok alapján, s nevét talán azért hallgatja el, mert félt attól, hogyha a tisztek, akik számára ez a munka készült, s címlapon egy ismeretlen tábori pap nevét olvassák, — a munkának nem lenne hitele és kelendősége, mert hiszen mit ért a pap — mégha a harctéren forgolódik is — a magasabb taktikai tudományhoz? A munka szerkesztésében is feltűnő, hogy az egyes fejezetek nem tárgykörük logikus egymásutánja szerint vannak tárgyalva. Így pl. hadrendi felállítások, hadmozdulatokkal foglalkozó részek közt indokolatlanul foglalkozik a következő fejezet a sereg ellátásával s egyéb ilyen, nem a harci tevékenységgel járó dolgokkal. Tehát a könyv nem a hadtudomány szakszerű rendszerrel összefoglalt kézikönyve. De ez nem von le értékéből, valamint az sem, hogy szerzőjét megnyugtató módon eddig nem sikerült megállapítani. Az egészet mégis csak Szekér Joachim állította össze és rendezte sajtó alá, s ha más is írta annak fogalmazványát, azt Szekér a maga nyelvezetére átültette. Stílusa teljesen azonos Szekér más, szép magyarsággal megírt munkáinak írásmódjával. Mivel pedig mi itt a katonai nyelv fejlődése szempontjából foglalkozunk e munkával, nem pedig annak hadtudományi értékével, — a szerzőség kérdése mellékes. A fontos annak megjelenésében az, hogy ez a munka a legelső magyar nyelven írt hadtudományi könyv, tehát úttörő és példát nyújtó vál-

[12] Hadtörténelmi Közlemények 1892, évf. 123. és köv. o.

lalkozás, amely már két év múlva követőre is talált Jakkó huszárkapitány személyében.

A szép vázlatoknál, a Plan-oknál „képzelés"-nek mondja a vázlat megtervezését. Az egyik tervezetben ábrázolja a „Réső" Lineát, azaz a ferde arcvonal alkalmazását, a rézsut kifejezés nem szerencsés rövidítésével. A könyv tartalomjegyzéke, mint ő nevezi: „A munkának foglalatja" — mutatja az akkori harcászati kérdések, alapelvek szemléltető képét. Általános utasítások után tárgyalja a várható hadszinterek előzetes tanulmányozásának szükségességét, az „eledelről azaz proviantról" való gondoskodás szabályait. Azután sorba veszi a Hadi Sereg „utazásáról", azaz vonulásáról szóló rendelkezéseket, ha az utazás sík földön, vagy hegyek közt, vagy folyóvizeken át történik. Ír a táborhelyekről, sáncok készítéséről, folyók védelmezéséről, a folyóvizeken való átkelésről. Ismerteti az előre előkészített állásokban várt védelmező harcok lényegét, és a „véletlen, előre nem látható történeteket", azaz a találkozóharc sajátosságait. Az ütközetek különféle módozatait, a „hadi fortélyokat", ellenséges táborok „felverését", várfalak megmászását lajtorjákkal, a várostromharcot, a téli szállások kérdéseit. A gyalogság és lovasság hadi szolgálatát külön-külön fejezetekben magyarázza. Csak olyan idegen műszavak szerepelnek a könyvben, amelyek az akkori magyar katonák közt már teljesen meghonosodtak, pl. regulamentum, mars, linea, stb. Sok új magyar műszavat talál ki, de van közöttük néhány kevésbé sikerült. Pl. a tábori őrsök előretolt őrszemeit, amit a császári, később közös hadseregben „vedette"-nek, magyar ezredeknél vedétáknak hívtak, „védetek"-nek mondja. A sereg ellátására az „éleményt", vagy készpénzen vesszük, vagy az ország szolgáltatja be. A hadrendek, a harcvonalak felállítását aprólékos gonddal részletezi, mivel a könyvet olyanoknak is szánta, kik még nem járatosak a katonai élet különböző ágazataiban. Valószínűleg a nemesi felkelés tisztjeire gondol, akik katonai képzettségük nélkül kerültek csapatok élére.

Könyve egészben véve elejétől végéig nagyon érdekes és gördülékeny, eleven, amellett szabatos, határozott írásmódja miatt élvezetes olvasmány, amelyet haszonnal forgathatott katona és nemkatona egyaránt. Különösen abban az időben, amikor az alább tárgyalandó insurgens magyar szabályzatok már készültek és nemcsak a hivatásos katonáknak, hanem a felkelő seregbe toborzott polgári egyéneknek is meg kellett ismerkedni a katonai tudományok kérdéseivel. Hogy Szekér Joachim könyvét itthon ismerték, bizonyítja Perecsényi Nagy László egy — előbb már említett — adata és az, hogy két év múlva, 1809-ben megjelent a második magyar hadtudományos munka Jakkó László tollából, aminek írásmódján kétségkívül érezhető, hogy szerzője Szekér munkáját ismerte és fel is használta.

Néhány példa Szekér hadtudományi munkájának tiszta, katonás magyarságáról:

A sereg vonulásánál szükséges... „1. ször Hogy a Hadi Sereg olyan formán utazzon, hogy azt könnyen Hadi Rendbe lehessen állítani, ha a szükség úgy kívánja. 2. szor: Hogy mennél apróbb, tagokba mozduljon és a rend mindig megtartassék. 3. szor Hogy a poggyász és a szekerek a

fegyveres nép közé ne elegyedjenek, hanem különösen (azaz elkülönítve) utazzanak a tartalék ágyúkkal együtt." (12. o.)

„Ha az ellenség mégis módot talál a Folyóvizen való által menetelre, azokat, akik legelől vagynak, egész erővel Bajonéttal kell megtámadni és ha a Lovasságnak is alkalmatos hely vagyon, az is erész erővel hajtson rája." (103. o.)

„A lovasságnak az ereje abból áll, hogy minden mozdulásait sebessen tegye és mégis minden részében a jó rend megtartassék. Az utólsó rohanása pedig az ellenségre, mennél sebesebben és összetartva essen meg." (168. o.)

„Ha a katonaságnak hosszú utakat kell tennie, a Vezér annak jól tartásáról gondoskodjék, hogy mind kedve, mind ereje legyen." (211. o.)

Szekér Joachim nem azok közé a tábori papok közé tartozott, akik hivatásukat csupán az elesettek eltemettetésében, sebesültek ápolásában, istentiszteletek tartásában hátul, az arcvonalak mögött, látták. Nyugtalan és minden iránt érdeklődő természete őt arra késztette, hogy harcok közben előre menjen a tűzvonalba s onnan szemlélje a küzdelmek forgatagát. Ennek értékes bizonyítéka a Marengo mellett vívott nagy csata tőle megírt története.[13]

A csatának minden mozzanatát azonnal feljegyezhette és figyelemmel kísérhette, mert, mint a bevezetésben írja: „... személyessen jelen voltam s annak környülállását nem henyélő szemmel néztem... Hogy magyar és nem más nyelven írtam, — az okát könnyű eltalálni. Ez által Anyai nyelvünknek terjesztésére céloztam."

A kis nyolcadrét, 30 oldalból álló könyvecske, helyesebben részletes harcjelentés, rendkívül szemléltetően, pontosan ír le mindent, a szereplő főbb személyek neveit, az ezredek felsorolását mind megtaláljuk ebben, tehát ez a könyv e nagy csatának, amelyet 1800. június 13-án és 14-én vívtak, igen értékes forrásműve, szemtanúleírása.

Végül még felsorolok néhány katonai műszavat, amelyeket Szekér Joachim a Hadi Tudomány és a marengoi csata könyveiben ügyesen megmagyarosított és használt. Magasin — Élésház. Vorpost — szélső őrizet. Reserve — tartalék. Redoute — ágyúsánc. Carré (Quarré) — négyszögű rend. Unteroffizier — altiszt. Avantquarde — előljáró sereg. Taktika — hadimesterség. Pontonier — hídcsináló. Architectura militaris és Fortificatio — hadiépítőmesterség. Front — homlokrend. Strategema — hadifortély. Citadella — kisebb vár. Parapetmauer — mellvédfal. Demontsratio — mutató mozdulás. Perspectivum (távcső) — meszelátó. Pallisade — palánkkaró. Blockhaus — sáncforma faház. Feldgeschrei — hadijel. Losung — szójel. Faschine — vesszőkötelek.

Hogy mindezeket és a tőle még alkalmazott új magyar katonai műkifejezéseket Szekér Joachim találta-e ki, vagy mástól vette át, — megállapítani nem tudom. De az ő érdeme kétségkívül az, hogy ezeket helyes értelemben tudta alkalmazni munkáinak megfelelő mondataiban. Ezzel a magyar katonai nyelv fejlődését egy nagy lépéssel vitte előre.

[13] Marengoi csata és azt megelőző környülállások. Írta Szekér Aloysius Joachim, Ns. Splényi Regementjének tábori papja. Pesten Eggenberger József. 1807.

b)

Két évvel Szekér Joachim hadtudományi munkájának megjelenése után egy újabb hasonló tárgyú magyar munka jelent meg az akkor még szerény keretek között mozgó magyar könyvpiacon. Jakkó László huszárkapitány könyve: „Az új haditudomány lelke." Kiadta ugyancsak Hartleben Konrád Pesten 1809-ben. De Jakkó László ezen a művén kívül még írt több más, katonai tárgyú munkát is, amelyekről az egykorú írásokban csak utalásokat olvashatunk, a munkák eddig nem kerültek elő, csupán egy teljes kézirata, még kiadatlan munkája van meg az Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattárának anyagában, amelynek címe: „Hadifortélyok a régieknél."[14]

Nevét életében csak családja és huszárjai ismerték, és bár későbbi kortársai közül Kazinczy és Virág Benedek is méltányolták irodalmi munkásságát, a magyar irodalomtörténet nem emlékszek meg róla. Hogy neve nem merült teljesen a feledés homályába, az Szinnyei József érdeme, aki ismert munkájának V. kötetében beszél róla s felsorol néhány, vele foglalkozó forrásmunkát. Ezen a vonalon elindulva, közvetlen és hathatós támogatást kaptam Jakkó Lászlónak ma is élő leszármazóitól, akik készséggel bocsátották rendelkezésemre családi levéltáruknak reá vonatkozó értékes adatait, eredeti leveleket és feljegyzéseket. Mindezekből sikerült az előtérbe hoznom ennek a magyar író-katonának életét, munkásságának adatait, s ezekből megállapíthatjuk, hogy különösen két, — itt tárgyalt munkája nemcsak a katonai, hadtudományi irodalom szempontjából figyelemre méltó próbálkozás, de a magyar katonai nyelv fejlődésének történetében is jelentős eredmény, mert a Szekértől jó alapokra fektetett katonai szaknyelvet felhasználva, tovább fejlesztette ezt, a magyar katonaéletnek addig mostohán kezelt kérdését.

Jakkó László 1781-ben született, jómódú Szatmár megyei birtokos családból. A jó eszű, tanulni vágyó fiatalember iskoláit Debrecen akkor már híres kollégiumában végezte, majd Lembergbe utazott műveltségének fejlesztésére. Mindenünnen a legszebb bizonyítványokat hozott haza, amelyek hangsúlyozzák a fiatal diák tanulnivágyát, sokoldalú érdeklődését s a német nyelvben való előrehaladását. Amikor Lembergben 1799-ben meghallotta, hogy a magyar nemesi insurrectiót hadba szólítják, hazasietett s beállt a Szatmár megyei felkelő csapatba. Ez a csapat nem került ki a harctérre s a lunnevillei béke után feloszlatták. Jakkónak annyira megtetszett a katonaélet, hogy kérte felvételét a reguláris haderő kötelékébe. Sikerült felvétetni magát a báró Mészáros nevét viselő huszárezredbe. A béke éveiben Jakkó már szenvedélyes buzgalommal fordult az irodalom felé s keresett összeköttetést neves írókhoz. Így került érintkezésbe Virággal és Kazinczyval, akinek egy jóbarátja, a szintén irodalomkedvelő Csehy József huszárkapitány ajánlotta őt figyelmébe.

[14] Jakkó László életrajzát és irodalmi munkásságának eddig felkutatott adatait egy részletes tanulmányomban feldolgoztam. Munkám a Magyar Történelmi Intézet kiadásában, az Értekezések a Történettudomány Köréből sorozatban fog előreláthatólag a jövő évben megjelenni. Címe: Egy elfelejtett magyar író-katona.

De a háború újabb fellobbanása 1805-ben megakadályozta Jakkót abban, hogy valami komolyabb munkával foglalkozzék. Közben pár békésebb évben 1809-ig azonban már megírta első nagyobb hadtudományi munkáját. Aggodalommal látta tiszttársainak katonai szaktudományokban való járatlanságát, mert aki nem tudott behatóan foglalkozni német, francia vagy olasz szakkönyvekkel, — annak nem lehetett módjában ismereteit gyarapítani. Hogy ezen a bajon segítsen, Jakkó áttanulmányozta, azután magyar nyelvre átültette egy német katonatudós munkáját s azt kiadta „Az új haditudomány lelke" című könyvében.[15]

A két fő részre tagolt könyv első része 231, a második része 109 oldalon ismerteti a hadvezetés alapfogalmait és azok alkalmazását. Szekér Joachim előbb tárgyalt munkája taktikai, harcászati, hadrendi kérdésekkel foglalkozik. Jakkó munkája már tovább megy s a magasabb seregvezetés alapelveit ismerteti, tehát kiegészíti Szekér munkáját.

Szándékosan mondom, hogy ő ezt a munkát magyar nyelvre „átültette" és nem egyszerűen magyar nyelvre fordította, mert mind ebben a munkájában, mind pedig a másik, csak kéziratban megmaradt írásában határozottan érezhetjük a kitűnő nyelvérzékkel bíró, a nyelvújítás eredményeit ismerő és felhasználó, irodalmilag is képzett író gördülékeny, magyaros íráskészségét. Tehát a magyar katonai nyelvben az ő munkái is már olyanok, amelyekben a magyar nyelvben addig ismeretlen katonai műszavakra keresett és talált helyes magyaros kifejezéseket. Bár megmondja, hogy művének eredeti szövegét az a német katonatudós írta, akinek hasonló tárgyú cikke az 1794-ben Hamburgban kiadott Minerva folyóirat egyik számában megjelent, annak íróját nem tudjuk megállapítani, mert az említett cikk alatt csupán egy R betű áll a szerző neve helyett.[16]

De ez a kérdés a magyar katonai nyelv történetében nem fontos. Minket Jakkó magyar szövege érdekel és megállapíthatjuk, hogy műfordítói munkássága a katonai nyelv fejlődése szempontjából valóban dicséretet érdemel.

Szekér Joachim könyvét Jakkó bizonyára ismerte, mert munkájában sok, Szekérrel azonos műkifejezést találunk. Helyes nyelvérzékkel alkot azonban ő is új magyar műszavakat a német és latin kifejezések átültetésére. Előszeretettel használja a „fenék" meghatározást az alap kifejezésére. Fenékpont — fundamentum, fenéklinea — bázis, fenéktétel — princípium. A muníció helyett ő is elfogadja, mint már előtte mások, a rossz, később általánosan használt, lőszer helyett a lövőszert. A magazint — tárháznak, a Bäckereit — sütőháznak, a bagázsiát — butyornak írja. Az élelmiszerrel való pazarlást, tékozlást — bujálkodásnak mondja s feleleveníti a már Rákóczi Ferenctől is használt peszmeg kifejezést a kétszersült számára. A Patrouille nála — száguldozó, vagy kóborló csapat. Operatio, amit ma hadműveletnek mondunk, — nála hadimunkál-

[15] Az Uj Hadi Tudomány Lelke. Fordította zalárdi Jakkó László, a báró Stipsitz Huszár Regementjében Fő-Hadnagy. Pesten 1809. Hartleben Konrád Adolfnál.

[16] Ezzel a kérdéssel részletesen foglalkozom, a már említett, az Értekezések a Történettudományok Köréből megjelenő tanulmányomban.

kodás. A vonulás, menetelés nála is utazás. Helyesen magyarítja a parallel szót egyközüre, az excentrikust — széjjelterjedőre, a concentrálást egybentartásra. A Marsch-kolonne nála Oszloprend. És nagyon találó, a népies szólásmódból kölcsönzött kifejezése, amikor a Német Handgemenge, magyarul kézitusát úgy fejezi ki, hogy a csapatok „ölre mentek".

Az 1809. és 1813. évek közti időszakot Jakkó Magyaország különböző békeállomásain töltötte. Közben áthelyezték a báró Stipsitz huszárezredhez. De békeéveit sem töltötte tétlenül, hanem a katonai irodalom fejlesztésén fáradozott. 1811. november 26-án írja testvérbátyjának:[17]

„Hadi könyvem még 1809-ben jött ki a sajtó alól. Egy valóban systematikus hadikönyv. Most máson dolgozom, de sok egyéb dolog és egészségtelenkedésem sokszor megszaggatnak a dologtól."

Hogy milyen munkán dolgozott akkor Jakkó, — nem tudjuk biztosan. Valószínűleg az a munka lehetett, amelyről az Erdélyi Múzeum 1814. évi egyik számában a „Tudósító Levelek" rovatban ezt olvashatjuk: „Szalárdi Jakkó László Úr. Fő Hadnagy a Stipsitz huszárjai között, egy kötet tábori dalokat s beszédeket szándékszik kiadni, hogy a magyar katona magyar hadi énekek által gyúljon harcra." Ebből láthatjuk, hogy Jakkó nemcsak a hadtudomány komoly mezején, hanem a népszerűbb szépirodalom terén is fejleszteni kívánta a magyar katonai nyelvet, és azt a nemzet közkincsévé tenni. A felszabadító háborúkat 1813—15-ig az olasz és francia harctereken harcolta végig a 10. huszárezredben, s Napóleon végleges legyőzése után ezredével egy ideig az Elsass-Lotharingiát megszállva tartó csapatnál volt, azután Felső-Magyarországon Gömör és Zemplén megyék különböző helyiségeiben élt mint kapitány. De itt sem maradt tétlen, hanem egy nagyobb munkán dolgozott. Magyarra fordította egy régi római tudós katonai tárgyú könyvét, mert úgy vélte, hogy ez a hadtörténeti érdekes példatár is alkalmas lesz a magyar tisztikar hadtörténeti ismereteinek, magyar nyelven való gazdagítására. Ez a könyv Frontinus Julius Sextus munkája, aki Stratagematon Libri IV. címen írta ezt a művét.[18]

Ezt a könyvét ültette át magyar nyelvre Jakkó László, azzal a szándékkal, hogy azt nyomtatásban kiadja. Sajnos ez a munka nem jelent meg, csak egyetlen kézirati példánya maradt meg, amely a régi híres műgyűjtő, Jankovich Miklós (1773—1846) írói hagyatékával került a Nemzeti Múzeumba s ma az Országos Széchenyi Könyvtár kézirattárában van.[19]

Jakkónak egy 1817. november 1-én írt leveléből megtudjuk, hogy ő ezt a teljes kéziratot levél kíséretében megbírálásra Jankovichnak küldte el, hogy adja nyomdába. Hogy miért rekedt meg ez a munka Jankovichnál, — nem tudjuk. Pedig kár volt azt nem kiadni, mert így az akkor

[17] Az itt idézett levélrészletek a Jákó-család levéltárában vannak.

[18] Frontinus Sextus (40—103 közötti években élt) 70-ben Róma praetora volt, majd konsul, legátus Brittaniában. Domitianus császár alatt írta egy mezőgazdasági vonatkozású munkáját, később pedig egy könyvet a római vízvezeték ügyeiről, mert mint képzett mérnök, ő volt a római vízvezetéki ügyek felügyelője. (Curator aquarum.)

[19] Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár. Quart Hong. 38.

amúgy is szegényes magyar katonai szakirodalom egy értékes munkával gyarapodott volna.

A szép bőrkötésbe kötött, kalligrafikus írással írt kézirat 276 oldalból áll. Címe: „Hadi Fortélyok a Régieknél. Négy könyvben Sextus Julius Frontinus munkáiból magyarázta Zalárdi Jakkó László a csász. kir. Fridrik Wilhelm Prussziai Király nevét viselő Tizedik Regementben Kapitány. 1817. esztendőben."

A négy részre tagolt munka érdekes hadtörténelmi példákkal magyarázza a háború előkészítésének, elindításának, a sereg harckészségének emelését. Példákat sorol fel a harc, küzdelem alatt előforduló esetekre, az ostromok alatt tapasztalt szép magaviseletre, végül a fenyítésekről, mértékletességről, állhatatosságról mond „különb-különbféle tanácstételeket", jeleneteket a régi görög, római, macedon, pun stb. háborúkból. Gazdag példatár, amely a katonai élet minden vonatkozására felmutat tanulságos és követésre méltó példákat. Ha Jakkónak ez a kifogástalan szép magyarsággal megírt könyve nyomtatásban megjelenik, méltán sorolhattuk volna Zrínyi Miklós Vitég Hadnagy mögé, amelyben Zrínyi szintén hasonló, ókori hadtörténeti példák gazdag sorozatát közli.

Hogy megismerjük Jakkónak az akkori magyar katonai nyelv fejlődésére példát mutató munkásságát, bemutatom a könyv néhány részletét, amelyek ugyanolyan szabatos, jó magyar nyelven vannak megfogalmazva, mint előbb ismertetett komoly hadtudományi munkájának fejezetei.

„Croesus, midőn a Halys vizén által nem gázolhatna, elegendő fája nem lévén, — sem hidat, sem hajókat nem készíthetne, — tehát a tábor felső része felől, hátulról árkot ásatott és a víz folyását háta megé vette." (15. o.)

„Spartacus azt az árkot, mellyel őtet Marcus Crassus környülkerítette, a levágott fogottaknak (hadifoglyoknak) s marháknak holt testytyeivel éjjel megtöltötte és azon ment keresztül." (19. o.)

„Fabius Maximus, attól tartván, hogy a sereg a hátrálásra rendelt hajókban bizakodván, kevesebb állhatatossággal fog harcolni, — tehát azokat, minek előtte az ütközet elkezdődne, felgyújtatta." (33. o.)

„Filep, midőn Prinasus várát erőszakkal semmi módon meg nem vehette, nagy rakás földet hordatott éppen a vár kőfala alá, azt akarván ezzel mutatni, hogy a vár alá föld alatt való ásásokat csinál. A várbeliek azt gondolták, hogy már megásattak és feladták magukat." (97. o.)

„A Volscusok, midőn egy valamely erdőhöz és rakottyás helyhez közel telepedtek volna le a táborral, — Camillus mindent, ami a támasztott tüzet az ellenség táboráig harapódzva terjesztette, — felgyújtatott és az ellenséget így táborozó helyétől megfosztotta." (274. o.)

Jakkó László svadronyos kapitány a hosszú háborús időszak után a hadi fáradalmaktól törődött testtel érkezett haza. Még pár évig tovább szolgált, de már 1822-ben kérte indokolt orvosi bizonyítványokra támaszkodva, felülvizsgálat útján való nyugállományba helyezését. 1823. február 13-án megkapta a főparancsnokság várt rendeletét. Szatmár megyei birtokán, Adorján községben telepedett le, s ott is halt meg 1833. április 15-én.

E két munkáján kíván más írásait nem ismerjük. Nagy kár, hogy az említett katonadalok és beszédek gyűjteménye nem maradt meg, vagy talán még valahol ismeretlen helyen van, amíg egy szerencsés kezű kutató reá nem bukkan s felszínre nem hozza.

Az itt ismertetett két kitűnő író-katona Szekér és Jakkó nevén kívül ebből a korszakból nem ismerjük eddig olyan író nevét és munkásságát, aki a magyar katonai nyelv fejlődésében tevékenykedett volna. Tolnai Vilmos a nyelvújításról írt munkájában helyesen állapítja meg, hogy ... „A nyelvújítás nem szobában ülő literátorok szőrszálhasogató nyelvi vitája volt, hanem a gondolkodó ébredésnek jele, a közszellemnek nemzeti irányban való megmozdulása."[20]

Kazinczy és nyelvújító társainak érdeklődési körétől azonban a katonai szaknyelv és irodalom távol állottak, ezekkel a kérdésekkel ők tehát nem foglalkoztak. Ez a magyarázata annak, hogy ebben az időszakban csak két férfi, Szekér és Jakkó munkái láthattak napvilágot. A tisztikar lett volna arra hivatva, mint azt éppen Jakkó fáradozása mutatja, hogy ezen a téren tovább dolgozzék, de az akkori tisztikar tagjai közt, a magyar nemestestőr-írókat kivéve — még nemigen voltak férfiak, akiket ez a mozgalom munkásságra serkentett volna. A testőrírók — mint tudjuk — a szépirodalom terén működtek eredményesen, a katonai nyelv kérdésével ebben az időszakban sem foglalkoztak. Közülük Kisfaludy Sándor megírta ugyan az 1809. évi kudarccal végződött utolsó nemesi felkelés katonai történetét. De ezt a munkát német nyelven írta.

c)

A magyar katonai nyelv érvényesülésének másik eredménye ebben az időszakban, az insurgens szabályzatok 1809-ben nyomtatásban kiadott példányai.

A nemesi insurrectiót a francia háborúk idejében négyszer állították fel, mégpedig 1797-ben, 1800-ban, 1805-ben és 1809-ben. Ezek közül csak az 1809-ben talpraállított insurgens haderőnek volt alkalma kisebb ütközetekben és egy nagyobb csatában június 14-én Győr alatt részt venni, ahol a legvisszásabb helyzetben került a tűzvonalba és vereséget szenvedett.[21]

Az insurrectio hadbaszólítására csak akkor kerülhetett sor, ha az ellenség az ország határait már közvetlenül fenyegeti, tehát az ország belső védelmét kellett megszervezni, mivel az állandó hadsereg a különböző hadszintereken lekötve, csak részben állott e célra rendelkezésre. Az első három felkelő sereg csak ideig-óráig élt, szükség nem lévén arra, nem is készültek rendszeresebben megszerkesztett szabályzatok. De amikor Napóleon már Bécset is megszállta, nagy csaták dúltak a magyar határ közelségében, Aspern, Wagramnál s egy francia seregcsoportnak déli irány-

[20] Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Budapest 1929. 18. o.

[21] Markó Árpád: A francia forradalom és a Napóleóni idők magyar katonája. Különnyomat a Hadtörténelmi Közlemények XV. évf. I–II. számából, 37. o. Magyar Művelődéstörténet 4. kötet: Markó Árpád: Insurrectio és állandó hadsereg. 429. és köv. o.

ból Magyarország felé való előretörésére is lehetett számítani, 1806 után már az Udvari Haditanács is szükségesnek tartotta a magyar nemesi felkelés feszesebb keretek közt megszervezését, mint a haderő kiegészítő, szerves részét alkotó csapatot. Az természetes volt, hogy mivel ez a seregrész kifejezetten és határozottan magyar, és kizárólag magyar alakulat lesz, tehát szolgálati nyelvének magyarnak kell lenni. A magyar felkelés fővezéréül Ferenc király az ország nádorát, József főherceget nevezte ki, tudva azt, hogy József az egész magyar nemzet rokonszenvét bírja. József nádor lelkiismeretesen áttanulmányozta az eddig megjelent német és magyar nyelvű szabályzattöredékeket, fordításokat s már 1800-ban megbízta gr. Keglevich Györgyöt, hogy mint a későbbi insurgens csapatok egyik vezetője, készítsen a felkelő sereg számára a rendes hadsereg szolgálati és gyakorlati szabályzataiból magyar kivonatokat. Ez meg is történt, nyomtatásban is kiadták: „A magyar insurgensek szükséges kötelességei" és „A magyar insurgens" című könyvekben.[22]

Ismerünk azután még néhány helyi jelentőségű insurgens szabályzat-részletet, amelyek a Bihar megyei, erdélyi, nagyváradi insurgensek számára magyarul készültek, de ezek a katonai nyelv szempontjából nem érdekesek. Ezeket nem katonai személyek, hanem vármegyei emberek szerkesztették, az akkor latinosított magyar nyelven. Példa: ..."a Deputatió a megkívántató költségek repartiója dolgában Planumot és Projectumot készítessen"... írja a Bihar megyei szabályzat.[23]

Az 1809. évi felkelés hadbaszólítására s abban a magyar katonai nyelv korlátlan érvényesülésére az első, döntő lépés akkor történt, amikor az 1808-i országgyűlés elrendelte annak szilárdabb keretek közt való felállítását. A törvény II. articulusának 20. §-a kimondja, hogy ..."Ezen felkelő katonaságnál a parancsokban, jelentésekben s vezényletben a *magyar nyelv fog alkalmaztatni.*"

A II. articulus 14. §-a pedig elrendeli, hogy: ...„A csapatokba és századokba osztott felkelők egészben véve anyanyelvükön oktatandók, a parancsszavak és vezénylet tekintetében *a magyar nyelv* használtatván".

József nádor hamar összeállította a fővezérsége alatt működő vezérkarát s annak tagjai sorába kitűnő, hadi tapasztalatokkal bíró s a magyar ügyeket ismerő törzs- és főtiszteket választott maga mellé. Vezérkari főnöke, a bécsi Kriegsarchiv igazgatója, Gomez y Barrientos Móric gróf tábornok lett, főhadsegéde Beckers József gróf ezredes. Törzsének többi tagjai közt találjuk Kisfaludy Sándort, aki a központi szárnysegédi

[22] Kiadta Trattner Mátyás Pesten 1805-ben. Gyalókay Jenő: A magyar nemesi insurrectio 1805-ben. Hadtörténelmi Közlemények 1925. évf. 270. o.

Ezekkel a munkákkal itt külön nem foglalkozom, mivel csak előmunkálatai voltak az 1809-es szabályzatoknak. Készültek még más javaslatok is az insurrectio megszervezésére, báró Bittner százados, Gosztonyi János nyug. huszárezredes, főleg pedig Hadik András gróf, a híres tábornagy fiának tolláből, aki mint tábornok, szintén egy felkelő hadosztályt vezetett. De ezek a javaslatok nem foglalkoznak a magyar katonai nyelv kérdésével, mivel azt magától értetődőnek tekintik.

Gyalókay Jenő: A magyar nemesi insurrectio reformtervei 1797—1809-ig. Hadik javaslata különben is már elkésett. 1809 decemberében készült, amikorra ez a kérdés végleg tárgytalanná vált. Századok 1925. évf. 126. o.

[23] Gyalókay Jenő: A biharmegyei insurgens sereg megalakulása 1800-ban. Hadtörténelmi Közlemények 1915. évf. 527. o.

tisztséget töltötte be, tehát ő intézte az egész magyar levelezés és parancskiadás technikáját, továbbá báró Vay Miklóst, Tanárky Mihály főhadnagyot, gróf Teleki Lászlót, gróf Rhédey Lajost és Csohány József századost. Gróf Kollonits László a bécsi Haditanáccsal és az udvarral tartotta az összeköttetést, felsőbükki Nagy Pál pedig mint a nádor politikai tanácsadója, az insurrectio közigazgatását irányította.[24]

Beckers ezredes készített egy szabályzattervezetet. A nádor azt beküldte Gomez tábornoknak és Radetzky tábornagynak, akik azt helyeslőleg jóváhagyták. Így tehát megjelent 7 kötetben 1809 elején a német nyelven írt „Abrichtungs, Exercier und Dienstreglement für die Cavallerie (Infanterie) der Insurrection des Adels von Ungarn." címen.

A Nádor vezérkara sürgősen hozzálátott a szabályzat magyarra fordításához. Hat kötetben jelentette meg a magyar szabályzatokat. A magyar szöveg átolvasására a Nádor felkérte a tőle sokra becsült Verseghy Ferenc híres nyelvtudóst. Az ő támogatásával főleg Csohány József dolgozott legtöbbet ezen a téren. Áttanulmányozták Rákóczi Ferenc magyar szabályzatait és a Mária Terézia idejében szerkesztett magyar szabályzatfordításokat. Az alább ismertetendő szabályzatok közül a „Tanítás" címűeket Vay Miklós és Teleki László, a lovassági szabályzatokat Tanárky főhadnagy, a gyalogsági szabályzatokat Csohány József, a szolgálati szabályzatokat Rhédey Lajos fordította."[25]

A magyar katonai szabályzatoknak ilyen, legfelsőbb helyen is jóváhagyott megjelenése az első lépés volt a bécsi udvar merev, aggályos felfogásának áttörésére. Bécs eddig félt a császári haderő magyar része számára ilyen engedményt tenni, mert a magyar katonai nyelv rendszeresítése — azt hitték, — a hadsereg egységének rovására menne. De a Graeven ezred 1790. évi felterjesztése óta még égetőbbé tette a kérdést az insurrectio kényszerű hadbaszólítása. S ez a magyar haderő természetesen minden vonatkozásban csak magyar lehetett, tehát annak szolgálati és vezényleti nyelve kellett, hogy magyar legyen.[26]

Az 1808-i országgyűlés határozata alapján József nádor, az insurgens sereg fővezére 1809. április 27-én hadbaszólítja a nemesi felkelést. Komoly, nem szólamokban bővelkedő, dagályos, — inkább katonás rövidségű, szabatos nyelven szerkesztett kiáltványában röviden tájékoztatja a nemzetet az ellenségnek, hazánk felé való előnyomulásáról... „... Minden rendelések meg vannak téve, hogy ezen ellenséges beütés a lehetőségig megakadályoztassék." Itt az ideje tehát annak, amikor tettekkel kell bizonyítani a Hazához való hűséget..." „Azon remény táplál, hogy vezérségem alatt esküdt Ellenségünk kártékony szándékát a Felkelő nemesség semmivé teszi s megszégyeníti. Én részemről szerencsésnek tartom magamat, hogy ezen nehéz szempillantásban, illyel nagylelkű és Vitéz nemzetnek Vezére lehetek."

[24] R. Kiss István: Az utolsó nemesi felkelés 1809-ben. Budapest 1909. I. kötet XI. fej. Vezényszó és gyakorlati szabályok.

[25] R. Kiss I. i. m. 56. o.
Tanárky, Teleki és Rhédey gyakorlott tollú íróemberek voltak. Rövid életrajzi adataikat közli Szinnyei XI. és XII. kötetben.

[26] Szekfű Gyula: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. Magyar Tört. Társulat kiadása Budapest 1926. 85—87. o.

A lelkes felszólítás nyomán megindult a felkelő haderő összeállítása s ezzel egyidőben megjelentek nyomtatásban az említett szabályzatok magyar nyelven. A hat, alább ismertetendő szabályzat szerkesztési módjáról, sőt a könyvek beosztásából és külalakjából is világosan megállapítható, hogy azokat egy, a Nádor-Fővezér vezérkarában dolgozó bizottság együtt tervezte és szerkesztette meg. A könyvek mind kis nyolcadrét alakban jelentek meg, nyilván azért, hogy a tisztek azokat zsebükben, nyeregtáskáikban mindig magukkal vihessék. Valamennyit Hartleben Konrád Adolf pesti könyvkiadó adta ki, gondos, tiszta szedéssel. A könyvek tartalmi beosztása valamennyinél azonos, úgyszintén azok címlapja, amelynek szövegében csak a könyv tartalma szerint vagy a „lovasság", vagy a „gyalogság" megjelölés szerepel. Ezért csak az egyik ilyen könyv címlapját közlöm teljes eredeti szövegével. A hat szabályzat volt a későbbi magyar katonaság ú. n. „szolgálati könyveinek" elődje. Kettő közülük a szolgálat, kettő a gyakorlat szabályait ismerteti, kettő pedig „Tanítás" címen a bevonult felkelő újoncok egyes, helyesebben egyéni kiképzésével foglalkozik.

1. *A lovassági szolgálati szabályzat* teljes címe:

„A Szolgálat Regulamentuma a Magyar Felkelő Lovasságának számára.

A Felséges Császári Királyi Örökös Fő Herczegnek és Nádor Ispánynak kegyelmes rendeléséből."

A szöveg alatt a kis magyar címer, alul pedig a kiadásra vonatkozó adat: „Pesten 1809 Harleben Konrád Adolfnál."[27]

A lovasság és gyalogság szolgálati regulamentumának első része hadicikkeket és általános szabályokat közöl. A könyv befejező része pedig „Mesterszavak... feljegyzése" cím alatt összefoglalja ABC sorrendben a szövegben használt megmagyarosított idegen kifejezések új, magyar elnevezését.

A lovassági szabályzat 112 oldalon ismerteti 32 fejezetben a „kormány"-nak, azaz a lovasezred parancsnokságának személyeit, és azok szolgálati teendőit, hatáskörét mondja el. Örvendetes újítás már ebben és a következő szabályzatokban is, hogy a tiszti rendfokozatoknál elhagyták a német, vagy magyarosított idegen megjelöléseket s mindenkit jó magyar néven neveznek. Pl. Ezeredes-kapitány, Ezred-Segéd, Főstrázsamester, Tábori orvos, vagy Seborvos, Számtartó. A hadbíró az ezred „törvényes szószólója", aki egyúttal az ezred eseménynaplóját is írja. A századoknál Első-Másodkapitány, Főhadnagy, Alhadnagy, Káplár szerepel, a legénység együtt „Közvitézek". Szokatlan, és később a gyakorlatból kiveszett rendfokozati megjelölés a „szabados", amellyel a legalsó altiszti rendfokozatot a Gefreiter, a későbbi hanvédségnél helyesen őrvezetőnek elnevezett altisztet érti.

[27] Mindezek az itt felsorolt szabályzatok megtalálhatók az Országos Széchényi Könyvtár anyagában.

Kissé szokatlan, hogy rendszabályok, szabályzatok helyett gyakran „szabások"-at ír. A szabályzat helyes, most már megállapodott s a gyakorlatba is átment katonai nyelvét mutatja például ez a magyarázat:

„Az ellenségeskedés üdeje az a Pont, mellyben a Kapitányok Tálentumoknak s a Legények kitanítására fordított szorgalmatosságuknak szép próbáit adhatják, valamint megbizonyíthatják azt is, hogy mennyire tudták megnyerni a Nép bizodalmát? Mennyire tudják azt buzdítani, okosan rendesen s vitézül vezérleni s még a kedvetlen történetekben is rendben tartani." (22. o.)

Az ezred Ezeredes-Kapitánya, annak parancsnoka... „Ezen nevezetes Hadi testet ő vezérli, ő alkotja ennek minden részeit összve, ő köt, kit-kit egyenként önnön kötelességeihez, ő tartja fel általjában a kiszabott Rendben az Egészet." (36. o.)

„Minden katonának szem előtt kell tartani azt az igazságot, hogy jobb az embernek bátran rajta hajtani az Ellenségre, mint elvárni, hogy attul megtámadtassék... kevesebb veszteséggel van akkor összve kötve, ha a Sereg, marokban szorított karddal vág az Ellenség közé." (104. o.)

A „Mesterszók" névjegyzékében igen sok, még ma is használható jó magyar műszavakat találunk, pl. Állás, célpont, főhadiszállás. Az őrséget „Fegyverbe" kiáltják. Igazodás, napos, káplár, szárnysegéd stb. mind olyan műszavak, amik kiállották az idők próbáját. De sok, ma már fonákul, furcsán hangzó, magyarosított műkifejezés is olvasható ebben a jegyzékben, pl. a manővert Hadi Forgásnak, a könnyen mozgó gyalogságot Kerengőseregnek írja s a német Defilieren, azaz díszmenetben elvonulni szót „lefoszlani"-val pótolja. Érdekes, hogy különbséget tesz a gyalogos zászlótartó és a lovassági kis standárt vivő közt. Előbbit „Zászlóhordozónak", utóbbit „Zászlótartónak" mondja.

2. *A gyalogság szolgálati regulamentuma,* — mint említém, a lovassági szabályzattal azonos beosztású s tartalmában csak ott tér el attól, ahol a lovasokétól különböző gyalogsági dolgokról van szó. Ugyancsak azonos természetszerűen értelemszerű változtatásokkal — a műszótár is. Az ezredparancsnokot nem nevezi ezeredes kapitánynak, hanem ezeredes tisztnek. A szabályzat voltaképpen egy gyalogos zászlóalj számára készült, mert legnagyobb gyalogsági egységnek a gyalogos bataillont ismerteti. De mivel ennek létszámát 1218 főben határozza meg, az voltaképpen ezred volt. A századokat kompániáknak hívja, parancsnoka a kapitány. A könyv végén két létszámlajstromról csatolt mintát, és egy mintát arról, miképpen kell a reggeli tudósítást megszerkeszteni. A gyalogságnál több vezényszót dobütésekkel helyettesítettek, pl. a reggeli ébresztő — a könyvben „Virradó"-nak írja, — jele 5 dobütés, a roham, — itt „Rajtahajtás" — jele 12 ütés, az esti takarodóé 15 ütés. A mesterszavak közt újakat is találunk, pl. a „Faköpönyeg"-et az őrbódé, a „puskázó" megnevezést a későbbi csatár németül Plänkler helyett. Ezek helyes magyar szavak, de rossz képzésű újítás pl. az „osztalék", amivel az Abteilungot, későbbi katonai nyelven osztagot jelöli meg.

3. *A lovasság gyakorlati regulamentuma.*

22 „czikkely"-ben ismerteti lényegében ugyanazokat az alapvető gyakorlati szabályokat, amelyek általában véve a gyalogság számára is érvényesek, mint pl. a sorakozás, igazodás, felsőbb személyek fogadásánál előírt tiszteletadás, zárt rendekben való menetelés, alakváltozások, zárt rendű gyakorlatok végrehajtása stb. természetesen mindent egyrészt a lóról leszállt, másrészt a lóháton kivonuló csapatok számára. A kivonult csapatok létszámát „kiálló Szám"-nak írja. Úgyszintén azonosak a fegyverfogások, karddal való tisztelgés, harcmozzanatok ismertetése. Lovassági szempontból különösen fontos a XX. cikkely. A „Rajtahajtás", azaz a lovasroham előkészítését, lényegét magyarázza ebben ilyen érthető, szép magyarsággal: „A lovasságnak nagyobb testben való mozdításai az Embernek és az ő lovaiknak egyenként való kitanításán fundálódik. A vágtatásnak három nevekedései vagynak, úgymint a rövid, vagy tartóztatott vágtatás, — a kantárszár megeresztése által a keményebb vágtatás — és a sebes futás, vagyis nekiereszkedés." (118. o.)

A szabályzat második fő része ismerteti lényegében ugyanazokat a harcászati mozdulatokat, mint azt a gyalogságnál fogjuk hallani, végül a már ismert mesterszavak és nyolc, szépen megrajzolt hadrendi és taktikai mozgásokat ábrázoló vázlat fejezi be a könyvet.

4. *A gyalogság gyakorlati regulamentuma* szintén két fő részből áll és több olyan általános rendelkezést is tartalmaz, amelyek a lovasság gyakorlati szabályzatában csak röviden vannak megemlítve. A tüzelésre való felfejlődés, a helyben való tüzelés, előremenetel és „hátravonás", azaz hátrálás rendben való végrehajtása aprólékos pontossággal vannak leírva. Mind ezek, mind pedig a zárt rendű gyakorlatok alatt végrehajtott mozdulatok, felfejlődések, kikanyarodás stb. körülményes és nem könnyen végrehajtható mozdulatok voltak s ehhez mérten a katonai nyelvnek ezekre vonatkozó vezényszavai, utasításai szintén nehézkesebb körülményességgel vannak megfogalmazva. Pl. „Vigyázz! Szakaszonként, félkompániákkal, Félosztályokkal a jobb szárny előtt magunkat csapatba tesszük."

A szabályzat 1. fő részének harmadik „darab"-ja a tartalék felhasználásával és a lovassági támadás ellen használt négyszög alakításával foglalkozik. A tartaléknál beosztott „könnyű osztály" feladata a fő sereg biztosítása és „puskázóikkal" erdők, helységek megtisztítása. Nagyon hangsúlyozza a szabályzat e pontja a tisztek helyes magaviseletét: „A Batailonbéli Tisztek legszentebb kötelessége minden megtámadások után, akár jól, akár rosszul ütöttek légyen azok ki, — a legénységet késedelem nélkül összveszedni s azt a kiszabott harcrendbe hozni." (107. o.)

A 2. Fő rész: „A hadi Forgásoknak (ti. hadmozdulatoknak) különböző vidékekhez való alkalmaztatása." Ebben kiegészíti az előbbi fejezetekben mondottakat, szabályozza a parancsnokok kötelességeit. Ismerteti a „Fekvéshelyek", azaz védelmi állások célszerű kiválasztásának fontosságát és ezzel kapcsolatban az „Elővigyázatok", azaz előőrsvonalak felállítását. Itt ismerteti a már említett „Kerengő" seregek rendeltetését. Ezek kétfélék: „Az elsők az ellenséghez igen közel szállnak táborba és

azt szemmel tartják, a második rendbéliek az ellenség határjába és annak egyesülő pontjaiba is benyomulnak."

Ehhez a szabályzathoz 9 szépen megrajzolt vázlat van csatolva.

5. *A Tanításnak Regulamentuma a gyalogság számára.*

Tartalma, a gyalogos egyenkénti kiképzésének szabályzata, azaz egy újonckiképző utasítás. Megmagyarázza az állás, fordulások, fegyverfogások, tüzelés elvégzéséhez szükséges fogásokat és mozdulatokat, azután a kisebb osztagokban, szakaszokban való felállítást, sorokban, rendekben való mozgást, kanyarodásokat, végül kitanítja a felkelő gyalogost, hogy hogyan kell egy, vagy két lovas ellen védekezni. A könyv végén megtaláljuk a Mesterszavak jegyzékét.

6. *A tanítás regulamentuma a lovasság számára.*

A lovaskatona egyéni kiképzésének oktatása, gyalog és lóháton. Fontos fejezete a „lovak gondviseléséről" írt fejezet, a patkolás, nyergelés, kantározás szabályaival, a lovaglás elemi oktatásával, testtartás lépésben, ügetésben és vágtatásban. Valamennyi itt felsorolt szabályzat közt a magyar katonai nyelvtörténet szemponjtából talán ez a legérdekesebb, mert szinte teljesen azonos, a későbbi magyar honvédlovasság szabályzatainak nyelvezetével és egyúttal a legmagyarabb, mert a lóval kapcsolatos kifejezéseket a népi nyelvből veszi át. Idegen műszó alig akad a szövegben. Egy mondata pl. így hangzik: „Szükség, hogy a katona ösmerje a maga lova érzékenységét, hogy mindenféle járásához képest tudja, mennyire kell a kantárt meghúzni, hogy a ló egyszerre önként megálljon a nélkül, hogy hátra farolva a fejét rázza és vagy jobbra, vagy balra nyomuljon." (24. o.) A könyv végén itt is közli a Mesterszavak jegyzékét.

*

Az itt röviden felsorolt hat hivatalos szabályzaton kívül meg kell még emlékeznünk néhány olyan, hasonló jellegű, oktató célzatú munkáról, amelyek nem tartoznak ugyan a fenti, központilag szerkesztett szolgálati könyvekhez, hanem azoknak kiegészítői, magyarázói s mint ilyenek a gyakorlatban bizonyára jól bevált hivatalos segédkönyvek voltak.

Az Országos Széchenyi Könyvtárban lévő lovassági szabályzatkönyvvel egybekötve találunk egy kis munkát. Címe: „Oktatás, a Hadban való szolgálatra a Fel kelő Magyar Nemes Sereg ifjú tisztjeinek és altisztjeinek számokra. Magyar nyelven közönségessé tette Tanárky Mihály fő hadnagy a Gen. Quart. Meister Staabtól. Pesten. Füskuti Landerer Mihály betűivel 1809." Megmagyarázza a szabályzatoknak esetleg nehezebben érthető részeit, kiegészítő gyakorlati utasításokat ad olyan kérdésekben, amikről a hivatalos szabályzat alig beszél, vagy csak röviden tesz említést. Elmondja, hogy miképpen kell a táborban viselkedni, hogyan kell

az írásbeli jelentéseket helyes magyarsággal megfogalmazni, hogy azokból minden szükséges adat kitűnjék. „Utazásbéli rendtartások" alatt kioktatja a legénységet, hogy meneteléseknél mire ügyeljen, hogy lélekben és testben friss állapotban kerüljön harcba, vagy érkezzék vonulásának céljához.

Az Erdélyben összetoborozott felkelők számára is készült egy, a felsorolt szabályzatokkal szerves kapcsolatban lévő munka: „A Szolgálat Regulamentuma az Erdélyi Fel kelő Nemesség Gyalogságának számára közönségesen. Kolozsvárott. Nyomtatott a királyi Lyceum betűivel 1809." A hivatalos szabályzatokhoz hasonló, nyolcadrét alakú könyvecske, szolgálati utasítás a legénység, altisztek és tisztek számára, azután az erdélyi gyalogos egyénenkénti kiképzés szabályait ismerteti a hivatalos szabályzat szellemében. Nyelvezete szépen gördülő tiszta magyar nyelv, helyenként erdélyi zamattal. Idegen szavak közül csak az általánosan ismert front, masírozni, formálni, bajonét stb. szavakat hagyja meg.

A könyv függeléke hadi rendtartás és hadi cikkek ismertetése az erdélyi felkelő seregre érvényes büntető törvények cikkelyeinek ismertetése. Végül két esküminta. Az egyik a Magyarországgal való únió miatt szükséges eskü, a másik pedig a zászló alá való eskü szövege. Ugyancsak célszerűen összeállított könyv.[28]

„A Szolgálatot illető Szabások, Kérdésekbe és Feleletekbe foglalva a Magyar Felkelő Lovasság Közvitézeinek és altisztjeinek számára, a Puskázásrul és az Altisztek kötelességeiről szólló Toldalékkal együtt kiadatott a Felséges Császári Királyi Örökös Fő Herczeg és Nádor Ispánynak kegyelmes rendeléséből. Pesten. 1809. Hartleben Kondrád Adolfnál."

Mint a címe mutatja, gyakorlati magyarázatok alakjában közli a szabályzatok megértéséhez szükséges magyarázatokat. A többi szabályzathoz hasonlóan szintén közöl egy jegyzéket a mesterszókról.

Kutatásaim közben végül még egy érdekes, eddig aligha ismert gyűjteményes munkára bukkantam.[29]

Címe: „Gyűjtemény, mellyben az Austriai Fő Armádiánál és a Magyar Nemes Felkelő Seregnél kijövendő Tábori Parancsolatok, Hirdetések, Buzdítások, Tábori Tudósítások stb. foglaltatnak. 1809."

Ügyes tollú, szép akkori magyarsággal író ember összeállítása, amely, mint címéből látjuk, a Fővezér-Nádor utasítására készült magyar nyelven az ország lakosainak tájékoztatására az általános hadihelyzetről. Mint ilyen tehát az akkor magyar katonai nyelvnek értékes bizonyítéka. Az eléggé vaskos kötet kezdődik József Nádor hadbaszólító kiáltványával 1809 Szentgyörgyhava 29-én. Közli János főherceg kiáltványát a Tyrolban, és Ferdinánd főherceg kiáltványát a Varsóban felállított felkelő seregekhez. Ferenc király néhány idevonatkozó hadparancsa, Károly főherceg generalissimus kiáltványa után sorba közöl 1-től 48 számig sorszámozva „Tábori Tudósításokat" a „Főszállásról", az 1809. április 10-től július 5-ig lefolyt hadműveletekről. II. Rákóczi Ferenc latin nyelven, a

[28] Egy példánya megvan a Tudományos Akadémia könyvtárában. Hadt. o. 308. sz. alatt.

[29] Az 1809-ben összeállított negyedrét alakú könyv az Országos Széchényi Könyvtárban az alábbi címe alatt található, 222.939. sz. alatt.

külföld tájékoztatására kiadott tábori újságja, a „Marcurius Veridicus et Hungaria" után, ez a legelső magyar tábori újság, jobban mondva helyzettájékoztató. Tömören összefoglalva közli a lefolyt eseményeket, harcokat, részletesebben vázolja az említésre méltó egyéni vitézi haditetteket, úgy hogy az a kis gyűjtemény a hadtörténelmi irodalomnak abban a korszakában dolgozó szakembereinek igen jó forrásául szolgálhat. A könyv utolsó darabja az 1809. október 14-én Bécsben kötött békeokmány magyar és francia nyelvű teljes szövege.

Ismétlem, hogy ez a könyv minden vonatkozásban az akkor már kifejlődött és bizonyos fokig megállapodott magyar katonai nyelv fejlődésének egy nagyon értékes bizonyítéka. Természetesen találunk benne még idegen elnevezéseket is, s néhány nem nagyon szerencsés magyar elnevezést. Így pl. a Feldmarschalleutnant, — későbbi altábornagyi rangot Feldmarschal-Helytartónak mondja.

Az 1809-ben életrehívott nemesi felkelő sereg csak gyalogságból és lovassgából állott, ezért csak ezek számára készültek az ismertetett szabályzatok. Feltűnhetik, hogy a „huszár" elnevezéssel egyikben sem találkozunk, hanem végig megtartják a már Zrínyi Miklós írásaiból ismert meghatározást, azaz, hogy a gyalogos a „gyalogos", a lovas pedig „katona". Tüzérséget nem állítottak fel s műszaki alakulatokra sem volt ennek a felkelő seregnek szüksége. Így tehát érthető, hogy e két később mindig fontosabbá váló fegyvernem életében az akkori színmagyar seregben — az insurrectiónál a magyar katonai nyelv nem jelentkezhetett. A Monarchia seregében lévő magyar tüzér és műszaki alakulatoknál is csak kevés előrehaladást állapíthatunk meg e téren.

A nemesi felkelés seregében ezért nem is szerkesztettek magyar szabályzatokat tüzérek és műszaki csapatok számára. A reguláris haderő kötelékében harcoló ilyen alakulatok tisztikara akkor még jóformán teljesen külföldi nemzetiségű tisztekből állott, s megelégedtek azzal, hogy — mint előbbi fejezetemben vázoltam — a német nyelvű tüzérségi szabályzatok részére szerény kis szójegyzeteket illesztenek, hogy a magyar katonákkal is megértessék a tüzérségi szakkifejezéseket.[30]

A műszaki alakulatoknál még erre sem volt szükség. A műszaki tisztikarban csupán egy-két, de egészen kiváló magyar tiszttel találkozunk, akik, mint pl. a Somogy megyei Martonitz András, a Mária Terézia Rend lovagja, végül táborszernagy lett és a soproni születésű Martony Károly, akinek latin nyelven írt műszaki tudományos munkáit a külföld is elismerte s mint tábornok, ő volt a legelső gázálarc elkészítője.

Hogy a műszaki katonai nyelv ebben az időszakban nem fejlődhetett magyarrá, azt megértjük, ha tudjuk, hogy még jóval azután is, az 1848-as szabadságharc előtti években, a monarchia seregében szolgáló 190 műszaki tiszt közül csak 17, — az utászcsapatban 107 közül csak 3, az árkász és aknászcsapatban pedig 69 tiszt között egyetlen egy magyar tiszt sem szolgált.[31]

[30] Saád Ferenc: A magyar tüzérségi műszavak története. Budapest 1936. 61. o.
[31] Hadtörténelmi Közlemények 1941. évf. 157. o. Vidos Géza: A magyarság szerepe az Osztrák–Magyar Monarchia műszaki szervezetének keretében.

Csupán egy érdemes férfi nevét kell már itt megemlítenem, ez Ikafalvi Baritz György műszaki alezredes volt, aki pályafutását a napóleoni háborúk végén kezdte meg, de azután a reformkorban — amint értekezésem következő fejezetében olvasható — mint a Széchenyitől alapított Akadémia, az akkori Tudós Társaság tagja, lelkesen részt vett a magyar katonai műszavakat közlő szótár szerkesztésében.

*

Az itt ismertetett két komoly magyar hadtudományi munka és a magyar insurgens szabályzatok megadták az alapot ahhoz, hogy a magyar katonai nyelv most már nemcsak a szűkebb körű katona köröket érdekelhette, hanem ezt az ügyet a nemzeti társadalom kérdésévé tették. Amikor pedig a reformkorban a Magyar Tudományos Akadémia, a Tudós Társaság tagjai sorában dolgozó magyar tisztek karolták fel lelkesen ezt a nemzeti ügyet, és e mozgalomba most már a nyelvész nemkatona szakemberek is bekapcsolódtak, — a magyar katonai nyelv kérdése, már mint intézményesen irányított üdvös mozgalom fejlődött tovább a nemzet tudományos életében.

Markó Árpád
a tört. tud. kandidátusa.

OKMÁNYTÁR

ADATOK A FEHÉRTERROR ELSŐ ÉVÉRŐL ÉS A DOLGOZÓK ELLENÁLLÁSÁRÓL

Az ellenforradalmi reakció propagandája 25 éven át szakadatlanul azon fáradozott, hogy a Szegeden létrehozott ún. „Nemzeti Hadsereg" köré minél több tetszetős szólamot lopkodjon össze. A hazugság és hamisítás egész hegyeit kell eltakarítanunk, ha hozzá akarunk jutni ahhoz a képhez, amelyik kendőzés nélkül tárja elénk a bosszúra szomjas tiszti századok igazi arculatát.

Egykori uraink arról beszéltek, hogy az a hadsereg a „nemzet akaratát" fejezte ki, mikor fő céljaként a proletárdiktatúra felszámolását tűzte zászlajára. Azt állították, hogy a gyülevész tiszti csoportokat a „nép élni-akarása", és a „törvény, jogrend és igazság után vágyó milliók hő óhaja" hozta létre.

A „Nemzeti Hadsereg" megteremtése mögött valójában az entente generálisok és a magyar úri osztályok azon szándéka húzódott meg, hogy segítségével minél előbb vérbefojthassák Szovjet-Oroszország szövetségesét, a Magyar Tanácsköztársaságot.

Horthy 1919. június 9-én érkezett meg Szegedre a szervezkedő ellenforradalmárok központjába, ahol gróf Károlyi „kormányának" hadügyminiszteri tisztét vette át. Francia támogatással megkezdte a fehér alakulatok szervezését, de a toborzás annyira nehezen haladt előre, hogy augusztus elejéig még alig 1300 emberrel, — volt tiszttel és altiszttel rendelkezett.

Pedig az entente hatalmak minden segítséget megadtak számukra. Az S. H. S. államok[1] miniszterelnöke személyes beszélgetés során ígérte meg támogatását a „Fővezérnek" s elsőnek ismerte el az ellenforradalmi „kormányt". Az angolok magatartásáról még 34 évvel később is elismerőleg emlékezik meg Horthy. Az „Egy élet Magyarországért" című emlékiratában, 1919-re emlékezve pl. ezeket a sorokat olvashatjuk:

„... az angolok magatartásáról Bethlen grófon keresztül Bécsből is biztató hírek érkeztek; az útleveleket, amelyekkel a magyar tisztek és futárok Szegedre utaztak, Anglia képviselője Sir Thomas Cuningham személyesen írta alá, amelyeket Alexander Fitzgerald ezredes az ellenforradalmi kormánnyal való közvetlen kapcsolat felvétele céljából hozzánk küldött."[2]

[1] Jugoszlávia.
[2] Ein Leben für Ungarn. Nikolaus von Horthy. Athenäum — Verlag — Bonn. 1953. 122. old.

A későbbiek során a románok is elnézték és támogatták, hogy a megszállott területről egyes csapatok Szegedre tudjanak szökni, az ellenforradalom támogatására.[3] A francia tábornokok segítségéről a következőket mindja Horthy Schnetzer hadügyminiszterrel váltott egyik táviratában: „Mégegyszer megjegyzem, hogy a francia tábornok ünnepélyesen kijelentette nekem az összes nagyhatalmak nevében és a többi generálisok jelenlétében, hogy a románok a Dunántúlról vissza fognak menni és hadseregemet szervezhetem a bolsevizmus letörése céljából."[4]

Horthy aug. 9-én a „kormány" nem kis meglepetésére elhatározta, hogy függetleníti magát s a Fővezérséget létrehozva, kezébe veszi az összes fegyveres erők feletti parancsnokságot.[5]

Az ellenforradalmi tiszti különítmények augusztus közepén indultak el Szegedről, hogy a Dunántúl meg nem szállt részeiben végrehajtsák a bolsevizmus letörését. Horthy ekkor mintegy 1000 katonatiszt, 2 gyalogzászlóalj, egy huszár- és egy árkászszázad fölött rendelkezett.

A vérre szomjas tiszti brigantik mellett a hadsereg kulákfiúkból, foglalkozás nélküli altisztekből, prédát és zsoldot remélő lumpen elemekből tevődött össze. Nem mi, a Fővezérség mondott ítéletet önmagáról, amikor a katonakötelezettség bevezetése mellett így érvelt az Egyesült Államok katonai missziója előtt: „Kimondott toborzott hadseregbe csak az ország csőcseléke, munkakerülő eleme jelentkezik katonai szolgálatra, amely ezáltal magának könnyű megélhetést vél biztosítani."[6]

Az antant hatalmak készségesen támogatták Horthy akcióit és már augusztus 22-én megengedték számára, hogy zsoldos csapatait a dunántúli megyék 25—35 éves korosztályainak behívásával egészítse ki. A Fővezérség sorozási és behívási intézkedései elrendelték, hogy „csakis a földműves és gazdaemberek, valamint a város polgári lakossága" sorozható be. „Tehát csakis azon elemek, akik erkölcsi és politikai tekintetben kifogás alá nem esnek. A zsidóság és a szervezett munkásság kizárandó. Ez szigorúan betartandó. (Ez ellenben nyilvános kihirdetésen fel nem használható, hanem csakis bizalmas tudomásul szolgáljon)" — adták ki az intézkedést a sorozók számára.[7]

Minden behívottat egy bizottság vizsgált felül, amely döntött az emberek politikai megbízhatósága felől is. A minősítés „kifogástalanok", „nem kellően tisztáztak" és a „veszélyes elemek" kategóriákkal történt. Természetesen csak az első csoportba sorozottak kerültek a későbbiek során behívásra.

A katonáktól nyomban a sorozás után ilyen szövegű esküt vettek: „Esküszünk, hogy soha kommunista eszmék szolgálatába nem állunk, a bolsevizmus ellen kérlelhetetlenül küzdeni fogunk". stb.

[3] Lásd pl.: HIL., VKF., 1919. 2. dob., II. csop. T. 34. sz.
[4] Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon 1919—1921. I. köt., Budapest, 1956, 126. old. (Iratok.)
[5] Az ellenforradalom . . . 120. old.
[6] Az ellenforradalom . . . 239. old.
[7] Az ellenforradalom . . . 190. old.

A sorozott egyénekből Horthy Kaposvár székhellyel egy gyaloghadosztályt, Szombathelyen egy gyalog-, Székesfehérváron egy lovasdandárt akart felállítani. Szeptember elején Szegeden is megkezdték egy gyaloghadosztály szervezési munkálatait.

A sorozás csaknem minden faluban katonai és csendőri segédlettel ment végbe, mert a parasztok egyszerűen megtagadták a felülvizsgálaton való megjelenést. Nem egy esetben súlyos összetűzésekre került sor a sorozandók és a karhatalom között, mert a fiatalok bátran kifejezésre juttatták a Nemzeti Hadsereggel szembeni ellenszenvüket és a Tanácsköztársaság iránti ragaszkodásukat.

A határmenti falvak lakosai inkább az ellenség területére szöktek, semhogy szolgálatot kelljen teljesíteniük a „fehér gárdában". Jól jellemzi a lakosság részvétlenségét a következő adat is. A szolnoki csendőrtartalék zászlóalj által kibocsátott 2000 behívóra 400 ember vonult be, de ezek közül is csak százat találtak megbízhatónak a rendszer számára.[8] Nem jelent meg a sorozáson Káloz és Sárkeresztúr község lakossága sem. Győrzámoly, Dunaszeg és Dunaszentpál lakosait is csak karhatalom segítségével tudták előállítani. Az Abda községbeliekről a Győr megyei kormánybiztos azt jelentette, hogy „az esküt letenni nem akarták, a katonai elnök által felolvasott szöveget utána nem mondták".[9]

A későbbi terveknek megfelelően a hadseregnek 7 gyalog- és 1 lovashadosztályra való feltöltése így csak a legnagyobb nehézségek árán haladt előre.

A marxista történetírás mindmáig adós a fehérterror idején tanúsított népi ellenállás alapos feldolgozásával. Pedig lehetetlen észre nem venni a kapcsolatot a parasztok katonai szolgálatmegtagadása, az uradalmak cselédeinek megmozdulásai és a sor alá nem került bányászok és munkások sztrájkjai között. A Tanácsköztársaság leverését követő időszak iratait tanulmányozva, igen nagy számban jönnek elő erre vonatkozó adatok is. Igen hasznos lenne számunkra, ha a proletárdiktatúra történetét ilyen oldalú kutatásokkal is ki tudnánk egészíteni.

A dolgozó nép passzív ellenállása mellett helyenként jelentősebb megmozdulásokra is sor került a fehérterroristák ellen. Egyes bányászközségekben még a fegyveres ellenállástól sem riadtak vissza.

A Hadügyminisztérium augusztus 25-i helyzetjelentése bányászcsapatok — mint írják „bandák" — szétveréséről tesz említést.[10] Az 1919. szept. 6-án Felsőgallán lezajlott bányászsztrájk alkalmával is fegyveres összetűzésre került sor a munkások és a karhatalmi erők között, amelynek 6 halott, 24 súlyos és 5 könnyebben sebesült áldozata lett.

[8] Az ellenforradalom . . . 219. old.

[9] Az ellenforradalom . . . 196. old. A sorozással szembeni népi ellenállásról lásd még 236., 237. oldal és HIL., VKF., 1919. 3. dob., II. csop., 584. sz. irat.
A Fővezérlet tájékoztatójában olvashatjuk 1919. IX. 11-én. „karhatalom Tolnáról Gyönkre kirendeltetett a lakosságnak a sorozással szemben történt ellenszenves magatartása folytán!!" HIL., Kaposvári kat. ker. parancsnokság, 1. cs.; 911/1. sz.

[10] Az ellenforradalom . . . 128. old.

A Hadügyminisztérium még a román csapatok segítségét sem átallotta igénybevenni, hogy a tatabányai munkások lefegyverzését keresztülvigyék.[11]

Schnetzer hadügyminiszter Friedrich miniszterelnökhöz intézett 1919. aug. 20-i átirata szerint, azidőben a munkásoknál 100 000 fegyver, sok lőszer, kézigránát, géppuska és más hadianyag volt elrejtve. Azt is felpanaszolja Schnetzer, hogy „a román csapatok által végrehajtott fegyverbeszedésnek siralmas eredménye volt, amennyiben kb. a fegyverek huszadrésze került meg.[12] 1919. szeptember 20-án a Nemzeti Hadsereg defenzív osztálya Nagykanizsáról adott olyan jelentést, hogy a munkásoknál kb. 40 000 fegyver van elrejtve, de „az állomásparancsnokságnak ezeket beszedni nincs módjában".[13]

A Horthy fasiszták a munkások legkisebb megmozdulását is kíméletlenül katonai erővel törték le. Fegyveres erőt vettek igénybe pl. az aug. 5-i szászvári, a szept. 12-i szászvári és komlói bányászsztrájkok alkalmával is. December 1-én Tatabányán, 12-én Komlón vettek igénybe karhatalmat.[14]

Az 1919-ben lezajlott dunántúli bányászsztrájkok csaknem kivétel nélkül politikai jellegűek voltak. Hiába építették ki a katonai parancsnokságok a besugók „vörösvédelmi" hálózatát, hiába szerveztek fegyveres karhatalmat a bányatisztviselőkből, a dolgozók ellenállását még sem tudták megtörni.

Az illegális kommunista párt szüntelenül szervezte és irányította a néptömegek ellenállását a Horthy fasiszták ellen. Az egyik röpiratában pl. így üzent az elnyomottakhoz: „Bányamunkások! Nem gondoltatok még arra, hogy minden darab szén, melyet fejtetek a hóhérok uralmát teszi erősebbé?... Testvéreink! Hagyjátok ott a bányákat és jöjjetek mihozzánk![15] Ha pedig maradni vagytok kénytelenek, eszméljetek arra mi a kötelességetek! Arra kényszeríthetnek becstelen szuronyaik, hogy leszálljatok bányáikba, de arra, hogy termeljetek, nincs eszközük, amivel kényszeríthetnének."[16]

A közölt iratok harmadik csoportja az ellenforradalmi fehérterrorról igyekszik képet adni. Nehéz szavakba foglalni mindazt a sok szörnyűsé-

[11] HIL., VKF., 1919., 1. dob., I. csop., 1552. hdm. sz.

[12] Az ellenforradalom . . . 180. old.

[13] HIL., VKF., 1919., 7. dob., V. csop., 643. II/b. sz. alatti 7. sz. defenzív jelentés. A Budapesti Államrendőrség mellé beosztott katonai nyomozóosztály helyzetjelentése 1919. okt. 16-án így ír a munkásság fegyverkezéséről: „Ismételten érkeznek be jelentések, hogy a munkásság a Nemzeti Hadsereggel szemben fegyveresen fog fellépni. E célra állítólag toborzás is folyamatban van. Nyomozóink egy ilyen toborzóhelyet felfedeztek, részletek felderítésben vannak. A 16. helyőrségi kórházban állítólag hasonló tevékenység volna folyamatban . . ." HIL., VKF., 1919., 4. dob., 1757/II. sz.

[14] A bányászok elleni karhatalmi erők felhasználására lásd: HIL., Kaposvári kat. ker. parancsnokság, 1. cs., 905/2., 206/1. sz. iratait és VKF., 1919., 7. dob., V. Csop., 2467., 2480. sz. iratait.

[15] A kommunista bányászok legerősebb szervezetei a szerbek megszállta Pécsett és Baranyában voltak. A Fővezérség Baranya vm. visszavételének esetére külön tervezetet készített, amelyben aprólékos részletességgel kidolgozták a bányászok ellen foganatosítandó intézkedéseket. L.: HIL., Kaposvári kat. ker. parancsnokság, 1. cs., 110/1919.

[16] HIL., Kaposvári kat. ker. parancsnokság, 1920, 1606/T.

get, amelyet báró Prónay, gróf Salm, Ostenburg, Lehár ezredes és Héjjas Iván különítményei a többi tiszti századokkal együtt elkövettek.

A Fővezérség a lehető leggondosabban igyekezett titkolni, hogy a különítményesek alig két hónap alatt mintegy 4000 embert akasztottak fel, vertek agyon, vagy kínoztak halálra.[17] A jól irányított propaganda még azt a hazugságot is feltálalta a közvéleménynek, hogy ezeket a gyilkosságokat fehér tiszti egyenruhában bújtatott vörösök követték el, csak azért, hogy az előbbieket lejárassák az emberek előtt. Ilyen jellegű dokumentumot is közlünk az okmánytárban.[18] Más alkalommal „népítéletnek", a „nép" kívánságára és a „nép" lecsillapítására végrehajtott „igazságtevésnek" nevezik szörnyű tetteiket.[19]

A gyilkosok még teljes erkölcsi felmentést is megpróbáltak szerezni önmaguknak. Horovitz, az Egyesült Államok ezredese 1919. szeptember 27-én látogatást tett Siófokon, hogy a fehérterrorra vonatkozó híreket ellenőrizze. Horovitz tapasztalatairól a következőket közölte jelentésében: „Meg vagyok győződve, hogy az úgynevezett „fehérterrorra" vonatkozó híresztelések alaptalanok."[20] Mondanunk sem kell, hogy Horthy akarva sem kaphatott volna különb dicséretet, mint ez volt számára. Sietett is nyomban világgá kürtölni a jelentés szavait, amelyekért személyes levélben mondott köszönetet az ezredes úrnak.

Pedig azokban a hetekben patakokban folyt a vér Siófokon, mint azt Heyden István, a fehércsapatok egykori foglára a Népszava 1919-es hasábjain elmondja.[21]

Nincs módunkban sorban bemutatni az ellenforradalmi fehérterrort igazoló dokumentumokat, amelyik mindegyike szörnyű vádként kiált átkot az embertelenség negyedszázados korszakára.[22] Ezek olvasása közben azonban nem szabad, hogy megtévesszenek bennünket azok az iratok, amelyekben többnyire valamelyik közigazgatási hatóság „tiltakozik" azért, hogy ezt vagy azt az embert nem ők, hanem ez vagy az a katonai szerv akasztatta fel. Az ilyen jelenségekben az uralomra vágyó csoportok hatalmi versenyfutásával együttjáró surlódások jeleit kell látnunk.

Félrevezetők lehetnek Horthynak a vérengzéseket tiltó parancsai is. Ezek a kenetteljes szemforgatással írott utasítások azonban csupán arra voltak jók, hogy az antant egy-egy tiltakozását leszereljék.

Horthy később azzal mentegette magát, hogy a Fővezérség soha semmilyen parancsot nem adott ki a vérontásra s az elkövetett rémségek csupán egyes alakulatok fegyelmezetlenségének rovására írandók.[23]

A levéltári anyagok azonban azt bizonyítják, hogy Horthyt személyesen is felelősség terheli az ártatlan áldozatok haláláért, hiszen ő írta alá azokat a parancsokat — így a Prónayét is —, amelyekkel „rendcsinálásra"

[17] Karsai – Pamlényi: A fehér terror. Művelt Nép Könyvkiadó, 1951. 30. old.
[18] Pl. HIL., Kaposvári kat. ker. parancsnokság, 1. cs., 505/12. sz., Tolna vm. kat. parancsnokság, 134. cs., 831/3. sz.
[19] HIL., Kaposvári kat. ker. parancsnokság, 1. cs., 920/1. sz.
[20] Az ellenforradalom . . . 162. old.
[21] Népszava. 1919. okt. 4. A siófoki rendcsinálásról lásd még: Horthy i. m. 124. old.
[22] A fehérterrorra lásd: Az ellenforradalom . . . 152., 153., 155., 156., 157., 158., 159., 161., 234., old
[23] Horthy i. m. 128. old.

küldte a tiszti különítményeket. Felelősség terheli Horthyt a Budapest megszállása után elkövetett rémségekért is.[24]

A közölt dokumentumok bizonyára hozzájárulnak majd ahhoz, hogy az eddigieknél pontosabban rajzolhassuk meg a „Nemzeti Hadsereg" népellenes arculatát s annak a kommunisták vezette hősi ellenállásnak képét, amelyet az ország dolgozó népe már 1919-ben is, s ezt követően egy negyedszázadon át a Horthy fasizmussal szemben tanúsított.

Gazsi József

A dolgozók megtagadják a Nemzeti Hadseregben való szolgálatot.

1.

1919. szeptember (?)

A kaposvári IV. kerületi katonai parancsnokság jelentése a bonyhádi sorozóbizottság megtámadásáról.

A tegnapi sorozás eredményéről pontos számadatok még nincsenek. Míg a legtöbb helyen a sorozás akadály nélkül lefolyt, addig Bonyhádon a sorozásnál tegnap nem jelent meg senki. A lakosság kétségbe vonja a sorozás jogosultságát. Kormányrendeletet kíván. Ezen hangulat Tolna megyében terjed. Bonyhádon fegyveres beavatkozásra került sor, miután a sorozóbizottság megtámadtatott. Igalon a besorozottak az eskütételt megtagadták. A kaposvári járásban egy község a sorozáson nem jelent meg.

Fogalmazvány. — HIL., Kaposvári kat. ker. parság. 1919., 1. cs., 824/12 hdm. sz.

1919. szeptember 6.

2.

Putz őrnagy közli a kaposvári IV. kat. ker. parancsnoksággal, hogy a majosi sorozandók nem jelentek meg a bizottság előtt. A távolmaradók előállítására karhatalmat kér.

A mai reggel 7 órára kitűzött sorozásra a községi bírákon és jegyzőkön kívül az egyes községekből a sorozandók közül nem jelent meg senki. Azon hírre, hogy Majoson a kis- és nagymányoki sorozandókat a majosiak feltartóztatták, az itteni tiszti karhatalmat Pogány főhadnagy vezénylete alatt kiküldtem Majosra, hogy az ott gyülekezett sorozandókat elhozza. Nevezett — sajnos — beszédbe elegyedett velük és eredménytelenül tért

[24] Az ellenforradalom . . . 166. old.

vissza, mire magam a karhatalommal és három emberemmel kimentem, hogy a Majoson gyülekezőket behozzam. Odaérkezésemkor a gyülekezőknek a gyülekezőhelyen már nyoma sem volt, úgy, hogy magam házról-házra jártam, azonban csak négy sorozandóra találtam. Délután három órára a sorozandókat hozzátartozóik által a községházában való megjelenésre utaltam, de a négy előbb nevezetten kívül nem jelent meg senki. A községben vett értesülés szerint a bányászok hazafiatlan propagandát űznek aképpen, hogy a parasztokat kigúnyolják, miszerint csak az utóbbiaknak kell bevonulniok. Azon okból fél négy órára a község lakosságának nagy részét összehivattam és feladatuk pontosságát kellőképpen megmagyaráztam, mire felszólítottam őket, hogy a sorozásra megjelenni kötelesek, holnap reggel hét órakor okvetlenül Bonyhádon jelentkezzenek. Ellenkező esetben a legszigorúbb rendszabályok elrendelését fogom kérni az illető fórumtól. A holnapi napon Bonyhád és környékének sorozandói előállítása program szerint tervbe van véve, holnapután a ma meg nem jelent községekben fogom a sorozást megejteni. melyek bíráinál ma reggel a lakosság hazafias kötelességeiről anyanyelvükön rövid előadást tartottam. Ha holnap reggel hét órakor a majosi sorozandók nem jelennének meg, kérem, hogy egy újabb rövid jelentésre, karhatalmi célokra Tolnáról egy gyalog századot s 2 géppuskát és Ataláról 30 lovast úgy ide rendelni méltóztassék, hogy ezen csapatok a holnapi nap esti óráiban még ide érkezzenek és folyó hó 8-án reggel rendelkezésemre álljanak.

Putz őrnagy

Távirat. — HIL., Kaposvári kat. ker. parancsnokság, 1919., 1. cs., 902/2 hdm. sz.

3.

1919. szeptember 7.

A IV. kat. ker. parancsnokság utasítása Putz őrnagy részére a sorozás beszüntetésére és a karhatalmi erők feletti parancsnokság átvételére.

Putz őrnagy, székhellyel Bonyhádon, a Bonyhádon és környékén levő és még odaérkező karhatalmi osztagok felett vegye át a parancsnokságot.

Eddig kirendeltetett: szeptember 6-án Kaposvárról Nagymányokra 30 fő és egy páncélvonat; Sásdról Szászvárra 50 fő; szeptember 7-én Tolnáról Bonyhádra egy gyalogszázad 2 géppuskával.

Tolna vm. kat. parancsnokság megfelelő csendőrségi megerősítést küldjön még ki Bonyhádra.

Sorozás egyelőre beszüntetendő, a bizottság azonban a helyén marad. A lázítókat és izgatókat kikutatni és letartóztatni. E tekintetben rendszere-

sen, de legnagyobb eréllyel eljárni. Propaganda útján a hazafias lakosságra hatni. Vármegyei hatóságot hathatós támogatásra felhívni.

Távirati fogalmazvány — HIL., Kapisvári kat. ker. parság. 1919., 1. cs., 907/2 sz

4.

1919. szeptember 7.

A kaposvári IV. kat. ker. parancsnokság a sorozással kapcsolatos propagandamunka fokozására hívja fel a Tolna vm-i kat. parancsnokság figyelmét.

A sorozások első napján egyes sorozási székhelyeken előfordult sajnálatos jelenségek — a sorkötelesek nem jelentkezése, besorozottak elszéledése, az eskü megtagadása — arra engednek következtetni, hogy népünk még mindig nem értette meg a mai nehéz és válságos idők jelentőségét s nem mutatja azon áldozatkészséget, melyet ma a haza minden egyes polgárától megkövetelhet, mikor arról van szó, hogy hazánk nemzeti hadseregét kiépítsük. A kormánynak megbízható, nemzeti hadseregre van szüksége, hogy a személyi és vagyoni biztonság helyreállíttassék és fenntartható legyen s az építő munka zavartalanul megindulhasson.

Az áldozatkészség hiányának eme jelei mellett, nincs kizárva az sem, sőt kézenfekszik, hogy ellenséges irányú, kívülről vagy belülről jövő propaganda idézte elő ama fentjelzett tüneteket. Biztosra vehető azonban, hogy a nemzeti hadseregünk kiépítését célzó és előmozdító saját agitációnk nem érte el mindenütt azt az eredményt, amelyre feltétlenül szükségünk van.

Hogy a folyamatban levő sorozások helyenkénti meghiúsítása úgy az ország belrendjét, mint az ellenséges irányú politikai tendenciákat illetőleg mit jelentene, arra azt hiszem nem kell rámutatni, de múlhatatlanul szükségesnek tartom, hogy a sorozást előmozdító propaganda az eddiginél hathatósabb módon és a legszélesebb körben megindúljon.

Tétessék kötelességévé minden megbízható intelligens embernek, elsősorban a keresztény papságnak, községi jegyzőknek s teljesen megbízható tanítóknak, hogy a nép felvilágosítása, oktatása által annak áldozatkészségét kiváltsák, a sorozásra köteles férfiakat pontos jelentkezésre és bevonulásra utasítsák, felhívják, s így a köz ügyét szolgálják.

A községekben szünet nélkül folyó agitáció azonban nem maradhat elszigetelten, hanem kell, hogy a *vármegyék és járások székhelyéről tisztek és megbízható egyének,* sőt egész *küldöttségek* kiküldése által megfelelő támogatásban, illetve irányításban részesüljön.[25]

Sokszorosított másolat. — HIL., Tolna vármegyei kat. parság., 134. cs., 909/3 hdm. sz.

[25] A sokszorosított utasítás további része olvashatatlanságig elmosódott.

5.

1919. szeptember 9.

A IV. kat. ker. parancsnokság távmondata a 2. gyalogezredhez karhatalmi erők Igalra történő kirendelésére.

Igalon a lakosság a sorozásnak ellenszegül, miért is egy kb. 60 főből és 2 géppuskából álló század szeptember 8-án reggel 6 h-kor Kaposvárról előfogatokon Igalba útbaindítandó. Parancsnok lépjen ott érintkezésbe a sorozóbizottsággal és a közigazgatási hatósággal. Működéséről táviratilag tegyen jelentést.

Fogalmazvány. — HIL., Kaposvári kat. ker. parság., 1919., 1. cs., 907/3. szám.

6.

1919. szeptember 9.

Az 1. ezredparancsnokság távirata a IV. kat. ker. parancsnoksághoz a gyönki sorozás kudarcáról.

Freiszberger Béla százados Gyönkön karhatalom nélkül sorozni nem képes, miért is egy fél századnak kirendelését kéri. Első zászlóaljtól kirendelhető-e?

Távirat. — HIL., Kaposvári kat. ker. parság., 1919., 1. cs., 909/7. hdm. szám.

7.

1919. szeptember 23.

A IV. kat. ker. parancsnokság utasítása a szekszárdi vm. kat. parancsnokhoz karhatalmi erők Nádasdra történő kirendelésére.

A bonyhádi sorozóbizottság jelentése szerint Nádasd községben a besorozottak megtagadták az eskü letételét és mozgolódás észlelhető.

Megfelelő karhatalom csendőrséggel Nádasdra azonnal kirendelendő. Karhatalom parancsnoka lépjen érintkezésbe a bonyhádi sorozóbizottság elnökével.

Kiadatik a Tolna megyei katonai parancsnokságnak és tudomásul a bonyhádi sorozóbizottság elnökének.

Fogalmazvány. — HIL., Kaposvári katonai ker. parság., 1919., 1. cs., 924/3. szám

8.

1919. szeptember 24.

A IV. kat. ker. parancsnokság rendelkezése a csendőrkerületi parancsnoksághoz karhatalmi erők Püspöknádasdra történő kirendelésére.

A püspöknádasdi főszolgabíró jelentése szerint az ottani lakosság tegnap este a sorozóbizottság orvosát inzultálta, vörös kokárdát tűzött ki, az Internacionálét énekelte, s a proletárdiktatúrát éltette.

Megfelelő erős karhatalom géppuskával oda azonnal kirendelendő.

Szekszárdról tegnap este 10 főből álló karhatalom már kirendeltetett. Karhatalom parancsnoka naponta és esetenként ide táviratilag jelentse az ottani helyzetet.[26]

Fogalmazvány. — HIL., Kaposvári katonai ker. parság., 1919., 1. cs., 924/3. szám.

9.

1919. október 27.

Kaposvári kat. körletparancsnokság rendelkezése a Tolna vm-i kat. parancsnokság részére az utósorozás megkezdésére.

Tolna vármegye parancsnokának személyes jelentése szerint a völgységi járási bányavidéken alkalmazott bányászok nagyrészben nem jelentek meg a Bonyhádon megtartott sorozáson.[27]

Elrendelem, hogy a völgységi járás főszolgabírájával egyetértőleg, a fősorozáson meg nem jelent 25—35 éves katonák (bányászok) utósorozását az ottani helyi viszonyoknak tekintetbevételével a helyszínen mielőbb tartsa meg. A netán szükséges karhatalom Tolna vm. kat. parancsnokságtól igényelhető.

Foganatosítás és az eredmény ide jelentendő.

Megküldetik az 52. volt közös kiegészítő parancsnokságnak, tudomá-

[26] Az irat mellékleteként 927/4. sz. alatt a sásdi karhatalmi zászlóaljhoz tartozó Fülöp László főhadnagy jelentését találjuk, amelyben arról számol be, hogy a püspöknádasdi vasútállomásra berobogó, karhatalmi erőket szállító vonatot olyan vágányra engedték befutni, amelyen éppen egy indulásra kész tehervonat állott. Az összeütközést csak az utolsó pillanatban tudták megakadályozni. Beszámolójában a következőket olvashatjuk:

„Mátyus András tisztviselő először azzal mentette magát, hogy a szomszéd állomás ahonnan jöttünk, nem jelzett, de mikor nevét felírtam, beismerte, hogy igenis ő a hibás, mert a jelzést hallotta, de a fogantyút *elfelejtette* lehúzni, s így a vonatunk a harmadik vaganyra futott be.

Viselkedéséből arra lehetett következtetni, hogy — mivel tovarobogó vonatunkat még idejében így is leinthette volna — nem annyira feledékenységből, mint szándékosságból tette. Kérem az ügy megvizsgálását és nevezett ellen a bűnvádi eljárás megindítását."

[27] A bányászokat ezidőben sorozásuk ellenére sem hívták be katonai szolgálatra.

sul Tolna vm. kat. parancsnokságnak és szíves tudomásulvétel végett a főszolgabírói hivatalnak, Bonyhád.

Berzeviczy tbk.

Sokszorosított másolat. — HIL., Tolna vm. kat. parság., 134. cs., 1032/2. szám.

10.

1919. december 6.

A csurgói gyalogezred parancsnokának távirata a kaposvári körletparancsnoksághoz a behívások elleni agitációról.

Jelentem, hogy a környékbeli falvakban a bevonulás ellen izgatás folyik. Pozitív adatok vannak Szand (Csurgótól 20 km É-ra) községből, ahol egyesek nyíltan a bevonulás ellen agitálnak. A szükséges lépéseket megtettem, a karhatalmi alakulatokat és csendőrséget értesítettem és utasítottam a lázítók elfogatására.

Távirat. — HIL., Kaposvári kat. ker. parság., 1919., 1. cs., 1206/3. hdm. szám.

Karhatalmi erők igénybevétele a dolgozók megmozdulásai ellen.

11.

1919. augusztus 9.

A szombathelyi kat. körletparancsnokság távirati helyzetjelentése a Hadügyminisztérium részére.

Az alárendelt körletben a mai nap általában csendben és nyugalomban telt el .Pápán a hangulat nyugodt. Sopronban a munkásság lefegyverzése holnap kezdődik. Ostffyasszonyfán jelentett nyugtalanságok azonnali elfojtására és lefegyverzésére Szombathelyről tiszti karhatalmi zászlóalj holnap reggel 2 páncélvonattal Ostffyasszonyfára elindul. Szándékolva van a zászlóaljat még a holnapi nap folyamán Szombathelyre visszahozni. Lehár ezredes a hangulat megismerésére holnap Kőszegre és Sopronra utazik.

Távirat. — HIL., Szombathelyi katonai körletparancsnokság iratai, 80. cs., szám nélkül.

12.

1919. augusztus 23.

A II. kat. ker. parancsnokság helyzetjelentése közli a IV. kat. ker. parancsnoksággal, hogy a tatabányai munkások tömegesen beteget jelentenek.

1. Karhatalmi helyzet nagyobb változás nélkül.

2. Hangulat a kerület területén nyugodt. Rendzavarásról jelentés nem érkezett. Tatabányán a munkások tömegesen beteget jelentenek, hogy magukat a munka alól kivonják. Egy katonaorvos kirendelése feltétlenül szükséges, miután az ottani polgári orvos meg van félemlítve és minden jelentkezőt betegnek nyilvánít. Innen orvos nem rendelhető ki.[28]

Távirat. — HIL., Kaposvári kat. ker. parancsnokság, 1919., 1. cs., 823/1. szám.

13.

1919. szeptember 5.

A IV. kat ker. parancsnokság utasítása a III. sz. páncélvonat, a kaposvári és a szekszárdi városparancsnokság részére karhatalmi erők kirendelésére a nagymányoki bányászok megmozdulásának letörésére.

A sztrájkoló bányamunkásságnál esetleges rendzavarás megakadályozására a III. sz. páncélvonat f. hó 6-án del. 10 h-kor Nagy-Mányok vasúti állomásra indul. Ezenkívül a kaposvári városi kat. parancsnokság kirendel egy 30 főből álló szakaszt. Az ezen osztag részére szükséges vagon a páncélvonathoz csatolandó. Amennyiben a szekszárdi kat. parancsnokság szükségesnek tartja, további karhatalmat saját alakulásaiból rendeljen ki. A kaposvári kat. parancsnokság kirendel egy megfontolt, erélyes századost, aki Mányokon az összes karhatalmi erők felett a parancsnokságot átveszi, és aki naponta távirati helyzetjelentést küld.

Fogalmazvány. — HIL., Kaposvári kat. ker. parancsnokság, 1919., 1. cs., 824/7. szám.

14.

1919. szeptember 6.

A IV. kat. ker. parancsnokság távmondata a kaposvári és a szekszárdi vm-i kat. parancsnokságokhoz karhatalmi erők Komlóra és Szekszárdra történő kirendelésére.

Vett értesülés szerint Komló községben bányászsztrájkra van kilátás. Szükség esetén a sásdi karhatalomtól egy megfelelő különítmény kirende-

[28] A távirat további részében híreket közölnek a román csapatokról. V. ö. még: Az ellenforradalom . . . 128. old.

lendő. Sásdról ma 50 fő karhatalom Szászvárra útbaindult az ottani sztrájkon esetleg előforduló rendzavarások megakadályozására. Ugyanott van az 1. számú páncélvonat is.

Mindkét hely eseményeiről jelentés teendő.

Fogalmazvány. — HIL., Kaposvári kat. ker. parancsnokság, 1919., 1. cs., 906/9. sz.

15.

1919. szeptember 7. után.

A hadügyminiszter javaslatot tesz az antant tábornoki bizottságának a karhatalmi erők létszámának emelésére.

2. A budapesti összpontosításokkal egyidejűleg karhatalmi kirendelések váltak szükségessé a következő, a demarkációs vonalon belül fekvő városokba (ipartelepekre).

Győr, az ottani helyőrségen kívül	800—1000 ember
Diósgyőr mintegy	2000 ember
Tatabánya mintegy	1000 ember
Pécs-Bányavidék az ottani zendülés leverésekor	3—4000 ember
Összesen mintegy	10 000 ember

3. Eszerint Magyarország szűkebb területén csak egyes munkásközpontokon már kevésbé izgalmas időkben is mintegy 25 000 főnyi katonaságra volt szükség a közbiztonság fenntartására, illetve a rend helyreállítására. A mostani viszonyok mellett, mikor a gyúanyag nemcsak egyes központokra szorítkozik, hanem az egész országban el van terjedve és a közhangulat fokozottan izzó, átmenetileg talán mégegyszer ily létszámú fegyveres erőre volna szükség, hogy az időnként, de nem izoláltan fellépő mozgalmakat megelőzzük, illetve elfojtsuk.

Emellett azonban a nyugodtabb vidékeket sem szabad teljesen helyőrség nélkül hagyni, úgy, hogy Magyarország részére kb. oly hadseregre volna szükség, mely a lakosság összfői számának kb. 1 százalékában volna megállapítandó.

Legjobban bizonyítja erős közbiztonsági hadseregnek szükségességét az, hogy a felsőgalla—tatabányai bányamunkások f. hó 7-én a bányavezetőséget erőszakkal megtámadták és a letartóztatott kommunista vezérek kiadatását követelték. A tömeg a csendőrség felszólítására sem oszlott szét, sőt azokra egyes revolverlövéseket adott le, úgy, hogy a csendőrség kénytelen volt fegyverét használni, melynek 6 halott, 24 súlyos és 5 könnyű sebesült lett áldozata... Miután a megszálló román királyi csapatok karhatalmak szervezését betiltották, saját csapatok Felsőgallára s Tatabányára kirendelhetők nem voltak, hanem román csapatok kirendelését kellett kérni.

4. Bármilyen nagyságban is állapíttassék meg a magyar hadsereg összlétszáma, az elől a felismerés elől tárgyilagos szemlélő el nem zárkózhat, hogy itt Magyarországon társadalmi, politikai és felekezeti rétegek még nem helyezkedtek el, a hangulat még nyugtalan, kitörések még nincsenek kizárva, úgy, hogy Magyarországnak és kizárólag a belső béke tényleges megvalósítása érdekében éppen a béke első éveiben van nagyobb hadseregre szüksége, mint a későbbi, már megállapodott, kialakuló korszakban.[29]

HIL., VKF., 7. cs., 1285/bk. szám.

16.

1919. szeptember 11.

A hadügyminiszter közli a fővezérséggel, hogy a román csapatok segítségét kérte a bányászok lefegyverzéséhez.

A belügyminisztérium által a tatai, tokodi és dorogi bányamunkások lefegyverzése tárgyában a román királyi hadseregparancsnoksághoz intézett átiratát tudomásul teljhatalmúlag közlöm:

A „Magyar Általános Kőszénbánya Részvénytársulat" igazgatósága bejelentette hozzám, hogy a társulat tatai (Komárom vm.) tokodi és dorogi (Esztergom vm.) bányászatának munkásai fegyvereiket a román királyi hadseregparancsnokság e tárgyban kiadott parancsa ellenére is a mai napig be nem szolgáltatták.

Minthogy az említett bányászatok munkásai javarészt kommunista érzelműek, ezenkívül pedig ezen bányatelep körül sok kommunista és vöröskatona rejtőzködik, állandóan az a veszély fenyeget, hogy ezek alkalmas pillanatban a rejtett fegyverek felhasználásával a jogrend és közbiztonság megdöntését újból megkísérlik, sőt a román királyi hadsereg megszálló csapatait is megtámadják.

Bátor vagyok ez alkalommal rámutatni, hogy a közeli napokban — amint ezt a főhadiszállással külön közöltem — a tatabányai munkásság sztrájkba lépett, az ottani karhatalmi erőt megtámadta, minek következményeképp a csendőrség fegyverét is kénytelen volt használni.

Múlhatatlanul szükséges tehát, hogy a fentebb említett bányatelepek munkásai a legrövidebb időn belül lefegyvereztessenek, illetőleg a rejtett fegyverek felkutattassanak és biztos helyre szállíttassanak.

Minthogy a hatóságok a lefegyverzéshez szükséges elegendő karha-

[29] Az irat első részében a hadügyminiszter azt igyekszik igazolni, hogy a Magyarország részére a lakosság lélekszámához viszonyítva engedélyezett 0,5%-os karhatalmi létszám túlságosan alacsony... „A lakosság száma ugyanis a hadsereg létszámának megállapításához az egyedül mérvadó tényező nem lehet... A közbiztonság ugyanis kevésbé függ a lakosság számától, mint a közhangulattól, és a többé vagy kevésbé megállapodott megélhetési, szociális és politikai viszonyoktól. Ez utóbbiak jelenleg Magyarországon minden európai állam között — Oroszországot kivéve — a legvigasztalanabb állapotban vannak" — írja a miniszter.

talmi erővel nem rendelkeznek, van szerencsém a román királyi hadseregparancsnokságot tisztelettel felkérni, hogy a lefegyverzést a parancsnokság alá tartozó hadcsapatokkal lehetőleg sürgősen végrehajtani méltóztassék olyképpen, hogy az egyes bányatelepeken foganatosítandó lefegyverzésnél a helyi és személyi ismeretekkel bíró magyar rendőri hatóságok és rendőri karhatalmi alakulatok is közreműködhessenek.

E célból van szerencsém a román királyi hadseregparancsnokságot arra is tisztelettel felkérni, hogy a lefegyverzés végrehajtásának időpontját, az érdekelt magyar hatóságok idejekorán leendő értesítése végett velem közölni méltóztassék."

Budapest, 1919. évi szeptember hó 7-én.

A miniszter rendeletéből:
Szekér s. k.
miniszteri tanácsos

Tisztázat. — HIL. ,VKF., 1 dob., 1. csop., 1552. hdm. szám.

17.

1919. szeptember 12.

Putz őrnagy a IV. kat. ker. parancsnoksághoz intézett táviratában közli a nagymányoki bányász-sztrájk letörését.

Ma reggel személyesen Mányokon voltam. Az összes munkások csekély kivétellel munkába állanak. Munkábaállítás vérontás nélkül történt. A négy főkolompos őrizetben van. A vizsgálat folyik. Raáb és Halász századosok, valamint a két karhatalmi század tisztikara és legénysége feladatukat a sztrájk letörésében legjobban teljesítették. Hertelendy százados a szekszárdi csendőrökkel, valamint a szekszárdi tiszti különítmény ma délután bevonulnak Szekszárdra. A munkások lajstromozása a bányában ma és holnap fog megtörténni. Sorozás Bonyhádon hétfőn kezdődik.

Putz parancsnok.

Távirat. — HIL., Tolna vármegyei kat. parancsnokság, 1919., 134. cs., 699. sz.

18.

1919. szeptember 15.

A Tolna vármegyei kat. parancsnokság a IV. kat. kerületi parancsnoksághoz intézett átiratában detektívek kiküldését javasolja a munkások megfigyelésére.

A dombóvári hírszerző tiszt jelentése szerint feltétlenül szükséges volna úgy az ó-, mint új-dombóvári vasútállomásokra hosszabb időre detektíveket kiküldeni, különösen a fűtőházak munkásainak a megfigyelé-

[30] Az előadói íven Horthy szignója található.

sére, mivel ott több kommunista van, akik azonban a hatósági megfigyelésekkel szemben elővigyázatosak.

Mivel fenti parancsnokságnak detektívek rendelkezésére nem állanak, kérem azok kiküldése iránt intézkedni avagy illetékes helyen közbenjárni.

Detektívek kiküldéséről — szorosabb együttműködés érdekében — kérem fenti parancsnokságot is értesíteni, hogy a dombóvári hírszerző tiszt ennek megfelelően utasítható legyen.

Fogalmazvány. — HIL., Tolna vm. kat. parancsnokság, 134. cs., 915/5. hdm. szám.

19.

1919. szeptember 26.

Helyzetjelentés a győri munkások hangulatáról.

... A győri munkásság hangulata annyira kommunista, hogy a románok kivonulása esetén a magyar tisztek agyonverését ígérték ...

Elolvasás után megsemmisítendő!

HIL., VKF., Limbus-csomóból.

20.

1919. szeptember 30.

Horthy távirata a H. M. 5/B. osztályához, amelyben a bányamunkásokat fékentartó csendőrök románok általi lefegyverzése ellen tiltakozik.

A románok szándékos és alattomos ténykedése a rend fenntartása ellen mind nagyobb méreteket ölt. Így jelenleg Tatatóváros csendőreit akarják lefegyverezni, mi a bányamunkás lakta vidéken nagy veszélyt és vérontást okozhat. Továbbá a letartóztatott kommunistákat még mindig mindenfelé szabadon bocsátják.

Ha antant-misszió ez ellen nem teszi, vagy nem teheti meg a legerélyesebb és legsürgősebb rendszabályait, minden további kiszámíthatatlan következményért csak őtet terheli felelősség.

Fővezér

Távirat. — HIL., VKF., 1919., 4. dob., 2. csop., 849. szám.

21.

1919. október 19.

A budapesti államrendőrség mellé beosztott nyomozói osztály helyzetjelentéséből.

... A munkásság köreiben örömmel beszéltek arról, hogy Bőhm Vilmos Wienben hadsereget szervez. Ennélfogva biztosra veszik, hogy pár hét múlva újra Tanácsköztársaság lesz Magyarország ...

HIL., VKF., 4. dob., 1827/II. a. szám.

22.

1919. november 2.

A Nemzeti Hadsereg hírszerző csoportjának jelentéséből.

... Tárkány községben (Bábolna mellett) az aratók az Internacionálét énekelték és a proletárdiktatúra mellett tüntettek. A rend helyreállítására Győrből egy vadász-szakasz lett oda kirendelve...

HIL., VKF., 1919., 4. dob., 2313/I. a. szám.

23.

1919. november 3.

A fővezérség távirati utasítása a kaposvári körletparancsnoksághoz Salgótarján megszállására.

Salgótarján megszállására a csurgói gyalogezred egy zászlóalja készenlétbe helyezendő. Útbaindítás külön paranccsal rendeltetik el. Menetkészültsége, amely mihamarabb érendő el — ide bejelentendő. A zászlóalj visszatérte el fog rendeltetni, ha a miskolci körletparancsnokság a saját körletében a felváltásra kiszemelt zászlóaljat újonnan felállította. A megszállás egyetlen célja, hogy a legnagyobb napi széntermelés eléressék. A zászlóaljnak emberenként nem szabad 50 tölténynél többet bírnia, amelyek közül csak 5 tölténnyel szabad minden katonát ellátni... A teljes állomány után 30 napi időtartamra szükséges összes élelmicikkeket és lótápot a zászlóalj jelenlegi állomáshelyéről magával hozza.

Távirat. — HIL., Kaposvári kat. ker. parancsnokság, 1919., 1. cs., 1103/

2. hdm. szám.

24.

1919. november 13.

A Nemzeti Hadsereg Fővezérségének helyzetjelentéséből.

... Sörnye-pusztán (Kaposvártól 20 km északnyugatra) a cselédség sztrájkba lépett. A sztrájk oka az, hogy a híresztelt kormányválság megoldásaként a cselédség a proletárdiktatúra visszatérését véli és várja Csendőr karhatalom kirendeltetett...

HIL., VKF., 1. dob., szám nélkül.

25.

1919. november 21.

Riedl ezredes átirata a zalaegerszegi katonai állomásparancsnokságnak, amelyben a felsőbb utasításnak megfelelően elrendeli a szakszervezetek megfigyelését.

Bizalmas!! A Hüm. 1500/1919. számú, a kormánybiztosságokhoz és rendőrségekhez intézett rendeletét teljtartalmúlag közlöm:

„A román megszálló csapatoknak a közeli napokban a Tiszántúli területekre történő kivonulásával a belső rend és nyugalom fenntartásának fontos feladata kizárólagosan a magyar közigazgatási hatóságokra, a Nemzeti Hadseregre és a karhatalmi alakulatokra hárul. — Közismert dolog, hogy az úgynevezett proletárdiktatúra életrekeltét a lelketlen izgatók által félrevezetett ipari munkásság tömegeinek köszönhető. A szakszervezetek voltak a bolsevizmus melegágyai és később annak legerősebb támaszai, mondhatni védbástyái. A hozzám beérkezett jelentések szerint a szakszervezetekben még most sem szűntek meg az agitációk az úgynevezett „tanácskormány" érdekében.

Erre való tekintettel elrendelem az ipari munkások összes szakszervezeteinek legfokozottabb ellenőrzését és egyben felhívom Címet, hogy mindazon szakszervezetekről, amelyeknek tagjai államellenes, nemzetietlen, hadseregellenes magatartást tanúsítanak, ily irányban, vagy az úgynevezett „Tanácsköztársaság" visszaállítása érdekében izgatnak, faji, vallásfelekezeti, vagy osztálygyűlölséget szítanak, a konkrét adatok részletes közlése mellett a szükséges további intézkedések megtétele végett hozzám azonnal tegyen jelentést. Ismerve Méltóságod hazafias gondolkodását, nem kételkedem abban, hogy felfogva a szóban forgó kérdés messze kiható fontosságát és horderejét, ezen nehéz feladat teljesítésében minden rendelkezésre álló eszközzel a legmesszebbmenő módon segítségemre lesz."

Riedl ezds.
Várm. katonai parancsnok.

HIL., Horthy-kori iratok, 32. cs., 568/II. szám.

26.

1919. november 23.

Berzeviczy tábornok tájékoztatót küld a kaposvári gyalogdandárhoz Baranya vm. viszonyairól.

BIZALMAS.
Parancsnok sajátkezű felbontására.

A f. évi november 12-én kelt 1111/3. hdm. számú rendeletemmel kapcsolatban.

Baranya vármegye földrajzi, határ, politikai és közbiztonsági viszo-

nyairól Riffl alezredes[31] által összeállított adatokat áttanulmányozás végett kiadom.

2 db. melléklet.[32]

Berzeviczy tbk.

IV. Politikai viszonyok:

Pécs városa (jelenleg kb. 60 000 lakossal), de általában egész Baranya ma még egyike azon helyeknek, melyek a bolsevizmus tanai által megmételyezettnek tekinthetők, annál is inkább, mert Pécs és Baranya a bolsevizmust a szerb megszállás következtében egy pillanatra sem ismerték. A bolsevisták számát a bányásztömegek, valamint az összeomláskor a demarkációs vonalon százával átmenekült és Pécsett és a vármegye egész területén dologtalanul lézengő volt vöröskatonák csak emelik. A város 50 százaléka megbízhatatlannak tekinthető. Az e téren tett szomorú tapasztalatok egész sorozatát lehetne felhozni. A bányászok és a mindenre kész csőcselék nyíltan hirdetik, hogy a város kirablásához joguk van és csak azt várják, hogy a szerbek kivonuljanak. A szociáldemokrata párt vezetői teljesen kommunisztikus alapokon állanak és a karhatalmi alakulatok összeállításában nemcsak hogy nem segédkeznek, de félő, hogy befolyásuk következtében, a szociáldemokrata pártot egyenesen magunkkal szemben fogjuk találni. A posta, mint testület, az együttműködést egyenesen megtagadta, úgy, hogy a karhatalmi szervezkedésnél intézkedések váltak szükségessé arra, hogy a telefon- és távíróforgalom minden körülmények közt biztosítottnak tekinthessék. Egyes lapok korlátlanul írják izgató cikkeiket, melyeknek hangja a becsmérlés, gyalázkodásban hihetetlen fokot ér el.

Mohács város (kb. 20 000 lakossal) a bolsevisták egyik fő gyűjtőhelye, hol a kikötő- és hajómunkások csak kellő támaszt szolgáltatnak a fellépésükben még mindig szemtelen kalandoroknak.

Éppen így igen súlyos körülményekkel kell számítani a kisebb központokkal (Villány, Siklós) illetőleg is, ahonnan a beérkező jelentések nyílt bolsevista agitációról számolnak be.

V. Bányavidék:

Pécs bányavidéken a Mecsektől délre 4100, a Mecsektől északra 1200 bányász — nagy percentben volt vöröskatona — dolgozik. Közöttük megbízható egyén alig található. Állandóan fenyegető magatartást tanúsítanak, legnagyobb valószínűség szerint nagyobb mennyiségű fegyverrel ren-

[31] Riffl alezredes a szerb megszállás alatt levő Pécsett a Nemzeti Hadsereg hírszerző szolgálatát vezette.

[32] Az 1. számú melléklet a pécsi bányavidék vázlatát tartalmazza, a vasuthálózat és a bányák munkáslétszámának feltüntetésével. Közlik az ott állomásozó páncélvonat helyzetét is.

A 2. sz. melléklet Baranya vármegye földrajzi, etnográfiai és határviszonyairól ad felvilágosítást. Ennek IV. fejezetét közöljük.

delkeznek. A karhatalom megszervezése alkalmával hosszas fáradsággal sikerült a következő őrségeket megbízható egyénekből összeállítani: Pécsbányatelep 32 fő, Mecsekszabolcs 30 fő, Somogy 25 fő, Vasas (az adat hiányzik) fő. Percentben kifejezve a bányászok 2 százaléka — ezek is javarészt az illető községek lakói. A bányászok általában a proletárdiktatúra hívei és szándékuk a szerb kivonulással egyidejűleg a diktatúrát kikiáltani, de legalább is zavart okozni. A karhatalom szervezéséről a leggyobb elővigyázat dacára is tudomásuk van és ennek dacára ellenünk való fellépésükkel számolni kell. A bányavidék fékentartása Baranya vármegye közbiztonságának alapja.[33]

Sokszorosított másolat. — HIL., Kaposvári kat. ker. parancsnokság, 1. cs., 110/1919. szám.

27.

1919. december 28.

A Magyar Haderők Vezérkari Főnöke közli a MOVE[34] országos elnökségével, hogy a szervezet tagjainak sztrájktörőkként való felhasználását helyesnek tartja.

969/Ikt. számú becses átiratára a sztrájkok ellen társadalmi szervezkedésre vonatkozólag van szerencsém tudomására hozni, hogy az ezirányú tervezetét igen üdvösnek találom.

Nézetem szerint a MOVE mint társadalmi testület elsősorban volna arra hivatva, hogy a sztrájk elleni társadalmi szervezkedést kezdeményezze, még pedig annál is inkább, mert tagjai kebelében elég arra technikailag is alkalmas egyén található (tart. tisztek stb.), ki szívesen áll egy ily vállalkozás szolgálatába. A MOVE ily irányú kezdeményezése természetesen a Fővezérség részéről szintén minden irányban a legmesszebbmenő támogatásban fog részesülni.

Kérem tehát a MOVE országos elnökségét, hogy velem annakidején tudassa az ezirányban tett intézkedéseket, valamint azoknak a számát és szervezetét, kikre sztrájk alkalmával ellenakció gyanánt számítani lehetne, hogy ezek alapján ezután a további intézkedések megtehetők legyenek.

HIL., VKF., 1919., 7. dob., 81. szám.

[33] A 2. sz. melléklet további része a vm. állami javainak biztosításáról és a közbiztonsági viszonyokról számol be.

[34] MOVE, Magyar Országos Véderő Egyesület. 1919. januárjától kezdve Gömbös Gyula, a szegedi ellenforradalmi „kormány" hadügyi államtitkára vezette.

28.

Dátum nélkül.

Horthy utasítása a IV. kat. ker. parancsnokság részére a tiszti alakulatok „ítélkezéseinek" ideiglenes felfüggesztésére.

Miután félő, hogy egyes tiszti alakulatok működése a Budapesten folytatott tárgyalásokat hátrányosan befolyásolja és így szervezésünket meg is gátolhatja, szigorúan elrendelem, hogy az összes tiszti alakulások mindennemű ítélkezéssel kapcsolatos működésüket, még letartóztatásokat is, mindaddig felfüggesszék, míg erre vonatkozó újabb parancsokat innen nem kapnak.[35] A járőrök csak információs szerepkört töltsenek be a Fővezérlettel szemben. Kiadatik: Valamennyi kerületnek és az összes fővezérlet alá közvetlenül tartozó tiszti alakulatoknak. A parancs vétele táviraton, telefonon rögtön jelentendő.

Horthy altengernagy, fővezér

Távirat. — HIL., Kaposvári kat. ker. parancsnokság, 1919., 1. cs., 202/3. hdm. szám.

29.

1919. augusztus 17.

Részlet a Hadügyminisztérium 5/a. osztályának helyzetjelentéséből.

... A paksi főjegyző jelenti, hogy ott 3 kommunistát elfogtak és a szekszárdi ügyészség fogházába szállították. Mihályi Gézáné polgári iskolai tanítónőt statáriális úton halálra ítélték és a községháza udvarán felakasztották. Mihályiné a paksi kommunisták legexponáltabb tagja volt...

A Gyöngyösre bevonult románok az ott talált kommunistákat letartóztatták. — Ezek közül hatot agyonlőttek, a direktórium tagjai közül pedig kettőt felakasztottak.

HIL., VKF., 5. dob., 817/1. szám.

30.

1919. augusztus 29.

A simontornyai járás főszolgabírája Tolna vm. kat. parancsnokságánál tiltakozik a különítmények gaztettei ellen.

A proletárdiktatúra letörése óta székhelyemen két ízben is fehércsapat különítmények jelentek meg, melyek magánértesülések alapján egyes embereket nyilvánosan megbotoztak, másoknál pedig szigorú házkutatáso-

[35] Horthy utasítása elárulja, hogy a tiszti különítmények központi parancsra végezték gyilkolásaikat. V. ö. ezzel: Horthy i. m. 128. old. „A hadsereg főparancsnoksága semmiféle vérontási parancsot nem adott ki."

kat tartottak. Ezen eljárás általánosságban jövőre nézve, elrettentés céljából kétségtelenül üdvös volt és egyesek megérdemelt megszégyenítése közmegnyugvást is keltett, sajnos azonban, ártatlanok is szenvedtek. Ami megtörtént, annak bírálata céltalan, nem volna azonban helyes a bűntelen lakosságot, mely emberszerető érzésű, továbbra is állandó izgalomban tartani, mikor a kézrekeríthető bűnösök már meglakoltak. Hivatkozással a szekszárdi katonai parancsnokságnak 1481. számú táviratával leadott 841. számú hadügyminiszteri rendeletre megkeresem a járási polgárőr parancsnokságot, felhívom a csendőr járásparancsnokságot és utasítom a községi elöljáróságot, hogy ismétlődés esetén az elfogatásokhoz segédletet ne adjanak és a parancsnokot utasítsák hozzám. Felkérem a magánegyéneket is, hogy ily terrorcsapat megjelenését azonnal jelentsék be hozzám, mert eljárása ellen a *szentesített magyar törvények nevében* tiltakozni fogok. A megszökött bűnösök ellen, ha visszatérnének, magam fogok a legszigorúbban eljárni.

Gyönk, 1919. augusztus 29.

Olvashatatlan aláírás

Sokszorosított másolat. — HIL., Tolna vármegye kat. parancsnokság, 134. szám.

31.

1919. augusztus 29.

A IV. kat. ker. parancsnoksághoz intézett fővezérségi távirat volt vörös-katonákra próbálja hárítani a felelősséget a tiszti osztagok bűntetteiért.[36]

Fővezérség tudomására jutott, hogy sok helyen még mindig portyázó vörösök... rablásokat és gyilkosságokat követnek el s gondoskodnak arról, hogy a lakosság közt híre járjon, hogy ezen bűntetteket fehér tiszti alakulások követték el. Az összes tiszti alakulásokat utasítom, hogy minden eljárásukban szigorúan tartsák magukat a törvényes formákhoz. Önkényes és igazságtalan eljárásnak még a látszatát is kerüljék, mert a fővezérség csak így lehet abban a helyzetben, hogy a tiszti alakulások és az egész nemzeti hadsereg tekintélyét és jó hírnevét erélyesen védelmezze. A legkisebb inkorrektség pedig csak az ellenségeink kezében fegyver, melyet a nemzeti hadsereg kompromittálása céljából azonnal felhasználnak.[37]

Fővezérség

Távirat. — HIL., Kaposvári kat. ker. parancsnokság, 1919., 1. cs., 829/5. sz.

[36] A hadsereg propagandaszervei utasítást kaptak ilyen jellegű hazugságok terjesztésére. Hasonló eset található még: HIL., Kaposvári kat. ker. parancsnokság, 1919., 1. cs., 505/12. hdm. sz. alatt is.

[37] A Fővezérség az ilyen és a hasonló jellegű táviratokat főleg az entente missziók kérésére és megnyugtatására adta csak ki.

1919. szeptember 3.

A Nemzeti Hadsereg Fővezérletének utasítása a II. katonai kerületi parancsnoksághoz Balatonszemes és környékének „kitisztítására".

Bizalmas jelentések szerint Balatonszemes község és környékének lakossága, még mindig, bár jogilag nem létező, de tényleg létező kommunista direktorium által terrorizálva lesz. A csekélyszámú csendőrség életét féltve közbelépni nem mer.

Ezen viszonyok gyökeres megszüntetését célzó intézkedések megtételére és az eredmény ide való jelentésére megküldöm.

A fővezér rendeletéből:

Ottrubay őrgy.
csoportvezető.

Eredeti tisztázat. — HIL., Kaposvári kat. ker. parancsnokság, 1919, 1. cs., 830/3. sz.

33.

1919. szeptember 11.

A Tolna vármegyei katonai parancsnokság bizalmas utasítása a járási fegyvertisztek részére a „politikai hírszerzés" ellátására.[38]

A 909/8. hdm. számmal kirendelt járási fegyvertisztek egyúttal a járás területén a vörösök elleni defenzív szolgálat ellátása céljából, mint politikai hírszerzők is működnek. A járás területén levő közigazgatási tisztviselők, közoktatási és egyéb állami és magán intézmények megbízható vezetői, továbbá a keresztyén nemzeti párt helyi exponensei s végül a tökéletesen megbízható népszerű polgárok bevonásával az alább foglaltakra vonatkozólag állandóan figyelemmel kísérik a kiutalt működési területet, észleleteiket szükség esetén azonnal, *hetenként* azonban *egyszer* még pedig úgy, hogy a parancsnokság hírszerző osztályához (Vármegyeháza fszt. 9., 10. ajtó, vezetője Sass István szds.) *legkésőbb vasárnap délig* beérkezzen, írásban jelentik.

A hírszerzésnek és így a heti jelentésnek is ki kell terjeszkedni:

1. a *volt vörös hadsereg* tisztjei és legénysége,

2. a *lakosság,* tisztviselőkar, vonat- és postaszemélyzet és egyéb közalkalmazottnak, az ipari munkásság s végül a földműves lakosság (különkülön) — hangulatára, viselkedésére és felfogására.

3. Az uralkodó politikai áramlatok ismertetésére.

[38] A különítmények gyakran a „járási fegyvertisztek" jelentései alapján kezdték meg akcióikat.

4. A keresztény nemzeti eszme jegyében folytatott propaganda eredményére és ezzel kapcsolatban a zsidóság hangulatára és magatartására.

5. Vörös irányú esetleges tovább szervezkedésre, esetleges agitációkra. Ezzel kapcsolatban jelentendő, hogy a hírhedtebb agitátorok, kommunista vezérek stb. letartóztatva vannak-e, vagy szabadlábon vannak-e még.

6. Esetleges szocialista mozgalmakra, lázadásokra, pogromokra.

7. Esetleges javaslatokra.

Kapják a járási fegyvertisztek, s a kormánybiztosi összekötő tiszt tudomására, a szükséges lépések megtétele végett.

Fogalmazvány. — HIL., Tolna vármegyei katonai parancsnokság, 134. cs., 908/8. hdm. sz.

34.

1919. szeptember 14.

A Nemzeti Hadsereg Fővezérségének parancsa a polgári és katonai hatóságok hatáskörének szabályozására.

III. Karhatalmak alkalmazása.

Népítéletek megakadályozandók. Önkényes ítéletek és azok végrehajtása eltiltatik, az ebben bűnösök pedig közönséges bűntettesek gyanánt fognak kezeltetni.

Karhatalmak túlkapásai ellen ezentúl kérlelhetetlen szigorral fogok fellépni. Minden karhatalmi parancsnok gondolja meg, hogy a Magyar Nemzeti Hadsereg és annak tisztikara csak akkor, és csak addig élvezheti a magyar nép bizalmát és becsülését, ameddig távol tart magától minden igazságtalan, törvényellenes eljárást, ameddig még a látszatát is kerüli annak, hogy... védtelen ártatlanokat bántalmaz és kínoz, vagy ellenőrizetlenül idegen vagyont elkoboz.[39]

Olyan tiszt, aki ily tettnek még látszatával is kompromittálja magát és az egész Magyar Nemzeti Hadsereg tisztikarának tekintélyét, személyre való tekintet nélkül, el lesz bocsátva a hadsereg kötelékéből.[40]

Ellenben kötelességévé teszem minden parancsnoknak és minden tisztnek, hogy oly esetben, ha a karhatalmak eljárásával szemben bárki által rágalmak merülnének fel, az illető rágalmazót vagy hírterjesztőt haladéktalanul jelentse fel a katonai elöljáróságnak.

Ezeknek kötelessége a rágalmazó ellen haladéktalanul megindítani az illetékes katonai vagy polgári hatóságoknál a bírói eljárást.

[39] Lásd pl.: HIL., Tolna vm-i kat. parancsnokság, 134. cs., 117/16 hdm. sz. és Az ellenforradalom... 227. old.

[40] A különítmények gyilkosai valójában Horthy jóindulatát és különös támogatását élvezték. 1921. november 3-án még az a néhány tiszt is „magas kegyelmi elhatározás alá" esett, akik ellen napvilágra került gyilkosságaik miatt kénytelenek voltak eljárást indítani. V. ö.: Az ellenforradalom... 227. old. és a Somogyi–Bacsó gyilkosság kapcsán 248–256. old.

Éppoly tántoríthatatlan — mint azon elhatározásom, hogy minden nemzetellenes bolsevista mozgalmat csírájában elfojtok — azon rendületlen kötelességszerű törekvésem is, hogy a magyar nemzeti hadsereget és annak minden egyes tagját megóvjam minden gyalázattól és megbecstelenítéstől.

Aki ezen törekvésemben nem halad velem egy úton, aki engem nem tud, vagy nem akar megérteni, az nem érdemes azon kitüntetésre, hogy a Magyar Nemzeti Hadsereg tagja maradjon.

A legközelebbi időben a Magyar Nemzeti Hadsereg tagjaira nézve rablás, gyilkolás, engedelmesség megtagadása és fosztogatás bűntetteire statáriumot (rögtönítélő eljárást) fogok hirdetni.[41]

Nyomtatott parancs. — HIL., VKF., 1919, 7. dob., VI. csop., szám nélkül.

35.

1919. szeptember 19.

A Fővezérség támogatást kér a kaposvári kat. körletparancsnokságtól a Prónay század „különleges missziójához".

A Prónay század egy része a Fővezérségtől nyert szigorúan bizalmas utasítások szerint különleges missziót van hivatva teljesíteni, melyről bővebb tájékozás nem opportun.[42]

Felhívom a körletparancsnokságot, hogy a fentiek értelmében a Prónay század egy részének kiküldetésében szabad kezet engedjen, hogy feladatát megfelelően végrehajthassa.[43]

HIL., Kaposvári kat. ker. parancsnokság, 1919, 1. cs., 920/2. hdm. sz.

36.

1919. október 1.

A zalaegerszegi kat. állomásparancsnokság felkéri a Zalamegyei Újság szerkesztőségét a fehérterrorról terjesztett hírek megcáfolására.

Tisztelettel kérem, szíveskedjék b. lapjában a Fővezérség 2106/sajtóoszt. táviratát közölni:

„Nap-nap után a leghihetetlenebb hírek jelennek meg a lelkiismeret-

[41] A statáriummal való fenyegetődzés elárulja számunkra, hogy valójában milyen állapotok is voltak a Nemzeti Hadseregben. Leleplezi azokat a kenetteljes szólamokat is, amelyeket a parancsban olvashattunk.

[42] célszerű

[43] A táviraton a következő megjegyzés olvasható: „Prónay százados magával visz 15 tisztet. Páncélvonaton marad: 65 tiszt, 3 továbbszolgáló altiszt, 35 legénység, 83 ló, 26 jármű, 6 géppuska, 1 vagon anyag + még kintlevők kb. 20 fő."

len megfizetett sajtótermékekben az új Nemzeti Hadsereg terrorjáról és a zsidóüldözésekről. A tényállás megállapítása céljából megjelent a Főve-zérség állomáshelyén egy vegyes entente bizottság. Megemlítendő, hogy a bizottságban Amerika részéről egy Horovitz Náthán nevű ezredes vett részt, ki zsidóbarátságának azzal adott kifejezést, hogy kijelentette, mi-szerint maga is zsidó.

Ezen bizottság meglátogatta a siófoki fogdát, hol megállapította, hogy a foglyok megfelelő bánásmódban részesülnek, s ezek mind kommunis-ták. A siófoki rabbi útbaigazításai alapján Nyugatmagyarország más vi-dékeit is felkeresték, és vizsgálatuk eredményeként megállapították, hogy az összes terrorhírek rosszindulatú, gaz, nemzetbontó elemek ezirányú aknamunkája.

Érdekkel várjuk ezek taktikája új folyományának kibontakozását.

Ismerve a Nemzeti Hadseregnek, tehát a tisztesség és becsületnek ellenfeleit, nem lesz felesleges megemlíteni, miszerint nagyon tévednek ha azon jelszóval „nincsen terror, szabad a vásár" újult erővel indulnának hazaáruló munkájuknak. Egyről biztosak lehetnek: az erkölcstelen-ségnek és a gaz árulásnak nincsen maradása a szép hazánkban. Ha ez terror, hát akkor terrorizálni fog a Nemzeti Hadsereg, s ezen munkájában mögötte lesz az egész Dunántúl, s remélhetőleg Magyarországnak többi része is, s ez a leghatásosabb bizonyítéka annak, hogy az új Magyaror-szágon nem lesz többé katona és civil, úr és paraszt, hanem csak becsü-letes, jó magyar, ki mind összefog, hogy a salaktól megtisztogassa sze-gény, annyira agyonsanyargatott hazánkat.

HIL., Horthy-kori iratok, 32. cs., 273/II. szám.

37.

1919. november 11.

A Fővezérségnek a kaposvári kat. körletparancsnoksághoz intézett távi-rati parancsa megtiltja, hogy a Nemzeti Hadsereg budapesti bevonulása során erőszakosságokat kövessen el. Közli, hogy a bűnösök úgyis „bűn-hődni fognak".

Felelősséget vállaltam a magyar kormánnyal és az entente hatalmak-kal szemben, hogy a Nemzeti Hadsereg Budapest megszállása alkalmából tartózkodni fog mindennemű önkényes törvényellenes fellépéstől, pogrom-tól, mindennemű kihívó magatartástól és minden eljárástól, mely túl-lépné a hadsereg részére megállapított hatáskört. Elvárom, hogy ezen ál-talam vállalt kötelezettségnek a Nemzeti Hadsereg legteljesebben eleget fog tenni, tudatában annak, hogy a bűnösök bűnhődni fognak. Számítok minden tiszt és minden ember odaadó támogatására annál is inkább, mert

fenti ígéretem beváltása menti meg hazánkat a nyomorúságtól és az ország jövőjére nézve legnagyobb jelentőséggel bír. Ezen parancs a Nemzeti Hadsereg minden tagjának tudomására hozandó.[44]

Horthy

HIL., Tolna vm. kat. parancsnokság, 134. cs., K. T. 319. sz.

38.

1919. november 16.

Istók alezredes, Kecskemét városparancsnoka a budapesti katonai kerületi parancsnoksághoz intézett jelentésében beszámol a Héjjas-féle különítmény „hatalomátvételéről".[45]

A polgárőrség szervezését Héjjas főhadnagy végezte...

Utasításokat — állítása szerint — a Fővezérségtől direkt kapott. Ezeket nekem nem jelentette, sőt ily módon bizonyos tekintetben a karhatalmi parancsnokságot csak látszólag ismerve el, önkényűleg járt el.[46] A mai nap folyamán de. 12 h-kor pedig, dacára, hogy a kormánybiztos főispán s polgármester vannak a karhatalmi főparancsnokság részéről, mint felelős közegek megbízva a rend és közbiztonság fenntartásával, minden bejelentés nélkül *egy félszázadnyi polgárőr lovassal felvonult a Városháza elé, oda behatolva a főispán kormánybiztosnak kijelentette, hogy átveszi a városparancsnokságot.*

A főispán meglepődve bár, a város érdekében nehogy az oly szépen kibontakozó rend és nyugalom megzavartassék, hozzájárult a dolog ilyen fordulatához, s kérte, hogy minden erővel azon legyen, hogy a rendes fegyelem úgy a polgárőrségnél, mint a városban fenntartassék s meg ne zavartassék. Héjjas főhadnagy biztosította a főispánt, hogy erről minden erejével gondoskodni fog.

Tekintve, hogy itt egyelőre titokban elkészített cselekménnyel állunk szemben — mely a maga valóságában lényegében lelkes, hazafias indok-

[44] 1919. szeptember első napjaiban Beniczky belügyminiszter meglátogatta Horthyt Siófokon. A Nemzeti Hadsereg budapesti bevonulásáról szólva a következő párbeszéd zajlott le köztük:

— Ha a Nemzeti Hadsereg bevonul a fővárosba, lesz-e program, igen, vagy nem?

Horthy válasza:

— Pogrom nem lesz! De néhányan fürödni fognak. — Az Újság, 1925. május 31. 1919. november 5-én Horthy Budapesten Clerk jelenlétében megbeszélést folytatott a polgári ellenzéki pártok és az SZDP. vezetőivel. A megbeszélésről készített jegyzőkönyvben a következőket olvashatjuk: „Azt a kijelentést is tette a fővezér, hogy a hadsereg... kérlelhetetlenül elfojtja a bolsevizmusnak még a csíráit is" — ha a fővárosba bevonul. Lásd: Az ellenforradalom... 210. old.

A Nemzeti Hadsereg budapesti bevonulásáról lásd még: Az ellenforradalom... 192., 180. old.

[45] Istók alezredes jelentése első részében beszámol a románok által elkövetett erőszakoskodásokról és az ellenséges csapatoknak a városból történő kivonulásáról.

[46] A Hadügyminisztériumtól Istók alezredes kapott utasítást a kecskeméti karhatalom megszervezésére.

ból ered, — a dologba hallgatólag belegyeztem, az esetet azonban a ker parancsnokságnak és a Hadügyminisztériumnak ezennel bejelentem.

Minden esetre kifogás alá esik és katonai szempontból elítélendő ezen eljárás, annál is inkább, mivel Héjjas főhadnagy egy ideig a csendőrparancsnokság, majd a hadügyminisztériumi rendelet értelmében hozzám tartozott s mint karhatalom vagy polgárőrség alá kell hogy rendelje magát egy központi vezetésnek, mely az ő cselekedetét is egyöntetűen a közös cél felé irányítja. Ő azonban túltéve magát minden szabályon és a tiszti katonai gondolkozáson, a fenti súlyos bírálatot kiváltó módon cselekedett.

Nekem soha semmi megbízást akár a szegedi ker. parancsnokságtól, akár a Fővezérségtől nem mutatott, bár a szegedi ker. parancsnokság itteni megbízásomat tudomásul vette, azonban eddig innen valószínűleg a román megszállás miatt intézkedés, tájékoztatás nem érkezett. A Héjjas-féle incidens a Szegedről érkező tiszti keretek, valamint a nemzeti hadsereg bevonulása által természetesen éléből veszíteni fog s elenyészik...[47]

Istók alez.

Tisztázat. — HIL., VKF., 1919., 1. dob., 1. csop., 2321. sz.

39.

1919 november 23.

Kivonat Karácsony kecskeméti ügyésznek a Főállamügyészhez küldött jelentéséből, melyben beszámol a Héjjas különítmény rémtetteiről.[48]

Méltóságos Főügyész Úr!

Még a román megszállás alatt Héjjas Iván főhadnagy a kecskeméti gazdaközösségből karhatalmat szervezett, mely a „Héjjas-féle csendőrkülönítmény" néven szerepelt. Működésükhöz több kommunista és zsidó egyén eltüntetésének gyanúja fűződik. November 19 és 21-én hajnalban a fogházőrség és 10 rendőr lefegyverzése után 36 kommunistát elvittek, kiket állítólag eltettek láb alól. Héjjas cirka szeptember végén Tóth főhadnaggyal együtt, — hivatkozva Horthy fővezér parancsára — a fogház átadását követelte. Ezen kérését megtagadva, dr. Zsitvay Tibor kecskeméti kormánybiztos közbenjárására Héjjas elállott szándékától. Tóth főhadnagy azonban Bárdos fogházgondnok előtt kijelentette, hogy a Nemzeti Hadsereg bejövetele előtt 20 emberrel a fogházat elfoglalja és ott kommunista életben nem marad. Héjjas azért akarta a fogházat átvenni, mert a foglyok az ablakokból a hozzátartozóikkal érintkeztek. Ez

[47] A Héjjas-féle különítmény kihasználva a románok kivonulását, a Nemzeti Hadsereg alakulatainak bevonulása előtt követte el szörnyű bűntetteit.

[48] A kivonaton oldalt B(erzeviczky) tábornok jelzés olvasható. A kivonat 10 oldalas eredeti példánya – a kivonat is korabeli – a közölt irattal megyező szám alatt található.

meg is felel a valóságnak, mert én az érintkezést gyökeresen megakadályozni nem tudtam. Ezen idő körül csendőrruhás egyének éjjel Schwerteczky Mátyás kommunista üzelmekkel gyanúsított rendőrtanácsost elvitték. Hogy kinek a parancsára, hová, hogy kik — az nem volt kideríthető. A román kivonulás előtti napokban 30 egyént hurcoltak el csendőrruhás egyének, hová, kik stb., szintén nem deríthető ki.

November 19-én Franczia-Kiss két csendőrrel megjelent, kijelentvén a fogház átvételét. Én tiltakoztam, Kiss azonban kijelentette, hogy az őrséget embereiből felállítja.

Erre telefonáltam az Igazságügyminisztérium börtönügyi osztályának. Hrusztek titkárnak leadtam Franczia-Kiss párbeszédét, hivatkozva a Dunántúl történt dolgokról szállongó hírekre, azon gyanúmnak adtam kifejezést, hogy a Héjjas különítmény a foglyokat az éjjel el fogja hurcolni, — s intézkedést kértem.

Délután 4-kor a katonák a fogházat megszállották, a cellákat felnyitva a foglyokat pofozták.[49] Erre Zsitvay kormánybiztoshoz fordultam, ki Héjjassal tárgyalva, a katonaság kivonulása elrendeltetett. Éjjel 1/2 12-kor lakásomra hazamenve, (ügyészség) a Nemzeti Hadsereg katonái által a fogházat megszállva találtam. A fogház őrszemélyzet és a rendőrök az őrszobára utasíttattak. Erre Bartha kerületi főkapitányt keresve, nem kaptam meg, sem pedig a kormánybiztost. Egy darabig azon voltam, hogy a rendőrlegénységgel a Héjjas embereit lefegyverezzem, melytől azonban a vérontás elkerülése miatt elállottam. Visszatértemkor értesültem, hogy engem is 4 szuronyos le akart tartóztatni és hogy a fogházból 33 embert kocsin elvittek. Erre Pestre utaztam, tárgyaltam Csupay főállamügyésszel, Megyery, br. Lévay miniszteri tanácsossal, Belügyminisztériumban, Fővezérségnél, — minden pozitív eredmény nélkül.

Kecskemétre visszatérve megállapítottam, hogy november 19-én 33 foglyot, november 21-én 3 foglyot vittek el.

Cúrry Rezső őrnagy, a közben bevonult Nemzeti Hadsereg parancsnoka nyomozást indított a 36 elhurcolt fogoly ügyében és a nyomozás megindításáról engem Zsitvay kormánybiztos átiratban értesített, közölvén, hogy november 21-én a Nemzeti Hadsereg Székely és Szabó István századosai egy az államrendőrség pecsétjével ellátott igazolvánnyal jelentek meg Héjjas fhdgy. előtt, mely parancson a végrehajtott intézkedés volt elrendelve.

Én a kormánybiztos átiratában említett parancsot apokrifnek[50] tartom. Meggyőződésem, hogy a foglyok ki lettek végezve éspedig a Héjjas különítmény által.

Kecskeméten pár nap előtt az utcán átlőtt fejjel halva találtak egy zsidó képügynököt, 30 000 koronát elrabolva tőle. Franczia-Kiss és Pataki főhadnagy Lajosmizsén 4, magát igazolni nem tudó embert a vonatból leszállított, köztük Ronbauer Izidor gyufagyári igazgatót, ezeknek állítólag nyoma veszett.

[49] Börtönben levő kommunisták verésére lásd még: Az ellenforradalom ... 209. old.

[50] Hamis irat, amelyet valódinak tüntetnek fel.

November 18-án Izsákon 3 katona 3 zsidót elhurcolt, kirabolt, azután ezeknek nyoma veszett.

A zsidóüldözés különben napirenden. Szigeti kereskedő a huszár laktanyába kísérve, ígéretvétel után, — hogy Palesztinába megy — szabadon bocsátva.[51] Nagykőrösről is több zsidó eltűnt.

A nyomozás megejtésére s a nyilván a határban elföldelt hullák felkutatására nagyobb csendőri és katonai erő szükséges.

Karácsony s. k.

A főállamügyész jelentése szerint 5534. szám: Orgoványban (Kecskeméthez tartozó puszta) 16 hullát agnoszkáltak. Szikrában (Kecskeméthez tartozó szőlőtelep) 32 hullát találtak.[52]

Eredeti kivonat. — HIL., VKF., 1919., 1. dob., 1. csop., 2321. sz.

40.

1919 december 9.

Kisújbánya község lakosainak panasza a Tolna vármegyei katonai parancsnoksághoz, hogy a beszállásolt különítmény élelmezését már nem bírják.

Bizonyítjuk, hogy Kisújbánya község mindössze 59 házból áll. Lakósainak száma: 336. A lakosság kivétel nélkül famunkásokból és napszámosokból áll. A község határa tisztán erdő és legelő. Termőföld nincsen. A lakosság állandóan állami ellátásban részesül.

Ezen rendkívüli helyzetre való tekintettel a község lakosaira a püspöknádasdi csendőrtartalék század különítményének élelmezése nemcsak hogy elviselhetetlen terheket ró, hanem az élelmezés folytatása a nép további létét veszélyezteti.

Kisújbánya, 1919. december 9-én.

Olvashatatlan aláírás:
jegyző.

1. Olvashatatlan aláírás
2. Schobent Ferenc s. k.
bíró helyett megbízottak.

Láttam és a községi bizonyítványban foglaltak valóságát a magam részéről is igazolom.

Püspöknádasdi, 1919. december 9.

dr. Fischer, tb. főszolgabíró.

Tisztázat. — HIL., Tolna vm. kat. parancsnokság, 134. cs., 1213/3 hdm. sz.

[51] Nevezett kereskedőt arra kényszerítették, hogy kézcsókkal köszönje meg a tiszteknek és katonáknak, hogy nem verték meg.

[52] A Héjjas-különítmény gaztetteiről lásd még: Az ellenforradalom . . . 221–228. old.

41.

1919 december 14.

A kaposvári katonai körletparancsnokság tudakozódása a szegedi „Délmagyarország" szerkesztőségét megtámadó tisztek kiléte után.

Pásztor József, a szegedi „Délmagyarország" szerkesztője ellen 1919. július 29-én d. u., egy, ezen újságban megjelent katonaellenes cikk miatt a Szegeden fennállott 5. tiszti század 8 tisztje a szerkesztőségben agressziven lépett fel. Ezen megtámadtatásnak egy francia őrszázad megjelenése vetett véget, mely a tiszteket eltávolította a szerkesztőségből. Aki eme tisztek személyére nézve közelebbi adatokat tud, az szolgálati úton a körletparancsnokságnak jelentse be.

Sokszorosított másolat. — HIL., Tolna vm. kat. parancsnokság, 134. cs., K. T. 469. sz.

42.

1919. december 15.

Szalmásy József vörösberényi lakos fia kivégzése ügyében panaszt tesz a Fővezérséghez.[53]

Szalmásy József vörösberényi lakos panaszolja, hogy f. évi augusztus hó 30-án egy huszárszázados, egy hadnagy, egy törzsőrmester, egy szakaszvezető és egy közember jött Vörösberény községbe, ahol János nevű fiát nyilván Boros József kenesei jegyző bosszúból eredő feljelentése alapján elfogták és egy Reimann Ignác nevezetű zsidóval együtt agyonlőtték. Kéri a tettesek és felbujtók kinyomozását és megbüntetését. Vörösberény község a székesfehérvári kat. körletparancsnokság területén van.

Fogalmazvány. — HIL., VKF,. 1919, 7. dob., 5. csop., 7682. sz.

43.

1922. március 14.

A szegedi hadbíróság megszünteti az eljárást a gyilkos fehérterroristák bűnügyében.

Határozat.

A Kbtk. 413. §-ába ütköző gyilkosság bűntettével gyanúsított ismeretlen, állítólag katonai egyének bűnvádi üldözését ... megszüntetem.

[53] Pro domo megjegyzés az előadói íven.

Indokok:

Ismeretlen, állítólag katonai egyének 1919. évben a proletárdiktatúra bukása után Szatymazon Herz Imrét, Török Pált, Kovács volt vörös járőrparancsnokot, Farkas és Kukovetz Nana kommunistákat, Fekete Józsefet és még más 2 ismeretlen férfit megöltek.

A tettesek kiléte a legszélesebb körben lefolytatott nyomozások daczára sem volt megállapítható, s mert azok az egyének, akik — az 1918. évi október hó 31. napja óta bűnösen felidézett haza és társadalom ellenes forradalmak idején a magyar faj és nemzeti eszme ellen elkövetett cselekmények által felkeltett közelkeseredés és menthető felháborodás hatása alatt, vagy abban a téves meggyőződésben, hogy cselekményükkel a magyar faj és nemzeti eszme érdekeit szolgálják — ily természetű bűncselekményeket követtek el, a fent hivatkozott magas kegyelmi elhatározás idézett pontja értelmében egyébként is kegyelemben részesíttetnének — a rendelkező részben megjelölt törvényhely alapján a bűnvádi üldözés meg volt szüntetendő.

Olvashatatlan aláírás
illetékes parancsnok.

HIL., Szegedi hadbíróság, 740. cs., Ü. 2618/1919. sz.

Gazsi József
Kun József százados

BIBLIOGRÁFIA

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNELMI REPERTÓRIUMA 1957

A repertórium beosztása

Bibliográfiák
A hadtörténetírás problémái
Hadtudomány, hadművészet
A haditechnika története
Ókori és középkori hadtörténelem
Újkori hadtörténelem
  Első világháború
Legújabbkori hadtörténelem
  Második világháború
    Általános
    Keleti front
    Nyugati front
    Észak-afrikai, olaszországi, balkáni hadműveletek
    Csendes-óceáni hadszintér
Hadtörténelem országok szerint
  Anglia
  Algéria
  Ausztria
  Belgium
  Belga-Kongó
  Bulgária
  Csehszlovákia
  Egyiptom
  Északamerikai Egyesült Államok
  Finnország
  Franciaország
  India
  Japán
  Jugoszlávia
  Kína
  Korea
  Lengyelország
  Magyarország
  Marokkó
  Németország
  Olaszország
  Oman
  Románia
  Spanyolország
  Svájc
  Szovjetunió
  Törökország

A feldolgozott folyóiratok jegyzéke — a rövidítések betűrendjében

A	Armor	CCH	Československý Časopis Historický
AF	Air Force	CHM	Cahiers d'Histoire Mondiale
AHR	The American Historical Review	DS	Der Deutsche Soldat
AN	L'Armée le Nation	DSzII	Dokladü i Szoobcsenija Insztituta Isztorii
An	Analele	E	Einheit
AÖG	Archiv für Österreichische Geschichte	EHR	The English Historical Review
Ap	Aussenpolitik	FT	Flugwehr und -Technik
AQ	The Army Quarterly	GWU	Geschichte im Wissenschaft und Unterricht
ASEER	The American Slavic and East European Review	H	Historia
ASM	Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift	HC	Historický Časopis
BT	Bulgaria Today	HV	Historie a Vojenství
BV	Bölgarszki Voin		

HZ	Historische Zeitschrift
Hy	History
IA	Isztoricseszkij Arhiv
IC	Istoriski Casopis
IP	Isztoricseszki Pregled
ISz	Isztorija SzSzSzR
IZ	Isztoricseszkie Zapiszki
JEH	The Journal of Economic History
JCEA	The Journal of Central European Affairs
JMH	The Journal of Modern History
JRA	The Journal of the Royal Artillery
JRUSI	Journal Royal United Service Institution
JSAHR	Journal of the Society for Army Historical Research
K	Kommuniszt
KH	Kwartalnik Historiczny
KHKM	Kwartalnik Historii Kultura Materialnej
Ko	Korunk
LC	Lupta de Clasa
LM	Labour Monthly
M	Militärwesen
MaR	Marine Rundschau
MEMO	Mirovaja Ekonomika i Mezsdunarodnaja Otnosenija
MF	Militärpolitisches Forum
MR	Military Review
MW	Mysl Wojskowa
NA	Narodna Armija
ND	Nowe Drogi
NM	Nová Mysl
NNI	Novaja i Novejsaja Isztorija
NRS	Nuova Rivista Storica
NV	Novo Vreme
NZLDU	Naukovi Zapiszki L'vovszkij Derzsavnij Universzitet i. Ivana Franka
PC	People's China
PH	Przeglad Historyczny
PIS	Prepodavanie Isztorii v Skole
PSQ	Political Science Quarterly
PZ	Przeglad Zachodni
RAFFR	Royal Air Force Flying Review
RDN	Revue de Défense Nationale
RGM	Revue de Génie Militaire
RH	Revue Historique
RHA	Revue Historique de l'Armée
RHD	Revue d'Histoire Diplomatique
RHDGM	Revue d'Histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale
RHMC	Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine
RM	Rivista Militare
RMS	Revue Militaire Suisse
RSI	Rivista Storica Italiana
RSR	Rassegna Storica del Risorgimento
S	Sobótka
SAN	Srpska Akademija Nauka
SArt	Studii si Articole
SA	Schweizer Artillerist
SF	Südost-Forschungen
SM	Sprawy Miedzinarodowe
SP	Skrzydlata Polska
SRI	Studii, Revista de Istorie
St	Der Stahlhelm
Sz	Szovetszkoe Vosztokovedenie
SzA	Szovetszkaja Arheologija
SzoV	Szovetszkij Voin
SzV	Szrednie Veka
T	Tagebuch
UZIV	Ucsenüe Zapiszki Insztituta Vosztokovedenija
UZNNI	Ucsenüe Zapiszki po Novoj i Novejsej Isztorii
UZISz	Ucsenüe Zapiszki Insztituta Szlavjanovedenija
VDI	Vesztnik Drevnej Isztorii
VI	Voproszü Isztorii
VISz	Voenno Isztoricseszki Szbornik
VMU	Vesztnik Moszkovszkogo Universziteta
VM	Voennaja Müszl'
VoM	Voenna Miszöl
VV	Vesnik Vojnog Muzeja Jugoslovenske Narodne Armija
VZa	Voennüj Zarubezsnik
VZg	Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte
W	Wehrkunde
WL	Wojsko Ludowe
WR	Wehrwissenschaftliche Rundschau
ZG	Zeitschrift für Geschichtswissenschaft
ZL	Ziviler Luftschutz
ZN	Zeszyty Naukowe Szkoly Glównej Sluby Zagranicznej
ZO	Zeitschrift für Ostforschung
ZP	Zolnierz Polski

Dokumente der SED zu Fragen des Kampfes gegen den Militarismus und zur Landesverteidigung vom Mai 1945 bis zum Dezember 1955. — M, 1957. 1. sz. 131—139., 2—3. sz. 160—170., 4. sz. 144—154. p.
[A Német Szocialista Egységpárt dokumentumai a militarizmus elleni harc és az országvédelem kérdéseihez 1945 májustól 1955 decemberig.]

Erickson, J.: Recent Soviet and marxist writings: 1848 in Central and Eastern Europe. — JCEA, 1957. 2. sz. 119—126. sz.
[Legújabb szovjet és marxista irodalom: 1848 Közép- és Kelet-Európában.]

Jugoszláv válogatott történeti bibliográfia. (Külföldi szerzők a Balkánról.) — IC, 1957. VII. 463—478. p.

Lider, J.: Knihy o vojenské historii v lidovém Polsku. — HV, 1957. 3. sz. 427—437. p.
[Hadtörténelmi könyvek a népi Lengyelországban.]

Neuerscheinungen aus der DDR, der Sowjetunion, Polen, der CSR, Bulgarien, Ungarn und Rumänien. — ZG, 1957. 1. sz. 196—211. p.
[Új történelmi művek. NDK, SzU, Lengyelország, Csehszlovákia, Bulgária, Magyarország és Románia.]

Zeitschriftenaufsätze zur deutschen und zur allgemeinen Geschichte. — ZG, 1957. 4. sz. 888—898. p.
[Folyóiratcikkek a német és egyetemes történelemből.]

A hadtörténetírás problémái

Csernomorszkij, N. M.: Voszpominanija ucsasztnikov Velikoj Otecseszt-vennoj Vojnü kak isztocsnik isztoricseszkih iszszledovanij. — VI, 1957 3. sz. 149—153. p.
[A Nagy Honvédő Háború résztvevőinek emlékezései, mint történeti források.]

Czerwinski, J.: Kilka uwag o stanie pracy badawczej w dziedzinie historii i teorii wojennej. — MW, 1957. 3. sz. 23—28. p.
[A hadtörténelmi és hadtudományi kutatómunka állásáról néhány észrevétel.]

Howard, M.: Military as a university study. — Hy, 1956. 141—143. sz. 184—191. p.
[A hadtörténet mint egyetemi tantárgy.]

Polanski, W.: O „Bibliotece Wiedzy Wojskowej". — MW, 1957. 7. sz. 69—77. p.
[A katonai tudományok könyvtáráról.]

Das Programm des American Committee for the Study of War Documents. — VZg, 1956. 4. sz. 427—428. p.
[Az Amerikai Háborús Dokumentumokat tanulmányozó Bizottság programja.]

Robinett, Paul M.: The significance of military history in the education of officers. — A, 1957. Vol. LXVI. No. 5. 42—47. p.
[A hadtörténelem jelentősége a tisztek oktatásában.]

Rogucki, Antoni: O potrzebie uprawiania w wojsku nauki organizacji i kierownictwa. — WL, 1957. 9. sz. 3—11. p.
[A hadseregben végzett tudományos munka szervezése és ellenőrzése.]

Vlcko, J.: O nekterich otázkách vojenkého dejepisectvi. — HV, 1957. 4. sz. 449—497. p.
[A katonai történetírás néhány kérdéséről.]

Hadtudomány, hadművészet

Barbier, J.: Recherche opérationelle. — RDN, 1957. 10. sz. 1510—1519. p.
[A hadműveletekre vonatkozó tudományos kutatómunka.]

Cockbrun, R.: Science in war. — MR, 1957. Vol. XXXVII. No. 2. 94—98. p.
[Tudomány a háborúban.]

Combaux: Au dela de Clausewitz. Une nouvelle doctrine de la guerre. — RDN, 1957. 4. sz. 518—532. p.
[A túlhaladott Clausewitz. A háború egyik új elmélete.]

Hughes, L. Ash.: Nobody fights alone. — MR, 1957. Vol. XXXVII. No. 9. 32—37. p.
[Senki sem harcol egyedül. A katonai szövetség szükségessége.]

Hunt, Ira A.: Confidence the surest plegde of victory. — MR, 1957, Vol. XXXVII. No. 2. 50—53. p.
[Bizalom a győzelem legbiztosabb záloga. Tanulmány a katonai vezetés történetéről.]

Kauba, H.: Schriftenreihe zur Diskussion über Fragen der Militärwissenschaft. — M, 1957. 1. sz. 120—126. p.
[Vitasorozat a hadtudomány kérdéseiről.]

Kissinger, Henry A.: The relation between force and diplomacy. — A, 1957. Vol. LXVI. No. 4. 8—10 p.
[A hadsereg és a diplomácia viszonya.]

Koszev, K.: Szposzoböt na proizvodsztve i razvitieto na nacsinite i formite za vodene na vojnata. — VoM, 1957. 5. sz. 3—16 p.
[A termelési módok és fejlődésük hatása a háború vezetésének formáira.]

Krösztev, K.: Voennoto naszledsztvo na Lenin. — VoM, 1957. 4. sz. 3—20. p.
[Lenin katonai hagyatéka.]

Lincoln, G. A.: Technology and the changing nature of general war. — MR, 1957. Vol. XXXVII. No. 2. 3—13 p.
[Az „általános háború" technológiája és változó természete.]

Loubere, A.: Les idées de Louis Blanc sur le nationalisme, le colonialisme et la guerre. — RHMC, 1957. jan.—márc. 33—63. p.
[L. Blanc eszméi a nacionalizmusról, kolonializmusról és a háborúról.]

Lunkiewitz, J.: War and the art of war. Digested from the „Bellona". — MR, 1957. Vol. XXXVI. No. 10. 102—108. p.
[Háború és hadművészet.]

Mobile concept. — Ta, 1957. Vol. 39. 453. sz. 139—143., 454. sz. 187—190. p.
[A mozgékonyság fogalma. Történeti áttekintés és a modern háború szükségletei.]

Nohn, Ernest August: Der unzeitgemässe Clausewitz. — WR, 1956. Beiheft 5. 1—91. p.
[A korszerütlen Clausewitz.]

Revol, J.: L'évolution des méthodes de guerre. — RMS, 1957. 3. sz. 97—109. p.
[A harcmódok fejlődése.]

Rosengarten, Adolph G.: John Bloch — a neglected prophet. — MR, 1957. Vol. XXXVII. No. 1. 27—39. p.
[Bloch — a mellőzött próféta. 19. századvégi elmélet a totális világháborúról.]

Schmidle: Evakuierung in Vergangenheit und Zukunft. — ZL, 1957. 7/8. sz. 187—193. p.
[Kiürítés a múltban és a jövőben.]

Schneider, F.: L'école des anciens chinois: Les treize articles de Sun Tse. — RDN, 1957. 10. sz. 1540—1551. p.
[A régi kínai iskola: Szun Cze tizenhárom cikkelye.]

Sinha, B. P.: Art of war in ancient India 600 B. C. — 300 A. D. — CHM, 1957. IV. köt. 1. sz. 123—160. p.
[Hadművészet a régi indiában. i. e. 600—i. u. 300.]

Tippelskirch, Kurt: La srategie allemand aux moments décisifs de la guerre terrestre. — RMS, 1957. 5. sz. 201—220. p.
[Német stratégia a földi háború döntő pillanataiban.]

Treue, Wilhelm: Invasionen 1066 bis 1944. Eine Studie zur Geschichte des amphibischen Krieges. — WR, 1955, Beiheft 1. 1—63 p.
[Inváziók 1066—1944. Tanulmány a partraszálló hadműveletek történetéhez.]

Vom Wandel der Grundformen des Krieges in neuerer Zeit. — W, 1957. 10. sz. 529—533. p.
[A háború alapformáinak változásáról az újabb korban.]

Wien, Ottó: Wandel der Kriegführung. — ASM, 1957. 1. sz. 7—20. p.
[A hadvezetés fejlődése, változásai.]

Zeller, André: Armée et politique. RDN, 1957. 4. sz. 499—517. p.
[Hadsereg és politika.]

A haditechnika története

Ahlfen, Hans: Grosse Pionierfragen des 20. Jahrhunderts in der Sicht des Deutsches Heeres. — W, 1957. 9. sz. 478—486. p.
[A 20. század nagy utász kérdései a német hadsereg szemszögéből.]

Bobcseva, Ljubka: Vöorözsenieto v nasite zemi prez köszno rimszko vreme (IV—VII. v.) — VISz, 1957. 2. sz. 37—67. p.

[Késő római korból (IV—VII. sz.) származó fegyverek hazánk területén.]

Bormann, G.: Zwei militärwissenschaftliche Schriften aus der Grossen Sowjetenzyklopedie. — M, 1957. 2—3. sz. 147—150. p.
[Két hadtudományi írás a Nagy Szovjet Enciklopédiából. (A tüzérségről — két részben.)]

Bruand, V.: De l'importance historique et de la valeur militaire des ouvrages fortifiées en Vielle—Castille au XV. siecle. — Le Moyen Age, 1957. 1—2. sz. 59—86. p.
[Az erődítési munkák történeti fontossága és katonai értéke Ó-Kasztiliában, a 15. században.]

Bühler, K. H.: Mörser, Mortiere, Narren, Pöler. — Aus der Geschichte einer Waffen. Die bekanntesten deutschen Mörser. — DS, 1957. 11. sz. 334—335. p.
[A mozsárfajták történetéből. A legismertebb német mozsárágyúk.]

Cermanovic, Aleksandra: Grcki tip krivog maca u nasoj zemlji. — VV, 1957. 4. sz. 74—82. p.
[Görög típusú hajlított kardleletek Jugoszláviában.]

Docter, Heinz: Eine kaum bekannte Waffe des Weltkriegs: L[eichtes] S[chnell]—Boote. — WM, 1957. 1. sz. 1—18. p.
[A világháború egy kevéssé ismert fegyvere: a könnyű gyorsnaszád (a torpedónaszád egy fajtája).]

Durdik, J.: Pracovni postupy v bratislavské puskarské huti v I. polovine 15. stolati. — HV, 1957. 3. sz. 301—327. p.
[Munkamódszerek a pozsonyi puskakészítő műhelyben a 15. század első felében.]

Garasanin, Milutin V.: Ilirsko—grcki slem iz Razane. — VV, 1957. 4. sz. 37—51. p.
[Egy Razana-nál talált illir—görög sisak.]

Glover, Richard: Arms and the britisch diplomat in the French Revolutionary Era. — JMH, 1957. Vol. XXIX. No. 3. 199—212. p.
[Fegyverzet és az angol diplomácia a francia forradalom időszakában.]

Javornik, Ivan: Pregled istoriskog razvitka stita kao zastitnog oruzja sa narocitim osvrtom na primerke ovog orzja u zbirci Vojnog Muzeja JNA. — VV, 1957. 4. sz. 99—114. p.
[A pajzs, mint védelmi fegyver történelmi fejlődésének áttekintése, a jugoszláv katonai múzeumban őrzött példányok alapján.]

Klemenc, Josip: Oruzje na spomeniku „Ifigenija na Tauridi" (otkopanom u Sempetru u Savinjskoj dolini). — VV, 1957. 4. sz. 52—60. p.
[Fegyverek a St. Peter im Savatal helységben előkerült „Iphigenia Taurisban" domborműn.]

Makszimenkov, G. A.: Iz isztorii drevneruszszkoj artillerii. — SzA, 1957. 3. sz. 77—83. p.
[A régi orosz tüzérség történetéből.]

Miskiewicz, B.: Machiny wojenne i przyrzedy oblezni cze polskiego wojska wczesnosredniowiecznego. — KHKM, 1957. 3—4. sz. 463—486. p.

[Hadigépek és ostromfelszerelések a lengyel haderőben a korai középkorban.]

Montfort, M. H.: Historique du canon sans recul. De [Dmitrij Rjabucsinszkij] a Cooke. — RMS, 1957. 9. sz. 437—443. p.
[A visszalökésnélküli ágyú története. 1911—1938.]

Morawietz, Otto: Selbstladegewehre im 1. Weltkrieg. — DS, 1957. 4. sz. 120—121. p.
[Félautomatapuska az 1. világháborúban.]

Nikolic, Desanka: Tri tipa vanevropskih mamuza u Vojnom Muzeju JNA. — VV, 1957. 4. sz. 171—184. p.
[Három nem-európai típusú sarkantyú a jugoszláv katonai múzeumban.]

Petrovic, Durdica: Samostreli iz zbirke Vojnog Muzeja JNA. — VV, 1957. 4. sz. 125—151. p.
[Íjpuska gyűjtemény a jugoszláv katonai múzeumban.]

Plese, Branko: Kako je izradjen prvi partizanski tenk. — VV, 1957. 4. sz. 323—328. p.
[Hogyan készítették az első partizán harckocsit?]

Pribakovic, Dusan: Nekoliko primedbi o oruzja na minijaturama kodeksa „Historia Turcica". — VV, 1957. 4. sz. 115—124. p.
[Néhány észrevétel a Historia Turcica kódex miniaturáin látható fegyverzetről.]

Radisavljevic, Slobodan: Prilog proucavanju porekla pistolja. — VV, 1957. 4. sz. 152—170. p.
[Adalék a pisztoly kialakulásának tanulmányozásához.]

Raedel, Kurt: Für einen Schuss 42 Kommandos. — DS, 1957. 8. sz. 242. p.
[Rövid fegyvertörténeti ismertetés.]

Skrivanic, Gavro: Izrada i nabavka oruzja u srednjovekovnoj Srbiji. — VV, 1957. 4. sz. 295—301. p.
[Fegyvergyártás és eladás a középkori Szerbiában.]

Skrivanic, Gavro: Prilog za proucavanje srednjevekovne konjske opreme. — VV, 1957. 4. sz. 302—305. p.
[Hozzájárulás a középkori lovasfelszerelés tanulmányozásához.]

Ókori és középkori hadtörténelem.

Atanaszov, St. — Dujcsev, Iv.: Voennoto delo na jugoiztocsbite szlavjani i pörvobölgarite. — VISz, 1957. 2. sz. 3—36. p.
[A délkeleti szlávok katonai ügyei és az elő-bolgárok.]

Aymard, André: Le partage des profits de la guerre dans les traités d'alliance antiques. — RH, 1957. 2. sz. 233—249. p.
[A hadizsákmány elosztása az ókori szövetségi szerződésekben.]

Bobcseva, Ljubka: Vöorözsenieto na szlavjani i pörvobölgari (ot VII. do nacsaloto na IX. v.) — VISz, 1957. 3. sz. 41—77. p.
[A szlávok és óbolgárok fegyverzete a 7. századtól a 9. század elejéig.]

Choc, P.: Samova rise a jeji zápasy. — HV, 1957. 1. sz. 1—44. p.
[Szamo birodalma és harca.]

Gagé, Jean: Les clienteles triomphales de la République Romine. A propos d'un aspect de „principat" d'Auguste. — RH, 1957. 3. sz. 1—31. p.
[A győztes hadvezér hívei a római köztársaságban. Augusztus „császársága" kialakulásának szempontjából.]

Kiernan, V. G.: Foreign mercenaries and absoluts monarchy. — Past and Present, 1957. 11. sz. 66—86. p.
[Idegen zsoldosok és abszolút monarchia. 15—17. század.]

Pavel, O.: O vyznamu markomannskych válek. — HV, 1957. 4. sz. 498—512. p.
[A markomann háborúk jelentőségéről.]

Rhoades, John F.: Make jour own advantage. — MR, 1957. Vol. XXXVII. No. 5. 33—38. p.
[Teremtsd meg fölényedet. A cannaei csata tanulságai.]

Robinson, C. A.: The extraordinary ideas of Alexander the Great. — AHR, 1957. 1. sz. 326—344. p.
[Nagy Sándor, makedón király rendkívüli eszméi.]

Waley, D. P.: Papal armies in the Thirteenth Century. — EHR, 1957. 1. sz. 1—30. p.
[Pápai hadseregek a 13. században.]

Zimin, A. A.: A XVI. század ötvenes évei katonai reformjának történetéhez. — IZ, 1956. 55. köt. 344—359. p.

Zincsuk, Ja. P.: Bor'ba zapadnüh szlavjan sz nasztupleniem nemecko-datszkih feodalov na juzsnoe poberezs'e Baltijszkogo morja v X—XII. vv. — KSzISz, 1957. 21. sz. 99—108. p.
[A nyugati szlávok harca a német—dán feudálisok támadása ellen a Balti-tenger déli partján a 10—12. században.]

Újkori hadtörténelem

Chambord, Marcel: Les grandes époques de la pensée militaire. Chap. 2. Les guerre d'Italie. Naissance d'une tactique nouvelle (1494—1559.) — Chap. 3. Guerres de religion et guerres civiles. — AN, 1957. 2. sz. 21—28., 3. sz. 10—14., 10. sz. 20—24., 11. sz. 25—29., 12. sz. 10—15. p.
[A katonai gondolat nagy korszakai. 2. r.: Az olaszországi háborúk. Egy új harcászat születése. [1494—1559.] — 3. r.: Vallásháborúk és polgárháborúk.]

Divin, V. A. — *Kazakov,* N. I.: Ob oszvescsenii nekotorüh voproszov isztorii Krümszkoj Vojnü v literature poszlednih let. — VI, 1957. 2. sz. 141—149. p.
[A krimi háború néhány kérdése a legutóbbi évek irodalmában.]

Kraus, Karl: Der preussiche Generalstab und der Geist der Reformzeit. — WR, 1957. 4. sz. 203—216. p.
[A porosz vezérkar és a reformkor szelleme a 19. században.)

Ter-Akopjan, N.: Markszizm i uroki revoljucionnüh dvizsenii 1848—1849. godov. — K, 1957. 14. sz. 43—51. p.
[A marxizmus és az 1848—1849. évi forradalmi mozgalmak tanulságai.]

Első világháború

Beumelburg, Werner: Vor 40 Jahren: Chemin—des—Dames. — St. 1957. 4. sz. 3. p.
[40 évvel ezelőtt: 1917 április: francia hadszintér.]

Bovikin, V. I.: Ruszszko—francuzszkie protivorecsija na Balkanah i Blizsnem Vosztoke nakanune pervoj mirovoj vojnü. — IZ, 1957. 59. köt. 84—124. p.
[Orosz—francia ellentétek a Balkánon és Közel-Keleten az első világháború kezdetén.]

Defrasne, J.: La guerre psychologique pendant le premier conflict mondial. — RHA, 1957. 3. sz. 63—84. p.
[Lélektani hadviselés az első világháborúban.]

Deutsch—österreichischer Sieg in Galizien. — St, 1957. 7. sz. 4. p.
[Német—osztrák győzelem Galiciában, 1917.]

Epstein, K.: The developement of German—Austrian war aims in the spring of 1917. — JCEA, 1957. 1. sz. 24—47. p.
[A német—oszrák háborús célok fejlődése 1917 tavaszán.]

L'escadrille „La Fayette". — RHA, 1957. 2. sz. 103—112. p.
[A „La Fayette" amerikai repülőraj az első világháborúban, a francia fronton.]

Gallini: Souvenirs d'un officier de liaison francais. — RHA, 1957. 2. sz. 99—102. p.
[Egy francia összekötő tiszt emlékei az első világháborúban résztvett amerikai csoportokról.]

Golaz, André: Le Bois de Bellau, juin 1918. — RHA, 1957. 2. sz. 70—81. p.
[Amerikai egységek harcai Franciaországban, Bois de Bellau-nál, 1918 júniusában.]

Golovanov, N. I.: Balkanszkata politikana dörzsavite ot Antanta i vljzaneto na Bölgarija v pörvata szvetovna vojna. — VISz, 1957. 2. sz. 68—95. p.
[Az Antant hatalmak balkáni politikája és Bulgária belépése az első világháborúba.]

Holzhausen, Rudolf H. J.: Die deutsch-türkischen Operationen gegen den Suez-Kanal und im Sinai-Gebiet während des Ersten Weltkrieges. — WR, 1957. 3. sz. 156—163. p.
[A német—török hadműveletek a Szuezi-csatorna ellen és a Szinai-félszigeten az első világháború alatt.]

Lützow, Friedrich: Deutsche Seeleute am Euphrat. — St, 1957. 8. sz. 4. p.
[Német tengerészek az Eufrateszen, 1917.]

MacDonald, Charles B.: Octobre 1918, La Deuxieme Division américain a Blancmont. — RHA, 1957. 2. sz. 87—98. p.
[A 2. amerikai hadosztály Blancmont-nál 1918 októberében.]

Möller—Witten, Hanns: Vor 40 Jahren: Die Winterschlach an der Aa. — St, 1957. 1. sz. 4. p.
[40 évvel ezelőtt: Az 1917. januári téli csata Aa-nál.]

Möller—Witten, Hanns: Vor 40 Jahren: Flandernschlacht. — St, 1957. 8. sz. 5. p.
[40 évvel ezelőtt: A flandriai csata, 1917.]

Möller—Witten, Hanns: Vor 40 Jahren: Die Eroberung von Riga. — St, 1957. 9. sz. 5. p.
[40 évvel ezelőtt: Riga elfoglalása, 1917.]

Möller—Witten, Hanns: Vor 40 Jahren: Die Winterschlacht an der Aa. — Inseln. — St, 1957. 10. sz. 5. p.
[40 évvel ezelőtt: a Balti-szigetek elfoglalása.]

Möller—Witten, Hanns: Vor 40 Jahren: Cambrai 1917. — St, 11. sz. 4. p.
[40 évvel ezelőtt: A cambrai csata, 1917.]

Nikolaeva, O. Sz.: Avgusztovszkogo—szentjabr'szkoe dvizsenije v Japonii v 1918. godu. — Sz, 1957. 5. sz. 104—113. p.
[Az 1918 augusztus—szeptemberi felkelés Japánban.]

Pieber, Alexander: Das „Wunder an der Marne". — MF, 1957. 2. sz. 17—19. p.
[Az 1914-es marnei csatáról.]

Segretain: Quelques cas critique au combat 1914—1918. — RHA, 1957. 3. sz. 63—84. p.
[Néhány kritikus mozzanat az első világháborúban.]

Torno—Zünckel, Hanns: Die USA erklärten vor 40 Jahren den Krieg. — St, 1957. 4. sz. 3. p.
[1917. április 5-én, 40 évvel ezelőtt üzent hadat az USA.]

Vigneras, Marcel: L'aide francaise au Corps expéditionnaire américain, 1917—1918. — RHA, 1957. 2. sz. 82—87. p.
[Milyen támogatást nyújtottak a franciák az amerikai expedíciós csapatoknak 1917—1918-ban.]

Whetton, Douglass: The flying hussar. The story of Werner Voss, one of the finest fighter pilots of the Imperial German Air Force. — RAFFR, 1957. Vol. 12. No. 6. 39—40. p.
[A légi huszár. Werner Voss, az egyik legjobb német pilóta története az első világháborúban.]

Yorksche Jäger im Kampf um Ostpreussen. Russischer Durchbruch auf Angerburg durch Kriegsfreiwillige bei Gross-Stengeln am 18. November 1914 vereitelt. — DS, 1957. 12. sz. 363. p.
[Orosz áttörés 1914 novemberében Kelet-Poroszországban.]

Második világháború

Általános

Aleff, Eberhard: Die Sowjetunion und der Ausbruch des Zweiten Weltkrieges. — WR, 1957. 2. sz. 69—83. p.
[A Szovjetunió és a 2. világháború kitörése. Külpolitikai helyzet 1939-ben, a Szovjetunió szerepe a 2. világháború kitörésében.]

Arnold, Theodor: Die Voraussetzungen des Krieges und die sowjetische Kriegs-lehre. — W, 1957. 5. sz. 262—266. p.
[A háború feltételei és a szovjet háború tanulságai.]

Basler, W.: Die britisch—französich—sowjetischen Militärbesprechungen im August 1939. — ZG, 1957. 1. sz. 18—56. p.
[A brit—francia—szovjet katonai megbeszélések 1939 augusztusában.]

Bernard, H.: La résistance pendant la deuxieme guerre mondiale. — AN, 1957. 10. sz. 16—18. p.
[Ellenállási mozgalom a második világháború időszakában.]

Boelcke, W.: Der deutsche Überfall auf die Sowjetunion 1941 im Spiegel der Verwaltungsgeschichte. — Archivmitteilungen, 1957, 4. sz. 141—150. p.
[A Szovjetunió elleni német támadás 1941-ben a közigazgatástörténet tükrében.]

Boratynski, S.: Deklaracja Narodow Zjednoczonich z 1 stycznia 1942 roku na tle ówczesnych wydarzen. — ZN, 1956. 2. sz. 41—59. p.
[Az Egyesült Államok deklarációja 1942 január 1-én, az akkori események háttere alapján.]

Boudot, Francois: Sur la psychologie du prisonnier. These et souvenirs. — RHDGM, 1957. 1. sz. 88—98. p.
[A fogoly lélektanáról. Tézis és emlékek.]

Braudel, Fernand: La captivité devant l'histoire. — RHDGM, 1957. 1. sz. 3—5. p.
[A fogság és a történelem.]

Britt, Albert S.: Logistical coordination between allied forces. — MR, 1957. Vol. XXXVII. No. 6. 43—51. p.
[Hadtáp-együttműködés a szövetségesek között az első, második világháborúban és Koreában.]

Brodszkij, E. A.: Oszvoboditel'naja bor'ba szovetszkij ljudej v fasisztszkoj Germanii (1943—1945 godü). — VI, 1957. 3. sz. 72—84. p.
[A szovjet emberek felszabadító harca a fasiszta Németországban, 1943—1945-ben.]

Campus, Eliza: Tratavele diplomatice in preajma dictatului de la Viennea (aprilie—august 1940). — SRI, 1957. 3. sz. 167—196. p.
[Diplomáciai tárgyalások a bécsi döntés előestéjén, 1940. ápr.—aug.]

Campus, Eliza: Unele aspecte ale relatiilor internationale in timpul celui de al doilea razboi mondial. — SArt, 1956. 1. sz. 245—264. p.

[Néhány észrevétel a nemzetközi kapcsolatokhoz a 2. világháború időszakában.]

Clubb, Edmund: Pivot of history. — MR, 1957. Vol. XXXVI. No. 11. 3—11. p.

[A történelem tengelye. A világ stratégiai erőviszonyai a huszadik században.]

Dasicsev, V.: Oroli germanszkih militarisztov v podgotovke vtoroj mirovoj vojnü. — VM, 1957. 6. sz. 30—47. p.

[A német militaristák szerepéről a 2. világháború előkészítésében.]

Doerr, Hans: „... dafür gehört Ihr an die Wand!" — W, 1957. 12. sz. 685—689. p.

[„... ezért a falhoz kell állítani benneteket!" Értekezés a vezető felelősségéről a háborús cselekményekért.]

Doerr, Hans: Zu dem Aufsatz Gleichschaltung der bewaffneten Macht unter der Herrschaft des Nationalsozialismus von Werner Gembruch. — Meinungsaustausch. — WR, 1957. 4. sz. 230—231. p.

[Gembruch: A nemzetiszocializmus uralma alatt a fegyveres hatalom gleichsaltolása c. cikkéhez.]

Dokumenty k nasin bojovym tradicim z druhe svetové války. — HV, 1957. 4. sz. 566—572. p.

[Dokumentumok a cseh katonai hagyományokról a 2. világháborúból.]

Dorn, W. L.: The debate over American occupation policy in Germany in 1944—1945. — PSQ, 1957. 4. sz. 481—501. p.

[Vita Németország amerikai megszállási politikájáról 1944—1945-ben.]

Gersdorff, Curt-Ulrich: Soldat und Kriegsgefangenschaft. — W, 1957. 5. sz. 240—244. p.

[Katona és hadifogság.]

Haupt, Werner: Brasilien im Zweiten Weltkrieg. — MaR, 1957. 54. sz. 137—151. p.

[Brazília a 2. világháborúban.]

Haupt, Werner: Die lateinamerikanische Literatur über den Zweiten Weltkrieg. — WR, 1957. 2. sz. 97—100. p.

[A latinamerikai irodalom a 2. világháborúról.]

Hautecler, G.: La „Parachutite". — AN, 1957. 7. sz. 19—26. p.

[Német ejtőernyősök a 2. világháború elején.]

Hinweise aus dem Bundesarchiv-Militärarchiv. — W, 1957. 8. sz. 453—454. p.

[Közlések a Szövetségi Katonai Levéltár 2. világháborús anyagából.]

Hitz, H.: Flugzeuge und Panzer. Militärpolitische Ideen der Zeit zwischen den zwei Weltkriegen. — ASM, 1957. 5. sz. 351—366. p.

[Repülőgép és páncélos. A két világháború közötti időszak katonapolitikai nézetei.]

Hoop, J. M.: Notes sur les évasions. — RHDGM, 1957. 1. sz. 66—67. p.

[Jegyzetek a menekülésekről.]

L'Huillier, F[ernand]: La Vatican dans la crise mondiale. — RHDGM, 1957. 28. sz. 1—15. p.

[A Vatikán a 2. világháborúban.]

Hütten, H. J.: Der Werkluftschutz in den beiden Weltkriegen. — ZL, 1957. 11. sz. 280—296. p.
[Az üzemi légvédelem a két világháborúban.]

Karl, Günter P.: Zur Darstellung des zweiten Weltkrieges in der Romanliteratur Westdeutschlands. — E, 1957. 2. sz. 207—214. p.
[A 2. világháború ábrázolása a nyugatnémet irodalomban.]

Koch, Heinz-Günther: Kampferfahrungen in der Verteidigung. Deutsche Erfahrungen in den Kurlandschlachten 1945. — ASM, 1957. 1. sz. 31—41. p.
[Harci tapasztalatok védelemben. 1945-ös német tapasztalatok.]

Kollmann, E.: Die Jaltakonferenz im Kreuzfeuer von Politik und Geschichtsschreibung. — GWU, 1957. 5. sz. 272—292. p.
[A jaltai konferencia a politika és a történetírás keresztтüzében.]

Korte, Hans: Opfergang der deutschen Generale. — St, 1957. 11. sz. 6. p.
[Német tábornokok kálváriája és áldozata a 2. világháború alatt.]

Kotyk, V.: Krymské konference a postoj Sovetského svazu k problému jednoty Nemecka. — CCH, 1957. 4. sz. 728—757. p.
[A krími konferencia és a Szovjetunió álláspontja Németország egységének kérdésében.]

Kozlow, S.: O przezwyciezenie nastepstw kultu jednostki w radzieckiej nauce wojennej. — WL, 1957. 3. sz. 7—14. p.
[A személyi kultusz hatása a szovjet hadtudományban, 1941.]

Krolikieicz, Tadeusz: Lotnictwo polskie na frontach II wojny Swiatowej. — SP, 1957. 23—24. sz. 24—25. p.
[Lengyel repülők a 2. világháború frontjain.]

[Kurocskin] Kurotschkin, P.: Der Sieg der sowjetischen Kriegskunst im Grossen Vaterländischen Krieg. — M, 1957. 6. sz. 64—83. p.
[A szovjet hadművészet győzelme a Nagy Honvédő Háborúban.]

Küffner, Hanns: Zweimal Abrüstungsverhandlungen. (1918—1935 und 1945—1957.) — W, 1957. 7. sz. 353—359. p.
[Leszerelési tárgyalások 1918—1935 és 1945—1957 között.]

Lefevre, A.: L'idée du débarquement de 1944 en Normandie remonte-t-elle au XVIIIe siecle? — RHD, 1957. júl.—szept. 264—271. p.
[Az 1944. évi normandiai partraszállás eszméje nem a 18. századból származik-e?]

Litwin, J.: Sprawa oficerów polskichjenców w obozach niemieckich („Oflagach") na przelomie r. 1942 i 1943. — PZ, 1957. 5. sz. 84—93. p.
[A hadifogoly lengyel tisztek kérdése a német tiszti lágerekben 1942—1943 fordulóján. Dokumentummelléklettel.]

Michel, Henri: Les travaux de la commision d'histride de la captivité. — RHDGM, 1957. 1. sz. 78—87. p.
[Beszámoló a Hadifogság történelmével foglalkozó bizottság munkájáról.]

Michel, Henri: Les „memoires" du général de Gaulle. — RHDGM, 1957. 27. sz. 31—41. p.
[Charles de Gaulle emlékiratai.]

Moltmann, G.: Die frühe amerikanische Deutschlandplanung im Zweiten Weltkrieg. — VZg, 1957. 2. sz. 241—264. p.

[Németországra vonatkozó korai amerikai tervek a 2. világháborúban.]

Mordal, Jacques: Die französische Marine im Zweiten Weltkrieg. — MaR, 1957. 54. sz. 235—251. p.
[A francia haditengerészet a 2. világháborúban.]

Moret-Bailly, Jean: Le camp de base du Stalag XVII B. — RHDGM, 1957. 1. sz. 7—45. p.
[A Stalag XVII B. náci koncentrációs táborhálózat a 2. világháborúban.]

Murawski, E[rich]: Amtliche Lagekarten aus dem 2. Weltkrieg. — WR, 1957. 9. sz. 528—529. p.
[Hivatalos helyzettérképek a 2. világháborúból.]

Murawski, Erich: Amtliches Verzeichnis aller Feldpostnummern aus dem Kriege 1939—1945. — WR, 1957. 6. sz. 351—352. p.
[Az összes tábori postaszám hivatalos jegyzéke az 1939—1945. évi háborúból.]

Murawski, Erich: Die Divisions-Geschichten aus dem 2. Weltkriege. — W, 1957. 7. sz. 384—390. p.
[Hadosztály-történetek a 2. világháborúból.]

Middeldorf, Eike: Die direkte Unterstützung der Erdtruppen durch Flieger auf dem Gefechtsfeld bei der deutschen Luftwaffe im zweiten Weltkrieg. — FT, 1957. 4. sz. 101—102. p.
[A földi csapatok közvetlen támogatása a harcmezőn repülőgépekkel — a német légierőnél a 2. világháborúban.]

Nekrics, A. M.: Iz isztorii velikoj koalicii. — Mirovaja Ekonomika i Mezsdunarodnaja Otnosenija. 1957. 4. sz. 114—123. p.
[A nagy szövetségesek történetéről. — A 2. világháború szövetségesei.]

Nekrics, A. M.: Izucsenie v Anglii isztorii vtoroj mirovoj vojnü. — VI, 1957. 1. sz. 199—207. p.
[A 2. világháború történetének tanulmányozása Angliában.]

Néré, J.: Logistique et stratégie de l'alliance anglo—américaine. — RHDGM, 1957. 27. sz. 1—18. p.
[Az angol—amerikai szövetség katonai anyagi ellátási problémái és stratégiája. 1939—1943. március.]

Panajotov, Iv.: Anglija i Ruszija vreme na Oszvoboditelnata vojna. — IP, 1957. 3. sz. 32—69. p.
[Anglia és Oroszország a felszabadító háború idején.]

Rappmannsberger, Franz J.: Zur belletristischen Literatur des zweiten Weltkrieges. — W, 1957. 12. sz. 661—666. p.
[A 2. világháború szépirodalmához.]

Der Reichsarbeitsdienst im Kriege. — DS, 1957. 10. sz. 301. p.
[A német munkaszolgálat a 2. világháborúban.]

Schreiner, Albert: Zur Vorgeschichte des Zweiten Weltkrieges. — ZG, 1957. 1. sz. 57—59. p.
[A 2. világháború előtörténetéhez.]

Schröder, Helmut: Artilleristische Nachhutspezialisten. — DS, 1957. 8. sz. 247—248. p.
[Tüzérségi hátvédspecialisták. 1944.]

Senger und Etterlin, F. M.: Deutsche Jagdpanzer 1939—1945. — WM, 1957. 1. sz. 19—27. p.
[Német páncélvadászok 1939—1945.]

Senger und Etterlin, F. M.: Deutsche Versuchspanzer 1926—1944. — DS, 1957. 5. sz. 140—142. p.
[Német kísérleti páncélosok 1926—1944.]

Senger und Etterlin, F. M.: Koalitions-Kriegsführung der Westmächte 1943—1945. — Ap, 1957. 8. sz. 704—715. p.
[A nyugati hatalmak koalíciós hadvezetése 1943—1945.]

Silbert, A.: Le camp des Aspirants. I. — RHDGM, 1957. 28. sz. 16—34. p.
[A felszabadulást váró foglyok tábora.]

Die spanische Geschichtsschreibung über den Zweiten Weltkrieg. — WR, 1957. 3. sz. 170—172. p.
[A spanyol történetírás a 2. világháborúról.]

Sprawa polska w korespondencji wojennej Stalina z Churchillem, Rooseveltem i Trumanem. — Sprawy Miedzinarodowa, 1957. 12. sz. 62—85. p.
[A lengyel kérdés Sztálinnak Churchillel, Roosevelttel és Trumannal folytatott háborús levelezésében.]

Stein, B.: Labor's role in Government agencies during world war II. — JEH, 1957. 3. sz. 339—408. p.
[A munka szerepe az amerikai hadigazdálkodási hivatalokban a 2. világháború alatt.]

Sulzmann, Rudolf: Problemy propagandy niemieckiej w II Wojnie swiatowej. — WL, 1957. 9. sz. 32—36., 10. sz. 34—41. p.
[A német propaganda kérdése a 2. világháborúban.]

Szalov, V. I.: Iz isztorii Akademii Nauk SzSzSzR v pervüe godü Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü (1941—1943). — IZ, 1957. 60. köt. 3—30. p.
[A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának története a Nagy Honvédő Háború első éveiben, 1941—1943.]

Szevoszt'janov, G. N.: K voproszu o zakljucsenii trojsztvennogo pakta v szentjabre 1940 g. — VMU, 1957. 3. sz. 129—162. p.
[A háromhatalmi paktumról, 1940. szeptember.]

Szirota, F. I.: Voenno-organizatorszkaja rabota leningradszkoj organizacii VKP(b) v pervüj perioda Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — VI, 1956. 10. sz. 16—31. p.
[Az OK(b)P leningrádi szervezetének katonai szervező munkája a Nagy Honvédő Háború első időszakában.]

Szmirnov, V. P.: Ekonomicseszkaja politika pravitel'sztva Francii vo vremja „sztrannoj vojnü" (szentjabr 1939 g. — maj 1940 g.). — VMU, 1957. 3. sz. 105—128. p.
[A francia kormány gazdaságpolitikája a „különös háború" idején. 1939. szeptember — 1940 május.]

Tavrovszkaja, G. M.: K voproszu o szozdanii antigitlerovszkoj koalicii (ijun' 1941 g. — ijun' 1942 g.). — VMU, 1957. 12. sz. 109—123. p.
[A Hitler-ellenes koalició létrejöttének kérdéséhez, 1941. jún.—1942. jún.]

Über die Rolle der deutschen Militaristen bei der Vorbereitung des zweiten Weltkrieges. — M, 1957. 5. sz. 9—33. p.
[A német militaristák szerepéről a 2. világháború előkészítésében.]

[Vierunddreissig] 34 Divisions-Geschichten erschienen, 44 geplant. — DS, 1957. 10. sz. 312—313. p.
[A 2. világháborúban szereplő német hadosztályok történetéről szóló munkák jegyzéke és jelentőségük.]

Villate, Cl. R.: Les armées américaines au combat. — RHDGM, 1957. 27. sz. 19—30. p.
[Amerikai hadseregek harcban. Az amerikai hadsereg különféle szerveinek tevékenysége a 2. világháborúban.]

Wittekind, Kurt: Aus 20 Jahren deutscher Wehrwirtschaft — 1925—1945. — W, 1957. 9. sz. 495—504. p.
[A német hadigazdaság 20 éve — 1925—1945.]

Wohlgemut, H.: Die siegreiche Oktoberrevolution und die Niederlagen des deutschen Militarismus. — M, 1957. 6. sz. 34—49. p.
[A győzelmes októberi forradalom és a német militarizmus vereségei.]

Wünsche, Harry: Der deutsche Militarismus im zweiter Weltkrieg und das Völkerrecht. — M, 1957. 4. sz. 26—41. p.
[A német militarizmus a 2. világháborúban és a nemzetközi jog.]

Zabiello, St.: Wrzesien w oczach zachodnich mezow stanu. — Sprawy Miedzinarodowa, 1957. 9. sz. 19—46. p.
[1939. szeptember, ahogy a nyugati államférfiak látták.]

Keleti front

Der Angriff des Schützenregiments bei Nacht. (Gefechtsbeispiele der Sowjetarmee aus dem Grossen Vaterländischen Krieg.) — M, 1957. 4. sz. 72—83. p.
[Lövészezred éjszakai támadása. A Szovjet Hadsereg harci példái a Nagy Honvédő Háborúból.]

Bach, Bruno: 24 Panzer-Abschüsse an einem Tag. — DS, 1957. 6. sz. 185. p.
[Egy rohamtüzér emlékezései a szovjet frontról.]

Bandilla, Kurt: Sowjets stiessen nicht nach. — St, 1957. 1. sz. 4. p.
[Naplójegyzetek az 1943. évi szovjet téli hadjáratról.]

Bauer, Ed.: L'armée allemande de 1941 de Rethondes a „Barbarossa". — RMS, 1957. 1. sz. 22—23., 2. sz. 60—72. p.
[Az 1941-es Rethondes-i német hadsereg és a „Barbarossa" hadművelet. A Szovjetunió elleni támadás terve.]

Die Berliner Operationen der Sowjetarmee 1945. — M, 1957. 2—3. sz. 81—98. p.
[A Szovjet Hadsereg berlini hadműveletei, 1945.]

Bode, Dietrich: Die letzte Fähre vom Kap Chersones. — DS, 1957. 7. sz. 211—212. p.
[Az utolsó komp Chersonból. 1944.]

Boltin, E. A.: Pobeda Szovetszkoj Armii pod Moszkvoj v 1941 godu. — VI, 1957. 1. sz. 20—32. p.
[A Szovjet Hadsereg győzelme 1941-ben Moszkva alatt.]

Boltin, E. A.: Zwyciestwo Armii Radzieckij pod Moskwa w 1941. g. — MW, 1957. 6. sz. 69—83. p.
[A Szovjet Hadsereg győzelme 1941-ben Moszkva alatt.]

Bor-Komorowski: L'insurrection de Varsovie en 1944. — RMS, 1957. 11. sz. 509—522., 12. sz. 570—585. p.
[A varsói felkelés 1944-ben.]

Buchner, Alex: Die Abwehrschlacht vor Murmansk im Frühjahr 1942. — St, 1957. 5. sz. 5—6. p.
[A murmanszki elhárító harcok 1942 tavaszán.]

Buchner, Alex: Der Kampf um den Chersson-Brückenkopf. — DS, 1957. 2. sz. 51—53. p.
[Harc a Cherson-hídfőért.]

Buchner, Alex: Nachtgefecht um das „weisse Haus" von Juvigny. — DS, 1957. 7. sz. 216—218. p.
[Éjszakai harc 1940. június 5-én Juvigny-nál.]

Buchner, Alex: Das sowjetische Panzergrab auf Kertsch. — St, 1957. 2. sz. 4—5. p.
[Az 1942. januári kercsi csata.]

Buchner, Alex: Stosstruppunternehmen — Bewährung für Unterführer. — DS, 1957. 6. sz. 182—184. p.
[Rohamcsapatvállalkozás — tapasztalatok alsóvezetők számára. Novo-Pavlovka körzete, 1942.]

Buschkrieg am Kuban. — DS, 1957. 6. sz. 176. p.
[Az 1943. évi kubáni harcokról.]

Büttner, Kurt: Vor 12 Jahren: Der Kampf um die Oderfestung Glogau. — St, 1957. 4. sz. 3. p.
[12 évvel ezelőtt: 1945. január. Harc Glogau-ért.]

Campus, Eliza: Pozitia Rominiei in timpul primei faze a celui de al doilea razboi mondial. — SArt, 1957. 2. sz. 577—609. p.
[Románia helyzete a 2. világháború első szakaszában.]

Curlandus, B.: Schwerverwundete auch auf dem Wagendach. — Verwundetenabtransport aus dem Hexenkessel Orscha—Bobruisk—Minsk. — DS, 1957. 10. sz. 306—308. p.
[Sebesültszállítás az Orsa—Bobruiszk—Minszk-i katlanból 1944-ben.]

Danilov, F.: Radom—Lodzinszkaja operacija. — VM, 1957. 10. sz. 52—67. p.
[Radom—Lodz-i hadművelet.]

Denik cinnosti csl. partyzánského oddilu kpt. Jána Nálepky—Rjepkina. — HV, 1957. 3. sz. 396—411. p.
[Napló Nálepka—Rjepkin J. kapitány partizán-osztagának tevékenységéről.]

Din contributia armatei romine alaturi de glorioasa armata sovietica la razboiul antihitlerist. — An, 1957. 4. sz. 20—51. p.
[A román hadsereg szerepe a győzelmes szovjet hadsereg oldalán a Hitler-ellenes háborúban.]

Dittrich, Heinz: Neisse im Feuer. — St, 1957. 10. sz. 5. p.
[1945. januárban a Neisse mellett.]

Doerr, Hans: Kritische Betrachtungen über die Schlacht von Uman. — W, 1957. 4. sz. 186—192., 5. sz. 248—254. p.
[Kritikai észrevételek az umani csatáról. 1941. aug.]

Eismeerfront. Ein abgekämpftes Batallion ergab sich auch in ausweglöser Situation nicht. — St, 1957. 12. sz. 7. p.
[Jegestengeri front. — Egy létszámalatti zászlóalj kilátástalan helyzetben sem adja meg magát, 1944. október.]

Frank, H. K.: Bolchaja Babka. — ASM, 1957. 11. sz. 827—843. p.
[Bolsaja-Babka. A 297. gyal. ho. harca a Donecnél, 1941—1942-ben.]

Frank, H. K.: Eine Kompagnie kampft auf sich allein gestellt. — ASM, 1957. 3. sz. 200—217. p.
[Egy század magára hagyva harcol. Az 1941. évi Cserkaszszü-hídfőnél folyó harcról.]

Frank, H. K.: Verteidigung am Tschutowa. — ASM, 1957. 7. sz. 505—519. p.
[Védelem a Csutová-nál, 1941-ben.]

Fretter—Pico, Maximilian: Einkesselung und Vernichtung südostwärts Toropez. — St, 1957. 11. sz. 6. p.
[Bekerítés és megsemmisítés Toropeztől délkeletre, 1941.]

Goldene Löwen auf blauem Feld. — St, 1957. 8. sz. 5. p.
[1944. június. Brody melletti csata.]

Hauptverteidigungslinie Bug—Narew. — St, 1957. 2. sz. 5. p.
[A Bug—Narev-i fővédelmi vonal.]

Heysing, Günther: Ein Sonntag im September. — St, 1957. 9. sz. 5. p.
[1941. szeptemberben a 6. német pc. e. kis harccsoportjának fontos tevékenysége.]

Heysing, Günther: „Nun machen wir die Bude dicht!" Panzer-Stosstrupp quer durch die flüchtenden Russen. — DS, 1957. 10. sz. 304—306. p.]
[Német páncélosok az orosz fronton a 2. világháborúban.]

Hillgruber, Andreas: Die letzten Monate der deutsch—rumänischen Waffenbrüderschaft. — WR, 1957. 7. sz. 377—397. p.
[A német—román fegyverbarátság utolsó hónapjai, 1943/1944.]

Hoth: Panzerverbände nur in Massen einsetzen. General Hoth, Führer der Panzergruppe 3. über seine Russlanderfahrungen. — DS, 1957. 1. sz. 26—27. p.
[Páncélkötelékeket csak tömegben bevetni. Hoth generális, a 3. páncélcsoport parancsnoka, oroszországi tapasztalatairól.]

Jakovlev, B.: Forszirovanie reki Szvir' vojszkami 7-j armii. — VM, 1957. 9. sz. 57—73. p.
[A 7. hadsereg csapatainak erőszakos folyamátkelése a Szviren.]

Joachim, Heinrich: Landesschützen in der HKL. Bewährt in härtesten Partisanenkämpfen. — St, 1957. 6. sz. 5. p.
[Népfelkelők a fő ellenállási vonalban. Tapasztalatok a legerősebb partizánharcokban.]

Kaczmerek, K.: Walki 3 Dywizji Piechoty im. Romualda Traugatta o przyczólki na lewym brzegu Wisly w Warszawie. — MW, 1957. 12. sz. 71—83. p.
[A 3. Romualda Traugatta gyalogos hadosztály harcai Varsóban, a Visztula balpartjának előteréért.]

Kalben, Heinrich-Detloff: In der Kesselschlacht sudwestlich Rshew. — St, 1957. 7. sz. 5. p.
[Katlanharcban 1942 nyarán Rshew-től délnyugatra.]

Kennedy, Robert M.: The german use of armor in Poland. — A, 1957. Vo l. LXVI. No. 1. 61—64. p.
[Német páncélosok Lengyelországban, 1939-ben.]

Ketelsen, Karl-Heinz: Der Kampf des II/IR. 254 um Borki. Die 110. Inf. Div. in der Doppelschlacht von Wjasma und Brjansk. — DS, 1957. 11. sz. 337—338. p.
[A 110. gyal. ho. kettős csatában Vjaszma és Brjanszk körül, 1941-ben.]

Kissel, Hans: Verteidigung des Dnjestr-Brückenkopf Koschniza im Frühsommer 1944. — ASM, 1957. 8. sz. 593—607. p.
[Kosnicánál a Dnyeszter-hídfő védelme 1944 nyár elején.]

Klostermann, K. G.: Mit der Pilzdivision an der Ostfront. Dank, Erinnerung und Betrachtung von ihrem früheren 1. Generalsstaboffizier .... — St, 1957. 10. sz. 4. p.
[Személyes élmények az orosz frontról 1941—1943-ból.]

Kozlov, L.: Novoroszszijszkaja nasztupatel'naja operacija. — VM, 1957. 12. sz. 64—76. p.
[Novoroszszijszki támadó hadművelet.]

Krátky, K.: Ucast 1. cs. brigady v SSSR v bojich u Bilé Cerkve. — HV, 1957. 3. sz. 328—359. p.
[Az 1. csehszlovák brigád részvétele a Beloje Cerkvoért vívott harcban.]

Kropilák, M.: Vojenské operácie v slovenskom narodnom povstáni. Bojové akcie I. cs. armady. — HC, 1957. 1. sz. 7—39. p.
[Hadműveletek a szlovák nemzeti felkelés idején. Az I. csehszlovák hadsereg katonai akciói.]

Léderrey, E.: Paulus... Stalingrad. — RMS, 1957. 4. sz. 145—149. p.
[Paulus tábornagy és Sztálingrád.]

Liddell Hart, B[asil] H[enry]: The great illusiones of 1939. — MR, 1957. Vol. XXXVI. No. 10. 3—11. p.
[Az 1939-es nagy illúzió. Lengyelország összeomlása.]

Luth, Walter: „Prinz Eugen" half aus der Klemme. Kritische Nacht einer Netzsperrgruppe unter der finnischen Küste. — DS, 1957. 4. sz. 113—115. p.

[Egy hálózárcsoport kritikus éjszakája a finn partokon 1941. szeptemberben.]

Margulies, J.: Walki 2 dywizji piechoty o przyczółek zoliborski. — MW, 1957. 9. sz. 82—95. p.

[A 2. gyalogos hadosztály harcai a zoliborski felvonulási területért.]

Margulies, J.: Walki 2 dywizji piechoty na Pradze. — MW, 1957. 10. sz. 53—67. p.

[A 2. gyalogos hadosztály harcai. 1944. szeptember 23—október 24.]

Meister, Jürg.: Die letzte Landungsoperation im Osten. — DS, 1957. 8. sz. 243—244. p.

[Az utolsó partraszállási vállalkozás keleten, Suursaari szigetnél.]

Muriev, D. Z.: A német fasiszta csapatok szétzúzása Moszkva alatt 1941—1942-ben — IZ, 1956. 55. köt. 27—64. p.

Partizanszkoe dvizsenie na Kubani (1942—1943 gg). Vvodnaja sztat'ja Ja. I. Kucenko, V. F. Laskina. — IA, 1957. 3. sz. 3—47. p.

[A partizántevékenység a Kubán-vidéken 1942—1943-ban.]

Pearson, Raymond L. V.: Operations in the Taiga. — MR, 1957. Vol. XXXVII. No. 1. 40—52. p.

[Hadműveletek a tajgában. A szovjet—finn front tapasztalatai. 1939—1944.]

Podchorowski, B.: Dzialania 1. korpusu pancernego w okresie od 16 do 22. 4. 1945. g. w ramach operacji luzykiej 2 armi WP. — MW, 1957. 2. sz. 79—102. p.

[A 2. lengyel hadsereg 1. páncélos hadosztályának tevékenysége a luzsickai hadműveletben 1945. április 16-tól 22-ig.]

Randewig, K.: Fernmeldeverbindungen in der Kesselschlacht. — W, 1957. 6. sz. 313—319. p.

[Híradóösszeköttetés a katlancsatában: 1944. Cserkasszü-nél.]

Reinicke, Adolf: Feuerkampf der Artillerie. Angriff gegen Bahndammstellung ein praktisches Beispiel aus dem Russlandkrieg. — W, 1957. 2. sz. 78—81. p.

[Tüzérség tűzharca. Támadás egy vasúti töltésállás ellen, gyakorlati példa az oroszországi harcokból. 1944. április.]

Roller, M.: Despre actiunea grupului de partizani „Carpati" in lunele iunie—august 1944. — An, 1957. 3. sz. 123—130. p.

[A „Kárpát" partizáncsoport tevékenységéről 1944. június—augusztus hónapokban.]

Sáda, M.: K Podminkám a predpokladum dukelské operace. — HV, 1957. 1. sz. 85—120. p.

[A duklai hadművelet körülményeiről és előfeltételeiről.]

Schultz—Naumann, Joachim: Eine pommersche Infanterie-Division im Kampf um die Heimat. Anfang 1945. — ASM, 1957. 10. sz. 737—752. p.

[Egy pomerániai gyalogos hadosztály harca a hazáért 1945 elején.]

Selle, Herbert: The german debacle of Stalingrad. — MR, 1957. Vol. XXXVII. No. 6. 3—13., No. 7. 37—47. p.
[A sztálingrádi német összeomlás.]

Sewastopol. — St, 1957. 7. sz. 5. p.
[1942. július. Szevasztopol eleste.]

Skibinski, Fr.: 10 brygada kawalerii pancernej w kampanii 1940 g. — MW, 1957. 8. sz. 83—101. p.
[A 10. páncélozott lovas dandár az 1940. évi hadjáratban.]

„Stützpunkt Max" — Weihnachten 1942. — Ein Tatsachenbericht aus dem schweren Kampf im Osten. — St, 1957. 12. sz. 6. p.
[Az 1942 karácsonyán keleten folyó súlyos harcokról.]

Szafronov, N.—Sakin, D.: Tül v berlinszkoj operacii. — VM, 1957. 6. sz. 48—62. p.
[A hadtáp a berlini hadműveletben.]

Szmolenszka nasztöpatelna operacija — 1943 g. — VoM, 1957. 4. sz. 108—116. p.
[A szmolenszki támadó hadművelet 1943-ban.]

Tutoveanu, J.: Participarea militara a Rominiei la razboiul antifascist. LC, 1957. 8. sz. 13—25. p.
[Románia katonai részvétele a fasisztaellenes háborúban.]

Vaszil'ev, A. V.: O pervom periode Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — PIS, 1957. 1. sz. 9—22. p.
[A Nagy Honvédő Háború első időszakáról.]

Vorob'ev, V.: Bor'ba za csernomorszkie bazü v 1941—1942 godah. — VM, 1957. 7. sz. 51—69. p.
[A Fekete-tengeri bázisokért vívott harc 1941—1942-ben.]

Wagener, Carl: Der Gegenangriff des XL. Panzerkorps gegen den Durchbruch der Panzergruppe Popow im Donezbecken Februar 1943. — WR, 1957. 1. sz. 21—36. p.
[A 40. páncéloshadtest ellentámadása a Popov páncélcsoport áttörése ellen 1943 februárjában a Donec medencében.]

Wahl, Karl Heinz: Brest — September 1944. — St, 1957. 9. sz. 4. p.
[A Brest-i erőd kiürítése 1944 szeptemberében.]

W[eber] Th[eo]: Geschichte eines Jagdgeschwaders. (Das deutsche Jagdgeschwader 26 von 1937 bis 1945. Hrsg. Josef Piller, bearb. v. H. O. Boehm.) — FT, 1957. 5. sz. 125—126. p.
[A 26. német vadászraj története 1937—1945 között.]

Weidt, Fritz: Kommissbrot bremst Feindpropaganda. Im „Stützpunkt an der Weiche". — DS, 1957. 10. sz. 309—310. p.
[Élmények 1943-ból a Sztaraja Russza körül folyó harcokból.]

Weidt, Fritz: Die Letzten im Demjansker Kassel. Erlebnisse einer deutschen Nachhut im Februar 1943. — DS, 1957. 1. sz. 16—17. p.
[Az utolsók a demjanszki katlanban. Egy német hátvéd élményei 1943 februárjában.]

Die Winterschlacht von Rshew im Januar—Februar 1942. — W, 1957. 5. sz. 254—262. p.
[A Rhsev-i téli csata 1942. január—februárban.]

Wolf, Thomas: Höhe 126 bei Stalingrad gehalten. Harte Kampftage des Panzer-Regiments 2. — DS, 1957. 3. sz. 87. p.
[A 2. páncélos-ezred kemény harci napjai Sztálingrádnál.]

Zimin, Ja.: Boevüe dejsztvija 1-j tankovoj armii v oboronitel'nom szrazsenii pod Kurszkom. — VM, 1957. 3. sz. 41—54. p.
[Az első harckocsizó hadsereg harci tevékenységei a Kurszk alatti védelmi ütközetben.]

Zühlke, Gerhard: Aus der Falle befreit. — DS, 1957. 7. sz. 210—211. p.
[Német hírszerző csapatok Rosztov körzetében, 1942-ben.]

Nyugati front

Audet: L'expédition de Norvege. Namsos, février—mai 1940. — RHA, 1957. 1. sz. 103—131. p.
[Francia norvégiai expedíció Namsos-nál, 1940 február—május.]

Bamler, Rudolf: Operation „Polarfuchs". — M, 1957. 1. sz. 63—81. p.
[A „Polarfuchs" hadművelet, 1942—1943, Norvégia ellen.]

Batalszki, G.: Deszantnata operacija v Normandija prez 1944 g. — VoM, 1957. 6. sz. 90—108. p.
[Partraszállási hadművelet Normandiában 1944-ben.]

Buchner, Alex: Dieppe — das erste Invasionunternehmen. — St, 1957. 8. sz. 5. p.
[Dieppe — az első inváziós vállalkozás, 1942.]

Buchner, Alex: Der Kampf um den Brückenkopf Abbéville. — W, 1957. 9. sz. 487—495. p.
[Harc az Abbéville-i hídfőért, 1940. május.]

Buchner, Alex: Das Kesselgefecht bei Elvenes. An der Nordfront von Narvik. Fünfmal stärkeres norwegisches Bataillon zerschlagen. — DS, 1957. 4. sz. 117—119. p.
[Katlanharc Elvenes mellett Norvégiában. Ötször erősebb norvég zászlóalj szétzúzása.]

Buchner, Alex: LKW zum „Raddampfer" umgebaut. Das Unternehmen gegen Hemnes. Kampf in Norwegens Fjorden. — DS, 1957. 10. sz. 302—304. p.
[Harc a norvég fjordok között 1940-ben.]

[Denny] Denni, Michael: Znacsenie Atlantiki v mirovoj vojne. — VZa, 1957. 4. sz. 55—61. p.
[Az Atlanti-óceán jelentősége a világháborúban.]

Dokumentarischer Bericht über die totale Evakuierung der ostfranzösischen Departements am 2. September 1939. — ZL, 1957. 2. sz. 47—48., 3. sz. 72. p.
[Dokumentált beszámoló a keletfrancia kerület teljes kiürítéséről 1939. szeptember 2-án.]

Gerhard, J.: 1 dywizja grenadierów w bitwie o Francje (czerwiec 1940 r.) — MW, 1957. 5. sz. 72—84. p.
[Az 1. gránátos hadosztály harcban Franciaországért, 1941. június.]

Harnier, Wilhelm: Brest sparten die Tommies aus. Marine-Flakartillerie in Frankreich. Angriffsnächte in Lorient. — DS, 1957. 4. sz. 115—116. p.

[Tengeri légelhárító-tüzérség Franciaországban a 2. világháborúban.)

Hautecler, G.: Chars belges en 1940. — AN, 1957. 4. sz. 16—27. p.

[Belga páncélosok harctevékenysége 1940-ben.]

Hoch, Anton: Der Luftangriff auf Freiburg am 10. Mai 1940. — W, 1957. 6. sz. 285—294. p.

[A Freiburg elleni légitámadás 1940. május 10-én.]

Jacobsen, H[an]s-A[dolf]: Les opérations de la 6e Armbée allemande du 10 au 28 mai 1940. — AN, 1957. 5. sz. 10—20. p.

[A 6. német hadsereg hadműveletei 1940. május 10—28-ig.]

Jacobsen, Hans-Adolf: War die deutsche Westoffensive 1940 eine Präventivmassnahme? — Zur Frage der belgischen Neutralität im Winter 1939/40. — WR, 1957. 5. sz. 275—289. p.

[Az 1940. évi német nyugati offenzíva megelőző rendszabály volt-e? A belga semlegesség kérdéséhez 1939/40 telén.]

Jacobsen, Hans-Adolf: Der Westfeldzug 1940 im Spiegel der ausländischen Literatur. — WR, 1957. 2. sz. 107—111. p.

[Az 1940-es nyugati hadjárat a külföldi irodalom tükrében. Áttekintés.]

Jacobsen, Hans-Adolf: Der Westfeldzug 1940. — WR, 1957. 9. sz. 524—528. p.

[Az 1940. évi nyugati hadjárat. — Vita.]

Jäggi, O.: Der Handstreich auf Etueffont. — ASM, 1957. 4. sz. 282—289. p.

[Rajtaütés Etueffont-nál, 1944-ben a Vogézekben.]

Jong, C. T. de: La Hollande pendant la guerre. — RHDGM, 1957. 27. sz. 42—50. p.

[Hollandia a második világháborúban.]

Lafferrerie: Les compagnies de génie en zona occupée (1940—1944.) — RGM, 1957. Vol. XC. No. 4. 335—344. p.

[Francia műszaki századok a 2. világháborúban.]

Liddell Hart, B[asil] H[enry]: How Hitler broke through in the west. — MR, 1957. Vol. XXXVI. No. 12. 52—62. p.

[Hogyan tört keresztül Hitler nyugaton, 1940-ben?]

Liddel Hart, B[asil] H[enry]: How Hitler saved Britain. Dunkerque and the fall of France. — MR, 1957. Vol. XXXVII. No. 2. 54—62. p.

[Hogyan mentette meg Hitler Angliát? Dunkerque és Franciaország bukása.]

Luth, Walther: Auf U-Bootjagd im Skagerrak. Britisches U-Boot bei schwerer See versenkt. — DS, 1957. 10. sz. 299—300. p.

[Brit tengeralattjárók a 2. világháborúban a Skagerrakban.]

Meissel, Gerhard H. E.: Operation Räddning. Schweden wollte im Frühjahr 1945 in Norwegen einmarschieren und deutsche Truppen entwaffen. — MF, 1957. 6. sz. 15—19. p.

[A svédek 1945 tavaszán be akartak vonulni Norvégiába és a német csapatokat lefegyverezni.]

Meyer, Albert Willy: Wer bombardierte Freiburg? — St, 1957. 10. sz. 2. p.
[Ki bombázta Freiburgot?]

Moltmann, G.: Die frühe amerikanische Deutschlandplanung im zweiten Weltkrieg. — VZg, 1957. 3. sz. 241—264. p.
[Németországra vonatkozó korai amerikai tervek a 2. világháborúban.]

Mordal, Jacques: La garantie polonaise et l'offensive en Sarre de Septembre 1939. — RDN, 1957. 4. sz. 602—622. p.
[A lengyel garancia és a támadás a Saar-vidéken 1939 szeptemberében.]

Müller, Klaus-Jürgen: Französisch-Nordafrika und der deutsch-französische Waffenstillstand von 1940. — WR, 1957. 12. sz. 687—699. p.
[Francia-Észak-Afrika és a német—francia fegyverszünet, 1940-ben.]

Néré, J.: Logistique et stratégie de l'alliance anglo—américaine. Les temps difficiles 1939 — mars 1943. — RHDGM, 1957. 27. sz. 1—18. p.
[Az angol—amerikai szövetség katonai, anyagi ellátási problémái és stratégiája, 1939—1943 március.]

Nowinski, T.: Walka o Narwik. — MW, 1957. 7. sz. 78—95. p.
[Harc Narvikért.]

Philibert: Une base franco—américaine (1944—1945.) — RHA, 1957. 2. sz. 125—136. p.
[Egy francia—amerikai támaszpont a második világháborúban.]

Popp, Friedrich: Transzportirovka nemeckih korablej po szuse vo vremja vtoroj mirovoj vojne. — VZa, 1957. 7. sz. 55—62. p.
[Német hajók szállítása szárazföldön a 2. világháború idején.]

Skibinski, Fr.: 1 polska dywizja pancerna w bitwie pod Falaise. — MW, 1957. 10. sz. 68—84. p.
[Az 1. lengyel páncélos hadosztály ütközetben Falaise-nél.]

Schreiber, Franz: Die letzten Wochen des Geb. Jäger Rgt. 12. Vor dem Zusammenbruch an der Westfront. Hinter dem Gegner nach Osten. — DS, 1957. 12. sz. 367—369. p.
[A 12. német hegyivadászezred utolsó hetei. A nyugati front összeomlása előtt. 1944.]

Schult, Wolfgang: Erfahrungen Hamburgs im Luftschutz. — ZL, 1957. 3. sz. 69—71. p.
[Hamburg légoltalmi tapasztalatai a 2. világháborúban.]

Tobler: Der Übergang über die Mosel bei Front a Mousson. — ASM, 1957. 4. sz. 299—306. p.
[Átkelés a Moselen Pont a Mousson-nál 1944 szeptemberében.]

Vanwelkenhuyzen, Jean: Le plan allemand de 24 février 1940. — AN, 1957. 5. sz. 3—9. p.
[Az 1940 február 24-i német terv Belgium lerohanására.]

Wanty, Emile: A la soudure des Armées Britannique et Belge en mai 1940. — AN, 1957. 7. sz. 6—13. p.
[Az angol és a belga hadsereg együttműködése 1940 májusában.]

Weber, Theo: La bataille aérienne d'Angleterre. Trad. du Salesse. — FAF, 1957. 125. sz. 704—742. p.
[Német légitámadások Anglia ellen a 2. világháborúban.]

Wilson, B. T.: Reflections on operation „See Loewe". — AQ, 1957. Vol. LXXIV. No. 2. 185—194. p.
[Gondolatok a „See Loewe" hadműveletről. Német terv Anglia elözönlésére 1940-ben.]

Wyszkowski, Mieczyslaw: Polskie dywizjony na Zachodzie. — SP, 1957. 26. sz.
[Lengyel hadosztályok nyugaton a 2. világháborúban.]

Z historii walk Wolnych Strzelow i Partyzantów Francuskich. — MW, 1957. 3. sz. 84—99. p.
[A „szabad lövészek" és a francia partizánok harcainak történetéből, 1940 november — 1944 augusztus.]

Észak-afrikai, olaszországi, balkáni hadműveletek.

[Andrejcsin] Andreichin [Erik] Eric: The advent of people's democracy. — BT, 1957. 17. sz. 4—5. p.
[A népi demokrácia ádventje. Bulgária felszabadulása 1944-ben. Antifasiszta ellenállási mozgalom Bulgáriában a 2. világháborúban.]

Buchner, Alex: Panzer stellenweise unter Wasser gefahren. — Kampfgruppe der 2. Pz. Div. durchstösst Olymp—Stellung der Neuseeländer. — DS, 1957. 11. sz. 339—342. p.
[A német 2. páncélos hadosztály hadműveletei Görögországban, 1941-ben.]

Buchner, Alex: Sturmgeschütze, Pak und Infanterie im Zusammenwirken. — DS, 1957. 9. sz. 280—282. p.
[1941. április. Egy gyalogezred előnyomulása a bolgár—görög határon.]

Ermens, P.: Les problemes du commandement au cours de la campagne d'Abyssinie. (1941.) — AN,, 1957. 6. sz. 15—18. p.
[Vezetési problémák az 1941-es abesszíniai hadjárat folyamán. Belga-kongói expedíciós csapatok Abesszíniában.]

Escher, H.: Kampf um den Monte Altuzzo. 12 bis 17. September 1944. — ASM, 1957. 11. sz. 804—815. p.
[Harc a Monte Altuzzóért, 1944. szept. 12—17.]

Fomin, V. T.: Podgotovka nemecko-fasisztszkoj agreszszii protiv Jugoszlavii (1937—1941 godü). — VI, 1957. 6. sz. 28—49. p.
[A Jugoszlávia elleni fasiszta német agresszió előkészítése, 1937—1941.]

Frank, H. K.: Eine Kompanie kämpft sich durch. Ein Kampfbericht aus Serbien. — St, 1957. 2. sz. 4. p.
[Szerbiai haditudósítás 1945 januárból.]

Hoffmann, Reinhold: Absetzbewegung mit Nusschale. Von Tunesien aufs Mittelmeer. — DS, 1957. 5. sz. 147. p.
[Az 1943. évi tuniszi harcokról.]

Liddell Hart, B[asil] H[enry]: Walter O'Carroll — examples in leadership. Four episodes of the north african campaign. — Ta, 1957. Vol. 39. No. 459. 398—399., No. 460. 446—447. p.
[Walter O'Carroll — példák a vezetésre. Négy epizód az észak-afrikai hadjáratból, a 2. világháborúban.]

Mathews, Sydney T.: Avec les américains de la 5. Armée, mai 1944, les Francais ouvrent le route de Rome. — RHA, 1957. 2. sz. 137—156. p.
[Az 5. szövetséges hadsereg keretében együttharcoló amerikai és francia egységek nyitották meg a római utat 1944 májusában.]

Mordal, Jaques: Die französische Marine und die aliierten Landungen in Nordafrika. — WR, 1957. 7. sz. 398—411. p.
[A francia haditengerészet és a szövetséges partraszállások Észak-Afrikában.]

Poeschel, Hans: So sollte Rommel ausgehoben werden. — DS, 1957. 9. sz. 270—272. p.
[Egy brit vállalkozás Rommel ellen 1941. nov. 18-án, Beda Littoriánál.]

Poziv na Germaszkata Kommuniszticseszkata Partics, razprosztranen v szredata na mart 1941 g. vöv vr'zka sz navlizaneto na hitlerisztkite vojszki u nasz na 1. III. 1941. g. — IP, 1957. 3. sz. 109—110. p.
[A Német KP felhívása 1941 márciusában a hitlerista csapatok 1941 március 1-i bulgáriai betörésével kapcsolatban.]

Roskill, S. W.: Naval operations in the Red Sea 1940—1941. — JRUSI, 1957. 606. sz. 211—215. p.
[Tengeri hadműveletek a Vörös-tengeren 1940—1941.]

Der Sturm auf Tobruk. — St, 1957. 6. sz. 4. p.
[Roham Tobruk ellen, 1941.]

Tuszynszki, Waldemar: Polacy w partyzantce Jugoslowianskiej. — WL, 1957. 6. sz. 33—40. p.
[Lengyelek a jugoszláv partizánharcokban.]

Vojácek, O.: Strucny nástin dejin I. cs. brigády Jana Zisky z Trocnova v Jugoslavii. — HV, 1957. 3. sz. 360—395. p.
[A Zsizska J. I. csehszlovák brigád rövid története a jugoszláviai Trocnovában.]

Westphal, Siegfried: Erfahrungen aus dem Italien-Feldzug. — ASM, 1957. 7. sz. 489—497. p.
[Az olaszországi hadjárat tapasztalatai. 1943/44.]

Csendes-óceáni hadszíntér.

Lanes: Rabaul et Malte. — RDN, 1957. 11. sz. 1741—1752. p.
[Rabaul japán és Málta angol tengeri támaszpont a 2. világháborúban.]

Merk, Otto: Midway, die Schicksalsschlacht der Japaner. — St, 1957. 7. sz. 4. p.
[A japának sorsdöntő csatája Midway-nél, 1942-ben.]

Takushiro Hattori: Japans Operationsplan für dem Beginn des Pazifischen Krieges. — WR, 1957. 5. sz. 247—274. p. 3 térk.
[Japán hadműveleti terve a Csendes-Óceáni háború kezdetéhez, 1941/42.]

Wagner, Fritz: Geschichte und Zeitgeschichte. Pearl Harbour im Kreuzfeuer der Forschung. — HZ, Bd. 183. Heft 2. 303—326. p.
[Történet és kortörténet. Pearl Harbor a kutatás kereszttüzében.]

HADTÖRTÉNELEM ORSZÁGOK SZERINT

Anglia

Blacker, L. V. S.: Enterprise and improvisation. — AQ, 1957. Vol. LXXV. No. 1. 61—67. p.
[Példák a merészségre és a rögtönzésre az angol hadtörténelemben.]

Buckell, L. E.: Major-general Sir John Burgoyne and the 23rd Light Dragoons. — JSAHR, 1957. Vol. XXXV. No. 141. 1—2. p.
[John Burgoyne vezérőrnagy és a 23. angol könnyű dragonyos ezred, 1781—1784.]

Glover, Richard: Arms and the british diplomat in the French Revolutionary Era. — JMH, 1957. Vol. XXIX. No. 3. 199—212. p.
[Fegyverzet és az angol diplomácia a francia forradalom időszakában.]

Hearder, H.: Napoleon III's threat to break off diplomatic relations with England during the crisis over the Orsini attempt in 1858. — EHR, 1957. Vol. LXXII. No. 284. 474—481. p.
[III. Napoleon fenyegetése, mely szerint megszakítaná az Angliával való diplomáciai kapcsolatokat, az Orsini merénylet következtében beállott válságban.]

„Es ist das blinde Engelland..." Britische Tyrannei im Spiegel der Geschichte. — MF, 1957. 11. sz. 21—22. p.
[1652-es holland röplap Cromwell zsarnoki uralmáról Európa felett.]

Kienast, W.: Die englische Lehnskriegsverfassung des dreizehnten Jahrhunderts. — HZ, 183. Bd. 3. Heft. (1957.) 569—578. p.
[Az angol feudális katonai szervezet a 13. században.]

Marchat, Henry: Gibraltar. — RDN, 1957. 8—9. sz. 1333—1346. p.
[A gibraltári angol támaszpont története és jelenlegi helyzete.]

Maxwell, L. E. L.: Battles and romance. — AQ, 1957. Vol. LXXV. No. 1. 68—70. p.
[Csaták és a románc.]

Ob ucsasztii anglijszkih imperialisztov v organizacii intervencii protiv Szovetszkoj Roszszii. Vvodnaja sztat'ja B. L. Bojarszkogo. — IA, 1957. 2. sz. 65—84. p.
[Hogyan vettek részt az angol imperialisták a Szovjet-Oroszország elleni intervencióban.]

Panajotov, Iv.: Anglija i Ruszszija vreme na Oszvaboditelnata Vojna. — IP, 1957. 3. sz. 32—69. p.
[Anglia és Oroszország a Nagy Honvédő Háború idején.]

Young, Peter: „The praying captain" — a cavalier's memoirs. — JSAHR, 1957. Vol. XXXV. No. 141. sz. 3—15., No. 142. sz. 53—70. p.
[„Az ájtatos kapitány" — egy lovag, Richard Atkyns emlékezései az angol polgárháborúra. 1640—1643.]

Algéria

Aust, Hans W.: Der nationale Befreiungskrieg Algeriens. — M, 1957. 5. sz. 78—96. p.
[Algéria nemzeti felszabadító háborúja.]

Megret, Maurice: Crise du Service Militaire: les chemins de l'Algérie. — RDN, 1957. 1. sz. 17—30. p.
[Az algériai katonai kérdés megoldásának útjai.]

Ausztria

Neue Säle in Heeresgeschichtlichen Museum. — DS, 1957. 9. sz. 278—279. p.
[Az Osztrák Hadtörténelmi Múzeum új termei.]

Wimmer, J.: Wyprawa wiedenska 1683 r. — MW, 1957. 1. sz. 64—86. p.
[Az 1683-as bécsi hadjárat.]

Belgium

Leyder, Jean: Un disciple belge du maréchal Lyautey: le général G. Moulaert. — AN, 1957. 9. sz. 15. p.
[Lyautey marsall egyik belga tanítványa: Georges Moulaert tábornok.]

Verhaegen, G.: Dragons „wallons". — AN, 1957. 6. sz. 2—7. p.
[Vallon dragonyosok.]

Belga-Kongó

Ermens, P.: Les problemes du commandement au cours de la campagne d'Abyssinie. (1941.) — AN, 1957. 6. sz. 15—18. p.
[Vezetési problémák az 1941-es abesszíniai hadjárat folyamán. Belga-kongói expedíciós csapatok Abesszíniában.]

Meersch, E. van der: La Force Publique en 1939—1945. — AN, 1957. 6. sz. 13—14. p.
[A belga-kongói karhatalom 1939—1945.]

Adaniloaine, N.: Unele probleme privind razboiul de indenpendenta 1877—1878. — SRI, 1957. 6. sz. 111—130. p.
[Az 1877—1878. évi függetlenségi harc néhány kérdése.]

[Andrejcsin] Andreichin, [Erik] Eric: The advent of people's democracy. — BT, 1957. 17. sz. 4—5. p.
kérdése.]
[A népi demokrácia ádventje. Bulgária felszabadulása 1944-ben. Antifasiszta ellenállási mozgalom Bulgáriában a 2. világháborúban.]

Atanaszov, St.—*Dujcsev*, Iv.: Voennoto delo na jugoiztocsnite szlavjani i pörvobölgarite. — VISz, 1957. 2. sz. 3—36. p.
[A délkeleti szlávok katonai ügyei és az elő-bolgárok.]

Atanaszov, S.—*Dujcsev*, I.—*Angelov*, D.: Sztrategija i taktika na bölgarszkata armija prez epohata na feodalizma. — VISz, 1957. 4. sz. 39—72. p.
[A bolgár hadsereg stratégiája és taktikája a feudalizmus időszakában.]

Birman, M. A.: Köm vöprosza za ucsasztieto na bölgari vöv Velikata Oktombrijszka Szocialiszticseszka Revoljucii i grazsdanszakata vojna. — IP, 1957. 6. sz. 32—40. p.
[A bolgárok részvétele a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban.]

Dinkov, Kiril: Antifasisztkata borba na rabotnici i szeljani v harmanijszka okolija prez 1923 godina. — VISz, 1957. 4. sz. 3—22. p.
[A munkások és parasztok antifasiszta harca a harmanlijszki járásban 1923-ban.]

Diskov, Ivan: Po njakoi vöproszi szözdavaneto i razvitieto na Bölgarszkata narodna armija. — VISz, 1957. 1. sz. 3—24. p.
[A Bolgár Néphadsereg megteremtésének és fejlődésének néhány

Dojnov, D.: 80-godisninata ot sipcsenszkata epopeja. — IP, 1957. 6 .sz. 79—85. p.
[A sipkai ütközet 80. évfordulójára.]

Dokumenti za vlijanieto na oktrombrijszkata szocialiszticseszka revoljucija v nasata sztrana. — VISz, 1957. 3. sz. 126—138. p.
[Dokumentumok a Nagy Októberi Szocialista Forradalom bulgáriai hatásáról.]

Georgiev, Todor: Njakoi momenti ot rabotata na partijata i RMSz v V Podujanszki rajon za szözdavane na bojni grupi i provezsdane na szabotazsni akcii. — VISz, 1957. 4. sz. 73—97. p.
[A Párt és az RMSz munkájának néhány mozzanata, amelyet a V Podujanszki kerületben, a harci csoportok létrehozásáért és a szabotázs cselekmények vezetéséért végzett.]

Golovanov, N. I.: Balkanszkata politika na dörzsavite ot Antanta i vlizaneto na Bölgarija v pörvata szvetovna vojna. — VISz, 1957. 2. sz. 68—95. p.

[Az Antant hatalmak balkáni politikája és Bulgária belépése az első világháborúba.]

Gramenov, K.: Forszirane na r. Dunav ot ruszkata armija prez 1877 g. — VoM, 1957. 2. sz. 70—87. p.
[Az orosz hadsereg átkelése a Dunán 1877. évben.]

Hadzsiivanov, P.: Sumenszkata kreposzt — edin zabraven voenno-isztoricseszki obekt. — VISz, 1957. 3. sz. 139—142. p.
[A Sumenszkata-i erőd — egy elfelejtett hadtörténelmi emlék.]

Hrisztov, Filju: Vesztnik „Cserven Voin" plamenen zascsitnik na Szövetszkija Szöjuz. — VISz, 1957. 3. sz. 112—119. p.
[A Cserven Voin c. újság, mint a Szovjetunió lángoló védelmezője. 1931—1934.]

Hrisztov, Hr.: Borbata na bölgarszkaja narod v zascsita na Szövetszka Ruszija i protiv podpomaganeto na Denikovnata kontrarevoljucionna armija. — IP, 1957. 5. sz. 43—57. p.
[A bolgár nép harca Szovjetoroszország védelméért a Denikin-féle ellenforradalmi hadsereg ellen.]

Ignatov, Kiril: Szözdavane i dejnoszt na III. Bölgarszka narodno-oszvoboditelna brigada „G. Dimitrov". — VISz, 1957. 1. sz. 51—94. p.
[A „G. Dimitrov" III. bolgár nemzeti felszabadító brigád megteremtése és tevékenysége.]

Ivanov, Krösztju: Dejnoszt na P. R. Szlavejkov po vreme na sztarozagorszkite szöbitija prez juli 1877 godina. — VISz, 1957. 4. sz. 23—38. p.
[P. R. Szlavejkov tevékenysége a sztarozagorszki események idején, 1877 júliusában.]

Jotov, Joto: Dokumenti za vlijanieto na Velikata oktombrijszka szocialisztícseszka revoljucija vörhu bölgarszkata armija na fronta. — VISz, 1957. 4. sz. 127—137. p.
[Dokumentumok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak 1918-ban a fronton levő bolgár hadseregre tett hatásáról.]

Jotov, Joto: Za predatelszkata rolja na bölgarszkata burzsoazija v navacserieto na 9. IX. 1944. godina. — VISz, 1957. 3. sz. 120—125. p.
[A bolgár burzsoázia áruló szerepe 1944 szeptember 9. előestéjén.]

Maskov, Hriszto: Junszkoto antifasisztko vösztanie prez 1923 godina v Nikopolszka okolija. — VISz, 1957. 3. sz. 24—40 p.
[Az 1923 júniusi felkelés a nikopoli járásban.]

Mihov, Marin: Novi danni za dejnosztta na general Radko Dimitriev v ruszkata armija szled Fevruarszkata revoljucija prez 1917 g. — VISz, 1957. 1. sz. 122—126. p.
[Új adatok Radko Dimitriev tábornok tevékenységéről az orosz hadseregben az 1917-es februári forradalom után.]

Mitev, J.—*Könev* G.: Voennata podgotovka na Szeptevrijkoto vösztanie. — VoM, 1957. 7. sz. 3—22. p.
[A szeptemberi felkelés katonai előkészítése. (1923.)]

Panajotov, Filip: Novi danni za podgotovkata, provezsdaneto i potusavaneto na szeptembrijszkoto vösztanie 1923 godina. — VISz, 1957. 4. sz. 98—126. p.
[Újabb adatok az 1923 szeptemberi felkelés előkészületeiről, lefolyásáról és leveréséről.]

Pejcsev, At.: Bölgarszkoto voenno izkusztvo do padaneto na Bölgarija pod bizantijszko igo. — VoM, 1957. 3. sz. 93—110. p.
[A bolgár hadművészet hanyatlása a bizánci iga alatt.]

Penkov, P.: Bölgarszkoto voenno izkusztvo prez XII—XIV. vek. — VoM, 1957. 5. sz. 88—101. p.
[Bolgár hadművészet a XII—XIV. században.]

Petrova, Dimitrina V.: Dvizsenieto v bölgarszkata armija protiv pörvata szvetovna vojna. — VISz, 1957. 1. sz. 95—121. p.
[Megmozdulások a bolgár hadseregben az első világháború ellen.]

Popov, Vaszil: Bitkata pri Klokotnica v 1230 godina. — VISz, 1957. 3. sz. 78—85. p.
[Az 1230-as klokotnicai csata.]

Popov, Vaszil: Sztranici iz antifasisztkoto dvizsenie vöv flota. — VISz, 1957. 1. sz. 25—50. p.
[Lapok a flotta antifasiszta megmozdulásáról. Bulgária, 1923.]

[Protics] Protich [Venceszlav] Ventseslav: Bulgarians in the liberation struggle of the italian people. — BT, 1957. 13. sz. 8—9. p.
[Bolgárok részvétele az olasz nép szabadságharcában. Garibaldi bolgár harcosai.]

Szimeonov, Cvetan: Za edno piszmo na N. T. Szarageorgiev ot Pleven do ruszko komanduvane po vremena boevete za oszvobozsdenieti na grada — 1877 god. — VISz, 1957. 1. sz. 127—131. p.
[Szarageorgiev, N. T. egy Plevnából írt leveléről az orosz parancsnoksághoz a város felszabadításáért vívott harc idején — 1877-ben.]

Szpaszov, Szpasz: Buntöt na morjacite ot krajcera „Nadezsda" (Szpomeni). — VISz, 1957. 96—110. p.
[A „Nadezsda" cirkáló matrózainak lázadása 1918-ban.]

Vaszilev, K.: Velikajat ruszki narod — oszvoboditelna Bölgarija (1877—1878 g.) — NV, 1957. 2. sz. 27—43. p.
[A nagy orosz nép Bulgária felszabadítója.]

Völov, Völo: Njakoi danni za rabotata na BKP v armijata prez perioda 1930—1934 godina. — VISz, 1957. 3. sz. 86—111. p.
[Adatok a Bolgár Kommunista Párt hadseregben végzett munkájáról 1930 és 1934 között.]

Csehszlovákia

César, J.: Ohlas Velké rijnové socialistické revoluce na ceském venkové v letech 1917—1920. — CCH, 1957. 4. sz. 616—632. p.
[A Nagy Októberi Szocialista Forradalom visszhangja cseh földön 1917—1920 között.]

Dokumenty k nasin bojovnym tradicim z druhe svetové války. — HV, 1957. 4. sz. 566—572. p.
[Dokumentumok a cseh katonai hagyományokról a 2. világháborúból.]

Oldrich, J.: Z historie vzniku 1. cs. sam. brigády v SSSR. — HV, 1957. 2. sz. 215—246. p.
[Az első csehszlovák különbrigád létrejötte a Szovjetunióban.]

Pruzinova, E.: Z boju o volebni právo vojáku v cs. armádé predemnichovské republiky. — HV, 1957. 1. sz. 45—84. p.
[A katonák harca a választójogért a csehszlovák hadseregben a München előtti köztársaságban.]

Sáda, M.: Vznik 1. cs. armádniho sboru v SSSR. — HV, 1957, 4. sz. 510—567. p.
[Az 1. csehszlovák hadtest megalakulása a Szovjetunióban.]

Svankmajer, M.: Napoleonská armáda v severnich Cechách roku 1813. — HV, 1957. 2. sz. 258—272. p.
[Napoleon hadserege Észak-Csehországban 1813-ban.]

Vojácek, O.: Strucny nástin dejin I. cs. brigády Jana Zizky z Trocnova v Jugoslavii. — HV, 1957. 3. sz. 360—395. p.
[A Zsizska J. I. csehszlovák brigád rövid története a jugoszláviai Trocnovában.]

[Zweihundert] 200 Jahre Schlächt von Prag — St, 1957. 5. sz. 5. p.
[Az 1757-es prágai csata.]

Egyiptom

Berry, P. S.: Suez adventure. — Ta, 1957. Vol. 39. No. 459. 395—397. p.
[A szuezi kaland 1956-ban.]

Bettschart, Oscar: Feldzug in Ägypten 1956. Die anglo-französischen Luftlandeoperationen gegen Port Said am 5./6. November 1956. — ASM, 1957. 4. sz. 251—259. p.
[Hadjárat Egyiptomban 1956-ban. Az angol—francia légi hadműveletek Port Szaid ellen 1956. nov. 5—6-án.]

Bilanz des Sinai-Feldzuges. — WR, 1957. 3. sz. 164—169. p.
[A Színai-hadjárat (1956. okt.—nov.) mérlegelése.]

Eyermann, K.—H.: Das militärische und politische Fiesko der Operation „Hamilkar". (Hintergründe der anglo-französischen Intervention in Ägypten.) — M, 1957. 1. sz. 93—114. p.
[A „Hamilkar" hadművelet katonai és politikai kudarca. (Az angol—francia egyiptomi intervenció háttere.)]

Fall, Bernard: Blitzkrieg im Sinai. — WR, 1957. 6. sz. 310—334. p.
[Villámháború a Színai-félszigeten. 1956. okt. 28.—nov. 3.]

Der Feldzug in Ägypten. — ASM, 1957. 9. sz. 673—678. p.
[Hadjárat Egyiptomban, 1956.]

Fergusson: Éphémérides égyptiennes. — RGM, 1957. Tom. XC. No. 3. 226—236. p.
[Egyiptomi napló. Az 1956 őszi egyiptomi angol—francia agresszióban részt vett francia műszaki alakulat naplója.]

Hinterhoff, E.: Regards sur un échec. Aprés les révélations du général Sir Charles Keightley. Canal de Suez novembre 1956. — AN, 1957. 11. sz. 2—11. p.
[A szuezi csatorna 1956 novemberében. Pillantások egy kudarcra, Keightley tábornok leleplezései nyomán.]

Koch, Peter: Zum Aufsatz: „Der Sinai—Feldzug und die Sicherheitslage Israels." — W, 1957. 6. sz. 340—341. p.
[A Színai-hadjárat és Izrael biztonsági helyzete c. cikkhez.]

Krösztev, I.: Bojnitedejsztvija v Egipet. — VoM, 1957. 3. sz. 80—92. p.
[Harci tevékenység Egyiptomban, 1956.]

Lavoisier, G.: Pétrole du guerre et guerre du pétrole. — RDN, 1957. 3. sz. 359—374. p.
[Háború az olaj körül. Szuez.]

Leng, Ralph: Wer bezahlt den Suez-Krieg? — MF, 1957. 5. sz. 16—19. p.
[Ki fizeti a Szuzei-háborút?]

Marschall, S. L. A.: The 100-hour war. — Ta, 1957. Vol. 39. No. 457. 315—319., No. 458. 355—358. p.
[A 100 órás háború. Izráel-egyiptomi konfliktus 1956 októberben.]

Perret—Gentil, J.: L'operation anglo—francaise en Egypte. — RMS, 1957. 4. sz. 150—166., 5. sz. 220—226. p.
[Angol—francia hadművelet Egyiptomban, 1956.]

Quaestor: The invasion of Egypt. — LM, 1956. 12. sz. 559—566. p.
[Egyiptom lerohanása. 1956.]

Der Sinai-Feldzug und die Sicherheitslage Israels. — W. 1957. 3. sz. 117—121. p.
[A színai hadjárat és Izrael biztonsági helyzete.]

Weber, Th[eo]: Die Luftwaffe im Suez-Konflikt. (29. 10. — 7 .11. 1956.) — FT, 1957. 2. sz. 35—39. p.
[A légierő a Szuezi-konfliktusban.]

Észak-Amerikai Egyesült Államok

Blumenfeld, Charles H.: The Gettysburg battle. — MR, 1957. Vol. XXXVII. No. 9. 48—61. p.
[A gettysburgi csata 1863 júniusában.]

Boratynski, S.: Deklaracja Narodów Zjednoczonych z 1 stycznia 1942 roku na tle owczesnych wydarzen. — ZN, 1956. 2. sz. 41—59. p.
[Az Egyesült Államok deklarációja 1942. jan. 1-én az akkori események háttere alapján.]

Cossé—Brissac: Le France et la Guerre de l'Indépendance. — RHA, 1957. 2. sz. 11—20. p.
[Franciaország és az Észak-Amerikai Egyesült Államok függetlenségi háborúja.]

Finke, H.—*Todd*, P.: L'influence francaise sur les premiers uniformes des Etats Unis. — RHA, 1957. 2. sz. 62—67. p.
[Francia hatás az Egyesült Államok hadseregének első egyenruháira.]

Hargraves, Reginald: The pattern of responsibility. — AQ, 1957. Vol. LXXV. No. 1. 33—44. p.
[A felelősség mintaképe. Amerika függetlenségi harca 1777-ben.]

History of the United States Air Force 1907—1957. — AF, 1957. 8. sz. 75—419. p.
[Az Egyesült Államok légierejének története, 1907—1957.]

Hogan, Edmund F.: The case for Billy Mitchell. — AF, 1957. 7. sz. 54—56. p.
[William Mitchell tábornok ügye. Mitchell, az Egyesült Államok légiereje fejlesztésének egyik legszívósabb harcosa volt, 1925—1945.]

Holden, Benedict M.: Noah Phelps, father of G2. — MR, 1957. Vol. XXXVI. No. 10. 12—14. p.
[Noah Phelps, az amerikai felderítőszolgálat első szervezője az 1770-es években.]

Lippman, Gordon J.: Have the confidence to confide. — MR, 1957. Vol. XXXVII. No. 5. 44—50. p.
[Élvezni a katonák bizalmát és megbízni a katonákban. George Armstrong Custer és Thomas J. Jackson 19. sz-i amerikai tábornokok példája.]

McGarr, Lionel C.: USA Command and General Staff College keeps pace with the future. — MR, 1957. Vol. XXXVII. No. 1. sz. 3—13. p.
[Az Egyesült Államok Parancsnok és Vezérkari Tisztképző Kollégiuma lépést tart a fejlődéssel.]

May, Ernest R.: The Far Eastern Policy of the United States in the period of the Russo—japanese war a russian view. [Alekszandr Szolomonovics Dobrov: Dal'nevosztocsnaja politika SzSA v period ruszszko—japonszkoj vojnü.] — AHR, 1957. 1. sz. 345—351. p.
[Az Egyesült Államok távol-keleti politikája az orosz—japán háború időszakában, orosz megvilágításban.]

Panagopoulos, E. P.: [Alexander] Hamilton's notes in his pay book of the New York State Artillery Company. — AHR, 1957. 1. sz. 310—325. p.
[Alexander Hamilton (1757—1804.) jegyzetei a New York Állam Tüzérezrede zsoldkönyvében.]

Robinson, W. A.: The confederate invasion of New Mexico. — AQ, 1957. 1. sz. 217—227. p.
[Az Egyesült Államok inváziója Új-Mexikóban. 1861—1862.]

Taraszov, K.: Voenno-sztrategicseszkaja ekszpanszija SzSA v sztranah Latinszkoj Ameriki. — MEMO, 1957, 6. sz. 107—112. p.
[Az USA katonai stratégiája és expanziója Latin-Amerika országaiban.]

Villate, Cl. R.: Les armées américaines au combat. — RHDGM, 1957. 27. sz. 19—30. p.
[Amerikai hadseregek harcban. Az amerikai hadsereg különféle szerveinek tevékenysége a 2. világháborúban.]

Finnország

Anders, Leslie: Personality in war: Mannerheim. — MR, 1957. Vol. XXXVI. No. 11. 54—62. p.
[Személyiség a háborúban: Mannerheim finn tábornok 1918-ban.]

Franciaország

Aux armées de la Révolution. Organisation. Discipline. Justice militaire. — RHA, 1957. 1. sz. 81—92. p.
[A nagy francia forradalom hadserege. Szervezet. Elvek. Hadbíróság.]

Bovikin, V. I.: Ruszszko—francuzszkie protivorecsija na Balkanah i Blizsnem Vosztoke nakanune pervoj mirovoj vojnü. — IZ, 1957. 59. köt. 84—124. p.
[Orosz—Francia ellentétek a Balkánon és Közel-Keleten az első világháború kezdetén.]

Cugnac: Les grandes heures de la cavalerie francaise. — RHA, 1957. 3. sz. 5—28. p.
[A francia lovasság történetéből.]

D'Alessandro, A.: La republica romana del 1849 e l'intervento francese. — NRS, 1957. II. köt. 261—289. p.
[Az 1849. évi római köztársaság és a francia intervenció.]

Evans, F.: When Britain was last invaded. — AQ, 1957. Vol. LXXIV. No. 2. 196—205. p.
[Az utolsó, Anglia elleni invázió kísérlete. Francia inváziós csapatok Fishguard-nál. 1797-ben.]

Fabre, Marc André: La Guadeloupe durant les Cent Jours. — RHA, 1957. 1. sz. 77—80. p.
[Guadeloupe szigete a „Száz Nap" idején 1815-ben.]

Les francais a Minorque au 18-e siecle. — RHA, 1957. 1. sz. 23—39. p.
[A franciák Minorca szigetén a 18. században.]

Gastey: Le siege de Montreuil (Versailles 1722). — RHA, 1957. 1. sz. 11—22. p.
[Montreuil (Versailles) ostroma 1722-ben. Hadijáték XV. Lajos francia király tiszteletére.]

Le général de division [Georges] Métrot. — RGM, 1957. 1. sz. 3—4. p.
[Georges Métrot francia hadosztály-tábornok élete.]

Giraud, M.: Un aspect de la rivalité franco—espagnole au début du 18-e siecle. (1713—1717.) — RH, 1957. 2. sz. 250—269. p.
[A 18. századi francia—spanyol versengés egyik szempontja.]

Grosse, Walther: Vor 150 Jahren: Die Schlacht bei Pr. Eylau, 7./8. Februar 1807. — St, 1957. 2. sz. 4. p.
[150 évvel ezelőtt: Az 1807. évi Eylau melletti csata.]

Hearder, H.: Napoleon III's threat to break off diplomatic relations with England during the crisis over the Orsini attempt in 1858. — EHR, 1957. Vol. LXXII. 284. sz. 474—481. p.

[III. Napóleon fenyegetése, mely szerint megszakítaná az Angliával való diplomáciai kapcsolatokat, az Orsini merénylet következtében beállott válságban.]

Halicz, Emanuel: Twórcza Legionów — Jan Henryk Dabrowski. — WL, 1957. 1. sz.
[A Párizsi Kommünben részt vett lengyel légió szervezője — Jan Henryk Dabrówski.]

Hardy, Joseph: Vauban et Charleroi. — RGM, 1957. 1. sz. 5—20. p.
[Sébastien Le Prestre Vauban erődítési munkálatai Charleroi városában, 1668—1673.]

Hogard, Jacques: L'armée francaise devant le guerre révolutionnaire. — RDN, 1957. 1. sz. 77—89. p.
[A francia hadsereg a „forradalmi háború" előtt.]

Kemmerich, Max: Der Friede von Tilsit. — MF, 1957. 7. sz. 13—16. p.
[A tilsiti béke 150 éves évfordulójára.]

Kemmerich, Max: Tauroggen. Ein Mahnruf zum 30. Dezember. — MF, 1957. 12. sz. 5—8. p.
[Tauroggenben írták alá 1807-ben a tilsiti békét. Emlékezés és figyelmeztetés a napóleoni időkből.]

Labarre de Raillicourt, D.: Jean de Schulember maréchal de France (1598—1671.) — RHA, 1957. 1. sz. 5—10. p.
[Jean de Schulemberg francia tábornagy 1598—1671.]

Labignette: Quelques gens de lettres qui furent gens d'épée. [Vauvenargues, Stendhal, Alfred de Vigny.] — RHA, 1957. 1. sz. 40—54. p.
[Néhány író, aki katona is volt.]

Laulan Robert: A l'École Royale Militaire de Paris. La vie matérielle des éleves. — RHA, 1957. 1. sz. 55—76. p.
[A Párizsi Királyi Katonai Iskola. A tanulók anyagi helyzete. 18. sz.]

Laulan, R[obert]: Pourquoi et comment on entrait a l'école royale militaire de Paris. — RHMC, 1957. ápr.—jún. 141—150. p.
[Miért és hogyan léptek be a párizsi kir. katonai iskolába, 18. század.]

Lossowski, Piotr: Polacy — obroncy Francji w 1870 r. bojownicy Komuny Paryskiej w 1871 r. — WL, 1957. 9. sz. 49—59. p.
[Franciaország lengyel védői 1870-ben. A párizsi kommün harcosai 1871-ben.]

Mordal, Jacques: Die französische Marine im Zweiten Weltkrieg. — MaR, 1957. 54. sz. 235—251. p.]
[A francia haditengerészet a második világháborúban.]

Möller—Witten, Hanns: Die Schlacht bei Wytschaete. — St, 1957. 6. sz. 4. p.
[1917. április: Csata a Wytschaete mellett.]

Regnault: L'Empereur et l'opinion publique 1813—1814. — RHA, 1957. 3. sz. 29—50. p.
[I. Napóleon francia császár és a közvélemény, 1813—1814.]

Scheel, H.: W sprawie occeny charakteru wojen francuszkich w latach 1792—1813/14. — KH, 1956. 4—5. sz. 536—539. p.
[Az 1792—1813/14 közötti napóleoni háborúk jellegének értékeléséről.]

Svankmajer, M.: Napoleonská armáda v severnich Cechách roku 1813. — HV, 1957. 2. sz. 258—272. p.
[Napóleon hadserege Észak-Csehországban 1813-ban.]

Szmirnov, V. P.: Ekonomicseszkaja politika pravitel'sztva Francii vo vremja „sztrannoj vojnü" (szentjabr' 1939 g. — maj 1940 g.) — VMU, 1957. 3. sz. 105—128. p.
[A francia kormány gazdaságpolitikája a „különös háború" idején. 1939. szept.—1940. máj.]

Tudesq, A.: La légende napoléonienne en France en 1848. — RH, 1957. 3. sz. 64—85. p.
[A Napóleon-legenda Franciaországban 1848-ban.]

Vigneras, Marcel: Le réarmement de francais, octobre 1942—mai 1945. — RHA, 1957. 2. sz. 113—125. p.
[A francia hadsereg újrafelfegyverzése. 1942 október—1945. május.]

Vor hundertfünfzig Jahren. — MF, 1957. 1. sz. 20. p.
[150 évvel ezelőtt. Jena—Auerstedt, 1807.]

Vor hundertfünfzig Jahren. — MF, 1957. 2. sz. 30. p.
[150 évvel ezelőtt. 1807. Tanulságok.]

Vor hundertfünfzig Jahren. — MF, 1957. 10. sz. 20—21. p.
[150 évvel ezelőtt. Emlékezés a napóleoni időkre Németországban.]

Vor 150 Jahren. — MF, 1957. 11. sz. 18—19. p.
[150 évvel ezelőtt. Emlékezés a napóleoni időkre.]

Vor 150 Jahren. — MF, 1957. 12. sz. 18—19. p.
[150 évvel ezelőtt. Emlékezés a napóleoni időkre.]

Ward, S. G. P.: [Antoine Francois] Brenier's escape from Almeida, 1811. — JSAHR, 1957. Vol. XXXV. No. 141. 23—35. p.
[Brenier francia tábornok megmenekülése Almeidából 1811-ben.]

Z historii walk Wolnych Strzelców i Partyzantów Francuskich. — MW, 1957. 3. sz. 84—99. p.
[A „Szabad lövészek" és a francia partizánok harcainak történetéből. 1940. nov. — 1944. aug.]

India

Sheppard, E. W.: Indian mutiny centenary, 1857—1957. — AQ, 1957. Vol. LXXIV. No. 2. 172—179. p.
[Az 1857-es indiai felkelés századik évfordulójára.]

Sinha, B. P.: Art of war in ancient India 600 B. C. — 300 A. D. — CHM, 1957. IV. köt. 1. sz. 123—160. p.
[Hadművészet a régi Indiában, i. e. 600 — i. u. 300.]

Japán

May, Ernest R.: The Far Eastern Policy of the United States in the period of the Russo—japanese war: a russian view. [Alekszandr Szolomonovics Dobrov: Dal'nevosztocsnaja politika SzSA v period ruszszko—japonszkoj vojnü.] — AHR, 1957. 1. sz. 345—351. p.

[Az Egyesült Államok távol-keleti politikája az orosz–japán háború időszakában, orosz megvilágításban.]

Nikolaeva, O. Sz.: Avgusztovszkogo–szentjabr'szkoe– dvizsenie v Japonii v 1918 godu. — Sz. 1957. 5. sz. 104–113. p.
[Az 1918 augusztus–szeptemberi felkelés Japánban.]

Jugoszlávia

Cejvan, Idris: Prva partizanska vazduhoplovna eskadrila. — VV, 1957. 4. sz. 9–36. p.
[Az első jugoszláv partizán repülőraj.]

Cejvan, Idris: Rad Vojnog muzeja JNA u toku 1956. godine. — VV, 1957, 4. sz. 343–349. p.
[A Jugoszláv Katonai Múzeum tevékenysége 1956-ban.]

Fomin, V. T.: Podgotovka nemecko-fasisztszkoj agresszii protiv Jugoszlavii (1937–1941 godü). — VI, 1957. 6. sz. 28–49. p.
[A Jugoszlávia elleni fasiszta német agresszió előkészítése, 1937–1941.]

Hrabak, Bogumil: Gusarstvo i presretanje pri plovidbi u Jadranskom i Jonskom moru u drugoj polovini XV veka. — VV, 1957. 4. sz. 83–98. p.
[Kalózkodás és a hajók elfogásának problémája a 15. sz. második felében az adriai és az ióni tengeren való hajózás szempontjából.]

Juric, Dobrila: Prilog proucavanju krojackih radionica u Narodnooslobodilackom ratu u Hrvatskoj. — VV, 1957. 4. sz. 310–322. p.
[Adalékok a nemzeti felszabadító háború idején Horvátországban működő partizán szabóműhelyek tanulmányozásához.]

Lukovic, Petko: Borba kod Prapratnice (17–29 septembra 1875 godina). — VV, 1957. 4. sz. 255–275. p.
[A prapratnicei csata, 1875. szeptember 17–29-én, a törökök és a délszláv felkelők között.]

Paricevic, Branko: O prvom pohodu Mahmuta Busatlije na Crnu Goru 1796. — IC, 1956. VI, kv. 153–168. p.
[Mahmut Busatlija első hadjárata Montenegro ellen 1796-ban.]

Piszarev, Ju. C.: Nacional'no–oszvoboditel'noe dvizsenie v jugoszlavjaniszkih zemljah Ciszlejtanii v 1908–1909 godah. — NNI, 1957. 2. sz. 90–111. p.
[A nemzeti felszabadító mozgalom a Lajtán-túli jugoszláv területen, 1908–1909-ben.]

Plenca, Dusan: Razvoj stampe za vrijeme NOB u Hrvatskoj (1941–1942 godina). — VV, 1957. 4. sz. 276–294. p.
[Az antifasiszta sajtó fejlődése a nemzeti felszabadító háború idején Horvátországban, 1941–1942-ben.]

Skrivanic, Gavro: Turski pohod na Siget 1566. — VV, 1957. 4. sz. 185–214. p.
[Török hadjárat Szigetvár ellen 1566-ban. Zrínyi Miklós és Mehmed Szokolovics hadvezéri szerepe.]

Stojancevic, Vladimir: Istocna Srbija u periodu turske okupacije 1813—1832 god. — IC, 1956. VI, kv. 109—138. p.
[Kelet-Szerbia a török megszállás idején, 1813—1832.]

Tuszynski, Waldemar: Polacy w partyzantce Jugoslowianskiej. — WL, 1957. 6. sz. 33—40. p.
[Lengyelek a jugoszláv partizánharcokban.]

Vasic, Pavle: Prilog proucavanju uniforme srpske vojske u XIX veku (1826—1858). — VV, 1957. 4. sz. 215—254. p.
[A szerb állandó hadsereg egyenruhái 1825—1858.]

Vojácek, O.: Strucny nástin dejin I. cs. brigády Jana Zizky z Trocnova v Jugoslavii. — HV. 1957. 3. sz. 360—395. p.
[A Zsizska I. csehszlovák brigád rövid története a jugoszláviai Trocnovában.]

Zdravkovic, Ivan: Kratki podaci o nasim gradovima. — VV, 1957. 4. sz. 329—335. p.
[Adalékok a régi jugoszláv várak helyének megállapításához.]

Kína

Jur'ev, M. F.: K isztorii organizacii Nacional'no-oszvoboditel'noj armii Kitaja (30 letie Nan'csanszkogo voszsztanija.) — Sz, 1957. 4. sz. 3—8. p.
[A kínai nemzeti felszabadító hadsereg történetéhez. A nancsani felkelés 30. évfordulójára.]

Ho Chang-Kung: Red flag on Chingkangshan. — PC, 1957. 15. sz. 33—39. p.
[Vörös zászló Chingkangshan fölött. A Kínai Vörös Hadsereg szervezése 1927-ben.]

Karaivanov, Asz.: Velikijat pohod Kitajszkata cservena armija. — VoM, 1957. 1. sz. 34—42. p.
[A Kínai Vörös Hadsereg nagy menetelése.]

Kung Yung-Kang: The revolutionary bases in the countryside in 1928—1933. — PC, 1957. 8. sz. 29—36. p.
[Forradalmi bázisok vidéken. A Kínai Kommunista Párt és a Kínai Vörös Hadsereg története 1928—1933 között.]

Popov, N. A.: Ucsasztie kitajszkih internacional'nüh csasztej v zascsite Szovetszkoj reszpubliki v period grazsdanszkoj vojnü (1918—1920 godü.) — VI, 1957. 10. sz. 109—123. p.
[Kínai nemzetközi egységek részvétele a szovjet köztársaság védelmében a polgárháború időszakában, 1918—1920.]

Przymanowski, Janusz—*Zukrowski, Wojciech:* Komuna Kantonska. — WL 1957. 12. sz. 34—43. p.
(Z tradycji Chinskiej Armii Ludowo—Wyzwolenczaj.)
[A kantoni Kommün. A Kínai Népfelszabadító Hadsereg Hagyományaiból.]

Shen Tzu-Min. The Nanchang uprising-brith of the People's Army. — PC, 1957. 6. sz. 18—27. p.
[A Nancsang-felkelés 1927—1928-ban. A Kínai Néphadsereg születése.]

Sinkarev, I.: O voennom iszkuszsztve Narodno-oszvoboditelnoj armii Kitaja v Tret'ej grazsdanszkoj revoljucionnoj vojne. — VM, 1957. 8. sz. 57—77. p.
[A népi-felszabadító kínai hadsereg hadművészetéről a harmadik forradalmi polgárháborúban.]

Tai Lu-Ming: The long march. — PC, 1957. 12. sz. 27—32. p.
[A Kínai Vörös Hadsereg „hosszú menetelése" 1934—1935-ben.]

Wang Chen—Feng Tsu-chiung: The northern expedition 1926—27. — PC, 1957. 2. sz. 29—35. p.
[Az északi expedíciós hadművelet 1926—27-ben.]

Korea

Boatner, Mark M.: Le bataillon francais a Arrowhead. (Corée, octobre 1952.) — RHA, 1957. 2. sz. 157—166. p.
[Francia zászlóalj Arrowhead-nél. Korea, 1952 október.]

Huston, James A.: Korea and logistics. — MR, 1957. Vol. XXXVI. No. 11. 18—32. p.
[Hadtáp kérdések Koreában.]

Kim Szen Hon: Bor'ba korejszkogo naroda za nezaviszimoszt'. — Sz. 1957. 5. sz. 69—75. p.
[A koreai nép harca a függetlenségért.]

Kim Won Fun: Einiges über den Angriff nach den Erfahrungen aus dem Vaterländischen Befreiungskrieg in Korea. — M, 1957. 5. sz. 65—70. p.
[Néhány megjegyzés a támadásról a koreai honvédő felszabadító háború tapasztalatai alapján.]

Montfort: L'assaut de Creveoceur. — RMS, 1957. 7. sz. 297—322. p.
[A „Keserűség" rohama. Az ENSZ-csapatokhoz beosztott francia zászlóalj Koreában 1951-ben.]

Lengyelország

Batovszki, H.: Legion't na Mickevics i szlavjanszkite narodi prez 1848—1849. g. — IP, 1957. 1. sz. 67—82. p.
[A Mickiewicz-légió és a szláv népek 1848—1849-ben.]

Bor—Komorowski: L'insurrection de Varsovie en 1944. — RMS, 1957. 11. sz. 509—522., 12. sz. 570—585. p.
[A varsói felkelés 1944-ben.]

Fuks, Marian: Na tropach tradycji ubiorczej Wojska polskiego. — WL, 1957. 4. sz. 37—45. p. 2 .t.
[A lengyel katonai egyenruha történetéhez.]

Gerbilszkij, G. J.: Az orosz—lengyel szövetség az Északi háború első éveiben (1700—1703). — NZLDU, 1955. 6. sz. 66—84. p.

Halicz, Emanuel: Twórcza Legiónów — Jan Henry Dabrowski. — WL, 1957. 1. sz.
[A Párizsi Kommünben részt vett lengyel légió szervezője — Jan Henryk Dabrówski.]

Kozürina, K. I.: Ucsasztie poljakov v Velikoj Oktjabr'szkoj Szocialisztiszkoj Revoljucii i grazsdanszkoj vojne v SzSzSzR. — ISz, 1957. 4. sz. 172—175. p.
[A lengyelek részvétele a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban.]

Krolikiewicz, Tadeusz: Lotnictwo polskie na frontach II. Wojny Swiatowej. — SP, 1957. 23—24. sz. 24—25. p.
[Lengyel repülők a 2. világháború frontjain.]

Kula, Witold: Niemiecy kolonisci przemyslowi wobec powstania listopadowego. — PH, 1957. XLVIII. köt. 4. sz. 751—768. p.
[A német származású iparos lakosság az 1830—31-es lengyel felkelés idején.]

Kuszko, Eugeniusz: Romantyzm i realizm polskiej Bellony. Kilka refleksji w zwiazku z Dniem Wojska Polskiego. — WL, 1957. 10. sz. 3—10. p.
[Romanticizmus és realizmus a lengyel hadtörténelemben. Néhány megjegyzés a Lengyel Néphadsereg Napja alkalmából.]

Liddell Hart, B[asil] H[enry]: The great illusions of 1939. — MR, 1957. Vol. XXXVI. No. 10. 3—11. p.
[Az 1939-es nagy illúzió. Lengyelország összeomlása.]

Litwin, J.: Sprawa oficerów polskichjenców w obozach niemieckich („Oflagach") na przelomie r. 1942 i 1943. — PZ, 1957. 5. sz. 84—93. p.
[A hadifogoly lengyel tisztek kérdése a német tiszti lágerekben 1942-1943. fordulóján. Dokumentummelléklettel.]

Lossowski, Piotr: Antycarska dzialalnosc Polaków na ziemi tureckiej. — WL, 1957. 7. sz. 47—56. p.
[Lengyelek cárellenes tevékenysége török földön a 19. században.]

Lossowski, Piotr: Legiony Polskie 1797—1801. WL, 1957. 3. sz. 43—55. p.
[A Lengyel Légió 1797—1801.]

Lossowski, Piotr: Polacy — obroncy Francji w 1870 r. bojownicy Komuny Paryskiej w 1871. r. — WL, 1957. 9. sz. 49—59. p.
[Franciaország lengyel védői 1870-ben. A párizsi Kommün harcosai 1871-ben.]

Lossowski, Piotr: Polacy w oboronie rewolucji wegierskiej 1848—1849. — WL, 1957. 6. sz. 41—51. p.
[Lengyelek a magyar szabadságharc védelmében, 1848—49-ben.]

Lossowski, Piotr: Polacy w powstaniu Pugaczowa i w wojnie o niepodleglosc Stanó Zjednoczenych A. P. — WL, 1957. 2. sz.
[Lengyelek a Pugacsov-felkelésben és Stanów Zjednoczonych leverésében.]

Lossowski, Piotr: Przez wolnosc Europy — do niepodleglej Polski. Z walk rewolucyjnych I polowy XIX w. — WL, 1957. 5. sz. 46—53. p.,

[Európa szabadsága révén — Lengyelország függetlenségéért. — A XIX. század első felének forradalmi háborúiról.]

Lossoski, Piotr: Udzial Polaków w walce o wolnosc ludów Kaukazu. — WL, 1957. 8. sz. 44—55. p.
[Lengyelek részvétele a kaukázusi népek szabadságharcaiban.]

Maurach, Bruno: Die polnische Untergrundbewegung 1939—1945. — W, 1957, 10. sz. 550—559. p.
[A lengyel földalatti mozgalom 1939—1945.]

Maurach, Bruno: Zu meinem Aufsatz: Die polnische Untergrundbewegung 1939—1945. — W, 1957. 12. sz. 704. p.
[A lengyel földalatti mozgalom 1939—1945. c. cikkemhez.]

Majewski, Wieslaw— *Teodorczyk* Jerzy: Historia wojskowosci polskiej w XIII wieku. — PH, 1957. Tom. XLVIII. 2. sz. 327—336. p.
[Vita a 13. századi lengyel katonai kérdésekről.]

Mirek, Andrzej: Z dziejów aparatu politycznego Brygady im. Jaroslawa Dabrowskiego. — WL, 1957. 1. sz.
[A Jaroslav Dabrowskiról elnevezett brigád politikai apparátusának történetéhez.]

Ratkos, P.: Gospodarcze, polityczne i naukowe zwiszki polsko-slowackie. Slowacja a rewolucja wegierska 1848—49. g. — KH, 1957. 4—5. sz. 136—138. p.
[Gazdasági, politikai és tudományos lengyel—szlovák kapcsolatok. Szlovákia és az 1848—49-es magyar szabadságharc.]

Rawski, T.: Polskie Sily Zbrojne na Zachodzie w latach 1939—1945 (zarys organizacji). Cz. I. Armia Polska we Francji. — MW, 1957. 4. sz. 92—106. p.
[Lengyel fegyveres erők nyugaton 1939—1945. (Szervezési tanulmány.) 1. r. Lengyel hadsereg Franciaországban.]

Reychman, Jan: Polacy w Egipcie. Przyczynek do dziejów oreza polskiego 1833—1841. — WL, 1957. 10. sz. 46—51. p.
[Lengyelek Egyiptomban, 1833—1841.]

Roos, Hans: Die militärpolitische Lage und Planung Polens gegenüber Deutschland vor 1939. — WR, 1957. 4. sz. 181—202. p.
[Lengyelország katonapolitikai helyzete Németországgal szemben 1939 előtt.]

Sobczak, K.: Zolnierze polscy w Rosji wobec Revolucji Pazdziernikowej. — MW, 1957. 11. sz. 3—17. p.
[Lengyel katonák Oroszországban az Októberi Szocialista Forradalom idején.]

Spierlaski, Zdzislaw: W sprawie jednej kwestii wojskowego pismiennictwa Renesansu. — PH, 1957. XLVIII. köt. 4. sz. 771—780. p.
[A renaissance korabeli lengyel katonai irodalom egyik problémája.]

Sprawa polska w korespondencij wojennej Stalina z Churchillem, Roosevelteм i Trumanem. — SM, 1957. 12. sz. 62—85. p.
[A lengyel kérdés Sztálinnak — Churchillel, Roosevelttel és Trumannal folytatott háborús levelezésében.]

Tuszynski, Waldemar: Polacy w partyzantce Jugoslowianskiej. — WL, 1957. 6. sz. 33—40. p.
[Lengyelek a jugoszláv partizánharcokban.]

Warnenska, Monika: Temat Wojskowy w literaturze trzynastolecia. Szkic bibliograficzny. — WL, 1957. 10. sz. 19—25. p.
[Tizenhárom év irodalmának katonai témái. Bibliográfiai vázlat.]

Wrzosek, Mieczyslaw: Przyczynek do historii I Rewolucyjnego Pulku Polskiego w 1917 r. — PH, 1957. XLVIII. köt. 4. sz. 707—728. p.
[Adalék az első lengyel forradalmi ezred történetéhez 1917-ben.]

Wyszkowski, Mieczyslaw: Polskie dywizjony na Zachodzie. — SP, 1957. 26. sz.
[Lengyel hadosztályok nyugaton a 2. világháborúban.]

Zatorski, Aleksander: Pod sztandarami rewolucji — czy w obozie kontrrewolucji. Dramatyczne dzieje narodzin pierwszej polskiej formacji rewolucyjnej w Rosji. — WL, 1957. 11. sz. 11—25. p.
[A forradalom zászlaja alatt — harcban az ellenforradalom ellen. Az első lengyel forradalmi alakulatok Oroszországban.]

Magyarország

Fedorov, A. V.: Otnosenie peredovüh ljudej Roszszii k Vengerszkoj revoljucii 1848—1849. godov. — VI, 1957. 2. sz. 89—96. p.
[Oroszország élenjáró emberei és az 1848—49-es magyarországi forradalom.]

Hintergründe Niederlage und Lehren des NATO-Putsches in Ungarn. [Írta:] K. H. E. — M, 1957. 4. sz. 100—129. p.
[A magyarországi NATO-pucs háttere, veresége és tanulságai.]

Kovács, E.: Stosunki wegiersko—polskie w dobie polskich powstan narodowych. — KH, 1957. 4—5. sz. 90—94. p.
[Magyar—lengyel kapcsolatok a lengyeli nemzeti felkelések időszakában.]

Lebovics, M. F.: Bor'ba vnutrennej i inosztrannoj kontrrevoljucii protiv vengerszkogo naroda v 1919 godu. — VI, 1957. 9. sz. 71—90. p.
[A belső és külső ellenforradalom harca a magyar nép ellen 1919-ben.]

Lossowski, Piotr: Polacy w obronie rewolucji wegierskiej 1848—1849. — WL, 1957. 6. sz. 41—51. p.
[Lengyelek a magyar szabadságharc védelmében 1848—1849-ben.]

Narocsnickij, A.: Tradicii revoljucii 1848—1849 godov v Vengrii i szovremennoszt'. — K, 1957. 3. sz. 53—69. p.
[Az 1848—49-es magyarországi forradalom hagyományai és a jelenkor.]

Orlik, I. I.: Vlijanie Velikoj Oktjabr'szkoj Szocialiszticseszkoj Revoljucii na revoljucionnüj pod"em v Vengrii v 1917—1919 godah. — NNI, 1957. 2. sz. 157—162. p.
[A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása az 1917—1919. évi magyarországi forradalmi fellendülésre.]

Puskas, A. I. Iz isztorii bor'bü progreszszivnüh szil Vengrii protiv hortisztszkogo rezsima (konec 1941 — nacsalo 1942 g.) — VI, 1957. 4. sz. 72—89. p.
[A haladó erők harca Magyarországon a Horthy-rezsim ellen, 1941 végén — 1942 elején.]

Ratkos, P.: Gospodarcze, polityczne i naukowe zwiszki polsko—slowackie. Slowacja a rewolucja wegierska 1848—49. g. — KH, 1957. 4—5. sz. 136—138. p.
[Gazdasági, politikai és tudományos lengyel—szlovák kapcsolatok. Szlovákia és az 1849—49-es magyar szabadságharc.]

Skrivanic, Gavro: Turski pohod na Siget 1566. — VV, 1957. 4. sz. 185—214. p.
[Török hadjárat Szigetvár ellen 1566-ban. Zrínyi Miklós és Mehmed Sokolovic hadvezéri szerepe.]

Stibi, Georg: Der NATO-Umsturzversuch in Ungarn. — E, 1957. 1. sz. 67—81. p.
[A NATO ellenforradalmi kísérlete Magyarországon.]

Varga, V. A.: Din istoricul solidaritatii revolutionare a maselor populare romine si maghiare. — An, 1957. 3. sz. 149—157. p.
[A román és a magyar néptömegek forradalmi szolidaritásának történetéből.]

Marokkó

Chaffal, Jean du: La glorieuse histoire des goums marocaines. 1907—1956. — RHA, 1957. 1. sz. 132—144. p.
[A marokkói gumok (arab—francia lovas katonai alakulat) dicsőséges története. 1907—1956.]

Delaye, Th. J.: Une oeuvre militaire inconnue. La carte de reconnaissance du Maroc. — RHA, 1957. 1. sz. 93—102. p.
[Egy ismeretlen katonai munka. Marokkó feltérképezésének története.]

Németország

Bernhard, H. J.: Unveröffentliche Dokumente zum Aufstand in der deutschen Hochseeflotte im Sommer 1917. — ZG, 1957. 5. sz. 1053—1069. p.
[Publikálatlan dokumentumok a német tengeri flotta felkeléséről 1917 nyarán.]

Brjunin, W. G.: Die deutsche Regierung und das Friedensangebot der Swojetregierung (November—Dezember 1917.) — ZG, 1957. 5. sz. 962—986. p.
[A német kormány és a szovjet kormány békejavaslata (1917 nov.—dec. 1.)]

Brodszkij, E. A.: Oszvoboditel'naja bor'ba szovetszkih ljudej v fasisztszkoj Germanii (1943—1945 godü). — VI, 1957. 3. sz. 72—84. p.
[A szovjet emberek felszabadító harca a fasiszta Németországban, 1943—1945-ben.]

Buchheit, Gert: Der Sieg von Leuthen. — MF, 1957. 11. sz. 19—20. p.
[A leutheni győzelem, 1757.]

Dasicsev, V.: O roli germanszkih militarisztov v podgotovke vtoroj mirovoj vojnü. — VM, 1957. 6. sz. 30—47. p.
[A német militaristák szerepéről a 2. világháború előkészítésében.]

Doerr, Hans: Der „Grosse Chef". Entstehung, Aufstieg, Wandlung und Niedergang der Stellung des Chefs des Generalstabes in Deutschland. (Am 29. Oktober 1857 wurde Moltke Chef des Kgl. Preuss. Generalstabes.) — W. 1957. 10. sz. 542—550. p.
[A „Nagy Főnök". A vezérkarfőnöki állás keletkezése, fejlődése, változása és hanyatlása Németországban.]

Foerster, Wolfgang: Einige Bemerkungen zu Gerhard Ritters Buch „Der Schlieffenplan". — WR, 1957. 1. sz. 37—44. p.
[Néhány észrevétel Gerhard Ritter: A Schlieffen-terv c. könyvéhez.]

Fomin, V. T.: Podgotovka nemecko-fasisztszkoj agreszszii protiv Jugoszlavii (1937—1941 godü). — VI, 1957. 6. sz. 28—49. p.
[A Jugoszlávia elleni fasiszta német agresszió előkészítése, 1937—1941.]

Franz, Georg: Über die Ursachen Militäropposition. — WR, 1957. 7. sz. 359—376. p.
[A katonai ellenállás okairól Németországban 1918—1938 között.]

Geheime Instruktionen Friedrichs des Grossen für den Minister Grafen Karl Wilh. Finck von Finckenstein. — St, 1957. 2. sz. 5. p.
[Nagy Frigyes titkos utasításai 1757-ből.]

General d. Inf. Kurt v. Tippelskirch. — DS, 1957. 7. sz. 204. p.
[Nekrológ.]

Generalfeldmarschall Paulus (Friedrich). Würdigung und Verpflichtung. — MF, 1957. 2. sz. 4. p.
[Paulus vezértábornagy. Méltatás és fogadalom.]

Gotsche, Otto: Die Märzkämpfe 1921 in Mitteldeutschland. — M, 1957. 6. sz. 50—63. p.
[Az 1921. évi márciusi harcok Közép-Németországban.]

Groote, Wolfgang: Freiherr vom Stein [Karl] Zur Bedeutung der Geschichte für die soldatische Gegenwart. — W, 1957. 10. sz. 573—581. p.
[Stein történelmi jelentősége a jelen katonái számára.]

Grosse, Walther: Vor 150 Jahren: Die Schlacht bei Pr. Eylau, 7/8. Februar 1807. — St, 1957. 2. sz. 4. p.
[150 évvel ezelőtt: Az 1807. évi Eylau melletti csata.]

Grosse, Walther: Vor 300 Jahren: Der Vertrag von Wehlau. — St, 1957. 9. sz. 4. p.
[300 évvel ezelőtt: A wehlaui szerződés, 1657-ben.]

Hegemann, Margot: Der deutsch-rumänische Friedensvertrag im Mai 1918 — ein Vorstoss der imperialistischen Reaktion gegen die junge Sowjetmacht. — ZG, 1957. 5. sz. 987—1010. p.
[A német—román békeszerződés 1918 májusában — az imperialista reakció előretörése a fiatal szovjet hatalom ellen.]

Herzfeld, Hans: Zwei Werke G[erhard] Ritters zur Geschichte des Nationalsozialismus und der Widerstandsbewegung. — HZ, 1956. Bd. 182. Heft 2. 321—332. p.
[G. Ritter két műve a nemzetiszocializmus és az ellenállási mozgalom történetéről.]

Hildebrand, E. Der Schlieffenplan und der „deutsche Militarismus". — St, 1957. 1. sz. 3. p.
[A Schlieffen-terv és a német militarizmus.]

Hillgruber, Andreas: Die letzten Monate der deutsch-rumänischen Waffenbrüderschaft. — WR, 1957. 7. sz. 377—397. p.
[A német—román fegyverbarátság utolsó hónapjai, 1943/44.]

Hintze, Peter: Zur Frage des Charakters der Arbeiter — und Soldatenräte in der Novemberrevolution 1918, dargestellt am Beispiel der Räte in Mecklenburg. — ZG, 1957. 2. sz. 264—277. p.
[A munkás- és katonatanácsok jellegének kérdéséhez az 1918. novemberi forradalomban a mecklenburgi tanácsok példájával ábrázolva.]

Kemmerich, Max: Der Friede von Tilsit. — MF, 1957. 7. sz. 13—16. p.
[A tilsiti béke 150. évfordulója.]

Kemmerich, Max: Hans von Seeckt. Zu seinem Geburtstag am 22. April. — MF, 1957. 4. sz. 18—21. p.
[Seeckt születésének évfordulójára.]

Kemmerich, Max: Preussen und Preussentum. — MF, 1957. 3. sz. 12—15. p.
[Poroszország és a poroszság.]

Kemmerich, Max: Stein [Heinrich Friedrich Karl] in Russland. — MF, 1957. 9. sz. 9—13. p.
[Stein Oroszországban (1812.)]

Kemmerich, Max: Tauroggen. Ein Mahnruf zum 30. Dezember. — MF, 1957. 12. sz. 5—8. p.
[Tauroggenben írták alá 1807-ben a tilsiti békét. Emlékezés és figyelmeztetés a napóleoni időkből.]

Kemmerich, Max: Die Verschwörung der Patrioten. Eine zeitgemässe Erinnerung an den preussischen Tugendbund. — MF, 1957. 1. sz. 5—7. p.
[Hazafiak összeesküvése. Időszerű visszaemlékezés a porosz „erényszövetségre".]

Kemmerich, Max: 250 Jahre Deutschland und Russland. Gedanken zum 22. Juni. — MF, 1957. 5. sz. 9—13. p.
[Németország és Oroszország 250 éve. Gondolatok 1941. jún. 22. évfordulója alkalmából.]

Kesselring, [Albrecht): Generaloberst Ernst Udet. — St, 1957. 1. sz. 2. p.
[Nekrológ.]

Kraus, Karl: Der preussische Generalstab und der Geist der Reformzeit. — WR, 1957. 4. sz. 203—216. p.
[A porosz vezérkar és a reformkor szelleme a 19. században.]

Kvacek, R.: K historické literature o nemeckém hnuti odporu. — HV. 1957. 2. sz. 273—286. p.
[Megjegyzések a német ellenállási mozgalom történeti irodalmához.]

Leibbrand, Robert: Zur Diskussion über den Charakter der Novemberrevolution. — E, 1957. 1. sz. 102—108. p.
[Az 1918. évi német novemberi forradalom jellegének vitájához.]

Leppa, Konrad: Die Feldzüge Wallensteins 1625—1635. — ASM, 1957. 6. sz. 436—450., 7. sz. 519—533. p.
[Wallenstein hadjáratai 1625—1633-ban.]

Ludendorf (Erich): Zu seinem 20. Todestag am 20. Dezember. — MF. 1957. 12. sz. 16—17. p.
[Ludendorff. Halála 20. évfordulójára.]

Maas, Bruno: Vorgeschichte der Spitzengliederung der früheren deutschen Luftwaffe 1920—1933. — WR, 1957. 9. sz. 505—522. p.
[A korai német légierő csúcsszervezeteinek előtörténete 1920—1933.]

Mark, W.: Der Schlieffenplan. — ASM, 1957. 2. sz. 122—126. p.
[A Schlieffen-terv.]

Marx, Karl T.: Generalmajor Friedrich Wilhelm von Steuben. Der Werdegang eines deutschen Freiwilligen im amerikanischen Unabhängigkeitskrieg 1775—1783, nach zeitgenössischen Briefen Zusammengestellt. — W, 1957. 11. sz. 630—634. p.
[Steuben vezérőrnagy. Egy német önkéntes fejlődése az amerikai függetlenségi háborúban 1775—1783, korabeli levelek alapján összeállítva.]

Mehring, Franz über den preussischen Militarismus. — M, 1957. 2—3. sz. 187—191. p.
[Mehring a porosz militarizmusról.]

Meier—Welcker, Hans: Die geistigen Kräfte in der deutschen Wermacht seit Beginn des 20. Jahrhunderts. — WR, 1957. 9. sz. 491—504. p.
[Szellemi áramlatok a német hadseregben a 20. század kezdetétől.]

Mitzlaff, Hans—Jürgen: Der Vertrauensmann der Soldaten früher und heute. — W, 1957. 3. sz. 152—155. p.
[Katona-bizalmi régen és ma.]

Neher, Kurt: General Heusinger [Adolf] oberster deutscher Soldat. Ein bewahrter Organisator an der Spitze der Bundeswehr. — DS, 1957. 4. sz. 98., 125. p.
[Heusinger tábornok a szövetséges hadsereg élén.]

Neher, Kurt: Neuer Uniformschnitt. Bekenntnis zur Tradition. — DS, 1957. 4. sz. 102—103 p.
[Új egyenruha a Német Szövetségi Hadseregben. Történelmi hagyományok.]

Poziv na Germanszkata kommuniszticseszkata partics, razprosztranen v szredata na mart 1941 g. vöv vr'zka sz navlizaneto na hitlerisztkite vojszki u nasz na 1. III. 1941. g. — IP, 1957. 3. sz. 109—110. p.
[A Német KP felhívása 1941 márciusában a hitlerista csapatok 1941. március 1-i bulgáriai betörésével kapcsolatban.]

Die Potsdamer Wachtparade bei Leuthen. — St, 1957. 12. sz. 6. p.
[Emlékezés az 1757. évi Leuthen-i csatára.]

Preussen. — St, 1957. 2. sz. 1. p.
[A porosz kérdés.]

Ratcliffe, A. L.: 1757. Zur 200. Wiederkehr der Tage von Rossbach und Leuthen. — W, 1957. 9. sz. 506—510. p.
[Az 1757-es Rossbach-i és Leuthen-i csata 200. évfordulójára.]

Raumer, Kurt: Der junge Stein. — HZ, 1957. Bd. 184. Heft 3. 497—530. p.
[Stein ifjúkora.]

Reich Miklós: A német militarizmus három évszázada. — Korunk, 1957. 5. sz. 586—592. p.

Roos, Hans: Die militärpolitische Lage und Planung Polens gegenüber Deutschland vor 1939. — WR, 1957. 4. sz. 181—202. p.
[Lengyelország katonapolitikai helyzete Németországgal szemben 1939 előtt.]

Die Schlacht von Kolin. — St, 1957. 6. sz. 4—5. p.
[A kolini csata, 1757.]

Schlesinger, M.: Die geschichtliche Stellung der mittelalterlichen deutschen Ostbewegung. — HZ, Bd. 183. Heft 3. 517—542. p.
[A középkori német keletre-terjeszkedés történeti állása.]

Schneider, Friedrich: 40 Jahre Krankenbuchlager. — DS, 1957. 7. sz. 199—201., 8. sz. 230—232. p.
[Az egykori Wehrmacht betegnyilvántartásáról.]

Scholz, Robert: Franz Krüger. Ein Soldatenmaler des Biedermeier. — St, 1957. 1. sz. 7. p.
[Franz Krüger, a biedermeier katonafestője.]

Schreiner, A.: Zur Frage des „Dranges nach Osten". — ZG, 1957. 1. sz. 59—60. p.
[A „Drang nach Osten" kérdéséhez.]

Steuer, Hans Helm: „Legion Condor". — DS, 1957. 6. sz. 186. p.
[A spanyol polgárháborúban harcoló német Condor-légió.]

The story of Germany's Condor Legion. — RAFFR, 1957. Vol. 12. No. 6. 29—31., 53. p.
[A spanyolországi polgárháborúban részt vevő német Condor légió története.]

Szilin, A. Sz.: Germanszkaja voennaja miszeija Fon der Gol'ca v Turcii v 1882—1895 gg. — UZNNI, 1956. II. 313—398. p.
[A Von der Goltz-féle német katonai misszio Törökországban 1882—1895-ben.]

Tippelskirch, Kurt: La stratégie allemand aux moments décisifs de la guerre terrestre. — RMS, 1957. 5. sz. 201—220. p.
[Német stratégia a földi háború döntő pillanataiban.]

Vor hundertfünfzig Jahren. — MF, 1957. 10. sz. 20—21. p.
[150 évvel ezelőtt. Emlékezés a napóleoni időkre Németországban.]
Vor hundertfünfzig Jahren. — MF, 1957. 2. sz. 30. p.
[150 évvel ezelőtt. 1807. Tanulságok.]
Vor hundertfünfzig Jahren. — MF, 1957, 1. sz. 20. p.
[150 évvel ezelőtt. Jena — Auerstedt, 1807.]
Vor 150 Jahren. — MF, 1957. 12. sz. 18—19. p.
[150 évvel ezelőtt. Emlékezés a napóleoni időkre.]
Vor 150 Jahren. — MF, 1957. 11. sz. 18—19. p.
[150 évvel ezelőtt. Emlékezés a napóleoni időkre.]
Wittekind, Kurt: Aus 20 Jahren deutscher Wehrwirtschaft. — 1925—1945. — W, 1957. 9. sz. 495—504. p.
[A német hadigazdaság 20 éve — 1925—1945.]
Wolfensberger: Das grosse Jahr. Zum 200. Jahrestag der Schlacht zu Rossbach am 5. November 1757. — ASM. 1957. 12. sz. 895—907. p.
[A nagy év. Az 1957 november 5-i rossbachi csata 200. évfordulójára.]
Wünsche, Harry: Der deutsche Militarismus im zweiten Weltkrieg und das Völkerrecht. — M, 1957. 4. sz. 26—41. p.
[A német militarizmus a 2. világháborúban és a nemzetközi jog.]
Zirke, G.: Der deutsche Generalstab — ein Organ des deutschen Imperialismus. — Zu dem Buch von Walter Görlitz „Der deutsche Generalstab—Geschichte und Gestalt". — E, 1957. 4. sz. 449—459. p.
[A német vezérkar — a német imperializmus szerve. Görlitz, W., „A német vezérkar története és arculata" c. könyvéhez.]

Olaszország

D'Alessandro, A.: La republica romana del 1849 e l'intervento francese. — NRS, 1957. II. 261—289. p.
[Az 1849. évi római köztársaság és a francia intervenció.]
[Protics] Protich [Venceszlav] Ventseslav: Bulgarians is the liberation struggle of the italian people. — BT, 1957. 13. sz. 8—9. p.
[Bolgárok részvétele az olasz nép szabadságharcában. Garibaldi bolgár harcosai.]

Oman

Der Wüstenkrieg in Oman. — W, 1957. 9. sz. 517—519. p.
[Az omani harcok.]

Románia

Birza, V.: Aspecte privind partticiparea batalionului de voluntari, in frunte cu utecistii, la razboiul antihitlerist. 23. august 1944 — 9 mai 1945. — An, 1957. 2. sz. 139—153. p.
[Néhány megjegyzés az önkéntes zászlóalj hitlerellenes háborúban való részvételéhez.]

Campus, Eliza: Die hitlerfaschistische Infiltration Rumäniens 1939—1940. — ZG, 1957. 2. sz. 213—228. p.
[Hitlerfasiszta beszivárgás Romániába 1939—1940-ben.]

Campus, Eliza: Pozitia Rominei in timpul primei faze a celui de al doilea razboi mondial. — SAart, 1957. 2. sz. 557—609. p.
[Románia helyzete a második világháború első szakaszában.]

Deutsch, R.: Despre activitatea unor grupe revolutionare rominesti pe teritoriul Rusiei Sovietice, 1918—1921. — An, 1957. 5. sz. 177—192. p.
[Néhány román forradalmi csoport tevékenységéről Szovjetoroszország területén 1918—1921-es években.]

Din contributia armatei romine alaturi de glorioasa armata sovietica la razboiul antihitlerist. — An, 1957. 4. sz. 20—51. p.
[A román hadsereg szerepe a győzelmes szovjet hadsereg oldalán a hitlerellenes háborúban.]

Fotino, N.: Atitudinea prizonierilor romini ardeleni din Rusia fata de Armata Rosie. — SRI, 1957. 5. sz. 171—174. p.
[Az erdélyi román hadifoglyok magatartása Oroszországban a Vörös Hadsereggel szemben.]

Georgescu: Amintiri ale fostilor voluntari romini in Armata Rosie din timpul Marii Revolutii Socialiste din Octombrie si razboiul civi. — An, 1957. 2. sz. 3—15 p.
[A Vörös Hadsereg egykori román önkéntesének emlékezései a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború időszakáról.]

Hegemann, Margot: Der deutsch-rumänische Friedensvertrag im Mai 1918 — ein Vorstoss der imperialistischen Reaktion gegen die junge Sowjetmacht. — ZG, 1957. 5. sz. 987—1010. p.
[A német—román békeszerződés 1918 májusában — az imperialista reakció előretörése a fiatal szovjethatalom ellen.]

Hillgruber, Andreas: Die letzten Monate der deutsch—rumänischen Waffenbrüderschaft. — WR, 1957. 7. sz. 377—397. p.
[A német—román fegyverbarátság utolsó hónapjai, 1943—1944.)

Maciu, V.: Cu privire la razboiul pentru independenta Rominiei. — SRI, 1957. 4. sz. 111—134. p.
[A román függetlenségi harcok, 1877—1878.]

Roller, M.: Despre actiunea grupului de partizani „Carpati" in lunele iunie—august 1944. — An, 1957. 3. sz. 123—130. p.
[A „Kárpát" partizáncsoport tevékenységéről 1944 június—augusztusában.]

Tutoveanu, I.: Participarea militara a Rominiei le razboiul antifascist. — LC, 1957. 8. sz. 13—25. p.
[Románia katonai részvétele a fasisztaellenes háborúban.]

Udrea, T.: Despre activitatea si rolul comitetelor taranesti in 1944 si in prima jumatate a anului 1945. — Studii si Materiale de Istorie Contemporana, 1956. 1. sz. 277—321. p.
[A parasztbizottságok tevékenységéről és szerepéről 1944-ben és 1945 első felében.]

Ung, Gh.: Lupta clasei muncitoare din Rominia pentru apararea statului sovietic in cea dea treia campanie a Antantei, 1920. — Studii, 1957. 5. sz. 43—60. p.
[A munkásosztály harca Romániában a Szovjetállam védelméért az Antant három hadjáratában.]

Varga, V. A.: Din istoricul solidaritatii revolutionare a maselor populare romine si maghiare. — An, 1957. 3. sz. 149—157. p.
[A román és magyar néptömegek forradalmi szolidaritásának történetéből.]

Spanyolország

Kurz, H. R.: Der spanische Bürgerkrieg. Ein Beitrag zu den Problemen des Vorgängerkrieges und der Kriegslehren sowie zur Vorgeschichte des 2. Weltkrieges. — ASM, 1957. 12. sz. 880—894. p.
[A spanyol polgárháború. Adalék a próbaháború és a hadtudomány problémáihoz és a 2. világháború előtörténetéhez.]

Die Spanische Geschichtsschreibung über den Zweiten Weltkrieg. — WR, 1957. 3. sz. 170—172. p.
[A spanyol történetírás a 2. világháborúról.]

Steuer, Hans Helm: „Legion Condor". — DS, 1957. 6. sz. 186. p.
[A spanyol polgárháborúban harcoló német Condor-légió történetéhez.]

The story of Germany's Condor Legion. — RAFFR, 1957. Vol. 12. No. 6. 29—31., 53. p.
[A spanyolországi polgárháborúban résztvevő német Condor-légió története.]

Swierczewski, Karol: Armia Republikanska. (Ogólna charakterystyka.) — WL, 1957. 3. sz. 3—6. p.
[A köztársasági hadsereg a Spanyol polgárháborúban.]

Svájc

Artillerie im Alten Bern. [Írta:] H. T. — SA, 1957. 11. sz. 180—185. p.
[A tüzérség a régi Bernben.]

Atkinson, C. T.: A swiss officer in Wellington's army. — JSAHR, 1957. Vol. XXVI. 142. sz. 71—78. p.
[Egy svájci tiszt, de Roverea ezredes, Wellington hadseregében.]

Hundert Jahre Artillerieverein der Stadt Bern. — Aus der Geschichte das Artillerievereins der Stadt Bern. [Írta:] H. T. — SA, 1957. 11. sz. 179—180. p.
[Bern város tüzér-egyesületének száz éve. A berni tüzér-egyesület történetéből.]

Scheitlin, Otto: Theophil Sprecher von Bernegg. — ASM, 1957. 6. sz. 422—435. p.
[Sprecher svájci tábornok.]

Suter, Heinrich: Beromünster. — SA, 1957. 4. sz. 56—57. p.

Suter, Heinrich: 10 Minute Kriegs- und Wehrgeschihte von Beromünster. — SA, 1957. 4. sz. 57—58. p.

[10 perc Beromünster hadtörténelméről.]

Szovjetunió

Aleff, Eberhard: Die Sowjetunion und der Ausbruch des Zweiten Weltkrieges. — WR, 1957. 2. sz. 69—83. p.

[A Szovjetunió és a 2. világháború kitörése. Külpolitikai helyzet 1939-ben.]

Aralov, Sz.: Rabota Lenina po organizacii voennoj zascsita Oktjabrja. — VM, 1957. 8. sz. 10—20 p.

[Lenin munkája Október fegyveres védelmének megszervezésében.]

Arnold, Theodor: Die Voraussetzungen des Krieges und die sowjetische Kriegslehre. — W, 1957. 5. sz. 262—266. p.

[A háború feltételei és a szovjet háború tanulságai.]

Birman, M. A.: Köm vöprosza za ucsasztieto na bölgari vöv Velikata Oktombriszka Szocialiszticseszka Revoljucii i grazsdanszkata vojna. — IP, 1957. 6. sz. 32—40. p.

[A bolgárok részvétele a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban.]

Boltin, E.: Oktjabr'szkaja revoljucia i Szovetszkie Vooruzsennüe Szilü. — VM, 1957. 11. sz. 36—52. p.

[Az Októberi Forradalom és a szovjet fegyveres erők.]

Bor'ba ruszszkogo i mongol'szkogo narodov protiv belogvardejszkih band Ungerna. — IA, 1957. 4. sz. 71—81. p.

[Az orosz és a mongol nép harca az Ungern-féle fehérgárdista bandák ellen.]

Bovikin, V. I.: Ruszszko-francuzszkie protivorecsija na Balkanah i Blizsnem Vosztoke nakanune pervoj mirovoj vojnü. — IZ, 1957. 59. köt. 84—124. p.

[Orosz—francia ellentétek a Balkánon és Közel-Keleten az első világháború kezdetén.]

Brjunin, V. G.: Die deutsche Regierung und das Friedensangebot der Sowjetregierung (November—Dezember 1917.) — ZG, 1957. 5. sz. 962—986 p.

[A német kormány és a szovjet kormány békejavaslata (1917 november—december.]

Brodszkij, E. A.: Oszvoboditel'naja bor'ba szovetszkih ljudej v fasisztszkoj Germanii (1943—1945 godü). — VI, 1957. 3. sz. 72—84. p.

[A szovjet emberek felszabadító harca a fasiszta Németországban, 1943—1945-ben.]

Deutsch, R.: Despre activitatea unor grupe revolutionare rominesti pe teritoriul Rusiei Sovietice. 1918—1921. — An, 1957. 5. sz. 177—192. p.

[Néhány román forradalmi csoport tevékenységéről Szovjetoroszország területén, 1918—1921-ben.]

Diskov, Ivan: V. I. Lenin po vöproszite za szözdavaneto i izgrazsdaneto na Szövetszkata armija. — VISZ, 1957. 3. sz. 3—23. p.
[V. I. Lenin a szovjet hadsereg megalapításának és felépítésének kérdéséről.]

Divin, V. A. — *Kazakov,* N. I.: Ob oszvescsenii nekotorüh voproszov isztorii Krümszkoj vojnü v literature poszlednih let. — VI. 1957. 2. sz. 141—149. p.
[A krimi háború néhány kérdése a legutóbbi évek irodalmában.]

Djudvinszkaja, T. F.: Butürszkij rajon Moszkvü v bor'be za vlaszt' Szovetov. — IA, 1957. 5. sz. 224—236. p.
[Moszkva butiri kerülete a szovjetek hatalmáért való harcban.]

Fedorov, A. V.: Otnosenie peredovüh ljudej Roszszii k Vengerszkoj revoljucii 1848—1849 godov. — VI. 1957. 2. sz. 89—96. p.
[Oroszország élenjáró emberei és az 1848—49-es magyarországi forradalom.]

Flatow, A. F.: Crimean photographs. — JSAHR, 1957. Vol. XXXV. 142. sz. 78. p.
[Fényképek a krimi háború idejéből.]

Flerovszkij, I.: O voennoj rabote Kommuniszticseszkoj Partii nakanune Oktjabrja. — VM, 1957. 10. sz. 3—17. p.
[A Kommunista Párt katonai munkájáról október előestéjén.]

Fotino, N.: Atitudinea prizonierilor romini ardeleni din Rusia fata de Armata Rosie. — SRI, 1957. 5. sz. 171—174. p.
[Az erdélyi román hadifoglyok magatartása Oroszországban a Vörös Hadsereggel szemben.]

Gellner, John: Rise of the Red Army Star. — MR, 1957. Vol. XXXVII. No. 2. 33—41. p.
[A Vörös Hadsereg csillagának emelkedése. A Vörös Hadsereg története. 1918—1956.]

Georgescu: Amintiri ale fostilor voluntari romini in Armata Rosie din timpul Marii Revolutii Socialiste din Octombrie si razboiul civil. — An, 1957. 2. sz. 3—15. p.
[A Vörös Hadsereg egykori román önkéntesének emlékezései a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború időszakából.]

Gerbilszkij, G. J.: Az orosz—lengyel szövetség az Északi háború első éveiben (1700—1703). — NZLDU, 1955. 6. sz. 66—84. p.

Geroizm csasztej i szoedinenij Krasznoj Armii no Vosztocsnom fronte v 1918—1920 gg. — Vvodnaja sztat'ja D. V. Oznobitina. — IA, 1957. 1. sz. 129—150. p.
[A Vörös Hadsereg egységeinek hősiessége a keleti fronton 1918—1920-ban.]

Gljadkovszkaja, A. I.: A partizánmozgalom Ukrajna déli részén (Herszon vidékén) az osztrák—német megszállók ellen 1918-ban — NZLDU, 1955. 6. sz. 12—34. p.

Golikov, G.: Krasznaja gvardija v Oktjabr'szkoj Szocialiszticseszkoj Revoljucii. — VM, 1957. 11. sz. 19—35. p.
[A Vörös Gárda az Októberi Szocialista Forradalomban.]

Gooch, E. D.: A century of historiography on the origin of the Crimean War. — AHR, 1956. Vol. LXII. No. 1. 33—58. p.
[A történetírás az elmúlt száz évben a krimi háborúról.]

Gramenov, K.: Forszirane na r. Dunav ot ruszkata armija prez 1877 g. — VoM, 1957. 2. sz. 70—87. p.
[Az orosz hadsereg átkelése a Dunán 1877-ben.]

Grazkin, D. I.: Revoljucionnaja rabota v XII. armii nakanune Oktjabrja (1916—17 gg.) — VI, 1957. 9. sz. 3—16. p.
[Forradalmi munka a XII. hadseregben Október előestéjén, 1916—1917-ben.]

Grunt, A. Ja. — *Fedoszeeva*, N. T.: Pobeda Oktjabr'szkogo vooruzsennogo voszsztanija v Moszkve. — VI, 1957. 11. sz. 3—26. p.
[Az Októberi fegyveres felkelés győzelme Moszkvában.]

Hegemann, Margot: Der deutsch—rumänische Friedensvertrag im Mai 1918 — ein Vorstoss der imperialistischen Reaktion gegen die junge Sowjetmacht. — ZG, 1957. 5. sz. 987—1010. p.
[A német—román békeszerződés 1918 májusában — az imperialista reakció előretörése a fiatal szovjethatalom ellen.]

Hrisztov, Hr.: Borbata na bölgarszkaja narod v zascsita na Szövetszka Ruszija i protiv podpomaganeto na Denikonovata kontrarevoljucionna armija. — IP, 1957. 5. sz. 43—57. p.
[A bolgár nép harca Szovjetoroszország védelméért a Denikin-féle ellenforradalmi hadsereg ellen.]

Ignat'ev, G. Sz.: Oktjabrszkoje voszsztanie v Moszkve. — ISz, 1957. 4. sz. 126—140. p.
[Az októberi felkelés Moszkvában.]

Internacional'nüe gruppü RKP(b) i voinszkie formirovania v Szovetszkoj Roszszii (1918—1920 gg.) — IA, 1957. 4. sz. 3—36. p.
[Az OK(b)P internacionalista csoportjai és a katonai alakulatok Szovjet-Oroszországban, 1918—1920.]

Isztoricseszkaja pobeda szovetszkogo naroda. — VM, 1957, 5. sz. 3—19. p.
[A szovjet nép történelmi győzelme.]

Izmajlov, N.: Baltijszkie morjaki v period podgotovki i provedenija Velikogo Oktjabrja. — VM, 1957, 7. sz. 3—17. p.
[Balti tengerészek a Nagy Október előkészítésének és végrehajtásának szakaszában.]

Jotov, Joto: Dokumenti za vlijanieto na Velikata Oktombrijszka Szocialiszticseszka Revoljucia vörhu bölgarszkata armija na fronta. — VISz, 1957. 4. sz, 127—137. p.
[Dokumentumok a Nagy Otóberi Szocialista Forradalomnak 1918-ban a fronton lévő bolgár hadseregre tett hatásáról.]

Kemmerich, Max: Die russische Revolution. Eine Betrachtung zu ihrem 40. Jahrestag. — MF, 1957. 11. sz. 6—13. p.
[Az orosz forradalom. Elmélkedés 40. évfordulója alkalmából.]

Kemmerich, Max: 250 Jahre Deutschland und Russland. — Gedanken zum 22. Juni. — MF, 1957. 5. sz. 9—13. p.
[Németország és Oroszország 250 éve. Gondolatok 1941. június 22. évfordulója alkalmából.]

Kirillov, V. Sz.: O nekotoriih sztoronah voennoj dejatel'noszti V. I. Lenina v godii grazsdanszkoj vojnii. — VI, 1957. 4. sz. 3—23. p.
[Lenin katonai tevékenységének néhány vonása a polgárháború éveiben.]

Kirov, Sz. M. na frontah grazsdanszkoj vojnii (1919—1920 gg.) — Vvodnaja sztat'ja A. P. Kladt. — IA, 1956. 4. sz. 39—81. p.
[Kirov a polgárháború arcvonalán, 1919—1920.]

Kirpicsnikov, A. N.: Voennoe delo szrednevekovoj Ruszi i nojablenie ognesztrel'nogo oruzsija. — SzA, 1957. 3. sz. 60—76. p.
[A középkori Oroszország hadügye és a tűzfegyver megjelenése.]

Kljackin, Sz. M.: Iz isztorii organizacii proizvodsztva vooruzsenija, boepripaszov i boevogo sznabzsenija Krasznoj Armii v 1918—1920 gg. — DSzII, 1956. 11. sz. 72—90. p.
[A Vörös Hadsereg számára szolgáló hadifelszerelés gyártásának megszervezéséről, 1918—1920.]

Kljackin, Sz. M.: Iz isztorii razrabotki i oszuscsesztvlenija osznovniih zakonopolozsenij o sztroitel'sztve reguljarnoj Krasznoj Armii 1918—1920 gg. — IZ, 1959. 59. köt. 7—83. p.
[A reguláris Vörös Hadsereg építésére vonatkozó legfontosabb törvények kidolgozásának és megvalósításának történetéből, 1918—1920.]

Kornatovskij, N.: Der bewaffnete Oktoberaufstand in Petrograd. — ZG, 1957. 5. sz. 932—961. p.
[A fegyveres októberi felkelés Pétervárott.]

Kozlov, S.: O przezwyciezenie nastepstw kultu jednostki w radzieckiej nauce wojennej. — WL, 1957. 3. sz. 7—14. p.
[A személyi kultusz hatása a szovjet hadtudományban, 1941.]

Kozürina, K. I.: Ucsasztie poljakov v Velikoj Oktjabr'szkoj Szocialisztiticseszkoj Revoljucii i grazsdanszkoj vojne v SzSzSzR. — ISz, 1957. 4. sz. 172—175. p.
[A lengyelek részvétele a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban.]

[Kurocskin] Kurotschkin, P.: Der Sieg der sowjetischen Kriegskunst im Grossen Vaterländischen Krieg. — M, 1957. 6. sz. 64—83. p.
[A szovjet hadművészet győzelme a Nagy Honvédő Háborúban.]

Kuz'min, N. F.: Organizacija Kommuniszticseszkoj Partiej razgroma dvuh ob'edinennüh voennüh pohov Antantü protiv Sztranü Szovetov (Mart 1919. — Fevral' 1920. g.) — PIS, 1957. 3. sz. 3—18. p.
[Hogyan szervezte meg a KP az antant két egyesült hadjáratának szétzúzását 1919. márc.—1920. febr.]

Kuz'min, N. F.: Voennaja dejatelnoszt' V. I. Lenina v godü grazsdanszkoj vojnü. — VM, 1957. 4. sz. 3—19. p.
[Lenin katonai tevékenysége a polgárháború éveiben.]

Lepotier, A.: Importance stratégique de la mer d'Okhotsk. — RDN, 1957. 8—9. sz. 1347—1357. p.
[Az okhotszki tenger stratégiai jelentősége a Szovjetunió számára.]

Lipatov, N. P.: Nekotoriie voproszü isztorii razgroma vrangelevscsinü. — VI, 1957. 12. sz. 25—48. p.
[A Wrangel-féle hordák szétzúzása történetének néhány kérdése.]

Lummitsch, Rudolf: Moskau hält 50000 Panzer bereit. — Aus der Geschichte der sowjetischen Panzerwaffe. — DS, 1957. 8. sz. 236—237. p.
[Moszkva 50.000 páncélost tart készen. A szovjet páncélosok történetéből.]

Maurach, B.: Der Tag der Sowjetischen Streitkräfte im Licht der Sowjetpresse. — W, 1957. 4. sz. 211—213. p.
[A Szovjet Haderők napja a szovjet sajtóban.]

May, Ernest R.: The Far Eastern of the United States in the period of the Russo—japanese war: a russian view. [Alakszandr Szolomonovics Dobrov: Dal'nevosztocsnaja politika SzSA v period ruszszko—japonszkoj vojnü.] — AHR, 1957. 1. sz. 345—351. p.
[Az Egyesült Államok távolkeleti politikája az orosz—japán háború időszakában, orosz megvilágításban]

Mel'nikov, L. I.: Iz isztorii iszpol'zovanija imperialisztami territorii. Irana kak placdarma protiv Szovetszkoj Roszszii (1917—1920 gg.) — Sz, 1957. 1. sz. 145—155. p.
[Hogyan használták fel hídfőül az imperialisták Irán területét Szovjet-Oroszország ellen, 1917—1920-ban.]

Miftiev, G.: Likvidacija voenno—ekonomicseszkoj zaviszimoszti nasej sztranü—vazsnoe zavoevanie Velikogo Oktjabrja. — VM, 1957, 11. sz. 53—67. p.
[A hadigazgaság függőségének felszámolása országunkban — a Nagy Októberi Forradalom fontos vívmánya.]

O polozsenii armii nakanune Oktjabrja. (Doneszenija komiszszarov Vremennogo pravitel'sztva i komandirov voinszkih csasztej Dejsztvujuscsej armii.) — IA, 1957. 6. sz. 35—60. p.
[Az orosz hadsereg helyzete Október küszöbén. Az Ideiglenes Kormány biztosainak és a hadsereg alakulatparancsnokainak jelentései.]

Ob ucsasztie anglijszkih imperialisztov v organizacii intervencii protiv Szovjetszkoj Roszszii. — Vvodnaja sztat'ja V. A. Bojarszkogo. — IA, 1957. 2. sz. 65—84. p.
[Hogyan vettek részt az angol imperialisták a Szovjet-Oroszország elleni intervencióban.]

Orlik, I. I.: Vengrü na frontah grazsdanszkoj vojnü v SzSzSzR. — ISz, 1957. 4. sz. 169—172. p.
[Magyarok a Szovjetunióban a polgárháború frontjain.]

Panajotov, Iv.: Anglija i Ruszija vreme na Oszvoboditelnata Vojna. — IP, 1957. 3. sz. 32—69. p.
[Anglia és Oroszország a Nagy Honvédő Háború idején.]

Podvojszkij, N.: V. I. Lenin i organizacija Krasznoj Armii. — VM, 1957. 9. sz. 3—16. p.
[Lenin és a Vörös Hadsereg szervezése.]

Popov, N A.: Ucsasztie kitajszkih internacional'nüh csasztej v zascsite Szovetszkoj Reszpubliki v period grazsdanszkoj vojnü (1918—1920 godü). — VI, 1957. 10. sz. 109—123. p.
[Kínai nemzetközi egységek részvétele a szovjet köztársaság védelmében a polgárháború időszakában, 1918—1920.]

Porträt des Monats. Rodion Jakowlewitsch Malinowski [Malinovszkij]. — W, 1957. 12. sz. 705. p.
[Malinovszkij marsall.]

Próchnik, A.: Stanowisko Narodowej Demokracji wobec wojny japońsko—rosyjskiej. — KH, 1957. 3. sz. 21—43. p.
[A „Narodowa Demokracja" és az orosz—japán háború.]

Putürszkij, E. P.: Voennüe komiszszariatü Petrogradszkogo voennogo okruga i ih rol' v sztroitel'sztve Krasznoj Armii v 1918 g. — IZ, 1957. 61. köt. 294—332. p.
[A pétervári katonai körzet katonai biztosai és szerepük a Vörös Hadsereg felépítésében 1918-ban.]

Rjakin, M. N.: Razgrom tret'ego pohoda Antantü. — PIS, 1957. 6. sz. 21—33. p.
[Az antant harmadik hadjáratának szétzúzása.]

Samszutdinov, A. M.: Ucsasztie szultanszkoj Turcii v intervencii protiv Szovetszkoj Roszszii v 1918 gg. — UZIV, 1956. XIV. köt. 163—196. p.
[A szultáni Törökország részvétele a Szovjet-Oroszország elleni intervencióban 1918-ban.]

Sobczak, K.: Zolnierze polscy w Rosji wobec Rewolucji Pazdziernikowej. — MW, 1957. 11. sz. 3—17. p.
[Lengyel katonák Oroszországban az Októberi Szocialista Forradalom idején.]

Sprawa polska w korespondencji wojennej Sztalina z Churchillem, Roosevelten i Trumanem. — SM, 1957. 12. sz. 62—85. p.
[A lengyel kérdés Sztálinnak—Churchillel, Roosevelttel és Trumannal folytatott háborús levelezéseiben.]

Stoph, W[illi]: Die Oktoberrevolution und die Leninsche Lehre von der Verteidigung des sozialistischen Vaterlandes. — M, 1957. 6. sz. 5—17. p.
[Az Októberi Forradalom és a lenini tanítások a szocialista haza védelméről.]

Szaharov, A. N.: Iz isztorii kreszt'janszkoj vojnü pod rukovodsztvom Sztepana Razina. — IA, 1957. 4. sz. 221—222. p.
[A Razin-féle parasztháború történetéből.]

Szalov, V. I.: Iz isztorii Akademii Nauk SzSzSzR v pervüe godü Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü (1941—1943.) — IZ, 1957. 60. köt. 3—30. p.
[A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának története a Nagy Honvédő Háború első éveiben, 1941—1943.]

Szmirnov, A. Sz.: Zemljacseszkie organizacii rabocsih i szoldat v 1917. g. — IZ, 1957. 60. köt. 86—123. p.
[A munkások és katonák vidéki szervezetei 1917-ben.]

Szorokovaja godovscsina Velikoj Oktjabr'szkoj Szocialiszticseszkoj Revoljucii. — VM, 1957. 11. sz. 3—18. p.
[A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulója.]

Vaszilev, K.: Velikijat ruszki narod — oszvoboditelna Bölgarija (1877—1878 g.) — NV, 1957. 2. sz. 27—43. p.
[A nagy orosz nép Bulgária felszabadítója, 1877—1878.]

Zatorski, Aleksander: Pod sztandarami rewolucji — szy w obozie kontrrewolucji. Dramaticzne dzieje narodzin pierwszej polskiej formacji rewolucyjnej w Rosji. — WL, 1957. 11. sz. 11—25. p.
[A forradalom zászlaja alatt — harcban az ellenforradalom ellen. Az első lengyel forradalmi alakulatok Oroszországban.]

Zsuravlev, G. I.: Bor'ba szoldatszkih maszsz protiv letnego nasztuplenija na fronte (ijun' — ijul' 1917 g.) — IZ, 1957. 61. köt. 5—30. p.
[A katonatömegek harca a nyári fronttámadás ellen, 1917, jún.—júl.]

Zsuravlev, G. I.: K voproszu o vtorom kontrrevoljucionnom voennom zagovore nekanune Velikoj Oktjabr'szkoj Szocialiszticseszkoj Revoljucii. — IZ, 1956. 56. köt. 278—294. p.
[A második ellenforradalmi katonai összeesküvés a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előestéjén.]

Törökország

Bozsin, I.: Francuszki dnevnik o pohodu Musztafe II. 1696 godine. —SAN, 1957. XII/9. sz. 175—204. p.
[Francia napló II. Musztafa 1696. évi hadjáratáról.]

Samszutdinov, A. M.: Ucsasztie szultanszkoj Turcii v intervencii protiv Szovetszkoj Roszszii v 1918 g. — UZIV, 1956. XIV. köt. 163—198. p.
[A szultáni Törökország részvétele a Szovjet-Oroszország elleni intervencióban 1918-ban.]

Szilin, A. Sz.: Germanszkaja voennaja miszeija Fon der Gol'ca v Turcii v 1882—1895 gg. — UZNNI, 1956. II. 318—398. p.
[A Von der Goltz-féle német katonai misszió Törökországban 1882—1895-ben.]

TARTALOM

TANULMÁNYOK

CSATÁRI DÁNIEL — A magyar—román ellenállási mozgalmak történetéből — — — — — — — — — — — — — 3

RANKI GYÖRGY a történettudományok kandidátusa — Magyarország belépése a második világháborúba 28

DÖMÖTÖR GERGELY — A 3. vörös hadosztály Losonc felszabadításáért folytatott harctevékenysége — — — — — — 49

Bulharin tábornok emlékiratai a magyar szabadságharcról. (*Dr. Divéky Adorján*) — — — — 86

DR. KOMORÓCZY GYÖRGY — A katonai közigazgatás szervezete a Debreceni kerületben — — — — — — — — — — — — 130

DR. LENGYEL ALFRÉD — Győr eleste és visszavétele a valóság tükrében 167

MOLNÁR JÓZSEF — A királyi megye katonai szervezete a tatárjárás korában — — — — — — — — — — — — — 222

KÖZLEMÉNYEK

SZABÓ GYULA — Latinka Sándor harctéri feljegyzései (1916—1918) 253

VITA

A szerkesztőség zárszava Mezősi Károly és Dienes András vitájához — — — — — — — — — 260

SZEMLE

A második világháború és Magyarország külpolitikája (Közli: *Kerekes Lajos—Juhász Gyula*) 261

Románia hozzájárulása a Hitlerellenes háborúhoz. 1944. augusztus 23—1945 május 9. (Közli: *Csatári Dániel*) — — — — — — — — — — — — — 277

MILSTEJN—SZLOBOGYENKO — A burzsoá hadtudomány (Ism: *Rázsó Gyula*) — 286

A MAGYAR KATONAI NYELV FEJLŐDÉSE

MARKÓ ÁRPÁD a történettudományok kandidátusa — Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. IV. közlemény — — — — — — — — — 295

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

Adatok a fehérterror első évéről és a dolgozók ellenállásáról (Közli: *Kun József* szds.—*Gazsi József*) — — — — — — — — — — — — — — 318

BIBLIOGRÁFIA

Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma 1957. — — — — — — — — — — — — — — 350

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ЧАТАРИ ДАНИЭЛ	Из истории венгеро-румынского движения сопротивления (1943—1944 г.)	3
ДЬЕРДЬ РАНКИ кандидат исторических наук	Вступление Венгрии во вторую мировую войну	28
ДЕМЕТЕР ГЕРГЕЙ	Боевые действия 3-й красной дивизии за освобождение г. Лошонц (1919)	49
ДИВЕКИ АДОРЯН	Воспоминания генерала Булхарина о борбе за независимость Венгрии 1848—1849 гг	86
КОМОРОЦИ ДЬЕРДЬ	Организация военно-административного управления дебреценского округа (1723—1849.)	130
ЛЕНДЬЕЛ АЛЬФРЕД	Действительная история падения и освобождения крепости Дьер (1598)	167
МОЛЬНАР ЙОЖЕФ	Военная организация королевского комитата во время татарского нашествия	222

СООБЩЕНИЯ

Сабо Дьюла:	Фронтовые записки Латинка Шандор.	253
	ДИСКУССИЯ.	260
	РЕЦЕНЗИИ	261
	РАЗВИТИЕ ВЕНГЕРСКОГО ВОЕННОГО ЯЗЫКА	295
	ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ	318
	БИБЛИОГРАФИЯ.	350

INHALTVERZEICHNIS

STUDIEN

DÁNIEL CSATÁRI	Von der Geschichte der ungarischen–rumänischen Wiederstandsbewegungen	3
GYÖRGY RÁNKI Kandidat der Geschichtswissenschaft	Ungars Eintritt in den zweiten Weltkrieg	28
GERGELY DÖMÖTÖR	Kampftätigkeit der 3. roten Division um Befreiung von Losonc	49
	Memoiren des Generals Bulharyn vom ungarischen Freiheitskampfe (*Dr. Adorján Divéky*)	86
DR. GYÖRGY KOMORÓCZY	Die Organisation der militärischen Verwaltung im Debreziner Distrikt	130
DR. ALFRÉD LENGYEL	Der Fall und die Zurücknahme von Raab im Spiegel der Warheit (1958)	167
DR. JÓZSEF MOLNÁR	Militärische Organisation des königlichen Komitats in der Zeit des Tatarenzuges	222
	MITTEILUNGEN	253
	DISKUSSION	260
	RUNDSCHAU	261
	DIE ENTWICKLUNG DER UNGARISCHEN MILITÄRSPRACHE	295
	KRIEGSGESCHICHTLICHE URKUNDEN-SAMMLUNG	318
	BIBLIOGRAPHIE	350

Ára: 16. — Ft